DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İstanbul'da Konstantinopolis'i Aramak

Sergey A. Ivanov

Çeviri Hazal Yalın

İstanbul'da Konstantinopolis'i Aramak

Bir Tarihi Miras Rehberi

Kitap Yayınevi

İSTANBUL'DA KONSTANTİNOPOLİS'İ ARAMAK
BİR TARİHİ MİRAS REHBERİ

KİTAP YAYINEVİ – 366
BAŞVURU KİTAPLIĞI DİZİSİ – 23

İSTANBUL'DA KONSTANTİNOPOLİS'İ ARAMAK; BİR TARİHİ MİRAS REHBERİ / SERGEY A. IVANOV

ÖZGÜN ADI
В поисках Константинополя. Путеводитель по византийскому Стамбулу и окрестностям

© 2019, SERGEY A. IVANOV
© 2019, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEĞE SAYGI, KORSANA HAYIR

RUSÇADAN ÇEVİREN
HAZAL YALIN

YAYINA HAZIRLAYAN VE NOTLAYAN
ÇAĞATAY ANADOL

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

SON OKUMA
FÜSUN KİPER

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

KAPAK FOTOĞRAFLARI
PANTOKRATOR KİLİSESİ / ZEYREK KİLİSE CAMİİ, BÜNYAD DİNÇ

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44686
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: KİTAP@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
KASIM 2020, İSTANBUL

978-605-105-201-4

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44843
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

İstanbul'da Konstantinopolis'i Aramak

Bir Tarihi Miras Rehberi

Sergey A. Ivanov

Çeviri
Hazal Yalın

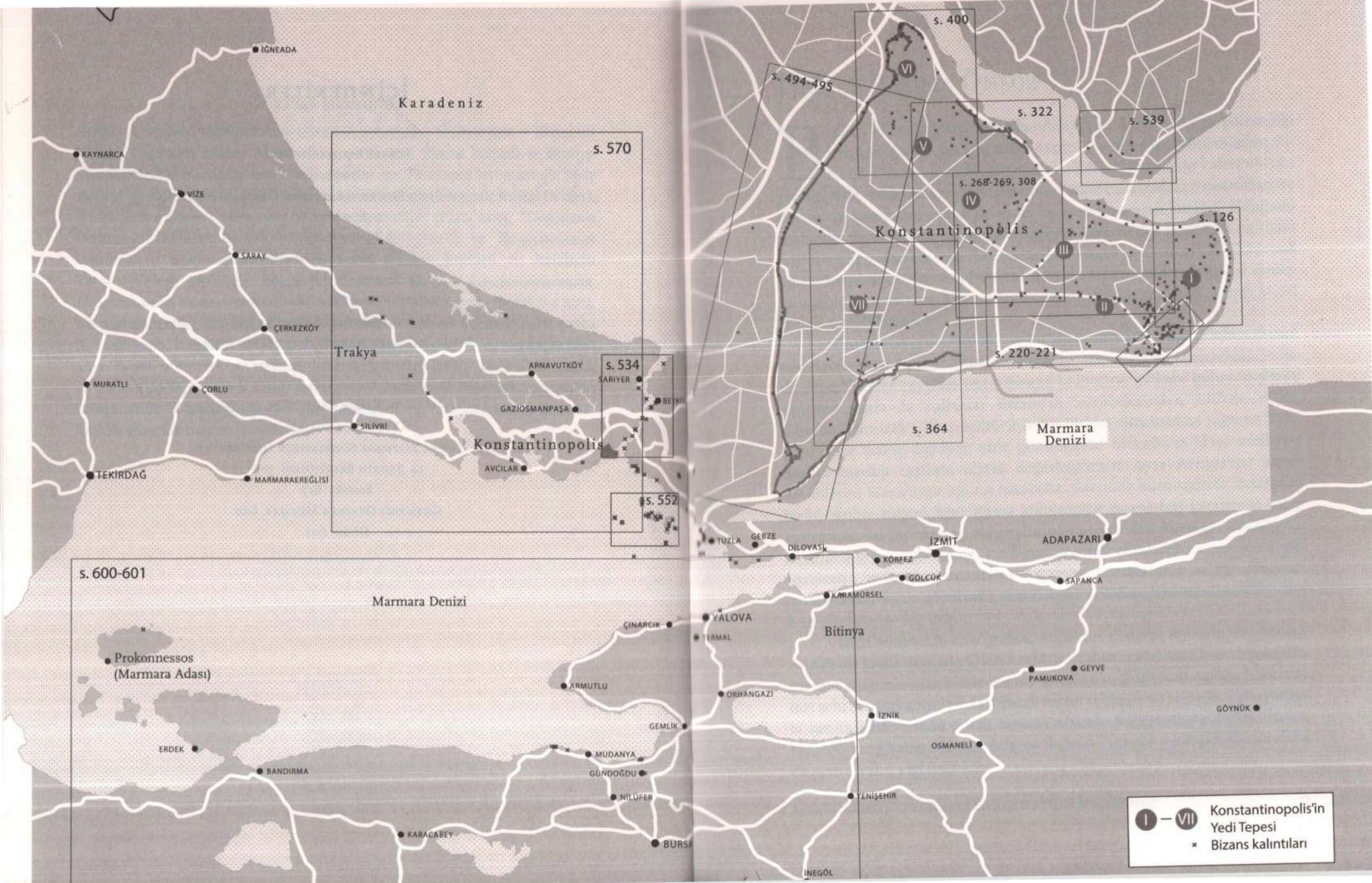
Kitapyayınevi

Yazar Hakkında

Sergey A. Ivanov, Moskova'daki Ulusal Araştırmalar Üniversitesi – Ekonomi Yüksek Okulunda Bizans Araştırmaları profesörü. Bizans kültürü ve Bizans-Slav ilişkileri konularında 200'ü aşkın yayını var. Monografileri arasında *Holy Fools in Byzantium and Beyond* (Oxford 2006; Bizans ve Ötesinde Kutsal Deliler), *'Pearls before Swine': Missionary Work in Byzantium* (Paris 2015; "Domuzun Önündeki İnciler:" Bizans'ta Misyonerlik faaliyetleri) ve *Византийская культура и агиография* (Moskova 2020; Bizans Kültürü ve Azizlerin Yaşamöyküleri) sayılabilir. Rusça yayınlanan *В поисках Константинополя. Путеводитель по византийскому Стамбулу и окрестностям* (Moskova 2011, Konstantinopolis'i Ararken. Bizans İstanbul'u ve Çevresi Rehberi) daha sonra üç baskı yaptı, Bulgarca ve Sırpçaya çevrildi. 2021'de İstanbul'da yapılacak olan ama Ayasofya'nın müze vasfının kaldırılmasından sonra 2022'de Venedik ve Padova'da yapılmasına karar verilen 24. Uluslararası Bizans Araştırmaları Kongresinde "Konstantinopolis Topoğrafyasına Dair Yanıtlanamamış Sorular" başlıklı yuvarlak masayı yönetecek.

İçindekiler

Türkçe Basıma Önsöz 9
Önsöz 11
1- Giriş: Körlerin Karşısına Yerleşi 21
2- Ayasofya 29
3- Büyük Saray 85
4- Akropolis 125
5- Arkeoloji Müzesi 169
6- Sultanahmet'ten Laleli'ye 197
7- Sultanahmet'ten Kıztaşı'na 265
8- Vatan Caddesi'nden Fatih ve Fener'e 321
9- Yedikule'den, Cerrahpaşa, Kocamustafapaşa ve Yenikapı'ya 363
10- Balat, Ayvansaray, Edirnekapı, Fethiye, Çarşamba 399
11- Kariye Camii 451
12- Teodosios Surları 493
13- Tarihi Yarımada Sınırlarının Ötesinde 533
14- Şehrin Banliyöleri 569
Sonsöz 617
Görmeniz Gereken Müzeler 620
Dizin 621

İĞNEADA
Karadeniz
KAYNARCA
VİZE
SARAY
ÇERKEZKÖY
MURATLI
ÇORLU
TEKİRDAĞ
MARMARAEREĞLİSİ
Trakya
ARNAVUTKÖY
SARIYER
BEYKOZ
GAZİOSMANPAŞA
SİLİVRİ
Konstantinopolis
AVCILAR
s. 570
s. 534
s. 552
s. 600-601
Marmara Denizi
Prokonnessos
(Marmara Adası)
ÇINARCIK
ARMUTLU
ERDEK
BANDIRMA
GEMLİK
MUDANYA
GÜNDOĞDU
NİLÜFER
KARACABEY
BURSA
s. 400
s. 494-495
s. 322
s. 539
s. 268-269, 308
s. 126
s. 220-221
s. 364
Konstantinopolis
Marmara Denizi
VI
V
IV
III
II
I
VII
TUZLA
GEBZE
DİLOVASI
İZMİT
ADAPAZARI
KÖRFEZ
GÖLCÜK
SAPANCA
KARAMÜRSEL
YALOVA
TERMAL
Bitinya
PAMUKOVA
GEYVE
ORHANGAZİ
İZNİK
GÖYNÜK
OSMANELİ
YENİŞEHİR
İNEGÖL
I — VII Konstantinopolis'in Yedi Tepesi
× Bizans kalıntıları

Türkçe Basıma Önsöz

Bizans, hiçbir çağdaş millet kendini onun devamı olarak görmediği için çok şansız bir uygarlık. Avrupa aydınlanma döneminden itibaren Bizans'ı dini fanatizmin ve siyasi despotizmin kalesi olduğu gerekçesiyle reddetti; Avrupa'yı memnun etme çabasındaki Yunanistan ise Bizans'ın "üzerinden atlayarak" antik Yunanların gerçek "ataları" olduğunu çoktandır ileri sürüyor. Sonuç olarak Batı Avrasya'nın kesintisiz en uzun tarihine sahip olan bir uygarlık hak ettiğinden çok daha sınırlı bir akademik ilgiyle karşılaşıyor. Dahası, bugün Rusya'da olduğu gibi gelişigüzel ideolojik manipülasyonların, bilgiye dayanmayan spekülasyonların günah keçisi haline getirilebiliyor.

Kanaatime göre Türkiye de kendi Bizans mirasına gereken önemi vermiyor. Evet, Roma İmparatorluğu'na son darbeyi Osmanlılar indirdi, ama Türkler 1453'ten önce Bizans kültürüne katkıda bulunmuşlardı, 1453'ten sonra da sultanlar Bizans'ın tecrübelerinden istifade ettiler. Günümüzün Irak'ı, Arap kültürüyle bir ilişkisi olmamasına rağmen Babil geçmişiyle övünç duyuyor; yine günümüzün Meksika'sı Maya anıtlarını başlıca turistik cazibesi olarak değerlendiriyor, oysa Avrupalılar kendi devletlerini Maya uygarlığının harabeleri üzerinde kurmuşlardı. Bırakalım tarihi tarihte kalsın! Eğer Roma kültürünün başeserleri karşısında şaşıp kalıyorsak, bu bir ortaçağ imparatorluğunu yeniden kurmayı istediğimiz anlamına gelmiyor. Bizans, yıkılışından sonra olanların sorumlusu değil, 1919-1922 arasında Yunanların Anadolu topraklarında sebep oldukları karabasanın, ya da günümüz yazarlarıyla politikacılarının sorumsuz atıp tutmalarının ise hiç değil.

İncil dönemi Kudüs'ünden, Augustus dönemi Roma'sı ve antikçağ Atina'sına kadar uzanan yüzlerce rehber kitabımız var. Ama işte bu yukarıda sözünü ettiğimiz nedenlerle Bizans İstanbul'u, Konstantinopolis hakkında bizi şehrin sokaklarında dolaştıracak tek bir rehberimiz bile yok. Umuyorum ki kentin hâlâ yerinde duran taşları üzerinde Konstantinopolis'teki hayatı yeniden kurgulama olanağı, İstanbulluların binlerce yıllık şehirlerini daha da sevmelerini sağlayacaktır.

1993'ten bu yana İstanbul'a geliyorum, 2001'den bu yana da öğrencilerimi getiriyorum. Yıllardır bu şehirde sürdürdüğüm çalışmalarım sırasında bu kitap için kendilerinden yardım istediğim İstanbullular bana daima sevecenlik gösterdiler. Bir keresinde, İstanbul'dan 65 km mesafede, ormanın örttüğü tepelerde bir Bizans sukemerini arıyordum. Saatler süren bu beyhude arayışımdan yorgun düşünce bir köy kahvesine girdim. Çardağın altında oturmuş çaylarını içen birkaç köylü bana burada ne işim olduğunu sordular. Ama, hep yazıklandığım gibi Türkçe bilmiyordum. Biraz Almancayla, biraz el kol işaretleriyle ve Kurşunlugerme adını biliyor olmaları sayesinde ne aradığımı anladılar. Köy kahvesindekiler aralarında biraz konuştuktan sonra içlerinden biri arabama bindi ve sapa yollarda bana rehberlik etti. Hatta çamura saplandığında inip arabamı bile itti. Sonunda o güzelim sukemerine ulaştık. Döndüğümüzde gönül borcumu belki biraz ödeyebilirim diye kendisine para vermek istedim. Öfkeyle reddetti –bu sadece buralara tamamen yabancı birine yapılan bir iyilikten ibaretti. Bunu asla unutmadım!

Sanat tarihine ilişkin çeşitli konularda bu kitaba katkıda bulunan Tatiana Pfennings'e, "göz önünde olmayan Bizans kalıntıları ve sarnıçlarına yönelik araştırmalarımda bana rehberlik eden, "yeraltı" Konstantinopolis'inin büyük ustası Dr. Kerim Altuğ'a ve ortaçağ İstanbul'unun birçok sırrını benimle cömertçe paylaşan, o harika "Byzantine Legacy" (Bizans Mirası) web sitesinin yaratıcısı, Bizans âşığı, "profesyonel amatör" David Hendrix'e şükran borçluyum.

...

Kitap baskıya hazırlandığı sırada Ayasofya'nın müze statüsünü kaldıran kararı öğrendim. Bu kararın anıtı ziyaret edecek olanlar açısından pratikte ne anlama geleceği henüz netleşmiş değil. Bu kadim başeserin, uzun tarihinde birçok kereler meydana geldiği gibi bir kez daha siyasi amaçların kurbanı olduğu ise çok açık.

Önsöz

Komplocular papaz kıyafetlerine bürünmüşlerdi. Hançerleri cübbelerinin yenlerine saklanmıştı. Gecenin karanlığında Fil Kapısı önünde toplanan ruhbanın arasına karıştılar. Gece üçüncü devriye sırasında herkesle birlikte Büyük Saray'a sızdılar. Görevleri arasında ziyaretçilerin üst aramasını yapmak bulunan memur da komplonun içindeydi, bu nedenle hiçbir sorun çıkmadı. Katiller o gün, yani 26 Aralık 820'de sabah ayininin başlamış olduğu Teotokos tu Faru Kilisesi'ne de yine ruhbanla birlikte girdiler. Bu olaydan sonra rahiplerin geceleri Büyük Saray'da kalmaları bir gelenek haline gelecekti.

Çağdaşların görüşleri farklıdır; kimileri, İmparator Leon'un sesinin çok güzel olduğunu söyler, kimileri de tahammül edilmez olduğunu. Her ne idiyse, hükümdar da cemaatin içindeydi ve koronun yanında durmuş ilahi okuyordu. Katiller ilahi biter bitmez imparatorun üzerine atıldılar. Önce piskoposu imparator sandılar –her ikisi de soğuk nedeniyle sivri külahlı, keçe başlıklar giymişlerdi. Ama piskopos başlığını çıkardı ve böylece sivri dilli bir vakanüvisin yazacağı gibi dazlak kafası sayesinde hayatını kurtardı. İmparator ise sunağa koştu, buhurdanlığın tutturulduğu zinciri kapıp kendini savunmaya koyuldu. Cesur bir askerdi, ama katiller daha marifetli çıktılar.

Bu Fil Kapısı tam olarak nerede bulunuyordu? Faru Kilisesi neredeydi? Ne birini biliyoruz kesin olarak, ne diğerini.

Hukuk okulu öğrencileri, her yıl 25 Ekim'de, koruyucu azizlerinin mabedine neşeli bir alay halinde yürürlerdi. Bir şair, bu kutlama hakkında şöyle yazar: "Gençler muzaffer bir alay halinde şehrin bir ucundan Ayios Markianos ve Martyrios Kilisesi'ne yürürlerdi. Kimi kadın kıyafetleriyle, sefalet içinde yaşayan kimileri de erguvanlara bürünmüş, başlarına taç geçirmiş olurdu. Bugün muhteşem kıyafetler içinde gördüklerim, yarın paçavralar içinde çıkarlardı ortaya." Bir dava vekili ise hiddetle şöyle söylenir: "Azizler bayramında, çocuklara bu mesleği öğreten noterler iğrenç işler yaparlar ve meydandan tiyatro maskeleriyle geçerler."

Ayios Markianos ve Martyrios Kilisesi neredeydi? Burada kastedilen hangi meydan? Araştırmacılar bu sorulara farklı cevaplar vermekle kalmı-

yor, tapınağı da Konstantinopolis'in zıt uçlarına yerleştiriveriyorlar. Şehirle ilgili bilgilerimiz açısından sıradan bir durum bu.

Kaynaklarda defalarca adı geçen sayısız saray, çeşme, meydan, han, heykel, cadde, hastane, dikilitaş nerelerdeydi acaba? Hiç bilinmiyor. Birkaç yüz Bizans tapınağının isimlerini biliyoruz ama bunlardan sadece birkaç düzinesi kesin olarak tanımlanmış.

Bunda şaşacak bir şey yok, zira Bizanslıların başkenti yeryüzünden silindi. Konstantinopolis yok artık. Onun yerinde başka bir şehir, yeni bir ülkenin, başka bir halkın ve uygarlığın kültür başkenti var. Osmanlı denizinin dalgaları üzerinde batık Bizans anakarasının ancak kimi zirveleri uç veriyor bugün.

İstanbul'da pek az Bizans yapısı var. Bunların sayıları yaklaşık 80 kadar. En acı verici olan da şu: bunların pek çoğu, hatta en etkileyici olanlar bile hâlâ tanımlanmış değil. Yani, bu tarihi anıtları görmeye gidebiliriz ama bunların nasıl adlandırıldıkları, hatta bazen ne amaçla yapıldıkları meçhul. Bu daha çok ıstırap verir bana, tufanlardan kurtulmuşlar kurtulmasına da kendi hatıralarını koruyamamışlar.

Elinizde tuttuğunuz kitap bir İstanbul rehberi değil, bir Bizans tarihi de değil. Okura, bir şehir gezisine kalkışmadan dahi okuyabilecekleri bir kitap sunuyorum ben; bununla birlikte, eğer Bizans geçmişiyle ilgileniyorsanız, şehri gezerken yanınıza almanıza değer. Hayal kırıklığına sebep olmamak için şunun altını tekrar çizeyim: kitapta, ne İstanbul'un muhteşem Osmanlı anıtlarıyla (bunların pek çoğu da ortaçağdan kalma) ilgili, ne de bu megapolisteki çağdaş hayatla ilgili tek kelime bulamayacaksınız. Eğer eski kalıntıların üzerinde değillerse hangi otellerde konaklayabileceğinize, eğer Bizans mekânlarında hizmet sunmuyorlarsa hangi lokantalarda yemek yiyebileceğinize dair hiçbir tavsiye de yok. Elinizdeki rehber, sadece Bizans Konstantinopolis'ine dair.

"Lezzetli" tarihleri seviyorum; kaynaklarda nakledildiği gibi anlatacağım bunları sizlere. Varsın kimi zaman fazlasıyla fıkramsı gelsin, ya da yeterince ortaçağa ait gibi görünmesin; ancak şunu rica ediyorum: İnanın ki bütün bunlar, en ince teferruatına kadar Bizans belgelerinden, mektuplarından, tarihi risalelerden, şiirlerden, el kitaplarından, azizlerin hayat-

larından alınmıştır. Her olguyu kaynaklarla ve çağdaş bilimsel literatürle teyit etmeye çalıştım; dileyenlerin tekrar teyit edebilmesi için her bölümün sonuna birer kaynakça koydum.

Elinizde çok özel bir rehber var, üstelik gerçek bir rehber bu, yani belli yollarla, belli anıtlara yönlendiriyor sizi ve mümkün olduğunca her şeyi anlatıyor bunlarla ilgili. Günümüze hiçbir şey kalmamış olan objelere gelince, ancak nerede oldukları kesinlikle bilindiği durumlarda değineceğim onlara.

Tarihi anıtlarla ilişkili masalları bu anıtları ziyaret sırasında anlatma geleneği, antikçağa kadar uzanır. Bu gelenek Konstantinopolis'te 8. yüzyılda kendine has bir edebiyat türü ortaya çıkarmıştı. İlkin Yunanca kaynaklarda bulunan, daha sonra ise Latince, Arapça ve Slavca yazan ortaçağ seyyahlarının anlatılarında devamlı tekrar edilen bazı hikâyelere bakılırsa, Konstantinopolis'teki tur rehberleri hiç işsiz kalmamışlardır.

Elinizdeki seyahat rehberi, benim "tarih duygusallığı" dediğim şeyden doğdu. Geçmişteki bazı olayların işte tam burada meydana gelmiş olduğu düşüncesi, her zaman derin bir heyecana sürüklemiştir beni. Sanki buranın havasında bazı sesler yankılanıyor, sanki buranın denizi uzun zaman önce ölenlerin suretlerini yansıtıyor. Kimi mütevazı, yosun bağlamış tuğlaların tarihi olaylara şahit olduklarını kavrar kavramaz, içimde fırtınalı duygular uyanıyor. Belli ki bu duyguda yalnız da değilim. Bu büyük şehirle ilgili kitabında Orhan Pamuk'un yazdığı gibi: "... zaman ve hafıza oyunları, tıpkı İstanbul'un içinde yaşayan kalıntılar gibi, geçmişin şimdi hâlâ yaşamakta olabileceği geçici yanılsamasını estetik bir zevk olarak yaşatır yalnızca."

Ben Bir Tarih Hacısıyım

Çocukluğumdan beri, bilmediğim dillerdeki eski kitabeler ıstıraplı bir heyecan verir bana; böyle metinler muhakkak çok önemli bir şeyler anlatıyormuş gibi gelir. Okurda da aynı duygu olduğunu umarak, Konstantinopolis'in surları ve taşlarına kazılı, günümüze kalabilmiş ne varsa hepsini çevireceğim onlar için.

Bundan başka, ben tırmanmayı severim ve her yere de tırmanırım. Herkesin unuttuğu ve terk ettiği kalıntılar, pırıl pırıl ovalanmış, yeni

boyanmış müze duvarlarından daha hoş gelir yüreğime. Bu kalıntıların tarihle bağı daha güçlüdür bence. İstanbul ne yazık ki (belki de çok şükür ki demeli) henüz Avrupa değil. Sınıflandırılmamış harabelerle dolu her yer. Burada, 4. yüzyıldan kalma tapınakta bir araba tamircisiyle karşılaşabilirsiniz. Neredeyse hiçbir yer çitlerle çevrilmemiş, "dikkat, girmek yasak" diyen uyarı tabelaları asılmamış. Tırman gönlünce! Burada eski taşlar, hiç abartmasız, fırlar topraktan –fırlar, evet; çünkü toprak seviyesi her yıl bir santim yükselir. Şehrin kurucusu Bizas hakkındaki eski Osmanlı efsanesini hatırlamamak ne mümkün: buna göre Bizas, insanlar gizlenebilsinler diye her evin altına yeraltı katları da kondurmuş. İstanbul'umuzda nereyi kazsan kalıntılar çıkartırsın ya, efsane bu yüzden pek dokunaklı gelir insana.

Konstantinopolis, ırmak kıyısında kurulmamış nadir kentlerden biri. Suyu kemerlerle getiriyor ve sarnıçlarda biriktiriyorlardı. Devletin en önemli sarnıçları açık sarnıçlardı, ama sayısız başka sarnıç da yeraltında gizliydi. Bu sarnıçlar çoğu zaman, onlar için su kaynağı olsun diye kazıldıkları kilise ve sarayların biricik, ama şaşmaz şahitleridir –yitip gitmiş şeylerin henüz yok olmamış gölgeleri gibi. Bunların pek çoğu daha Bizans zamanında unutulmuştu. 6. yüzyıldan bir efsanede, evsiz bir dilencinin fakirlere yardımı seven İmparator Tiberios'a yaklaşıp Kumandan Narses'in muazzam hazinesini sakladığı unutulmuş (ve ekleyelim: kurumuş) bir sarnıcı gösterdiği anlatılır. Bu dilenci o zenginliklerden neden bizzat faydalanmamış diye sormayalım kendimize, ama yeraltı sarnıçlarının daha o zamanlarda ahaliye esrarengiz Ali Baba mağaraları gibi göründüğüne dikkat çekelim. Eski Roma sarnıçlarından farklı olarak Bizans sarnıçları, bu mekânlar birileri görsün diye yapılmadıkları halde, genellikle bir saray gibi süslenirdi. Bunlardan kimi günümüzde müze, lokanta, çarşı veya gece kulübü olarak açık, ama çoğu, unutulmuşluğa mahkûm. Şehirde günümüzde irili ufaklı yaklaşık 150 sarnıç bulunmuş durumda. İnşaat alanlarında devamlı yenileri açığa çıkıyor ve genellikle yeniden gömüyorlar bunları. Bu sarnıçlara girmek, epey riskli olmakla birlikte çok ilginç, zira birçoğu depo olarak kullanılıyor yahut Tiberios'a yaklaşan dilencinin soyundan gelen yersiz yurtsuzların meskeni olarak hizmet ediyor. Kimileri yıkıldı yıkılacak, tamir gerektirdiğinden bunları ziyaret etmek gerçekten tehlikeli (uyarmadı demeyin!). Ta Bizans

zamanından beri insan sesinden mahrum bu tozlu mekânlara süzülünce, Bizans'ın aslında kaybolmadığını, yeraltına geçtiğini kavrıyorsunuz.

Şüphesiz, Konstantinopolis'in kalıntılarına ulaşmak her zaman aynı kolaylıkta değil. Birçok anıt, askeri üs bölgelerinde veya özel mülklerde bulunuyor. Kalıntıların büyük bölümünü usul usul yok etmeye devam ediyorlar. Orhan Pamuk da buna tanık: "... İstanbullular da böyle yapar. Mesela 'tarih' fikrine bütünüyle boş verip bu binalara bugün dikilmiş muamelesi yapıp şehir surlarından taş söküp kendi inşaatlarında kullanırlar ya da onları betonla onarmaya girişirler." Kimi şeyler, çok eskiden yitip gitmiş; zira İstanbul, benzeri görülmemiş bir şehirleşme yaşıyor ve diğer uygarlıkların kalıntıları da bunun ilk ve en kolay kurbanları oluyor. İyi bilinen ve mükemmel tasvir edilmiş Bizans anıtları, Toklu Dede Mescidi gibi yok olmuş. İstanbul'a ilk gelişimde kendi gözlerimle gördüğüm kimi objeler de yitiyor, yani acele etmeli.

Demin dediğim gibi, bu benimkine benzeyen seyahat rehberlerinden yok artık dünyada. Tarz olarak benzer iki kitap var ama. Biri: J. Freeley ve A. S. Çakmak, *Byzantine Monuments of Istanbul*. Cambridge 2004. Diğeri: F. A. Aguado Blázquez, *Guía de Constantinopla*, Aviles 2007. İlk kitap, Bizans tarihini Konstantinopolis anıtlarının prizmasından bakarak anlatmaya çalışıyor, ama neticede birbiriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan iki anlatı çıkıyor ortaya: mimari eserlerin çok ayrıntılı ve mesleki bir tasviri ve tarih. Tuğla gibi kalın (bu yüzden de çok ağır). Son derece güzel resimlenmiş İspanyolca bir seyahat rehberi olan ikincisinin yazarı ise, belli harabelerle karşılaştıkça çok sayıda anekdot ve hikâye sunuyor okura, bu da benim yaklaşımımla örtüşüyor. Ama coşkun bir amatör olarak sadece Batı dillerine tercüme edilmiş kaynak metinlerden yararlanıyor.

Konstantinopolis'in saraylar bölgesinin dış görünüşünü bilgisayarla modelleme yönünde ilginç bir girişim, Jan Kostenec'e ait: J. Kostenec, *Walking Thru Byzantium, Great Palace Region*, İstanbul 2007.

Seyahat rehberimdeki haritalarla İstanbul sokaklarının içinden çıkılmaz labirentinde yönünüzü bulabileceksiniz, ama bunlar gene de, sadece okuru, hakkında konuştuğum anıtlara götürmek için yapılmış özel haritalar, yani kesinlikle şehir haritaları değil.

Metin üzerine son bir not; burada geçen, günümüze kadar korunmuş Bizans kalıntı ve objelerinin isimleri kalın harflerle gösteriliyor ve hemen arkasından da haritadaki yerini gösteren rakamlar veriliyor. Eğer anıt günümüze kadar gelmemiş ama yeri kesin olarak belliyse ismini yine kalın harflerle ancak rakamsız olarak veriyorum. Bu objeler haritalarda gösteriliyor, ancak modern şehirdeki tam yerine işaret eden notlar yok. Kaynaklardan yapılan bütün alıntılar belirtiliyor. Bilimsel literatürde kabul görmüş kurallardan tek sapmam şu: atlanan bölümler varsa eğer, bunların yerine parantez içinde üç nokta koymuyorum.

Eski zamanlardan bir hacı, Novgorodlu Stefan, 1349'da şöyle yazmıştı: "Tsargrad'a girmek, balta girmemiş bir ormana girmekle aynı şeydir; iyi bir rehberin yoksa ilerlemek mümkün değildir." Böyle bir rehber olmak için elimden geleni yapacağım.

Literatür Üzerine Kısa Bir Gözlem

Konstantinopolis üzerine gerçekten devasa bir literatür var. Muhtelif anıtlarla ilgili somut temalar üzerine çalışmaları her bölümün sonunda sıralıyorum. Bunlar gene de kullandığım bütün kaynakları vermekten uzak; öyle yapacak olsam, kaynakça da kitap kadar hacimli olurdu. Ancak iki veya daha çok bölümle ilgili belli başlı kaynaklar, ayrıca da konu hakkında daha çok şey öğrenmek isteyenlerin başvurması gereken temel metinler, şunlar:

Akyürek. E., A. Tiryaki, Ö. Çömezoğlu, M. Ermiş. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Klasör 7. Marmara Bizans Yapıları Envanteri*, İstanbul 2007.

Ατζέμογλου, Ν. Τα Αγιάσματα της Πόλη ς. Αθήνα 1990.

Berger, A. *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleus*, Bonn 1988.

Berger, A. *Streets and Public Spaces in Constantinople*, Dumbarton Oaks Papers, 54 (2000), 161-172.

Berger, A. "Regionen und Strassen im frühen Konstantinopel," *Istanbuler Mitteilungen* içinde, cilt 47 (1997), 349-414.

Betsch, W. E., "The History, Production and Distribution of the Late Antique Capital in Constantinople," Doktora tezi, Pennsylvania, 1977.

Byzantine Monastic Foundation Documents – http://www.doaks.org/publications/doaks_online_publications/typo00.html.

Dagron, G. *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris 1984.

Dagron, G. *Constantinople imaginaire. Études sur le recueil des Patria*, Paris 1984.

Dark, K. ve F. Özgümüş. *Constantipople: Archaeology of a Byzantine Megapolis. Final Report on the Istanbul Rescue Archaeology Project 1998-2004*, Oxford; Oakville, CT, 2013.

Ebersolt, J. *Constantinople, recueil d'études d'archéologie et d'histoire, I: Les anciens sanctuaries de Constantinople*, Paris 1951.

Eyice, S. *Istanbul. Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955.

Gilles, Pierre. *Itinéraires byzantins / introduction, trad. du latin et notes Jean-Pierre Grélois*, Paris 2007.

Guilland, R. *Études de topographie de Constantinople byzantine*, Amsterdam 1969.

Hennessy, C. *Topography of Constantinople*, The Oxford Handbook of Byzantine Studies, ed. E. Jeffreys, J. Haldon, R. Cormack. Oxford 2008, 202-216.

Janin, R. *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin I: Le siège de Constantinople et le Patriarcat* Œcumenique, *iii: Les* églises *et les monastères*, Paris 1969.

Kalkan, E. *The World beneath Istanbul*, İstanbul 2010.

Kidonopoulos, V. *Bauten in Konstantinopel, 1204-1328: Verfall und Zerstörung, Restaurierung, Umbau und Neubaut von Profan-und Sakrabauten*. Wiesbaden 1994.

Kompa, A. *Konstantynopolitańskie zabytki w Stambule*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia historica, 87, 2011.

Magdalino, P. *Constantinople médiévale:* études *sur l'évolution des structures urbaines* Paris, 1996.

Majeska, G. *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington 1984.

Mango, C. *Le Développement urbain de Constantinople: IV-VIIE siècles* Paris 2004.

Marinis, V. *Architecture and Ritual in the Churches of Constantinople*. Cambridge 2014.

Mathews, T. *The Byzantine Churches of Istanbul. A Photographic Survey*, University Park, Londra 1976.

Μήλλας, Α. Σφραγίδες Κωνσταντινουπόλεως. Ενορίες Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής, Αθήνα 1996.

Millingen, A. Van. *Byzantine Churches in Constantinople*. Londra 1912. Mordtmann, A.J. *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892.

Müller-Wiener, W.. *Bildlexikon zur Topographie Istanbul: Byzantion, Konstantinupolis, Istanbul biz zum Beginn d. 17. Jh.* Tübingen 1977.

Necipoğlu, N. (ed.). *Byzantine Constantinople: Monument, Topography and Everyday Life*, Leiden 2001.

Restle, M. *Konstantinopel, Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, 1990, 366-737.

Schneider, A.M. *Byzanz. Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt*, Istanbuler Forschungen, 8, Berlin 1936.

Schneider, A.M. *Konstantinopel. Gesicht und Gestalt einer geschichtlichen Weltmetropole*, Mainz 1956.

Schreiner, P. *Konstantinopel. Geschichte und Archäologie*. Münih 2007.

Konstantinopolis üzerine online ansiklopedi: http://www.ehw.gr/constantinople§

Yakın zamanlarda yok olan Bizans kalıntılarının listesini içeren site: http://www.tayproject.org/dosyabizmareng.html

Bizans yazarlarından alıntıları, Rusça çevirilerinden yapmaya çalıştım, ancak bazen düzeltmeler yaptım. En çok kullandığım yayınlar şunlar:

Анна Комнина. Алексиада. Перевод и примеч, Я. Н. Любарского. Sen Petersburg 2010.

Книга Паломник. Сказание мест святых во Царьграде Антония, архиепископа новгородского, в 1200 г. Под ред. Х. М. Лопарева. Sen Petersburg 1899.

Константин Багрянородных. Об управлении империей / Пер. Г. Г. Литаврина Moskova 1991.

Молдован, А.М. Житие Андрея Юродивого в славянской письменности, Moskova, 2000.

Никита Хониат. "История со времени царствования Иоанна Коннина," *Под ред.* А. И. Цепкова. Т. 1-2 (Ryazan 2003) [Bu çeviri, Honiates'in çok eski ve eksik bir baskısından yapıldığından, sık sık özgün metne de başvurdum: Nicetae Choniatae, *Historia* / ed. J. Van Dieten, Berlin 1975.]

Прокопий Кесарийский. Война с готами. О Постройках / Пер. С. П. Контратьева. Moskova 1996.

Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история – Пер. А. А. Чекаловой, Moskova 1993.

Михаил Пселл. Хронография. Перевод и примеч. Я. Н. Любарского, Moskova, 1978.

Продолжатель Феофана. Жезнеописание византийских царей, Перевот, статьи, комментарии Я. Н. Любарского, Sen Petersburg 1992.

Birincil kaynaklardan Rusçaya çeviriler yaptığım kaynaklar arasında en sık kullandıklarım şunlar:

Constantini Porphyrogeniti imperatoris, *de cerimoniis aulae Byzantinae libri duo*, Cilt I / ed. J. J. Reiske. Bonn 1829.

Ioannis Cantacuzeni eximperatoris, *historiarum libri iv* / ed. L. Schopen. Cilt I-III. Bonn 1828-1832.

Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios / ed. E. Kurtz, Leipzig 1903.

Nicephori Gregorae, *historiae Byzantinae* / ed. I. Bekker ve L. Schopen, Cilt I-III. Bonn 1829-1855.

Georges Pachymérès. *Relations historiques*, 2 cilt, / ed. A. Failler, V. Laurent. Paris 1984.

T. Preger, *Scriptores originum Constantinopolitanarum*, Leipzig, 1907.

Sadece bir veya iki yerde kullanılan alıntıların kaynakları, ilgili bölümün arkasında zikrediliyor.

Birinci Bölüm

GİRİŞ: KÖRLERİN KARŞISINA YERLEŞ!

Milattan Önce 667'de antik Yunan şehri Megara sakinleri, Bosforus kıyısında bir koloni kurmaya karar verdiler. Efsaneye bakılırsa, Megaralı Bizas adında biri Delfi Tapınağı'ndaki Apollon kâhinine, şehri nerede kurması gerektiğini sordu ve tanrıdan, âdet olduğu üzere esrarengiz bir cevap aldı: Körlerin karşısına yerleş!

Bizas, güneyden Marmara Denizi'nin, doğudan Boğaz'ın ve kuzeyden de Haliç'in sularıyla yıkanan gayet uygun bir yarımadada bir şehir kurdu, iddia odur ki kendi şerefine Bizantion ismini verdi ona. En önemli ticaret yolları burada kesişiyordu: Avrupa'dan Asya'ya ve Karadeniz'den Akdeniz'e. Antik Halkedon şehri, Boğaz'ın Anadolu yakasında çoktan kuruluydu bu sırada, ama burası çok daha avantajlıydı. Gelecekteki Bizantion şehrinin kurulacağı, üç taraftan denizle korunan bir yeri değil de Halkedon'daki böyle uygunsuz, tepelik bir araziyi tercih etmek için hakikaten kör olmak gerekmiş, diye düşüp-

Andrea Vavassore.
Konstantinopolis panoraması,
16. yüzyıl.

Büyük Constantinus. Normal bir insandan sekiz kat daha büyük, aşağı yukarı 315'te Roma'da yapılmış devasa bir heykelin başı, Palatino Sarayı, Roma.

dü Megaralılar. Ancak daha sonra, Halkedonluların belki de o kadar kör olmadıkları ortaya çıktı: yeni şehir başkente evrildikten sonra içme suyu kıtlığı baş gösterdi ve uzunluğu iki yüz kilometreyi bulan suyolları yapmak zorunda kaldılar.

Ama bu ilerinin konusu.

Bizantion bin yıl boyunca, alışveriş yapan, entrikalar çeviren, savaşlara girişen sıradan bir Yunan şehrinin hayatını yaşadı. Zamanla bütün diğerleri gibi o da Roma yönetimine boyun eğdi. Bir defasında iç savaşla tamamen yıkıldı, sonra yeniden yapıldı. Şehrin tarihi, MS 326'nın Kasım ayında, I. Constantinus şehre bakıp da gelecekteki başkentinin çizgilerini gördüğünde keskin bir dönemeçten geçti. Constantinus'un planladığı surlar, Bizantion'un eski surlarının üç kilometre kadar daha batısına kuruldu; böylece imparator, şehrin alanını 700 hektara çıkardı. Ancak Konstantinopolis'in statüsü, gerçek anlamda ancak, şehrin Roma'da olduğu gibi bundan böyle artık kendi prefektine yani valisine sahip olacağı 360 yılından sonra değişmeye başladı. Bundan önce başkent, imparator neredeyse oradaydı, hatta devlet arşivleri bile onunla birlikte dolaşırdı. Ama 370'lerden itibaren bürokrasi, Konstantinopolis'te daimi ikametgâhını buldu.

Daha sonra yeni başkentin seçimine dini bir anlam da katıldı, zira Constantinus, sonraki dönemin Hıristiyan propagandasında neredeyse kutsanmıştı. Oysa gerçekte Konstantinopolis hiç de bir Hıristiyan başkenti olarak düşünülmemişti: o sırada imparatorluğun başka yerleri gibi burada ve bizatihi hükümdarının kafasında dini fikirler karman çormandı.

Konstantinopolis'in esas büyüme evresi, 4. yüzyılın sonlarında başladı; I. Theodosius'un şehri, Constantinus'un hükmettiği şehri birkaç defa katlayacak kadar genişlemişti. Tarihi İstanbul'u Teodosios Surları belirler halen. 5. yüzyılın sonlarına doğru Konstantinopolis artık dünyanın en büyük şehiydi ve nüfusu da yaklaşık yarım milyonu bulmuştu.

Şehirde, onu Karadeniz'den Marmara Denizi'ne kadar 40 kilometre boyunca çevreleyen devasa surlardan başka, boyutları bugün bile şaşkınlık uyandıran sukemerleriyle hem toprak yüzeyinde, hem de yeraltında devasa sarnıçlar inşa edildi. Avrasya'nın diğer tarafında, ortaçağ Çin'inde ise batıdaki bu imparatorluğa "*Fu-lin*" diyorlardı; Yunanca *polis*, şehir kelimesinden bozmaydı bu. Hangi şehir olduğundan bahsetmeye gerek yok elbette. Rhomaioi [Romalılar] arasında (Bizanslılar kendilerine böyle diyorlardı) şöyle bir söz vardı: "*Eğer bütün dünya 10 olsa, Polis 15 eder.*" Şehrin ve imparatorluğun kaderi ayrılmaz hale gelmişti; Konstantinopolis'in Bizans için önemi, ne eski Roma, ne günümüz Paris'i... hiçbir başka başkentle karşılaştırılamaz.

12. yüzyıl Bizans tarihçisi Konstantinos Manasses, bir yurtdışı seyahati sırasında şöyle yazmıştı:

> Ah, Bizans toprağı! Ah, üç defa mübarek kılınmış şehir, kâinatın gözü, dünyanın süsü, ta uzaklardan ışıldayan yıldız, şu rezil dünyayı aydınlatan fener!"

İoannes Akatsets'in Azizlerin Hayatı'nda da şu övgüler var:

> Başka şehirlerde ayrı ayrı bulunan bütün harikalar, burada tek bir yerde toplanmıştır. Bizim şehrimiz, bütün dünya için işleyen bir atölyeye benzetilebilir. Dünyanın her yanındaki mahsuller, kimi gemilerle kimi de arabalarla buraya getirilir. Tıpkı ırmakların denize aktığı gibi bütün şeyler de Konstantinopolis'e akar.

Teodoros Metohites, Konstantinopolis için "dünyanın her yanındaki insanlar için geniş mi geniş bir ev, insanlık için bir mıknatıs," der. Ne sıfatlar kullanmamışlardır ki Bizanslılar şehirleri için: bütün kâinatın anahtarı, doğunun gözü, aklın ötesinde şanlı, yedi tepeli efendi, göklerin yıldızı, cennetin ışığı, en parlak sabahyıldızı, kutsal şehir, ümit ve gurur. Batılı seyyahlar da Rhomaioi'nin bu tasvirlerine ses verirler. Foucher de Chartres şöyle haykırıyordu:

> Bu muhteşem ve asil şehir ne muazzamdır! Nice manastırlar ve saraylar, meydanlarında görülecek nice harikalar var. Sayısız altın, gümüş, azizlerden kutsal emanetler... anlatmakla bitmez!

Roma'nın düşmesinden sonra Avrupa'da ebediyen yitip gitmiş olan her şey, Konstantinopolis'te yaşamaya ve büyümeye devam ediyordu. Sukemerleri vardı burada, geceleri aydınlatılıyordu, polis ve itfaiye teşkilatı bile vardı. Hastane ve han gibi pek çok şey de burada icat edilmişti. Şehirde altı büyük hastane, on beş de düşkünler evi bulunuyordu.

Ve elbet, genel yıkım ortaçağda Konstantinopolis'e de ulaştı: 619'da Persler İskenderiye'yi ele geçirdiklerinde, hayatının bağlı olduğu Mısır buğdayı tedariki de kesildi ve pek çok kişi şehri terk etti. Bizans başkenti 626'da ilk "barbar" kuşatmasının üstesinden geldi, ama nüfusu büyük ölçüde azalmıştı. Avarların 626'da yıktıkları ana sukemeri ancak 766'da onarıldı, zira bu tarihe kadar ahali için kuyulardan yeterince su çıkıyordu. Salgınlar da biçtiler binlerce insanın hayatını, hayatta kalanların ise yeterince yiyeceği yoktu; 714'te, bir Arap kuşatması beklerlerken İmparator II. Anastasios, yiyecekleri kalmamış olan sakinlerine, şehri derhal terk etmelerini buyurdu. 740'ta surların bir kısmı çöktüğünde, onu tamir edecek kaynak yoktu; nüfus bu sırada 50 binin üzerinde değildi. Bu derin çöküş dönemi, 9. yüzyılın başına kadar devam etti.

Maddi hayattaki bu krize, manevi değerlerin elden geçirilmesi de eşlik etti. Belli bir noktada, Konstantinopolis sakinleri artık kendi şehirlerini tanıyamaz oldular. Heykeller, sütunlar, geçmişte imparatorluğun her yerinden buraya Constantinus tarafından getirtilen ve gurur kaynağı olan dikilitaşlar şimdi sadece dehşet uyandırıyordu. Bunlara kazılı meçhul dillerdeki kitabelerde, imparatorluğun yaklaşan çöküşünü haber veren meşum kehanetler olduğu söylentileri yayılmıştı her yere; eski heykellere gelince –bunların çoğu büyülüydü. Şehirdeki değişikliklerin iyi bir göstergesi de, sakinlerinin 542 ve 747 salgınlarına yönelik birbirine zıt tavırlarıdır. İlkinde cesetler şehrin sadece kenar mahallelerine gömülürdü, ikincisinde ise hiç aldırış edilmez olmuştu onlara, başkentin her yanına gömülüyorlardı artık.

Konstantinopolis, 9. yüzyılın sonunda yeniden doğmaya başladı, ama farklı bir surette; eski şehir hayatının bütün ayırt edici veçheleri yitmişti: kulüp gibi işleyen devasa hamamlar, tiyatrolar, meydanlardaki ortak faaliyetler... ortak eğlenceler nadir görülen şeylerdi artık, dini ayinler ağır

basıyordu ve Hipodrom da nadiren kullanılıyordu. İnsanlar kemer altlarından ziyade kiliselerde bir araya geliyorlardı; buna rağmen evlerde özel şapel kurmak da giderek daha popüler oluyordu. Eskiden Roma villası olan tipik evlerin yerini şimdi kapalı ortaçağ malikâneleri almıştı. Kuşkusuz bir ortaçağ şehriydi Konstantinopolis, ama bu sırada başka hangi ortaçağ şehrinde insanlar çok katlı binalarda yaşıyorlardı ki? Bu durum ilgi çekici tezatlar ortaya çıkartıyordu. Örneğin 12. yüzyılda yazar İoannes Tsetses, kendi dairesini şöyle tasvir ediyordu:

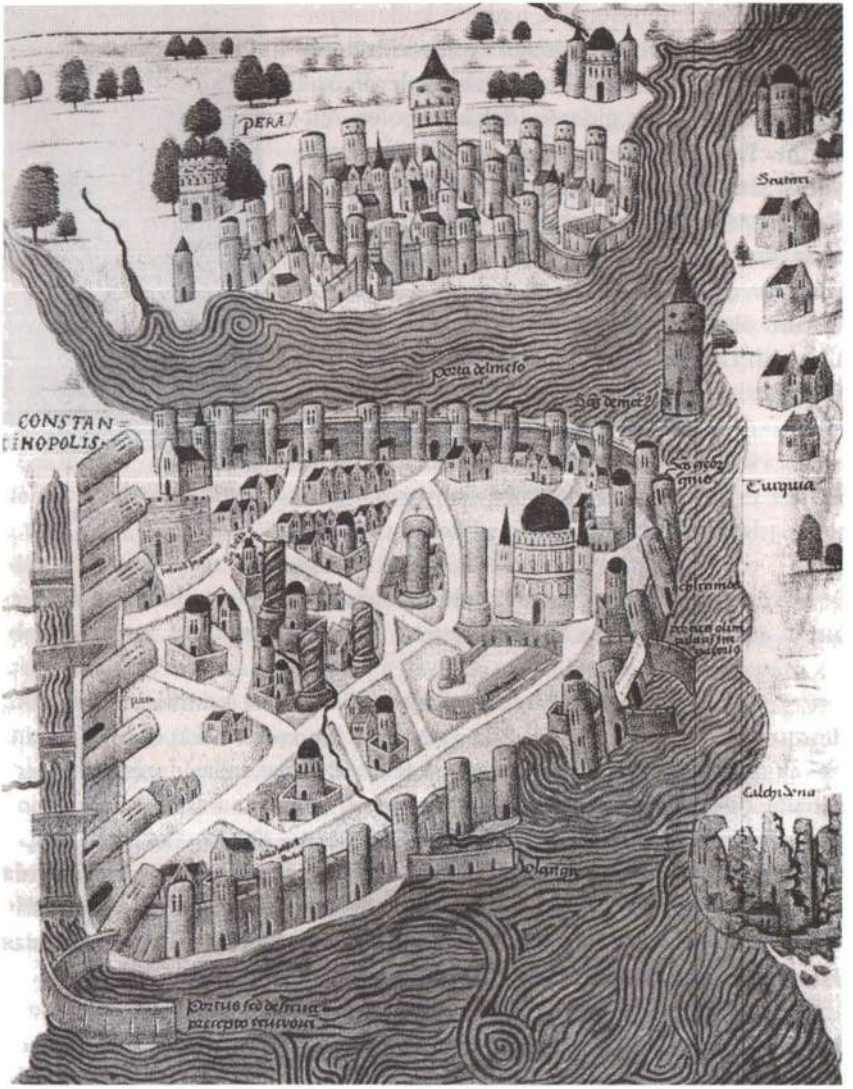

Şehrin inşası. Vatikan'daki Vergilius elyazmalarından bir gravür, 5. yüzyıl.

> Bizim evimiz üç katlı, üzerimizdeki ikinci katta ruhbandan biri kalıyor. Onunla birlikte bir sürü çocuk ve domuz var. Bu çocuklardan ve domuzlardan sidik ırmağı akıyor. Bu korkunç seli önlemek için bizim pis su borusunun üzerine üç kova alçı sıvamak gerek.

Şehir 9. yüzyıldan 1204'e kadar büyümesini kesintisiz sürdürdü. Bunun iki zirvesi vardır. İlki, 10. yüzyılda Romanos Lekapenos idaresinde, ikincisi de 11. yüzyıl sonunda, Aleksios Komnenos idaresinde. Yeni binalar inşa edildi, entelektüel hayat yeşerdi, yeni bir felsefe okulu açıldı, ilahiyat tartışmaları yapılır oldu, Bizanslılar sayısız dini bayramlarda, imparatorun tören alaylarında, dini alaylarda, at yarışlarında ve panayırlarda en iyi kıyafetlerini giyerek yiyip içmek için sokaklara akın ediyorlardı. "Konstantinopolis'e kim gelse sarhoş olur," diye feryat ediyordu Niketas Honiates. "Burada haftalarca içip duruyorlar!"

12. yüzyıl yeni değişiklikler getirdi; Komnenos hanedanı yedi yüzyıl boyunca imparatorluk konutu olan Büyük Saray'dan, başkentin kuzeybatı kısmındaki Blahernai Sarayı'na taşındı. Siyasi makamların oluşturduğu mevcut bütün sistem, hatta bunların isimleri bile elden geçirildi, batılı-

Cristoforo Buondelmonti'den Konstantinopolis panoraması, 1422.

ların şövalyelik ve savaşta yiğitlik idealleri popüler hale geldi. Eskiden at yarışlarının son derece popüler olduğu Hipodrom'da Avrupalıların şövalye rekabetlerini taklit eden turnuvalar düzenlenmeye başlandı.

Eskiden imparatorlukta yüzlerce şehir ve kasaba vardı, ama kocaman kafasını zorlukla destekleyen bir iribaşa dönmüştü bu imparatorluk. 12. yüzyıldan bir İngiliz seyyahının sözleriyle, Konstantinopolis bütün dünyanın servetinin üçte birini topluyordu. Atina Başpiskoposu Mihailis Akominatos (Mihael Honiates), başkentte yaşayan bir dostuna şöyle yazıyordu:

> Siz, Konstantinopolis'in ihtişamlı sakinleri, surlarınızın ötesine bakmak istemiyorsunuz, etrafınızı çeviren eski şehirlere bakmak istemiyor, sadece boğazları doymayan vergi toplayıcılarınızı gönderiyorsunuz, ırmakların denizlere aktığı gibi zenginlikler de başkente akarken evinizde oturuyorsunuz. Neden başka yere gidesiniz ki? Yağmur güneş bilmeden, hiç emeksiz evinde oturup bütün hazları tatmak daha iyi değil mi?

1203'ün Temmuz ayında Haçlı ordusunu taşıyan bir Venedik filosu, Konstantinopolis surları dibinde belirdi. Dördüncü Haçlı Seferi vakanüvisi Geoffroi de Villehardouin, Haçlı ordusunun 20 bin kişilik olduğunu, şehir nüfusunun ise 400 bini bulduğunu yazar. Ama şehirdeki moral yerlerde sürünüyordu; şehri kurtarmak için kendi başlarına örgütlenecek iradeden yoksundular. 880 yıl boyunca erişilmez kalmış ve toplam yedi kuşatmayı da atlatmış olan Konstantinopolis sonunda düştü. Ertesi yıl, 1204'te, şehre ikinci ve çok daha korkunç bir saldırı daha düzenlendi. "Latinler" üç gün boyunca yağmaladılar şehri; yağmaya katılanların birinin sözleriyle: "Dünya var olduğundan beri tek bir şehirden böylesine çok şey alınmamıştı. O güne kadar fakir olan kim varsa zengin oldu." Kültürel olarak paha biçilmez sayısız şey yok edildi. Şehir, aslında bir daha gerçek anlamda hiç toparlanamadı; ama siyasi olarak 1261'de tekrar Rhomaioi'nin kontrolü altına girdi.

Konstantinopolis, Avrupa'nın en büyük şehri olarak kaldı, ama muhkem surlarının içinde birçok mahalle boşalmıştı, devasa meydanlar bostanlara dönüşmüştü ve bir görgü tanığına göre, yıkık dökük malikâneler yoldan

geçenler tarafından hela niyetine kullanılıyordu. Koca Bizans mparatorluğu fiilen banliyöleriyle birlikte şehrin sınırlarını aşmıyordu artık.

Sultan II. Mehmed, 1453'te şehri kuşattı. Yedi bin asker, 80 bin kişilik Osmanlı ordusunun saldırılarını bir buçuk ay boyunca geri püskürtmeyi başardı. Toplar, eski surlarda gedikler açıyordu, ama savunmacılar her gece yamıyorlardı gedikleri. Ancak 29 Mayıs salı günü bir yeniçeri birliği gün doğmadan karanlıktan faydalanarak süzüldü şehre. Düşman surların üzerine çıktı. Kanlı bir çarpışma başladı. Son Bizans İmparatoru XI. Kostantinos, savaşçılarıyla birlikte omuz omuza çarpışırken öldü. II. Mehmed, Osmanlı başkentini, Türklerin Stambul dedikleri Konstantinopolis'e taşıdı. Aslında Türkler de değil, hatta tam tersine. Arap coğrafyacı El-Mesudi, 9. yüzyılda şöyle yazmıştı: "Yunanlar buraya Bolin yahut İstanbolin diyorlar. Kostantiniyye demiyorlar. Sadece Araplar Kostantiniyye diyorlar." Bu sözler, şehrin sakinlerinin buraya Stambul demelerinden hayrete kapılan pek çok seyyah tarafından da teyit edilmiştir. Aslında bir isim değildir bu; sadece Arapların, şehirden bahseden Yunanlardan duydukları kelimelerin kendi fonetiklerine uydurulmuş halidir: *"is-tin-polin"* – "Şehr'e."

Aerts, W.J. *A Byzantine Traveller to One of the Crusader States, East and West in the Crusader States*, Cilt III. Leuven 2003, 198-202.

Hunger, H. "Ho Ophthalmos tes oikoumenes. Das auge der Welt," *Neue Forschungen*, Viyana 1999, 21-27.

Ioannis Tzetzae. *Epistulae*, P. L. M. Leone (ed.), Leipzig 1972.

Kreiser, K. *Istanbul. Ein istorisch-literaturischer Stadtführer*. Münih 2001, 17-18.

Magdalino, P. "Constantinople and the Outside World" *Strangers to Themselves*, D. Smuthe (ed.), Aldershot 1998, 149-162.

"Vie et 'synaxaire' de Saint Jean Akatzios," *Analecta Bollandiana*, 101 (1983), 254.

İkinci Bölüm

AYASOFYA

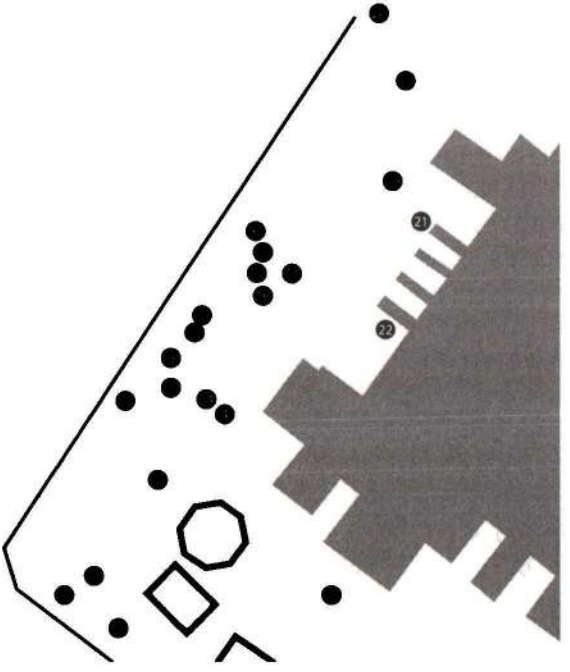
Ayasofya, yani "Kutsal Bilgelik Kilisesi," Bizans döneminin en büyük anıtıdır; bu yüzden, gezimize oradan başlamamız kaçınılmaz. Mabet, 916 yıl boyunca Hıristiyan kilisesiydi, 471 yıl boyunca ise cami olarak hizmet etti. 1934'ten beri ise müze.[1]

Müzenin avlusunda çeşitli mermer parçalar saçılıdır. Bilet gişesinin tam karşısında, çayırın üzerinde "Aiskhylos" yazılı bir **heykel kaidesi** (1, krokiye bkz. s. 30) bulunur (env. no. 186). Bu heykelin, buradan birkaç on metre mesafedeki Zeuksippos Hamamlarını süsleyen seksen heykelden biri olduğunu kesin olarak biliyoruz. Bize bu galerinin bir tasvirini bırakmış olan Şair Hristodoros, bu Atinalı hatibin kalın sakallı bir şekilde yontulduğunu anlatır.

Bilet gişesinin hemen solunda, çayırın üzerinde, yitip gitmiş **bir sütunun porfir kaidesi** (2) yatar (env. no. 221). Bu koyu kırmızı Mısır taşı, Bizanslılar için büyük önem taşıyordu; ondan birçok defa bahsedildiğine tanık oluruz. Bir zamanlar bu kaidenin üzerinde İmparatoriçe Aelia Eudoksia'nın gümüş heykeli duruyordu. Bu heykel aslında yakındaki bir meydandaydı. Dediklerine göre orada, heykelin etrafında insanlar utanma bilmeden dans ederek gürültülü şarkılarla dolaşırlarmış, bu da Konstantinopolis Başpiskopos İoannes Hrisostomos'u rahatsız edermiş. Halka açık vaazlarında bu heykel yüzünden imparatoriçeyi müsriflikle suçlayan "altın ağız" Hrisostomos ile Eudoksia'nın kocası İmparator Arkadios arasında kavga çıkmış. Hadise, dikbaşlı başpiskoposun sürgüne gönderilmesi ve orada ölümüyle sona ermiş.

Kaidenin üzerinde, Yunanca iki kitabe var. İlki: "Porfir imparatorluk sütununa ve gümüş imparatoriçeye bak; burası hükümdarların şehre ada-

1 Ayasofya Müzesi, 10 Temmuz 2020 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararıyla cami olarak kullanılmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığına devredilmiştir. Açıklamalara göre mozaik ve freskler ibadet saatlerinde örtülerle kapatılacak, ibadet saatleri dışında ise görülebilecekti. Ancak 18 Ağustos 2020'de yaptığımız ziyarette girişteki İsa mozaiğinin sürekli olarak kapalı olduğu, galerilere çıkışın ise mümkün olmadığı saptanmıştır. Ayasofya bahçesindeki taş eserlerin Sultanahmette'ki İstanbul Tapu ve Kadastro Bölge Müdürlüğü binasında yeni oluşturulacak bir müzede ziyarete açılacağı bildirilmektedir –ed.n.

Ayasofya Bahçesi

Aiskhylos heykel kaidesi (env. No. 186)	1
Porfir heykel kaidesi (env. No. 221)	2
Hebdomon (Bakırköy) siklop kaidesi (env. No. 3907)	3
Theodosius kitabesi (env. No. 145)	4
Mermer vaiz kürsüsü (env. No. 306)	5
Ayin kupası (env. No. 325)	6
Sütun Başlıkları	
Env. No. 301	7
Env. No. 504	8
Env. No. 164	9
Env. No. 173	10
Env. No. 169	11
Env. No. 163	12
Env. No. 66	13
Env. No. 141	14
Env. No. 331	15
Env. No. 289	16
Başlık tabanı (env. No. 207)	17
Lahit kapağı (env. No. 408)	18
Arkeolojik kazı alanı	19
Eski Ayasofya'dan mermer parçaları	20
Batıdaki payandalar	21
Kuyu	22

let dağıttıkları yerdir. Eğer ismini soracak olursan, Eudoksia'dır. Kim dikti bu heykeli? Asil prefekt, kudretli konsüllerin soyundan gelen Simplikios." Latince kitabe ise daha vecizdir: "Şehrin prefekti Simplikios tarafından hanımımız, ebediyen Augusta [İmparatoriçe], Aelia Eudoksia'ya ithaf edilmiştir."

Sağdaki patikadan biraz yürünecek olursa, solda, kilisenin gene Bizans döneminde yapılmış olan ek binaları görülür. Yaklaşık üç kat yüksekliğindeki duvarda, günümüze kalmamış birtakım kemerli yapılara ait çok sayıda bitişik kemerler hâlâ görülür. **Patrik Sarayı** buradaydı; ondan, bu bölümün sonunda bahsedeceğiz.

Atrium

Sayısız ziyaretçi kafilelerinin tapınağa girmeden önce rehberlerinden bilgi aldıkları yerde Bizans döneminde bir atrium, yani sütunlarla çevrili bir avlu vardı. Bu avlunun ölçüleri 47,6 metreye 32,5 metreydi.

Tapınağın güney sınırı, onun güneybatısına bitişik bir yapının duvarının devamıdır. Bizans zamanında sekiz servinin çevrelediği bu alanın orta yerinde tepesi kubbeli, taştan kupa şeklinde bir çeşmeden su akardı. Epifani Yortusunda ibadete gelenler haçlarını bu kupaya batırırlardı. Bugün onun yerinde, bir kafeteryanın masaları arasında, pek çoğu Ayasofya'dan bile olmayan sayısız arkeolojik kalıntı var. Örneğin 3907 env. numaralı **siklop kaidesi** (3) bir zamanlar, surların dışındaki Hebdomon'dan (Bakırköy) getirilmiş ve şimdi kayıp olan bir zafer sütununun kaidesiydi. Kaidenin üzerinde Latince şöyle yazılıdır:

> Efendimiz, dindar, talihli ve şanlı imparatorumuz, barbar halkların fatihi, kız kardeşinin adağı sayesinde bütün memleketlerde kudretli muzaffer Theodosios, tüm Roma İmparatorluğu'na huzur getirip [bu sütunun üzerinde] yücelere yükseldi.

Sözü edilen imparator, 421'de kendisinden büyük dindar kız kardeşinin etkisi altında Perslere karşı bir din savaşı başlatan II. Teodosios'tur. Bu kitabe, Hıristiyan retoriğinin Roma emperyalist temalarıyla nasıl iç içe girmeye başladığını açıkça gösterir.

Şimdi, **dikdörtgen şeklinde kitabeli bir taştan** (4) kalan parçaya bakalım (env. no. 145). Bunun üzerindeki Latince ve Yunanca yazılar yarı yarıya silinmiş olsa da hâlâ fark edilir; ancak okunabilen tek kelime "Theodosius"tur. Bu sütun belli ki Filadelfion Meydanı'nda dikiliydi ve 4. yüzyılda İmparator Teodosius'a kadar tarihlenebilir.

II. Teodosios'un sureti bulunan sikke.

6. yüzyılda çok pahalı beyaz Firigya mermerinden yapılma **mermer vaiz kürsüsü** (5, krokiye bkz. s. 30) ise Beyazıt Meydanı'ndan getirilmiştir (env. no. 306).

Ayin kupası da (6) 6. yüzyıla tarihlenir ve Ayasofya'nın avlusuna Teotokos Kilisesi'nden taşınmıştır (env. no. 325). Erken dönem Bizans eseri bütün haçların Latin tarzında olduklarına, yani uçlarına doğru genişlediklerine dikkat edelim. Kilisenin içinde de böyle haçlar görürüz.

Avluya dağılmış sayısız sütun başlığı da başka bir mesele. Korint sütun başlıklarında 5. yüzyılın ortalarına kadar genellikle akantus yapraklarından iki sıra taç olurdu; bunun tipik örneklerinden biri, 301 env. numaralı **sütun başlığı** (7). Ama daha sonra koca bir yüzyıl boyunca akantus yapraklarından tek bir taç ile tepesine madalyon iliştirilmiş (env. no. 504 gibi) sütun başlıkları hâkim oldu (8).

Aslına bakarsanız en azından sekiz ayrı Korint sütun başlığı tipi vardır, ama sütun başlıklarını Hıristiyanlaştırma girişimini büyük bir farklılık saymak gerekir: bunlarda üzerlerinde haç bulunan impostlar (9) [ikinci başlıklar] ortaya çıkar (env. no. 164), daha sonra da haçlar, (env. no. 174'teki gibi) taştan yontulmuş yapraklara sarılır (10). Son olarak da env. no. 169'da (burada, imposta bitişik bir haç 8-9. yüzyıllarda sütun başlığına eklenmiştir) bu yapraklar tamamen kaybolur (11). Bundan sonraki Bizans sütun başlığını ise env. no. 163 gösterir (12); burada köşelerde dört yunus balığı belirir. 66, 141 ve 331 env. numaralı eşsiz sütun başlıkları da hayret vericidir (13-15). Ama 289 env. numaralı sütun başlığı bunların en ilginç olanıdır (16). Orta Bizans dönemine tarihlenen bu başlık, oryantalizmiyle dönemin minyatür ve çinilerini hatırlatır. Ayasofya'nın avlusu, Konstantinopolis için Nuh'un gemisi gibidir. Örneğin 207 env. numaralı sütun başlık tabanı, Mangana Sarayı'ndan kalan biricik şeydir (17). 408 env. numaralı lahdin (18) kapağına da dikkat edelim; antikçağda kesilmiş bu mermer Bizans döneminde üzerine haç oyularak Hıristiyanlaştırılmıştır.

Girişin hemen sol tarafında büyük bir **arkeolojik kazı alanı** (19, krokiye bkz. s. 30) vardır –1935'teki kazıdan kalanlar. Burada gördüklerimiz, 415'te inşa edilmiş olan önceki Ayasofya'nın girişidir. Bu bazilika, İustinianos'un yaptırdığı Ayasofya'dan daha önceki yapıdır. Kazı alanının altında klasik tarzda anıtsal bir sütunlu giriş hâlâ görülür; bazilikalarda genellikle olduğu gibi kubbesizdir ve tavanı düzdür. Girişi geçtikten sonra bugünkü mabedin altında kalarak gözden yiten bu mabet, beş galerili, devasa bir yapıydı. Gün yüzüne çıkartılmış olan parçalar bile, II. Teodosios'un inşaat için hiçbir masraf ve çabadan kaçınmadığına tanıklık eder. Görebileceğimiz gibi, bugünkü tapınağın o zamanki atası, sekiz metre daha batıdan başlıyordu ve klasik bir bazilikaydı; yani içindeki galerilerin boydan boya sütunlarla ayrıldığı uzunlamasına dikdörtgen bir yapı.

I. İustinianos. Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'ndeki mozaikten ayrıntı, 548.

Avluda kuzeye doğru yürümeye devam ettikçe, eski Ayasofya'dan kalan çok sayıda **devasa mermer parçanın** (20) bir araya getirildiği dikkatinizi çeker. Bunlar klasik tarzda yapılmış bir saçağın kalıntılarıdır. Belli ki klasik bir revaktır burası; bütün parçalar Yunan tarzında süslenmiştir ve üzerlerinde ancak sınırlı miktarda Hıristiyan sembolleri bulunur.

Yeri gelmişken, Ayasofya'nın yapımıyla ilgili masalsı hikâyede, İustinianos'un bütün imparatorluktan inşaat malzemeleri toplattığı, eski kilisenin kalıntılarını ise "ihtiyacı olmadığı için ayrı bir yere yığdırdığı" anlatılır.

Ayasofya'ya Genel Bakış

Ayasofya'ya dönebiliriz artık. İmparator, bu mabedi 532'deki, askerlerin şehirde 30 bin kişiyi öldürdükleri ve Teodosios Kilisesi'nin de bir yangınla yok olduğu Nika Ayaklanmasından sonra yaptırmıştı.

İmparatorluğun bütün kudreti, yeni katedralin inşasına ihsas edilmişti; ülkenin her yerinden Konstantinopolis'e pagan tapınaklarından sökülmüş renkli mermerler, sütunlar geliyordu. İnşaat ise, Bizanslıların

daha sonra kuşaktan kuşağa anlatacakları efsanelere bakacak olursak, her biri beş bin kişilik iki tugay işçi tarafından yürütüldü; bunların her birinin başında da ellişer ustabaşı bulunuyordu. İnşaatın İustinianos'a 114 ton altına mal olduğu söylenir.

Kaisareialı Prokopios şöyle yazıyordu: "Bu kilise muhteşem bir güzellik oldu, göklere kadar erişiyor, şehrin her yerinden avucunun içinde gibi görünüyor." Elbette bugün öyle bir izlenim vermiyor, ancak 1400 yıl dediğiniz de, az şey değil. Bir canlandırmaya çalışın kafanızda; şehirde her biri Ayasofya'nın büyüklüğünü aşmak üzere yapılmış devasa camiler yok, her biri kutuyu andıran çağdaş gökdelenler yok, yüksek binalara da mucize gözüyle bakılıyor. Bu kilisenin, 1436'da Floransa'da ünlü Il Duomo yapılana kadar iç mekânın yüksekliği itibariyle bir benzeri daha yoktu –o da 900 yıl sonra yapılmıştı.

Ayasofya bugün, farklı dönemlerde inşa edilen payandalar, yani ana yapının dışındaki istinat duvarları yüzünden de o kadar yüksek görünmüyor. Bunların esas nedeni, bu devasa yapıyı depremlere karşı korumaktı, ama tek mesele bu değildi. Dahice mimari tasarıma rağmen kubbenin devasa ağırlığı yüzyıllar boyunca duvarlarda ve kolonlarda burulmaya neden olmuştu. Bunların dışarı doğru ağır ağır bel verdiği, bugün bile Ayasofya'nın belli bazı noktalarında fark edilir. Ancak bu eğilim bir bütün olarak payandalar sayesinde durduruldu. En eski **payanda** (21, krokiye bkz. s. 30) tapınağın güneybatı köşesindedir, batı tarafındaki dördü ise sonraki döneme aittir. Şu anda da doğruca onlara bakıyoruz. Bunlar muhtemelen 9. ve 10. yüzyıllarda yapıldılar; geri kalanlarından farklı olarak kemer veya köprü biçimindedirler. Kuzey ve doğudaki diğer birkaç payanda da aslında aynı biçimdeydiler, ama bu kemerler "doldurulmuş" görünüyor. Geri kalan istihkâm duvarları ise 14. yüzyılın başlarında Andronikos II. Paleologos tarafından yaptırıldı.

II. Mehmed de Ayasofya'nın güneybatısına bir payanda ve minare yaptırdı. Yeri gelmişken, Türklerin eski efsanelerinden birine bakılırsa, Ayasofya bu sırada kısmen yıkılmıştı, sultan oraya mimarını gönderdi, o da güya tadilat için gerekli bir kule dikti duvarın dibine ve geri döndüğünde Mehmed'e şöyle dedi: "Ben ilk minareyi diktim; öbürleri de sana kalmış." Bütün Bizans payandaları yapıdan dışarıya doğrudur ve karmaşık bir inşaat tarihi vardır bunların.

Günümüzde tapınağa batı kapısından giriliyor, ama eskiden (en azından 7. yüzyıldan itibaren) bu kapılar sadece kalabalığın doluştuğu büyük bayramlarda açılıyordu. Başka zamanlarda ise güneybatı geçidinden giriliyordu, bugün orada çıkış var. Dosdoğru yürümek yerine böyle zikzaklı yollar dayatmak, Ayasofya'da mekânın genel kavranışıyla da denk düşer: başlangıçta bu, bir bütün olarak kabul ediliyordu, daha sonra ise her biri çevrili muhtelif şapellerle, ikonalarla ve kutsal emanetlerle rabıtalı "dilimlere" bölünmeye başladı.

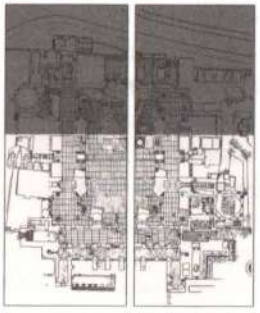
Ziyaretçi kalabalığını takip edip içeri girmeden önce son olarak en güneydeki (sağa düşer) payandanın etrafında dolaşalım. Bu payandanın güney tarafında küçük, **parmaklıklı bir kapı** fark edilir. Onun arkasında 14,5 metre derinliğinde bir **kuyu** (22, krokiye bkz. s. 30) vardır. Esas havuz yetmediğinden buradan mukaddes su temin ediliyordu. Birçok seyyah, kilisenin altında devasa bir su sarnıcı olduğunu iddia etmiştir. Bunlardan biri olan ve Konstantinopolis'i 1403'te ziyaret eden İspanyol Elçisi Ruy Gonzáles de Clavijo şöyle yazmıştı: "Ayasofya'nın altında, on geminin yüzebileceği devasa bir sarnıç vardır." Bir grup dalgıcın yaptığı araştırmada, tapınağın altında bir dizi oda ve koridorla beraber bir de rezervuar bulunmuştur ama Clavijo'nun tasvir ettiği mucizevi sarnıçla karşılaştırılamayacak kadar küçüktür bu.

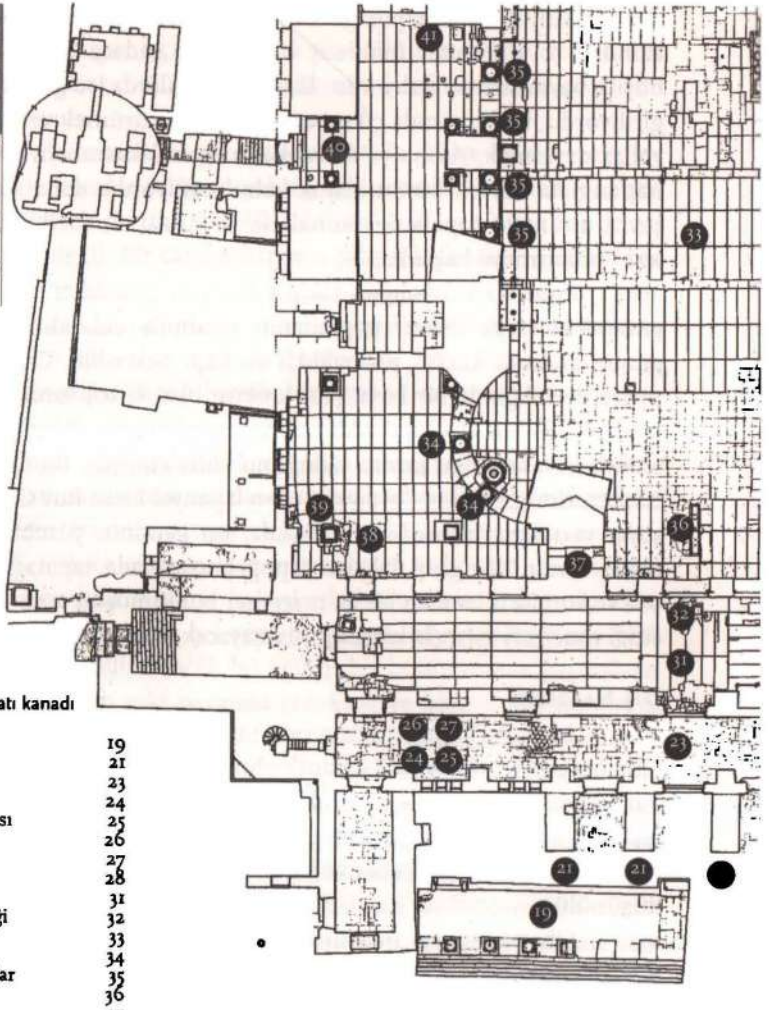
Dış Narteks

Ayasofya'ya yaklaşırken onun dış görünüşünden ötürü hayal kırıklığına benzer bir duyguya kapılacak olursanız üzülmeyin. Nihayetinde burası Parthenon gibi, sadece dışarıdan bakmanın mümkün olduğu bir pagan tapınağı değil (zira oraya sadece ruhbanı alıyorlardı). Bir Hıristiyan kilisesi, kâinat modelini temsil eder ve bu yüzden esas itibariyle içeriden bakılacağı düşünülür.

Elbette hemen anlaşılmaz bu; bizim girer girmez ilk gördüğümüz **dış narteksteki** (23, krokiye bkz. s. 36) yani ana mekâna açılan giriş bölümünün öncesinde yer alan duvarlardaki bütün mermer kaplamalar ve mozaikler yitip gitmiştir, geride sadece çıplak tuğla duvarlar kalmıştır.

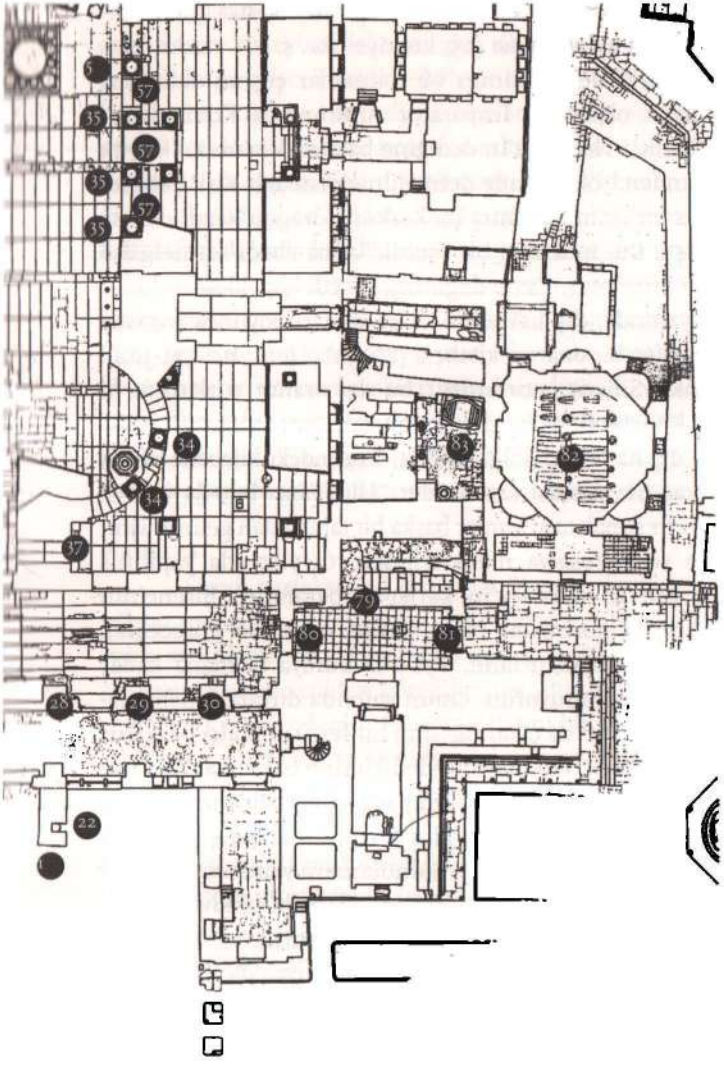
Dış narteksin soldaki yarısında, ta pagan çağından kalma muhteşem **porfir sunak taşı** (24) insanı şaşkına çevirir (env. no. 235). Hemen

Ayasofya. Birinci katın batı kanadı

Arkeolojik kazı alanı	19
Payandalar	21
Dış narteks	23
Porfir sunak taşı	24
Devasa porfir ayin kupası	25
Onarım kitabesi	26
Friz parçası	27
Eirene'nin lahdi	28
Narteks	31
İsa ve imparator mozaiği	32
Ana mekân	33
Porfir sütunlar	34
Teselya mermeri sütunlar	35
Golgota haçı tasviri	36
Beşik tonozlar	37
Ayios Yeoryios Sütunu	38
Tavanda 43 demir halka	39
Büyük Vaftizhane kapıları	40
İsa'ya işkence edilen aletlerin teşhir edildiği yer	41

Payandalar	21
Kuyu	22
Beşik tonozlar	37
Porfir sütunlar	34
Teselya mermeri sütunlar	35
Omfalion	49
Rölik nişleri (üç niş)	57
Savaşçılar Geçidinin küçük kapısı	79
Meryem ve Çocuk İsa önünde Büyük Constantinus ve Iustinianos	80
Savaşçılar Geçidinin ana kapısı	81
Küçük Vaftizhane	82
Vaftiz kurnası	83

yanında da, üzerine kıvrılmış yılan kabartması yapılmış, sarıya çalan kırmızı mermerden **devasa bir ayin kupası** (25, krokiye bkz. s. 36) vardır (env. no. 311). Kupanın dibindeki delik, bunun bir zamanlar çeşme olduğuna delalettir. Bu, çok büyük olasılıkla, İmparator Andronikos Komnenos'e izafe edilen kupadır. Tarihçi Honiates'in dediğine bakılacak olursa, "Büyük Saray'ın küçük bahçesinden," öldüğünde defnedilmek istediği Kırk Şehitler Kilisesi'ne "kenarlarına birbirine sarılmış iki korkunç dragon kazılı devasa porfir bir kupa taşıtmıştı. Bu, mucizevi bir eserdi." Ama ebedi ikametgâhının bu kupanın yanına kurulması nasip değilmiş; cesedi köpeklere atıldı.

Onun hemen yanında, dış narteksin doğu duvarı boyunca inşaatla ilgili üç parçadan mürekkep bir **onarım kitabesi** (26) yatar (env. no. 321-324). Selymbria'dan (bugünkü Silivri) getirilmiştir bu da, onarım surlarının 8. yüzyılda İmparator V. Konstantinos tarafından onarıldığını anlatır.

Bundan başka, dış narteksin sol tarafında, üzerindeki kitabede ancak şunlar okunabilen birkaç **friz parçası** (27) vardır: "Ulu Tanrı burada ikamet eder, kimse..." Bir de porfir sunak taşı; bunlar başka bir tapınaktan getirilmiştir.

Sağ tarafta ise yeşil Tesalya mermerinden, 6. yüzyılda yapılmış bir **lahit** (28) vardır. Bu, II. İoannes'in karısı İmparatoriçe Eirene'nin ebedi ikametgâhıdır (onun portresini biraz ileride, galeride göreceğiz). 1204'te Haçlılar tarafından soyulan lahit, 1960'ta buraya taşınana kadar Pantokrator Manastırı'nda bulunuyordu. Onun sağında duvara bitişik olarak, Manuel Komnenos'un 1166'da çıkardığı dini bir **fermanın alçı baskıları** (29) vardır. Manuel Komnenos, Honiates'in dediklerine bakılırsa, "İsa'nın 'Baba benden üstündür' [Yuhanna, 14:28 –yn.] sözlerine dair bir tartışma başlattı. Bu saçma doktrini ateşten kılıç gibi kırmızı harflerle yazdıran Manuel, gayrı iradi de olsa bunun anlamını sorgulamaya yeltenecek herkesi ölümle tehdit etti. İmparator daha sonra dalkavuklarının tavsiyesiyle bu tespiti taşların üzerine kazıttı ve Mega Ekklesia'ya yerleştirdi."

Şimdi hemen karşımızda duran bu alçı baskısı, 1959'da, İmparator Manuel'in özgün mermer kitabesine göre yapılmıştır. Bu mermer kitabenin keşfi de ilginç bir olaydır. Aslında her biri 4,12 metreye 4,62 metre ölçülerinde dört ayrı dikdörtgen mermer levha vardı. Bunlar, bizim bildiğimiz Bizans kitabelerinin en büyükleridir.

Bu tabletler 1567'ye kadar kilisede asılıydı (şimdi olduğu yerde değil, orta alanın kuzeybatı iskelesinde). O yıl, Sultan II. Selim, bunların yazılı yerleri aşağı gelecek şekilde babası Kanuni Süleyman'ın kabrini süslemek için kullanılmasını buyurdu. Levhalar onarım sırasında orada bulundular; orijinalleri kopyalandı ve kopyalar eski yerlerine taşındı. Bir Yunan efsanesine bakılacak olursa, Selim, kitabedeki "Baba benden üstündür" sözleri kendisine çevrildiğinde hiddete kapılmıştı, zira bu, babası Kanuni Süleyman'la karşılaştırıldığında kendisinin önemsiz olduğunu ima ediyordu.

Şimdi, dış narteksten nartekse yani giriş bölümüne açılan **kapılara** (30, krokiye bkz. s. 36-37) dikkat edelim. Bunların üzerlerindeki bronz yapraklar kimi yerlerde kaybolmuştur, yani altındaki ahşaba dokunabilirsiniz. Çok heyecan verici görünmeyebilir; ama bu aslında 6. yüzyıla tarihlenen bir ağaca aittir. Yaşı, epeyce hassas dendrokronoloji yöntemleri kullanılarak tespit edilebilir; örneğin Ayasofya'da kullanılan kerestelerin 527, 560 ve 581 yıllarında kesilen ağaçlara ait olduklarını (daha sonrakiler de var elbette) biliyoruz.

Narteks

Şimdi **nartekse** (31) giriyoruz. Yapının bu giriş bölümü çok daha yüksek bir mekândır (dış narteksin tavanının üzerinde kalan pencerelerden giren ışıkla aydınlanır) ve çok daha iyi korunmuştur. Başınızı kaldırırsanız tavanı süsleyen altın mozaikleri görebilirsiniz. Bunlar İustinianos döneminden kalma özgün süslemelerdir. Kilisenin tavanı bir zamanlar tamamen altınla kaplıydı; saray şairi Paulos Silentiarios bunların ışığını, öğle güneşinde dağların zirvelerine benzetmişti. 16 bin metrekareden fazla altın. 6. yüzyılda mozaik kaplamalarını sandviç tekniğiyle yapıyorlardı: ince cam bir zemin ile kalın cam örtü arasında ince metal bir plaka. Bu plaka ilk zamanlar altın, daha sonraları da som gümüştendi (10. yüzyıldan itibaren ise artık kalaylanmış bakır kullanılıyordu). Mozaik ustalarının paletinde yaklaşık 50 renk vardı.

İnşaatı yapanların eklediği biricik süslemeler, çiçek desenleridir. Bunlar bugün dahi görülebilirler; pencere açıklıklarının kemerlerinde daha belirgindirler. Ve gene burada, gün ışığıyla aydınlanan bu desenler, ilk dekoratörlerin görülmemiş sanatsal ustalıklarına da tanıklık ederler. Ne yazık ki bunların muhteşem laciverdi, bu rengi tamamlama iddiasındaki zevk-

İoannes V. Paleologos'un mozaik portresi, 1355'ten sonra yapılmıştır. Batı kemerinin kuzey meyilinin alt kısmındadır. Ancak yakın zamanlarda sıvanın dökülmesiyle açığa çıkmıştır. 1840'larda Fossati'nin yaptığı çizim.

siz bir sarıya boyanmış devasa bir alanla çevrilidir. Bu, İsviçreli mimar Gaspare Fossati'nin işidir. Sultan onu, Ayasofya'nın dökülen duvarlarını boyamakla görevlendirmişti.

Demek ki tapınağın ilk dekorasyonu, som altın kaplamadan ibaretti; kenarlarda geometrik ve çiçek desenli süslemeler bulunuyordu, ama insan figürü yoktu. İkonalar ve duvarlardaki konulu kompozisyonlar ancak çok sonraları zorunlu süsleme unsurları haline geldi. Bunlar, özgün süslemeleri de bastırdı. Narteksteki başka bir süsleme türü daha vardır: kollarının ucunda "damlalar" olan koyu renk haçlar. Ayasofya'daki bütün figüratif mozaikler (bunlardan ileride bahsedeceğiz) daha sonraları, ama farklı dönemlerde yapılmıştır.

Narteksten ana mekâna geçilen başlıca kapıya İmparator Kapısı deniyordu ve imparatorlar dışında hiç kimsenin buradan girmeye hakkı yoktu. Ayasofya'nın törenlerde oynadığı rol, *De Ceremoniis aulae byzantinae*'de (Törenler Kitabı) en ince ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir. Protokolle ilgili bu kitap, İmparator Konstantinos Porfirogennetos tarafından 10. yüzyıl ortalarında hazırlatılmıştı. Bir örnek verelim: Hamsin Yortusunda "imparator, narteks kapısının arkasındaki perdenin ötesine geçer, praepositus [başrahip] başından tacını alır, imparator nartekse girer, burada patrik tarafından selamlanır. İmparator İncil'i ve haçı öper. Sonra imparator ve patrik birbirleri önünde eğilirler, öpüşürler ve birlikte İmparator Kapısına yürürler. Patrik, Kutsal Komünyonun giriş duasını okur, imparator praepositustan bir mum alır ve dua eder" ve saire. Bizans imparatorlarının zorlu hayatının büyük bölümünü bu tip "teatral oyunlar" dolduruyordu.

Günümüzdeki ahşap kapı, 1847-1849 yılları arasında yapılmıştır. Bunlar da öncülleri kadar büyüktürler (7,6 metreye 4 metre), ama eskileri, denildiğine göre Nuh'un gemisinin kerestelerinden yapılmış, gümüşle kaplanmıştı ve kapı kollarının da sağaltıcı bir özelliği vardı: "Erkekler ve kadınlar eğer zehirlendilerse bütün zehir dudaklarından akıp gidene kadar ağızlarını oraya dayarlar," diye anlatır Rus seyyah Novgorodlu Antoniy, 1200 yılında. Kusmuk, derhal iyileşmeye alametti; demek ki İmparator Kapısının önünün devamlı yıkandığını kabul edebiliriz. Tekrar edeyim, şu an önünüzde duran kapı, hakiki kapı değildir; yani bunlardan bir mucize göremeyebilirsiniz. Anlaşılan gerçek İmparator Kapısı şöhretinin çilesini çekmiş –Haçlılar çalıp götürmüşler onu.

İmparator (VI. Leon?) İsa'nın tahtı önünde secde ediyor. Nartekste İmparator Kapısının üzerindeki mozaik.

İmparator Kapısının üzerinde bir **mozaik** (32, krokiye bkz. s. 36) vardır; bunun yorumu, uzmanlar arasında dinmek bilmeyen ateşli tartışmalar doğurur. Orada, tahta oturmuş bir İsa figürü görürüz. Elinde İncil'i tutar, kitabın açık sayfalarında şu sözler okunur: "Huzur bulasınız. Ben dünyanın ışığıyım." Hemen karşımızda, Yuhanna İncil'inden iki ayetin birleştirilmiş halini buluruz. Bu ayetleri okurken şimdi girmeye yeltendiği iç bölümün (naos) göz alıcı ışığı eşlik etmelidir ziyaretçiye. İmparator Kapısının üst pervazında tekrar edilen de bu temadır.

Burada, anlaşılan 9. yüzyıldan oyma bir rölyef günümüze kadar kalmıştır. Rölyefte üzerinde açık kitap duran bir taç temsil edilmiştir, kitaba bir kuş konmak üzeredir, kitabın açık sayfalarında şöyle yazar: "Tanrı dedi ki: Kapı Ben'im. Bir kimse benim aracılığımla içeri girerse kurtulur. Girer,

çıkar ve otlak bulur." Bu, Yuhanna İncil'inden başka bir ayettir (10:9); kuş, hem Kutsal Ruh'u, hem de Nuh'un gemisine görünen güvercini simgeler. Demek ki, kilise kapısı müminler için cennete açılan kapının simgesidir. Öte yandan, tavana asılı halkalar bu kapının da tapınağın başka pek çok yerinde olduğu gibi perdelerle kapatıldığına işaret ediyor.

Ama biz, kapının üzerindeki, anlamı daha müphem mozaiklere dönelim. İsa, iki madalyonun arasındaki bir tahtta oturmaktadır. Sağ tarafında Meryem vardır, yakaran bir ifadeyle elini ona uzatmıştır; sol tarafında ise Melek Mikail dosdoğru ilerilere bakmaktadır. Onun altında imparator, kompozisyonun simetrisini bozacak şekilde, İsa'nın tahtı önünde secde etmiştir. Her ne kadar bu imparatorun ismi yazılı değilse de, tarihçiler VI. Leon olduğunda (Bilge Leon diye de bilinir) hemfikirdirler. Tıpkı uyruklarının onun önünde secde etmesi gerektiği gibi, o da tahtın önünde secde etmiştir. Kompozisyonun yüzeysel anlamı çok açıktır: imparator, İsa'nın hizmetkârıdır. Ama belli ki ek bir anlam daha vardır. Bizans'taki siyasi iktidar, ister istemez belli bir gayri meşruluk hissediyordu. Nihayetinde dünyevi hükümdarlar değil de Tanrı yahut en azından onun rahipleri değil miydi, hükmetmesi gereken? Bu güdü bütün Bizans tarihi boyunca devam eder; imparatorun törenlerde toprak dolu küçük bir torba ("akakia" derlerdi buna) taşıması boşuna değildi. Bir Rus hacı, II. Manuel'in tahta çıkışı sırasında bu uygulamayı kendi gözleriyle görmüştür: "Hiç kimse, hatta prensler bile, mermer ustaları gelip de 'Majesteleri nasıl bir tabut görmek isterler?' diye sormadan önce, sıhhat dilemek için imparatora yaklaşmaya cesaret edemiyordu. Bu, onun da ölümlü olduğunu ima ediyordu." Bir Arap kaynağına bakılırsa imparatorun tören çıkışı şöyle görünüyordu: "İmparator, altın bir kutuya toprak doldurur ve onu ellerinde tutar. Üç adım attıktan sonra veziri yanına gelip şöyle der: 'Ölümü unutma!' Bu sözlerden sonra imparator kutuyu açar, içindeki toprağa bakar, öper ve ağlar." Bu hikâye uydurulduysa bile bilen biri tarafından uydurulmuştur.

Ama belki de bu düşünce aşırı bir genelleştirmeden ibarettir. Öyle görünüyor ki mozaiğin yapılmasında çok daha esaslı bir sebep vardı. Mesele şu ki, VI. Leon, aile hayatında son derece talihsizdi. Üç defa evlenmişti (bu

bile başlı başına kilise şeriatının ihlali demekti), ama varisi yoktu. Böylece imparator dördüncü defa, bu kez metresi Zoe Karbonopsida ("Kömür-karası-gözlü") ile evlenmeye karar vermişti. Bu kadın nihayet 905 yılında ona çoktandır beklediği erkek evladı, geleceğin Konstantinos Porfirogennetos'unu verdi. Ama tam bu sırada, imparatorların her tür aptallığını veya işledikleri suçları kutsayan kilise, iktidarla ilişkilerinde fazlasıyla uysal olduğu fikrine kapılmış olsa gerek ki, yeter artık dedi. 906 noelinde, Patrik Nikolaos Mistikos'un Ayasofya'nın İmparator Kapısında durup da VI. Leon'un içeri girmesini engellemesiyle başlayan bu skandal 14 yıl boyunca sürdü. Keşmekeş çok büyük oldu. İmparator şaşırdı ve gözyaşlarına boğularak mabetten ayrıldı. Öyle görünüyor ki mozaikte temsil edilen tam bu ümitsizlik anıydı.

IV. Leon'un sikkesi.

İmparator Kapısının her iki tarafında, bir insan boyu yüksekliğinde nişler vardır; bunların içinde bir zamanlar iki ünlü ikona (anlaşılan mozaik) dururdu: 14. yüzyılda Rus Hacı Zosima'ya göre sağ tarafta "Kudüs'te Mısırlı Meryem ile konuşan bir Meryem Ana tasviri vardı." Efsaneye bakılırsa Meryem Ana orada düşmüş bir kadının tapınağa girmesini yasaklamıştı. Solda ise "bir İsa tasviri bulunuyordu; insanlar günahları çok büyük olup da papaza günah çıkarmaktan utandıklarında ona günah çıkartıyorlardı." (Bu tasvirden kalan çiviler bugün de görülür.) Bir düşünelim, ne çok günah işitmiştir bu taşlar! İmparator Kapısının sol tarafındaki meyilli mermer zemine bakın; sayısız günahkârın dizleriyle aşınmıştır o zemin de.

Naos

Nihayet kilisenin ana mekânına (33, krokiye bkz. s. 36) giriyoruz. Kelimeler burayı anlatmakta kifayetsiz kalır. Bir şair, mimarın burada havayı model yapmayı başardığını söylemişti. Bizanslıların, Ayasofya'nın geceleri semalardan bir nurla yıkandığını ve bir cennet korosunun şarkılar söylediğini anlatmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Gerçekten de Ayasofya'nın duvarları ve kemerleri, iç mekânın genişlemesini engelleyen esnek bir kabuk gibi görünür. Onu ilk görenlerden biri olan Paulos Silentiarios'un şöyle yazması

sebepsiz değildi: "Tapınağa adım atan bir daha dışarı çıkmak istemez; başını kaldırıp gözlerini [bir suretten diğerine] çevirir, devamlı etrafını süzer."

Mabet, dahice ahengi içinde, Mimar Miletli İsidoros ile Matematikçi Trallesli Antemios arasındaki işbirliğinin bir meyvesidir. Tapınağı inşa etmeye dev kalınlıkta dört payeden başlamışlardı, bunlar bir kenarı 31 metre olan bir kare oluşturuyorlardı. Bunların üzerinde dört devasa kemer yükselir, onlar da hafifçe eliptik kubbeyi desteklerler (kubbenin genişliği 30,86 metreye 31,87 metredir). Kubbenin kilit taşı yerden 56 metre yüksekliktedir.

Kubbenin merkezinden itibaren kırk kaburga etrafa yayılır, bunlar da kubbenin altında kırk pencereyle ayrılırlar. (Batı pencerelerinden dördü, 10. yüzyıldaki tadilat sırasında tuğlayla örülmüştür.) Daha dikkatli bakılırsa kubbede bir dizi tamiratın izleri seçilebilir. Kuzeyden ve güneyden bir kesitteki izler ilk tadilattan kalmadır; bu, inşaat bittikten hemen sonra yapılmıştır. Tadilatın nedeni, 14 Aralık 557 tarihli depremdi; bu deprem yüzünden kubbenin bir bölümü çökmüştü. Daha ziyade bir kemeri andıran ve pandantiflerin kıvrımı boyunca uzanan ilk kubbe, büyük yanal kuvvetler doğurmuştu. Böylece, müteveffa Miletli İsidoros'un yeğeni Genç İsidoros tarafından yeniden tasarlandı ve İsaurialı işçilerce inşa edildi. Bunlar, kubbeyi 7 metre kadar kaldırıp baskıyı azalttılar.

Batıdaki bir kesit ise 989'daki ikinci rekonstrüksiyon sırasında hazırlandı. Ermeni Mimar Trdat, kiriş derinliğini bir metre daha genişletti. Doğudaki bir tadilat ise üçüncü rekonstrüksiyon sırasında, 1346'da yapıldı. Burada, mimarlar Astras ile Giovanni Peralta'nın her şeyden tasarruf etme arzusu hemen göze çarpar. Neticede ortaya çıkan ahenksizlik özellikle kornişte hemen fark edilir. Yeri gelmişken; bu son rekonstrüksiyonu sadece yoksul düşmüş olan imparator değil, onun zengin uyrukları da destekledi, ayrıca Rus prensleri de para gönderdiler. Ancak İmparator İoannes Kantakouzenos bu parayı devam eden iç savaş yüzünden tuttuğu Osmanlı paralı askerlerine harcadı. Rekonstrüksiyon, 1356'da bitti; o zamandan beri de iç mekânda hiçbir büyük değişiklik yapılmamıştır.

Kubbeye Pantokrator İsa resmedilmişti, onun sol elindeki her parmak 170 santim uzunluğundaydı.

Antemios ve İsidoros'un dahice keşifleri olan iki yarım kubbe sayesinde, bu dev kubbe tapınağın neredeyse her tarafından görülebilir. Eski Yunanların bilmediği bir mimari unsur olarak kubbe, Romalıların keşfiydi, ama yarım kubbe bu iki mimarın keşfidir. Mimarlar şimdi, kubbe yüzeyini, eski ve yanan tapınağın mirasına uygun olarak uzunlamasına dikdörtgen şeklinde bazilika formuna uygun bir şekilde örtme güçlüğüyle karşı karşıyaydılar. Antemios ve İsidoros, kubbeyi doğuda ve batıda, ilave kolonlar üzerinde duran iki yarım kubbeyle desteklediler; bu da kilisenin ana mekânına fantastik bir uzunluk verdi: 80 metre. Bu sayede iç mekân adeta şişti, kubbenin korkunç ağırlığı da kemerler ve yarım kemerlerle geriye atılarak kilise ziyaretçilerinin gözünde hissedilir olmaktan çıktı. Yeri gelmişken, yarım kubbelerin ve pandantiflerin üst kısımları da iki aşamalı bir başka tadilatın sonuçlarıdır; bu tadilatlar 10. ve 14. yüzyıllarda yapılmıştır. Pandantifler aslında Bizans mimari düşüncesinin en rafine vücut buluşudur; bunlar sadece bir çemberin kareye çevrilmesi problemini çözmekle kalmaz, bununla birlikte göğün ve yerin estetik ve denebilir ki metafizik karşı karşıya gelişini de çözerler: yani temellerine kopmazcasına bağlı galerilere karşılık süzülürcesine duran kubbe boşlukları. Galeri seviye-

İmparator, sarayından Ayasofya'ya geldiğinde güneydoğu galerisinin tam da bu noktasından uyruklarına bakardı.

sindeki sütunların zemindekilerden çok daha fazla oluşu ise, adeta bir bilmecedir: yere dikili 40 sütuna karşılık galerilerde 64 sütun. Paulos Silentiarios'un methiyesinde şöyle yazması bundandır:

> Her çift sütuna karşılık üç sütun dikmişlerdi ya burada, insanı şaşkınlığa düşürür ve bunlar korkmadan taşıyorlardı üstlerinde kalan boşluğun temellerini.

Tapınakta toplam 104 sütun vardır. Bu devasa alan ışıkla yıkanır, üstelik de payandalar birçok pencereyi örttüğü halde böyledir. Başlangıçta pencerelerin sayısı 214'tü, bugün ise 181'dir. Ayrıca, 869 depreminden sonra kubbeyi taşıyan dört kemerin kuzey ve güney timpanilerindeki[2] pencereler önemli ölçüde küçültüldü. Mabet, içeriden de pırıl pırıl aydınlatılıyordu; Novgorodlu Stefan'ın sözleriyle: "Ayasofya'da sayısız kandil vardır, kimi kubbelerde, kimi kemerlerde, kimi de duvarlarda ve duvarların aralarında."

Dördüncü Haçlı Seferine katılan şövalyelerden Robert de Clari, Ayasofya'da, her birine 25 mum dikili 100 şamdan saymıştı. Bunların her birinin kol kalınlığında zincirlere bağlı olarak tavandan sarktığını söylemiştir. Birçok sütunda, insan boyundan az yukarıda, bu şamdanların asıldığı halkaları görebilirsiniz. Bunların ışığı, altın mozaiklerde yansıyarak göz alıyordu.

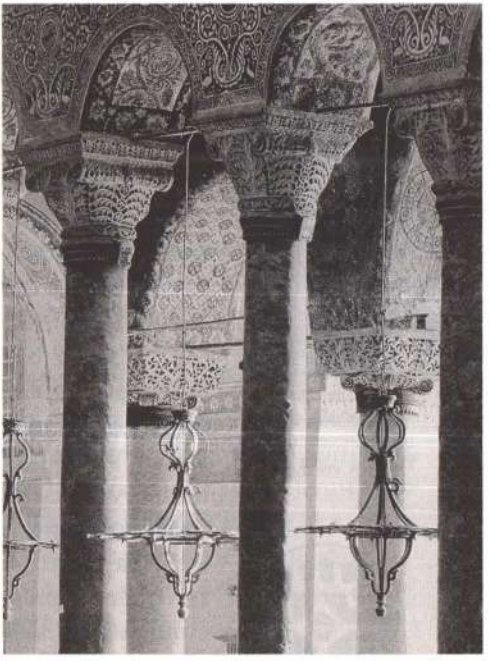
Hacılar kendilerinden geçerek, mabetteki sütun ve kapıların 365 tane olduğunu bildirirler, ne var ki aslında sütunların sayısı çok daha azdır, kapılar ise daha da azdır. Ama hakikaten de sütunlar arasında büyük farklılıklar vardır. Mabedin ana mekânına girerken dört eksedrada[3] çifter olarak dizilmiş **porfirden yapılmış sekiz koyu kırmızı sütun** (34, krokiye bkz. s. 36) göze çarpar. Ortaçağdan kalma "Ayasofya'nın inşası hikâyesi"ne bakılacak olursa bunlar, dul bir kadının eski çeyiziymiş ve onun tarafından özel katamaranlarda gönderilmiş. Roma'da da 3. yüzyılda, İmparator Aurelian, Güneş Tanrısı'na

2 Tympanon/Timpani: Anıtsal kemerli bir kapı üzerinde bezemeli ya da bezemesiz olarak yapılan yarım daire biçiminde alınlık –ed.n.

3 Eksedra, bir yapının cephesinde veya içinde bulunan yarım daire biçimli girintilerdir. Genellikle üstleri bir yarım kubbeyle örtülüdür –ed.n.

bir tapınak yaptırdığında ortaya çıkmışlar. Ancak bütün bu sütunların tek bir tapınaktan gelmiş olması pek olası değildir, zira yükseklikleri 7,3 ile 7,6 metre arasında değişir.

Ana payelerin bu porfir sütunlara bakan yüzleri, adeta onlara nazire yapar gibi, porfir levhalarla süslenmiştir. İustinianos'un inşaatı ne kadar devasa olsa da 6. yüzyıl imparatorluğunun gücünü aşan bazı yönleri bulunduğuna da dikkat çekelim. Örneğin, porfirden sütun kesmeyi 5. yüzyılda bırakmışlardı. Yani bugün önümüzde gördüklerimiz, eski yapılardan kalan ve şimdi başka amaçla kullanılan devşirme parçalardır.

Prokopius'un sözleriyle: "Hiç kimse bunları izlemekten bıkmamıştır."

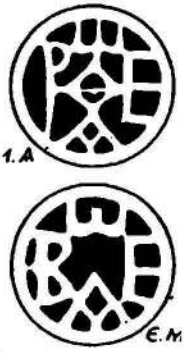
Yeşil Tesalya mermerinden sekiz sütun (35 krokiye bkz. s. 36 ve 52) kuzey ve güney tarafında dörder tane olmak üzere tapınağın ana taşıyıcı payeleri arasındadır. Efsaneye göre bu yeşil sütunlar İustinianos tarafından Efes'teki, Herostratus'un yaktığı Artemis Tapınağı'nın yıkıntıları arasından alınmıştır. Ancak bu sütunlar, porfir sütunlardan farklı olarak az çok tek tiptir ve belki de İustinianos'un taş ustaları tarafından yontulmuşlardır. Aynı şey, Ayasofya'da kullanılan başlıca dekoratif taş için de söylenebilir; bu, yeşil-beyaz Prokonnesos mermeridir ve buraya yakın bir yerde, Marmara Adası'ndan çıkartılmıştır (bu taş, şehirdeki inşaatlarda halen yaygın şekilde kullanılır). Bu taştan başka Mora Yarımadası'ndaki Taygetus Tepeleri'nden çıkan koyu yeşil mermer, açık yeşil Eğriboz mermeri, pembe Firigya mermeri, sarı Tunus mermeri de kullanılmıştır. Toplam 12 çeşit mermerin kullanıldığı bilinir.

Paulos Silentiarios, Ayasofya'daki sütun başlıklarının altın kaplama olduğunu ileri sürer.

Siyah mermerden sütunlar sunağa yakındır. Novgorodlu Stefan şöyle anlatır: "Erguvan renginde pek muhteşem taşlar da ... buradadır. Bunlar yeşimtaşları gibi rengârenktirler; bir kimse onlara baktığında kendi suretini aynaya bakar gibi görebilir." Herhalde burada kastedilen, güneydoğu eksedrasındaki sütunlardır. Birçok sütunun üst ve altlarındaki bronz bilezikler, kimi zaman gene bu sütunlar arasındaki metal gergiler gibi geç Bizans dönemine aittir; bunlar kubbenin korkunç ağırlığını dengeleme çabalarının izleridir.

Sütun başlıkları, klasik Korint tarzında değil, erken Bizans döneminin kendine has "sepetsi" üslubuyla kesilmiştir. Ayasofya'daki sütun başlıkları, antik dönem sütun başlıklarından farklı olarak sütunun gövdesine yumuşak bir şekilde akar, bu arada kubbenin pandantifleriyle başlayan sürekli bir üslup "dalgalanması"na maruz kalır. Sütun başlıklarından söz ederken monogramlara[4] dikkat çekmemek olmaz; bunlar, etraflarındaki bitki örgüsünden sıyrılmaya çalışan canlı varlıklara benzerler.

İustinianos ve Teodora monogramları.

Sütunların (bunlar, girişin sol ve sağ taraflarında 16'şar adettir) kaidelerinde biri diğerinin arkasından gelecek şekilde şu esrarengiz monogramları görürüz: "İmparator İustinianos" ve "Teodora Augusta." Aynı monogramlar, güneydoğu eksedrasından kilisenin kuzey kısmına kadar, güney ve batıdaki orta sütunlar üzerinde tekrar eder. İustinianos ve Teodora, her yerdedir. İmparator ve imparatoriçeden ölesiye nefret eden ve *Anekdota*'da (*Bizans'ın Gizli Tarihi*) Teodora'nın şehevi gençliğiyle ilgili pek çok şey anlatan Prokopios bile, İustinianos'un bu eski sirk oyuncusuyla geleneklere ve kanuna aldırış etmeden aşk evliliği yaptığı-

4 Bir ismin birkaç harfinden veya baş harflerinden meydana gelen desen –ed.n.

nı ve bu ikisinin evlilikleri boyunca birbirlerine tamamen sadık olduklarını (hem de ideolojik farklılıklarına rağmen) itiraf etmek zorunda kalmıştır. Buradaki iç mekân düzenlemesi, bu aşk evliliğini yansıtır.

Orta mekânın duvarları inanılmaz zarif mermer levhalarla süslenmiştir. Taş ustaları her mermer levhayı 20-30 milimetre kalınlığında kesmiş ve bir kitap gibi öylesine açmışlardır ki, desenler daima simetriktir. Paulos Silentiarios'un yazdığı gibi: "Damarlar, resimlerle dahice iç içe geçerler burada; ressamlar bu iç içe geçmiş taşlarla canlandırırlar sahnelerini." Ziyaretçiler, küçük bir hayal gücüyle, bu mermer damarlarından resimler türetebilirler; müminler, bebeğiyle birlikte Bakire'yi, şeytanı yahut kilisenin koruyucu meleğini görürler.

Orta mekânın soluna düşecek şekilde girişin iç tarafında kapının üzerinde yeşil mermer bir levha asılıdır. Novgorodlu Stefan'ın sözleriyle, "belki de batıya pek bakmadan ve kapının üzerindeki kederi görmeden yürünebilir, aziz kurtarıcının ikonası vardır burada." Levhanın tam üstünde, bir **lahit örtüsünün altında Golgota haçı tasviri** (36, krokiye bkz. s. 36) vardır. Bu tasvir *opus sectile*[5] tekniği kullanılarak mermer üzerine yapılmıştır ve iki tarafında açılıp geriye doğru bağlanmış iki perde vardır. 9.-10. yüzyıllara tarihlenen bu tasvir, tapınağın sunağını süsleyen kompleks konstrüksiyonu yansıtır (bu konstrüksiyon tamamen değerli madenlerden yapılmıştı; daha sonra Haçlılar tarafından çalınmıştır). Haçın altında bir çift yunus balığı görülür. Bu hayvanlar İsa'nın sembolüdür, bunun nedeni de belli ki yunusların açık denizde insanları kurtardıklarının bilinmesidir.

Orta mekânın batı duvarıyla batıdaki bir çift ana payanda arasındaki dar geçitlerde, **beşik tonozlar**daki (37) inanılmaz muhteşem mozaiklerin gayet iyi korunduğu görülür. Eğer bakışlarımızı tavandan ve kemerlerden yere doğru kaydırırsak, tapınağın zemininde onu yapan işçiler tarafından bırakılmış kalın, derin kazılmış harfler görürüz. Bunlar adeta firma işaretleri gibidir. İşçiler tarafından 172 farklı tipte toplam 625 işaret bırakılmıştır. Araştırmacılar günümüze kadar bu işaretlerin altında yatan düzeni çözememişler, bu yüzden bir açıklama da yapamamış-

5 Çeşitli biçimlerde kesilmiş renkli mermer parçalarının yan yana dizilişiyle yapılan bir tür mozaik –ed.n.

lardır: bunlar ya muhtelif taş ocaklarının ticari markalarıdır, ya ücretlerin ödendiğine dair sertifikalardır, ya da kimi ustaların reklamlarıdır.

Ayasofya'daki Kutsal Emanetler

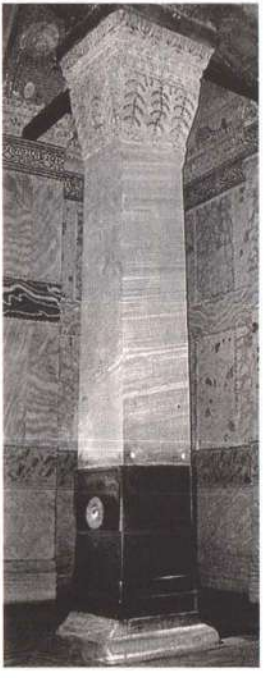
Bizans döneminde, bu tapınağın duvarlarına Hıristiyanlığın çok sayıda kutsal emaneti iliştirilirdi ve ziyaretçiler, müzeleri dolaşır gibi görmeye gelirlerdi bunları. Novgorodlu Stefan şöyle der: "Bu kilisede her şey, saat yönünde gider."

Orta mekânın bütün kuzeybatı kesimi, girişin solundan itibaren, Bizans efsanesine göre, Ksenofon adında bir ayakkabıcının evinin olduğu yeri işgal eder (bu efsaneyle ilgili daha fazla ayrıntı için, bkz. s. 205). Kilisenin bu köşesindeki en ünlü obje **Ayios Yeoryios Sütunu**ydu (38, krokiye bkz. s. 36) ve hâlâ da öyledir: kuzeybatıya doğru en uçtaki sütun. Zeminden gelen rutubet yüzünden sütunun gövdesi kırılganlaştığı için uzun zaman önce metal levhalarla kaplanmıştır. Novgorodlu Antoniy şöyle der: "hastalıklarını sağaltmak için göğüslerini sütuna sürtüyorlar." Bir Arap seyyah da yazar bununla ilgili: "Ziyaretçiler, bu sütunun kendine has vasıfları olduğunu ileri sürerler; kimileri yüzlerini sürer ona, kimileri bıçaklarıyla kazır. Bu yüzden, yıkılmasın diye bronzla kaplanmıştır. Eğer bir kimsenin göğsünde ağrı varsa bu sütunun karşısına geçip ağrıyan yerini sütuna sürsün, Allah'ın izniyle ağrı filan kalmaz."

Bu âdetin izi bugün de görülür; onlarca nesil hacı yüzünden sütunu örten bronz kaplamanın üzerinde elini sokup da taşın rutubetli yüzeyine dokunacak kadar bir delik açılmıştır. Orta meydanın kuzeybatı köşesinin tavanına bir dikdörtgen biçimi oluşturacak şekilde 43 **demir halka** (39) takılmıştır. Bir teoriye göre, erken Bizans döneminde bu halkalardan sarkan perdeler kadın diyakozları erkek cemaatinden ayırırdı (Ayasofya kadrosunda 40 kadın diyakoz da vardı). Kilise kanonu, bunların "ömürlerinin baharında olmamasını, ellisini geçkinler arasından seçilmesini" emrederdi gerçi, ama kendini esirgeyeni tanrı da esirger tabii. Novgorodlu Antoniy, bu köşede, "kapının yanındaki duvarda" İsa'nın devasa mozaik bir ikonası olduğunu anlatır. İsa'nın sağ serçe parmağı da gümüşten yapılıp altın kaplanmıştır. "Sanatçı işini neredeyse bitirmişti ki ona baktı: Ya rab, yaşarken olduğun gibi çizdim seni! Ve çizdiği İsa ona dedi ki: Peki ne zaman gördün

sen beni? Ve o zaman ressam çizimini bitiremeden taş kesilip ölüverdi."

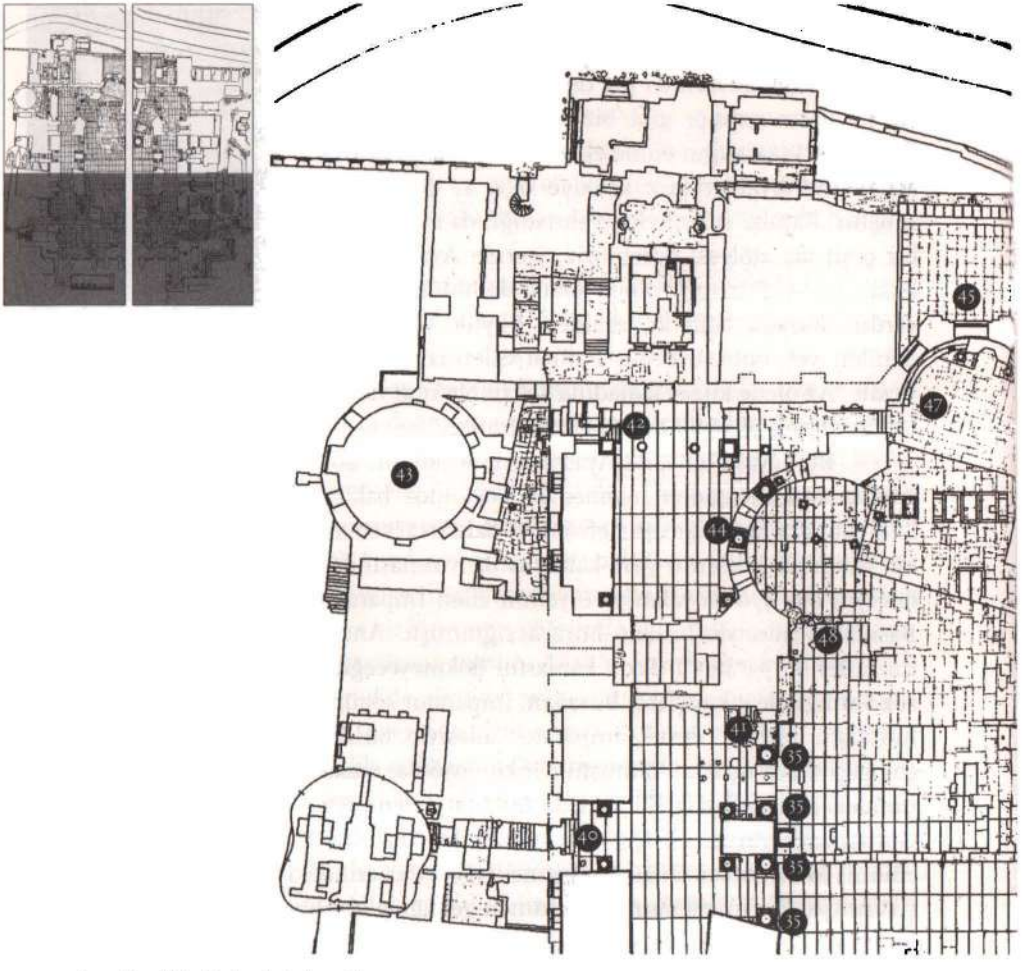
Kuzey duvarında (ne de olsa, tıpkı bir zamanlar hacıların yaptığı gibi biz de saat istikametinde ilerliyoruz) tapınağın enine ekseninde **bir kapı ile ona açılan merdivenler** (40, krokiye bkz. s. 36) korunmuştur. Kapılar sımsıkı kapatılmadığında aralığından bir çeşit taş atölyesi görebiliriz; içeride Ayasofya'nın kuzeyinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan taşlar vardır. Burada belli ki, eskiden **Büyük Vaftizhane** denilen yer bulunuyordu. Paulos Silentiarios şöyle yazar: "Az ötede kuzey kanadına açılan bir kapı vardır. Vaftizliler bu pirüpak mekâna da uğrarlar."

Ayios Yeoryios Sütunu. Bir zamanlar Ayasofya'yı ziyaret etmiş onlarca hacı neslinden günümüze kalan biricik obje.

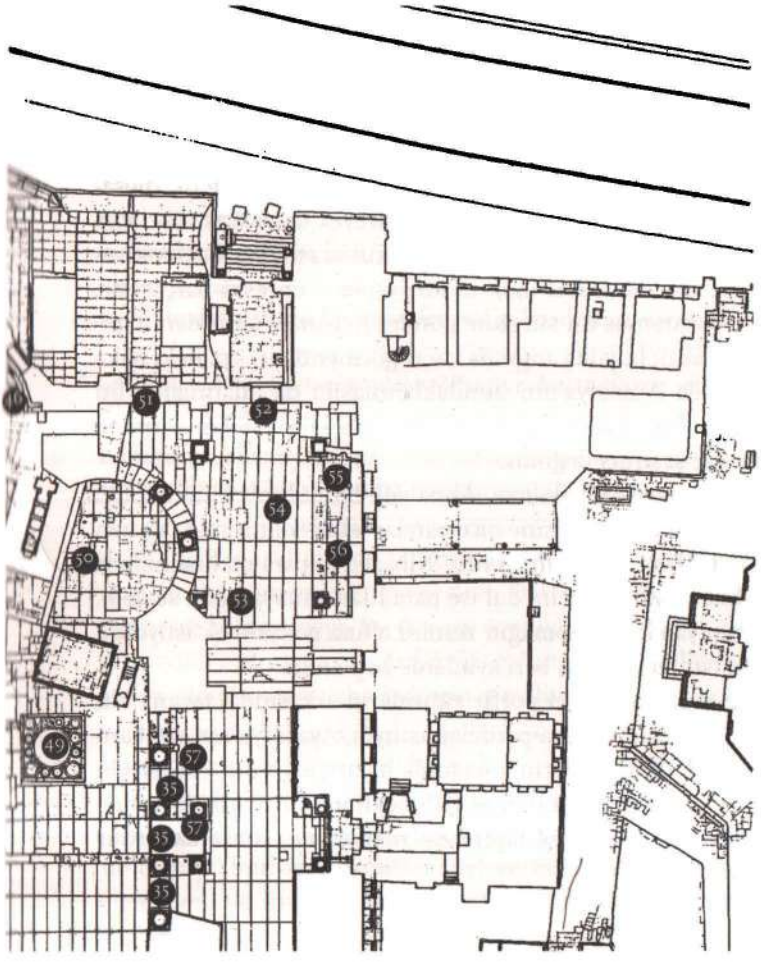
Bu devasa bina, ilk Ayasofya ile ilişkilidir. 404 yılında sürgüne giden İoannes Hrisostomos bakirelerle burada vedalaşmıştı; efsaneye bakılırsa semavi bir yangının kilisenin geri kalanını da yutmasından önceydi bu. 476'da yalan yere yemin eden İmparator Basiliskos ailesiyle birlikte buraya sığınmıştı. Ancak muzaffer İmparator I. Leon kanlarını dökmeyeceğine söz verdiğinde çıkmışlardı buradan; imparator sözünü tutmuştu üstelik: devrik imparator ailesiyle birlikte çok geçmeden açlıktan ölmüştü çünkü. 496'da, makamından alınan Patrik Efimios da burada gizlenmişti. Görüşmeler yürütmek için ona gönderilen, kanunsuz şekilde patrik ilan edilmiş Makedonios II, buraya girmeden önce üzerindeki patrik kıyafetlerini çıkarmıştı. Buranın sonunun ne zaman geldiği bilinmiyor; ancak 9. yüzyılda artık Küçük Vaftizhanenin kullanıldığını biliyoruz.

Daha doğuda, kuzeydoğu payesinde batı yüzüne yakın, zeminde, çok uzun süre burada duran mobilyaların ve yıllar yılı binlerce ayağın bıraktığı **izler** (41, krokiye bkz. s. 52) vardır. Burada bir masa bulunuyordu ve Paskalya sırasında "İsa'ya işkence edilirken kullanılan aletleri burada teşhir ederler. O sırada dünyanın dört bir yanından büyük bir Hıristiyan kalabalığı toplanır."

Ayasofya. Birinci katın doğu kanadı.

Teselya mermerinden sütunlar	35
Büyük Vaftizhane kapıları	40
İsa'ya işkence edilen aletlerin teşhir edildiği yer	41
Skevofilakion kapıları	42
Skevofilakion	43
Tavandaki altı halka	44
Sunaktaki Meryem Ana ve Çocuk İsa mozaiği	45
Başmelek Cebrail mozaiğinin izleri	47
Zemindeki mermer "ırmağın" izleri	48

Başmelek Cebrail mozaiği	46	Tavandaki halkalar	54
Omfalion	49	Mitatorion bölgesinin izleri	55
Porfir çember	50	Mitatorion Kapısı	56
Ayios Nikolaos kapıları	51	Teselya mermerinden sütunlar	35
Fakirler Kapısı	52	Kutsal emanetler için kullanılan nişler	57
"Fatih Sultan Mehmed'in el izi"	53		

Skevofilakion[6]

Kuzeydoğu eksedrası, kilise ruhbanının Evharistiya (şükran) ayinine hazırlandığı yerdir. Burada bir **merdiven ve kapı** (42, krokiye bkz. s. 52) vardır. Bir zamanlar İoannes Hrisostomos'un papazlık asası buraya asılırdı. Bu merdiven ve kapı Skevofilakion'a açılır. Yalnız burası ziyaretçilere kapalıdır.

Burası günümüzde, ana binanın kuzeydoğusunda, 25 metre mesafededir. Ziyaretçiler mabedin etrafında çember çizerek dolaşacak olurlarsa Bab-ı Hümayun Caddesi tarafından parmaklıkların arasından baktıklarında onu görebilirler. **Skevofilakion** (43), bütün yapının en eski parçasıdır. 404'te, İoannes Hrisostomos'un sürgüne gönderilmesine eşlik eden, tapınağın geri kalanını yakan büyük yangında zarar görmemiştir. 532'deki Nika Ayaklanması sırasında Ayasofya'nın kundaklanmasını da atlatmıştır. Bu yüzden, Skevofilakion'un zemininin, İustinianos'un kilisesinden 4 metre daha alçak olması hiç şaşırtıcı değildir.

Skevofilakion, efsaneye bakılırsa, Anna adlı bir dulun evinin olduğu yerde kurulmuştu. Bu Anna, kendisine nice paralar teklif edilmesine rağmen evinin yıkılmasına katiyen razı gelmiyordu. Nihayet İmparator İustinianos bizzat gitti bu kadına yalvarmak için; dul ise para filan almayacağını söyledi, tazminat olarak yeni yapılacak tapınağın zemini altına gömülmek istiyordu yalnızca. Anna'nın ismi o vakitten beri ayinlerde hep anılır.

Kuzeydoğu eksedrasındaki porfir sütunların arkasında, tavana **altı halka** (44) asılıdır. Eskiden bunlara perdeler asılıydı, Ayasofya'nın ruhbanı *Megali İsodos*'a (Büyük Giriş) onların arkasında hazırlanıyordu. Perdelerin arkasından çıkınca kuzey dehlizinden at nalı şeklinde bir yürüyüş yoluyla, orta kuzey kemerinden geçerek tapınağın merkezine, sonra da tekrar doğuya, ambona varıyorlardı.

Sunak

Şimdi, Ayasofya'nın sunak nişine yaklaşıyoruz. Yukarıda, apsisin[7] yarım kubbe oluşturduğu yerde **Meryem Ana ve Çocuk İsa mozaiğini** (45) görürüz. Apsis yüzeyi, büyük ölçekli bir sanat eseri için pek uygun bir yer

6 Ayinler sırasında kullanılan eşyaların saklandığı oda –ed.n.

7 Sunak odasını kapsayan, çoğunlukla yarım daire planlı girinti –ed.n.

değildir; yüzeyi eğimlidir, ışıkla yıkanır, pencerelerle kesilir. İustinianos döneminde bu pencereler daha genişti. Bütün yüzey, mozaik için özellikle yeniden yapılmıştır. Bu eserin tamamlanmasına yakın 29 Mart 867 Kutsal Cumartesi günü Patrik Fotios'un, Ortodoksluğun zaferinin, yani ikonaklazmın nihai yenilgisinin 24. yıldönümü vesilesiyle bir vaaz verdiği sanılıyor. Apsisteki Meryem Ana tasviri ve bema[8] kavisinin güney eğimindeki **Başmelek Cebrail mozaiği** (46, krokiye bkz. s. 53) Ayasofya'da hâlâ görülebilen en eski figüratif mozaiklerdir. Kuzey eğimindeki diğer Cebrail mozaiği, (47) neredeyse bütünüyle kaybolmuştur. Hem aşağıdan bakarak, hem de daha yakın bir mesafeden, galeriden incelenebilirler.

Apsisin kıyısı boyunca Yunanca şiirsel bir kitabe uzanır. Çevirisi şöyledir: "Hilekârların [ikonoklastlar kastediliyor elbette –yn.] indirdiği tasvirler dindar idareciler tarafından tekrar asılmıştır." Bu tasvirlerin neler olduğunu ancak tahmin edebiliriz; İustinianos zamanında Ayasofya'da figüratif sanat bulunmadığını aklımızda tutalım.

Apsisteki mozaik, ana pencerenin üzerinde, ancak tam üzerinde değil hafifçe solundadır. Tahtında kırlentler içinde oturan Meryem'in duruşu da asimetriktir; gövdesinin üst kısmı sağa (kuzey) eğilmiştir, alt kısmı ise sola (güney). Bu durum özellikle sol bacağın duruşundan hemen fark edilir. Meryem'in ağırlığıyla ezilmiş olan kırlentler bile sol tarafta, sağda olduğundan daha belirgin görülür. Çocuk da sola dönüktür. Apsis zemininin kavisli olması ise, kutsal ana-oğulun güneye, ayinler sırasında imparatorun durduğu yere baktıkları izlenimini artırır.

Efsaneye bakılırsa, İustinianos kilisenin zemininin som altından olmasını istemiş, ama danışmanları "fakirleşen imparatorların onun peşine düşüp" bunları çalacağını söyleyerek onu bu acayip girişimden vazgeçirmişler. Ne muhteşem bir öngörü! Sonuçta, zemin için beyaz mermer kullanılmış. Bunlar da tahmin edilebileceğinden daha iyi korunmuş günümüze kadar; Müslümanların halıları, aşınmayı durdurmuş, ama kubbenin çökmesinin de olumsuz bir etkisi olmuş. Örneğin "ırmak" denilen, zemini enlemesine kesen yeşil mermer damarları tamamen kaybolmuş.

8 Sunak odasında sadece rahiplerin girebildiği ve orta alandan biraz yüksekçe bölüm –ed.n.

Tahtında Oturan Meryem Ana. Apsisteki mozaik. Patrik I. Fotios vaazında Meryem Ana'nın kâh ayakta durduğunu, kâh oturduğunu söyler. Bu da patriğin miyop olduğu varsayımını güçlendirir.

Bu "ırmaklar" dört taneydi ve her birinin sembolik bir anlamı vardı. Cennetteki dört ırmağı temsil ediyordu bunlar, ama günümüzde sadece doğudaki yarım kubbenin kemeri boyunca dosdoğru akan bir **"ırmak"** (48, krokiye bkz. s. 52) kalmıştır. Bu, belli ki, sunak templonunun olduğu yerdeydi; sunakla orta alanı ayıran bariyere templon denirdi. O zaman bu templon küçük sütunlar üzerinde alçak parmaklıklar şeklindeydi.

Bizans tarihindeki en önemli ve sarsıcı olaylar, Ayasofya sunağının yakınında meydana gelmiştir. Örneğin, 641'de Konstans'ın taç giymesinden sonra hiddete kapılan bir kalabalık kiliseye akın etmiş ve sunak örtüsünü parçalamıştır, Patrik Pirrhos'un da sunağın üzerine ken-

di omoforionunu[9] örtmesi gerekmiştir. 1054'te gene, Kardinal Humbert papanın Patrik Mihael I Kerularios'u aforoz edişiyle ilgili fermanını bu sunakta açmış ve böylece doğu ve batı kiliseleri arasındaki büyük kopuşu başlatmıştır.

Çeşitli imparatorlar tarafından kiliseye miras bırakılan pek çok taç, kutsal sunağın üzerine asılırdı. Bizans hükümdarlarının muhtelif vesileler için muhtelif taçları vardı; üstelik bunları sadece hükümdarlar değil, onların akrabaları da sipariş edebiliyor, onlar da giyebiliyorlardı. Yani, bu hanedan sembollerinin zaman zaman hediye olarak kiliseye verilmesi, bizim için şaşırtıcı olmamalıdır.

Örneğin 601'de İmparator Mavrikios'un karısı, kocası için pırlantalı bir taç siparişi verdi; imparator "bu tacı kiliseye götürdü, altın ve değerli taşlardan üç sıra zincirle kutsal sunağın üzerine astı. Augusta, bunu öğrenince büyük kedere kapıldı."

Meryem Ana bu mozaikte, imparator onu daha iyi görsün diye başını çevirmiş.

Şişko İoannes, Aleksios III Angelos'a karşı 31 Temmuz 1200'de isyana yeltendiğinde, Niketas Honiates'e göre Mega Ekklesia'nın [Ayasofya'nın] yolunu tuttu, taçlarından birini kutsal sunağın yanında baş hizasına astırdı ve cemaatin karşısına böyle çıktı." Yalnız bu defa tacın bir hayrı olmadı, isyan daha o gece ezildi, imparatorluğa göz koyan Şişko İoannes idam edildi, kellesi de "daha kanları damlar, dişleri korkunç bir sırıtışla açılmış, gözlerini de kırparken herkese seyir olsun diye pazar yerinde bir ilmiğe asıldı."

Ayasofya'nın tavanına asılı bu taçlar, kilisenin "barbar" ziyaretçileri üzerinde silinmez bir etki bırakıyordu. Novgorodlu Antoniy'e göre, "sunağın

9 Piskoposların manevi ve dünyevi otoritesinin simgesi olan atkısı. Üzerine dört haç ve bir sekiz köşeli yıldız işlenmiş bu atkı boyun ve omuzları örterdi –ed.n.

Bulgar-Kıran İmparator II. Basileios kendi talimatıyla hazırlanan Azizler Kitabı'ndaki minyatürde. İmparator Ermenistan'a karşı birçok savaş vermişti. Ama bu, Ayasofya'nın 989'daki depremden sonra yeniden inşasını Ani'deki ünlü kiliseleri yapan Ermeni Mimar Trdat'a emanet etmesine engel olmamıştır.

gölgeliğine asılı 30 taç, Judas'ın 30 gümüş sikkesini hatırlatıyor." Konstantinos Porfirogennetos, oğluna öğütlerinde, bu taçlardan biri için barbar hükümdarlardan gelecek talepleri geri çevirmenin en iyi yolunu da anlatıyordu. O zaman yalana başvurmak ve Ayasofya'daki bütün emperyal taçların oraya Tanrının bir meleği tarafından asıldığını ve Tanrının, bunları ölüm korkusuyla hediye etmelerini yasakladığını söylemek gerekti. Bu bahane kinizmiyle insanı hayrete düşürür (*De Administrando Imperio* "İmparatorluğun İdaresi Üzerine" adlı eserinde daha pek çok bahane vardır); imparator, en ufak bir şey için bile meleklerin yasakladığını söylemesini önerir ve birkaç sayfa sonra son derece sıradan, dünyevi bir şekilde bahsedeceği şeylere ilahi bir önem izafe eder.

Sunak templonunun batı tarafında **soleas** denilen bir yürüme yolu vardır; bunun sadece ufacık bir ucu kalmıştır ve onu da günümüzdeki kürsü örter. Düşmüş Patrik Konstantinos 768'de tam burada alaya alınmıştı. "Yanında, ruloya sarılı kâğıdı kaldırmış bir sekreter vardı; bu kâğıtta Konstantinos'un suçları yazılıydı. İmparatorun emriyle şehrin bütün ahalisi bu ferman karşılarında okunurken dinlemeleri için toplanmışlardı. Sekreter, her bölümün ardından patriğin suratına vuruyordu. Okuma

bitince Konstantinos'u vaiz kürsüsüne çıkarıp ayakta durdurdular, sonra onu aforoz ettiler ve geri geri kiliseden çıkardılar."

İmparatorlar ve Ayasofya

Şimdi kilisenin güney yarısına geçebiliriz. Güney payesinin yanında granitten yapılma **devasa bir daire** (49, krokiye bkz. s. 53) zemini süsler, etrafını da kırmızı porfir ve yeşil mermerden daha küçük daireler çevreler.

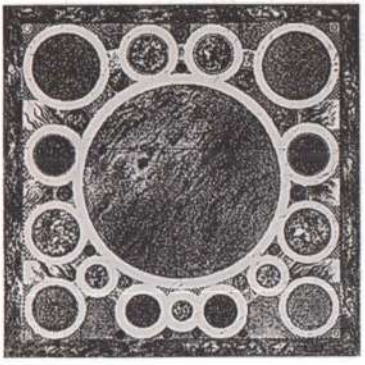
Buraya **omfalion** ya da orta yer denilir. Kimi zaman, imparatorun tahtının buraya kurulduğu ileri sürülür (ziyaretçiler için konmuş bir levhada da "Bizans imparatorlarının burada taç giydikleri" yazılı), ama bu yanlıştır. Omfalion, İustinianos döneminden kalma değildir ve 14. yüzyıldan daha önce ortaya çıkmış olamaz. Ortadaki büyük çemberin etrafını saran irili ufaklı çemberler, esrarengiz, asimetrik bir tasarım ortaya çıkartırlar. Üstüne üstlük, bulmacayı zorlaştırmak ister gibi, farklı renklerdedir bunlar; ama birbiriyle aynı olanlar da vardır. Kimileri, bu kompozisyonun astrolojik bir kehanet yahut ruhani bilgiye ait simgeler halinde "Hristos Sofiya" demek olduğunu ileri sürmüşlerdi, ama bu teoriler de daha sonra çürütüldü. Uzun sözün kısası, bulmaca çözülmemiştir.

İmparatorun tahtının tam olarak nerede durduğu da açık değildir. Novgorodlu Antoniy şöyle yazar: "Sunağın sağ tarafı kırmızı mermerdir ve orada som altından bir taht vardır. İnsanların fazla yaklaşmalarını önlemek için bronz bir çit çevreler burayı, ama gene de insanlar gelip burayı öperler."

Gerçekten, sunağın sağında **porfir bir çember** (50) vardır, ama burası, bir tahtın sığamayacağı kadar küçüktür. Büyük Constantinus'un haçını, imparator alayıyla birlikte kiliseye varmadan önce buraya dikerlerdi. Tahtın sağda, güneydoğu eskedrasında, duvarın hemen yanında bulunduğu görüşü de yaygındır. Dikkatlice bakılırsa yerde, güneydoğu payesinin hemen yanında 80'e 80 santimlik bir karenin izleri seçilebilir; yoksa burası mıydı tahtın konulduğu yer? Uzun sözün kısası, bu da başka bir bilmece.

Konstantinopolis efsanelerinden birine göre, daha sonra Ayasofya sunağının ve ambonun[10] yerleştirileceği kısım ve tapınağın ona komşu doğu

10 Ambon, bemanın dışında Kutsal Kitap'tan okumaların yapıldığı İslam cami mimarisindeki minbere benzer ögedir. Ambon minber gibi duvara bitişik değildir –ed.n.

Konstantinos Porfirogennetos, Ayasofya'daki "porfir omfalion"dan da bahseder. İmparator sunağa girmeden önce burada dururdu. Ancak günümüzdeki omfalion çok daha geç bir döneme aittir.

ve güneydoğu kısımları kiliseye İustinianos tarafından Hadım Antiohos'un evinin satın alınmasıyla katılmıştır.

Sunağın güneyinde, kilisenin doğu duvarında, günümüzde kapalı **iki kapı** vardır. "Tonozlu bir oda vardı burada; tonozun üzerinde [ki tasvirde] İbrahim Peygamber [teslisi temsil ettiğine inanılan] üç meleğe ekmek sunuyor ve onlarla yemek yiyordu." Soldaki kapı (51 krokiye bkz. s. 53), bugün ardiye olarak kullanılan, ama duvarları mermer ve haçlarla bezeli 7,9 metreye 5,5 metrelik tonozlu bir odaya açılır. Belli ki bugün yitik olan Ayios Nikolaos Koridoru bir zamanlar buradan başlıyordu. Sağdaki kapıya ise **"Fakirler Kapısı"** (52) denir. Bu kapı eskiden kiliseyi Kutsal Kuyunun olduğu yerle birleştiriyordu. Güya İsa ile Samiriyeli kadın arasındaki toplantı burada yapılmıştı. Bu odanın büyük bölümünü minare işgal etmiştir, ama kuyu yerindedir. Birçok hacı, bu kuyuyu tasvir etmişti; ne var ki bugün ziyaretçilere kapalıdır. İmparator resmi törenler sırasında, günümüzde mevcut olmayan merdivenlerden ikinci kata çıktıktan sonra bu kapıyı kullanarak kiliseden ayrılırdı. *De Ceremoniis*'e bakılırsa, patrik de "Kutsal Kuyuya açılan küçük kapıya kadar" imparatorla birlikte yürürdü. Tam eşikte imparator praepositusundan altın dolu keseler alır ve onları din adamlarına verirdi; bu arada bir diğer görevli de "şu-şu isimdeki şahsa hayırsever efendilerden!" diye bağırırdı.

Güneydoğu payeyisinin güneydoğu tarafında (başka bir porfir sütuna bakan ortadaki porfir levhanın az daha solunda) beyaz bir levha vardır. Bunun üzerinde, 5,5 metre yükseklikte, taşın üzerinde **el izini** (53) andıran doğal bir şekil görülür.

Osmanlı anlatılarına dayanan bir efsaneye göre bu iz Fatih Sultan Mehmed'in eline aittir. Güya sultan, 29 Mayıs 1453'te at sırtında Hıristiyanların cesetleriyle kaplı Ayasofya'ya girerken atı ölülerden birine takılıp sendelemiş ve Mehmed de dengesini korumak için elini bu sütuna yaslamış. Bu sırada kılıcı

da yandaki sütuna çarpıp orada başka bir iz bırakmış. İyi bir hikâye bu, ama biliyoruz ki aslında Mehmed o korkunç günde kiliseye girmeden önce atından indi ve içeride de ceset filan yoktu.

Eğer bulunduğumuz yerden kilisenin güneydoğu köşesine bakarsak, küçük bir kubbe teşkil eden dört kemerin tavanlarına her birine dokuzar tane olmak üzere halkalar iliştirildiğini görürüz. Bu **halkalara** (54, krokiye bkz. s. 53), mitatorion denilen yeri örtmek üzere paha biçilmez perdeler asılırdı; imparator burada Evharistiya Ayinini bir başına, uyruklarının gözlerinden uzakta dinlerdi. Konstantinos Porfirogennetos'a göre bu iş şöyle olurdu:

Fatih Sultan Mehmed'in "el izi." Ayasofya hakkındaki çok sayıda halk efsanesinden biri.

> İmparator Kutsal Kuyuya kadar yürür, orada kendisini patrik karşılar ve büyük bir kapıdan geçirir. Patrik, imparatorun üzerinden buhurdanlık geçirir, imparator mübarek papazı öper, sonra ikisi birlikte porfir sütunlara yürürler, buraya gelince imparator patrikle öpüşerek vedalaşır, patrik sunağına döner, hükümdar da mitatoriona girer. Ayinden sonra imparator gizlice, mitatoriondan spiral merdivenlerden aşağıya galeriye iner ve saraya döner.

Bu güneybatı köşesinde, yerde, bugün yitik olan 18,5 metreye 3,6 metrelik bir **mitatorion**un (55) izleri vardır. Bir teoriye göre imparator yemeğini bu bariyerlerin arkasında yermiş; bir başka teoriye göre ise yemek odası, buradaki duvara iliştirilmiş **mitatorion kapısının** (56) ötesinde, kilisenin dışındaymış (bu kapı ve onun açıldığı oda günümüzde kapalı). Konstantinos Porfirogennetos, kimlerin hangi bayramlarda hükümdarla birlikte yemek yiyebildiklerini tam ve etraflıca anlatır, hatta bir yerde bu misafirlerin tam sayısını da zikreder: 14 yüksek sivil görevli, artı ruhbandan 12 yüksek memurla birlikte patrik (hepsi de, omoforionları hariç olmak üzere Evharistiya giysileri içinde). İmparatorun rezidansı

İmparator mitatoriumda dua ediyor (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

Büyük Saray'dan Blahernai'ye taşındıktan sonra imparator Ayasofya'ya yaptığı düzensiz (yılda iki defadan çok değil) ziyaretleri sırasında bu kapının arkasında dinlenirmiş.

İmparatorluğun en yüksek görevlileri Evharistiya sırasında mitatorionun batısına düşen orta mekânın güney kısmında dikilirlerdi. Güneydeki orta mekânın kuzey sınırını teşkil eden üç sütunun her birinin batı tarafındaki **yamayı andıran dikdörtgen nişler** (57, krokiye bkz. s. 53) ve buraya sabitlenmiş bağlantılar belirgin şekilde görülür; işte burada kutsal emanetler sergilenirdi.

Galeri

Böylece, narteksten kuzeye doğru yürüyerek Ayasofya'nın ilk katından ayrılıyoruz. Az sonra *catechumenia*'ya (ikinci kat galerisine böyle deniyordu) götüren uzun ve dairesel bir rampa başlıyor. İlk zamanlar henüz

vaftiz edilmemiş ilmihal öğrencileri burada dururdu. Ama Bizanslılar çok daha erken bir dönemde çocukları vaftiz etmeye giriştiklerinden bu kelime de anlamını yitirdi. İkinci kat, genelde kadın ziyaretçiler tarafından işgal edilir oldu.

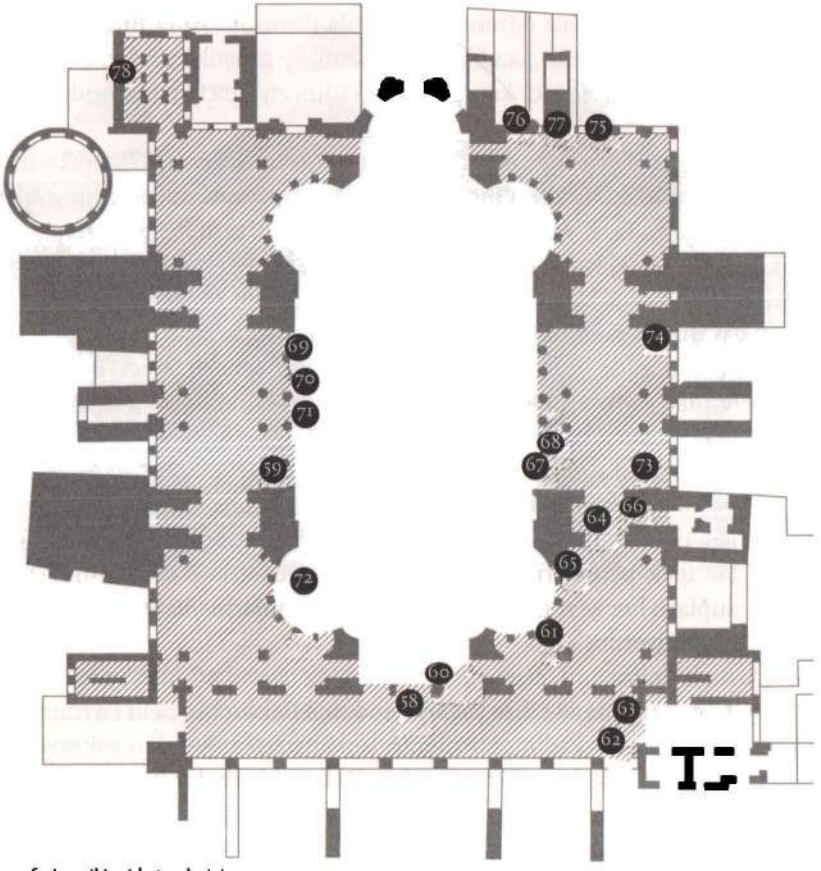
Narteksin üzerine denk gelen bu batı galerisinin tam ortasında, sunağın karşısındaki korkuluğun yakınında imparatoriçenin tacının olduğu iddia edilir. Tam yeri, **yerdeki yeşil mermer üzerinde bir kareyle** (58, krokiye bkz. s. 64) tespit edilmiştir. Kadın ziyaretçiler bu tacın etrafına toplaşırlardı, bunların birçoğu, korkulukların üzerinde yazılar da bırakmıştır (ki bu da, Bizans kadınlarının okuryazar olduklarına delalettir).

14. yüzyılda Rus ülkesinden gelen Smolenskli Hacı İgnatiy, II. Manuel'in taç giymesini anlatırken Ayasofya'da haremlik selamlık ayrımına da dikkat çeker:

> Ahali de kalabalıktı, erkekler kutsal kilisenin içinde, kadınlar ise galerilerdeydiler. Düzenleme pek beceriyle yapılmıştı: bütün kadınlar ipek perdelerin arkasındaydı, böylece erkek cemaatinin mensupları, her şeyi görebildikleri halde kadınların yüzlerindeki süsleri göremiyordu.

Ancak 12. yüzyıl kilise yazarı Teodoros Balsamon, belli bayramlarda kiliseye muteber bir kadın getirmenin imkânsız olduğundan yakınıyordu, çünkü kalabalık "utanmaz bir şehvetle" gözlerini kadınlardan ayırmıyordu.

Kuzeybatı payesinin doğusundaki kuzey galerisinde, kemerli tünelin derinlerinde, İmparator Aleksandros'a ait bir **mozaik** (59) günümüze kadar gelmiştir. İmparator, üzerinde *skaramangion* denilen, imparatorların sadece paskalyada giydikleri erguvan bir cübbeyle ayakta durmaktadır. Aleksandros hükümdarlığı sırasında sadece tek bir paskalya gördüğüne göre (913'te olmuştur bu) mozaiğin ne zaman yapıldığını da kesin olarak söyleyebiliriz. İmparator sağ elinde bir akakia (bkz. s. 42) sol elinde ise asa tutar. Kitabede "Aleksandros" ismi tam olarak okunur, bir de monogram vardır ki, bilmece gibi yazılmıştır: "Ya rab, hizmetkârın mümin Ortodoks imparatoruna yardım et."

Ayasofya'nın ikinci kat galerisi.

İmparatoriçenin tacını koyduğu yer 58
İmparator Aleksandros mozaiği 59
Moskovalı Eustathios'un grafitisi 60
Koruyucu meleğin payesi 61
Çatıya açılan kapı env. No. 45 62
Kapı env. No. 46 63
Cennet Cehennem Kapıları 64
Gemi çizimleri 65
Kapı env. No. 48 66
Oyun tahtası çizimi 67
İskandinav alfabesiyle kazınmış isimler 68
Genç İgnatios mozaiği 69
Ioannes Hrisostomos mozaiği 70
İgnatios Teoforos mozaiği 71
Seraf yüzü 72
Deesis mozaiği 73
Dandolo'nun mezarı 74
Kapı env. No. 51 75
IX. Konstantinos ve Zoe mozaiği 76
II. Ioannes, Aleksios ve Eirene mozaiği 77
Bilinmeyen bir azizin tasviri 78

Tahtta en kısa süre kalan (topu topu bir yıl) Bizans imparatorlarından birinin burada ölümsüzleştirilmiş olması, tarihin ironisi olsa gerek. IV. Leon'un küçük kardeşi olan Aleksandros bu kısacık hükümdarlığı sırasında pek çok kimseyi kendisine düşman etmeyi başarmıştı. Genç yeğeni Konstantinos Porfirogennetos'u hadım ettirmeyi ve varis olarak bir Slavı göstermeyi planladığı da iddia edilir. Meşum dedikodulara bakılırsa, sefih ve aynı zamanda erkeklikten yana zayıf biri olan imparator, Hipodrom'daki pagan heykellerine altın kıyafetler giydirip üstüne üstlük bunları tütsületmişti. Denildiğine göre orada maruz kaldığı bir darbeyle ölmüştür. Ancak kimilerinin iddiasına bakılırsa IV. Leon hiç sevilmeyen kardeşinin portresini kilisenin sadece güneybatı galerisinde görülebilecek, yani kimsenin dikkatini çekmeyecek bir köşesine koydurtmuş ve böylece Aleksandros'un gururunu okşamak istemiştir.

İmparator Aleksandros, kuzey galerisindeki mozaik. Büyücülerin tavsiyesiyle, Hipodrom'daki yaban domuzu heykelini (dişleri ve cinsel organıyla çok erkeksi görünüyordu) kendi erkekliğini güçlendirmesi için getirtmişti.

İkinci kattaki mermer korkuluklar muhtelif dillerde grafitilerle bezelidir. Burada eski Rus dilinde de yaklaşık 80 grafiti vardır. Ancak grafitilerin hepsine kitabe denemez; birçok denizci fırtınalarla karşılaştıklarında selamet duaları ederlerdi, kurtulunca da buraya gelip **gemilerinin resmini** (65, krokiye bkz. s. 64) duvarlara çizerlerdi; bunlardan birini ikinci katta galeri girişinin en yakınındaki sütunun batı tarafında görebilirsiniz.

Ne yazık ki ortaçağa ait grafitiler, modern zamanlara ait grafitilerin altında yitip gitmişlerdir –günümüzün barbarları, atalarının yerini almaktadır. Ama bu iki grubu karşılaştırmak çok da uygun değil aslında, nihayetinde ortaçağ ziyaretçisi için mabet, bozulmamış halde korunması gereken bir mimari anıttı; o kendisini de bu tapınağın bir parçası hissederdi, bu yüzden yazıları da, bugünkü gibi anlamsız şekilde varlığını duyurmanın değil, Tanrıya erişmenin, bir çeşit bitmeyen bir duanın özel biçimiydi. Tek bir örnek verelim: güney galerisinin, "imparatoriçenin yeri"nin güneyinde bulunan aralığında, tırabzanların

üzerinde, sağdaki parapetin sağ tarafında, sütunun hemen yanında yüzlerce benzeri bulunabilecek bir **grafiti** (60, krokiye bkz. s. 64) günümüze kadar gelmiştir: "Ya rab, tanrının kulu Eustathios Moskvitinus'u koru." Moskvitinus, yani Moskovalı. Grafiti nedense iki defa tekrarlanır. Eustathios, harflerin biçimine bakılırsa, hacca 14. yüzyılda gelmiştir.

Galerinin güneydoğu payesi (61), Ayasofya'nın koruyucu meleğinin de meskeniydi. Konstantinopolis'te yaygın bir efsaneye göre, tapınağın inşası sırasında bir gün işçiler, arkalarında küçük bir oğlan bırakıp yemeğe çıkmışlar. Bu oğlana "nurdan bir adam" görünmüş. Bu adam ilkin saray hadımı suretindeymiş. İşte bu ışıyan adam işin neden durduğunu sormuş, sonra da oğlana, gidip işçileri bulmasını ve onları aralıksız çalışmaları için uyarmasını söylemiş. Oğlan, işçilerin araç gereçlerine göz kulak olması, yani kalması gerektiğini söyleyip itiraz etmiş. Ama ziyaretçi, oğlan dönene kadar bunlara kendisinin göz kulak olacağına söz vermiş. Oğlan mesajı işçilere iletirken İustinianos da oradaymış. İmparator, hadımlarını çarçabuk saymış (Bizans'ta en çok onlar meleğe benzetilirdi) ve hepsinin yerli yerinde olduğunu görünce ziyaretçinin semavi bir varlık olduğunu anlamış. Bunun üzerine oğlanı dosdoğru, dönmemecesine Roma'ya göndermiş ki, melek bu yeni kiliseyi ebediyen korusun. Konstantinopolis'te herkes, bu meleğin nereye gizlendiğini bilirdi; Ayasofya'yla ilgili ortaçağ masalı da zaten şüpheye yer bırakmaz: "kolonun sağ tarafında, kemerin kubbeye doğru yükseldiği yerde."

Osmanlı ordusuna hizmet eden bir Hıristiyan olan Nestor-İskender'e bakılırsa, nihai ve başarılı hücumun akşamında melek 800 yıldan beri bulunduğu yeri terk etmiş, bir alev sütunu olup göğe yükselmiş: "Tanrının Bilgeliği Kilisesi'nin, bu ulu kilisenin kubbesinde, pencerelerden ansızın kocaman alevler yükseldi. Bu alevler birleştiler, tarifi imkânsız bir ışık oldular, semaya yükseldiler. Patrik, kayzere gidip dedi ki: 'Tanrının İustinianos zamanında yeryüzüne gönderdiği melek bu gece göğe çıktı. Ve bu, Tanrının, şehrimizi düşmanlarımıza vermemizi istediği anlamına geliyor.'"

Güney galerisi, patrik sarayına bitişikti ve kilise konsilleri için ayrılmıştı. Zira Bizans piskoposları, kendilerine ayrılan piskoposluk bölgelerinde pislik ve cehalet içinde yaşamayı sevmezler, işleri olsun olmasın devam-

lı Konstantinopolis'te vakit geçirirlerdi, ama her an bir konsile katılmaya da hazırdılar. Yeri gelmişken, tapınağın batı duvarında, yapının güneybatı köşesine yakın bir yerde, çatıya açılan bir **kapı** (62, krokiye bkz. s. 64) vardır (üzerinde "No. 45" yazılı bir tabela asılıdır). Bu belki de, İoannes İtalos'un 1082'de kendisini dinden sapmayla suçlayan öfkeli kalabalıktan kaçmak için kullandığı yoldur (tam bir aptal gibi, masumiyetini kanıtlamak üzere kullanmak ümidiyle bir kucak dolusu kitap getirmişti, ama düşmanları, onun bilgece tezlerini dinlemeye ilgi duymuyorlardı).

Bu konsil toplantıları sırasında korkunç ihtiraslar da kaynardı; sadece tartışıp birbirlerini aforoz etmekle kalmazlardı, iş kimi zaman yumruklaşmaya kadar varırdı. Başpiskoposlar "kilise hiyerarşisinde kendilerine denk olanlarca iteklenir, onlar da aynı şekilde utanılası tavırla onları geri iteklerlerdi –heyhat, işte böyle mağrurdular."

Yeri gelmişken, kilisenin bu kısmındaki grafitiler de daha ziyade kilise siyasetiyle ilgilidir. Mesela Patrik Arsenios Autorinaos işi epeyce ileri götürmüştü; 1265'in Mayıs ayında sürgüne gönderilmeden önce merdivenlerdeki sütunlardan birine tırmanmış ve tepesine, İmparator Mihael Paleologos'a lanet okuyan bir not bırakmıştı.

Patrik ve sinod toplantısı (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

Aleksios III Angelos ise kilise müneccimlerini buraya yerleştirmişti. 1195'teki taç giyme törenine giderken İmparator Kapısında uzun süre oyalandı. İlkin bu gecikmenin nedeni, imparatorun erguvan rengi hükümdarlık mürekkebiyle uzun uzun ve özenle bir iman simgesi çizmekte olduğuna yoruldu; ama sonra, müneccimlerin galeriden yıldızların kendi cülus töreni için en münasip an budur diye işaret vermelerini beklediği anlaşıldı. Ama kader çok geçmeden bütün bu hesapların beyhude olduğunu ortaya çıkardı. Ayinin hemen ardından Ayasofya'nın çıkışında imparatora güçlü kuvvetli, muhteşem bir Arap atı hediye ettiler. Ama at birden çifte atmaya başladı. Aleksios gene de eyere atlamayı başardı, at ise şaha kalkınca imparatorun başındaki taç düştü, birçok değerli taş dağılıp kayboldu.

Bu kötü işareti ister o zaman fark etmiş, isterse de önemini sonradan anlamış olsunlar; Aleksios, 1203'te Haçlılara karşı etkili bir savunma örgütlemeyi beceremeyerek şehirden utanç içinde kaçtı.

Galerinin bu güneybatı köşesinde bir başka **kapı** (63, krokiye bkz. s. 64) daha vardır; bu defa güney duvarındadır ve üzerinde "No. 46" tabelası asılıdır. Bu kapı, patriğin dairesine açılır. Kapının kanatları arasındaki büyük aralıktan içeri bakacak olursanız duvarları ve kubbesini süsleyen (9. yüzyıla tarihlenen) bazı mozaik kalıntıları bulunan geniş bir oda görebilirsiniz. Ne bu odayı, ne de kilisenin güneybatısına eklenen diğer odaları yaptıran İustinianos değildir. Bunlar, onun halefi II. İustinus tarafından yaptırılmıştır ve ne yazık ki ziyaretçilere açık değildir. Güney duvarı boyunca biraz daha doğuya gittiğinizde Küçük Vaftizhanenin kuzeybatı köşesinden bir çıkışa götüren merdivenlerin girişini fark edersiniz.

Eksedrayı geçtikten sonra kuzeybatı köşesiyle güney galerisi arasında, daha sonraki dönemde Cennet ve Cehennem Kapıları diye anılacak olan mermer bir **paravan** (64) vardır. Duvarlara kapı gibi hakkedilmiş şekillere ve beklenmedik şekilde uçarı dekoratif unsurlara dikkat edelim. Kapıların hak edilme tarzı, onları 6. yüzyıla tarihlememize olanak sağlar, ama tuhaf şey: hiçbir tarihsel kaynakta bunlardan bahsedilmez. Belli ki dini ve dünyevi iktidarın alanlarını ayırmaktadır bunlar.

Güneydoğu eksedrasının, payeye bitişik son sütunu üzerinde zeminden bir metre yükseklikte geç ortaçağ tipi üç gemi çizimi vardır (65). Bunların

33 cm uzunluğundaki en büyüğünün hemen yanında da denizcilerin koruyucu azizi Ayios Nikolaos'un piskopos giysileri içindeki çizimi bulunur.

Cennet ve Cehennem Kapılarını geçtikten sonra güney duvarında, üzerinde "No. 48" tabelası olan başka bir **kapı** (66, krokiye bkz. s. 64) daha vardır. Onun anahtar deliğinden baktığınızda birbirini takip eden iki oda fark edebilirsiniz. Ne yazık ki başka bir şey görülmez. İlk oda, çapraz kubbeli bir plana göre yapılmıştır ve mozaikleri de kısmen korunmuştur, ikinci oda ise dikdörtgen şeklindedir ve günümüze kadar gelmiş bazı fresk parçaları vardır. Bunların ikisi de şapeldi, ama bugün dökünüyle doludur ve henüz incelenmemiştir. Birinci kattan buraya gizli bir merdiven açılır, sıraların bir zamanlar nereye konulduğunun izleri de seçilebilir yerde; ancak dışardan merdivenlere girişin önü duvarla örülmüştür.

Güneybatı dehlizinin üst tarafındaki İmparator Constantinus temsili aslında ona hiç de benzemez, ama I. Basileios'un genç yaşta ölen oğlunu hatırlatır. 870'li yıllardan kalma ve zengin mozaiklerle süslü patrik odasına ziyaretçilerin girmeleri yasaktır.

Cennet ve Cehennem Kapılarının doğusuna düşen ilk korkuluğun üzerine cemaatten biri, **iki oyun tahtası** (67) çizmiştir; belli ki Evharistiya sırasında bile zar atmak için fırsat kolluyordu bu adam. Ayasofya'daki korkuluklardan sadece biri (güney galerisinin batısından itibaren dördüncü korkuluk), Vikinglerin bıraktıkları grafitileri korumak için pleksiglasla örtülmüştür. Bunlar, isimlerini **İskandinav alfabesiyle** (68) yazmışlardı: "Halfdan" ve "Arni." Elbette ikisi de Bizans imparatorlarının özel korumalarıydılar.

Mozaikler

Kuzey duvarının timpanisindaki mozaikleri incelemek için en iyi yer güney galerisidir. Bu resimlerin sadece en alt sırası günümüze kalmıştır ve bunlar üç tanedir: **Genç İgnatios** (69) (Konstantinopolis patriği, İmparator I. Mihael'in hadım edilmiş oğlu); **İoannes Hrisostomos** (70) (hatırlayacağımız gibi taa ilk Ayasofya'da çalışmıştı); **İgnatios Teoforos** (71). Bunlar, apsisteki Meryem Ana'dan kısa bir süre sonra, 9. yüzyılın sonların-

da yapılmıştır. G. Fossati, kuzey timpanında günümüzde gördüğümüzden daha fazla mozaik görmüştü.

Buradan bakınca kubbenin kuzeybatı yüzeyinde **bir seraf**[11] **yüzü** (72, krokiye bkz. s. 64) de görebiliriz. Sanat tarihçileri, bu resmin tarihi konusunda uzlaşmış değillerdir. Güney yüzeyindeki iki seraf daha incelenmeyi beklemektedir. Bunların her ikisinin de 14. yüzyıldan kaldığı anlaşılıyor, ama 19. yüzyılda çok kaba bir şekilde yeniden yapılmışlardır.

Güney galerisinde, devasa bir **mozaiğin** (73) üst kısmı da günümüze kadar kalmıştır. Bu mozaik, erken Paleologos dönemindendir ve Pantokrator [Kâinatın Efendisi] İsa ile onların karşısında dua eden Meryem Ana ve Vaftizci Yahya'yı göstermektedir. Bu temaya *deesis* denilir. Mozaik, son derece incelikli ve ayrıntılı şekilde yapılmıştır. Her üç figürün de bakışlarında görülen duyguların farklılığına dikkat edin. Yahya'nın gözleri derin bir kederle doludur, işlediğimiz günahlardan ötürü insanlık için hiçbir ümit olmadığını bilmektedir. Meryem biraz şaşkın bir tavırla bakmaktadır; nihayetinde oğlu sadece bir insan değil, aynı zamanda Tanrıdır da. Kurtarıcı İsa ise yukarılarda bir yere bakar, düşüncelere dalmıştır, ona söyleyebilecekleri her şeyi daha olmadan bilmektedir, ama dünyevi kavrayışların nüfuz edemeyeceği başka şeyleri de bilmektedir.

Burada, güney galerisinde, deesis mozaiğinin karşısında, yerden az yüksekte, Latin harfleriyle "*Henricus Dandolo*" yazısı okunan **beyaz, mermer bir levha** (74) vardır. Ve hepsi budur. Bu, Bizans tarihindeki en trajik dönemlerden birinde rol oynamış bir adamın mezarına işaret eder. Bu Venedikli, diplomatik misyonla birçok defa Konstantinopolis'e gelmişti ve –daha sonra ortaya çıkacak efsaneye bakılırsa– 1184'te imparator tarafından gözlerine mil çektirilmişti. Bu olaylarla ilgili biricik kaynak, Novgorodlunun vakayinamesidir: "Ve İmparator Manuel, bu dogenin gözlerine mil çektirdi. Gözlerin camla kör edilmesini, dış görünüşlerine zarar verilmeyip sadece görmez kılınmalarını buyurdu. Bu doge şehre büyük kötülüklerde bulunmayı planlıyordu." Ancak körlük, Enrico'nun ateşli tabiatını engellemedi. 1192'de 70 yaşının üzerindeyken Venedik dogesi seçildi ve bütün çabasını,

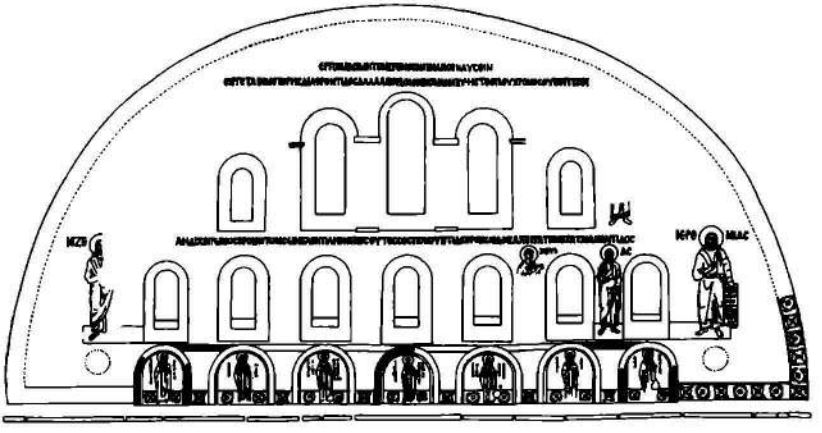
11 Musevilik ve Hıristiyanlıkta, Tanrının tahtını koruduğuna inanılan, dört ya da altı kanatlı göksel varlık –ed.n.

imparatordan kör ettiği gözlerinin intikamını almaya adadı. Honiates'e göre: "Gözleri görmeyen ve yılların belini çökerttiği, ama Romalılara büyük kin güden ve en çok kıskanan, kendine bilgeler bilgesi diyen bu adam, Romalıların kendisine yaptığı hakaretten kurtulmalarına izin vermektense ölmeyi yeğliyordu."

Güney galerisinde Vaftizci Yahya mozaiği.

Dandolo, IV. Haçlı Seferinin arkasındaki motordu ve Haçlıları Hıristiyan Konstantinopolis'e yönelten de oydu; bu arada Venedik'in sefere katılışından en yüksek kârı elde etmek için görüşmeler de yürütüyordu. Kazanç oranı bu görüşmelerle belirlendi: sekizde üç. Bir muharebe sırasında öldürülüp (90 yaşının üzerindeydi!) Konstantinopolis'e defnedildi. Buradaki levha, araştırmacılar için bütünüyle açık değildir. Birincisi, Bizanslılar neden muhafaza etmişlerdi ki bunu? İkincisi, kitabe neden şehirdeki diğer Latin epigrafları gibi Gotik harflerle yapılmıştı? Üçüncüsü, Venedikliler dogelerinin kilisenin zeminine değil surların dibine gömüldüğünü yazarlar. Baktığımız sahte bir mezar olmasın? Belki de İsviçre vatandaşı Fossati'nin İtalyan yurtseverliği tutmuştur?

Fossati Kardeşler, Ayasofya'nın kuzey timpanını görmüş ve çizmişlerdi.

Doğu galerisinin güney duvarında, üzerine "No. 51" levhası asılı epeyce harap bir **kapıyla** (75, krokiye bkz. s. 64) karşılaşırız. Bu kapı günümüzde hiçbir yere açılmaz, ama bir zamanlar şehirden geçmeden saraydan kiliseye gelmek için imparatorluk alayının kullandığı giriş olarak hizmet ediyordu. 1185'te İsaakios Angelos'un tahta çıkışı sırasında, tahttan indirilmiş olan İmparator Andronikos Komnenos bu kapıyı kullanmış ve arkasından şunlar olmuştu: "Yayını aldı ve İsaakios'u kalbinden vurma niyetiyle gerdi. Ama tam bu anda yayın kirişi koptu ve gergin yay korkunç şekilde ona çarptı."

Eski kilise Slavcasıyla yazılmış bir yazı, zeminden 60 santim yüksekte, sol kapı dikmesinin üzerinde bozulmadan kalmıştır: "Tanrım, Kiev ve bütün Rusların metropoliti Kiprian'ın kâtibi, senin hizmetkârın Filip Mikitiniç'e yardım et." Metropolit Kiprian, iyi bilinen bir kişidir; Konstantinopolis'i üç defa ziyaret etmişti: 1379-1380'de, 1386-1387'de ve 1389'da. Bu grafitinin hangi ziyaret sırasında yapıldığı belirsizdir, ama Kiprian'ın başkente yaptığı ziyaretlerin hiçbirinin kolay olmadığını da biliyoruz. Her halükârda bütün görüşmeler Yunanca yapılmış olmalıdır, zavallı Filip Mikitiniç herhalde olan bitenden hiçbir şey anlamıyordu ve yapacak bir şeyi de olmadığından aylak aylak vakit öldürmesi gerekmişti.

İki imparator mozaiğinin de imparatorların kiliseye girdikleri yerde olması gayet mantıklıdır elbette. Bu mozaiklerin yanındaki dar bir yol, Ayasofya'nın bütün iç mekânının gözler önüne serildiği bir korkuluğa götürür.

1935'teki temizlik sırasında bulunan soldaki **mozaik** (76), İsa'yı imparator ve imparatoriçeyle gösterir. İsa'nın sağında, elinde büyükçe çuval tutan bir adam vardır; bu, herhalde "apocombia"yı temsil ediyordur –yani hükümdarların Ayasofya'ya bağışını. Figürün konturları kırmızı tessera ile belirginleştirilmiştir. Adamın başının üzerindeki kitabede şöyle yazar: "Konstantinos, Tanrı İsa adına hüküm süren otokrat, Romalıların sadık imparatoru, Monomahos." Burada sözü edilen Konstantinos Monomahos, 1042'den 1055'e kadar hükümdarlık etmişti. Mihael Psellos'un dediğine göre, "tabiat, onu, bir güzellik imgesi gibi biçimlendirmişti. Elleri ve bilhassa da parmakları öyle zarifti ki, ancak zorlukla ayırt ediliyorlardı; avucuna uzatılıp da kolaylıkla kırmadığı hiçbir şey yoktu üstelik. Ona elini veren birinin eli-

nin iyileşmesi günler sürüyordu. Konstantinos'u yaratan ve biçimlendiren tabiat, bütün uzuvlarını da gövdesiyle tam bir uyum içinde meydana getirmiş ve bu esnada her birine münasip bir renk vermişti. Ve nasıl da pürüzsüz bir cazibeyle ışıldıyordu tebessüm ettiğinde!" İsa'nın sol yanında da al yanaklı bir hanım vardır; onun için de şöyle yazar: "Zoe, dindar Augusta." Kıyafetinde turkuaz rengi hâkimdir. Ne var ki, tesseranın alt tarafı günümüze kalmamış; yalnız mozaiğin altına serilen fresk görülüyor burada. Bu, Konstantinos'un karısı Zoe'dir (978-1050); elinde şu sözlerin okunduğu bir ferman tutmaktadır: "Konstantinos, Tanrı İsa adına Romalıların sadık imparatoru." Yazı, altın mühürlü imparatorluk fermanlarındaki erguvan rengi mürekkebi taklit etmek için kırmızı renkte yazılmıştır. Dahası, Kutsal Bilgelik Kilisesine ayrıcalık tanıyan fermanlardan birinin hatırlatılması da amaçlanmıştır. Gerçekten de, bu çiftin genel olarak kiliselere ve özel olarak da Ayasofya'ya yaptıkları inanılmaz cömertlikleriyle nam saldıklarını biliyoruz. Konstantinos'tan önce Evharistiya Ayini sadece bayram günlerinde ve hafta sonlarında yapılıyordu. Onun mali desteğiyle her gün yapılmaya başlandı. Mozaikteki fermanda buna gönderme yapıldığını tahmin edebiliriz. Her şey mantık dairesindedir, her şey yerli yerine oturmaktadır...

Güney galerisindeki mozaikte İmparator Konstantinos Monomahos.

Ama bu kadar da değil. Biraz daha yakından bakarsak mozaiğin değiştirilmiş olduğunu görebiliriz: Konstantinos'tan bahseden her iki kitabe de belli ki başka bir kobalt taşıyla işlenmiştir. Üstelik imparatorun başı da sonradan eklenmiştir. Bir daha bakın: bu gövdenin üzerine bir zamanlar başka bir başın oturduğu çok açıktır. Makedonya hanedanının son üyesi olan Zoe Porfirogenita üç defa evlenmişti: babası onu ilkin Romanos III. Argiros'a vermişti, onun ölümünden sonra Mihael Paflagon ile evlendi, yakışıklı Konstantinos Monomahos'a ise 64 yaşında gelin gitti.

Mozaikten çıkartılmış olan harfleri sayarsak eğer, ilkin Romanos III Argiros'un onurlandırıldığını görebiliriz. Zoe onu banyo küvetinde

boğdurmuştu. Altın çuvalı tutan da aslında onun elleridir. Şaşılacak bir şey yoktur bunda; Romanos, daha evlenmeden önce Ayasofya'nın muhasebecisiydi, tahta çıktıktan sonra ise kiliseye her yıl 80 litre altın (5760 adet sikke) bağışlardı.

Ancak günlük ayinlere geçmek için personel yetersizliği bulunduğunu da belirtelim. Belli ki bu sırada Mega Ekklesia'ya kimin yolu düşerse işe alıyorlardı. Hristoforos Mitilenaios, iğneleyici şiirinde bu büyük "istihdam" girişimini alaya alır:

> Şu çobanlara, marangozlara, manavlara bakın! Bir gemici gemisinden inmiş de gelmiş buraya, "hadi dua edelim," diyeceğine alışkanlıkla "hadi yelkenleri açalım," diyor. Bir başkası kutsal sunaktaki emanetleri ahaliye dağıtıyor mesleğini hatırlayıp, bir yandan da bağırıyor: "Kim alır bu ekmeği?" Üçüncüsü, Evharistiya kâsesini almış eline, meyhanede yaptığı gibi avazı yettiğince bağırıyor: "Şarap var, tatlı şarap var!"

Tekrar portreye dönelim. Zoe'nin yüzünün de değiştirildiği açıktır. Neden ve kimin tarafından? Bir varsayıma göre bu, 18-20 Nisan 1042 tarihleri arasında, Mihael Kalafates imparatoriçeyi devirip de onu bir manastıra sürgün ettiğinde vuku bulmuştur. Ama Zoe'nin ismi silinmemiştir; bu da resmindeki değişikliğin onun rızasıyla, belki son evliliğinde yapıldığına işaret eder. Genç kocasına daha genç görünmek istemiş olmalı (Mihael Psellos, imparatoriçenin kozmetiğe takıntılı olduğunu yazar).

Aslında Zoe'nin yüzü buraya daha erken tarihli bir eserden taşınmıştır. Bunu anlamak için mozaiğe daha dikkatli bakmak yeterlidir. Burada daha önce bulunan portrenin tacının tanıklık ettiği gibi ilk portrede yüzü izleyiciye daha doğrudan bakmaktaymış. Şimdi ise taç hafifçe çarpık durur, ortasındaki süs sol gözün üzerine kaymıştır. Peki neden önceki portrenin tacını da taşımamışlar buraya? Çünkü o portrede temsil edilen genç Zoe, henüz imparatorluk tacı giymiyordu.

Psellos'un dediğine göre Zoe, "boyca fazla uzun değildi, tehditkâr kaşlarının altında geniş göz yuvaları ve belli belirsiz fark edilen kemerli

bir burnu vardı, saçları sarıydı ve vücudu da bembeyaz parıldardı. Yaşanıp geçen yıllar onda pek az iz bırakmıştı. Bedeninin ölçülülüğüne hayranlıkla bakmaya başlayan biri, kime baktığını bilmese, gencecik sanırdı onu. Derisi sarkmamıştı, en ufak bir kırışığı bile yoktu, pürüzsüz ve gergindi."

Son olarak, İsa'nın başının da değiştirilmiş olmasının hiçbir izahı yok. Kim ona itiraz etmiş olabilir ki? İkna edici bir cevap bulunmuş değil, ama birtakım teoriler var; bunlardan birine göre, kurtarıcının başka bir tarzdaki temsili (mesela sikkelerdeki gibi) moda olmuştur; bir diğerine göre de kurtarıcıyı imparatora benzetmek istemişlerdir.

Güney galerisindeki bir mozaikte, İmparatoriçe Zoe. İmparatorluk çiftini haleyle temsil etme geleneği, pagan zamanlara kadar gider.

İmparator ve imparatoriçe çiftinin kıyafetlerine dikkat edin. Tören kıyafetleri giymişler; çok ağırdı bunlar ve sadece özel durumlarda giyilirlerdi. Örneğin "*loros*," yani göğsünden aşarak yere kadar uzanan geniş şal öyle ağırdı ki, sadece paskalya ve pantekostta giyilirdi. Loros'un giyilmiş olması, mozaiğin yapılma tarihini de değiştirir. Loros, olması gerektiği gibi Y şeklinde değil, T şeklinde görünmektedir. (Yeri gelmişken: Zoe, bu kıyafetten nefret ederdi.) Bir Arap elçisi, bu kıyafeti şöyle tasvir eder: "Kıyafetin korkunç ağırlığından ve kendi güçsüzlüklerinden ötürü asla ne düzgün giyebilirler bunu, ne de içinde oturabilirler. Bu kıyafet 30 bin inciden yapılmıştır." Başlarındaki taca gelince, paha biçilmez taşlar ve zincirlerle çevrili olmasına rağmen üstü kapalı değildir. Bu moda ancak birkaç on yıl daha kabul görecekti; Komnenos imparatorları, çok geçmeden tacı yarım küreye benzer bir şeye çevireceklerdi.

Onun hemen sağındaki **mozaik** (77, krokiye bkz. s. 64) kalite olarak çok daha düşüktür; bu, 1122'de yapılmıştı ve Komnenos ailesini temsil eder: II. İoannes, karısı ve Bizans'ta Eirene adı verilmiş olan Macaristan Prensesi Piroska. İlk bakışta oğulları sıska Aleksios'u (1108-1142) görmeyebilirsiniz, o da sağdaki bitişik sütunun hemen yanındadır. Honiates şöyle yazar:

II. İoannes zamanından sikke.

Bir veliaht babası olan imparator, bu ilk doğan çocuğuna (Aleksios) erguvan elbiseler verdi ve ayaklarına da kırmızı sandallar giyme ayrıcalığı tanıdı. ... İmparator İoannes, düşünde oğlunu başında taç, bir aslanın üzerinde, kulaklarını dizgin gibi tutarken görmüştü; ama aslana düzgün, işe yarar bir şey yaptıramıyordu. Rüyanın anlamı, oğlunun sadece ismen imparator olacağı ancak gerçek iktidara sahip olamayacağıydı, çok geçmeden gerçekten öyle de oldu: ölüm, onu yaşayanların arasından koparıp aldı.

Mozaiğin üzerinde şöyle yazılıdır: "Tanrı İsa'nın içindeki imparator, Romalıların porfirogennetos-otokratı İoannes. Eirene, dindar Augusta. Aleksios Porfirogennetos imparator." "Porfirogennetos" (kelime anlamı: mor odada doğan) kavramı, imparatorluk ideolojisinde önemli bir rol oynuyordu. Bu sıfat, sadece, Büyük Saray'daki Mor Odada imparator hanesine doğmuş erkek yahut kadınlar için kullanılabiliyordu.

Son olarak şunu da unutmayalım: güney galerisinin kuzeydoğu köşesi, apsisteki mozaiğin en iyi görülebileceği yerdir.

Çıkışa Doğru

Bunca mozaiğe baktıktan sonra, galerinin güneydoğu ucuna doğru geri döneceğiz. Ziyaretçiler şimdi oradan birinci kata inebilirler. Bu rampa "ginaekeia merdiveni" adıyla bilinir; zamanında sadece kadınlar tarafından kullanılırdı.

Rampadan aşağı inerken bir nişin içinde eski bir **tasvir**in (78, krokiye bkz. s. 64) kalıntılarını görürüz. Mozaiğin biçimine bakılırsa bu bir aziz tasviridir. Bir başka nişin içinde de drenaj için yapılmış bir kanal (demek ki galeride de su vardı). Ana koridordan biraz daha aşağıda sert bir rampayla yukarı çıkan kemerli bir tünel vardır ve onun ucu, kilitli bir kapıya varır. Apsisi çevreleyen Ayios Nikolaos Koridoru belli ki bu kapıdan başlamaktadır.

Küçük Ayios Nikolaos Kilisesi, bu duvarın iç tarafındaydı. 14 Şubat 1081'de, Aleksios Komnenos'un taşrada başlattığı isyan sırasında anası

Anna Dalassene, kendi hayatından endişe etmişti. "Telaşla Ayios Nikolaos Kilisesi'ne gitti. Buraya hâlâ 'kutsal sığınak' denir. Mega Ekklesia'nın yanındadır. Atalarımız, diye anlatır bu kaçağın torunu Anna, burayı, bir suçla suçlanan herhangi biri fırsat bulup içeriye girebilecek olursa cezadan kurtulabilsin diye yaptırmıştı. Tapınağın bekçisi kapıyı hemen açmadı ve nereden gelip nereye gittiklerini soruşturmaya koyuldu. Hizmetçilerden biri cevap verdi: 'Bu kadın doğudan geliyor. Bütün mallarını mülklerini harcamışlar, şimdi de memleketlerine dönmek arzusuyla ibadetlerini tamamlamak istiyorlar.' Bekçi o zaman kapıyı derhal açtı ve onları içeri aldı." Anna Dalassene, oğlu şehre girene kadar oradan ayrılmadı. Bu kilise var olduğu sürece (ki Ayasofya'dan daha yaşlıdır) onlarca kişi orada kendine sığınak buldu, ama hepsi de başarılı olamadı. Örneğin, İmparatoriçe Teofano, bu başarısızlardan biri.

Constantinus ve İustinianos tören giysileriyle, 10. yüzyıl.

Rampa şimdi başka bir yöne döner ve ana koridordan yeni bir koridor ayrılır, bu da merdiven ve kapalı bir kapıyla sona erer. Bu, aslında kiliseye ve Ayasofya'da hizmet eden diyakozların dairelerine açılan bir kapıydı. Ana koridor ise bizi (gene birinci kattaki) kuzeydoğu eksedrasına götürmeden önce genişler, kapısı kilitli bir başka odanın daha yanından geçer. Bir zamanlar imparator yılda bir paskalya cumartesisi Evharistiyasına burada katılırdı. Zemindeki porfir çember, İustinianos'un durduğu yeri gösterir.

Savaşçılar Geçidi

Yukarıda anlatmıştık; kilisenin bugünkü çıkışı, Bizans döneminde kilisenin girişiydi. Sağ tarafta, son narteksin çıkışındaki müze satış yerinde, kemer içinde figüratif bir mozaiğin kalıntılarını seçebilirsiniz.

Geçidin tuhaf mimarisi, şöyle açıklanabilir: Bu, orijinal planın bir parçası değildi; burası ilkin kilise ile patriğin (daha sonra yapılan) sarayı arasında bir geçit olarak hizmet ediyordu. Yalnız zaman geçtikçe Ayasofya narteksini model alan mimari bir mekâna dönüştü.

Geçitte, sol tarafta, 3,1 metreye 1,5 metrelik küçük bir odaya açılan **küçük bir kapı** (79, krokiye bkz. s. 37) vardır. Kilise ayinleri sırasında imparator tacının tutulduğu yer burası olabilir. Geçidin sol duvarının arkasında, başkalarına kapalı ve gizli bir rampa yukarı, patriklik bürolarına çıkar (bugün orada müze daireleri vardır ve eskiden olduğu gibi ziyarete kapalıdır).

Savaşçılar Geçidinin kuzey duvarında bir başka **mozaik** (80, krokiye bkz. s. 37) daha görürsünüz. (Bugün onun tam karşısında bir ayna asılı; böylece, Bizanslıların girdiği bu kapıdan çıkan ziyaretçiler, arkalarındaki mozaiği atlamadan geçemezler.) Mozaikte Meryem ile başı taçlı çocuk İsa temsil edilmiştir; onların önünde de başları eğik iki figür vardır: sağdaki, Konstantinopolis şehrini Meryem'e adayan İmparator Constantinus'tur (şehir burada, sembolik şekilde, küçük bir kale gibi resmedilmiştir); soldaki ise İmparator İustinianos'tur, o da Meryem'e Ayasofya'yı sunmaktadır ki kilise burada orijinalinin küçük bir modeli gibi çizilmiştir. Meryem'in yanındaki monogram, 10. yüzyıl çizgilerini taşır. Diğer üslup unsurlarının analizi de mozaiği Meryem kültünün (kilisenin aslında adanmış olduğu) İsa kültüne baskın geldiği bu döneme tarihlenmesine imkân verir.

İmparator figürleri son derece vakurdur, ama tavırları ve hareketleri de gayet doğaldır, yüzleri ise muhteşem biçimde resmedilmiştir. Bu özellikler, Makedonya Rönesansı denilen döneme aittir. Constantinus suretinin yanındaki yazıda "Şimdi azizlerin yanındaki büyük imparator," İustinianos suretinin yanındaki yazıda da "ebediyen hatırlanacak imparator" denir. Gerçi bu ikincisi de kimi zaman azizler sınıfından sayılmıştır (o ve karısı Teodora, 14 Kasım günlerinde kilisede anılırlardı), ancak Bizanslılar, Constantinus'tan başka bütün imparatorların azizliklerinden şüphe ederlerdi.

Bronzu, Konstantinopolis'e çok uzaktaki Tarsus'tan getirilmiş olan **Savaşçılar Geçidi ana kapısı** (81, krokiye bkz. s. 37) dışarıdan bakıldığında gayet zarif süslenmiştir, ama iç tarafı süssüz bırakılmıştır. Bu, bize, kilisenin eski girişi olduğunu bir kez daha gösterir. Şuna da dikkat çekelim; bugün ne kadar gayret edilse de bu kapıyı kapatmak mümkün değildir; zira alt kanadı şimdiki zemin seviyesinin yarım metre kadar altında kalmıştır –sadece toprağın değil mermerin de üzerinde ortaya çıkmış bir "kültür tabakası." Kapıda bir yazı vardır: "[Teofilos] [burası silinmiş] ve Fatih Mihael." Bu kelimelerin altında ise sol ve sağında birer çift teşkil edecek şekilde monogramlar: "Rab, İmparator Teofilos'a yardım etsin," "Bakire Meryem, Teodora Augusta'ya yardım etsin," "İsa, İmparator Mihael'e yardım etsin," "Anno Mundi 6349" (yani 841).

Teofilos imparatorluğa 821'den 842'ye kadar hükmetmişti. Bir ikona kırıcıydı; ondan sonra iktidara gelen ikona severler bu seleflerine dair her türlü atfı silmeye çalıştılar, ne var ki şehir surlarındaki Teofilos'a atıf yapan kitabeleri yok edemediler. Asırlar boyunca bıraktığı hatıra da karmaşıktır; örneğin *Timarion* adlı, ölüler dünyasına satirik yolculuk hikâyesi, Teofilos'un burada hâkimlik yaptığını anlatır. Teofilos'un oğlu III. Mihael ise 840'ta taç giymiştir.

Vaftizhane

Şimdi kiliseden ayrılıp avluya çıkıyoruz. Bizans döneminde kilisenin etrafının, her biri dahili geçitlerle ana binaya bağlı müştemilat binalarıyla sarılı olduğunu aklımızda tutalım. **Küçük Vaftizhane** (82, krokiye bkz. s. 37) bunlardan biriydi ve günümüze kadar gelmiştir. Kilise ile Vaftizhane arasındaki dar avluda, açıkça belli ki hanedan ailesine ait dev bir vaftiz teknesi görürsünüz.

Teofilos zamanından sikke

17. yüzyılda sultanlar için kubbeli bir türbeye (83, krokiye bkz. s. 37) çevrilmiş olan, Mega Ekklesia'nın güneybatı köşesindeki, 9. yüzyıldan beri kullanılan bu vaftizhane hayranlık vericidir. Dışarıdan bakıldığında kare şeklindedir, ama iç mekân sekizgen şeklinde tasarlanmıştır ve doğu tarafında da bir apsis vardır. İmparator ayinden sonra bu vaftizhaneye giderdi, orada patrik, imparatorun tacını bir kez daha başına kondururdu ve ondan bir kese altın alırdı. İmparator ancak bundan sonra vaftizhaneden ayrılırdı, kimi zaman *demes*[12] için dışarıda kabulde bulunduğu da olurdu. Binanın tavanında yaldızlı mozaiklerden parçalar kalmıştır, zeminde mermer döşemenin, duvarda fresklerin izleri de seçilebilir. Bunlarla ilgili hiçbir bilimsel yayın yoktur. "Güneybatı dairelerine" girmek de yasaktır; Romalılara has *quadra* taş işçiliği, bu dairelerde de duvarların alt kesimlerinde görülebilir. Bunlar eskiden patriklik bürolarıydı.

Kilise çıkışının sağ tarafında bir Osmanlı çeşmesi vardır. Kilisenin, çeşmenin yukarısına düşen duvarlarında, bir zamanlar ona bitişik yüksek, kemerli yapıların izleri seçilir. Patrik dairelerine çıkan spiral bir merdivenin bulunduğu yerde, şimdi bir minare dikilidir. 7. yüzyılın şafağında mucizeler yaratmış ünlü bir aziz olan Sikeonlu Teodoros, Patrik Kiriakos'a ziyaretini tamamlarken ne rampadan ne de merdivenlerden inemedi, bunun üzerine Ayasofya'daki diyakozlardan Sergios adında biri, azizin maiyetindekilere gizlice "onu şu merdivenlerden indirmelerini" söyledi, çocuk sahibi olamayan kızı ve damadını da usulca merdivenin dibine dikti. Mucizeler yaratan bu azizin lütfuna mazhar olmanın başka yolu yoktu! Aziz, karı kocanın göbeklerini sıyırmalarını istedi, oraya dua etti (göbeklere!) ve elbiselerini geri, kasıklarına kadar çekmelerini buyurdu. O gün kadının rahmine çocuk düştü.

30 Ağustos 695'te korkunç despot II. İustinianos'a karşı isyan başlayınca ulaklar şehrin her tarafında koşturup "Hıristiyanlar, Ayasofya'ya!"

12 Roma ve Bizans imparatorluklarında *demes* denilen taraftar birlikleri, bazı spor etkinliklerine (esas olarak at arabası yarışlarına) katılan çeşitli takımları desteklerlerdi.

diye çığrıştılar. Büyük bir kalabalık toplandı; isyanın başındaki Leontios, patriği dışarı çıkıp kalabalığa hitap etmesi için ikna etmek üzere bu merdivenlerden aşağı indi. Kilisenin önderi ortaya çıktı ve Mezmurlar 117'deki ilkin gayet zararsız görünen şu ayeti söyledi: "Bugünü Tanrı yarattı!" Kalabalık, cevaben kükredi: "İustinianos'un kemiklerini kırın!" İmparator yakalandı, Hipodrom'a götürüldü ve bütün şehrin önünde burnu ve dili kesildi. Sonra Kherson'a[13] sürgüne gönderildi. Ama İustinianos'un intikamı gerçekten korkunç oldu!

Tuvaletler zemin katta olmalı. Patrik Tarasios'un Hayatı'nda, yazarın dediğine göre "eğlence için" şu hikâye anlatılır: rüşvet almakla suçlanan yüksek makamdaki bir görevli zindana atılmış. Adam her nasılsa gardiyanları uyutup Ayasofya'ya kaçmayı başarmış ve orada, demir bir kelepçeyle kendini sunağa bağlamış. Arkasından tapınağa koşan bekçiler onu tutuklamak için bu kutsal mekânı kirletmeye cüret edemeyip gece gündüz aralıksız nöbete durmuşlar. Ne var ki Patrik Tarasios bu adamı kendi himayesine almış; talihsizi kimi zaman cübbesinin altına sokup "sağdaki kapılardan" yemek yiyebileceği dışarıdaki bir odaya götürürmüş. Tuvalete gitmesi gerektiğinde de başpiskopos bizzat inermiş dairesinden, kaçağı elinden tutup helaya götürürmüş, adam orada otururken de elini bırakmaz, beklermiş (böylece adamcağızı bu utanç verici yerde bile korumasından çıkarmamış olurmuş). "Bağırsakları ne zaman tabiatın emrini yerine getirme ihtiyacı hissetse piskopos yukarıdan iner, onu elinden tutup helaya götürür ve bir müddet bekledikten sonra gene elinden tutup sunağa geri getirirmiş. Ve bunu günde bir yahut iki defa değil, büyük tehlike altındaki adam bu hizmeti görmesi için kendisini her çağırdığında yaparmış." Ama hapishane gardiyanları fırsat kollamışlar ve günün birinde, patrik talihsiz adamı rahatlamaya götürürken başka bir kapıdan helaya dalmışlar, kaçağı yakalamışlar ve alıp götürmüşler.

Ama hayat genelde kendi rutinini takip ediyordu. Novgorodlu Antoniy, şöyle anlatır:

> Galeride patriklerin bahçeleri var. Patriklerin hiçbir şeyi eksik değil. Karpuzları, elmaları, armutları soğuklukta saklıyorlar ve patrik

13 Günümüzde Sivastopol.

onları yemeye hazır olduğunda da soğukluktan alıyorlar. Patriklerin odalarında banyoları da var. Su buraya borularla getiriliyor, geri kalanını da yağmur hallediyor.

Horologion, yani saatin konulduğu yer de Ayasofya'nın bu tarafında; bu saatin mekanizması araştırmacılar tarafından hâlâ tartışılıyor.

Алексеев, А.А. "Русские граффиты цареградской Софии," Труды отдела древнерусской литературы, 51 (1999).

Артаманов, Ю., А. Гиппиус, И. Зайцев. "Древнерусские надписи-граффиты Константинопольской Софии: предварительные итоги исследования" 1150 лет российской государственности и культуры. Материалы к Общему собранию Российской академии наук, посвященного Году российской истории, Moskova 2012, 282-293.

Antoniades, E. *Ekphrasis tes Agias Sophia*, Cilt 1-3, Atina 1907-1908.

Claudia Barsanti, Alessandra Guiglia. *The Sculpture of the Ayasofya Müzesi in İstanbul, A Short Guide*, İstanbul 2010.

Cormack, R. *The Byzantine Eye*, Londra 1989.

Cormack, R., E. J. W. Hawkins. "The Mosaics in St. Sophia at Istanbul: The Rooms above the Southwest Vestibule and Ramp," *Dumbarton Oaks Papers*, 31 (1977).

Dark, K. J. Kostenec. "The Byzantine Patriarchate in Constantinople and the Baptistery of the Church of Hagia Sophia," *Architectura*, Cilt 36 (2000), no. 2.

Dark, K., J. Kostenec. *Hagia Sophia in Context: An Archaeological Re-Examination of the Cathedral of Byzantine Constantinople*. Oxford, 2019.

Darrouzès, J. *Notitiae episcopatuum ecclesia constantinopolitanae*, Paris 1981.

Efthymiadis, S. *The Life of Patriarch Tarasios by Ignatios the Deacon*, Aldershot 1998.

Guidobaldi, A. Guiglia, C. Barsanti. *Santa Sofi adi Constantinopoli*, Vatikan 2004.

Kähler, H., C. Mango. *Hagia Sophia*, New York 1967.

Kalavrezou-Maxeiner, I. D. Obolensky. "A Church Slavonic Graffito in Hagia Sophia, Constantinople," *Harvard Ukranian Studies* Cilt 1 (1981), no. 1.

Kleinbauer, W.E., A. White, H. Matthews. *Hagia Sophia*, Londra-İstanbul 2004.

Комеч, А.И. "Особенности пространственной композиции Софийского собора в Константинополе," Византийский Временник, 34 (1973).

Lethaby, W.R., H. Swainson. *The Church of Sancta Sophia, Constantinople*, Londra-New York 1894.

Лидов, А.М. "Чудотворные иконы в храмовой декорации. О символической программе императорских врат Софии Константинопольской," Чудотворная икона в Византии и Древней Руси, Moskova 1996.

Mainstone, R. *Hagia Sophia: Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church*, Londra, 1988.

Mango, C. "A Russian Graffito in St. Sophia, Constantinople," *Slavic Word*, 10, 4 (1954).

Mango, C. *Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul*, Washington 1962.

Mark,R. A. Çakmak (ed.). *Hagia Sophia from the Age of Justinian to the Present*, Cambridge 1992.

Moran, N. "The Skeuophylakion of the Hagia Sophia" *Cahiers archéologiques*, 34 (1986).

Moran, N. Narthex of the Deaconesses in the Hagia Sophia // http:// orthodoxdeaconess.org/201//0472//narthex-of-the-deaconesses-on-the-hagia-sophia (дата последнего обращения 05.01.2020)

Niewohner, Ph. N. Teteriatnikov. *The South Vestibule of Hagia Sophia at Istanbul*. DOP c. 68 (2014). s. 117–156.

Oikonomides, N. "The Mosaic Panel of Constantine IX and Zoe in St. Sophia," *Revues des études Byzantines*, 36 (1978).

Swift, E.H. *Hagia Sophia*, New York, 1940.

Taddei, A. *Hagia Sophia Before Hagia Sophia*. Roma, 2017.

Teteriatnikov, N.B. *Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul: The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute*, Washington D.C. 1998.

Teteriatnikov, N. "Hagia Sophia, Constantinople: Religious Images and their Functional Context after Iconoclasm," Зофраф, 30 (2004-2005).

Teteriatnikov, N. "Why is He Hiding? The Mosaic of Emperor Alexander in Hagia Sophia, Constantinople" *Arte medievale*, no. 1, 2012, 61-76.

Teteriatnikov, N.B. *Justinianic Mosaics of Hagia Sophia and Their Aftermath*. Washington, 2017.

Tomov, Th. Maritime ex-voto graffito from the church of Hagia Sophia, Constantinople //Byzantinoslavica 1–2, 2015. s. 57–74.
R. Van Nice. *Santa Sophia in Istanbul: An Architectural Survey*, Washington D.C. 1966.

Üçüncü Bölüm

BÜYÜK SARAY

Giriş

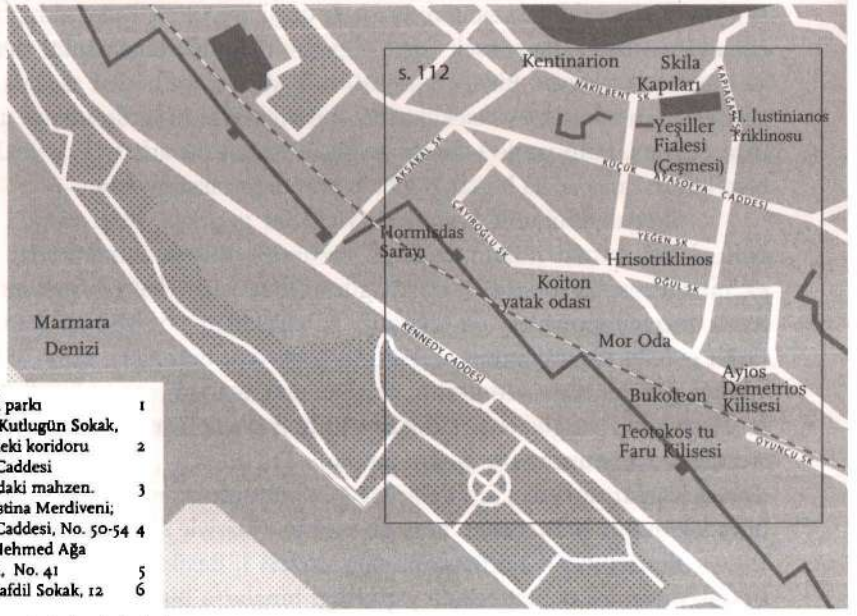
Büyük Saray, batıda Ayios Sergios ve Bakhos Kilisesi [Küçük Ayasofya Camii], kuzeybatıda Hipodrom, güney ve güneydoğuda ise denizle çevriliydi. Sarayın en kuzey noktası, Ayasofya'nın en güney noktasına yakındı ve günümüzdeki Bab-ı Hümayun Caddesi'ne paralel bir koridorla birbirlerine bağlanıyorlardı. İmparatorların Büyük Saray'ının gerçekte nasıl göründüğüne dair pek az fikrimiz var. Ancak sarayın, Versailles'dan ziyade Pekin'deki Yasak Şehir'e benzediğini söyleyebiliriz. Çok sayıda köşk, pasaj, balkon, havuz, salon, bahçe, koridor, atletizm alanı, kilise, köprülü yollar içeren büyük bir kompleksti burası ve hepsi farklı zamanlarda inşa edilmişti. Dahası, bu geniş heterojenlik, bir de farklı rakımlarda bulunuyordu. Araştırmacılar, sarayın "katlarının" yüksekliğinin rasgele değil, 5-6 metre kadar olduğu sonucuna varmışlardır. En yüksek "kat," Hipodrom'un rakımına denkti, denizden 32 metre yüksekteydi. Büyük Saray Mozaik Müzesi ise bir kat aşağıda, deniz seviyesinden 26 metre yükseklikte dir. Dolayısıyla, kimi yerde araziye uyumlu inşa edilmiş, kimi yerde teraslar ve güçlü istinat duvarlarıyla desteklenmiş olan bütün saray adeta bir tablo gibi denize doğru uzanıyordu.

Sarayın muhtelif kesimleri, yüzyıllar geçtikçe, kimi zaman gözde oldu, kimi zaman hükümdarların gözünden düştü; imparatorlar bazen ek binalar yaptırıyorlardı (sarayın günümüze kadar kalmış pek az kalıntısını incelediğimizde bile inşaatın 5. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar beş farklı evrede tamamlanmış olduğunu görürüz), bazen de, kimi bölümler yıkılıp yok olurken kimilerini restore ettiriyorlardı. 10. yüzyıl itibariyle Magnaura, Augusteus, Consistorium [yüksek konsil binası] veya 19 Accubita Salonunun [19 Sedir Salonu] Triklinos'u [yemek salonu] gibi devasa yapılar saraydan ziyade müze gibi işliyordu zaten. Başka bir deyişle, buradaki hayat, hem zaman hem de mekân itibariyle sürekli dalgalanmıştı.

Konstantinos Porfirogennetos, dedesi I. Basileios'un hayatını anlatırken, onun saray bölgesinde yaptırdığı binaların bir listesini de ekler ve şöyle der:

Bu güzellikler gören her göze açık olmadığından, biz bunları hak eden insanlara yazıyla sunmak mecburiyetindeyiz ki böylelikle hükümdarlık dairelerine girmeye izni olmayanlar onlar hakkında bütünüyle bilgisiz kalmasınlar.

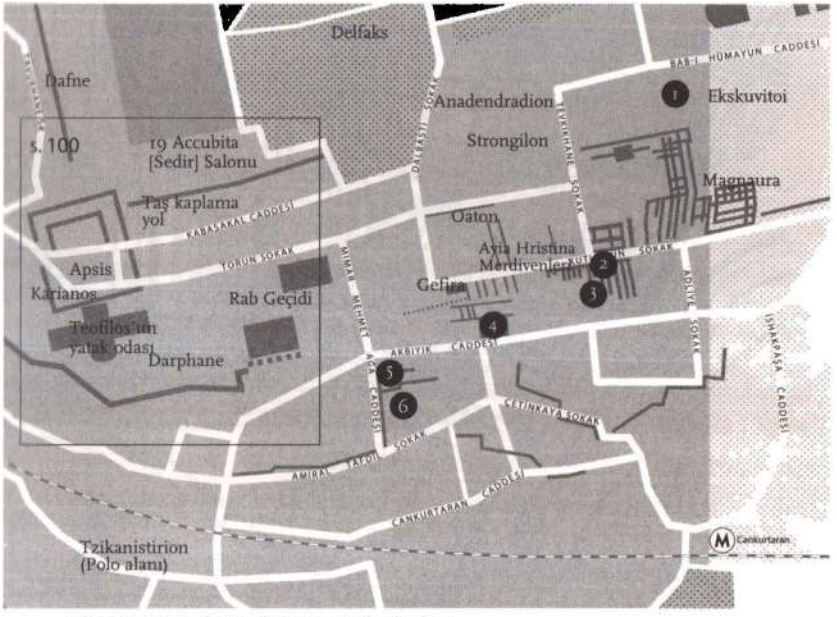
Mor Odada doğan yazar, vaadinden fazlasını yerine getirmiş; adeta saplantı derecesinde detaylı tasvirleri, sadece onlarca dairenin ismini vermekle kalmıyor bize, muhtelif oda ve geçitlerin birbirlerine göre yerleri hakkında da sağlam bir fikir veriyor. Ne var ki hâlâ "girmeye izni olmayanlar" sınıfındanız, sarayın, şimdi üzerinde işlek sokakların olduğu belli birtakım salonlarının yerini belki de hiçbir zaman kesin olarak tayin edemeyeceğiz. Yaşayan en büyük Konstantinopolis uzmanı Cyril Mango, bir defasında gayet sarih bir biçimde, tarihi kayıtlarda tasvir edilen bütün yapıların yerlerini tespit etme girişiminden vazgeçmemiz

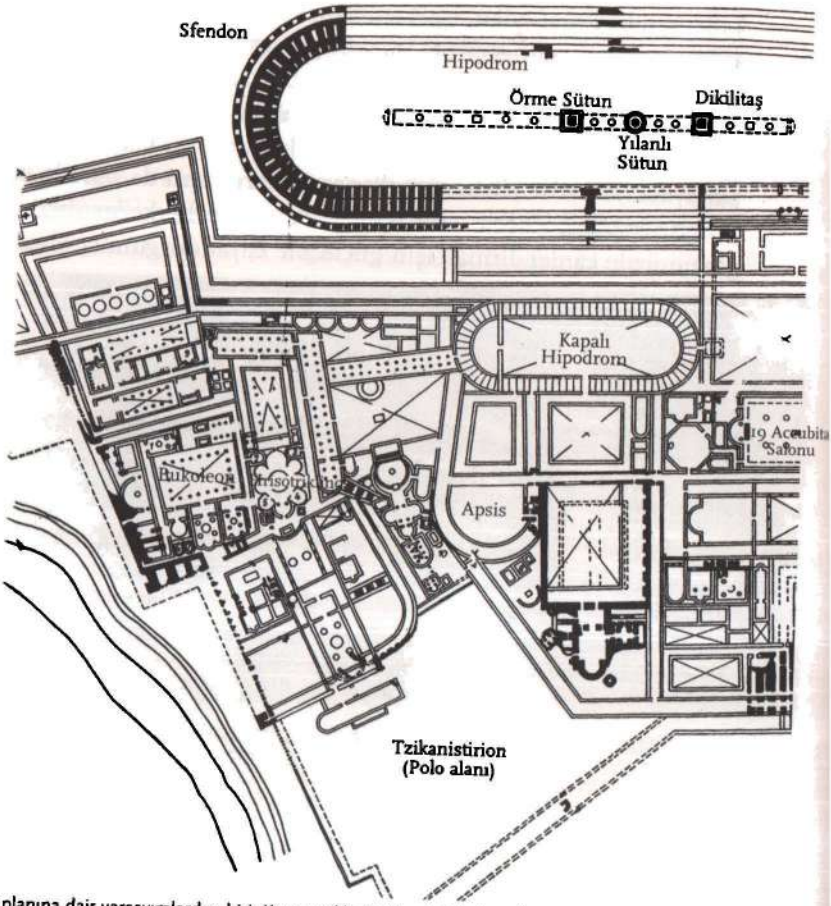
Büyük Saray'ın bulunduğu bölge.

gerektiğini söylemişti. Ancak tarihçiler, onun uyarılarını ısrarla göz ardı ederler, her yeni gün yeni bir tarihçi, kaygan zemin üzerine varsayım inşa eder, dahası bizatihi Mango bile bundan kaçınamamıştır. En akla yatkın teorileri aşağıda özetliyoruz; ancak bunların varsayım niteliğinde olduğu unutulmamalı.

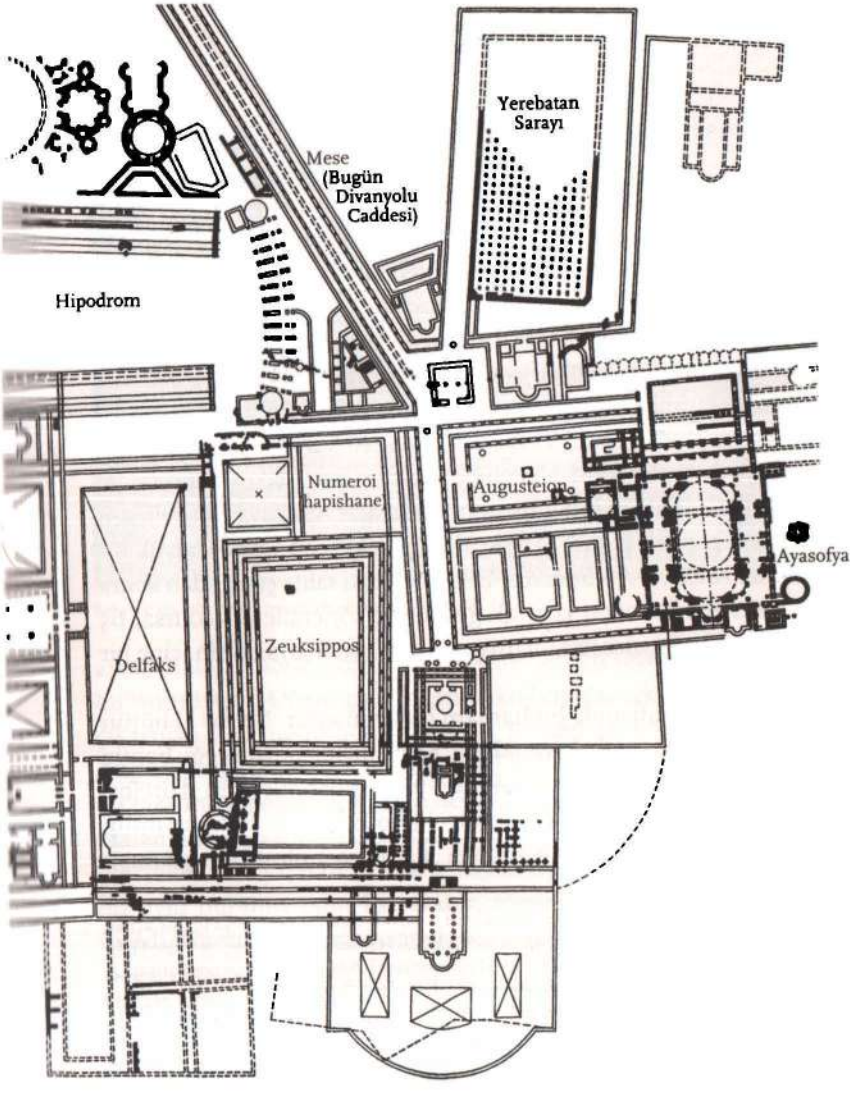
Büyük Saray'ın olduğu devasa alan günümüzde esas itibariyle az katlı binalar tarafından işgal ediliyor. Bunların birçoğu ahşap. Üstelik arasından tren yolu geçiyor. Sarayın güney kısmı, tam bir kaosu andıran sokaklar ağıyla gerçek bir egzotizmin başladığı yerdedir; bu mahallede neredeyse hiç turist göremezsiniz. Bütün binalar, bir eğretilik, geçicilik izlenimi bırakır. Rengârenk mermer levhalarla süslenmiş ve cam gibi parlayıncaya kadar cilalanmış devasa surların tam da burada başladığını, yerlerin mozaik döşeli, altın tahtlar ve porfir heykeller dikili olduğunu gözümüzde canlandırmak için güçlü bir hayal duygumuz olması gerekir.

Büyük Saray'ın planına dair varsayımlardan biri.

Büyük Saray'ın planına dair varsayımlardan biri. Koyu renkli çizgiler günümüze ulaşmış kalıntıları gösteriyor.

Yerebatan Sarayı
Mese
(Bugün Divanyolu Caddesi)
Hipodrom
Numeroi hapishane
Augusteion
Ayasofya
Zeuksippos
Delfaks

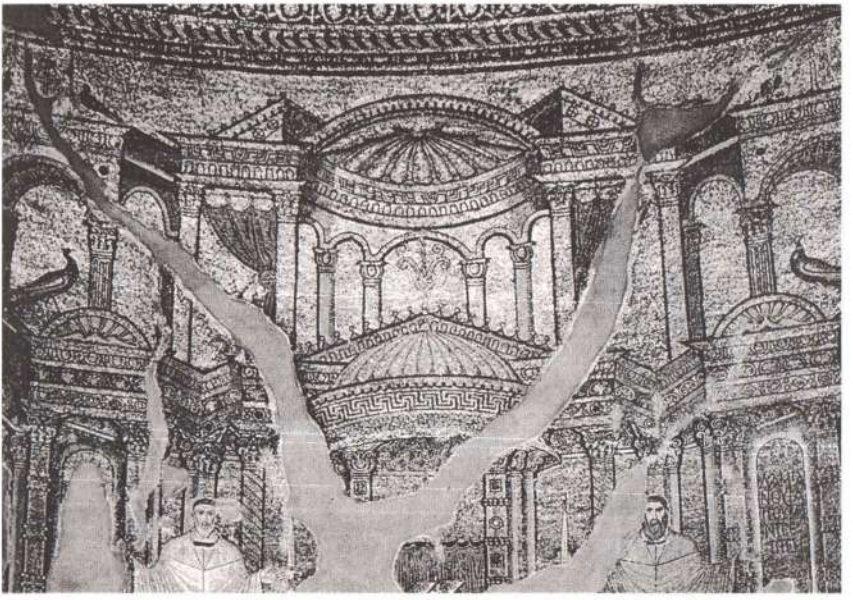
Belki en fazla yüzde biri kalmıştır sarayın, ama o da büyük tehdit altındadır. Bitmeyen, kaotik bir yapı seli doldurmuştur burayı.

Arkeoloji Parkı

Burada geniş bir **arkeoloji parkı** (1, krokiye bkz. s. 87) inşa etme planları var epeydir. 1997'den beri, eski Sultanahmet Hapishanesinin yakınında 1700 metrekare kazı yapıldı ve bu çalışma hızını azaltmadan devam ediyor. Kazı alanı demir bir çitle çevrili, ama gene de Ayasofya'daki kilitli kapının aralığından görebilirsiniz. Ayrıca Seven Hills Oteli'nin (Tevkifhane Sokak, No. 8/A) (burada bir lokanta vardır) veya Valide Sultan Konağı Oteli'nin (İshak Paşa Caddesi, Kutlugün Sokak, No. 1) çatılarından da görülür burası. Yukarıdan bakınca, kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan bir cadde seçilir. Mese adlı ana caddenin sonu olan bu yol 4 metre genişliğindedir ve 48 metresi temizlenmiştir. 19. yüzyıla kadar III. Mehmed Türbesi'nin hemen karşısında, yani günümüzdeki Ayasofya kompleksinin köşesinde Hristos tes Halkes Kilisesi[1] ile sarayın ön yüzünün bir parçası bulunuyordu. İmparator Ayasofya'dan gelirken saraya bu kiliseden geçerek girerdi. Tören alayı genelde çok ağır ve büyük bir gösterişle ilerlerdi. Ancak I. Andronikos, Eylül 1183'teki tahta çıkışından sonra Hristos tes Halkes Kilisesi'nden koşarak geçmiştir; söylentilere bakılırsa, 65 yaşındaki hükümdar bağırsaklarını tutamayıp o ağır tören kıyafetinin içine bir anda pisleyivermişti.

Caddenin güneybatısında bir hamam bulunmuştur. Ne var ki bütün bunların saray hakkında yazılı kaynaklarla nasıl ilişkilendirileceği henüz belli değil. Belli ki, erken Bizans döneminde hükümdar ailesinin daireleri ve içerideki iki avlu (**Anadendradion** ve **Strongilon**) burada bulunuyordu. Ancak 11. yüzyıl itibariyle bu kesim sarayın bir parçası olmaktan çıkmıştı

1 "Arslanhane adıyla geçen yapı ... Bizans imparatorlarının ... büyük sarayının Ayasofya önüne açılan en önemli girişi olan Halke Kapısına komşu veya onun üstünde idi. Hz. İsa adına yapılan bu kilise Hristos tes Halkes (Halke İsa'sı) olarak adlandırılmıştı. İlk defa İmparator I. Romanos Lekapenos (919-944) tarafından çok küçük bir ibadet yeri olarak yapılmış, sonraları Ioannes I Tzimiskes (969-976), 971'de... bu şapelin yerine yeni ve ihtişamlı bir kilise inşasını emretmişti... Fetihten sonra ... XVI. belki de XVII. yüzyılda buradaki bir eski kilisenin alt katına saraya ait vahşi hayvanlar yerleştirilmiştir ... üst kat ise saray nakkaşlarının çalıştıkları nakkaşhaneye tahsis edilmiştir... İnciciyan'ın yazdığına göre nakkaşhane 1802'de yanmış, 1804'te henüz ayakta olan kâgir kilise, yanındaki cebehanenin genişletilebilmesi için yıktırılmıştır" –Semavi Eyice, "Arslanhane," *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1991.

Selanik'teki Rotonda mozaiklerinde Büyük Saray.

artık; ölüleri, mozaik zeminin üzerine defnetmeye başlamışlardı (81 mezar bulunmuştur). Otelin çatısından baktığınızda, arkeologlar tarafından açığa çıkartılan 6,2 metre genişliğindeki **kemeri** göremeyeceksiniz; bu kemer, **Augusteion**'a [Ayasofya Meydanı'na] açılır. Kapısı yeşil mermerdendi ve her iki tarafında, belli ki içlerinde heykeller olan mermer nişler vardı. Bu, ünlü **Halke Kapısı**, yani sarayın tören girişi olabilir mi? Bronz Halke Kapısının ötesinde, dört yandan muhafız kışlalarıyla ve **Praetorian** zindanıyla çevrili bir avlu bulunuyordu. İmparator, tören girişinden sonra burada atından inerdi. Ne var ki bu avlu, saray yapılarından tecrit edilmişti.

Magnaura

İlkin Yukarı Saray'a, yani en eski saray alanına dönelim. Burası, deniz seviyesinden 32, 26 ve 21 metre yükseklikte teraslarda inşa edilmişti. Constantinus'un sarayının en önemli bölümü olan Magnaura,

günümüzdeki Four Seasons Oteli'nin bulunduğu yerdeydi. Otelin inşası sırasında yeraltı yapıları bulunmuştur, ama tarihçiler, onları inceleme fırsatı bulamadılar. Nitekim bütün bu bölgede, yüzeyin altında devasa yeraltı labirentleri vardı. Bu kilerlerin bir kısmı depo olarak kullanılıyordu, bir kısmı da zindandı. Prokopios, *Anekdota*'da (*Bizans'ın Gizli Tarihi*), İmparatoriçe Teodora'nın, ihanetinden şüphelenilen Konsül Buzas'ı nasıl zalimane cezalandırdığını anlatır:

> Sarayda, yeraltında bir mekân bulunuyordu ki, iç içe geçmiş sayısız koridorlarıyla gerçek bir Tartarus [dipsiz çukur] idi. [İmparatoriçe] buraya daha ziyade kendisine hakarette bulunmuş kimseleri attırıyordu. Buzas da bu deliğe atıldı ve konsül soyundan geliyor olmasına rağmen zamanı ebediyen unutacak kadar burada tutuldu. Zira burada karanlıkta otururken ne gündüzü ne geceyi ayırt edebiliyor, ne de başka bir kimseyle görüşebiliyordu. Her gün kendisine yemek atan adam da dilsiz bir hayvan gibi mutlak bir sessizlik içindeydi. Herkes, Buzas'ın burada ölüp gittiğini düşünüyordu, kimse onun hakkında konuşmaya, ondan bahsetmeye cesaret edemiyordu. Ama [impatoriçe] iki sene dört ay sonra insafa geldi ve adamı salıverdi; Buzas herkese, ölümden dönmüş biri gibi göründü.

Yeri gelmişken; Four Seasons'ın bulunduğu yer, Osmanlılar döneminden yakın zamanlara kadar da hapishaneydi.

Ama biz Magnaura'ya dönelim. Bu, çok işlevli bir yapıydı. Örneğin Matematikçi Leon, 9. yüzyılda burada bir okul açmıştı. Adliye oturumları da burada görülüyordu, elçilerin kabulü gibi büyük törenler de. *De Ceremoniis*'te bu kabullerden biri tasvir edilir. Sayısız odayı isimleriyle anmak, imparator yazarın tarzıdır:

> Magnaura'da kabul töreni hazırlığı yapılırken imparatorun kamu önüne çıkması [ki bu daha güneyde yapılıyordu –yn.] için sarayın her zaman olduğu gibi sabah açılmadığına, bunun yerine bütün senatörlerin sabah erkenden Magnaura'ya gelip orada tören kıyafetlerini kuşandığına dikkat çekilmeli. İki saat geçip de her şey hazır

olunca imparator ve imparatoriçe altın pelerinleri içinde Kırk Şehitler ve Sigma geçitlerinden çıkarlar, Kiriu Kilisesi'ne girerek burada ellerine mumlar alırlar. Tören alayı buradaki dar merdivenden yukarı, Magnaura'nın önündeki açık alana çıkar. Sonra Süleyman'ın Tahtı'nın olduğu geniş salona varırlar. Kapalı dört perdenin arkasındaki insanlar yüksek sesle "çok yaşa..." diye bağırırlar. Herkes kendine ayrılan yerde dururken yabancı ziyaretçi tercümanla birlikte getirilir. *Logothetes tu dromou* (imparatorun dış ilişkilere de bakan yüksek görevlisi –yn) olağan sorularını sorarken aslan kükremeye, tahtın üzerindeki ve ağaçlardaki kuşlar ahenk içinde şakımaya başlar, tahtın diğer yanındaki bütün hayvanlar da ayakları üzerine dikilir. Yabancı, perdenin arkasına geçerken, orglar tekrar çalınır, yaban hayvanları ve kuşlar da yerlerine dönerler.

İmparatoriçenin maiyetinden bir hadım. Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'nin mozaiklerinden.

Batılı bir elçi olan Liutprand, benzer bir kabulü anlatır, ama tamamen zıt bir görüş açısından. Anlattıkları, *De Ceremoniis*'te yazılanlarla bazı noktalarda örtüşür, ama daha fazla ayrıntı verir:

Konstantinopolis'teki imparator konutunun yanında, büyüklüğü ve güzelliğiyle göz alıcı bir saray vardır ki Yunanlar Magnaura derler. İmparatorun tahtının karşısında bronzla kaplı, dallarında da her biri cinsine göre başka türlü şakıyan bronz kuşların olduğu bir ağaç vardı. Taht öyle ustalıkla yapılmıştı ki, hani bir baktığında alçalmış gibi görünürdü, bir diğer baktığında ise yükselmiş gibi. Bu tahtı sanki

12. yüzyıldan, üzerinde tören kıyafetli ve güneş gibi ışınlar saçan genel bir imparator sureti bulunan madalyon.

dev büyüklükteki aslanlar koruyordu, bunların ahşap mı, bronz mu olduklarını bilmiyorum, ancak üzerleri altın kaplamaydı; kuyruklarıyla havayı döverlerdi ve ağızları açık, dilleri titreyerek kükrerlerdi. Ben, iki hadımın omuzları arasında buraya, imparatorun karşısına getirildim. Ben yaklaşırken aslanlar kükremeye ve kuşların her biri kendi dillerince şakımaya başladılar, ama ben ne korktum ne şaşırdım, çünkü daha önce, bu şeyler hakkında geniş malumatı bulunan kimselerden sorup soruşturmuştum. İmparatorun karşısında yüzüm yere gelecek şekilde üç defa secdeye vardıktan sonra başımı kaldırdım ve ne göreyim! Daha az önce yerden az bir yükseklikte oturan adam şimdi neredeyse salonun tavanındaydı ve üzerinde de başka kıyafetler vardı. Bunun nasıl olduğunu anlamadım, herhalde üzüm presinin şaftını kaldırdıkları gibi kaldırıyorlardır. İmparator benimle hiç doğrudan konuşmadı, zaten konuşmak isteseydi bile aradaki mesafe çok olduğundan bu pek rahat olmazdı.

Bu tasvirden yola çıkarak, yabancı elçilerin imparatora saygı göstermekten kaçınmasının mümkün olmadığını kolayca görebiliriz. Elçiler, evlerine dönmeden önce onlara yapılan bu saray protokolü numaralarıyla ilgili kafalarında bir sürü masal uydururlardı. Örneğin Arap Elçisi El Gazali'nin iddiasına bakılırsa tören salonunun kapısı o kadar alçaktı ki elçi ancak kamburunu çıkaracak kadar eğilip girebilirdi içeri ve bu yüzden de imparatora boyun eğer gibi görünürdü. Ancak güya halifesinin otoritesini küçük düşürmemek için bir numara düşünmüş ve kapıdan geri geri girmişti.

Gefira

Konstantinos Porfirogennetos'un tasvirlerinde zikredilen bütün yerler, bugün Mimar Mehmed Ağa Sokak, Akbıyık Caddesi ve Kutlugün Sokak'ın çevrelediği bölgede bulunmaktaydı. Bunların kalıntıları, çağ-

daş restoranların bodrum katlarında ve bu restoranların sahipleri yasallığı pek şüpheli kazılar yapıyorlar. Reklam amacıyla da ziyaretçilerin keşif alanlarına girmelerine izin veriyorlar.

Kalıntıların olduğu yere yukarıdan, Palatinum Café'den (2, krokiye bkz. s. 87) (Kutlugün Sokak No. 33), aşağıdan ise Albura Kathisma Restoranı'ndan (3) (Akbıyık Caddesi No. 36) giriliyor. Bu da sizi, en az altı odası bulunan devasa bir yapıya götürüyor. Burası, kuzeydoğudan güneybatıya uzanan bir koridor, ama bölge binalarla çevrili olduğundan daha öteye gidemiyoruz.

Kutlugün Sokak'taki bodrum, bugün neredeyse hiçbir parçası kalmamış bulunan devasa bir kompleksin doğu kısmı. Bu yapının tuğlaları 6. yüzyıla tarihleniyor, çok muhtemelen daha İustinianos zamanında saray yapılırken imal edilmiş bunlar, ancak sütunların duvar ustalığı (beş kat tuğla, beş kat taş) yapının daha sonraki bir döneme ait olduğuna işaret ediyor. Duvarların bir kısmı daha eski (mesela bugünkü girişin tam karşısındaki geniş küfeki kemer) ama tuğlalar belli ki 7. ve 9. yüzyıllar arasında tekrar kullanılmış. Burası, imparatorun evliliğiyle ilişkili büyük etkinliklerin yapıldığı ve düğünün hemen ardından da imparatoriçenin etrafında merasimlerin görüldüğü **Gefira**'nın olduğu yerdi.

Konstantinos Porfirogennetos'u Büyük Constantinus suretinde gösteren fildişi levha.

Sarayın kuzey bölümünden günümüze kalan en geniş kompleks, üç kat yüksekliğinde, Akbıyık Caddesi No. 50-54'teki **kalıntılar** (4, krokiye bkz. s. 87). Bunlar, Akbıyık Caddesi'nde No. 46'dan No. 56'ya kadar yeni binaların inşaatında kullanılmış. Zemin katları ise No. 56'daki seramik dükkânı olarak kullanılan bir binada görülebilir. Bunun arka duvarı bir **Bizans revakı**; imparatorun sarayın muhtelif kesimleri arasında gidiş gelişlerinde kullandığı koridor sisteminin başlangıcı tam burasıydı. Bu bölge, 10 bin metrekarelik bir alanı kapsıyordu ve imparatoriçenin gerdek odasıyla spiral **Ayia Hristina Merdivenleri**nin sarayın bu bölgesinde bulunduğu tespit edilmiştir. İmparatoriçe, düğünden üç gün sonra gerdek odasından bu merdivenleri kul-

Akbıyık Caddesi'ndeki yapı. Bu, Büyük Saray'dan günümüze kalmış tek yapıdır ve ziyaretçi girişine açık olmaması çok üzücüdür

lanarak çıkıyordu. Merdivenler korunmuştur (ama ne yazık ki gözler önünde değildir); deniz seviyesinden 26 metre yüksekten başlayıp 21 metreye iner. Merdivenlerin duvar işçiliği ise 7. yüzyıl ile 10. yüzyıl arasına tarihlenir.

Scholae

İçerideki birkaç oda (ziyaretçilere kapalıdır bunlar), aslında *scholae*-nin, yani saray muhafızlarının kışlalarıydı.

5.-6. yüzyıllarda saray muhafızları önemli bir rol oynuyorlardı. Örneğin, İmparator Anastasios 518'de kendine bir halef tayin etmeden öldüğünde I. İustinos'un tahta çıkmasına öyle şiddetle muhalefet ettiler ki, onu döverek dudağını yardılar (ama tahta çıkmasını önleyemediler). **Oaton** da buranın yanındaydı; yumurta biçimli çatısı olan bu oda, VII. Ekümenik Konseyine ev sahipliği yapmıştı. Yeri gelmişken, Anastasios'un ölümüyle ilgili bir efsane vardır. Buna göre, yangında öleceğine dair bir kehanetten çok korkarmış. Bu yüzden, kaderinden kaçmak ümidiyle, sarayın bütün oda-

larını yangın hortumlarıyla ve su dolu fıçılarla donatmış. Ama, heyhat! Bir Bizans yazarının sözleriyle: "Saraya yıldırımlar düşmeye başladı, herkes saraydan kaçtı, [Anastasios] bir başına kalıverdi ve yıldırımlardan bir oraya bir buraya kaçmaya koyuldu. Ama Oaton denilen bir odada yıldırıma yakalandı, yanıp kül oldu." Ne var ki başka bir efsane, imparatorun ölümünün Magnaura'da olduğunu ileri sürer. Güya ölmeden önce, *Mannavra!* (Anacığım, rüzgâr!) diye çığlık atmış. Bu, halk etimolojisinin klasik bir örneğidir: "mannavra" Yunanca iken, Magnaura aslında Latince kökenlidir ve Magna Aula, yani "Büyük Salon" demektir.

İmparator Anastasius'un yangından korktuğu gibi İmparator Herakleios da sudan korkarmış, zira İskenderiyeli astrolog Stefanos ona, ölümünün suyla ilişkili olacağını söylemiş. Hükümdar Magnaura'dan başlayarak şehirdeki bütün sarnıçların üzerinin örtülmesini buyurmuş. Ancak sonuçta, ölüm sebebine dair tahmininde yanıldığı ortaya çıkmış: 641'de ödemden ölmüş.

Bir iddiaya göre, bu fildişi levhada, I. Leon'un kızı, İmparator Zenon'un karısı İmparatoriçe Ariadna, başka bir iddiaya göre de I. Anastasos'un karısı temsil ediliyor. Erken Bizans döneminde hükümdar portrelerinin altına nedense isimleri yazılmazdı.

Kiriu Kilisesi, Kutlugün Sokak'ın köşesindeydi. Saray kompleksindeki en eski binalardan biriydi ve imparatorluk sancakları burada saklanırdı. Aşağı saraydan Ayasofya'ya doğru imparatorluk alayı yapıldığında Kiriu Kilisesi'nde "Constantinus'un Haçı" çıkartılır, öpmesi için imparatorun önüne getirilirdi. Aşağı saraydan yukarı saraya bütün yollar Kiriu Kilisesi'nden geçtiği için imparator buranın daimi ziyaretçisiydi ve her geldiğinde de muhakkak bir mum yakardı.

Sansasyonel sonuçlar doğuran amatör bir arkeolojik kazı örneği, Mimar Mehmed Ağa Caddesi No. 29'da (5, krokiye bkz. s. 87) yapılmıştır. (Bu mekâna, Amiral Tafdil Sokak No. 12'den de (6) erişilir.) Burada Bizanslılardan kalma, üst üste birçok oda bulunmuş. Ziyaretçiler sıradan, çağdaş bir merdi-

venden inerek 5.-6. yüzyıllardan kalma, kökeni bilinmeyen ancak çok iyi korunmuş **zemin mozaiklerinin** olduğu bir odaya inerek gezilerine başlayabilirler. Bir sonraki merdivenden inilen, mozaik zeminden 5 metre aşağıdaki diğer bir dizi odayla ilgili biraz daha fazla bilgi vardır. Bu geniş odaların güney duvarında, içinde "ayazma" ve **Bakire Hodegetria freski** olan bir niş görülür (bu, Meryem'in sağ eliyle selamet vaat eden çocuğu gösterdiği bir ikona türüdür).

ORTA SARAY - KUZEY KISIM

Birbirini izleyen iki koridor sistemi, sarayın kuzey ve güney kısımlarını birbirine bağlar. Magnaura'dan günümüzdeki Mozaik Müzesine ***Diavatika tu Kiriu*** (Rab Geçidi); oradan da Marmara Denizi'nin hemen kıyısındaki Hrisotriklinos'a **"Kırk Şehitler Geçidi"** uzanır.

İmparator Herakleios sikkesi.

10. yüzyıl itibariyle imparatorların, dairelerinden çıkıp Ayasofya'ya gitmek istediklerinde, bugün harabe haline gelmiş olan sarayın muhtelif bölümlerinden geçerek epey uzun bir yolculuk yapmaları gerekirdi. Ama bu yolculuk her halükârda muazzam bir alay şeklinde olurdu. Yabancı elçiler ve hükümdarlar da kabul için imparatorun yanına bu yoldan çıkarlardı. Bizans hükümdarı sarayın odalarından geçerken karşılaştığı görevliler onu şereflendiren naralar atardı. Bu odalar, imparatorun teşrifi arifesinde sarayın aşağı bölümlerinden getirilen değerli süslerle donatılırdı, ayrıca –muhtemelen harap yerleri gizlemek için– perdeler de asılırdı buralara. İmparator, aşağı saraydaki dairesine geri dönerken kimse fark etmeden özel koridorlardan gizlice geçerdi. İmparatorluk rezidansı 12. yüzyılda Blahernai'ye taşındığında bu gizli geçitler gerçek anlamda karanlık labirentlere dönüştü.

1200 yazında, tahtta hak iddia eden Şişko İoannes, başarısız ayaklanması ezildikten sonra, "karanlık ve metruk odalara indi. Bizim birliklerden biri hemen onun peşindeydi, bir diğeri de tavlalara yakın bir yerde labirentin ikinci çıkışına seğirtiyordu. İoannes tam orada, nefes nefese bir halde, üzerindeki imparator kuşağını çözüp attıktan sonra kaçmak için beyhude bir çabada bulundu. Peşindekilerin eline geçtiğinde ortalık artık aydınlanmıştı." Bu "koridor sisteminin" bir parçası günümüze kadar kalmıştır: Torun

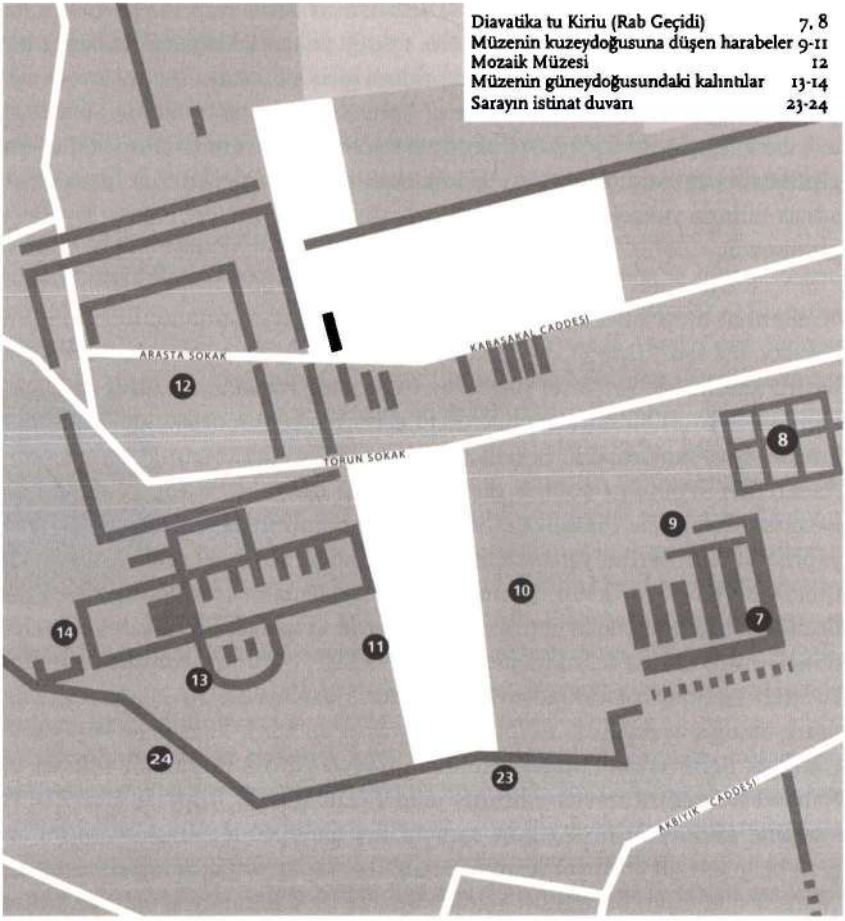
Sokak No. 17'den aşağı inerseniz **"Diavatika tu Kiriu"nun bir parçasını** (7, krokiye bkz. s. 100), Torun Sokak No. 17'den yukarı çıkarsanız da **başka bir parçasını** (8) görebilirsiniz (ancak koridora giriş yasaktır).

Mimar Mehmet Ağa Caddesi, Sultanahmet istikametinde bir yokuş teşkil eder. Bu yol eskiden **Delfaks** ile (Hipodrom yakınında, Augusteion'un güneyinde) imparatorluk hazinesi eidikonuna[2] açılırdı. Burada "asekretis" adıyla bilinen yüksek rütbeli kâtiplerin çalıştıkları daireler vardı ve ziyaretçi giremezdi.

Kariyerine burada başlayan Mihael Psellos, şöyle tasvir eder: "Gehenna[3] ateşi bile, bir asekretisin vazifesi kadar korkunç değildir. Bu çok zor bir iştir, öyle çok yazılacak şey vardır ki, kulağını kaşıyacak veya başını kaldıracak zamanın olmazdı. İmparator başkalarına lütuf yağdırırken bize bunun bir damlası bile düşmezdi. Başkentin ortasında, bulunduğumuz yere zincirliydik; herkes bize hakaretler eder, bizimle alay ederdi. Asekretiler izdihamı andırır bir sıkışıklıkta çalışırlar. Kimi, hızlı yazma becerisinden ötürü maaşına zam talebinde bulunurdu, kimi de adi şakalar yapma ve amirlerine yaltaklanma becerisinden ötürü. Bunlar birbirlerini ihbar ederlerdi. Bir kâtip, yanındaki meslektaşına bunak derdi, diğeri ise onun hakkında ahlaksız dedikodular yayardı. O zaman ilk hakaret eden bu ikincisinin karnına tekmeyi basardı. Zavallılar, çoğunun sonunda memuriyetten uzaklaştırılacaklarını bilmezlerdi." Psellos'un 19 Nisan 1042'de tanık olduğu ayaklanma da burada, sarayın en uzak kuzeybatı köşesinde çıkmıştı. Şehir isyan etmişti, çünkü sonradan görme İmparator Mihael V. Kalafates, kendisini evlat edinmiş olan Porfirogenita İmparatoriçe Zoe'yi sürgüne göndermişti. "O gün sarayın dış galerisinde bulunuyordum ve gizli belgeleri dikte ediyordum. Ansızın bize kadar, adeta at toynaklarından çıkan sesi andıran bir uğultu geldi, sonra da bir adam peyda oldu ve bütün şehrin isyana kalkıştığını haber verdi." İsyanın sonunda İmparator Mihael saraydan kaçmıştı (Mihael'in elim kaderiyle ilgili, bkz. s. 383).

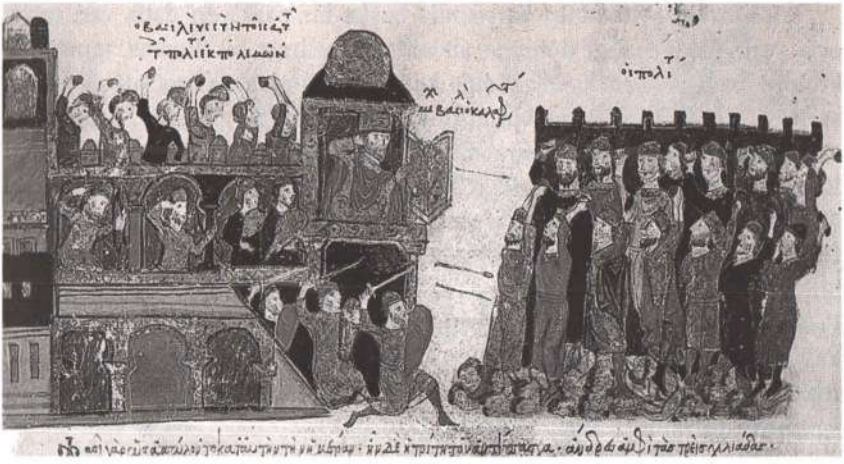
2 Eidikon, Bizans İmparatorluğu özel hazinesi ve deposuna bakan bir departmandı, *logothetes tu eidiku* da bu departmanın sorumlusuydu –ed.n.

3 Gehenna, Kudüs yakınlarındaki küçük bir vadinin adıydı. Tevrat'a göre bazı Yahuda krallarının çocuklarını ateşe atarak kurban ettikleri yerdi. Kuran'daki "Cehennem" sözcüğü "Gehenna"dan gelir –ed.n.

Mozaik Müzesinin bulunduğu bölge.

Devasa Sultan Ahmed Camii'nin inşası da, sarayın bütün izlerini silip süpürmüştür. Belki, Liutprand'ın hakkında aşağıdaki sözleri söyleyeceği **19 Accubita Salonu** da burada bulunuyordu:

Ayaklanan halk Büyük Saray'ı kuşatıyor, 19 Nisan 1042 (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

> Bu salonda her noelde 19 masa donatılır. İmparator, konuklarıyla birlikte burada yemek yer; ancak olağan günlerdeki gibi oturarak değil, ayakta. Bugünlerde yemeğini de gümüş kaplarda değil, sadece altın kaplarda verirler. Yemekten sonra üç altın tasta meyveler getirirler; bunlar öyle ağır olur ki, uşakların ellerinde değil, erguvan rengi bezlerle örtülü arabalarda taşınır.

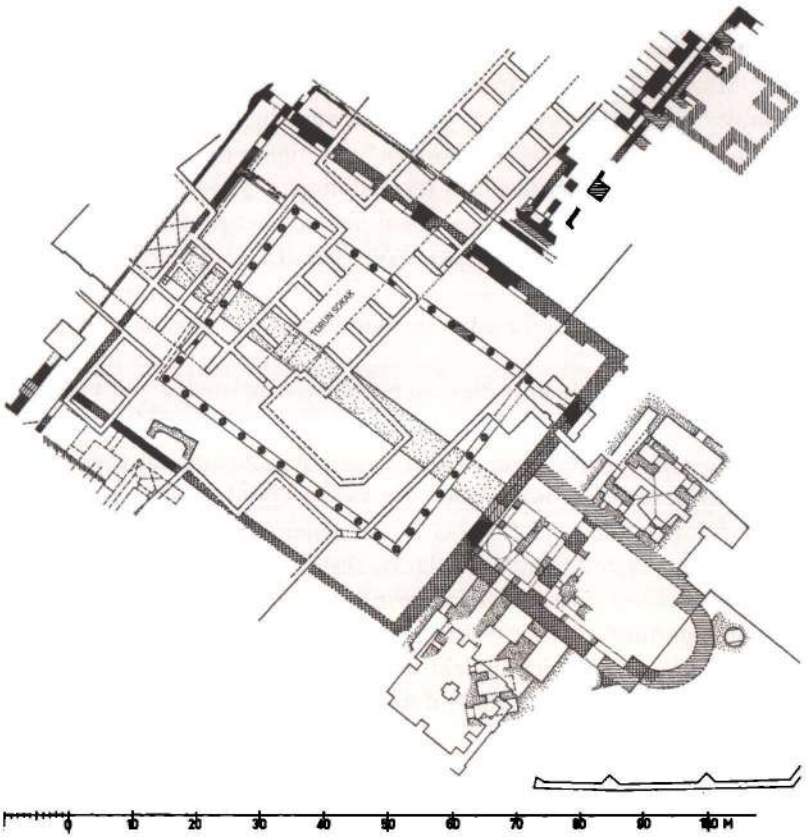
Arasta Çarşısı Sokak'a paralel olan Torun Sokak No. 13'te Birlik Vakfı bulunuyor. İçeri girip sola döner ve basamaklardan aşağı inerseniz başka Bizans yıkıntıları da (9, krokiye bkz. s. 100) bulabilirsiniz; bunlar düzgün biçimde tanımlanmamışlardır ve ne yazık ki ziyaretçilere de kapalıdır. Ama ne olursa olsun, Sultan Restoran'dan yahut hiç değilse park yerinin uzak köşesinden bakarak, bir zamanlar imparatorların teras duvarının üzerindeki yatak odalarının baktığı deniz manzarasını hayranlıkla izleyebilirsiniz. (Bu duvarı da az sonra göreceğiz.) Sultanahmet Palace Oteli'nin arkasında da ziyaretçilere kapalı Bizans kalıntıları (10) vardır. Anlatılardan birine göre, Darphane Sarayı buradaymış.

Mozaik Müzesinin karşısında başka bir park yeri daha var; onun orta yerinde de hangi döneme ait olduğu belirsiz bir Bizans yapısı (11, krokiye bkz. s. 100). Anlaşıldığı kadarıyla burada saraya ait üç daire varmış, şimdi kapalı kapılar ardında bulunan en güneyde, İmparator Teofilos'un yatak odası; sonra imparatorun ipek elbiselerinin saklandığı Karianos Salonu; sonra da Melek Mikail Kilisesi. Hak geçmesin; bu yıkıntıların yanında, bir varsayıma göre, Teotokos tis Dafnis Kilisesi varmış. İmparator alayı Hipodrom'a buradan geçerek gidermiş. Gene yakınlarda bir yerde Trikonkhos Sarayı da olmalı; burada her aralık ayında, Brumalia Festivalinde asilzadeler uzun ve ağır kıyafetleri içinde ellerinde mumlarla halka yapıp dönerler, imparatorun önünde dans edip şarkı söylerlermiş. Bizans makamları hakkında bildiğimiz her şeyi çürüten bu temsili görmek için neler vermezdim!

Mozaik Müzesi

Saraydan kalan dekoratif parçaların korunduğu **Mozaik Müzesi** de (12) Torun Sokak'tadır. Bu mozaikler, deniz seviyesinden 26 metre yükseklikte sergilenir. Bir varsayıma göre burası, sarayın **Apsis** diye bilinen kısmının olduğu yerdir. Tirinis pazarında[4] imparator fakirler için burada bir şölen verir ve buna zenginler çağrılmazdı; paskalyanın ikinci günü ve Noelde ise yüksek mevkilerdeki görevliler saraya girmeden önce burada üstlerini değişirlerdi. İnanması güç olsa bile, başka zamanlarda burası muhtelif etkinlikler için imparator ve maiyetinin törenlerde geçtikleri bir koridordu sadece. Ancak sergilenen mozaiklerin tek kaynağı, Apsis değildir. Bu mozaikler belli ki sarayın pek çok odasında yerleri ve duvarları örtüyordu. Elimizde, 12. yüzyılda Konstantinos Manasses'in yazdığı bir oda tasviri de bulunuyor. Konstantinos, mozaiklerdeki hayvanların nasıl canlı gibi göründüğünü kendinden geçmişçesine anlatır. Bu canlılık "renklerin karışımıyla değil, küçük kobalt taşlarının ustalıklı ahengi sayesinde kazandırılmıştır." Mozaikler, Büyük Saray'ın 5. ve 7. yüzyıllar arasındaki hayatının bir dizi farklı evresiyle bağlantılıdır. Arkeologlar onları keşfettikleri sırada mozaiklerin mermer levhalarla örtülmüş olması, II. İustinianos döneminin siyasetiyle açıklanabilir:

4 Paskalyadan önceki yedinci pazar günü –ed.n.

Mozaik Müzesi civarındaki, günümüzde bazı bölümlerine girmenin yasak olduğu Bizans kalıntıları.

İmparator 7. yüzyılda "putperestliğin muhtelif kalıntılarıyla" mücadeleye girişmişti. Ama öyleyse bile imparatorun endişesi boşunaydı. Mozaiklerde oyunlar, gündelik hayat ve av sahneleri yansıtılır, ancak dini temalar, savaş sahneleri veya imparatorun tanrısallaştırılmasına yönelik sahneler bulunmaz. Bu durum, yani tarihi olaylarla ilişkili sahneler bulunmayışı, bir kronoloji tesis etmeyi de güçleştirir. Bütün bu sahneler, sanki bilhassa zamanın

dışında seçilmiştir; adeta, etrafını kasıp kavuran siyasi mücadeleyle hiçbir ilişkisi bulunmadığını vurgulamak ister gibi.

Müzede dolaşan ziyaretçiler, buradaki mozaiklerin birbirinden farklı ustalık dereceleriyle ayrı ayrı gruplarca yapıldığını derhal fark ederler. Örneğin, *"kaplan, bir geyiği parçalarken"* mozaiğine bakın: burada avcının anatomisi, inanılmaz bir ustalıkla resmedilmiştir. Şimdi bunu, vasat bir iş olan ve son odanın galerisinde vertikal biçimde sergilenen "fil, bir aslanı boğarken" mozaiğiyle karşılaştırın. (Yeri gelmişken, buradaki fil, Afrika değil de daha ziyade Hint filidir; Hint filleri, Herakleios'un 631'deki zafer alayında rol oynamışlardı). Bizans ile ilgili yüzlerce kitapta basılan en ünlü sahneler ise "köylü, bir ineği sağarken," "çocuklar bir devenin sırtında," "elinde tenceresiyle bir kız," "bir eşeği besleyen oğlan" ve "iki kargıcı bir kaplanla dövüşürken" mozaikleridir. Bu son sahne, öyle görünüyor ki, bize daha önceki bir devre, Bizanslıların hâlâ Hipodrom'da vahşi hayvanları avladıkları bir döneme işaret eder. Ne var ki ağırlıkta olan mozaikler av sahneleridir (toplam 21 adet) ve geç Roma döneminden kalma diğer benzer tasvirlerle karşılaştırıldığında bunların, resmedilen canavarın gücünü ve canlılığını, bu eseri sipariş eden kimseye büyülü bir şekilde nakletme hedefi güdüldüğü görülür.

Burada mozaik biçimindeki 78 tablonun 20'si Afrika ile ilgilidir; bu da bizim, bunların yapıldığı dönemi (imparatorluğun Tunus'u tekrar fethettiği) 532 ile (Afrika'nın Araplar tarafından ele geçirildiği) 697 arasına tarihlememize olanak sağlar. Mozaiklerin tarihlendirmesi çok müphem olabilir. Bu nedenle dilimi tutacak ve okurların onları kimsenin etkisinde kalmadan incelemesine karışmayacağım.

Orta Saray, Güney Kısmı

Torun Sokak'taki müzeden çıkınca, yolun karşısında, bu tıklım tıklım sokağın en dar köşesinde, bir **Bizans yapısının tuğla kalıntıları** (13, krokiye bkz. s. 100) bulunur. Kimileri buranın, I. Basileios tarafından yukarı sarayın en güney sınırında yaptırılmış imparatorluk rezidansı olan Aetos (Kartal) olduğunu kabul ederler. Kimileri de **Geranion** (Turnagagası) olduğuna inanır. Onu, kapıları kilitli kör bir duvar takip eder; duvarın arkasında bir dizi **Bizans**

Griffin ve kertenkele, Apollon ile onu öldüren Piton'u simgeliyordu. Buyurun size Hıristiyanlık!

kalıntısı (14) gizlidir. Yakınlarda bir yerde Trikonkhos Sarayı vardı; orada her aralık ayında Brumalia Festivali[5] sırasında yüksek mevkilerdeki kimseler uzun ve ağır tören kıyafetleri içinde ellerinde mumlarla, imparatorun önünde halka olur şarkılar söyler ve dans ederlerdi –bizim Bizans tasavvurumuzla tam bir tezat teşkil eden bu gösteriye tanık olmak için neler vermezdim!

Şimdi Mozaik Müzesinden biraz geriye, Arasta Çarşısı Sokak'ın güney ucuna dönmemiz ve Tavukhane Sokak'tan da az yukarı çıkmamız gerek. Burada, Sultan Ahmed Camii'nin konulduğu platformun güneydoğu köşesinde, Dafne Sarayı'nın kimi kalıntıları bulunur. Sultanahmet'in güney duvarı boyunca giden sokak, aşağı yukarı tam da **Kapalı Hipodrom'un** olduğu

5 Latince kış festivali anlamına gelen Brumalia festivali, pagan dönemden kalmaydı. Bizans'ta 24 Kasım'da başlar ve bir ay sürerdi. Festival sırasında gece şölenleri ve eğlenceler düzenlenerek içki içilirdi. 6. yüzyılda İmparator Iustianus tarafından yasaklanmasına rağmen Konstantinopolis'te 11. yüzyıla kadar kutlanıyordu –ed.n.

İsa, Konstantinos Porfirogennetos'u kutsuyor, fildişi levha, Moskova.

yerdir. Bu ismi taşıyordu ama burası aslında bir stadyum değil, daha ziyade Hipodrom'a dik açılı bir bahçeydi. Saraya, Hipodrom'un Kathisma'sının [şeref locası] aşağısındaki kapıdan giren bütün ziyaretçiler bu bahçeden geçerlerdi. 10. yüzyıl itibariyle, saray hayatı güneye doğru "kaydığında" bu kapılar da ana giriş haline geldiler. Bu kapıların da tıpkı Dafne gibi deniz seviyesinden 32 metre yüksekte olduğunu hatırlatmak gerek; oysa Kapalı Hipodrom sadece 26 metre yüksektedir. Ancak arkeologlar, daha sonra Sultan Ahmed Camii için bir teras kurmak için yapılan Osmanlı kemerlerinin altındaki bu iki terası birbirine bağlayan merdiven sisteminin bir kısmını açığa çıkarmayı başarmışlardır.

Kısacası, Kapalı Hipodrom'a erişmek, sarayın başka herhangi bir kısmına erişmekten daha kolaydı. Kalabalık bir bürokrat topluluğu her sabah burada toplaşır ve içlerinden hangisinin imparatorun huzuruna çağrılacağını öğrenmek için beklerdi. Saat 7'de bir hizmetçi, imparatorun yatak odasının kapısını üç defa vururdu. İmparator dışarı çıkınca, *Logothetes tu dromu*'ya o gün kimi göreceğini sorardı. Seçilen talihli (ya da talihsiz) birkaç kişinin eline, imparatorun beklediği yere gitmeleri için bir işaret tutuşturulurdu. Saat 9'da özel bir görevli elindeki anahtarları şıngırdatırdı; bu, imparator için lüzumlu olmayan diğer şahsiyetlerin evlerine dönebilecekleri anlamına gelirdi.

Bu rutin, kimi zaman siyasi çalkantılarla kesintiye uğrardı. Örneğin 1 Ekim 811 gecesi askeri kıtalar tören düzeni aldılar ve senatörler de I. Mihael'i imparator ilan etmek için Kapalı Hipodrom'da toplandılar. Patrik Nikeforos, tahta çıkışına rıza vermeden önce, Mihael'den şahsen, papazların dövülmesinin yasaklanacağına dair kendi eliyle yazacağı bir ferman talep etti.

Kapalı Hipodrom'un savunmasız konumu nedeniyle buradan, hemen yakınındaki, sarayın güney tören salonlarından II. İustinianos Triklinos'una[6] son derece sağlam Skila Bronz Kapısı ile geçiliyordu.

6 Triklinos, başlangıçta üç kanepenin dört köşe bir masa çevresine at nalı biçiminde dizilişine verilen addı, sonradan yemek salonunu belirtmek için kullanıldı. Yemek yiyenler sol dirsekleri üzerine yasla-

İç dairelere giriş noktası olan bu kapı genellikle sıkı biçimde korunurdu; 31 Temmuz 1200'de Şişko İoannes'in kısa süreli hükümdarlığına tesadüfen şahit olan Nikolaos Mesarites bu yüzden büyük bir şaşkınlığa uğramıştı:

> Bencileyin talihsiz, silahsız bir halde bir grup katille birlikte saraya girdim. Peki kim bizi durdurmaya kalktı? Hiç kimse! Önümüzde dikilen oldu mu? Hiçbir yerde hiç kimse görünmüyordu! Skila Bronz Kapısını geçmiş olduğumu fark ettiğimde ayaklarım birbirine dolanmaya başladı; genelde kilitli olan bu kapı ardına kadar açıktı. Bronz kapının sürgüleri ufacık bir darbeyle göz açıp kapayıncaya kadar kalkıverdi ve hiç kimseyle karşılaşmadan serbestçe içeri girdim. Kendimi İustinianos'un Triklinos'unda buldum; etrafıma baktığımda yeni imparatorun taçlı kafasını, ensesini ve sırtını gördüm. Olacağı var ya, arkasından yanaşmıştım ona ve yüzünü göremiyordum. Bütün ataları gibi uzun, kaba, kara saçları, geniş ve dolgun omuzları vardı ve sırtı da şişmanlıktan katkattı. Hükümdar tahtı için manasız bir yük.

Mesarites'in bu cüretkâr tasviri, yeni imparatorun kısa süreli hükümdarlığını işaret eder, Şişko'yu çok geçmeden öldüreceklerdir.

Ama, heyhat! Bugün Skila'nın, yahut İustinianos Triklinos'unun yerini tespit etmek mümkün değil. Bu bölgede bir ucundan tutup izleyebileceğimiz bir referans noktası da yok. Pek az istisnadan biri, Nakilbend Caddesi No. 33'tür; burada Nakkaş Halı Mağazası içindeki merdivenlerle ulaşılabilen bir **sarnıç** (15, krokiye bkz. s. 112) bulunmaktadır.

Kendinizden emin biçimde en uç sağ köşeye giderseniz mağazada kimse sizi durdurmaz. Burada, Hipodrom'a paralel sarnıca inen merdivenleri bulursunuz. Burası 34,3 metre uzunluğunda, 9,3 metre genişliğindedir ve Korint başlı toplam 18 sütunla desteklenmektedir. Bu sarnıcı kesin olarak 5.-6. yüzyıllara tarihleyebiliriz. O sırada bu bölge henüz saray yapılarıyla kaplanmış değildi. II. İustinianos'un burayı saray bölgesine dahil etmesi, ancak 7. yüzyılın sonlarında olmuştur. Ama daha antik Yunan döneminde pahalı yapılarla donatılmaya başlanmıştı

nırlar, ayakları masaya değil, geri bakar ve altına herhalde tabure koyarlardı. Kanepeye uzanıp yemek yemek, yüksek ve varlıklı sınıfların işiydi –ed.n.

Omuzlarında adalet ve hakikat sembollerini taşıyan İmparator Nikeforos III. Botaneiates.

buraları ve bu sarnıç da onlardan biriydi. Bu, belli ki, imparatorun yarışların taraftar birlikleri temsilcileriyle görüştüğü, **Yeşiller Fialesinin** [çeşmesinin] olduğu yere yakındı. Öyle anlaşılıyor ki Nakilbent No. 33'teki sarnıcımızın beslediği bir de çeşme kondurulmuştu. Ama bunları tespit etmek, yakındaki diğer saray yapılarının yerlerini tayin etmemize yardımcı olmuyor.

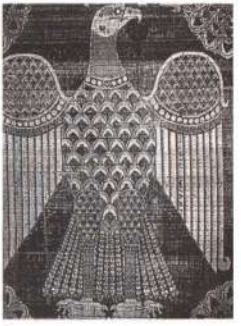
Kalıntıların (16, krokiye bkz. s. 112) bir diğer kısmı, Crown Eresin Hotel'in (Küçük Ayasofya Caddesi, No. 40) inşaatı sırasında ortaya çıkartılmış. Yerin altından sarnıçlar, mozaik zeminler, mahzen odaları çıkmış. Bugün otelde, Helenistik, Roma ve erken Bizans döneminden 49 parça sergileniyor. Sütunlar, sütun başlıkları ve mermer levhaların üzerine tıpkı müzede olduğu gibi etiketler konulmuş. "Sütun barı" özellikle ilgi çekiyor; bunun süslemeleri arasında mezar taşlarından başka rengârenk kaideler üzerinde sütunlar da var. Girişten hemen solda, şimdi salona çevrilmiş olan bir Bizans sarnıcı bulunuyor. Sarnıcın arkasında, ta antikçağa dayanan ve aralarında sütun blokları da bulunan malzemelerden inşa edilmiş bir Bizans duvarı var. Bu, Nikeforos Fokas'ın yaptırdığı surun bir parçası. Restoranın cam zemininin altında bir de mozaik görebilirsiniz. Araştırmacı Örgü Dalgıç bu mozaik için şunları yazar:

Halı mağazasının altındaki sarnıç.

> Yalnızca küçük bir parçası kalmış olmasına rağmen bu geometrik mozaiğin kompozisyonunda çok özgün bir ustalık gözlenir. Tamamı, ortasında altıgen bulunan bir çember ve etrafında da iki kare sırası ortaya çıkarır. Böylece eşkenar dörtgenler ve üçgenler teşkil eder; bunların hepsi birden de adeta bir küp illüzyonu meydana getirir. Kareler, bir svastika şeklinde yerleştirilmiştir. Günümüze kalan biricik eşkenar dörtgenin

içinde bir balık, üçgenin içinde de perspektif çizgileri görülür. Her yüzeyi dekoratif motiflerle doldurma eğilimi, 5. yüzyılın son üçte birlik kesitinde hız kazanmıştı. Eresin [Oteli] balığı, son derece gerçekçi çizilmiştir; Büyük Saray'ın klasik figür tarzıyla da benzerlik gösterir.

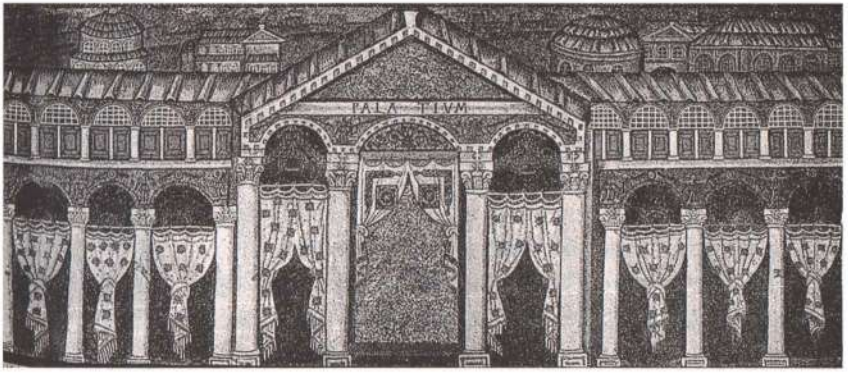
İpeğe işlenmiş imparatorluk kartalı. Yaklaşık 1000 yılında, Fransa'daki Auxerre piskoposuna hediye edilmiştir.

Bir dizi **duvar kalıntısı** (17, krokiye bkz. s. 112) daha Küçük Ayasofya Caddesi No. 54'te ve Mustafa Paşa Sokak No. 65'te bir çitin arkasında görülebilir (18).

Küçülen Saray

Sarayın ana yapıları orta Bizans döneminde deniz seviyesinden 16 ila 11 metre yüksekte bulunuyordu. En önemli taht salonu olan **Hrisotriklinos** da (Üç Altın Kanepe Salonu) buradaydı. Onun kuzeyinde ortak kullanım için ayrılmış diğer odalar, güneyinde ise imparator ailesinin özel daireleri vardı. Hrisotriklinos'un hemen bitişinde **Koiton** yatak odası ile **Mor Oda** bulunuyordu; imparatoriçe tahtın varislerini buralarda büyütürdü. Ayios Demetrios Kilisesi de buradaydı; imparator tam burada, Lazarus Cumartesisinde sinkletikoi'ye [senatörlere] menekşeler, papatyalar ve *"mevsimine göre diğer kokulu çiçekler"* sunardı. Bunlardan ve sayısız başka büyük yapılardan hiçbir şey kalmamıştır.

Bugün yerin altında, Hrisotriklinos'tan kalmış görünen biricik mimari unsur, Mustafa Paşa Sokak ile Gelinlik Sokak'ın köşesinde yarım metre yüksekliğindeki **tuğla bir duvar kesiti**dir (19, krokiye bkz. s. 112). Erken Bizans döneminde "kuzey" sarayında farklı odalar farklı işlevler üstleniyorlardı; ancak Hrisotriklinos çok işlevli bir salondu. Kabuller burada yapılırdı; başlıca saray mensupları için otuz kişilik altın bir masa da vardı. İhtiyaç duyulduğunda her biri on sekiz kişilik dört masa daha getirilirdi. Ancak imparator, ayrı, küçük bir masada, yalnız yerdi. Bu tekdüze, küçücük mahallenin bir zamanlar gördüğü bütün törenleri, tarihi olayları tastamam anlatmak, mümkün değildir. Örneğin, Liutprand, Vaion bayramı üzerine yazarken şöyle der:

Ravenna'daki Sant'Apollinare Nuovo Kilisesi'nin mozaiklerinde Büyük Saray, yak. 561.

İmparator (Hrisotriklinos'ta) ihsanlarını altın sikkelerle yapar. On beş ayak uzunluğunda ve altı ayak genişliğinde bir masa getirdiler, altın sikkeler, herkesin vazifesine göre farklı tutarlar ihtiva eden ve üzerlerinde ne kadar olduğu yazan, ağızları bağlı keseler şeklinde bu masanın üzerinde bulunuyordu. Sonra tellalın çağrısıyla, isimleri listede bulunanlar, işgal ettikleri makamlara göre, toplu değil ama belli bir sırayla içeri girdiler. İlk çağırdıkları saray amiriydi, para eline tutuşturulmadı da, hediye edilen dört ayrı kıyafetle birlikte omuzlarına konuldu. Onun arkasından general başkumandan ile başamiral geldiler. Bunlar birbirine denk rütbelerde olduğundan aynı miktarda para kesesiyle aynı sayıda elbise aldılar, yalnız bu paralar acayip çok olduğundan omuzlarına atmadılar da, birilerinin yardımıyla ustaca alıp götürdüler. Onların arkasından yirmi dört müfettiş geldi, bunların her biri yirmi dört pound altınla birlikte ikişer de kürk aldılar. Sonra patrikioslar[7] girdi, bunlar da her biri on iki pound altınla birer kürk aldılar. Kaç patrikios olduğunu bilmediğimden toplam ne kadar ödendiğini de bilmiyorum; ama her biri eşit miktar aldı. Sonra büyük bir kalabalık halinde küçük soylular girdiler. Bütün bunların aynı gününün içinde olduğunu düşünmenizi istemem. Haftanın beşinci günü sabah saat altıda başladı ve saat ona

7 Bazı ailelerin oluşturdukları ayrıcalıklı sınıfın üyeleri, senatörler genellikle bu ailelerden gelirdi –ed.n.

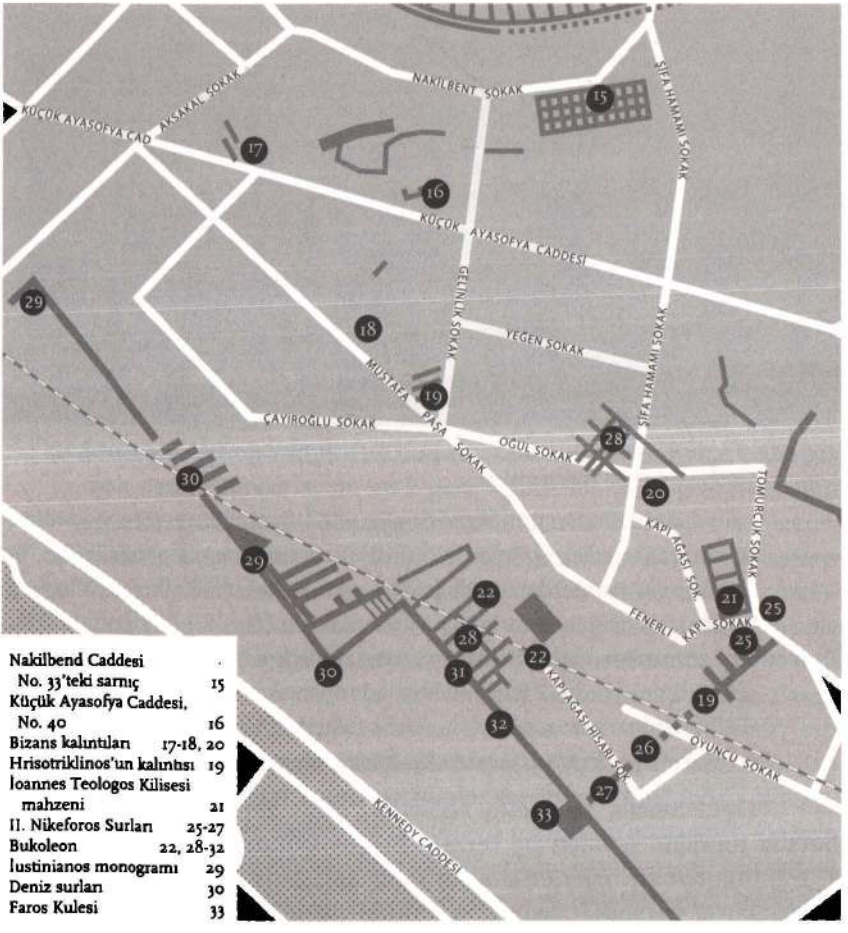

Kariye Camii mozaiklerindeki İsa'nın doğuşu sahnesi, sarayın doğum odasının nasıl göründüğünü zihnimizde canlandırmamıza yardım edebilir.

kadar sürdü; bu her gün böyle devam etti. İmparator, bu törene katılımını altıncı ve yedinci günlerde bitirdi. Bir pounddan az altın alanlar, bu paylarını imparatordan değil, paskalyadan önceki hafta boyunca başmabeyinciden aldılar. Ben orada durmuş bütün bunları hayranlıkla izlerken imparator mabeyincisini yanıma yolladı ve törenin hoşuma gidip gitmediğini sordu. "Bana da bir hayrı dokunsaydı hoşuma giderdi," dedim. İmparator güldü ve biraz da şaşırarak başıyla yanına yaklaşmamı işaret etti. Sonra kocaman bir kürkle bir pound da altın sikke verdi.

Oğul Sokak, 16 metre rakımda "saray zemininde" bulunuyor; burada toprağın içinden uç vermiş **Bizans kalıntıları** (20, krokiye bkz. s. 112) bulunabilir. Eğer etrafta şöyle bir dolaşacak olursanız, No. 3 kapı numarasıyla karşılaşacaksınız; o zaman mümkünse avludan içeri bir göz atın. Buradaki yıkıntıların, Theophanes Continuatus'un[8] tasvir ettiği yapıların kalıntıları olduğuna inanılır:

8 Ölümünden sonra Teofanes Homolofetes (Günah Çıkartan) adıyla aziz ilan edilen Bizanslı vakanüvis Teofanes (760? – 818) ünlü *Kronografya*'sında 284-813 yılları arasındaki olayları ele almıştır. VII. Konstantinos (913-959) döneminin vakanüvisleri Teofanes'in *Kronografya*'sının kopyalarını çıkarmışlar ve bu eserinin devamı niteliğinde 813-961 yıllarını kapsayan kitaplar yazmışlardır. Bu yazmaların yazarları, Teofanes'in devamı anlamında Latince "Theophanes Continuatus" diye anılırlar –ed.n.

Bukoleon Sarayı'nın bulunduğu bölge.

Merdivenlerden aşağı inince yirmi sütun üzerinde yükselen taş döşenmiş bir galeri bulursunuz. Galerinin yanında, biraz derinde ve doğuya doğru, bir sanatçı, dört yapraklı yonca dikmiş. Benekli porfirden iki sütunla ayrılan kuzey tarafı, Mistiria. Bu ismi alması

da boşuna değil. Sebebi şu ki, ses burada tıpkı bir mağarada olduğu gibi yankılanıyor. Eğer doğu yahut batı apsisinin duvarına yaklaşır ve kendi kendinize gizli bir şeyler fısıldarsanız, tam karşı tarafta duran bir başkası, kulağını duvara yaslayacak olursa bu gizlice söylenen şeyi işitebilir. İşte burada böyle bir mucize cereyan eder.

Oğul Sokak'ın sonundaki kör duvar, sarayın "temel iskeleti"nden kalmadır. Oğul Sokak ile Kapıağası Sokak'ın köşesinde, tam bu duvarda, ikinci kat seviyesinde, sarayın su tesisatından kalma bir **tuğla kanal** hâlâ görülür.

Tomurcuk Sokak'ı kullanarak Kapıağası Mehmed Ağa Camii'ne doğru ineriz (kimi zaman kısaca Ağa Camii denilir). Bu yapı, doğuya uzanan bir Bizans mahzeninin üzerinde yükselir. Araştırmacılar, bir zamanlar bu temellerin üzerinde Bizanslıların İoannes Teologos Kilisesi'nin (21, krokiye bkz. s. 112) yükseldiğine inanırlar. Bu kilise de, sarayın bu kısmındaki bütün yapılar gibi 9. yüzyılda I. Basileios tarafından yaptırılmıştır. Vaion bayramının kutlandığı pazar günü imparator burada Yeşiller hizbinin üyeleriyle görüşürdü. Kışın soğuk rüzgârlar estiğinde bu kabulleri her zamanki gibi yapmak mümkün olmaz, saray mensupları tam burada imparatorun çıkışını beklerlerdi.

Eğer Kapıağası Mehmed Ağa Camii, gerçekten de İoannes Teologos Kilisesi'nin olduğu yerdeyse, bir dizi başka saray yapısının yerini de tespit edebiliriz. Örneğin ünlü Teotokos tu Faru Kilisesi'nin bu aynı platformda, biraz daha batıda olduğunu biliyoruz. Eğer Ağa Camii'nden batıya doğru giderseniz, biraz daha yüksekte kalan Mustafa Paşa Caddesi'ndeki otel ve restoranların pencerelerinden bakarak Boukoleon Sarayı'nın kalıntılarına kuzeyden bakma fırsatı da bulursunuz (bu yapıya daha sonra yeniden döneceğiz). Yukarıdan bakıldığında, demiryolunun muazzam bir saray yapısını nasıl acımasızca ikiye böldüğü rahatlıkla görülür. Bu yapının kimi **kemerleri** (22), bu kadere teslim olmayı bugün bile reddetmektedir: sanki diğer tarafa "sıçramak" istermiş gibi demiryolunun yarattığı yarığın üzerinden aşarlar bunlar.

Ağa Camii'nden doğuya gidecek olursanız, saraydan kalan istinat duvarını takip edebilirsiniz. Bazı saray yapılarının kalıntılarını da içeren

bu duvar (23, krokiye bkz. s. 100), Akbıyık Değirmeni Sokak No. 21'den gayet iyi görünür. Duvarın aşağıdan yukarıya izlenebileceği ikinci nokta ise Akbıyık Değirmeni Sokak No. 30'dur. **Bu sağlam duvarın** (24) üzerinde yakın dönemli bazı yapıların izleri seçilir, ama bütün bunlar yıllar geçtikçe yıkılıp gitmiştir, duvar ise 6. yüzyıldan beri olduğu gibi hâlâ ayaktadır. Gördüğünüz gibi, Ağa Camii'nden doğu ve batı istikametlerinde yürüyebilirsiniz, ama güneye de inebilirsiniz.

Nikeforos Fokas Suru

Kaçınılmaz olana razı olup Bizans'ın bu Büyük Saray'ı en iyi şartlarda tutmak için gereken kaynaklara sahip olmadığını ilk kabul eden imparator, Nikeforos Fokas idi. Bu pes edişin fiziki belgesi, Nikeforos'un, aşağı sarayın halen işler kısmının etrafını çevirdiği surdur. Diyakoz Leon'un sözleriyle, "Yüksek ve muhkem bir sur sarayın denize bakan iki kanadını birleştirdi. [İmparator] bu suru bugün de görülebileceği gibi yüksek ve güçlü yaptırdı; böylece sarayı tehlikelerden uzak tutacağını düşünüyordu."

Leon bu sözleri 10. yüzyılın sonlarında yazmıştı gerçi, ancak bugün bile doğrudur yazdıkları, sur gayet iyi korunmuştur. Bunun bir parçasını biraz önce Eresin Crown otelinde görmüştük. **Surun ilk kesimi** (25, krokiye bkz. s. 112), Ağa Camii'nin hemen yanındadır ve hemen komşu Fenerli Kapı Sokak'tan görülebilir, ama kapı numarası 3 olan binanın iç avlusuna girmek daha iyi. Burası belki de, I. Basileios'un **Hrisotkriklinos terasının** kuzeydoğu köşesinde, İoannes Teologos Kilisesi ile **Faros Kulesi** arasında yaptırdığı geçitti. Ancak daha sonra bu yapı, savunma duvarının bir parçası haline getirildi. Duvarın üzerinde, kuzeye doğru daha dar, güneye doğru daha geniş mazgallar açıldı. Demek ki belli bir zamanda surun kuzeyden saldıracak düşmana karşı savunması amaçlanmıştı.

Akbıyık Değirmeni Sokak'tan çıkınca bir yaya geçidinden demiryolunun karşı tarafına geçeriz. Sur, demiryoluna diktir ve hemen yandaki Kapıağası Hisarı Sokak'tan daha iyi görünür. Biraz daha doğuya doğru olan kesimi yıkılmıştır, ama orayı geçince sur **gene karşımıza çıkar** (26): ilkin aynı sokaktaki 4 ve 6 kapı numaralı binaların arasında, ayrıca sokağın kar-

ışında, 19 numaralı binanın bahçesinde de **bir parçası daha** (27, krokiye bkz. s. 112) görülür. İoannes Skilitzes şöyle yazmıştı:

> Bu saray duvarının inşası, ahaliye her şeyden daha çok sıkıntı verdi. Tebaasının mutsuzluğuna karşın bu içkaleyi inşa etmek için sarayının etrafındaki birçok büyük ve güzel yapıyı yıktırdı. Kâhinler imparatora, sarayda öleceğini söylemişlerdi. Surların inşası tamamlanınca, inşaat denetçisinin anahtarları teslim ettiği gün öldü.

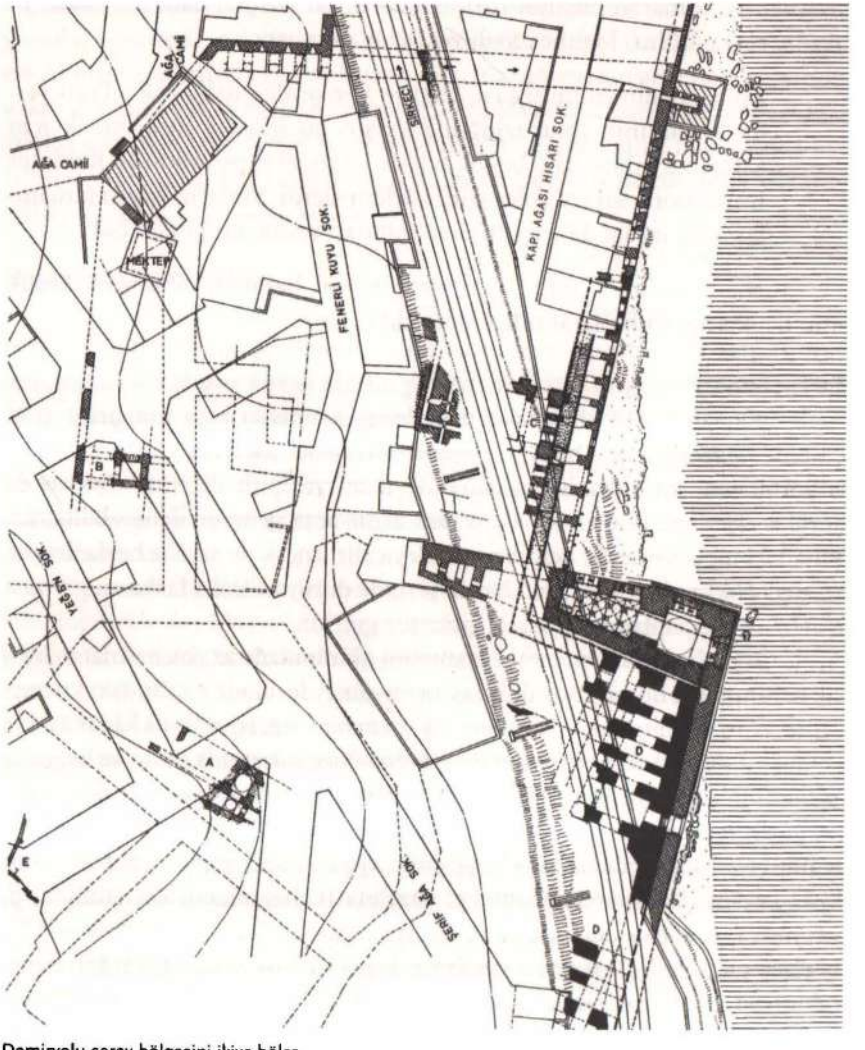
Nikeforos'un kendini koruma girişimi başarısız olmuştu: Aralık 969'da, komplocular tarafından öldürüldü.

Bukoleon

Kapıağası Hisarı Sokak'tan ilerleyin, kendinizi kapı numarası 31'in önünde bulacaksınız. Onun arkasında **Bukoleon Sarayı'nın** (28) kalıntılarını görülebilir; bu kalıntılar sahilden ve demiryolunun diğer tarafından da görülür. İçeri süzülme ihtimaliniz pek azdır ama gene de deneyebilirsiniz. Buradaki tuğla kemerler gerçekten etkileyicidir, ancak ne sayısız heykeller, ne de süs balıklarıyla dolu o ünlü havuz yerinde duruyor. Daha fazlasını görmek için uzun bir çember çizip sahile gitmeniz gerekir.

Bukoleon, sarayın o eski azametini günümüzde az çok hatırlatan biricik bölümüdür. Burası, Büyük Saray'ın en güneyde, deniz tarafındaki kısmıydı. Surların devamı olan ön cephesi çok uzun bir süre, 19. yüzyıla kadar ayakta kalmıştır. 1871'de demiryolunun inşasından önce çok sayıda çizim ve litografa konu olmuştu. Eğer Aksakal Sokak'tan deniz tarafına ulaşıp sola dönersek, hemen karşımıza deniz surları çıkar. Deniz tarafındaki surlar, Büyük Saray'ın henüz çok daha küçük bir alanı işgal ettiği 439'dan önce yapılmıştı. Bukoleon, birkaç aşamada tamamlanmıştır: 7. yüzyılda II. İustinianos döneminde, 9. yüzyılda I. Basileios döneminde ve 10. yüzyılda Nikeforos Fokas döneminde. Böylece saray yerleşkesi deniz surlarına doğru kaymış ve varlığının son döneminde de onunla birleşmişti.

Bir zamanlar dalgalar doğruca surları döverdi, ama manzara günümüzde epeyce değişmiştir. 1959'da deniz doldurularak yapılan çok şeritli yol, bugün surlarla denizi ayırır. Bu yol, geçmişin pek çok kalıntısını da

Demiryolu saray bölgesini ikiye böler.

yutmuştur, ama günümüzde en azından dalgaların çarpmasından çekinmeden sur boyunca yürüyebilirsiniz.

Bizans döneminde ancak özel zamanlarda saray surlarının önüne çıkılırdı. Örneğin İustinianos ve Patrik Epifanios, 533'te, Belisarios ile donanması Kuzey Afrika'yı fethetmek için denize açılırlarken hayır dualarını etmek için sahile çıkmışlardı. 813'te deli bir hizmetçi kadın, İmparator I. Mihael hakkında korkunç kehanetler çığırarak dolaşmıştı bu sahilde. Bir keresinde surların hemen üzerindeki yüksek saray yapılarından haykırmıştı: "İn aşağı Mihael, git başkalarının evini temizle!" Bu bitmeyen feryatlar, saraydakilerin yüreğine korku salmış, olay sonunda imparatorun kulağına da ulaşmıştı. Bunun üzerine Mihael, kimin kaderinde tahta çıkmanın yazılı olduğunu öğrensin diye akrabası Teodoros Melissenos'u göndermişti; böylece rakibinden çarçabuk kurtulabilecekti. Hizmetçi kadın ise, kehanetlerinin ateşi içinde, Teodoros'a derhal, geleceğin imparatorunun tam o anda bir katır sırtında Akropolis'ten geçtiğini söylemişti. İmparatorun hiç de bir aptal olmayan elçisi ise kadere karşı savaşmak yerine ondan faydalanmayı tercih etmiş, Mihael'i bütün bu kehanet çığlıklarının saçmalıktan başka bir şey olmadığına inandırmıştı; oysa bu arada katır sırtındaki adamı bir an önce bulup güvenini kazanmak için elinden geleni yapıyordu.

II. İustinos ile Tiberios'un ortak sikkeleri, 578.

Sur boyunca yürürken neredeyse ansızın Çatladıkapı ile karşılaşırız. Bu, üzerinde **İustinianos'un monogramı** (29, krokiye bkz. s. 112) bulunan mermer kapı kenarlığı belli ki burada yeniden kullanılmıştır. Şimdi tuğla örülüp kapatılmış olan kapı, bir zamanlar saraya başlıca giriş noktasıydı. Bu giriş, günümüzdeki görünümünü geç Bizans dönemi yapısına borçludur; oysa daha önce küçük saray limanının bulunduğu alandı. 969'da komplocular bu kapıdan girip İmparator Nikeforos Fokas'ı öldürmüşlerdi. Bu hadiseyi anlatan tarihçilerin en dilbazına kulak verelim:

> Gece çökerken İmparatoriçe Teofano, her zamanki âdetiyle, imparatora gitti ve dedi ki: "Şimdi gidiyorum, ama sonra geri döneceğim. Yatak odasının kapısını açık bırak ki, döndüğümde kilitleye-

yim." Bunları söyleyip gitti. Yatmadan önce imparator her zamanki dualarını okudu. Uyku gözlerine akınca, çilecilik gereği yere, bir pars postunun üzerine uzandı. Bu sırada imparatoriçenin saraya aldığı kılıçlarını kuşanmış uşaklar (imparatoriçenin âşığı İoannes Tzimiskes'in uşakları) gizlendikleri küçük odadan çıkmışlar ve sarayın yukarı odalarının terasından dikkatle gözleyerek efendilerinin gelmesini bekliyorlardı. Saatler gecenin ikisini gösteriyordu ki sert bir kuzey rüzgârı havayı savurdu ve lapa lapa kar yağmaya başladı. O sırada İoannes, bu işe birlikte giriştiği komplocularla birlikte, hafif bir tekneyle sahil boyunca ilerledikten sonra taştan bir aslanın boğayı boğazladığı yerde [halk arasında buraya Bukoleon denirdi] karaya çıktı, yukarı terastan eğilmiş ona bakan uşaklarına anlaştıkları gibi ıslık çalarak kendini tanıttı. Bunlar aşağıya halatla bir sepet indirdiler, sonra komplocuların her birini teker teker yukarı çektiler, en son da İoannes çıktı. Kimse tarafından sezilmeden saraya çıkan komplocular, kılıçlarını çekip imparatorun yatak odasına daldılar. Yatağa varıp da bomboş olduğunu görünce dehşetten taş kestiler ve kendilerini denize atmaya kalkıştılar. Ama harem dairesinden namussuzun teki onlara rehberlik edip yerde uyuyan imparatoru gösterdi; berikiler imparatoru sardılar ve yumruklamaya, tekmelemeye başladılar.

II. Nikeforos ile üvey oğlu II. Basileios sikkesi. Nikeforos'un Basileios'u iğdiş ettirmek istediği ileri sürülür. İmparatorun anası İmparatoriçe Teofano biraz da bundan ötürü kocasını öldürtmeye karar vermişti.

Nikeforos'un bu korkunç ölüm sahnesini orada bırakıp karısının kaderine bakalım: İmparatoriçe Teofano, kocasının öldürülmesinde oynadığı rolden ötürü hiçbir menfaat temin edemedi. İoannes Tzimiskes, imparator olduktan sonra onu çabucak sürgüne gönderdi.

Doğuya doğru az daha ileride, aşağıdan bakıldığında sadece **surun kulesi ve pervazı** (30, krokiye bkz. s. 112) görünür, ama yukarı tırmanırsanız, büyük bölümü toprakla örtülmüş abidevi bir merdivenin kalıntılarını görebilirsiniz. II. İustinianos, sarayın deniz seviyesinden biri 16, diğeri 11

metre yükseklikteki iki katı arasında inip çıkmak için bu merdiveni kullanıyordu. Üst katta, Maviler Fialesi adında bir salon yaptırmıştı.

Surun bir sonraki bölümü (31, krokiye bkz. s. 112), Büyük Saray'ın en ünlü parçasıdır, zira zamanında bir balkonu destekleyen çıkıntıların üzerindeki üç devasa, mermer çerçeveli pencereyle bölünür. Pencerelerin açıklığından kemerli bir oda görülür; bu, tanıklıklara bakılırsa, Konstantinos Porfirogennetos tarafından yaptırılmıştı. Aşağıdan, sahilden bakıldığında ancak kısmen fark edilir burası, ancak incelemek için en avantajlı nokta, yukarısı, demiryolunun karşı tarafıdır. Demin sözünü ettiğimiz Kapıağası Hisarı Sokak No. 31'den bakıldığında da bu oda açıkça görülür.

Surun bu noktadaki yüksekliği yaklaşık 12 metredir. Aslında daha yüksekmiş, ama demiryolu yapılırken üst kısmı kesilmiştir. Burada dışarıya doğru iki katman vardır: eski ve gözlerden uzak olan katman erken Bizans dönemine tarihlenir (eski taş işçiliğinin orta yerinde asılı modern zamanlarda yapılma balkonların altından fark edilir bu), dış katman ise 9. yüzyıla tarihlenir. İmparator Teofilos burada durup izlemişti denizi ve bir gemi fark etmişti uzakta; bunun karısına ait olduğunu anlayınca da imparatoriçenin ticaret aşkından öfkeye kapılıp gemiyi yakmalarını buyurmuştu. Amiral Romanos Lekapenos da 919'da işte bu istikametten kuşatmıştı sarayı. İmparator naibi olan Zoe, Bukoleon'daki bir açıklıktan denizde olup bitenleri görüp de hemen teslim olunca Romanos sahilin tam bu noktasından karaya çıkmıştı. Sonra yukarı, Teotokos tu Faru Kilisesi'ne yürümüş ve orada, genç Konstantinos Porfirogennetos'a hiçbir zarar vermeyeceğine yemin etmişti (daha sonra neler olduğunu görmek için bkz. s. 255).

Faros

Mermer çerçeveli pencerelerin doğusunda, ama surun gene aynı kesitinde bir revakın kalıntılarını görebiliriz. Burası şimdi, bir sayfiye evini andıran, harap haldeki çağdaş bir konuta katılmıştır. Bunlar, I. Basileios'un burada yaptırdığı "yüksek, gün ışığıyla aydınlanan" bir pasajın kalıntılarıdır. Nikeforos Fokas ise bu açık revakı kalın bir sura çevirtmiştir.

Revağın hemen doğusunda muhkem bir **kule** (33, krokiye bkz. s. 112) vardır; onun arkasında da kemerler ve batı duvarında bir kapı. Kule

Etrafı saray erkânıyla sarılı halde imparator (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

günümüzde, evsiz barksız kimselere barınak olmuştur, ama içeri girmenizi salık vermem. Burası, Bizans'ın en şaşaalı dönemlerinde bir deniz feneriydi ("faros") ve Teofilos tarafından yaptırılmıştı. Başka birçok saray yapısının banisi de Teofilos'tur. Fenerin üst platformunda, denizdeki gemilere rehberlik etsin diye devamlı parlak bir ateş yanardı ve daima bir muhafız bölüğü bulunurdu, bu bölük, Boğaz'ın Anadolu yakasındaki Auksentios Dağı'nda [Kayış Dağı] askeri tehdit anlamına gelecek bir uyarı ateşi yanıyor mu diye gözlerdi.

Bizans tarihçilerine bakılırsa, İmparator III. Mihael Hipodrom'da bizzat araba yarıştırmaya hazırlanırken karşıdan verilen alarmla Arapların imparatorluğu işgal ettiğini bildirmişler kendisine. Mihael güya bunun üzerine derhal, şehrin sakinleri ümitsizliğe kapılmasın ve yaklaşan yarışlara ilgisini kaybetmesin diye deniz fenerinin söndürülmesini emretmiş. İmparator gerçekte, paniği önlemek için bu istihbaratın yayılmasını yasaklamış olabilir elbette, ama bunu yarışlar yüzünden yapmış olması pek ihtimal dahilinde değil. (Mihael'i deviren Makedonya Hanedanı, onun adını lekelemek için ellerinden geleni yapmıştı. Ne de olsa tarihi muzafferler yazar.)

1204-1261 yılları arasında Konstantinopolis'in Latin imparatorları Bukoleon'da yaşadılar. Belli ki o sırada saray kompleksinde kalınabilecek biricik yerdi burası.

Faros Meryem Ana'sı

Faros'tan kuzeye doğru, Nikeforas Fokas'ın yaptırdığı bir **duvar** (27, krokiye bkz. s. 112) uzanır (duvarın bu kısmını Kapıağası Hisarı Sokak No. 19'un karşı köşesinden görmüştük). Tam burada, duvarın tepesinde, ünlü Teotokos tu Faru [Faros Meryem Anası] Kilisesi bulunuyordu. Kilisenin yanında duvarın üst seviyesi boyunca hemen kenarından başlayan geniş bir teras vardı, bir de imparatorluk törenlerinin düzenlendiği bir alan. İmparatorlar sık sık resmi işlerle meşgul olurlardı burada, bu sırada keyifle manzarayı izlerlerdi.

Niketas Honiates, Mihael Sikidites adında bir büyücüyle ilgili tuhaf bir hikâye anlatır. Bu büyücü, o düzlükte durup denizi izlerken yanındakilere bahse girmeyi teklif etmiş, dediğine göre yapacağı büyüyle, tam o sırada teknesiyle geçmekte olan bir zanaatkâra, belli ki satmak için pazara götürdüğü bütün kap kacağını parçalatabilirmiş. Hakikaten de öyle olmuş: zavallı adam, cin çarpmış gibi parçalayıvermiş emeğinin bütün meyvelerini, sonra da ümitsizlik içinde sakallarını yolmuş. İmparator Manuel ise büyücünün gücünden dehşete kapılarak gözlerine mil çekilmesini buyurmuş.

Bu noktadaki duvarlar, Bizanslılar tarafından en son 1351'de, İoannes Kantakuzenos Cenevizlere karşı savunma hazırlıklarına girişirken onarıldı. İmparator anılarında şöyle yazar: "Denize bakan duvarları, yıkılmış kısımlarını onartarak ve lüzumlu yerlerde ekler yaptırarak muharebeye hazır hale getirdi."

Daha doğuda, 881'de I. Basileios tarafından yaptırılan ünlü Nea Ekklesia'nın (Yeni Kilise) sınırları başlar. Kilise, rakımı epey düşük bir noktadaydı, deniz seviyesinden sadece 6 metre yüksekte bulunuyordu ve Faros düzlüğünden merdivenlerle iniliyordu buraya.

Yeri gelmişken, sur üzerindeki bu ve diğer noktalar hakkında konuşurken, bunların yüksekliklerinin uzmanlar tarafından günümüzdeki zemin seviyesine göre hesaplandıklarına dikkat çekelim. Deniz surlarının

temeliyle ilgili son çalışmalar, gerçekte, bunların aslında dört metre daha derinde olduklarını gösterir. Yani bugün 12 metre olarak gördüğümüz surlar zamanında 16 metreydi!

Deniz surları boyunca doğuya doğru giderken Kalyon Otel'in bulunduğu yerde surun birçok pencereyle bölündüğünü görürüz. Burası belki de Marina Sarayı'nın ön cephesidir. 23 Eylül 867'de, velinimeti İmparator III. Mihael'i kısa süre önce öldürmüş olan Makedonyalı Basileios taş plakaları ayağıyla kırdıktan sonra buradan içeriye dalmıştı. Demek ki Büyük Saray'a girmek için en uygun yer, burasıydı.

İmparatorluk konutu Blahernai'ye taşındıktan sonra Büyük Saray gitgide daha harap düşmeye başladı. Bir keresinde astrologların tahminleri uğursuz olduğu için İmparator III. Aleksios Blahernai'ye gitmeyi geciktirdi ve geceyi Büyük Saray'da geçirdi. Honiates'e göre 17 Şubat 1201 gecesi "imparatorun yatağının hemen önünde ansızın kocaman bir yarık açıldı, odanın zemini buradan aşağı kayıp düştü. İmparator mucizevi şekilde zarar görmedi, ama damadı Aleksios Paleologos ile birkaç başka kişi daha yarıktan düşüp ciddi şekilde yaralandılar, bir hadım da öldü."

Tarihçi Georgios Pahimeres, İustinianos'un surlarının yıkılıp gitmesine ağıtlar yakar; bir kasırga sırasında görmüştür bunu: "bu binanın bir zamanlar nasıl olduğunu söylemek mümkün değil artık." Onun genç çağdaşı Gregoras'ın sözleriyle: "İmparatorluğun muhteşem binalarının neredeyse hepsi de yıkılıp gitti, oralardan geçenler için hela ve lağım haline geldiler."

Attaliotae, Michaelis. *Historia*, I. Bekker (ed.), Bonn 1853. 295.

Bardill, J. "Visualizing the Great Palace of the Byzantine Emperors at Constantinople," *Visualisierungen von Herrschaft*, F. Alto Bauer (ed.), İstanbul 2006. 5-45.

Bolognesi, E. "The Great Palace Survey. The Fourth Season," *14. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, 1996. 19.

Bolognesi, E. "The Great Palace of Constantinople," *Neue Forschungen und Restaurierungen im byzantinischen Kaiserpalast von Istanbul*, W. Jobst, R. Kastler, V. Scheibelreiter (ed.), Viyana 1999.

Bolognesi, E. "Il Gran Palazzo," *Bizantinistica*, II, 2 (2000).

Bolognesi, E. "The Monumental Itenerary of the Palatine Harbour of the Boukoleon," */22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Konya 2004. 52-56

Brett, G., W. J. Macauley, R. B. K. Stevenson. *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, Oxford 1947. 20. Cunningham, M. *The Life of Michael the Synkellos*, Belfast 1991. 89-90.

Corbett, G.U.S. "The Building to the North of the Boukoleon Harbour Called the 'House of Justinian,'" *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, 2nd report, ed. D. Talbot-Rice, Edinbourgh 1958. 168-193.

Dark, K. "Roman Architecture in the Great Palace," *Byzantion*, 77 (2007).Ebersolt, J. *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies*, Paris 1910.

Featherstone, J.M. "The Chrysotriklinos Seen Through 'De Cerimoniis,'" *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*, ed. L. Hoffman, Wiesbaden 2005.

Featherstone, J.M. "The Great Palace as Reflected in the De Cerimoniis," *BYZAS*, 5 (2006), 47-61.

Featherstone, J.M. "Di' endeixin: Display in Court Ceremonial (De Cerimoniis II, 15)," *The Material and the Ideal: Essays in Medieval Art and Archaeology in Honour of Jean-Michel Spieser*, A. Cutler, A. Papaconstantinou (ed.), Leiden 2007. 75-112.

Gregorae, Nicephori. *Historiae Byzantinae*, I. Bekker (ed.), L. Schopen. Cilt I. Bonn 1829. 566-567.

Kostenec, J. "Observations on the Great Palace at Constantinople: The Sanctuaries of the Archangel Michael, the Daphne Palace, and the Magnaura," *Reading Medieval Studies*, 31 (2005). 42-45.

Laga, C. (ed.). *Eustratii presbyteri vita Eutychii partiarchae Constantinopolitani*, Turnhout 1992. Magdalino, P. "Observations on the Nea Ecclesia," *Jahrbuch für Österreichischen Byzantinistik*, 37 (1987), 51-64.

Литаврин, Г.Г. К вопросу о обстоятельствах, месте и времени крещения княгини Ольги.

Литаврин, Г.Г. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX-начало XII в.). Санкт Петербург 2000. 360. Лиутпранд Кремонский. Антаподосис, Moskova 2006. 99.

Mango, C. *The Brazen House. A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople*, Kopenhag 1959.

Mesarites, Nikolaos. *Die Palastrevolution des Johannes Komnenos*, A. Heisenberg (ed.), Würzburg 1907. 28, 47.

Monachus, Georgius. "Chronicon breve," *Patrologiae cursus completus (series Graeca)*, V. 110. Paris 1863. 1025, 1072, 1101-1104.

Paspattes, A.G. *The Great Palace of Constantinople*, Londra 1893.

Scichel, R. "Sechs kolossale Säulen nahe der Hagia Sophia und die Curia Justinians am Augusteion in Konstantinopel," *Architectura, Zeitschrfit für Geschichte der Baukunst*, 30 (2000).

Theophanes Continuatus. *Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, I. Bekker (ed.), Bonn 1838. 22, 844.

Theophanis. *Chronographie*, C. de Boor (ed.), Cilt 1, Leipzig 1883. 367, 492-493.

Westbrook, N. "An Architectural Reconstruction of the Great Palace of the Byzantine Emperors, from Constantine I to Heraclius." Doktora tezi, Perth, 2013.

Dördüncü Bölüm

AKROPOLİS

Zeuksippos

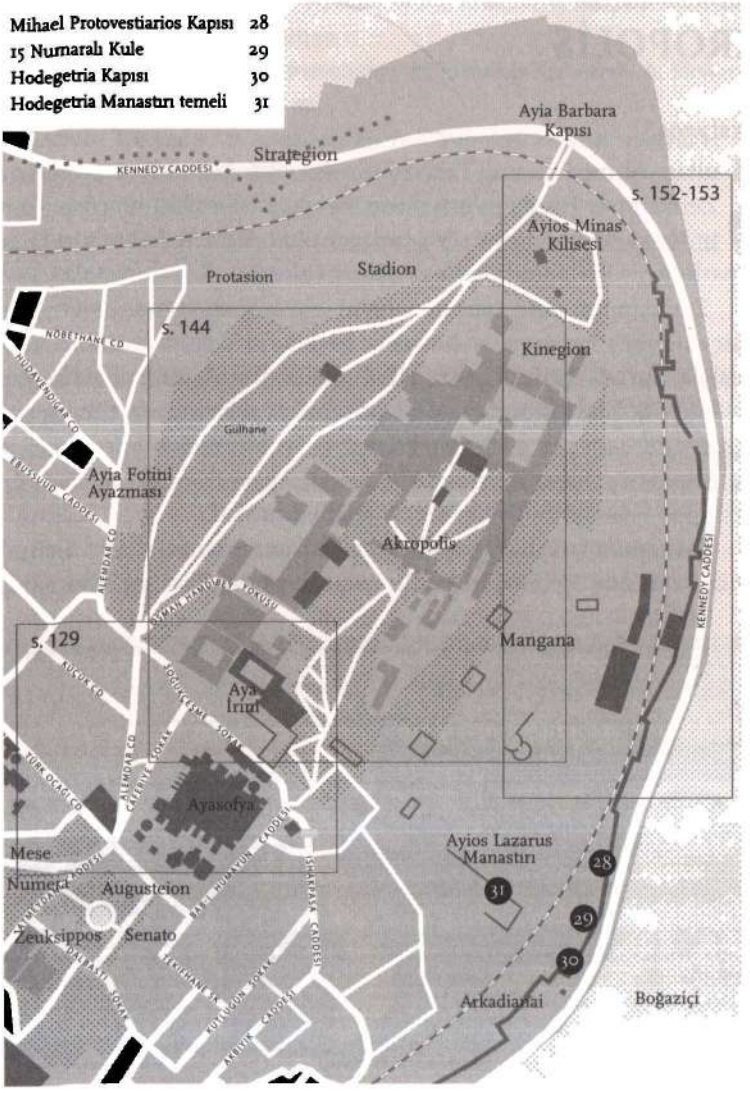
Sultan Ahmed Camii Türbesi'nin kuzeydoğusunda yapılan kazılar, Zeuksippos Hamamı'nın duvar ve apsis kalıntılarını açığa çıkarmıştı. Ne yazık ki gnümüzde bunlar Sultan Ahmed Camii'nin kuzeyindeki parkın çimleri altında bir kez daha gözlerden gizli durumda yatıyor.

Zeuksippos, Konstantinopolis'in en eski hamamlarından biriydi. Şehrin sakinleri her sene 11 Mayıs'ta başkentin doğum gününü kutlama vesilesiyle burada bedava yıkanırlardı. Hipodrom'a gidenler de yarışlar arasındaki molalarda burada dinlenirlerdi. 3 Haziran 713'te İmparator Filippikos Bardanes'in gözlerine komplocular tarafından burada mil çekilmişti. İmparator, fanatik bir araba yarışı izleyicisiydi ve yarışçılarla birlikte Zeuksippos Hamamı'nda yıkanmayı âdet edinmişti.

Bu hamamlarla ilgili büyüleyici bir Bizans efsanesi vardır. Sicilya'daki Catania Şehri'nde Heliliodoros adlı, ruhunu şeytana satmış kötü ruhlu bir

İmparator meydandaki kalabalığa saraydan hitap ediyor (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

Akropolis'in bulunduğu bölge.

I. Mihael, V. Leon'u eş-hükümdar ilan ediyor.

büyücü yaşarmış. İmparatorlar buraya, bu karanlık büyücüyü incelemesi için başında Heraklides'in bulunduğu bir heyet göndermişler. Büyücü mahkemede hazır bulunmak için Konstantinopolis'e mahkemeye gitmeye hazır olduğunu bildirmiş. Arkasından şunlar olmuş: "Heliliodoros, Heraklides ile yanındakilere kendisiyle birlikte hamama gitmelerini teklif etti. Orada, kimsenin İsa'nın adını anmaması talimatını verdikten sonra herkesin kısa bir an için kafalarını suya sokmalarını söyledi. Heraklides kafasını sudan çıkartınca Konstantinopolis'teki büyük hamamda olduğunu gördü. Dışarı çıktıklarında da her biri kıyafetlerini orada buldu, üstelik başlarında nöbetçi de yoktu." Gördüğümüz gibi, kimse kıyafetleri yürütmemişti; bu da Sicilya'dan Konstantinopolis'e göz açıp kapayıncaya kadar gelmekten hiç de daha küçük bir mucize değildi.

İustinianos'un Augusteion'daki heykeli; 15. yüzyılda bir Macar seyyahın çizimi.

Augusteion

Augusteion Meydanı'nın Ayasofya ile Büyük Saray arasında olduğu fikri genel kabul görür. Fakat bu sadece kısmen doğrudur: Bizanslılar Augusteion'u bir meydandan ziyade Ayasofya'nın avlusu sayarlardı. Burası günümüzde, kilisenin giriş kapısının önünde taksi ve tur otobüsleri için park alanıdır.

Augusteion epeyce dar bir alan işgal ediyordu, çeşitli hesaplamalara göre batı tarafının uzunluğu 67 ila 85, doğu tarafının uzunluğu ise 52 ila 65 metre olan bir yamuk dikdörtgendi. Bu alan neredeyse tamamen heykellerle donatılmıştı ve bu yüzden de geçit alayı yapmak mümkün değildi. Şehirdeki diğer meydanlardan farklı olarak Augusteion'un kapıları genelde kapalıydı. Kalabalık ancak özel kutlamalarda toplanırdı buraya; örneğin Paleologos döneminde taç giyme törenleri sırasında –imparator bu sırada bir kalkan üzerinde havaya kaldırılırdı. Bu sırada her birinde üç altın, üç gümüş ve üç bakır sikke bulunan keseler kalabalığa atılırdı.

Augusteion Meydanı'ndaki en dikkat çekici anıt, üzerinde imparatorun at sırtında heykeli olan devasa İustinianos sütunuydu. Öyle büyüktü ki bu, imparatorun bronz başının çevresi 1,85 metreydi! Bu sütun Ayasofya'nın girişinin (yani bugünkü girişinin) tam karşısına gelen yerde dikiliydi. Prokopios, bu anıtı şöyle anlatır:

> Bu sütunun üzerinde yüzü doğuya dönük devasa bronz bir at vardır. Sol ön ayağını havaya kaldırmıştır. Bu atın üzerinde imparatorun muazzam ölçekteki figürü oturur. Sağ elini yükselen güneşe doğru uzatmış, parmaklarını açmış, adeta oradaki barbarlara memleketlerinde sakince oturmalarını buyurmaktadır.

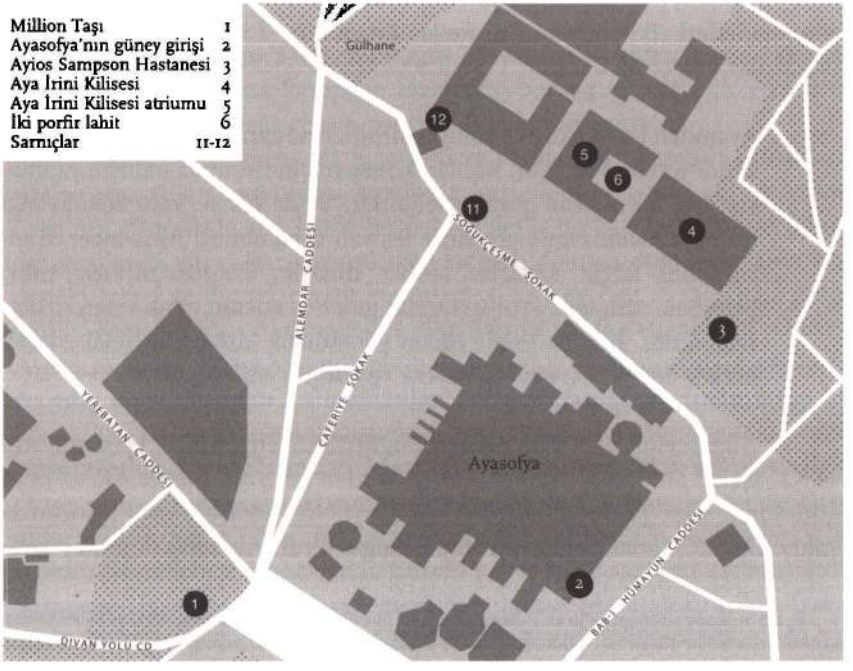
Bu heykel, şehrin folklorunun da bir parçasıydı. Efsane bu ya, Ayasofya'nın "mimarı İgnatios'un" şöhretini kıskanan imparator, bu şöhreti egzotik bir şekilde bastırmaya karar verdi. İmparator ondan bir vesileyle, sütunun tepesine tırmanmasını istedi ve İgnatios devasa atın toynakları altındaki geniş platforma çıkınca merdiveni atmalarını buyurdu. Ama İgnatios cesaretini kaybetmedi; bir bıçakla elbiselerini ve sarığını (evet, sarığını!) şeritler halinde kesti, bunları uzun bir ip olacak şekilde birbirine bağladı. İpin bir ucunu atın toynağına bağladı ve aşağı inmek için kullandı, daha sonra da İustinianos onun tepede öldüğünü düşünsün diye ipi yaktı ve kaçtı.

Million

Augusteion Meydanı'nın batı kenarı, Ayasofya Meydanı'nın köşesinde, Divanyolu Caddesi'nin başındaydı. Bugün **Million** (1. krokiye bkz. s. 129)

adıyla bilinen yapının kalıntıları buradaki derin bir oyuktan uç verir. Oyuğun dibi ise Konstantinopolis'in gerçek arkeolojik zeminini gözler önüne serer.

Million, aslında, imparatorluğun her yerine mesafelerin ölçüldüğü sıfır noktasını gösteren bir sütundu. Ancak bu sütun zamanla, yüzü batıdan doğuya dönük bir kubbe altında iki kemeri olan gösterişli bir yapıya dönüştü. İmparator, bu kemerlerin altından geçerek katılırdı törenlere; Maviler hizbinin üyeleri imparatoru burada selamlarlardı. İmparatorluk geçit alayı ana yoldan saraya dönerken maiyeti de Million'un yanında atlarından iner, imparator ise at sırtında Augusteion'dan saraya girerdi. İmparator Filippikos Bardanes, kubbenin altına, etrafı beş ekümenik konseyden kilise babalarıyla çevrili olacak şekilde kendisinin görüneceği bir mozaik yaptırmıştı. Ancak birkaç on yıl sonra İmparator V.

Aya İrini'nin bulunduğu bölge.

Konstantinos bu mozaiği cahillerin ve yabancıların aklını çelebileceği bahanesiyle yıktırdı.

Kimi zaman idam edilenlerin başları da (kulaklarından) Million'a asılırdı. Dahası birçok devlet düşmanının gözleri de burada dağlanmıştır –daha sonraki bir rivayete göre büyük General Belisarios da bu kaderle karşılaşanlardandır; güya general daha sonra hayatını bir dilenci olarak sürdürmüş, üstelik elindeki ahşap tası Million'un önünden geçenlere tutarmış.

Million'dan Halke Kapısına (Bronz Halke Kapısı için bkz. s. 91) uzanan güzergâh boyunca pek çok tören alayı yapılırdı. Bunların belki de en ünlüsü, İmparatoriçe Teodora, ikonaların kutsallığını yeniden tesis ettiğinde, 843 Mart ayında yapılan törendir.

Million'un diğer tarafında, günümüzdeki Yerebatan Caddesi'nin kuzey istikametine doğru, itriyatçılar mallarını sergilerlerdi. Bir tür şehir yönetmelikleri elkitabı olan *Eparhoslar Kitabı*'nda,[1] 10. yüzyıl başlarında bu itriyatçılar için şöyle denir:

> Avamdan herkesin, hile yoluyla birbirlerine zarar vermeye çalışmadan kendi yerleri olmalıdır. Bunlar, kimse malın fiyatında indirim yapmasın diye birbirlerini gözetlemelidirler. Ve de kimse, kötü kokulu mal satmaya kalkmasın diye. Misle leş yan yana olmaz! Ama biber, hintsümbülü, tarçın, sarısabır, amber, miskotu, Lübnan reçinesi, mür, pelesenk, ıtırlı kök, azur ve bunlar gibi hoş kokulu, renk veren mallar satabilirler. Burada tespit edilen yönetmelik kurallarını ihlal edecek herkes dövülecek, uzvu kesilecek ve sürgün edilecektir.

Augusteion'un doğu kenarı, bugün Hürrem Sultan Hamamı'nın ve Kabasakal Medresesi'nin işgal ettiği yerden geçiyordu (eğer Ayasofya'ya güneyden, yani parktan bakacak olursanız, bu medrese sağ kolunuzda kalır). Burası, Senato binasının bulunduğu yerdi. Ayasofya'yı güney tara-

1 Eparhos, Konstantinopolis'in en yüksek yöneticisi, günümüzdeki kavramlarla valisi ve belediye başkanıydı. *Eparhoslar Kitabı*'nda şehirdeki esnaf loncalarının işleyişi, faaliyetleri, pazaryerleri, fiyatların saptanması gibi konularda ayrıntılı bilgiler vardır. 22 bölümden oluşan bu koleksiyonun başlık ve önsöz bölümü İstanbul'da, tamamı Cenevre Kitaplığında saklanmaktadır –ed.n.

fından dönerseniz, apsisin güneyindeki muhteşem girişe dikkat edin. Bu girişin iki ön **sütunu** (2, krokiye bkz. s. 129) porfirden yapılmış, sütun başlıkları Korint tarzıdır; daha içerideki sütunlarda ise İustinianos tarzı "sepet örgüleri" vardır.

İmparatora sunulan arzuhallerin bırakıldığı ve tutulduğu **Pittakia** denilen yer, Ayasofya apsisinin doğu tarafına, günümüzdeki III. Ahmed Çeşmesi'nin yakınında bir yere düşüyordu. Büyük Saray da burada sona eriyordu. Bir Bizans efsanesine göre İmparator I. Leon, her hafta saraydan çıkıp bu meydandan yürüyerek yakınlarda yaşayan kız kardeşi Eufemia'yı ziyarete gidermiş. Bu sırada eline arzuhaller tutuşturulur, bunlara ertesi gün cevap verirmiş. Demek ki imparatorluğun dört yanından adalet arayanlar Pittakia'ya akıyorlardı.

Ayios Sampson Hastanesi

Şimdi Topkapı Sarayı'na doğru yürüyoruz; eskiden burada Bizans akropolü vardı. Devasa Sampson Hastanesi burada Ayasofya ile Aya İrini arasında, günümüzdeki girişin sol tarafında bulunuyordu.

Bu iki katlı, geniş bir iç avlusu ve sarmıcı olan yapının kalıntıları, 1944-1960 yılları arasındaki kazılarda keşfedildi ve uzun süre de, Aya İrini'nin güneyinde açık halde bırakılmış geniş bir kazı çukurunun dibinde sergilendi. Bu çukur günümüzde kısmen dolmuş durumda, ama kaidedeki **temel ve duvarların alt kısımları** (3, krokiye bkz. s. 129) hâlâ görülebilir. Konstantinos Akropolites'e göre Sampson Hastanesi İustinianos'a Ayasofya kadar şöhret kazandırmıştı. Efsaneye göre Sampson, imparatoru iyi edip eline dadanan kurtçuklardan kurtardıktan sonra İustinianos bu büyük şifacıyı hastanenin başhekimi olarak atamış; Sampson da onu, imparatorluk kaynaklarından hastaneye büyük masraflar yapmaya ikna etmiş. Ancak Bizans imparatorları zaten şehirdeki hastanelerin kurucusu olma rolüne büyük önem verirlerdi. Örneğin başkentteki başlıca beş hastanenin yöneticileri paskalyadan önceki pazar günü sarayda toplanırlardı; Sampson Hastanesi'nin başhekimi ise daima imparatorun huzuruna çıkan ilk kişi olurdu. Bu hastanenin özel bir önemi vardı; patrik orada her yıl 27 Haziran'da yapılan ayini bizzat yönetirdi.

Zeytinyağı imalatı, 10. yüzyıldan kalma bir tıp risalesinden minyatür.

Muhtaç hastalar da kabul ediliyordu; hem tedavi hem de hastanede yatmak ücretsizdi. "Ayios Sampson'un Mucizeleri" kitabı, İmparator II. Romanos'un sevgisini kazanmış Bardas adında birinin hikâyesini anlatır. Bardas, özel hekim tutabileceği halde bir ameliyat için buraya gelmeyi tercih etmişti, zira Sampson Hastanesi'ndeki tedavi daha üstündü.

Hastanenin iç çalışma düzeniyle ilgili bildiklerimiz sadece parça parça anlatımlardan ibaret. Örneğin Stefanos adlı bir şair ve şarkıcı, Yeşiller hizbi için çalıştığı sırada hastalanmış; cinsel organlarında öyle şiddetli bir iltihaplanma olmuş ki, hamama gitmeye bile utanıyormuş. Ameliyat için Sampson Hastanesi'ne gelince onu bu halde kimse görmesin diye kendisini göz hastalıkları bölümüne yatırmışlar.

Ayrıca, erkek hastaların hastanenin ikinci katında, kadın hastaların birinci katında kaldıklarını da biliyoruz. Kadın hemşireler hem kadınlara, hem erkeklere bakıyorlardı. Ayios Sampson, hayat hikâyesine göre bazen birtakım mucizelerle bazen de tıbbi metotlarla bizzat tedavi edermiş hastayı. Bir defasında rüyasında bir kadına görünmüş ve onu böğründen bıçakla ameliyat etmiş; kadın uyanınca böğründe taze bir yara izi ve yerde de bu yaradan akmış bir cerahat gölü görmüş. Bakıcı, gece çişi geldiğinde tuvalete gitmek yerine yatağını ıslattı diye kadına verip veriştirmeye başlamış, ama mucizeyi öğrenince yatağın gittiğine üzülmeyi bırakmış. "Ruha şifa" bir başka hikâyeye göre de 6. yüzyıl sonlarında ünlü bir hırsız son günlerini geçirmek için Ayios Sampson'a gelmiş. Adamın cesedi yatağında daha sıcakken iblisler başına toplanıp ruhunu içlerinden kim alacak diye kavgaya tutuşmuşlar. İblislerin elinde ölmüş adama karşı sayısız evrak varmış; bunlar bütün evraklarını terazinin bir kefesine koymuşlar, melekler ise bu ithamlara karşı öbür kefeye gece takkesi dışında bir şey koyamamışlar (herhalde adam hastaneye geldiğinde verilmiş olacak bu da).

Bu adam ölmeden önceki son gecesini bütün suçlarından tövbe ederek geçirmişmiş ve o sırada takkeyi de yüzünden akan terleri kurulamak için kullanmış. Ve bir mucize oluvermiş: bu ıslak takkeyi terazinin diğer kefesine koyduklarında derhal öbür kefedeki sayısız suçtan daha ağır basmış. Hastanenin müdürü bütün bu işleri rüyasında görmüş ve sonra İmparator Mavrikios'a anlatmış.

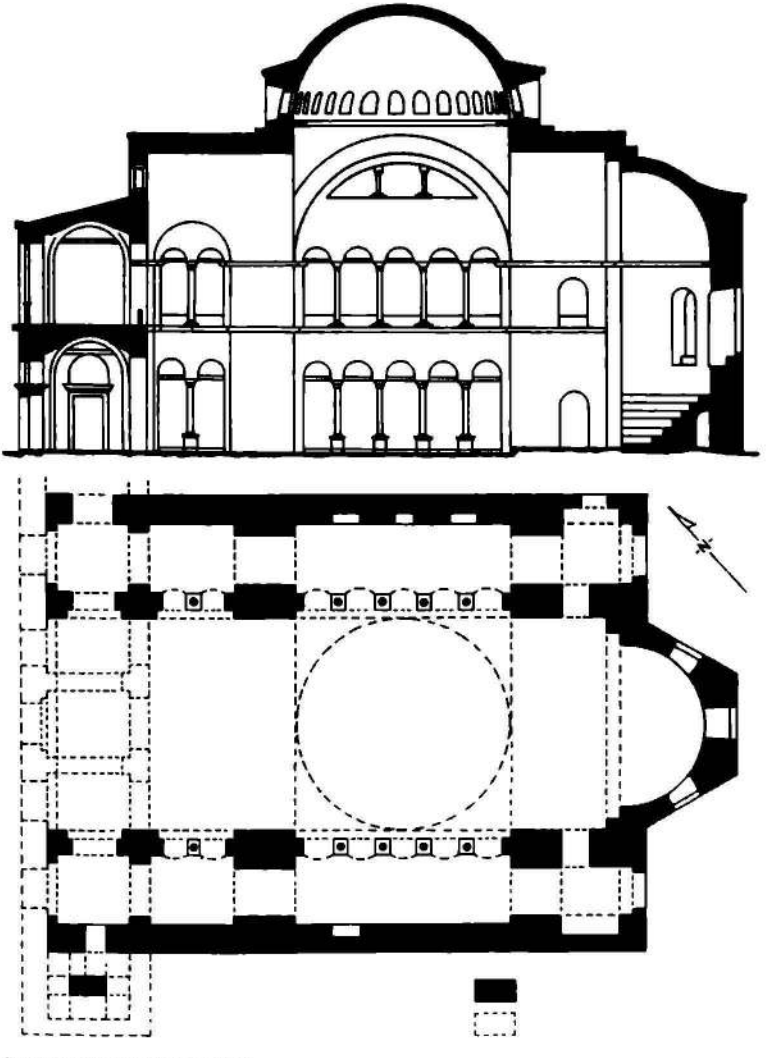
Sampson Hastanesi de bütün devlet kurumları gibi yolsuzluktan mustaripti. Azizin biyograficileri, devletin cömert yardımlarına rağmen Sampson Hastanesi'nin kimi zaman zeytinyağı gibi en basit ihtiyaçları bile karşılayamadığını yazar. Bu yüzden de aziz sık sık mezarından kalkıp müdahale eder ve yolsuzluk yapan görevlileri felç ederek cezalandırırmış.

Aya İrini

Artık, Akropolis'te halen ayakta duran biricik Bizans yapısına, **Aya İrini**'ye (4, krokiye bkz. s. 129) dönebiliriz. Kendine has bir kaderi vardır bu yapının, hiçbir zaman cami olmamıştır, ama uzun yıllar bir yeniçeri bölüğünün cephaneliği olarak kullanılmış, daha sonra antik eserler deposu yapılmış, sonra da konser salonu olmuştur. Kilise, bugün bir müze; ama ziyaretçileri neredeyse engelliyorlar, çünkü gezebilmek için izin almak gerek.

Aya İrini, Ayasofya'dan daha önce inşa edildi ve Ayasofya'nın 360 yılındaki açılışına kadar da patrik kilisesi olarak işlev gördü. Bundan sonra Ayasofya'da görevli ruhban Aya İrini'nin işlerini de çekip çevirmeye başladı; üstelik iki bina tek bir çitle çevrilmişti. Ayasofya Kutsal Bilgelik adıyla onurlandırılırken, İrini de Kutsal Huzur adıyla onurlandırıldı. Bu ithaflar, geç antik dönemde soyut kavramların kutsallaştırılmasına yönelik pagan tarzını yansıtır. Ne var ki burada huzur bulma imkânı pek yoktu: Aya İrini, İmparator II. Constantinus'un da mensubu olduğu Ariusçularla[2] kanlı çatışmaların merkezindeydi. 346'da askeri birlikler Başpiskopos Makedonios'un talebi üzerine kiliseye giderken ona eşlik ettikleri sırada büyük bir kalabalık yolu kapattı. Askerler yolu açmak için kılıçlarını kullanmaya başlayınca çıkan izdihamda 3.150 kişi öldü.

2 Aryanizm veya Ariusçuluk, 4. yüzyılda İskenderiye'de yaşamış olan Arius'un geliştirdiği öğretidir. Aryanizm İsa'nın tanrısallığını inkâr eder –ed.n.

Aya İrini'nin dikey ve yatay kesitleri.

Bir efsaneye göre, 25 Eylül 437 günü bir çocuk bu kiliseye defnedildi, ancak aynı gün gerçekleşen deprem sırasında mezardan çıkıp havaya fırladı. Havadayken meleklerin korosunu işitti ve toprağa geri düşünce işittiği duayı patriğe nakletti, ardından da son nefesini teslim etti.

Ayasofya gibi Aya İrini de Nika Ayaklanması sırasında yandı. İustinianos kilisenin yeniden inşasını 537'de tamamladı, ama 546'daki bir yangında ve 740'taki depremde kilise gene ciddi zarar gördü. Daha sonraki kaynaklarda Aya İrini'ye pek az atıfta bulunulur; kilise büyük komşusunun gölgesi altında kalmış gibidir. Ancak, 857'de Patrik İgnatios taraftarlarının rakipleri Fotios'un azli için burada toplandıklarını biliyoruz; aynı sırada Fotios'un taraftarları da İgnatios'un azli için Havariyyun Kilisesi'nde toplanmışlardı.

Bu bölgedeki rakım, bin beş yüz yılda beş metre yükselmiştir; yani içeri girmek için ahşap bir rampayla epeyce aşağı inmeniz gerekir (giriş, Osmanlı döneminde yapılmıştır). Kilisenin, ta İustinianos döneminden beri ayakta kalmış olan aşağı kısımlarını incelediğinizde bunun başlangıçta Ayasofya gibi kubbeli bir bazilika olduğunu görürüz. Ancak onun kadar muhkem değildir; deprem sırasında yıkılmasının nedeni de muhtemelen budur. Dolayısıyla, galeriden yukarıya doğru her şey 8. yüzyılda inşa edilmiştir; bu da karşımızda duran yapının, pek az yeni binanın inşa edildiği acımasız ikona kırıcılığı döneminden kalan nadir bir mimari eser olduğu anlamına gelir.

Aya İrini, 42,2 metreye 36,7 metre ölçülerinde dikdörtgen plan üzerine kurulmuş bir yapıdır. Devasa kubbesinin çapı 15,5 metredir. Mimarlar, kilisenin yeniden inşası sırasında çapraz tonoz tasarımı uygulamışlardır: ortadaki kubbe ile batıdaki kubbenin beşik kemerler üzerine oturtulması ,Ayasofya ve diğer Bizans kiliselerinde kendini kuvvetle gösteren yan destek sorununu çözmüştür.

Aya İrini'nin, diğer Hıristiyan mabetlerinden farklı olarak özgün bir erken Hıristiyan dönemi özelliği vardır, bu da piskoposların *sintronon* denilen yükselen sıralar halindeki oturma yerlerine sahip olmasıdır. Konstantinopolis II. Ekümenik Konseyi, 381 yılının Mayıs-Temmuz ayları arasında burada toplanmıştı. Ünlü kilise babası Nazianoslu Gregorios (o sırada Konstantinopolis başpiskoposuydu) konsilde hazır bulunan 150

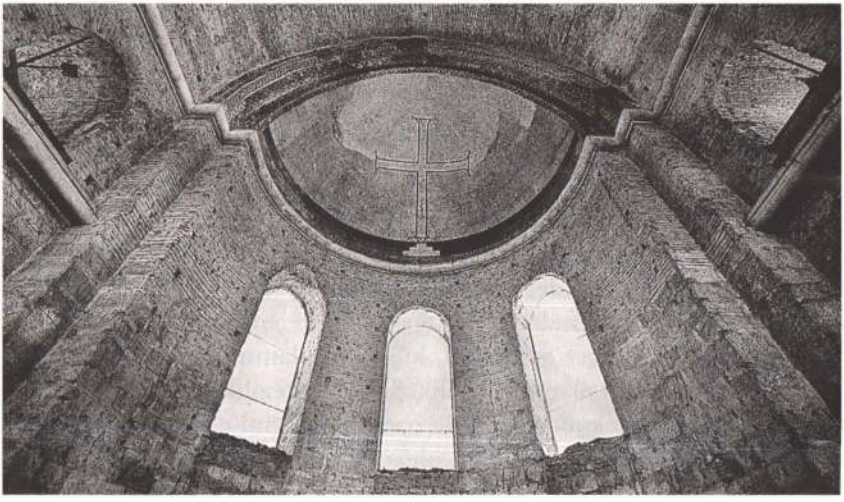
piskopos arasındaki şiddetli ihtilafları yatıştırmak için elinden geleni yaptı, ama neticede başarıya ulaşma ümidini kaybedince görevinden ayrıldı.

28 Mart 1283'te Kıbrıslı Gregorios burada "kutsal taç özenle yıkandıktan sonra" (tarihçi Pahimeres istihzayla öyle der) patrik ilan edildi. Bu olaydan önce, Mihael Paleologos'un Katoliklerle vardığı Lyon Birliği etrafında şiddetli bir ihtilaf yaşanmıştı. Onun oğlu İmparator II. Andronikos, kilise dışından biri olan Gregorios'un bütün bu aforozlardan, ateşli tartışmalardan ve istifalardan sonra tam da ihtiyaç duyulan kişi olduğunu düşünüyordu. Avamdan olan Gregorios bir iki gün içinde ruhbana katıldı, kafası tıraş edilip keşiş yapıldı ve önce lektör, sonra diyakoz, sonra da piskoposluğa, arkasından metropolitliğe ve sonra en yüksek makama yükseltildi. Ama orada uzun kalamadı. Otobiyografisinde şöyle yazar:

> Patrik tahtına yükseltildikten, daha doğrusu oraya sürüklendikten sonra daha önce hiç kimsenin görmediği felaketler yaşadım. Herkes kilise işlerinde kendi keyif ve şerefini düşündüğünden, kiliseye kargaşa ve ihtilaf hâkim oldu; emirler yağdırmak ve amir olmak herkesin hoşuna gittiğinden hiç kimse kilise şeriatına boyun eğmek istemiyordu. Böylece Platon'un haklılığı ortaya çıkmıştı, hürriyet, herkesin hayrına değildir.

Mihrap apsisinin bulunduğu yarım kubbeden haçın doğu kolunu ayıran çifte kemer, bilhassa dikkate değer. Kemerin üst kanadında, Eski Ahid, Mezmur 65. sureden alınma şu kitabe vardır: "Evini, kutsal tapınağını nimetlerle dolduracağız. Ey bizi kurtaran Tanrı, müthiş işler yaparak yanıtlarsın bizi. Sen yeryüzünün dört bucağında, uzak denizlerdekilerin umudusun." Bu kitabe ilkin mozaik şeklinde yapılmış, ama mozaikler kopmaya başlayınca yitip gitmesin diye boya kullanılmış. Ne var ki bu işi görmesi için seçilen usta ehil değilmiş; ayeti düzgün hatırlayamamış, bu yüzden ilk bölümü yanlış.[3] Kemerin alt kanadında da, ilk yazıldığında Eski Ahid'den alınmış iki ayetten oluşan bir kitabe var: "Yukarı odalarını gökyüzünde yapan, kubbesini yeryüzünde kuran [odur] (Amos 9:6); O'nun kutsal adına güveniriz [Mezmurlar

3 Doğru çeviri şöyle: "Evinin, kutsal tapınağının nimetlerine doyacağız." – Ed.n.

Aya İrini'nin apsisi ve üstündeki haç.

33:21]." Bu ikinci kitabe, deprem sırasında ilkinden daha çok zarar görmüş, beceriksiz usta da bundan tam bir saçmalık çıkarmış.

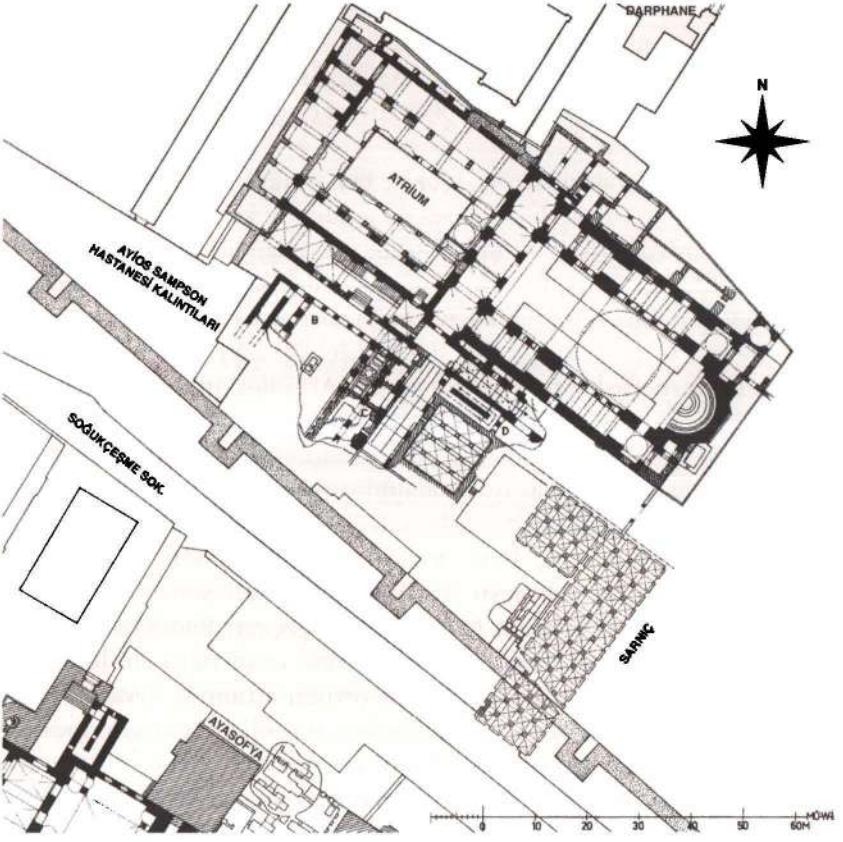
Dışarıdan beşgen, içeriden ise yarım daire şeklindeki apsisi, içi yaldızlı, dış çizgileri ise siyah, mozaikten yapılma devasa bir haç süsler.

Yanlara açılan kollar, uçlarında damlayı andıran şekillerle süslenmiştir. Haç, her yönden üç basamakla çıkılan bir kaide üzerindedir ve bu kaide de, zemini yarım kubbenin boyunca uzanmış gösteren çifte sıra, yeşil çizginin tam merkezinde durur; böylece kaide, bütün dünyanın merkezi gibidir. Burada gördüğümüz, ikonoklast dönem kilise sanatının özgün bir örneğidir; ikonoklastlara göre kişisel yorum gerektirmeyecek kadar evrensel bir sembol olan haçlar, öznel çarpıtmalara konu olabilecek ikonalara benzemez. Mozaikler muhteşem biçimde uygulanmıştır, arka plan çok ince altın tabakalarla yapılmış ve iki taraftan da cam mozaiklerle kaplanmıştır, bunlar da incecik bir cam tabakasıyla korunur. Haç, çizgileri dimdik görünecek şekilde yerleştirilmiştir ki bu da apsis yüzeyinin eğimli olduğu dikkate alınırsa hiç de kolay bir iş değildir.

Galeriye çıkan merdivenlere birkaç basamak tırmanırsanız aynı döneme ait diğer karakteristik süslemelerin kalıntılarını narteksde göreceksiniz. Güney dehlizinde akantus yaprağı süslemeleri gibi geometrik desenlerde bazı mozaik parçaları vardır. Küçük fresko parçaları da kutsal emanetler odasının güney duvarında korunmuştur. Kimi sütun başlıkları kabartmalarla süslenmiştir, kimilerinin üzerinde ise monogramlar bulunur, diğer rölyef kalıntıları ise döşemeye yerleştirilmiştir.

Kilisenin kapsamlı bir tadilattan geçtiği çok açık; bu sayede mimari fikrin tedricen değiştiğini görürüz. Apsisteki basit, sert çizgili haç, deprem sonrası yeniden yapıldığı dönemin ikonaklastik özelliklerini yansıtır. Tadilatın diğer aşamaları, kilisenin planının, gözetilen başlıca özelliği eksen çizgisi olan bir bazilikadan, merkezilik ve bütünsellik fikrinin hâkim olduğu kubbeli biçime nasıl evrildiğini gösterir. Daha basit açıklamalar da arayabiliriz. İlkin kubbe genel plana tamamen uymuyordu, pandantifler (daireye bozunan üçgenler) ve farklı yönlerdeki, hem boyut hem biçim itibariyle birbirinden farklı kemerler üzerinde duruyordu. Bunlar, doğu-batı ekseni boyunca asimetrik ve kuzey-güney ekseni boyunca da dar kemerlerdi; bu yüzden yapı, yanal deprem kuvvetini karşılayamazdı. Yeniden inşa sırasında aklın gerektirdiği adım, kuzey ve güneyde yapıyı stabilize etmekti; bu da, galerilerin üzerindeki bütün yapıya birleşik, tek merkeze yönelmiş bir haç biçimi kazandıran beşik tonozların yardımıyla yapıldı.

Binanın planından, ana kubbeyi taşıyan payelerin kare şeklinde olmadığı bellidir; bunların doğu-batı ekseninde, sunağa giden yolu öne çıkartacak şekilde kurulduklarını da görebiliriz. Bu ağırlık taşıyan elemanlar, eğer bu tür bir mimarinin temel ilkesini teşkil etmiyorsa, aşırı büyük izlenimi bırakabilir. Bunlar, (yukarı kesitin aşağı kesit üzerine dayandığı ve aşağı kesitin de toprağın üzerinde olduğu) içerideki istinat elemanlarını gözlerden gizler. Yapının bıraktığı biricik izlenim, ona adeta hiyerarşik düzen kazandıran katmanlardır. Kilisenin muhtelif kısımlarında hâkim olan yatay çizgiler görsel bir etki yaratır: aşağı galeri ile ikinci katman arasındaki sınır, galerinin üst sınırıyla kemerlerin başladığı yer ve nihayet taşıyıcı ve taşınan elemanlar arasındaki keskin ayrım –pandantif-

Atrium (avlu), sarnıç (günümüzde kapalı) ve Ayios Sampson Hastanesi'nin kalıntılarıyla birlikte Aya İrini çevresinin krokisi.

lerin üzerindeki kasnakların kenarları. Geometrik sınırları ve düzlemleri görürüz ama tektonik elemanları, yani birbirlerini destekleyen elemanları görmeyiz. Bu kilisede görünen her şey düzlemlerden ve onların kenarlarından, matematiksel alan ve çizgilerden ibarettir. Bu izlenim, hiçbir süsleme bulunmuyor olmasıyla da güçlenir. Karşımızda çıplak, ideal bir form vardır. Bu çilecilik ve tasarımdaki sterillik, şüphesiz aldatıcıdır; zira

bir zamanlar bu taşları mermer kaplamalar örtüyordu –nitekim dikkatli biz gözlemci, bunları duvara tutturmak için kullanılan ögelerin kalıntılarından bunu tahmin edebilir. Bu devasa, organize mekân, erken dönem Bizans mimarisinin karakteristiği olan kuvvet çizgileriyle birlikte, bir daha hiç tekrarlanmamıştır.

Aya İrini'de **atriumun** (5, krokiye bkz. s. 129) [avlunun] dış duvarları neredeyse bütünüyle İustinianos döneminden kalmadır; dış sütunların kimi de öyledir, diğer sütunlar ise 8. yüzyıldandır. Sadece atriumun içindeki sütunlar Osmanlı kökenlidir. Avluda **iki porfir imparatorluk lahdi** (6) vardır: biri kapaklı (env. no. 608) ve diğeri kapaksızdır (env. no. 609). Devasa ve gayet süslü olan ilki (yüksekliği 2,83 metre, yatay ölçüleri 1,91'e 3,2 metredir) belli ki, İmparator Arkadios'un 24 yaşında ölen karısı Aelia Eudoksia'nın lahdidir. Aelia göz alıcı bir kadındı ve İoannes Hrisostomos'un yeminli düşmanıydı. Lahdin kapağını benzeri nadir bulunan bir haç süsler: haçın üst kolunun yerinde bir halka vardır. Bu tasarımın kaynağı Mısır hiyerogliflerindedir: halka, hayat anlamına gelir (bu tasarım hiç şüphesiz, Hrisostomos'un bir diğer yeminli düşmanı olan İskenderiye Başpiskoposu Teofilos'un etkisini yansıtır). Saltanat ortaklığının büyük bölümünü hamile olarak geçiren Eudoksia, 6 Ekim 404'te doğum sırasında ölmüştü. İkinci lahitte yatan imparatorluk ailesi mensubu ise bilinmiyor. Bu dış avluyu çeviren atriumda devasa zemin mozaiklerinden kalma parçalar duvar önlerine serilidir ve üzerlerinde de ne bir envanter numarası ne de kökenlerini anlatan bir yazı vardır. Buraya 1967'de getirilen bu parçalar 5. yüzyıla tarihlenir. Anlaşılan bu mozaikler bir zamanlar, geleceğin patriği Eftihios'un gençliğini geçirdiği Urvikios Kilisesi'nin zeminini örtüyordu.

Topkapı

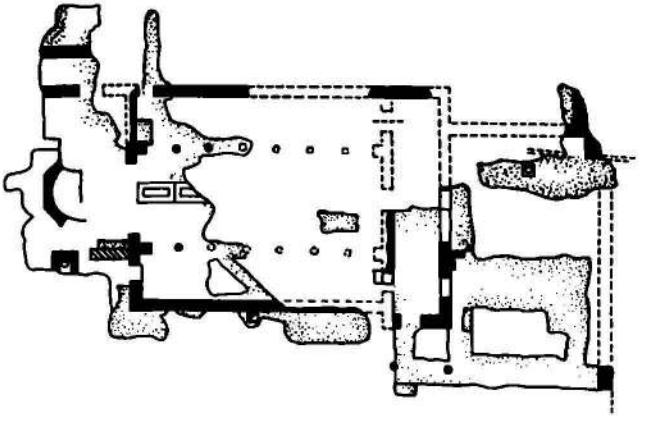
Eskiden sultanın sarayının, bugün ise Topkapı Sarayı Müzesinin bulunduğu bölge, şehrin ilk başladığı yerdir. Burada çok sayıda Bizans yapısı bulunarak yeniden gömülmüş, ama sistemli bir kazı yapılmamıştır.

Topkapı'nın ilk avlusu, Aya İrini'nin bulunduğu avludur. Burası, müze alanı değildir –müzeye giriş biletleri ikinci avlunun kapısında

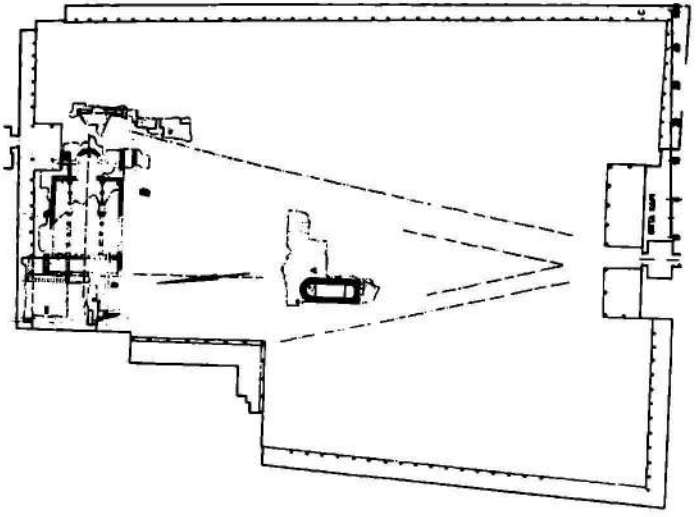

Bugün Barletta'da bulunan dev heykelin bir zamanlar kaidesi olan dev sütun başlığı. Şimdi kayıp olan sütunun yüksekliği 23 metreyi buluyordu.

satılır. İkinci avluya girdikten sonra derhal sağa dönmek gerekir; burası kapalı bir galeridir (yürürken sarayın bütün çevresinin Bizans yapılarından alınma rengârenk ve hepsi birbirinden güzel sütunlarla süslendiğine dikkat edin). Cesaretinizi yitirmeden, "No Visitors" yazılı açıklıktan içeri süzülün. Burada karşınıza serilecek olan küçük avlu, müze korumalarının dinlenme alanıdır, ama aynı zamanda her nedense dev boyutlarda bir **Korint sütun başlığını** da (7, krokiye bkz. s. 144) barındırır. Kuralları fazla zorlamadan bu sütun başlığını inceleyebilirsiniz. Bu sütun başlığı (dev taş için bu deyimi kullanabilirsek eğer) Ayasofya'nın apsisinin doğusunda, eskiden Pittakia'nın olduğu yerde bulunmuştur. Orada bir heykelin kaidesi olarak hizmet ediyormuş. Sütun başlığının üst yüzeyinde bu heykelin ayak izleri hâlâ seçilir; bu izler Barletta Kolossusu'nun ayaklarına uyar. Barletta Kolossusu, 5 metreyi aşkın boyuyla dev bir bronz heykeldir; bir ara İtalya'nın Barletta Kasabası'nın yakınlarında, sahilde denizle yıkanıyordu. Anlaşılan oralarda batan, Konstantinopolis yağmasının ganimetlerini taşıyan bir Venedik gemisinden kurtulmuştur. Tarihçiler, bu figürün kime

2

1

Topkapı Sarayı ikinci avlusu (altta) ve uzak köşesindeki bazilikanın konumu. Üstteki çizimde bu bazilikanın planı büyütülmüş olarak gösteriliyor.

ait olduğu hakkında uzun tartışmalara girişmişler ve nihayet, bunun, kaidesinden çoktan beri ayrı, bu uzak Apulia diyarlarındaki İmparator I. Leon olduğuna karar vermişlerdir.

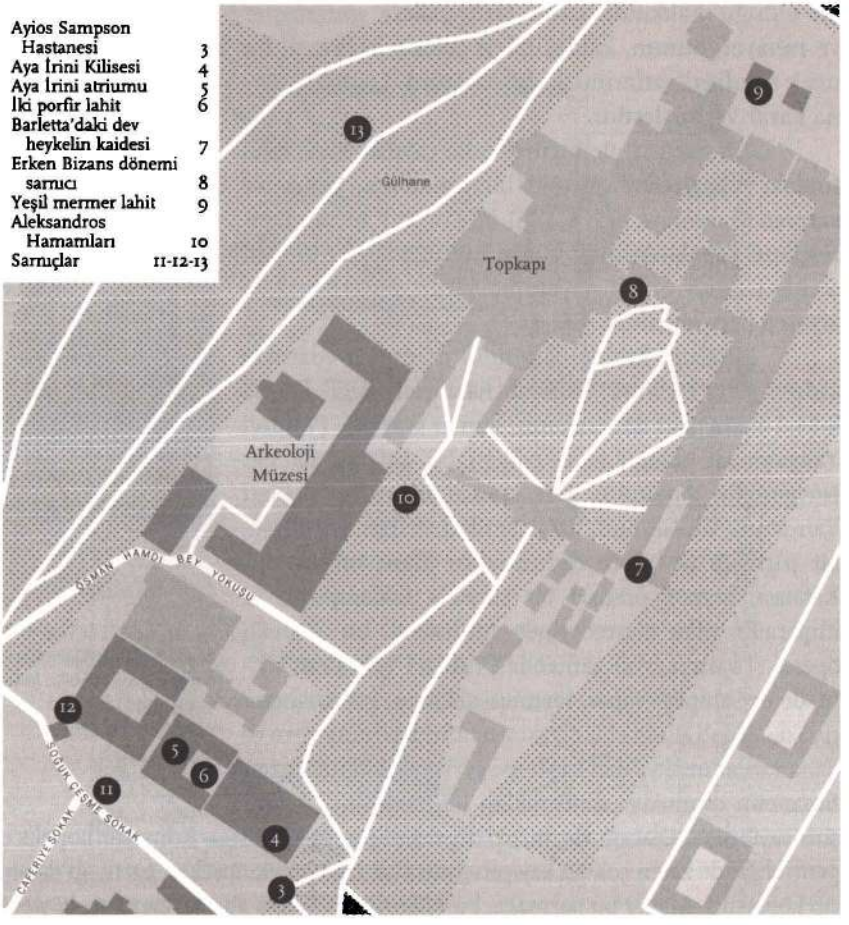
Bir sonraki, üçüncü avluda, çayırın uzak tarafındaki tepesi camla örtülü bir merdiven, geniş bir **sarnıca** (8, krokiye bkz. s. 144) iner; ancak burası ziyaretçilere kapalı. Aslında bütün bu alanda her birinin ölçüleri farklı en az 39 sarnıç vardır ama hepsi de ziyaretçilere kapalıdır.

Müzenin hazine dairesinin dördüncü odasında sadece paha biçilmez Osmanlı hazineleri değil Bizans kutsal emanetleri de sergilenir; bunlar arasında (Vaftizci Yahya'ya ait olduğu iddia edilen) bir **kafatası** da var. Novgorodlu Antoniy'e göre, 1200 itibariyle "Vaftizci Yahya'nın vücudunun üst kısımları, kafası ve göğsü, bir parmağı ve bir de dişi, Studios Manastırı'ndaydı." Kafatası, hemen oradaki bir sunakta saklanıyordu ve imparator yıllık ziyaretlerinde muhakkak bu emaneti öperdi. Topkapı, aynı zamanda **"Vaftizci Yahya'nın eli"**-ne de ev sahipliği yapar. İoannes Skilitzes, bu emanetin 956'da "Yuab adında bir diyakoz tarafından çalındığını ve daha sonra Antakya'dan başkente geri getirildiğini" yazar. Emanetin çalınması, dindarlıktan kaynaklanan bir girişim sayılmıştı. Olacağı var ya, azizin sağ elinin başparmağı, Konstantinopolis'e getirildiğinde zaten çoktan kayıpmış; zira bir hacı bu eli öperken parmağı da ısırıp koparmış. Meğer bu parmağa, bir ejderhanın ağzına atıp bu canavarı böylece öldürmek için ihtiyacı varmış. Ele gelince, onu olsa olsa [aynı zamanda bir hekim ve cerrah olan] Havari Luka'dan başkası kesmiş olamaz.

Bu dev heykel, I. Valentinianus, Markianos veya Zenon'u temsil ediyor olabilir; kesin olarak saptamak için yeterince bilgi yok.

Kutsal emanetin dönüşü şerefine Konstantinos Porfirogennetos 7 Ocak'ta bayram ilan etmiş ve eli de Büyük Saray'daki Teotokos tu Faru Kilisesi'nde saklasınlar diye oraya yollamış. Yukarıda sözünü ettiğimiz Novgorodlu Antoniy'in sözleriyle: "ve imparator, bu el sayesinde tahtına

Topkapı Sarayı'nın bulunduğu bölge.

kavuştu." Aslında bugün gördüğümüz el şeklindeki kutu, Bizans geleneğinde yoktu; bu muhtemelen Venedikli bir sanatçının eseri, ancak gene de üzerinde şu Yunanca yazılar var: "Bu, Vaftizci Yahya'nın elidir," "Tanrının kuzusu burada," "Tanrının hizmetkârı keşiş Danyel'in duası."

Dördüncü ve en içteki avlu, bir Bizans duvarıyla ikiye bölünmüştür. Bağdat Köşkü adıyla bilinen sol taraftaki köşk, **porfir üzerine dekoratif unsurlarla** süslenmiştir (bu dekoratif unsurlar da Bizans kökenlidir); sağ taraftaki Mecidiye Köşkü ise bir Bizans temelinin üzerine inşa edilmiştir. **Hekimbaşı Kulesi** de Bizans kökenlidir. Eğer dördüncü avlunun en sonundaki korkuluğa yaslanırsanız, çayırın üzerinde muhteşem yeşil mermerden bir **lahit** (9, krokiye bkz. s. 144) görürsünüz.

Topkapı Müzesinden birinci avluya döndüğümüzde, meydanın batı tarafında yarın kıyısı boyunca yürümeye ve eski **Aleksandros Hamamlarının** (10) devasa kalıntılarını görmeye değer. Bu, (Zeuksippos'u saymazsak) Bizans'tan kalan herhalde biricik hamam kompleksiydi. Öyle anlaşılıyor ki, antikçağın bunun gibi görkemli kaplıcalarının yerlerine, orta Bizans döneminde çok daha mütevazı özel hamamlar, manastırlarda da banyolar kurulmuştu (ruhban dışındakiler de bu banyolara belli günlerde girebiliyorlardı). Bizans ahalisi için hamamlar tehlikeli ve şüphe uyandırıcı, büyüyle ilişkilendirilen yerlerdi. Bir hikâyeye göre, 12. yüzyılın kara büyüyle uğraşan ünlü âlimi Sikidites'i yıkanırken biri rencide etmiş. Bunun üzerine büyücü bir afsun söylemiş; kapkara, kel yaratıklar sıcak su borusundan fırladıktan sonra ve kıçlarına tekmeyi basıp herkesi dışarı çıkarmış ve onları soyunma odasına kadar köpükler içinde kovalamış.

Topkapı Sarayı birinci avlusundan, Arkeoloji Müzesine (bkz. bölüm 5) giden bir patikaya çıkabilir veya geldiğiniz yoldan Ayasofya'ya geri dönerken yandaki Soğukçeşme Sokağı'na inebilirsiniz. Burada Konuk Evi Oteli'ni bulacaksınız; bu otelin barı, eski bir **sarnıcın** (11) içindedir. Bu sokaktan biraz aşağıda, tramvay yoluna yakın, erken dönem bir **Bizans sarnıcını** (12) ise Sarnıç Lokantası işgal eder. Yemeğinizi bu 150 kişilik lokantada yemenize gerek yok, ama burayı görmeye değer. Burası epey geniş bir mekândır. 10 metre yüksekliğindeki duvarlar, "orijinal" (yani başka bir yapıdan taşınmamış, burası için yapılmış) sütunlarla desteklenir.

Çok geçmeden Gülhane Parkı'nda, Korint sütunlarıyla çevrili devasa bir sarnıç daha karşınıza çıkar. Burada eskiden yunuslar sergileniyormuş; ama şimdi kapalı ve kapısı kilitli, dolayısıyla içeriye ancak cam kapılardan bakabiliriz. Anlaşıldığı kadarıyla erken Bizans döneminde bu rezervuarın

üzerinde bugün meçhul bir Bizans **sarayı** kuruluymuş; bu mazide kalmış yapının kalıntılarını, sarnıcın çatısında görebiliriz. O sırada deniz, buraya şimdi olduğundan çok daha yakındı; sarayın pencereleri de herhalde doğruca Neorion Limanı'na bakıyordu.

Strategion

Akropolis'in kuzey tarafında bir zamanlar **Stadion** vardı; yani antikçağda Bizanslıların spor yaptıkları alan. Ancak Hıristiyanlık bu tür faaliyetleri pagan iğvaları diye suçladı; böylece bu alan erken Bizans döneminde ucuz izbe evlerle dolarken sadece eski adını korumayı başardı. Prokopios, bu evler hakkında şöyle diyecekti:

> İmparatorluğun devasa büyüklükte olmasının sonucunda şehri ülkenin her yerinden hepsi birbirinden farklı kalabalıklar dolduruyor. Bunların her biri, ya işleri gereği, ya bir ümit diye geliyorlar buraya. Buradaki hayatlarında karşılaştıkları bütün diğer güçlüklere bir de başlarını sokacak bir yer bulma sıkıntısı katılıyor. İmparator Justinianos onları bu çıkmazdan kurtarmıştı. Denize çok yakın olan, Stadion adını taşıyan muhite, bu insanlara geçici barınak olacak kocaman hanlar yaptırmıştı.

Eğer Gülhane Parkı'ndan Sarayburnu'na doğru ilerlersek, eskiden Protasios Mahallesi'nin bulunduğu, 11. yüzyılda şair ve taşlamacı Midillili Hristoforos'un yaşadığı mıntıkaya gireriz. Hristoforos, Andreas adlı bir keşişin (aralarında güya Ayia Barbara'ya ve Hirodes tarafından katledilen masum bir bebeğe ait röliklerin ve nadir bulunan başka şeylerin de bulunduğu) kutsal emanetleri topladığını duyunca İlyas Peygamber'in kaba etini, beşaret sırasında Melek Cebrail'in kanadından düşen bir tüyü ve başka şeyleri vereceği vaad ederek onu Protasios'a kendisini ziyaret etmeye çağırmış.

Demiryolu, Sarayburnu'na çıkmamızı engeller; ama eski zamanlarda şimdiki Sirkeci Garının 300 metre güneyinde **Strategion** Meydanı bulunuyordu. Efsaneye göre Büyük İskender ordularını tam burada teftiş etmiş. Büyük Constantinus da başkentin Bizans'a taşınması şerefine buraya bir kitabe diktirmiş. 8. yüzyılda ismi bilinmeyen bir tarih öğrencisi şöyle

yazmış: "Constantinus burayı çok beğendi, bu sebeple burada bir çukura bir sürü pagan sikkesi doldurttu. Atalarımız bize bütün bunları yazılı değil de sözlü nakletmiş olmalarına rağmen buna inanmazlık edemiyorum."

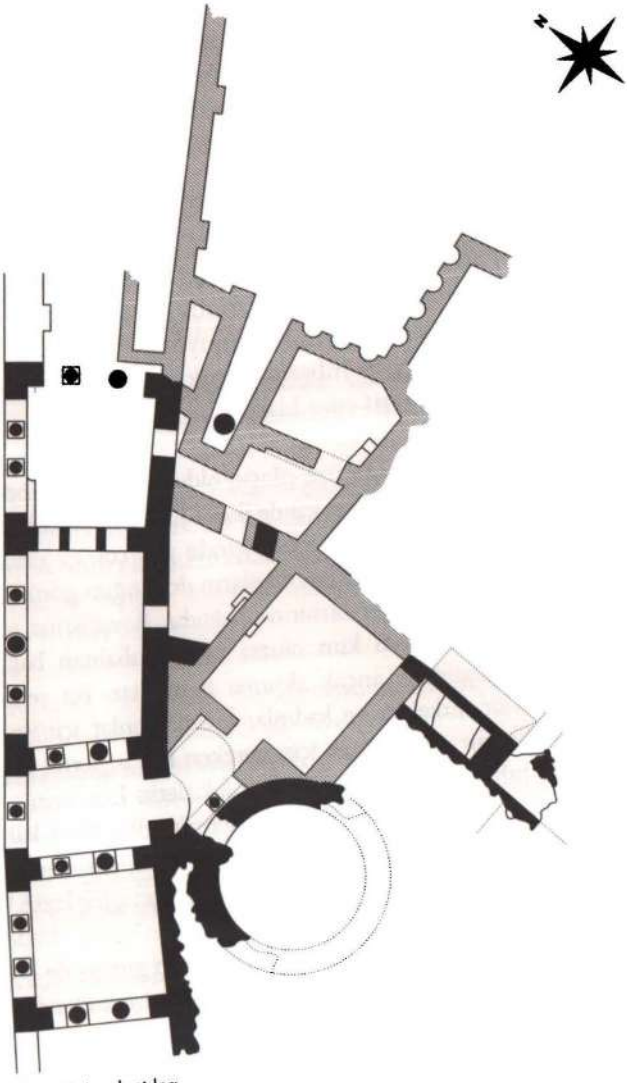
Tarihçi Manuel Hrisoloras, 15. yüzyılda, burada heykelleri yitip gitmiş pek çok kaide bulunduğunu yazar.

Aziz Pavlos Yetimhanesi ve Gotlar Sütunu

Eğer Gülhane Parkı'na, Sarayburnu'na yakın kapısından girersek, az sonra **Aziz Pavlos Yetimhanesi**nin (14, krokiye bkz. s. 152) harabeleri karşımıza çıkar. Burası 6. yüzyıl ortalarında yaptırılan (ancak zirvesine 12. yüzyılda erişen) devasa bir eğitim kurumuydu.

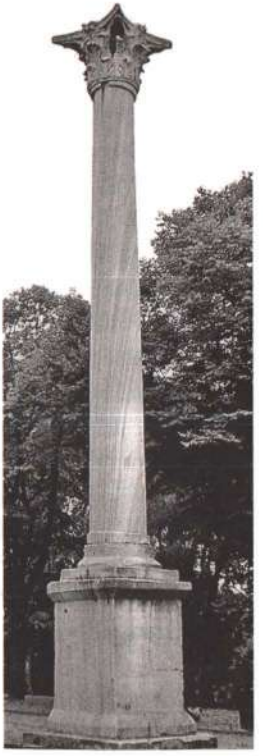
Anna Komnena 1116 itibariyle, (çok muhtemel ki retorik birtakım abartılarla) burayı şöyle tarif eder bize:

> Aleksios Komnenos, denize çıkışın olduğu yerde, Akropolis'in yakınında, Şehirlerin Kraliçesinin içinde ikinci bir şehir daha yaptırdı. Buradaki en yüksek noktada, bir çember içinde pek çok ev vardı. Burada kör, topal yahut başka sakatlıkları olanların dolaştığını görürsünüz. Bu evler iki katlı ve ikişer ikişer birbirine bağlıdır. Boyutlarına gelince, bunları ziyaret etmek isteyen kim olursa olsun sabahtan başlasa çemberin çevresini dolanmayı ancak akşama tamamlar. Bu şehir ve sakinleri işte böyledir. Erkekler ve kadınlar bizatihi onlar için inşa edilmiş bu evlerde barınır ve yaşamak için gereken her şeylerini imparatorluktan alır. En tuhafı da, imparatorun, bu fakirlerin her birinin, sanki büyük mülkleri ve servetleri olan asilzadelermiş gibi, hem kâhyası hem de hayatlarını örgütleyen kimse olmasıdır. Burada karınlarını doyuranların haddi hesabı yoktur. Ben kendi gözlerimle, genç bir kızın bir kocakarıya yardım ettiğini, gözleri gören bir adamın bir körün elinden tuttuğunu, bacağı kesik bir adamın koluna bir diğerinin girmiş de ona bacak olduğunu, elleri kesik bir adamın başkasının ellerini kullandığını, annelerin başkalarının bebeklerini emzirdiğini, felçlilerin yardıma gelsinler diye kuvvetli adamları beklediklerini görmüşümdür. Buraya, imparatorun yetimlere ve elden ayaktan düşmüş kimselere olan şefkatinden ötürü

Aziz Pavlos Yetimhanesinin yıkıntıları.

yetimhane denir. Buraya girdiğinizde hemen sağ tarafınızda her ırktan toplanan yetimler için bir gramer okulu görürsünüz; buranın başında bir usta bulunur ve oğlanlar onun etrafında toplanırlar, kimi gramer problemlerini düşünmekte, kimi de gramatik analiz denilen şeyleri yazmaktadır. Bir Latin'e ders öğretildiğini, bir İskitin Yunanca öğrendiğini, bir Romalının Yunanca metinlerle uğraştığını ve okuma yazması olmayan bir Yunanın muhteşem Yunanca konuştuğunu da görebilirsiniz.

Gotlar sütunu; Şehrin Bizans öncesi tarihinin bir tanığı.

Bu sırtın biraz daha yukarısında, şehirdeki en eski dikilitaş olan **Gotlar Sütunu** (15, krokiye bkz. s. 152), sultanın sarayının neredeyse tam önünde dimdik yükselir. Lidyalı İoannes, 6. yüzyılda şöyle yazıyordu: "Bizans'taki Tykhe [talih] Sütunu'nu Büyük Pompeius diktirmişti; tam bu yerde Mithridates'i Gotlarla birlikte kuşattıktan sonra onları ezerek Bizans'ı ele geçirmişti. Buna, sütunun kaidesindeki Latince kitabe de şahitlik eder; orada şöyle denir: Gotları yenmek suretiyle dönen talihe. Burası daha sonra meyhane yapılmıştır." Bu hikâyede, kitabeden başka doğru hiçbir şey yoktur. 14. yüzyılda Nikeforos Gregoras, sütunun şehrin efsanevi kurucusu Bizas tarafından bizzat diktirildiğine emindi. Sütun "sallanmaya ve günler boyunca titremeye başlayıp da herkes onu izlemeye koştuğunda" Teodoros Metohites, İmparator II. Andronikos'u ziyaret etti. "İkisi konuştular, ama ne konuştuklarını kimse bilmiyor. Daha sonra birtakım deliller bizi, bunların, esrarengiz ve müphem bir dille gaipten haberler veren bazı kutsal kitaplara baktığına inanmaya sevk etmiştir. Bu kaynakları, bir düşman saldırısını, bütün devlet işlerinin yıkıma uğrayacağını ve imparatorluk otoritesinin tehdit altına gireceğini tahmin etmeye yarayacak bir fal şeklinde derlediler. Ancak bütün bunları meydana getirecek olan kimsenin genç

Andronikos olduğunu anlayamadılar." Bir başka deyişle, yabancı istilacılar yahut asiler değil, bizzat imparatorun torunu.

Gerçekte sütunun ne Bizas ne Pompeius ile ilişkisi vardır. Muhtemelen 269 yılında, Roma İmparatoru II. Claudius'un Gotlara karşı zaferinin şerefine dikilmiştir. Şüphesiz bu bilgi, durumu pek de açıklamıyor; nihayetinde Claudius, Bizans'a hiç gelmemişti ve bu zafer de yüzlerce kilometre uzakta, günümüzde Sırbistan'ın Niš Şehri yakınlarında kazanılmıştı. Yani, sütunun neden burada olduğu belirsizdir. Bir başka teori ise, Constantinus'un bu sütunu buraya Gotlara karşı kendisinin 332'de kazandığı zaferi şereflendirmek için getirttiğini ileri sürer. Ne var ki kitabede bulunan "*Gotları yenmek suretiyle geri dönen talihe*" ifadesi, daha ziyade Claudius'u çağrıştırıyor. Bu kitabenin, daha önceki bir başka (ve okunmaz hale gelmiş) kitabenin üzerine kazınmış olması da gizemi derinleştiriyor. Yeni harfler, eskilerin üzerlerine yerleştirilmiş; bu yüzden de bunların birbirlerinden epeyce farklı olduğunu anlıyoruz –bu, Bizans estetik anlayışından (özellikle de geç Bizans döneminden) çok farklı bir kitabedir. Yüzü denize dönük olan sütunun tepesinde Korint sütun başlığı vardır ki bu da zamanında üzerinde duran Talih Tanrıçası (Tykhe) heykelinin kaidesini teşkil ediyordu.

Bu sırttan biraz daha aşağıda, sultanın sarayının günümüzdeki kuzeydoğu köşesinin yakınında Kinegion bulunuyordu; burası, vahşi hayvanların tutulduğu bir amfiteatrdı. (Her ne kadar gladyatör dövüşleri 4. yüzyılda Hıristiyanlıkla birlikte yasaklandıysa da, bu arenadaki vahşi hayvan avı en azından 5. yüzyıla kadar sürdü. Hayvan hakları savunucuları yoktu o sıralar!)

Kinegion'daki kanlı seyirler daha sonra da devam etti, yalnız halka açık infazlar biçiminde. 705'te İmparator Leontios ile III. Tiberios'un kafaları burada kesildi; 718'de aynı şey, ikona kırıcılığı döneminin birçok şehidinin ardından Artemios'un başına da geldi.

Haziran 559'da pagan kitapları burada yakıldı, Tanrı heykelleri burada parçalandı; ancak biraz ileride göreceğimiz gibi, bu imha faaliyeti tam olmaktan çok uzaktı. Yerel tarihçiler Konstantinopolis ile ilgili efsaneler yazmaya başladıklarında şehrin sakinlerinin her yere dağılmış sayı-

sız heykelden ötürü çok korktukları da açığa çıkacaktı. Aşağıdaki hikâye, Kinegion hakkında anlatılan masallara tipik bir örnektir:

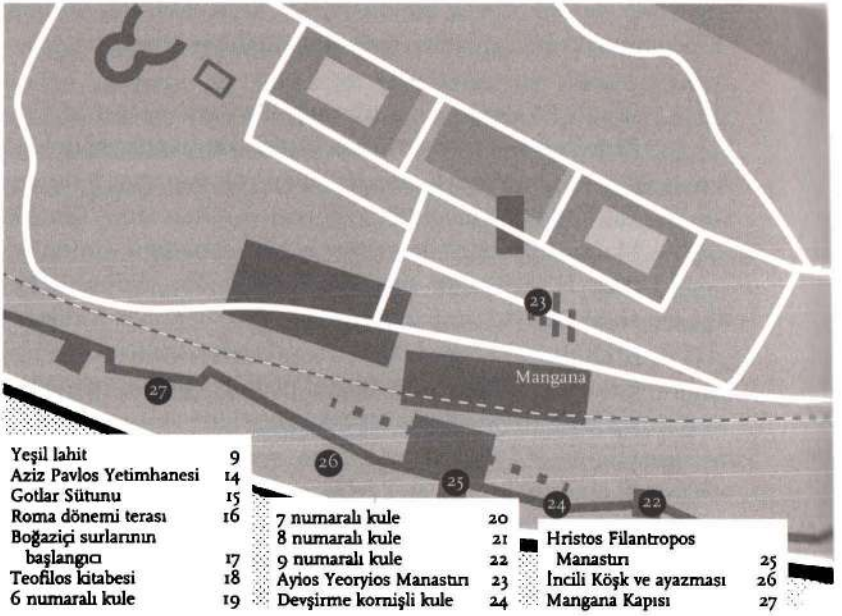
> Lektör Teodoros, Chartularius [saray arşivcisi] Himerios ile birlikte Kinegion'a gittiğinde orada kısa boylu tıknaz yapılı bir heykel gördü. Teodoros şöyle anlatır: "Ben çok şaşırdım, Himerios ise dedi ki: 'İşte bu, Kinegion'un kurucusu.' Ben tam, 'Kinegion'u kuran Maksiminos'tur,' demiştim ki heykel olduğu yerden devrildi, doğruca Himerios'un üzerine düşerek onu öldürdü. Müteveffanın akrabaları ve imparatorun dostları benimle birlikte Kinegion'a geldiler; daha cesedin yanına yaklaşmadan heykelin nasıl devrildiğine hayret ettiler. Bir filozof dedi ki: 'Bu heykelin altında bir rölyef buldum ki, orada bir adamın öldüğü resmedilmiş.' İmparator Filippikos'a durum bildirilince o da heykelin oracıkta gömülmesini emretti."

Saçmalık mı diyeceksiniz? Kuşkusuz tamamen saçma. Ama bu saçma halk efsaneleri, Konstantinopolis halkının ortaçağda, şehrin tarihiyle bağlarının nasıl kopmuş olduğunu gösterir...

Boğaz, Altın Boynuz ile Buluşuyor

Tepeden denize doğru inip Gülhane Parkı'nı arkanızda bıraktıktan sonra sağa dönün. Şimdi, Boğaziçi'nin Altın Boynuz [Haliç] ile buluştuğu yerde bir Atatürk heykeli vardır. Burası eskiden, adını hemen yakınındaki kiliseden alan görkemli **Ayia Barbara Kapısının** olduğu yerdi.

Akıntı burada çok şiddetlidir; kendine has Ayios Basileios'un (Genç) 10. yüzyılda denize atıldığı yerin de burası olduğu iddia edilir. Bu cinayet, paganların veya barbarların işi değildi; cinayet, Samonas adında bir Bizans nazırının emriyle işlenmişti. Samonas, seyahatleriyle şüphe uyandıran Basileios'u sorgulamış, işkence ettirmiş ve casus olduğuna kanaat getirdikten sonra boğulmasını buyurmuştu. Ama azizi kurtarmaya yunuslar geldiler ve onu Altın Boynuz'da karaya çıkardılar; aziz de kısa bir süre sonra başkentte gene ortaya çıktı.

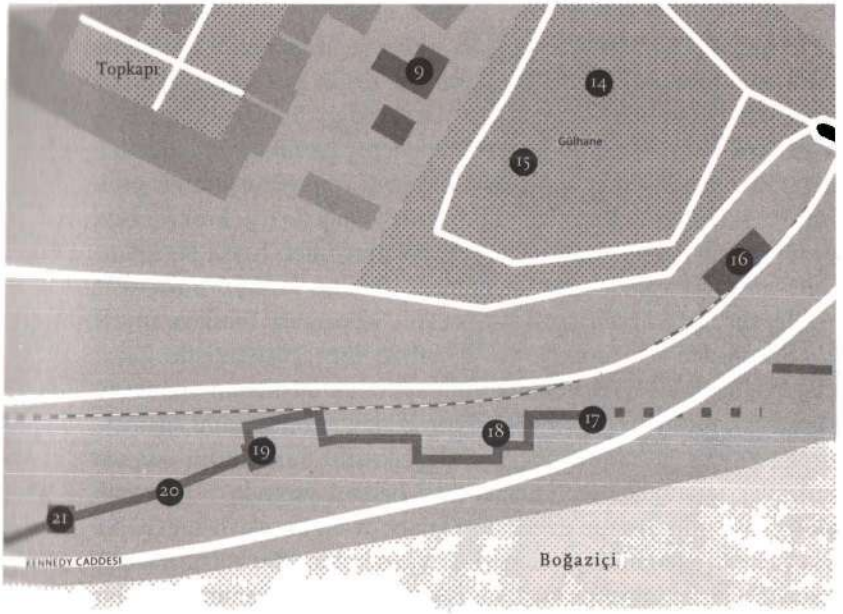

Yeşil lahit	9	7 numaralı kule	20	Hristos Filantropos Manastırı	25
Aziz Pavlos Yetimhanesi	14	8 numaralı kule	21	İncili Köşk ve ayazması	26
Gotlar Sütunu	15	9 numaralı kule	22	Mangana Kapısı	27
Roma dönemi terası	16	Ayios Yeoryios Manastırı	23		
Boğaziçi surlarının başlangıcı	17	Devşirme kornişli kule	24		
Teofilos kitabesi	18				
6 numaralı kule	19				

Mangana'nın olduğu bölge.

Eğer başınızı kaldıracak olursanız, muhteşem bir manzara sunan Gülhane Parkı'ndaki kafenin bir **Roma dönemi terası** (16) üzerinde geniş bir alanda kurulduğunu göreceksiniz. **Ayios Minas Kilisesi** de buradaydı. 6. yüzyıl başlarında burada bir yeraltı geçidi ortaya çıkartılmıştı ve bu temizlendiği sırada "acayip uzun boylu insanlara ait" sayısız kemik de bulunmuştu. Hayretler içinde kalan İmparator Anastasios bunları imparatorluk sarayına astırmıştı. 877'de ölen Patrik İgnatios da cenazesinden önce bu kilisede sergilenmişti. Cenazede patriğin "üzerini örten bez on binlerce parçaya ayrılmış ve müminlere dağılmıştı; cenaze ise kalabalığın eline geçmekten son anda kurtarılmıştı."

Arkamızı Altın Boynuz'a dönelim ve **Boğaziçi surları** (17) boyunca yürüyelim. Şehrin deniz surları, kara surlarından çok sonra yapılmıştı; 439'da İmparator II. Teodosios "Konstantinopolis'i denizden tama-

men çevirecek surlar yapılmasını emretti." Amacı belliydi: Vandalların Kartaca'da krallıklarını kurduğu yıldı o yıl ve Akdeniz yüzyıllardan beri ilk defa Roma gölü olmaktan çıkmıştı.

Boğaziçi Surları, Sarayburnu'ndan Altın Boynuz'a kadar 8 kilometre uzunluğundadır. Yüksekliği 12-15 metre arasındadır, üzerinde 188 kule ve 13 de kapı bulunur (ancak Osmanlı kapıları, Bizans atalarıyla her zaman örtüşmez. Bununla birlikte şu an gördüğümüz sur 5. yüzyıl yapısı değildir; bu surlar başarısız Arap kuşatmalarının denizden yapıldığı 9. yüzyıla aittir.

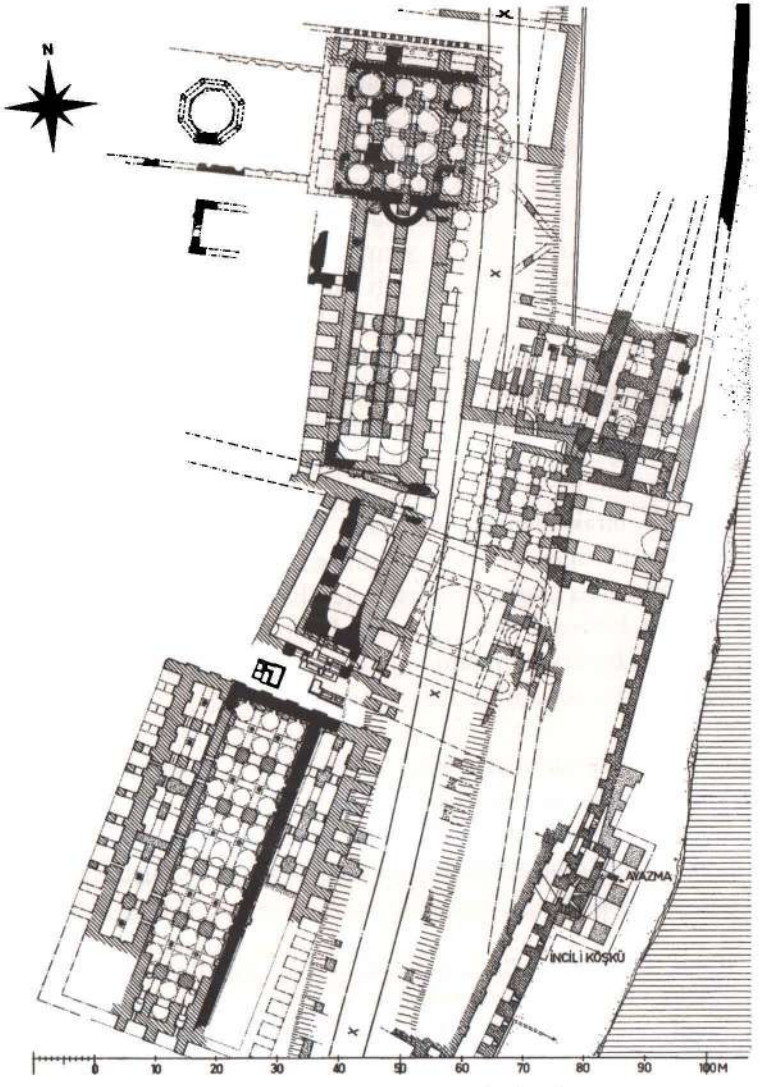
1871'de surlar sekiz yerde kâh kuzey kâh güney tarafında, bazen de doğrudan doğruya içinden geçecek şekilde demiryolu tarafından kesildi. Bu defa kuzeyden güneye, Boğaz'ın hemen yanından yürüyelim. Surların aniden bir dik açı teşkil ettiği yerde halen okunabilen, bir kısa bir uzun vezinle yazılmış on iki hecelik bir **kitabe** (18) vardır. Kurşunla doldurulmuş harflerle, şöyle

denilir: "Dindar hükümdar ve İmparator Teofilos, senin suretinde yıkılmaz bir sur bularak ey İsa, yeni temeller üzerinde bu surları yaptırdı. Kendi kudretinle esirge onları, ey dünyanın efendisi! Ve kıyamete değin sarsılmaz, yıkılmaz eyle onları..." Kitabenin sonu kopmuştur. Depremler, Konstantinopolis'in kırbacıydı; pek çok sur ve binadaki kitabe de bu depremlerin afsunu gibidir.

Biraz daha ileride Bizans dönemindeki ismi yitip gitmiş, duvar örülmüş bir kapıyla karşılaşırız. Bir sonraki **6 numaralı kule**de (19, krokiye bkz. s. 152-153), bir öncekiyle karşılaştırılabilecek, halen okunan başka bir kitabe daha vardır: "İsa'ya iman eden büyük monark Teofilos kulesi." Vakanüvis Yeoryios Kedrenos, 12. yüzyılda şöyle yazmıştı: "İmparator Teofilos, inşaat işiyle çok ilgilenirdi ve şehrin surlarına da büyük itina göstermiştir. Zarar gören surları yıktırmış ve yerine yenilerini yaptırarak düşmanın sızmasını imkânsız kılmıştır. Bu surlar günümüzde de ayaktadır ve onun adını taşımaktadır." Gördüğümüz gibi, tarihçi doğru söylemektedir. Surların bir sonraki kesiti Osmanlılar tarafından yapılmıştır; ama hemen yanında **7 numaralı Bizans kulesi** (20) vardır. Bunun üzerindeki kitabe de bir öncekiyle neredeyse aynıdır: "İsa'ya iman eden mümin monark Teofilos kulesi." Bu kulenin kuzey tarafında, surlarla birleştiği yerde küçük bir Bizans kapısı bulunur. Diğer bir küçük kapı da kulenin pek az güneyinde açılmıştır. Leon Fokas, 970'te sürgünden geri döndüğünde şehre bu kapılardan birinden girmiş olabilir.

Bir sonra **8 numaralı kule**yle (21) karşılaşırız; bunun da sağ tarafında Bizans döneminden kalma küçük bir kapı vardır. Bu kulenin konumu diğerlerinden farklı, ne var ki **Kız Kulesi** ile tam bir uyum içindedir. Bu uyum, İmparator Manuel Komnenos'un 12. yüzyıl ortalarında düşman saldırısı sırasında bir zincirle Boğaz'ı kapatma planı yaptığı yerin tam da bu iki nokta arası olduğunu düşündürtür bize. Bir sonraki kapı Osmanlıların Demirkapı'sıdır; onu da **9 numaralı kule** (22) takip eder. Zamanında bu kulede de İmparator Teofilos şerefine bir kitabe varmış; surun üzerinde metal harflerin çakıldığı yerler açıkça görülür. Harfleri çalmışlar ama yerleri kalmış.

Bu kulenin hemen yanında, sur üzerindeki bir menfezden **Ayios Yeoryios Manastırı'nın yıkıntıları** (23) görülebilir. Ancak burası askeri bölge olduğu için ziyaretçi girişi yasak. Surlarla sultanın sarayı arasındaki bu alanda Bizans dönemi manzarasını hatırlatan tek şey, geniş yeşil alan.

Günümüzde Mangana yıkıntıları neredeyse bütünüyle ziyaretçilere kapalı.

Mangana Mahallesi'ndeki (burası aslında cephanelik, yani *mangana* idi) kilise, Ayasofya'da bir portresi bulunan Konstantinos Monomahos tarafından yaptırılmıştı. Mihael Psellos, bu bina ile ilgili şöyle yazar:

> Şimdi sıra, imparatorun ahmakça ifratları arasında en acayibi olan Ayios Yeoryios Kilisesi binasına geldi. İmparator orijinal kiliseyi yerle bir ettirdi, zira o vakte kadar yapılmış bütün yapılardan daha üstününü kurma fikriyle yanıp tutuşuyordu. Her şey çok daha sanatkârane şekilde yapıldı; çatı altın kakmalarla kaplandı, yerler ve duvarlar paha biçilmez yeşil taşlarla örtüldü. Bu rengârenk taşlar çiçekleri andırıyordu. Altına gelince, imparatorluk hazinesinden ırmak gibi akıyordu. Ancak kilise daha bitmemişti ki bütün plan değiştirildi, duvarlar yerle bir edildi, yapılan her şey yıkılıp yeni baştan başlandı. Sebebi şuydu ki, mabet diğer binalarla karşılaştırıldığında tam bir üstünlük kazanmıştı ama kiliseyi [Ayasofya'yı –yn.] gölgede bırakamamıştı. Ve sonra duvarlar tekrar yükseldi. Koca binanın görünen her yerine altınlar serpildi. Binanın içine galeriler, yanına bir çayır açıldı, fıskiyeler, havuzlar inşa edildi. Tapınağı dolaşan herkes büyüklüğünden dilini yutar, güzelliğiyle gözleri kamaşır, bu devasa yapının her yeri muhteşemdir. Etrafını çeviren çayırı ise ne göz alır ne akıl.

Günümüzde bu manastırdan kalan tek şey, 52 metreye 40 metre ölçülerinde (ziyaretçilere kapalı) bir sarnıçtır.

Konstantinos Monomahos, bu kilisenin yakınlarında bir hukuk okulu da açtı. Bu okulun müfredatı günümüze kadar kalmıştır. Burada şu tür talimatlar bulunur:

> Bütün öğrencileri sınıfına kabul et ve dersleri parasız ver; ancak öğretmenlerin zengin konaklarında büyümüş ve hocalarını memnun etmek isteyen öğrencilerinden hediye almaları yasaklanmamıştır.

Monomahos, 11 Ocak 1055'te Mangana'da öldü ve oraya gömüldü.

Devam edelim. **Bir sonraki kule**de (24, krokiye bkz. s. 152) zarif **korniş**e dikkat edelim. Görünüşe bakılırsa kimse surların güzelleştirilmesiyle özel olarak ilgilenmiş değildir. Bu korniş de muhtemelen daha eski bir yapıdan getirilmiştir (bilhassa yakındaki kâgir yapıya eklenen sütunlar bunu düşündürtür). Ancak bu dekoratif elemanın dikey yerleştirilmeyip estetik etkisini olanca gücüyle sergilemesine izin verilmesi ilgi çekicidir. Surun dış kabuğu ellerinde bulunan malzemeler ayırt edilmeden inşa edilmiş gibidir; Yunanca "otokratlar" kelimesinin iki parçaya ayrılmış olması da buna delalettir. Kelimenin ikinci parçası biraz kuzeyde olduğu halde ilk parça az aşağıda bir başka duvarda görülür. 14. yüzyıl boyunca imparatorluğu sarsan iç savaş döneminde bu kule tıka basa silahla doluymuş ve bir kuşatma yahut sokak savaşları durumunda uzun süre kendine yetecek şekilde hazırlanmış.

10. yüzyıldan kalma erotik bir sahne, fildişi üzerine, Köln.

Hristos Filantropos Manastırı

Tahkimatın dış duvarı, bir **geç dönem Bizans kilisesi**nin (25) ön cephesiyle bitişiktir. Böylece surların tam burasında küçük, zarif nişler, geometrik şekiller ve tuğla palmetleri ile çok güzel, çok zarif bir de kapı vardır.

Ön cephe, demir parmaklıkların ayırdığı kemerlerle kesişir. Ancak aralıklardan süzülerek karanlık, ama hiç de kasvetli olmayan iç mekâna geçmek mümkündür. Bu tonozlu devasa alan (17 metreye 15 metredir) 2,5 metreye 3 metrelik devasa kolonlarla üç koridora ayrılmıştır. Ortadaki koridorun yüksekliği 10 metredir.

Şimdi, ünlü Hristos Filantropos (İnsanların Dostu) Manastırı'nın bodrum katında bulunuyoruz. Bu manastırın, aslında buna karşı pek çok yasak olmasına rağmen kadın ve erkek bölümleri vardı ve bunun biricik örneğiydi. Filantropos, 1307'de İmparator II. Andronikos'un gelini ve baş nazırı Nikeforos Kumnos'un kızı Eirene tarafından kuruldu. Eirene 16 yaşında dul kalınca kendi kurduğu bu manastıra çekildi ve on yıllar boyunca oradan, demir yumrukla, Eulogia adıyla yönetti burayı. Eirene tarafından yazılan manastır kuralları, buradaki hayatın sertliğine tanıklık eder:

Hristos Filantropos'un Marmara'ya bakan yüzü.

Benim Soteros Hristos Filantropos'umdaki rahibelerin ortak bir hayat sürmelerini arzu ediyor ve istiyorum; yalnızca yemeklerini birlikte yemekle yetinmeyecek, birlikte yemek pişirecek ve birlikte iş görecekler. İşte ancak o zaman tacir karıları hatta onlardan bile kötü avam karıları gibi değil rahibeler gibi davranırlar. Eğer bunlardan birinin şahsi menfaat amacıyla çalıştığı yahut odasında yemek yaptığı öğrenilirse acımasızca cezalandırılsın.

Tarihçi Gregorios, Eirene'yi şöyle tarif ediyor:

Pek çok talihsizlik ve zulümden geçmiş gerçek bir imparatoriçe. Bütün servetini fakirlere dağıttı, sadece manastırını kurmak için gereken kadarını esirgedi. Bu manastır, şatafatıyla değil faziletiyle

şan saldı. Eirene, onun inşasını tamamlamak için büyük fedakârlıklarda bulundu ve burada 100'den fazla rahibeyi topladı. 70 yaşına geldiğinde büyük bir bilgelik sahibiydi. Hem konuşması hem de sessizliği, etrafındakiler için öğüttü. Ateşli ve inatçı öfke patlamalarında bile (şüphesiz ki bunlar için yeterince sebebi olurdu) elinin ve dilinin hâkimiyetini kaybetmezdi.

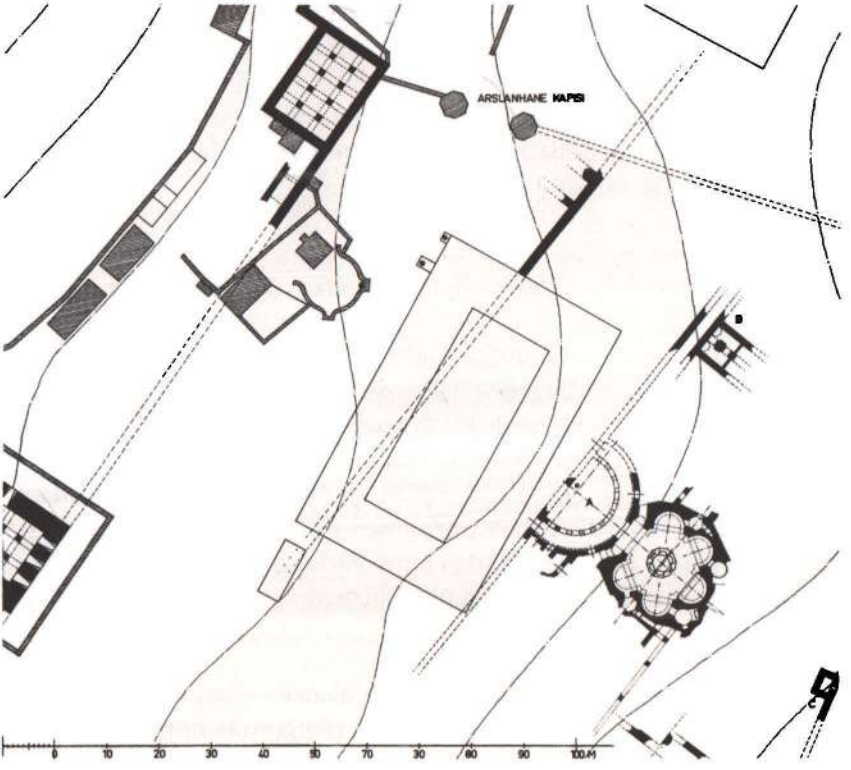
Eirene Kumnaina'nın etrafı kilisede daima dalkavuklar, akrabalar ve ricacılarla dolu olurdu. Manevi danışmanlarıyla yaptığı yazışmalardan, kökenini asla unutmayan inanılmaz buyurgan bir kadın portresi çıkar. 14. yüzyıl ortalarındaki dini ihtilaflar sırasında ihtiyar başrahibe, yazılarında kendisine iftira eden Gregorios Palamas'a ölümüne muhalifti. İsihazm yanlıları[4] öyle ileri gidiyorlardı ki, Eriene'ye Jezebel [Eski Ahit'teki kötü yürekli ve günahkâr kadın] yakıştırması yapıyor ve onu kilise konseyinin kararlarını etkilemek için "kucak dolusu para dağıtmakla" suçluyorlardı. 1341'de isihazm ihtilafları sona yaklaşırken Palamas'ın danışmanlarından Akindinos adında biri makamından ötürü suçlamalara maruz kaldı; Eirene ise ona manastırını açtı ve burada üç yıl gizlenmesine izin verdi.

Mangana

Surlardaki çıkıntılar tırmanmanıza olanak sağlar, bunu yapmanızı da kesinlikle tavsiye edeceğim –zira yukarı çıktığınızda her yönde muhteşem bir manzarayla karşılaşırsınız: doğuda Boğaziçi serilidir; surlar kuzeyden güneye doğru uzanır ve arkanızı denize, yüzünüzü ise batıya çevirirseniz arkeologlarca kazılmış ancak ziyaretçilere yasak Bizans yıkıntılarını görürsünüz (biraz sonra, demiryolunun sağ tarafından tekrar bakacağız onlara). Bu harabeler, ünlü Mangana Sarayı'ndan kalanlardır.

Saray, bir tepenin aşağı taraçasında yapılmıştı ve genişliği de yaklaşık 250 metreydi. Doğuda deniz surlarıyla (tıpkı aynı adı taşıyan manastır gibi); batıda ise 11. yüzyıla tarihlenen ve günümüze kadar gelmiş olan güçlü bir istinat duvarıyla birleşiyordu. Tepenin yukarı taraçasının

4 İsihazm, Ortodoks Hıristiyanlığının bir uygulamasıdır. Buna göre kişi dua ederken tüm dünyaya kapılarını ve duyularını kapatmalı, kendini tamamen duayla sınırlamalıdır.

Topkapı Sarayı'nın güneyindeki kalıntıların kökeni tam olarak tespit edilemiyor.

genişliği güneydeki en uzak noktası itibariyle 190 metredir ve sultanın sarayını destekleyen bir diğer istinat duvarıyla sınırdır. Konstantinos Monomahos, havada asılı gibi duran bu üst taraçada bir bahçe yaptırmıştı. Aşağısı ise at talimi yapmak için yeterince geniş bir alandı. Bütün bu alan, güneyden kuzeye doğru, fildişi gibi daralarak uzanır. Bu sarayın günümüze kalmış olan bodrumu 80 metre uzunluğunda, 40 ile 60 metre genişliğinde ve 11,5 metre yüksekliğindedir. Ne var ki yıkıntılara girememek, insana hüzün verir.

Konstantinos IX. Monomahos'un sır tekniğiyle işlenmiş sureti. Yanında karısı Zoe ve baldızı Teodora var.

Konstantinos Monomahos, Mangana'daki inşaatı, metresi Maria Skleraina'yı görebilmek için başlatmıştı. Psellus, bu inşaatla ilgili dedikoduları şöyle nakleder:

> Konstantinos her defasında bu inşaatla ilgili bir bahane uyduruyor ve ayda birkaç defa, güya işin nasıl ilerlediğini görmek, gerçekte ise bu kadının yanında vakit geçirmek için kayboluyordu. Ona İmparatoriçe Zoe'nin maiyetinden kimseler de refakat ettiğinden, Konstantinos onlar fazla meraklı olmasınlar diye sarayda şatafatlı bir masa donatıyor ve onları şölene davet ediyordu; bu adamlar ne arzu etseler derhal yerine getiriliyordu. Bunlar, bu işlerin neden yapıldığını biliyorlardı ama hanımları için üzülmekten ziyade bunların sefasını sürüyorlardı; monarkın oraya gitmek için yanıp tutuştuğunu ama utanıp da ne yapacağını bilemez olduğunu gördüklerinde ise her biri başka bir bahaneyle onun yolunu açıyorlardı. Bu, onun lütfunu kazanmak için de bilhassa önemliydi.

Ama şimdi deniz tarafına dönelim. Sarayın güneyinde Osmanlıların İncili Köşk'ü vardır, onun da yanında **ayazması** (26, krokiye bkz. s. 152). Burası Bizans zamanında hastaların şifa bulduğu bir yermiş.

14. yüzyılın ünlü Rus hacısı Smolenskli İgnatiy burayı şöyle anlatır: "Kutsal kumların olduğu deniz kıyısına indik." Novgorodlu Stefan da ekler: "Pek çok hasta yatar burada; başka şehirlerden şifa bulmaya getirilenler de vardır." Buradaki en dikkat çekici mucizeler, çarşamba ve cuma günleri meydana gelirdi. Kaynak yerinden fışkıran su kutsal sayılan kumları yıkardı ve hastalar kendilerini boğazlarına kadar kuma gömerlerdi. Osmanlılar zamanında ise sultan, her yıl Metamorfoz Yortusunda gelir, İncili Köşk'ün pencerelerinden Rum uyruklarını izlerdi.

Biraz daha güneyde duvar örülmüş **bir kapıyla pencere** (27, krokiye bkz. s. 152; Mangana Kapısı) dikkat çeker. Bunların üzerinde bir mermer korniş ile haç da görünür. Tam burada Mangana Sarayı'nın kendi küçük limanı vardı. Sur boyunca ilerlemeye devam ettiğimizde duvar örülmüş bir dizi **pencere kemeri** daha görürüz. Osmanlı döneminde içeride boğdurulan saray üyelerinin cesetleri bu pencerelerden denize atılırdı; bu uygulamanın Bizans döneminde de âdetten olduğunu kabul edebiliriz. Aynı istikamette yürürsek kakmalı bir kornişle mermer çerçeveli, duvar örülmüş bir **kapı** karşımıza çıkar. Burası, **Mihael Protovestiarios Kapısı** (28, krokiye bkz. s. 126) diye bilinen yer olabilir. Bu mitolojik şahsiyetin, Constantinus tarafından yeni başkente getirilen yedi asilzadeden biri olduğuna inanılıyordu. Ancak bunun, Ayios Lazarus Kapısı olması da mümkün. Bunun arkasında aynı adı taşıyan manastır bulunuyordu; imparator her cumartesi günü bütün saray efradıyla birlikte buraya gelirdi. Anonim bir Rus hacısına bakılırsa, "Rabbin dostu, Ayios Lazarus burada, sağdaki sütunun altında gömülü yatar; soldaki sütunda ise Maria Magdalena medfundur."

Güneydeki 15 **numaralı kulede** (29, krokiye bkz. s. 126) biri diğerinin üzerinde iki kitabe vardır. Alttaki, daha önceki kuleyle aynı mesajı verir, yalnızca kelimeler değişiktir: "İsa adına monark Teofilos kulesi." Bunun üstündeki diğer kitabe ise daha ilgi çekicidir; belli ki kuledeki bir tamirattan sonra asılmıştır: "İsa'yı seven hükümdarlar Leon ve Aleksandros

kulesi, anno mundi 6414." Sözü edilen hükümdarlar, VI. Leon ile onun beceriksiz kardeşidir; yıl ise bugünkü takvimimize göre 906'dır. Kulenin iç tarafında sura iki mermer korniş iliştirilmiş, ancak o tarafa geçmek epey zor. Öyle görünüyor ki bu kornişler bir zamanlar bu kuleye yakın bir kapıyı süslüyorlardı. Bunların üzerinde Mezmurlardan bir alıntı da kazılı: "Açın bana adalet kapılarını, girip rabbe şükredeyim."[5]

Surların bir sonraki kesitinde gene duvar örülmüş bir **Hodegetria Kapısı** (30, krokiye bkz. s. 126) ve üzerindeki zarif korniş bizi karşılar. Burası öyle anlaşılıyor ki, düşman filoları Boğaz'da belirdiğinde ateşkes görüşmeleri için gelen elçilerin geçtiği kapıydı. 1354 Kasım ayında Konstantinopolis'e açılan bu kapıdan genç İmparator İoannes V. Paleologos geçti. Tahtı gasp etmiş olan öz teyzesi Kantakuzena'yı devirmeye gidiyordu. Bunun için pek kuvvetli sayılmazdı: sadece dostu Lesboslu Francesco'nun (Francesco Gattilusio) küçük bir birliği vardı. Tarihçi Dukas'ın dediğine göre;

> Geceleyin, Odigitrias adını taşıyan küçük bir kapıdan şehre süzüldüler. Kuvvetli bir güney rüzgârı esiyordu. Francesco bir kurnazlık düşündü: gemilerinde bir sürü boş yağ fıçısı vardı; kürekçilerine bunları iki taraftan şehrin surlarına atarak büyük bir patırtı çıkarmalarını buyurdu. Böylece nöbetçiler gürültüyü işittiler ve yarı uykulu dışarı koşup patırtının nedenini soruşturdular. Gemilerdekiler şöyle cevap verdi: "Biz taciriz, yağ taşıyoruz, gemilerimizden biri battı; bize yardım edin, kalan yağı kardeşçe bölüşelim." Deniz kudurmuş gibi köpük köpüktü. Bunun üzerine kapı açıldı ve yirmi bekçi dışarı fırladı; gemilerdeki silahlı adamlar ise karaya atladılar ve önlerine çıkanları kılıçtan geçirdiler, bunun ardından da gemilerdeki iki bin kişi şehre daldı. İmparator, akraba ve dostlarının evlerine haber salıp olan biteni haber verdi. Geceydi. Francesco kuleye çıktı; imparatoru da oraya çıkardı, onun askerleri de, hem Romalı hem Latin surlara fırladılar, avazları yettiğince "İmparator İoannes Paleologos, çok yaşa!" diye haykırdılar. Kantakuzena direnmekten vazgeçti ve bir manastıra çekildi.

5 Eski Ahid, Mezmurlar 118:19.

Hodegion Manastırı'ndan, üzerinde "uçan ikona" tasviri bulunan eski bir Rus işi perde, 15. yüzyıl sonları, Moskova.

Arkadianai ve Topoi Semtleri

Surlar devam ettikçe gitgide daha az Bizans elemanlarıyla karşılaşır ve birleşirler; artık Osmanlı dönemi yapıları hâkimdir. Burada, sahilde bir zamanlar Arkadianai Mahallesi vardı; ayrıca deniz kıyısında İustinianos'un yaptırdığı bir revak da bulunuyordu. Prokopios, burayı şöyle anlatır:

> Bu imparator orada bir saray yaptırdı. Bu yer orada dolaşanlara ve gemiyle geçerken demir atanlara her zaman açıktır. Fırtına olmadığında deniz gayet dingin akar bu sarayın önünden, öyle ki sahilde dolaşmaya çıkanlar gemiyle geçenlerle karşılıklı konuşabilirler. Deniz burada dipsiz derinliktedir; yani tekneler, sarayın temellerine kadar yaklaşabilirler. Her tarafı sütunlarla çevrilidir ve yerden

tavana kadar eşsiz güzellikteki mermerlerle kaplıdır. Bu ışıl ışıl mermerlerin rengi, görülmemiş bir beyazlıktadır. Dahası çok sayıda heykelle süslenmiştir. İmparatoriçe Teodora'nın sütun üzerinde bir heykeli de vardır. Heykel çok güzeldir, ama gene de imparatoriçenin güzelliğine yetişemez.

Hanedanın uyrukları, bu methiyelerin yazarının gizli sayfalarda neler yazdığını bir bilselerdi!

Soylu Domentiolus'un evi de Arkadianai'deydi. Domentiolus, 610'da, karısı Eirene'yi kutsaması için Sikeonlu Ayios Teodoros'u getirmişti. Azizin biyografisinde, Domentiolus'un karısından hoşnutsuzluğunu açıkça yansıtan sözleri de yazılıdır: "Boyuna uyuyor, çocuk doğurmuyor, büyük bir keder içindeyiz." Teodoros onu kutsadı (kadın daha sonra üç oğlan ve üç de kız verdi kocasına); aynı ziyaret sırasında konağın bir hizmetçisinin içine girmiş kötü ruhu da kovdu. Biyografi yazarının gayet sarih kelimelerle dediğine göre (sanki adam dolaba saklanmış da gözlüyordu olan biteni), "ilk çocukları azizin duasından hemen sonra, aynı gün ana rahmine düştü."

Daha sonra Barbarlar Evi denilen yer de bu konak olabilir. 10. yüzyıl ortalarında burası, Bizans'ın Kafkaslar'da en yüksek mevkilerdeki destekçilerinin daimi misafirhanesi oldu. Konstantinos Porfirogennetos, bu konakta kalan Ermeni ve Gürcü prenslerinin huysuzluklarıyla ilgili uzun ve karışık bir hikâye anlatır. Konak sonunda, II. Basileios'un imparatorluğu sırasındaki en nüfuzlu yönetici olan hadım *parakoimomenos*[6] Basileios Lekapenos'a geçti. 976'da İmparator İoannes Tzimiskes'i zehirleyenin de o olduğuna dair rivayetler vardır. Bunun doğru olup olmadığını kesin olarak bilme olanağımız yok; ancak Lekapenos, 985'e kadar sınırsız bir iktidara sahipti. Ama genç imparator kendi otoritesini kurmaya başlarken onu da sürgüne gönderdi ve bu beş yıllık yönetimi süresince çıkartılmış bütün kararnameleri iptal etti.

Kuzeyde, şimdi Gülhane Hastanesi'nin olduğu devasa Bizans temeli (31, krokiye bkz. s. 126) aslında **Hodegetria Manastırı**'na aitti. Bir Bizans hatibi, coşkuyla kendinden geçerek şöyle demişti:

6 "İmparatorun odasında uyuyan anlamına" gelir. Bu bir Bizans sarayı unvanıydı ve genellikle hadımlara verilirdi. Bunların imparatorlara yakınlığı büyük güç sahibi olmalarına neden olurdu. 9. ve 10. yüzyıllardan itibaren imparatorun baş nazırı gibiydiler –ed.n.

Böyle güzellik başka bir şehirde yaratılamaz; böyle taş ustaları da sadece bizde vardır. Denizden yaklaşan seyyahların ne fenerlere ne de işaret ateşlerine ihtiyacı olur; bütün manzarayı dolduran mabet, şehri muhteşem temsil eder. Oradaki her bir taş, bir kiliseye değer; kilise bir manastıra değer, manastır ise koca bir şehre değer.

İmparatorluğun en ünlü ikonalarından biri burada saklanıyordu; Hodegetria idi bunun adı (Yol gösteren Bakire); kimi sağaltıcı özellikleri olduğu söylenirdi, özellikle de körlüğün şifa bulmasında etkiliydi (kilisenin adına da yansır zaten bu). Bu ikonaya gösterilen ihtimam, Bizans Hıristiyanlığındaki en sıra dışı ritüellerden biriydi, sekiz keşiş her salı günü manastırın kuzey kapısından ellerindeki özel bir sehpanın üzerinde çıkartırlardı bu ikonayı ve yakında, büyük bir kalabalığın toplandığı meydana götürürlerdi. Sonra ağır sehpayı bu seçilmiş keşişlerden birinin omuzlarına yüklerlerdi, o da derhal vecd haline girerdi ve omuzları kambur, gözleri dört dönerek inanılmaz bir hızla koşmaya başlardı meydanın etrafında. Gücü tükenince ikonayı onun yanındaki keşişin omzuna aktarırlardı ve aynı sahne tekrar ederdi. Kalabalığın coşkusu ve heyecanı ise gitgide yükselirdi. İkonanın iki yüzü vardı; müminlere önce birini, sonra diğerini gösterirlerdi. Büyülenmiş kalabalığa, Meryem Ana meydanın etrafında uçuyormuş gibi gelirdi ve bir ağızdan "Tanrım, merhamet et!" diye haykırırlardı. Bu sırada mür[7] dökülürdü ikonadan, bunlar özel yapılmış pamuk torbalara konulur ve ziyarete gelen Hıristiyan hacılara dağıtılırdı. Bunun ardından derhal mucizevi iyileşme hikâyeleri dillere düşerdi. Seyyahlar, bu seyri görmek için Hıristiyan dünyasının dört yanından gelirlerdi.

Demangel, R., E. Mamboury. "Une inscription datée sur une tour byzantine de Constantinople," *Bulletin de correspondence hellenique*, 60. 1936.

Demangel, R., E. Mamboury. *Quartier des Manganes*. Paris 1939. Nicephori Gregorae. *Historiae Byzantinae*, I. Bekker, L. Schopen (ed.), Cilt 1, Bonn 1829, 305.

7 Mür ağacı reçinesi ilaç ve parfümeri yapımında kullanılır, antikçağdan beri bu reçineye bir kutsallık atfedilirdi. Hıristiyan inancına göre doğumunda bebek İsa'yı ziyaret eden Üç Kral ona mür armağan etmişlerdi –ed.n.

George, W.S. *The Church of Saint Eirene at Constantinople*, Oxford, 1913.
Grotowski, P. "THE HODEGON. Considerations on the location of the Hodegetria sanctuary in Constantinople," *BYZANTINA SYMMEIKTA*. 27, EK. Atina, 2017.
Латышев, В. "Неизданные греческие агиографические тексты," Записки имп, АН, серия VIII, XII. 2. 1914, 20.
Georges Pachymérès. "*Relation historiques*, A. Failler, V. Laurent (ed.), Paris 1984, 369. U. Peschlow. *Die Irenekirche in Istanbul: Untersuchungen zur Architektur*, Tübingen 1977.
"Ioannis Cantacuzeni eximperatoris," *Historiarum libri* iv. L. Schopen (ed.), Cilt 2, Bonn, 1829, 438.
Lameere, W. *La tradition manuscrite de la correspondance de Grégoire de Chypre Partiarche de Constantinople (1283-1289)*, Brüksel-Roma 1937, 188-189.
Tezcan, H. *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul 1989.
Westbrook, N. "Notes towards the reconstruction of the Forum of the Strategion and its Related Roads in Early Byzantine Constantinople," *Journal of the Australian Early Medieval Association*, 9, 2013. S. 3–38.
Zuletta, M. de. "A Grand Entrance or the Façade and the Crypt of a Church in the Marmara See Wall at Istanbul," *Revue des études byzantines*, 58 (2000), 255-57.

Beşinci Bölüm

ARKEOLOJİ MÜZESİ

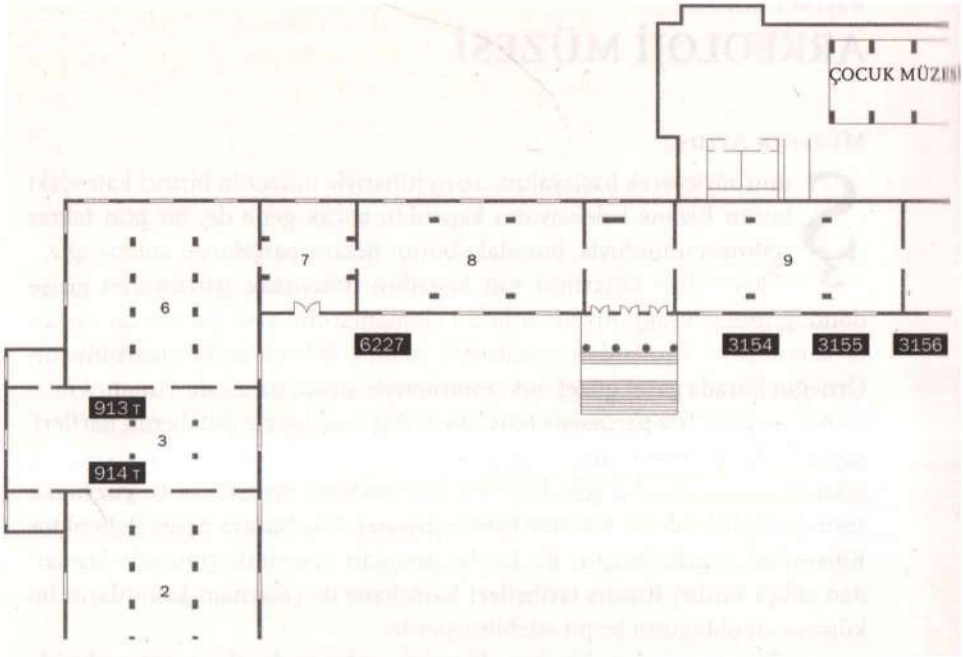
Müzenin Avlusu

Sunu söyleyerek başlayalım, 2019 itibariyle müzenin birinci katındaki bütün Bizans koleksiyonu kapatıldı; ancak gene de, bir gün tekrar açılması umuduyla, buradaki bütün Bizans parçalarını anlatacağız.

Eğer müze binasının sağ kanadını dolaşırsak (yüzümüzü girişe döndüğümüzde sağ), Bizans mimari elemanlarının asılı olduğu bir duvarla karşılaşırız. Bunlardan ancak pek azının kökeni açığa çıkartılmıştır. Örneğin burada gayet güzel bitki motifleriyle süslü, üzerinde Yunanca kitabe bulunan bir **friz parçasıyla** (env. no. 5985) karşılaşırız (kitabenin harfleri, taş üzerine kazınarak değil, ama bunlar zemin üzerinde çıkıntı yapacak şekilde işlenmiştir; bu çok daha emek gerektiren bir iştir ve 6. yüzyıldan sonraki işçiliklerde bu teknikle karşılaşmayız). Friz buraya Ayios Polieuktos Kilisesi'nden getirilmiştir. Bu kitabe parçaları sayesinde (müzede bunlardan çokça vardır) Bizans tarihçileri Saraçhane'de çıkartılan kalıntıların bu kiliseye ait olduğunu tespit edebilmişlerdir.

Karşımıza çıkan bir sonraki parça, yağmur damlası süslemeleriyle bezeli bir **sütundur** (env. no. 4568); bu da belli ki Forum Tauri'dendir; sonra, üzerlerinde haçlar kazılı bir dizi sepet şeklinde **sütun başlıkları** görürüz (env. numaraları 7725, 7243, 5679, 7244); bunlar da Poliektuos Kilisesi'ndendir. Bu sütun başlıkları klasik dönemde bilinmiyordu; erken Bizans dönemi keşfidir bunlar.

Sonra hafif bir rampa gelir; rampanın tabanında (ters dönük olarak) bir **heykel kaidesi** yatar (env. no. 9573); bunun üzerinde kaba bir şekilde şöyle yazılıdır: "Hekabe." Ünlü Zeuksippos Hamamı'nda konularını tarihten ve mitolojiden alan 80'den çok heykel vardı (üstelik bunları tamamen adlandırabiliyoruz); ama o muhteşem şeylerden kalan biricik şey, bir zamanlar biri üzerinde Troya'nın mitolojik kraliçesi Hekabe'nin, diğeri ise yaşadığını kesin olarak bildiğimiz antik oyun yazarı Aiskhylos'un heykellerini taşımış olan iki kaidedir. İlkinin üzerindeki kitabe, öyle görünüyor ki,

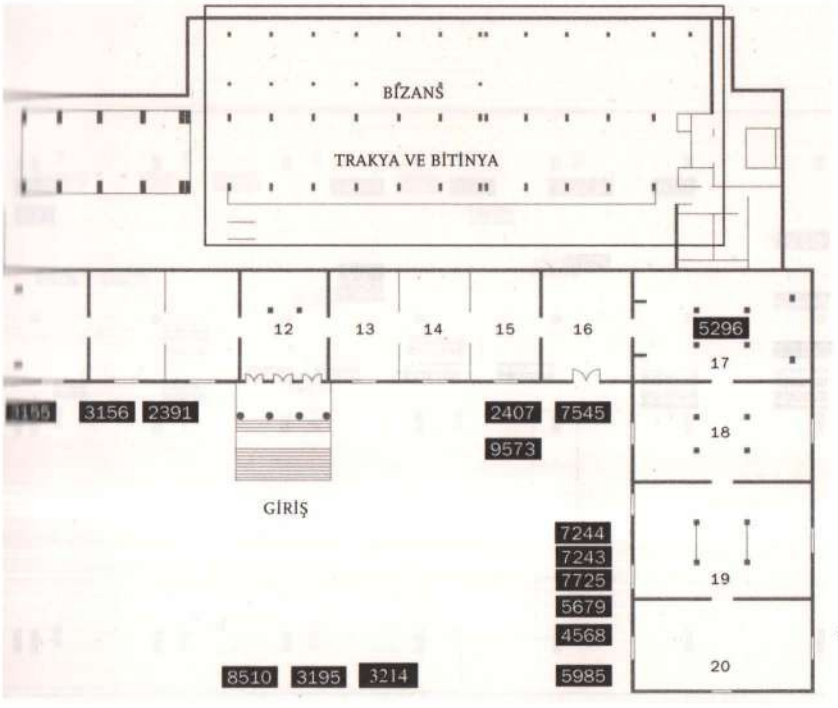

Hekabe'nin nasıl tasvir edildiğinin çoktan unutulmaya başlandığı zamanlarda yazılmıştır. Bunların arkasından, rampanın üstünde, sol tarafta Ayios Polieuktos Kilisesi'nden **iki sütun** daha karşımıza çıkar (env. numaraları 2407, 4545).

Antikite Koleksiyonu ve Yeni Buluntular

Artık müzeye girebiliriz. Elbette, antikite koleksiyonuna bakmadan geçmemiz gerekecek; ancak orada da Bizans dönemiyle yakından ilişkili birtakım şeyler var.

Girişin sağ tarafındaki odada Konstantinopolis'in kurucusu İmparator **Constantinus'un büstü** sergileniyor (env. no. 5296T), ne yazık ki kötü durumda. Bu odadan ayrılırken geç Roma dönemi heykeltıraşlarının eriştikleri olağanüstü mükemmelliği (bu, Bizans odalarında bizi bekleyen sanat eserleriyle bilhassa tezat teşkil edecek) hayranlıkla izlemelisiniz.

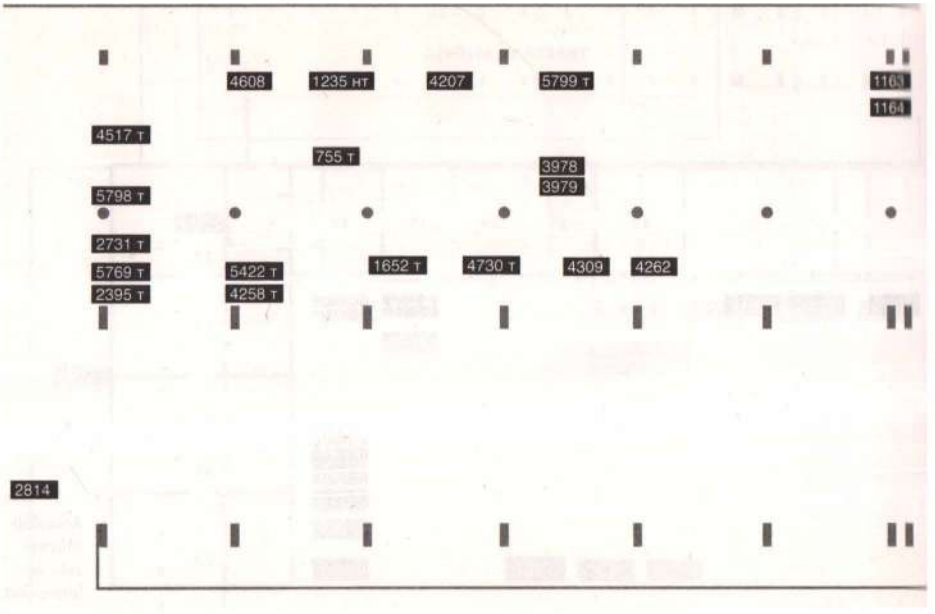

Arkeoloji Müzesi avlu ve birinci kat

Şimdi girişin solunda kalan ve **mermer aslanların** (env. no. 913T, 914T) bulunduğu kuzey kanadını geçiyoruz. Pek çok seyyah bu aslanları ilk oldukları yerlerde görmüştür –Bukoleon Sarayı'nın, Konstantinos Porfirogennetos zamanında (bu aslanlar gibi) geç antik dönemden kalma mimari unsurların kullanılarak yapıldığı denize nazır bir locasındaydı bunlar.

Birinci kat. Birinci Salon

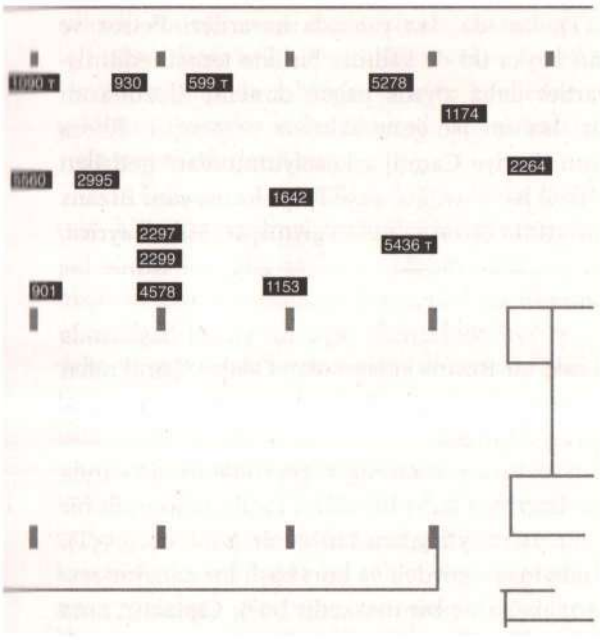
Burada bir rampa bizi hafifçe aşağı indirir, ama rengârenk bir taştan yapılma **muhteşem lahit** için biraz duraklayalım (env. no. 2814). Bu, bir zamanlar hanedan ailesinden birinin istirahatgâhıydı, ama çok sonra Sultan Selim Camii avlusunda bulundu. Lahdin her yüzü küçük kemerlerle süslüdür; kemerleri taşıyan sütunların kaideleri klasik stilde muhteşem şeylerdir, sütun başlıkları ise kaidelere göre çok daha sadedir.

Şimdi ilk salona giriyoruz. Ancak yorumda bulunma hakkımızı sadece en dikkat çekici parçalar için kullanacağız. Hemen sol tarafımızda üst üste konulmuş **iki lahit** dikkatimizi çekiyor. Üstteki (env. no. 2395T) 5. yüzyıla tarihlenir ve Studios Manastırı'ndan getirilmiştir buraya. Üzerinde İsa'nın Kudüs'e muzaffer girişinin bir temsili vardır. İnsan figürlerinin üzerlerindeki kıyafetler bütünüyle klasiktir; İsa'nın altında ise bir sıpa yerine koşumları yerli yerinde bir at vardır. Onun altındaki **lahit** (env. no. 5769T) daha erken bir döneme, 4. yüzyıl sonu veya 5. yüzyıl başına tarihlenir; bunun üzerinde de İsa'nın üç mucizesi temsil edilmiştir: Lazarus'un Diriltilmesi, Körün Gözlerinin Açılması ve Kanı Dinmeyen Kadına Şifa Verilmesi.

Eleutherius kazılarında bulunan ve üzerinde kimliği meçhul bir aziz figürü olan tabak.

Arkeoloji Müzesi
birinci kat Bizans salonu.

İsa oldukça genç ve sinekkaydı tıraşlıdır bu resimlerde, saçları da Roma tarzı kısacık kesilmiştir.

Bir sonraki **lahit** (env. no. 2731T) belli ki bir imparatora aittir: siyah mermerden yapılmış, bitki ve kuş figürleriyle süslenmiştir. Bu, 8-9. yüzyıllara tarihlenir, ama bu lahdin hangi imparatorun nihai istirahatgâhı olduğu sorusu ne yazık ki cevaplanmamıştır. Onun yanındaki **lahit** (env. no. 5798T) 5-6. yüzyıllarda yapılmış, üzerinde ise havada süzülen, mür taşıyan melekleri gösteren bir resim vardır; bu melekler "Pulheria lahdi"ndeki benzer meleklere göre biraz daha kaba çizilmiştir. Bitki figürlerine gelince, bunlar ancak 12-13. yüzyılda eklenmiştir.

Erken Bizans döneminden Yunus Peygamber'i temsil eden **rölyef** (env. no. 4517T) ise Lips Manastırı'ndan getirilmiştir. Bunun üzerindeki, timsaha çok benzeyen balina, derhal dikkatimizi çeker. Bu odanın sağ

Kynokefalos (köpek-kafalı) hakkedilmiş rölyef. Ortodoks ikonografisinde Ayios Hristoforos köpek kafalı olarak temsil edilirdi.

duvarında 5. yüzyıldan bir cenaze rölyefi asılıdır (env. no. 5422T); burada, İsa yanında havarileri Petros ve Pavlos'tan başka iki de kadınla birlikte temsil edilmiştir. Havariler daha ziyade pagan dönemi filozoflarını andırırlar; İsa'nın ise gene sakalsız ve gençtir. Khora Kilisesi'nin [Kariye Camii] arkosolyumundan[1] getirilen Melek Mikail ise (env. no. 4258T) bir loros, yani Bizans imparatorlarının tören şalından giymiştir. Mikail ayrıca, Ayasofya mozaiklerindeki melekler gibi, sol elinde bir küre tutar.

13. yüzyıl sonlarında veya 14. yüzyıl başlarında yapılmış eski bir Bizans kilisesi olan Odalar Camii'nden buraya taşınmış bir **Ayios Merkurios freski** de (env. no. 4608) görürüz burada.

Buradaki en esrarengiz şey odanın ortasında sergilenir; üzerinde kaba bir rölyef kazılı, çift taraflı bir **levha**dır bu. 11-12. yüzyılara tarihlenir (env. no. 755T). Bir yüzünde insan gövdeli ve kurt başlı bir canavar resmedilmiştir (belki de bir maskedir bu?). Çıplaktır, ama elinde silah vardır. Canavarın temsili acayiptir; kimi açık anatomik hatalar hemen göze çarpar: mesela iki tane sağ bacağı vardır. Kitabede şöyle denir: "Kynokefalos" yani köpek-kafalı. Levhanın diğer yüzünde ise ayı kafalı (veya maskeli) bir figür vardır; onun da burnunun üzerine ağızlık bağlıdır. Figürlerden birinde çok belirgin şekilde erkek cinsel organı görülür, diğerinde ise hem erkeklik hem dişilik organları vardır.

Bunların ne anlama geldiğini çözmek kolay iş değil. Kiev'deki Ayasofya Kilisesi'nin kulesine çıkan merdivenlerde Konstantinopolis Hipodrom'unu temsil eden bir freskoda köpek kafalı bir figür vardır. Bildiğimiz gibi Hipodrom'da sadece araba ve at yarışları değil her tür eğlence de düzenleniyordu. Bunlar belki de, efsaneye göre *cynocephali* ile dövüşüp

1 Hıristiyan yeraltı mezarlıklarında sık rastlanan bir çeşit mezar nişi. Bunlar duvarlarda açılmıştır, oyuğun üst kısmı kemer biçimindedir ve çoğu zaman resimlerle süslenmiştir –ed.n.

yenen Büyük İskender'le ilişkilendirilen temsillerdi. Bu eğlenceye katılanlar köpek maskeleri takıyorlardı belki. Ayrıca Bizanslılar, Ayios Hristoforos'un da İskender'le aynı kabileden geldiğine inanırlar ve bu dönemde köpek kafasıyla temsil ederlerdi onu.

Odanın arka tarafına doğru, loros giymiş bir imparatorun temsil edildiği **rölyef parçasıyla** (env. no. 4207) karşılaşırız (yeri gelmişken, gerçek hayatta imparatorlar, şu tören resimlerine bakarak sanılabileceğinden çok daha az giyerlerdi lorosu; giyip dolaşmak için fazlasıyla ağır bir şeydi bu). Bu parça da şehrin batısında bulunmuştur.

Mermer üzerine kakmalı Ayia Eudoksia ikonası.

Biraz daha ileride, 10-11. yüzyılara tarihlenen ve Büyük İskender'i kartal başlı, aslan gövdeli mitolojik canavar griffine binerken temsil eden başka bir rölyef parçası (env. no. 5799)daha göreceğiz. Ortodoks Yunanlar bu pagan imparator hakkında en inanılmaz hikâyeler anlatırlardı: Annesi intihar etmiş, ama İskender onun rahmini yararak dışarı çıkmayı başarmış; kulaklarının biri eşek, diğeri köpek kulağıymış, ama bunları gizlermiş ve bu yüzden her saçlarını kestirdiğinde de berberini öldürürmüş; kız kardeşi ayı ve annesi de fokmuş, benzer hurafelerden birine göre İskender'in kız kardeşleri, yani nereidler, her sene İsa'nın Tapınağa Giriş Yortusunda teknelerin bordalarına tutunarak çıkarlarmış denizden ve sorarlarmış: "İmparator İskender yaşıyor mu?" Buna denizcilerin şöyle cevap vermeleri gerekirmiş: "Yaşıyor, İmparator İskender yaşıyor, hükmediyor, dünyayı yönetiyor." O zaman bu esrarengiz şeyler tekneleri bırakıp dalarlarmış. Ama olumsuz cevap verilecek olursa gemiyi de batırırlarmış. Griffinlerin sırtında uçma hikâyesi, bütün bu hikâyelerin en paradoksal olanıdır: İsa'nın miracını hatırlatır ki böyle bir benzetme büyük günah olarak görülür.

Muhtemelen Bukoleon'un ön cephesinden aslan.

Aynı odada, geyik avlayan bir **aslan rölyefi** (env. no. 652T; bu motif, Mozaik Müzesindeki kompozisyonlardan birini hatırlatır) ve 11. yüzyıldan kalma, Meryem'i çocukla birlikte Hodegetria tarzında temsil eden mermer bir **ikonayı** (env. no. 4730T) inceleyebiliriz. İkonanın çerçevesinde, figürlerin kıyafetleri ve haleleri hizasınca delikleri ve Meryem'in kaşında da metal bir haçın izlerini fark ederiz. İkonanın sol üst tarafına on iki hecelik mısra şeklinde bir kitabe kazınmıştır: "İsa pınarlarının İsrail'den akmaya başlaması uzun zaman önceydi; köre, Tanrıyı bilmesi için görme yetisi verilmişti. Onun bilgeliği şimdi iki kat daha büyük." Yürümeye devam edelim: şimdi sağ tarafta etiketli, mermere oyulmuş bir **Ayia Eudoksia ikonası** (env. no. 4309) göreceğiz. Azize, emperyal

kıyafeti içinde, başında taçla resmedilmiştir; bu da tarihçileri, ikonayı yaptıran kişinin, imparator ailesinden bir kadın olduğuna inanmaya sevk eder. Ancak kim olduğu henüz kesin olarak ortaya çıkmamıştır. İlk teoriye göre bu, II. Teodosios'un karısı İmparatoriçe Aelia Eudoksia olabilir. Ancak onun zinayla suçlandığını ve sürgünde öldüğünü biliyoruz; bu hadise böylesine pahalı ve ustalık gerektiren bir sanat eserinin onun tarafından yaptırılmış olma ihtimalini epeyce azaltır. Dahası, İmparatoriçe Eudoksia 5. yüzyılda yaşamıştı, oysa bu ikona birkaç yüzyıl sonrasına ait. Diğer bir teoriye göre ikonadaki azize, İmparator VIII. Konstantinos'un kızı Eudoksia'yı temsil ediyordu. Eudoksia bir hastalıkla elden ayaktan düşmüş ve son günlerini de Lips Manastırı'nda geçirmişti; ikonanın bulunduğu yer de orasıdır. Her şey teoriye uyuyor gibidir, bir istisna dışında; bu Eudoksia 11. yüzyılda yaşamıştı, oysa ikonadaki üslup, daha önceki bir tarihe işaret eder ve 9. yüzyıl sonlarıyla 10. yüzyıl başlarında hâkim olan bir estetik anlayışını yansıtır. Demek ki bu, muhtemelen, daha önce gördüğümüz İmparator VI. Leon'un üçüncü karısı olan Eudoksia'nın resmidir. İmparator, ilk karısı olan Teofano'yu azize ilan etmiş; 900'de Eudoksia Baiana ile üçüncü evliliğini gerçekleştirmeden hemen önce ikinci karısı Zoe Zautzeina için de aynını yapmıştı. Eudoksia, imparatorun yıllardır beklediği oğlanı verdi ona, ama çok geçmeden çocukla birlikte öldü. Yani Lips Manastırı'ndaki ikona, imparatora en sevdiği karısını hatırlatıyordu.

Bu koleksiyonun beklenmedik bir parçası, ikonanın hemen yanındadır: kafa üstü duran bir **cambaz heykeli** (env. no. 4262). Bu heykel, Nuruosmaniye Camii civarında bulunmuş. Gördüğümüz gibi, basit dünyevi zevkler Konstantinopolis'te hoşgörülmekle kalmıyor, daha da ilginç bir şekilde, dünyevi sanatsal temsillere de konu ediliyordu. Bu odanın merkezinde 12. yüzyıldan **tavuskuşları rölyefleri** de sergilenir (env. no. 3978, 3979). Tavuskuşu, Bizans kültürünün en anlamlı sembollerinden biridir; hem cennet bahçesine, hem de imparatorun iktidarına gönderme yapar. Bir Bizans rüya tabirleri kitabına göre: "tavuskuşu, tüylerinin güzelliği ve başındaki ibiği yüzünden genellikle imparatoru ifade eder." Tavuskuşu imgeleri Khora Kilisesi'nde de görülebilir.

İran mitolojisinde bir canavar olan Simurg'u gösteren 10. yüzyıldan kalma **rölyef** (env. no. 1163, 1164), bu kattaki birinci ve ikinci salonlar arasındaki geçiş halkasıdır. Yalnız ikinci salona giderken sol tarafınızdaki erken Bizans dönemine ait ambona (env. no. 1090T) dikkat edin. Ambonun üzerine, Büyücü Kralların bebek İsa'yı görmeye geldikleri sahne işlenmiştir.

Erken Bizans döneminden diğer bir parça, üzerinde bir havarinin büstü olan **madalyon** (env. no. 930) Fatih Camii'nde bulunmuş. Havarinin yüzü çok etkileyici; elinde ise parşömen tomarı değil kodeks tutuyor. Tomardan kodekse geçiş, kitapçılıkta gerçek bir devrimdi!

Porfir bir sütunun üzerine, titanlardan Okeanos'un (saçları, kaşları ve sakalları yapraklardan) **dev başı** (env. no. 599T) yerleştirilmiştir. Heykel, 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir; bu tür maskeli sütun başlıkları erken Bizans dönemi keşfidir. Az ileride camın arkasından 5. yüzyıla ait özgün Bizans duvarıyla karşılaşırız. Bu, Aleksandros Hamamları'nın bir parçasıdır; bu duvar yukarıdan, Topkapı'nın girişindeki meydandan da görülebilir.

İkinci salondaki en önemli parçalar, herhalde 6. yüzyılın şafağında dikilmiş iki heykel kaidesidir. Bunlar bir zamanlar ünlü araba yarışçısı Porfirios'un onuruna Hipodrom'daymış. Aslında bu büyük sporcu için dikilen toplam yedi anıt varmış: Porfirios sık sık Yeşillerle Maviler arasında mekik dokurmuş; bu nedenle iki taraf da onun gönlünü çelmeye çalışırlarmış. Bu heykellerden başka Porfirios'a hitaben 32 kitabe de var bulunan. Porfirios, bütün sosyal sınıflar için neredeyse bir Tanrıymış. Ondan önce sadece emekliye ayrılmış araba yarışçılarının heykelleri dikilirmiş; ama İmparator Anastasios, bu iki hizbin taraftarlarını sokaklarda aşırı şiddet ve safahattan uzak tutmak için yasağı gevşetmiş. Anlaşılan başarılı da olmuş. Her iki kaidenin tepesini süsleyen sekiz rölyeften yedisinde Porfirios *quadriga* içinde (*quadriga*, dört atın çektiği yarış arabası) muzaffer bir pozda resmedilmiş. Onun üzerinde ise başında tacıyla süzülen Tanrıça Tykhe-Fortuna.

Ama rölyeflerle ilgili en önemli şeylere dikkat çekmek için biraz durmalıyız burada; bunlar, şaşırtıcı bir sanatsal beceriksizliği yansıtırlar. Tykhe, arabacının omuzları üzerinde durmuş, bir tür cambazlık numarası yapıyor sanki. Figürler kabaca kazılmış, duruşları da pek acayip; sanatçılar

öyle anlaşılıyor ki boş mekânın estetik değerine yabancılarmış, zira amaçları sanki rölyef yüzeyinde tek bir santimetre bile boş bırakmamak, bu haliyle çocuk resimlerini andırıyor bu. Mavilerin ve Yeşillerin devasa kaynakları kontrol ettiklerini, en yetenekli heykeltıraş ve rölyef ustalarını tutabileceklerini biliyoruz. Demek ki burada ne bir bayağılık ne de aceleye getirme olamaz; başka bir şey olmalı, nedenini anlayamadığımız daha derin bir şey.

Ama biz müzedeki diğer parçalara geri dönelim. Az ötede, "yeni kaide" denilen ve 1963 kazılarında Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda bulunmuş bir **kaide** (env. no. 5560) görüyoruz. Aslında "yeni" denmesinin tek nedeni, keşif tarihi; oysa tarih itibariyle "eski kaide"den daha eski. "Yeni kaide" 3,5 metre yüksekliğinde ve (göz atması zor elbette ama) üst platformunda bir heykelin ayaklarının tutturulduğu çentikler var. Boyutlarına bakılırsa bu heykelin toplam yüksekliği, ayakların girdiği derinlik de hesap edilirse, 4,5 metre civarındaymış. Kaidenin ön ve sağ taraflarında yangın izleri var –1204'ten kalma olmalı.

Bu heykeli Yeşiller diktirmiş. Kaidenin arkasında birbiri üstünde **iki kitabe** var. Bu dönemin methiyelerinden farklı olarak, özellikle üstteki kitabe, yetenekli bir şairin kaleminden çıkma. Daha sonraki dönemin lirik şairlerinden Agathias'ı hatırlatan bir şeyler var bunlarda. Üstteki şöyle:

> Heykeltıraş, arabacıyı bronza döktü, ah, kabiliyetini, kudretinin ve zarafetinin birliğini, ölçüsünce aksettirebilseydi keşke! Öyle ki bunları geç vakit dünyaya getiren tabiat ant içmiştir, "Bir benzerini daha doğuramam ben." Andını asla çiğnemeyen dudaklardan döküldü bu yemin; Porfirios'a, ilk ve biriciğe verdi tabiat bütün lütfunu.

Aşağıdaki **kitabe** (env. no. 353) ise şöyle:

> Kıskançlık dinebilseydi eğer, biri çıkıp tarafsızca bakabilseydi müsabakaya, her şey Porfirios'un başarılarına tanıklık ederdi. Zaferlerini saysa insanlar, muhakkak derlerdi ki; Arabacıların bunca zamandır aldıkları bütün o ödüller toplanıp getirilse bir araya, ancak o vakit, onun yeteneklerine denk düşer.

Zaferden zafere koşan araba yarışçısı Porfirios, arabasında, seyircilerin karşısında.

İki hizip arasında gerçekten de büyük bir kıskançlık vardı. Örneğin Yeşiller veya Maviler bir heykel dikmek istediklerinde diğerinin onayını almak zorundaydılar; bu kural, hiziplerin taraftarları arasında şiddeti önleyeceği umuduyla imparator tarafından getirilmişti.

"Yeni kaide"nin arkasında, daha aşağıdaki rölyefte, İmparator Anastasios imparatorluk katismasında (Hipodrom'daki locası) otururken resmedilmiştir. Yakınındaki asilzadelerin yüzleri ona dönüktür ve bütün övgüler de onun içindir, zira herhangi bir arabacının zaferi, aynı zamanda imparatorun zaferi kabul ediliyordu.

Kaidenin sol tarafında şu kitabe kazılıdır:

Kimileri için kendi onurlarına bir heykel dikilmesinin sebeb-i hikmeti, onların yaşıdır; ama kazandıkları zaferlere bakarak değerlendirilenlerin saçlarının kır olmasına gerek yok. Şanın kovaladığı yiğitliğe gerek var; ki Porfirios onun sayesinde kazandı büyük ödülü iki kere. Değil onlarca, yüzlerce yıl gururla anılacak zaferler, ki hepsi akrabadır Kharitlere.[2]

Bu kitabe de, kaidenin bir zamanlar, arabacı Porfirios'un ikinci heykeline ev sahipliği yaptığını gösterir.

Yukarıda nakledilen kitabeler nazım şeklindedir; ancak nesir olanlar da var. Bunlardan biri, Tanrıça Tykhe'nin resminin yanında: "Senin kazandığın en büyük zafer, insanlara Yeşillerin şanını göstermiş olmandır. Yarışta rakiplerini yendin, ey Porfirios, senden nefret edenlerin de gönlünü kazandın." İkinci cümlede kastedilen tabii ki Mavilerdir.

Aşağıdaki rölyefin yanında, üst köşesinde beklenmedik bir nesir kitabe daha var –daha doğrusu, grafiti: "Ben, Dazis, derim ki: Yeşillerin talihi üstün gelsin!"

2 Tekili Kharis. Yunan mitolojisinde Üç Güzeller, Zeus'un kızları; insanlara sevinç, bereket ve coşku verirler, aynı zamanda minnettarlık simgesiydiler – ed.n.

"Yeni kaide"nin sağ tarafında iki kitabe daha vardır. Üstteki, ağır hasar görmüş bir kitabe (env. no. 351):

> Hasımlarından aldığın taçlar, Porfirios, yiğitliklerinin şaşmaz şahitleridir. Rakip arabacıları birbiri ardınca alt ettin ustalık gerektiren yarışlarda. Onlar sadece, senin ustalığının oyuncakları oldular. Bu yüzden bir sen kazandın silinmez görülmemiş bir onur ödülünü: her iki hizbin mekânında da birer bronz heykel.

Demek ki Mavilerle Yeşiller arasında mekik dokuyuşuyla da ünlü olan Porfirios'un Hipodrom'un her iki ucunda da heykeli vardı: hem kuzeyde, Mavilerin yerinde, hem de güneyde, Yeşillerin yerinde.

Bunu başka bir nesir kitabe takip eder:

> Bu görülmemiş gösterinin [Porfirios için –yn.] sadece küçük bir eğlence olduğunu söyleyerek müsabakalarda Yeşillerin gerisinde kaldıklarında [Maviler –yn.] yenilgiyi kabul ettiler; onlar ki kendilerine katılasın diye yalvar yakar olurlar, Porfirios.

Burada, iki takımın taraftarları arasında yoğun bir tartışmaya tanık oluyoruz. Bu ihtilafın tam nedenini bilmiyoruz gerçi, ama konuşmacının sözlerindeki ihtiras çok belli.

Şimdi **"eski kaide"**ye dönelim (env. no. 2995). O, az daha ileride; bir zamanlar Maviler tarafından dikilen bir heykelin kaidesiymiş. Ön tarafında, rölyefte temsil edilen bütün atların isimleri var: "Aristides, Palestinarkh, Pirrhus, Eutinikos;" bunları da nesir şeklinde bir kitabe takip ediyor: "Şanlı Porfirios; yenilmiş atları koşturarak hem oradakileri hem buradakileri yenebilmiş, hem de bunu iki defa yapmış biricik insan." Yunan harfleriyle Latince yazılmış şu nida da okunur: "Muzaffer olacaksın, Porfirius!" Kaidenin aşağı tarafında, yenilmiş atları yenileriyle değiştiren seyislerin resmi işlenmiştir. Yenilmiş atlarla kazanılan zaferler, çok daha büyük saygı uyandırıyordu.

Başka at isimleri de, onların resimleriyle birlikte, sol tarafı süsler: "Nikopolemos, Radiat, Pirrhus, Eutinikos." Bunun altında fazlasıyla gün-

Orfeus ve azizlerin resmedildiği zemin mozaiği

lük konuşmayı andıran bir nesir kitabe daha, ne var ki anlamı pek de açık değil: "Yeşiller [konuşan onlar –yn.]: bunlar başkalarının hoşuna gitmiş, gitmemiş, hiç umurumuzda değil! Porfirios'u verin bize! Porfirios, Mavilerin keyfi için yaptığı gibi Yeşiller için de zaferler kazansın; ya da bırakın kendi rengini kendi seçsin!"

Son olarak, üst sağ tarafta da şunlar yazılmış: "Heykeltıraş, Porfirios'u sanki hayattaymışçasına mükemmel yonttu bronzdan; ama onun sanatının cazibe, başarı ve tanrısal esinini kim resmedebilir? Ve zafer ki asla terk etmemiştir onu." Bunu gene atların isimleri takip eder: "Alieus, Antipatos, Kineges, Perorius." O dünyada atlar da arabacılar kadar şan ve şöhret sahibiydiler!

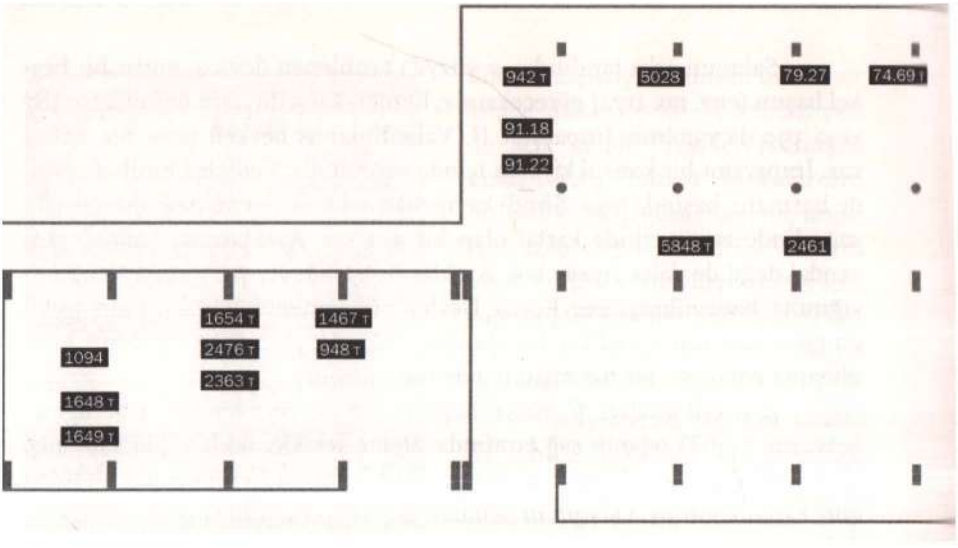
Ama ayrılmanın zamanı geldi. Kaidelerin az ilerisinde çok etkileyici bir **mermer baş** var (env. no. 5278); 5. yüzyıl ortalarından kalma ve sanatsal açıdan ustalıktan yoksun Hipodrom rölyefleriyle karşılaştırıldığında çok daha etkileyici görünüyor. Heykelin gözleri bir zamanlar yarı değerli taşlarla işlenmiş –korkunç bir görünümü olmalı. Ama sadece çağdaş görüş açısından elbette.

Salonun arka tarafında, 4. yüzyıla tarihlenen devasa, porfir bir **heykel başını** (env. no. 1174) göreceksiniz; hemen karşı duvarın önünde ise 387 veya 390'da yapılmış İmparator II. **Valentinianus heykeli** (env. no. 2264) var. İmparator bir konsül kıyafeti içinde yontulmuş: kollu bir tunik, üzerinde harmani, başında toga. Şimdi kayıp olan sol kolu ileriye uzanıyor olmalı; sağ elinde ise üzerinde kartal olan bir asa var. Ayaklarında *"calcei"* yani sandal değil de daha ziyade bot. Ayaklarını bastığı yer parşömen tomarları yığınına benzetilmiş; geç Roma Devleti'nin temelini bürokrasinin teşkil ettiğine dair can sıkıcı bir hatırlatma sanki. Heykel, arka tarafının kaba oluşuna bakılırsa, bir tür nişin içinde duruyormuş.

5. yüzyıl ortaları, 6. yüzyıl başlarından mermer bir **sütun başlığı** da (env. no. 5436T) odanın sağ tarafında. İlginç şekilde, iki kat gibi yapılmış, alt kat akantus yapraklarıyla süslenmiş, üst katta ise her köşesine birerden dört kartal konmuş. Odanın ortasından geçerken karşımıza çıkan, cam sanduka içindeki küçük, mermer büstlere dikkat edelim. Burada zemine de 5-6. yüzyıllardan geniş, mermer, üç parçadan oluşan bir **mozaik** (env. no. 1642) döşenmiş. Bu mozaik, daha ziyade bir dizi temadan oluşuyor: Orfeus lir çalıyor, Pan da flüt; iki azizin (Teodosios ve Yeoryios) yanında ayrıca hizmetçiler ve (aralarında bir de centaur'un[3] bulunduğu) vahşi hayvanlar görülüyor. Pagan döneme ait sahnelerin yanında bunları tarif eden yazılar yok; ama azizlerin isimleri özenle yazılmış. Şüphesiz, Hıristiyan kültürü daha "yazılı."

Bu duvarın önü sıra, az daha ileride, bir parapetten alınma panelde bir adamla aslanın mücadelesi resmedilmiş, arkalarında ise centaur var. Bu elbette pagan sanatı değil, ama 8-9. yüzyıllardan bir imitasyon. Panelde Doğu etkisi de görülüyor; belki de Emevi halifelerinin saray sanatına özenmeye çalışmışlar. Kenarları muhteşem, zarif **4. yüzyıl rölyefleriyle** (env. no. 2297, 2299, 4578) süslenmiş cam bir masanın yanında durup hayranlıkla izlemeye değer. Kocaman, uzun bir gövdesi ve kanatları olan korkunç bir "balina"nın Yunus'u yuttuğu sahne, ustalıkla çizilmiş. Başka bir sahnede ise, yılanla konuşmakta olan Havva, çıplaklığını eliyle örtüyor. Dirilmiş bulunan Lazarus'a gelince, kefeni hâlâ üzerinde, yan gözle İsa'ya bakıyor.

3 Belden aşağısı at, yukarısı insan olan mitolojik figür –ed.n.

Müzenin ikinci katındaki Bizans parçaları

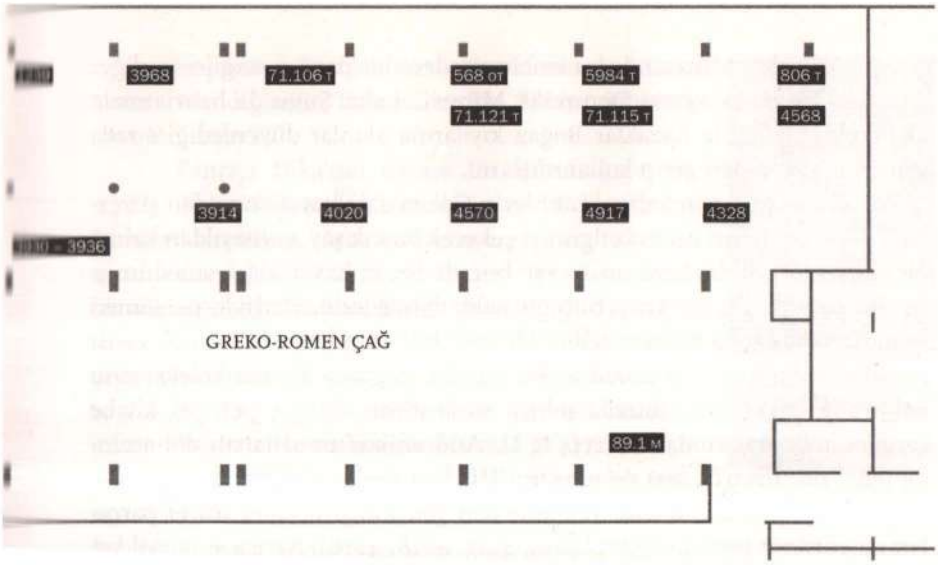
Danyal'ı yemeye hazırlanan aslan ise tıpkı Mozaik Müzesindeki aslan gibi sırtını kamburlaştırmış.

5-6. yüzyıllardan kalma, İsa'nın Ürdün Irmağı'nda vaftizini canlandıran **rölyefte** (env. no. 901) büyük bir ustalık var. İsa burada cinsiyetine dair birtakım karakteristiklerle resmedilmiş ki, sonraki döneme ait ikonalarda bunu görmeyiz. Çarşaflarla örtülü insanlar sarmış etrafını, bu da sıra dışı.

İkinci Kat. Birinci, İkinci ve Üçüncü Salonlar

İkinci katta şimdi girdiğimiz ilk salonda sergilenen başlıca eser, askeri tehditlere karşı Haliç'i kapatmak için tahta şamandıralar üstünde kanalın girişine çekilen dev **zincirden bir parça** (env. no. 89.1M). Bu zincirin bir ucu Galata Hisarı'na[4] bağlanıyordu, diğer ucu ise Sarayburnu'ndaki Kentinarion Kulesi'ne. Zincir toplam 550 metre uzunluğundaydı ve her biri 8 ile 19 kilogram ağırlığında 407 halkadan

4 Galata Hisarı ya da Kastellion ton Galatou, İmparator II. Tiberios (hd. 578-582) zamanında yapılmıştı. 18. yüzyıl ortalarında bu yapının ambar olarak kullanılan bodrumu cami haline getirilmiştir. Günümüzde Yeraltı Camii olarak Karaköy'de çok katlı otoparkın yakınında görülebilir – ed.n.

oluşuyordu. İster Arap olsun ister Rus, hiçbir düşman gemisi bu engeli aşamazdı. Sadece tek bir adam, bu dev zinciri aşmayı becerecek kadar kurnaz çıkmıştı: Vareng Muhafızlarının komutanı Harald Hardrada idi bu. Harald, 1044'te beklenmedik biçimde hapsedilene kadar uzun yıllar Bizans imparatorlarına sadakatle hizmet etmişti. İmparatoriçe Zoe'nin yeğeniyle evlenmeyi kafasına koyduğu söylenir; ama rivayete göre bu güçlü kuvvetli Viking imparatoriçeyi öyle büyülemişti ki, onun kıskançlığı hapse atılmasına neden oldu. Harald hapisten kaçtı, Altın Boynuz'daki iskeleden bir tekneye atladı ve doğruca zincirin üzerine sürdü. Neredeyse çarpacaktı ki, arkadaşlarına kıç tarafına geçmelerini emretti. Böylece teknenin burnu kalktı, atalet kuvvetiyle zincirin üzerinde yükseldi, tam bu anda Harald adamlarına burna koşmalarını buyurdu, böylece tekne zincirin öbür tarafına aştı.

1203'te Haçlılar şehre akın ederlerken Galata Hisarı'nı ele geçirdiler ve zincirin ucu da bu tarafta olduğundan onu suya batırdılar. Böylece gemileri Haliç'e girmeyi başardı.

Arkeoloji Müzesinde bu zincirin sadece bir parçası sergilenir; diğer parçaları ise Beşiktaş'taki Denizcilik Müzesindedir. Şunu da hatırlatmalı: Osmanlılar, 1624'te Kazaklar Boğaz kıyılarına akınlar düzenlediği sırada aynı zinciri yeniden gerip kullanmışlardı.

İlk odanın geri kalanı, Latinlerin Galata'daki hayatlarına dair parçalarla doludur. İkinci salonda ilgimizi çekecek biricik şey, 5. yüzyıldan kalma bir **cenaze rölyefidir** (env. no. 5423); burada İsa ve havarileri resmedilmiştir. Bu rölyefte İsa bir kitap tuttuğu halde havarilerin ellerinde parşömen tomarları olduğuna dikkat edelim. Üçüncü salona gelince, bunun ilk yarısı antikçağ buluntularıyla doludur; bu yüzden doğruca Bizans koleksiyonu bölümüne geçebiliriz. Burada şehrin surlarından alınmış pek çok **kitabe** sergilenir ki aralarında biri 1334'te II. Andronikos'un saltanatı döneminde (env. no. 1649T), biri de 1433'te VIII. İoannes'in zamanında (env. no. 1648T) yapılmıştır. Burada, Yedikule'den getirilmiş mermer **rölyef parçaları** da görürüz (env. no. 4213, 4214, 4215, 4218, 4219). Ayrıca 4. yüzyıldan kalma, bir imparatorun yontulduğu çok kaba **mermer bir parça** da (env. no. 1094) göreceğiz. İmparatorun üzerinde göğüs zırhı vardır, elinde ise kılıç tutar. Bu da Yedikule'de bulunmuştur.

Bu salonda dikkatimizi çekecek bir sonraki buluntu, 4. yüzyıldan su borularıdır (env. no. 76.1T, 91.4T, 91.3T). Büyük Constantinus'un hayatıyla ilgili bir efsaneye göre imparator, şehrin mimarbaşına inşaat işleri için devasa miktarda para bırakmış, sonra da savaşa gitmiş. Döndüğünde, hiçbir yeni bina göremeyince gazaba kapılmış. Ama mimar, bütün paranın –bugün dediğimiz gibi– altyapı işlerine harcandığını söylemiş. Bunlar arasında, burada gördüğümüz su boruları da varmış.

Aynı salonda, deniz surlarından alınmış, farklı dönemlerdeki **tamirat kitabeleri** de var (env. no. 1654T, 2476T, 2363T) de var. Bunlar İncili Köşk yakınlarında Marmara Denizi kıyısındaki surlardan alınmışlar. Bunlarda, III. Mihael'in amcası Bardas'tan söz ediliyor. Bardas, sanat ve bilimin hamisiydi; geleceğin I. Basileios'u tarafından 866'da suikastla öldürtülmüştü. Başka bir **kitabe** (env. no. 1467T) Kumkapı ile Yenikapı arasında bulunmuş ve surların 1448'de Sırbistan despotu (çağdaşlarınca Avrupa'daki en zengin monark sayılan) Curac Brankoviç tarafından restore ettirildiğini anlatıyor.

Ayrıca İmparator Teofilos tarafından deniz surlarının tamir ettirildiğinden bahsedilen bir **kitabe** daha var (env. no. 2477T).

Tanrıça Nika'nın devasa bir **rölyefi** (env. no. 948T), Balat Kapısından getirilmiş ve büyük ihtimal 6. yüzyıldan kalma. Ama bir iddiaya göre bu rölyefteki figür Nika değil, büyük meleklerden biri. Bu salonda bir de sepet biçimli **sütun başlığı** (env. no. 91.6T) var ki, ünlü Teotokos Halkoprateia Kilisesi'nden kalan pek az şeyden biri; 10-11. yüzyıllardan kalma bir **mermer rölyef**te ise (env. no. 72.59T) Ayios Sampson resmedilmiş. Bu azizin İmparator İustinianos'a şifa verdiği iddia edilir.

Erken Bizans döneminden genç bir imparator başı.

Kayıp Bukoleon Sarayı'ndan **süslemeler** (env. no. 84.7-18, 89.22, 83.24) ve belki de bir zamanlar Hipodrom'daki katismada bulunan kanatlı at Pegasus'un yontulduğu **sütun başlığı**ndaki (env. no. 2404T) süslemelere dikkat edin. Hipodrom'un tribünlerinden kalma birkaç buluntu da var; bunların en etkileyicisi, Yılanlı Sütun'un tepesinden kesilmiş **yılan başı** (env. no. 18M). Yakındaki stadyumdan bazı **oturma sırası parçaları** da var (env. no. 5153, 5154).

İkinci Kat. Dördüncü Salon

Dördüncü salonda karşılaşacağımız ilk parça, 6. yüzyıldan kalma, Ayia Eufemia Kilisesi'nden kakmalı bir **sütun** (env. no. 71.52-53T); bunu da Metropolit Stefen için 14. yüzyılda gene oradan getirilen **mezar taşı** (env. no. 91.22) ile 13-14. yüzyıllardan Eufemia'nın suretinin oyulduğu **mermer rölyef** takip ediyor (env. no. 91.18). Biraz daha ileride ise üzerinde şu yazı bulunan mermer bir **sütun başlığı** görürüz (env. no. 942T): "Azizlerin Tanrısı, hükümdar Heraklios'a yardım et."

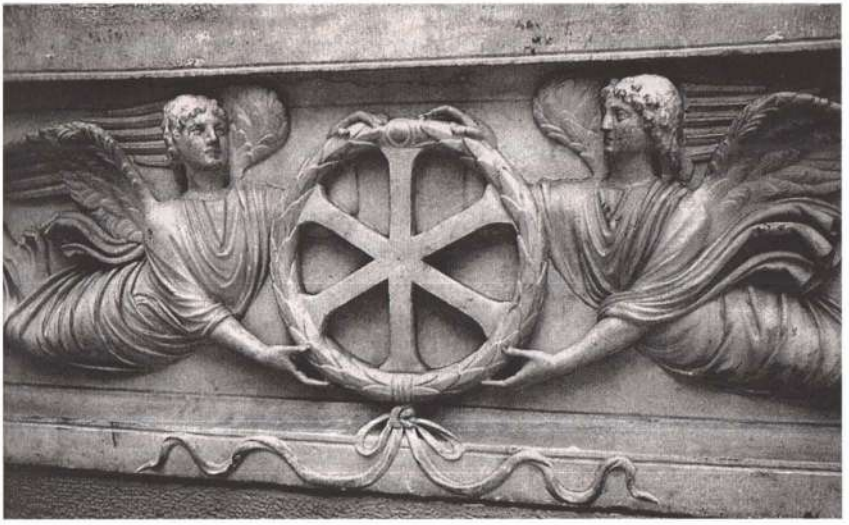
Genç bir adam **büstü** (env. no. 5028) bilhassa dikkat çekmeye değer. Bunun saç kesimi, 4. yüzyıl sonlarında imparatorların tarzındadır ve başına, önünde sekiz inciyle süslü halkaya iliştirilmiş iki sıra inciden oluşan bir imparatorluk tacı giymiştir. Bu başı, bir imparator heykelinin omuzlarının

üzerine koymak için yapmışlar (malzemeden tasarruf edilebilmek için bu heykellerin başları çıkarılabiliyormuş). Heykel günümüze kalmamış, ama bir parçası, Forum Tauri yakınlarında bulunmuş.

Büst, genellikle İmparator Arkadios olarak tanımlanıyor. Arkadios, 395-408 yılları arasında imparatorluğu yönetmişti. Bir çağdaşının dediğine bakılırsa, "kısa boylu, tıknaz ve zayıftı. Tembel karakteri konuşmasına ve gözlerinin hareketlerine de yansırdı; gözlerini uyuklarcasına ve adeta acı çekerek kırpıştırırdı." Yüzünün alt tarafındaki yumuşaklıkla üst tarafının maskeyi andıran donukluğu arasındaki tezat çok dikkat çekicidir. Genç imparatorun soğuk, dalgın gözleri tam karşıya bakar; Bilge Synesios'un ona daima tanrısal bir sükûnet ifadesini korumasını tavsiye etmesi boşuna değilmiş. Belli ki büst, I. Theodosius ölüp de 18 yaşındaki oğlu Doğu İmparatorluğu'nun hükümdarı olur olmaz yapılmış (o zamanlar hiç kimse, imparatorluğun Batıdan ayrılığının artık ebedi olduğunu tahmin edemezdi). Başın arkası son derece özensiz yontulmuş; demek ki heykel bir nişe oturtulmuştu.

Yakınlardaki Theodosius Takı'ndan getirilmiş **rölyef parçaları** da var (env. no. 73, 76). İmparator babayla oğlu hakkında şöyle bir hikâye anlatılır: Piskopos Silifkeli Basileios, İmparator Theodosius'un bir kabulüne davet edilir. Piskopos, imparatorun karşısında eğilir ama onun yanında oturan Arkadios'un önünde eğilmez. Theodosius ona bu saygısızlığının nedenini sorar; adam şöyle cevap verir: oğluna saygı gösterilmediğinde Tanrı da işte böyle rencide olmuştur. Silifkeli Basileios, imparatorun Ariusçu yani [İsa'nın tanrısallığını kabul etmeyen] öğretisine eğilim göstermesine böylece ustalıkla gönderme yapmış olur.

Sırada, Kalenderhane Camii'nden getirilmiş buluntular var. Sağ tarafındaki butona basınca ışığı yanan cam bir kasa içinde Latin ve Bizans döneminden freskler saklanıyor. Greklerin görüşlerine göre Haçlılar dönemi baştan sona bir kültürel ve sosyal kara deliktir; ama şehrin sakinleri bu dönemde de hayatlarını bir şekilde sürdürdüler, demek ki kültürel anlamda değer taşıyan şeyler de yarattılar. Kalenderhane Camii'nde buna dair muhteşem bir örnek bulunmuş: bu, üzerinde Assisili Francesco'nun portresiyle hayatından bir sahnenin resmedildiği, yaklaşık 1250 yılında Kudüs Haçlı Krallığı'ndaki ustalar tarafından yapılmış **fresko** (env. no. 79.27). Bu

Prenses Pulheria'nın lahdi.

sahnede Francesco, kuşlara vaaz veriyor. Mozaiğin restorasyonu da gerçek bir başarı; duvardan dökülen 649 minik parça toplanmış ve fresko burada tekrar bir araya getirilmiş. Tepesinde, Eski Ahid'den alınma bir ayetin Latincesi yazılı: "Severim, ya rab, yaşadığın evi..."[5] Bu ayeti Yunanca şu ibare takip ediyor: "Maria Kiriotissa" yani kilisenin Latin işgalinden önceki ismi. Freskonun sol alt köşesinde, onu sipariş edenin (gaga burunlu, ince bıyıklı ve kısa sakallı bir adam) suretini görüyoruz. Portre, 12. yüzyıla, Latin öncesi döneme tarihleniyor.

Bu cam kasanın sağında, gene Kalenderhane Camii'nde bulunmuş, İsa'nın Tapınağa Giriş Yortusunu temsil eden bir **mozaik panel** var (env. no. 74.69T). Kilisenin yeni takvimine bakarak bunun 6. yüzyıl ortalarına ait olduğunu kabul edebiliriz. Bu, Konstantinopolis'te ikona kırıcılığı dönemi öncesinden kalan biricik ikona.

Hemen sonra, sepet şeklinde bir **sütun başlığı** sergileniyor (env. no. 1239); üzerinde Teodora ile İustinianos'un monogramları var. Ayrıca

5 Mezmurlar 26:8.

Hebdomon mıntıkasında (günümüzdeki Bakırköy) bulunan İoannes Prodromos en to Hebdomo Kilisesi'nden mermer taklidi bir **sütun** (6. yüzyılın ilk yarısına tarihleniyor, env. no. 3968) ile Ayios Polieuktos Kilisesi'nden kalma birkaç dizi parça daha var: bir **sütun başlığı** (env. no. 71.106T); mermer taklidi **sütunlar** (env. no. 5680T, 71.121T) ve kimi **kitabe parçaları** (env. no. 5984T, 71.115). Bu kitabelerin bazı parçalarını müzenin bahçesinde de görmüştük. Kilisenin süslemelerinde İran motifleri önemli bir rol oynamış; herhalde İmparator Anastasios zamanında Sasanilerle artan ilişkiler yüzünden olacak. Ayrıca, bu kilisenin hamisi Anikia İuliana'nın kocası Areobindus'un doğuda hizmet ettiğini de biliyoruz.

Onun yanındaki bir vitrinde Anikia İuliana'nın koleksiyonundan kimi parçalar ve bir de, 4. yüzyıla tarihlenen, herhalde II. Constantius'a ait porfir bir **lahit parçası** (env. no. 806T) var. Constantius, 3 Kasım 361'de, Dönek İulianus'a karşı savaşta ölmüştü.

Hemen yandaki başka bir **lahit** (env. no. 4508) mermerinin parlak beyazlığı ve muazzam işçiliği, açıkça, bunun imparator ailesinden birine ait olduğuna işaret ediyor; boyutlarına bakılırsa da, epey genç biri. Bu, İmparator Theodosios'un kızı Prenses Pulheria'nın nihai istirahatgâhı olabilir. İlahiyatçı Nissalı Gregorios, onun ölümü üzerine yürek parçalayan bir ağıt yakmıştı:

> Hemen önümde, göz alabildiğine, okyanus kadar geniş bir insan seli var. İnsanlar kiliseyi, avlusunu, yakındaki meydanı, caddeleri, yol başlarını, Mese'yi, sokakların iki yanını doldurmuş. Herkes, altın yatağında yatan bu kutsal çiçeğe bakmaya gelmiş.

Tarifsiz güzellikte iki melek, boylamasına süslerler lahdi. Sanki taşın üzerinden fırlayıp uçuverecek gibidirler, kanatları bu donuk kütleden neredeyse koptu kopacaktır, sadece iki noktada tutunurlar taşa. Melekler (Zafer Tanrıçası Nika'nın ikonografik halefleri) her iki yüzde hristogramlar[6] teşkil eden çelenkler tutarlar. Şehirde, Nika'yı andıran pek çok melek

6 Hristogram, İsa'nın Yunanca (veya Latince) adından türetilen ve Hıristiyan kilisesinde dini sembol olarak kullanılan monogramlara verilen ad. En eski hristogram İsa'nın Yunanca adının [Χριστός] ilk iki harfi olan Hi [X] ve Ro [ρ] harflerinden oluşan Hi-Ro'dur [X-ρ] –ed.n.

vardır, ama bu ikisi hiç şüphesiz en güzelleridir. Gözlerinin kıyısı hafifçe çekiktir, Theodosius dönemi yontuculuğunda âdettendir bu; dudakları da aralıktır. Lahdin iki tarafında iki de havari resmedilmiştir ama bunlar her nedense bunca ustalıktan pek nasiplerini almamışlardır.

Dördüncü salonun sağ tarafında ilgi çekici bir **obje** sergilenir (env. no. 5848T). Venedikliler 1204'te, Filadelfion Meydanı'nda dikili duran, birbirine sarılmış iki tetrarkın, yani 4. yüzyıl başlarının iki emperyal yöneticisinin yontulduğu bir heykeli kaidesinden devirdiler (kimlikleri hâlâ kesin olarak saptanamamıştır bu ikilinin). Sonra bunları Venedik'e götürdüler; heykel bugün San Marco Kilisesi'nin ön cephesini süsler. Ancak yağmacılar heykeli devirirken figürlerden birinin topuğunu istemeden kırdılar. Bu topuk daha sonra eski Filadelfion Meydanı'nda ortaya çıktı ve oradan da müzeye geldi.

Buradaki koleksiyonda, 4. yüzyıl sonları veya 5. yüzyıl başlarına tarihlenen ve büyük ustalık eseri olan bir filozof büstü de (env. no. 2461T) var. Bu büst Gedikpaşa'da bulunmuş; herhalde orada zengin konaklarından birini süslüyordu. Bu salondaki mermer rölyef parçaları ve bir de **ikona** ise (env. no. 3930-3936), Ayasofya ile sahil arasındaki Teotokos Panakrantos Kilisesi'nden taşınmış buraya (10-11. yüzyıllar).

Klasik sanat geleneğinin mirasçısı olarak Bizans yontuculuğunun gerçek bir şaheseri, Topkapı'nın kuzeyinde, Gülhane'de bulunan rölyef şeklinde bir **Meryem Ana ikonasıdır** (env. no. 3914). Dizlerdeki delikler, buralara metal haçlar iliştirildiğini gösteriyor. Meryem'in sağ elinde de bir delik var; bu muhtemelen mür veya ona benzer değerli bir sıvı akıtmak için kullanılıyordu.

Lips Manastırı'ndan çıkartılan buluntular bu salonun sol duvarı önünde sergileniyor. Bunlar arasında üzerinde on ikilik vezinle yazılmış kitabe bulunan bir **mezar taşı** (env. no. 4020) da var. Kitabe şöyle:

> Şu andan başlayarak, mezar üstüne mezar sahibi oldum. Ah, zalim felek, mezar nasıl da acı bir yurt! Geceleri yastığımı gözyaşlarımla yıkıyordum ve ekmeğimi yerken gözyaşlarımla karıyordum onu... Al beni, Hristos, yakışıklı güveyim, tıpkı bir zamanlar ananın

arzusunu yerine getirdiğin gibi. Aklın kavrayışının ötesindeki zifaf odasını aç bize, mukaddes evlilik için donat üzerimizi, şölene katılacakların listesini yap. Ben, Paleologos'un kızı, Augusta, Rahibe Maria, yazdım bunu.

Hiç şüphe yok ki Teodora'nın torunlarından biri burada sözü edilen, tam olarak da VIII. Mihael'in dul eşi –Lips Manastırı'nda hanedan kadınlarına ayrılmış bir bölüm yaptıran da oydu.

Üzerine havari büstleri resmedilmiş **mihrap sayvanı kemeri** (env. no. 4570); kaba ama muhteşem bir şekilde gerçekçi resmedilmiş **at figürü** olan bir parça (env. no. 4317) ve hayranlık uyandırıcı, rengârenk bir **ördek** de (env. no. 4328) aynı kiliseden.

Salonun sonunda pencere vitrayları da sergileniyor; sağ taraftaki, Pantokrator'dan; soldaki ise Khora'dan. Bunlar, vitray sanatının kökeninin batıda yattığına dair tartışmalar konusunda fikir verdikleri için de önemliler. Ama belki de köken, aslında tam ters taraftaydı; belki Latinler, bu tekniği yanlarında götürdüler ve Pantokrator Kilisesi'ni süslemek için onu kullandılar.

İmparator Lahitleri

İçerideki turumuzu tamamladık, artık avluya çıkabiliriz. Yürürken sağ tarafımızda, müzenin duvarı boyunca bir dizi imparator lahdi göreceğiz. Eskiden bunca çok lahdin bir arada görülebileceği tek yer, Havariyyun Kilisesi'ydi. Novgorodlu Stefan, bu lahitler hakkında şöyle yazmıştı: "Burada birçok imparator mezarı vardır; imparatorlar her ne kadar aziz değillerse de bizcileyin günahkârlar gene de öperiz onları." Yani bu lahitler, hacıları öylesine derinden etkiliyordu ki, onlara adeta Hıristiyanlığın kutsal emanetleri gözüyle bakıyorlardı. Bu muazzam, muhteşem ve devasa taş işçiliklerine gidip elimizi üzerlerinde gezdirelim. Kimi satıhların çok daha özenle tamamlandığını, kimilerinin ise daha az itinayla yapıldığını fark edeceksiniz. Bu, lahitlerin, Havariyyun Kilisesi'nin duvarına bitişik olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla bunların mozolede nasıl durduklarıyla ilgili olarak da hayalimizi işletebiliriz. Toplamda porfirden yapılmış 10 lahit vardı; bunların sekizi

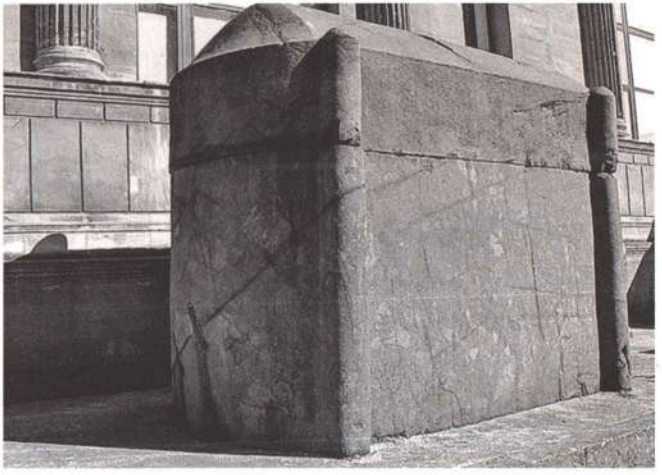

Bu mezar taşı kitabesi, belki de Moğol Hanı Tohta'nın dul karısına aittir.

günümüze kadar gelmiştir. Beşi bu müzede, ikisi Aya İrini'nin arka avlusunda, kapağı kayıp olan sonuncusu da Nuruosmaniye Camii'nin avlusundadır.

Girişe en yakın olan ve devasa kapağı yanında yatan porfir **imparator lahdi** (env. no. 2391) Kıztaşı'nın yakınlarında bulunmuş; neden orada bulunduğuna dair ancak bir tahminde bulunabiliriz. Havariyyun Kilisesi'nden oraya getirilmesi çok güç olmalı, nedeni de belirsiz. Bir zamanlar bu lahitte, 1 Mayıs 408'de ölen İmparator Arkadios yatıyordu.

Yandan gördüğümüz kapaklı **porfir lahit** (env. no. 3156) muhtemelen, 17 Şubat 364'te ölen İmparator Jovianus'a aitti. Ölümüyle ilgili

Büyük Constantinus'un lahdi.

rivayetler arasında karbon zehirlenmesi, yatak odasının duvarlarının yeni boyanmış olması, zehirli mantar ve aşırı yemek gibi iddialar vardı.

Bir sonraki lahdin sadece ziyaretçilere bakan yüzü pırıl pırıl cilalı; bu, muhtemelen, eskiden mozelede durduğu biçimde yerleştirilmiş müzeye. Bu, Büyük Constantinus'un ebedi istirahatgâhı olabilir. Novgorodlu Stefan, Konstantinopolis'in kurucusunun lahdini şöyle anlatır: "İmparator Constantinus'un mezarı geniş, mor bir taştan yapılmış..." 12. yüzyıl sonlarında Nikolaos Mesarites de şöyle yazıyor: "Tapınağın güney tarafında, Hıristiyan İmparatorluğu'nun ilk hükümdarı Constantinus'un bedeni, locayı andıran porfir renkli bir yerde, porfir bir lahdin içinde yatar. Bu lahit biçim olarak dikdörtgen şeklinde, ama kare değil biraz uzunca. Dediklerine göre imparatorun anası Elena da oğluyla birlikte yatıyormuş." Ama asırlar geçtikçe bu lahitlerden biri, büyük ihtimal de bu önünde bulunduğumuz, Dönek İulianus'un lahdi olarak bilinir olmuş. Birincisi, bu, üzerinde Hıristiyanlık sembolleri olmayan tek imparator tabutu; ikincisi de lahdin dışı, daha sonraki bir Bizans tasviriyle uyumlu: "Kilisenin kuzey kemer altında silindir biçiminde, porfir renkli bir lahit vardır ki Dönek İulianus'un acınası ve sefil bedeni onun içinde yatar." Batılı bir hacıya göre bu lahitten

yükselen leş kokusu asırlarca yitmemiş –yani mis ve mür kokularının hiç eksilmediği lahitlerin tam aksi. Ancak İulianus, uzak Pers Savaşında öldü ve derhal lanetlendi; yani hiç kimse cesedini başkente getirip böyle görkemli bir lahide koyma zahmetine girmezdi.

Gene porfirden yapılma diğer **lahit** de (env. no. 3154) ön yüzü bize dönük uzanıyor; bu yüzü diğerlerinden çok daha ustaca işlenmiş. Bu, I. Theodosius'un lahdi gibi sanki; Theodosius, Havariyyun Kilisesi'nin bir imparatorluk türbesine dönüştürülmesinden sorumlu olan kişiydi. Milano'da, 17 Ocak 395'te öldü ve cesedi Konstantinopolis'e getirilip burada 24 Kasım'da defnedildi. Bu üç lahit de Topkapı'nın ikinci avlusunda bulunmuş, oraya da belli ki Havariyyun Kilisesi'nden taşınmışlar –ya batıl itikatlar yüzünden, ya da değerli porfirleri kullanmak için.

Muhteşem işçiliğine bakılırsa diğer lahitte de bir imparator yatmış olmalı. Ancak bu lahitler arasında en dikkat çekici olanı, sol tarafta rampanın üst tarafında yatan, beyaz mermerden yapılmış ve haçlarla süslenmiş olan **lahit** (env. no. 6227). 1969'da Topkapı'nın ikinci avlu girişinde bulunan bu lahit, çok büyük ihtimalle İmparator Herakleios'a ait. Anlaşılan o da Havariyyun Kilisesi'ndeki mozoledeydi ve ziyaretçiler sadece bir tarafına yaklaşabiliyorlardı; çünkü mermer bloğun sadece bir yüzünde çok sayıda grafiti var. Bunların kimi epey eski, ta 9. yüzyıla kadar uzanıyor. Seleflerinden hiçbirinin başaramadığını başarıp Pers Devleti'ni yıkan Büyük Herakleios, 11 Şubat 641'de ödemden öldü. Ancak ölmeden önce, doğuda başarıyla oluşturduğu tampon bölgeye yeni bir düşman akarken, imparatorluğun bütün zaferlerinin tuzla buz olduğunu da gördü. Artık Bizans, üç yüzyıl sürecek yeni bir ölüm kalım mücadelesiyle karşı karşıya kalacaktı: Araplardı bu yeni düşmanlar.

Lahitler, Bizanslıların hayal dünyasını büyülemiştir hep, özellikle de bunların yapılmasına dair teknikler artık unutulduktan sonra. Lahitler etrafında efsaneler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birine göre, Havariyyun Kilisesi'nde gömülü olan İmparator Anastasios tabutundan şöyle seslenmiş: "Merhamet edin bana, açın şu mezarı!" Ona, şimdi tahtta başka bir imparatorun oturduğunu söylemişler, ama sabık imparator sözünden dönmemiş: "Önemi yok! Beni manastıra götürün!" Bir süre sonra lahdin kapağını açmışlar ve Anastasios'un kendi çizmelerini ve ellerini yediğini görmüşler.

Müzenin avlusunda ve kapısının önünde pek çok sıradan lahit de var. Bunlar sıradan insanlara aitmiş; buraya da Bizans şehir mezarlığından getirilmişler. Müzenin dışındaki diğer ilginç şeyler arasında, avluda dört yüzünde de kartal suretleri işli dev bir **sütun başlığı** (env. no. 8510) ile bahçede çok büyük, 4,13 metre yüksekliğinde porfir bir **dikilitaş parçası** (env. no. 3195) var. Bu dikilitaşın diğer parçası, Kanuni Süleyman zamanında Venedik'e taşınmış. Burada dev bir Medusa başı da dikkat çekiyor (env. no. 3214). Medusa'nın kardeşleri de uzağında değil, Yerebatan Sarayı'nda. Anlaşılan bütün bu canavarlar, daha önceleri, Constantinus Forumu'nun doğu girişini süslüyorlardı.

An Illustrated Guide to the Greek, Roman and Byzantine Architectural and Sculptural Collections in the Archaeological Museum of Istanbul, İstanbul 1968.

Cameron, A. *Porphyrius the Charioteer* Oxford 1973.

Downey, G. (ed.). Nikolaos Mesarites, "Description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople," *Transactions of the American Philosophical Society* Cilt 47, No. 6, Philadelphia 1957.

Drexl, F. (ed.). *Achmetis Oneirocriticon*, Leipzig 1925.

Fıratlı, N. *Le sculpture Byzantine figure au musée archéologique d'Istanbul*, Paris 1990.

Kiilerich, B. *Late Fourth Century Classicism in the Plastic Arts*, Odense 1993.

Neophytou tou egkleistou. *Ssyggrammata*, Cilt 3, Paphos 1999.

Altıncı Bölüm

SULTANAHMET'TEN LALELİ'YE

Antiohos Sarayı

Seyahatimizin bu ayağı için başlangıç noktamız, Bizans döneminde Konstantinopolis'in ana arterini teşkil eden Mese ile aşağı yukarı örtüşen Divanyolu Caddesi'nin başladığı Sultanahmet tramvay durağı olacak.

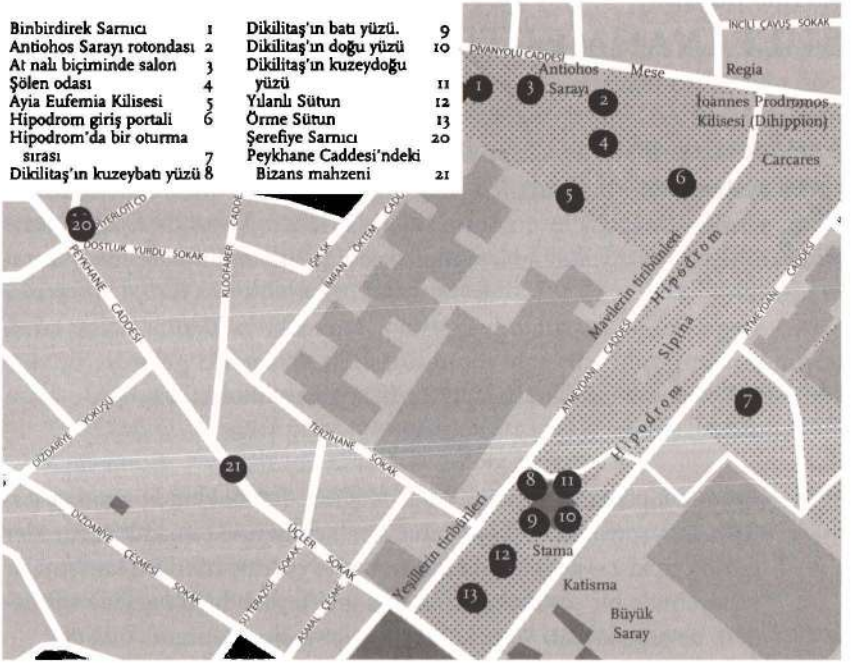
Regia yahut imparatorluk revakı, buradaki caddenin kuzey tarafı boyunca uzanıyordu; çift sıra sütun dizisinin arasındaki gölgede, 6. yüzyılda ateşli ilahiyat tartışmaları yapılırdı. Agatias Sholastikos, şöyle alaya alıyordu:

> Burada toplananlar, Tanrı, onun doğası, özü hakkında sıradan tartışmalar yapıyorlar. Öfkeye kapılıyor, birbirlerine olmadık hakaretler ediyor, tıpkı zar atanlar gibi iğrenç sesler çıkartıyorlar. Bu tartışmalar nihayetinde bir şey kazandırmadığı gibi faydalı hiçbir şey de vermeden, üstelik dostları yeminli düşmanlar haline getirerek bitiyor."

Ama İustinianos, ilahiyat işlerini devletin meselesi haline getirerek bütün bu tartışmalara son verdi.

Erken Bizans dönemi şehir hayatından bir kesit: Bizans sokağı.

Hipodrom bölgesi.

İmparatorluk revakında müşterileri için ücret karşılığı mahkeme konuşmaları yazan dava vekilleri de tezgâh açarlardı. Agatias bunlardandı, ama kendi hayatındaki ironiyi görebiliyordu:

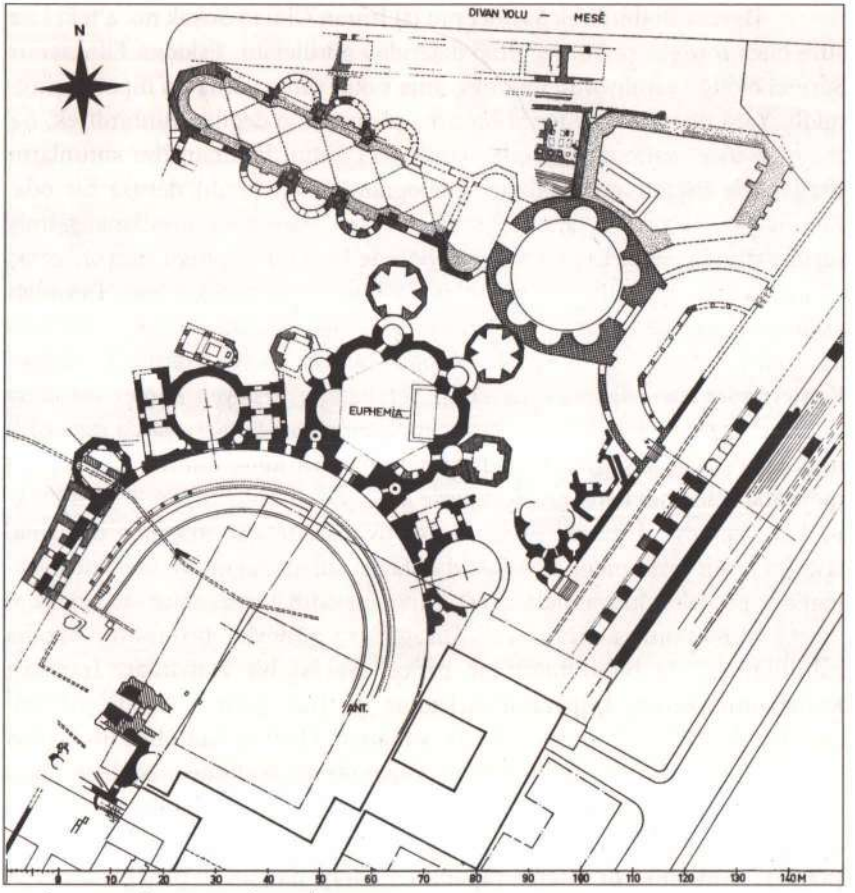
> Bütünüyle serbestim gerçi, ama sabah erkenden akşam geç vakitlere kadar oturuyorum imparatorluk revakındaki masamın başında ve sayısız adli evrakı okuyorum boyuna. Bunlar artık huzur vermez olduğunda son derece ıstırap çekiyorum, ama tam huzur verirlerken de kederleniyorum, zira emek ve endişe olmaksızın hayatımı idame ettirmem mümkün değil.

Devasa **Binbirdirek Sarnıcı**'nın (1) İmran Öktem Sokak no. 4'teki kısa süre önce müzeye çevrilmiş girişi dışarıdan görülebilir. Eskiden Filoksenus Sarnıcı olduğu sanılıyordu buranın; ama yakın zamanlarda bu hipotez çürütüldü. Yani burayla ilgili tarihi bir arka plana sahip değiliz. Binbirdirek, 64 metreye 56,4 metre ölçülerinde, içinde 224 sütun bulunan (bu sütunların bazılarında inşaatı yaptıranların monogramları da kazılı) devasa bir oda. Zemin yamru yumru, ancak bütün mekâna göre yeni meydana gelmiş sayılır; altında ise birkaç metre derinliğinde bir tarih çöplüğü yatıyor, geniş sütun başlıklarıyla çift sıra sütunlar da bunu açıkça gösteriyor. Derinliği ancak orta yerinde bütünüyle görünüyor. Üstelik en alçak yeri bile Yerebatan Sarayı'ndan daha yüksek. Böyle olduğu, buraya epeyce yüksek Bozdoğan Kemeri'nden su gelişinden de belli; Yerebatan'ı besleyen kemer ise daha alçak eski Hadrianus Kemeri. Sarnıç muhtemelen 5-6. yüzyıllarda inşa edilmiş. Her sütun başlığına tuğladan örülmüş dört tonoz tutunuyor; böylece meydana gelen her kare birer kubbeyle kaplı. Dürüst olmalıyım: Binbirdirek, 10 lira ödemeye değmez. Bu giriş ücretiyle sütunların arasında dolaşma, tavanın farklı yerlerinden kovalara damlayan sulara bakma ve mekânda salınan dev perdeleri hayranlıkla izleme fırsatını satın alıyorsunuz –hepsi bu.

Sultanahmet tramvay durağının güneyi, birtakım Bizans kalıntılarının da bulunduğu bir bahçe. Burası bir zamanlar, İran'dan Konstantinopolis'e, İmparator Arkadios ile İran Şahı I. Yezdicerd arasındaki dostluğun nişanesi olarak yollanan Hadım **Antiohos'un sarayı** imiş. Tahtın varisi II. Teodosios'un lalası olmuş Antiohos; böylece yavaş yavaş inanılmaz bir nüfuz elde etmiş. Başkente 5. yüzyılda memleketi Kyrene'nin davasını savunmaya gelen şair Sinesios, onun hakkında şöyle yazmış: "Antiohos, ne isterse yapabilir." Sarayı da bunun örneği zaten.

20 metre çapında **rotonda**nın[1] (2) kalıntıları halen ayakta; duvarı bir dizi yarım kubbe şeklinde. Burası, öyle görünüyor ki, Antiohos'un resmi kabul odası; ziyaretçiler binanın Hipodrom'a bakan tarafından, devasa bir revaktan geçerek girerlermiş buraya. Bütün bunlar, geç Roma dönemi şatafatı açısından karakteristik şeyler. Antiohos'un kazılar sırasında bulunan

1 Kubbeli, yuvarlak yapı –ed.n.

Antiohos Sarayı (kuzey) ve Eufemia Kilisesi (güney).

monogramına bakılırsa, saray 429'dan sonra inşa edilmiş. Ancak hadım sadece 10 yıl içinde gözden düşüp sürgün edilmiş. Sarayı da İmparatoriçe Pulheria'ya geçmiş. İmparatoriçe, binanın kuzeybatı tarafında **atnalı biçimli devasa bir salon** (3, krokiye bkz. s. 198) yaptırmış (52,5 metre uzunluğunda, 12,4 metre genişliğinde); salonun duvarları altı yarım kubbeyi taşıyormuş. Altıgen bir **şölen odası**nın (4) kalıntıları da biraz daha güneyde.

Eufemia

Antiohos'un sarayı, bilmediğimiz kimi nedenlerle yıkılmış; onun güney tarafında 7. yüzyılda **Ayia Eufemia Kilisesi** (5, krokiye bkz. s. 198) yapılmış. Bu kilisenin kalıntıları arasında 1-3 metre yüksekliğinde duvarlar var.

Burası henüz bir sarayken, ziyaretçiler güneyden girerlerdi ve binanın ana ekseni de kuzey-güney doğrultusundaydı. Kiliseye çevrildikten sonra doğu-batı doğrultusunda yeniden düzenlendi. Ne yazık ki, kilisenin daha gözalıcı olan güneybatı kesiminin olduğu kısım (burada 13. yüzyıl sonlarına tarihlenen, Eufemia'nın hayatının resmedildiği 14 fresko var) ziyaretçilere kapalı. Harabeleri, çitlerin parmaklıkları arasından görebilirsiniz. İkona kırıcılığı dönemide kilise cephanelik ve umumi hela olarak kullanılmış; ama Eufemia kültü ikona severlerin zaferinden sonra kaldığı yerden devam etmiş.

Eskiden Dihippion'daki Ayios İoannes Prodromos Kilisesi'nin bulunduğu yerde şimdi Firuz Ağa Camii var. Dihippion, "atların arasından" diye çevriliyor; yarışlara katılacak atlar buradan getirilirmiş. 10. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Gregorios adında dindar bir adam, bir defasında Ayios Basileios'u (Genç) ziyareti sırasında buradan geçmiş ve kendi dediğine bakılırsa, hak yolundan sapmış. "Hipodrom yakınlarındaki Dihippion denilen bu yerden geçerken bir ihtiras ateşi içimde peyda oldu ve ona direnemeyerek Hipodrom'a girip yarışı izledim." Basileios'un, öğrencisinin bu eylemini ruh gözüyle görmüş olduğunu ve bundan ötürü onu ayıpladığını söylemeye bile gerek yok. Caminin güneyindeki çayırın orta yerinde uç vermiş duran kocaman taşlar, bir zamanlar Hipodrom'un **portalinden** (6) [kapısından] kalan biricik şeyler.

Hipodrom. Carceres [Ahır]

Şimdi Konstantinopolis'teki en önemli dindışı müesseseye, Hipodrom'a geliyoruz. Günümüzde Atmeydanı'ndan geçen caddeler, eskiden yarışların yapıldığı doğu-batı eksenindeki pistlere aşağı yukarı denk düştüğü için bunların bir zamanlar nasıl olduklarını hayal etmek kolay.

Bizantion şehrindeki Hipodrom, İmparator Septimius Severus tarafından 203 yılında yaptırıldı; yani şehrin isminin Konstantinopolis'e çevrilmesinden yüz yıl daha önce. Genişliği 117,5 metre, uzunluğu ise yaklaşık 400 metreydi. İki yarış pistini bir spina ayırıyordu; spina dedikleri,

Hipodrom. Onofrio Panvinio'nun çizimi, 1580.

sütunların ve heykellerin dikili olduğu, ortadaki tahta bariyerlerle çevrili alandı. Bu heykellerden üçü günümüze kadar kalmıştır (onlardan biraz aşağıda söz edeceğiz).

Bugün hiç iz kalmamış olan tribünlerin kalıntıları, komşu binaların inşaatları sırasında muhtelif noktalarda açığa çıkartılmış. Bu binalar arasında Sultan Ahmed Camii de var; camide Hipodrom'dan alınan tuğlalar kullanılmış. 20. yüzyılda yapılan arkeolojik araştırmalar, tribünlerin ve spinanın birbirlerine tamamen paralel olmadığını açığa çıkardı (bu, rakipler arasındaki mücadeleyi kızıştırmak için yapılmış olabilir, eğer pist daralırsa arabacıların yer için mücadele etmekten ve birbirlerinin üzerine sürmekten başka çaresi kalmaz). Seyircilere gelince, kanıtlar bize, epey rahat olanaklar sağlandığını gösteriyor: her oturma sırası 70 santimetre genişliğinde ve 38 santimetre yüksekliğindeydi ve bu sıralar 26 derecelik bir eğimle yükseliyordu, ayrıca dehlizlerde umumi helalar ve yemek satılan tezgâhlar da vardı. Güneşten korunmak için de tente şeklinde bezler asılıyordu. Hipodrom, tam dolu olduğunda 30 bin kişi alabiliyordu.

Bir zamanlar arenanın kuzey tarafında, bugün büyük Alman Çeşmesi'nin çevrelediği yerde, 12 kapılı yüksek bir duvar vardı. İzleyiciler Hipodrom'a bu kapıların sekizinden alınırdı; diğer dört kapı ise Carceres diye bilinirdi: bunlar ahırların olduğu yerlere açılırdı ve demir parmaklıklarla örtülüydü. Bu kapılar işaret verildiğinde açılır ve arabalar dışarı fırlardı.

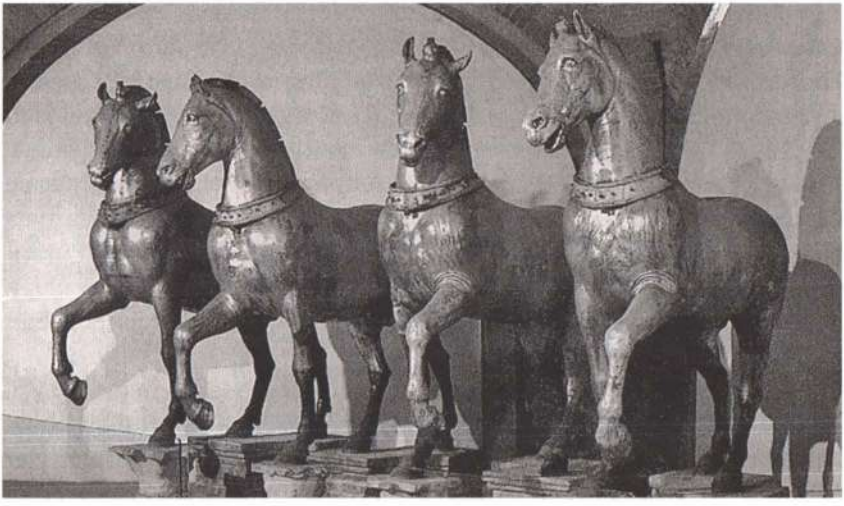
Duvarın ortasında dört sütun yükseliyordu, her birinin üzerinde de dört bronz at vardı. 1204'te Haçlılar Konstantinopolis'i yağmaladıklarında bu atları Venedikliler kaptı ve San Marco Kilisesi'nın ikinci katının üzerine kondurdular. Atlar bugün de oradalar. Ne var ki atların ilk yolculuğu değildi bu; aslında Sakız Adası'nda ele geçirilmişler ve Konstantinopolis'e getirilmişlerdi.

Her yarış dörder atın çektiği dört araba arasında bir müsabakaydı. Arabalar, taraftar birliklerinin mülküydü ("demes" diye bilinirdi bu birlikler); bunlar da renklerine göre ayırt edilirdi: Mavi, Yeşil, Beyaz, Kırmızı. Her "demes"in Hipodrom tribünlerinde kendi yeri vardı. Örneğin Mavilerin tribünü kuzeyde, günümüzdeki Türk ve İslam Eserleri Müzesinin kuzeyine denk düşüyordu.

Demeslerin kendi kiliseleri, kendi ahırları, kendi arabacıları da vardı. Zengin taraftarların bütün servetlerini destekledikleri takıma yatırdıkları da bilinir. Bu taraftar birlikleri gözde araba sürücülerini altın heykellerini dikerek onurlandırıyorlardı ve onlar için şiirler yazıyorlardı (demes'in kendi şairleri de vardı). Örneğin araba sürücüsü Porfirios, 6. yüzyılın şafağında imparatorluktaki en popüler kişiydi –hayattayken onuruna yedi heykel dikildiğini biliyoruz.

Kırmızılar ve Beyazlar ağır ağır silindiler tarih sayfalarından ve 5. yüzyıl sonlarından başlayarak bütün imparatorluk halkı, Mavilerin ve Yeşillerin taraftarları haline geldi. Kaisareialı Prokopios 6. yüzyıldaki durumu şöyle anlatır:

> Bunlar, müsabakalarda zafer kazanmakla karşılaştırıldığında ne ilahiyat, ne insaniyet işlerini dert ederler. Kadınlar bile bu günahkâr ihtilafa katılır; üstelik sadece kocalarını takip etmekle kalmazlar, onlara karşı da çıkarlar. Ben buna ancak ruhun bir hastalığı diyebilirim.

Hipodrom'dan çalınan dört at, Venedik'te San Marco Kilisesi'nin ikinci katında sergileniyor.

Taraftarlar ansızın birbirleriyle mücadele etmeyi bırakıp devlete karşı birleşik cephe oluşturduklarında yenilmez bir güç oluyorlardı. 532'de Nika Ayaklanması sırasında olan buydu (ayaklanma adını Hipodrom'daki kalabalığın coşkulu "Zafer" haykırışlarından alıyordu). İustinianos neredeyse tahtından olacaktı. O ocak ayında Konstantinopolis, demes'in ellerindeydi ve kaos, şehrin yarısının küle dönüşmesiyle bitti.

Hırgür ve isyanlar, her gün olan şeyler değildi gene de; ama yarışların yarattığı coşku, gündelikti. 4. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar müsabakalar yılda 66 gün sürüyordu ve her gün 24 farklı yarış yapılıyordu. Bir gün neredeyse sabahtan akşama kadar sürüyordu eğlence; 32 farklı araba ve 128 at, Hipodrom'da seyircilerin karşısına çıkıyordu. Ekipler bir yarışta pistte yedi tur atıyorlardı. O günlerde kalabalığın coşkusu bütün sınırları aşıyordu. Nazianoslu Gregorios şöyle yazar:

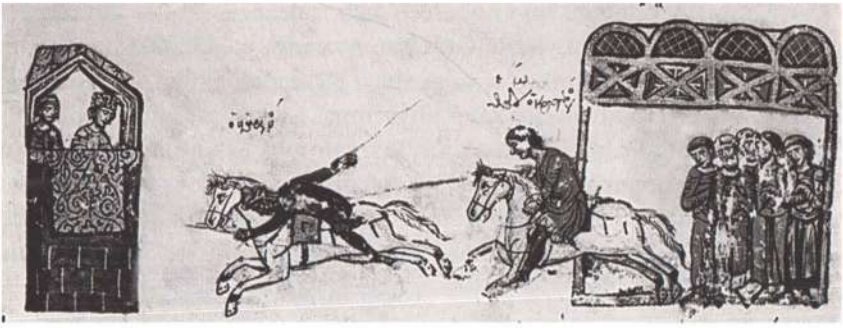
> At sevdalıları boyuna sıçrayıp oturuyorlar, bağırıyorlar, havaya avuç avuç pislik atıyorlar... sanki atları kamçılıyorlarmış gibi, parmaklarıyla havayı dövüyorlar.

Konstantinopolis'te, Hipodrom'daki mücadelenin her anını anlatan sayısız hikâye dolanıyordu. Örneğin, Ayasofya hakkındaki bir efsaneye göre, İmparator İustinianos, yaptırmayı planladığı mabet için buradaki mülk sahiplerinin arsalarını satın alıyormuş. Kilisenin günümüzde girişin sol tarafında kalan ve Gregorios Tavmaturgos Sütunu'na kadar olan kısmında, Ksenofon adında bir ayakkabıcının kulübesi varmış. Bu adam arsasına karşılık yarışlarda dört arabacının da kendisinin karşısında diz çökmesini istemiş. "Ayasofya Söylencesi" bu acayip hikâyesine şöyle devam eder:

> İmparator eğlence olsun diye, yarışların yapılacağı günlerde bu adamın başlama kapılarının ortasında oturmasını ve bütün arabacıların da arabalarına tırmanmadan önce adamın arkasında diz kırmalarını buyurdu. Bu âdet günümüze kadar gelmiştir. Bu adama "yeraltı kuvvetlerinin efendisi" denir ve değerli kumaştan beyaz bir harmani giyer.

Bu âdetin belli ki ayakkabıcı Ksenofon ve onun arzularıyla ilgisi yok; hikâye bize, gülünç bir karnaval kişisini anlatıyor aslında; bu adamın varlığının nedeni de "kötü olan her şeyi kendi üzerine çekmek" böylelikle yarışların gerçek kahramanı olan imparatorun yükünü sembolik olarak azaltmaktı.

Evet; Bizanslılar başarılı arabacılara ne büyük hayranlık beslerlerse beslesinler, müsabakaların merkezindeki esas figür imparatordu. Hipodrom onun için basit bir eğlence alanı olmaktan fazlasıydı; mutlak iktidarını burada "yeniliyordu" imparator. Yani, imparatorun tahta çıkışı, askeri zaferleri, yabancı bir delegasyonun ziyareti, imparator ailesinin üyelerinin doğum günleri ve şehrin kuruluş yıldönümlerinde yarışlar düzenlenmesi sebepsiz değildi. Stadyum, siyasi muhaliflerin de halkın karşısında alaya alındığı bir yerdi aynı zamanda. Talihsiz kurbanlar, başlarında şaklaban başlıklarıyla veya eşek sırtında, çırılçıplak ve ters oturmuş halde getiriliyorlardı; maskaralar onlar için yazılmış açık saçık maniler söylüyorlardı ve kalabalık da çürük sebzeler atıyordu onlara. Bu gösteriler kimi zaman sürgünle, kimi zaman da infazla sona eriyordu.

Hipodrom'da bir müsabaka (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

İkonoklastik İmparator Konstantinos Kopronimos, 768'de Patrik Konstantinos'a böyle davranmıştı:

> Ertesi gün araba yarışları koşulmadan yüzünü tıraş ettiler; sakallarını, saçlarını ve kaşlarını yoldular; üzerine kısa ve kolsuz bir aba geçirdikten sonra eşeğe ters bindirdiler ve bir de hayvanın kuyruğunu tutturdular; böylece Dihippion yolundan Hipodrom'a götürdüler; orada da bütün herkes ve demes onu lanetledi, üzerine tükürdü. Eşeği, burnu kesilen yeğeni çekiyordu. Patriği demes'in tribünlerinin karşısına oturttular ve yarışlar bitene kadar onların yakası açılmadık alaylarını dinlettiler.

Hıristiyanlık başlangıçta avamın her tür dindışı müsabakasına düşmanca yaklaşıyordu; ama devlet dinine dönüştükten sonra yarışlar da dahil pagan geçmişin pek çok kalıntısına hoşgörü göstermekten başka çaresi kalmamıştı. Hıristiyanlaştırılmış bir imparatorlukta yarışlar kilise tarafından asla kutsanmadı. Dahası Hıristiyan bayramları olarak da görülmediler, Hıristiyan takviminin dışına atıldılar. Ancak araba yarışçıları müsabakalardan önce kiliselerde dua ederlerdi ve taraftarlar da Hıristiyan yeminleri ederlerdi. Ruhbanın yarışları izlemesi sert biçimde yasaklanmıştı, ama bu sıkça ihlal edilen bir yasaktı.

Eğer Sultan Ahmed Camii'nin parmaklıkları sıra yürürseniz, bu parmaklıkların yerleştirildiği taş yükseltinin aslında Hipodrom'daki tribünlerden bir sıra olduğunu fark edeceksiniz. Parçalanmamış bir **oturma sırası da** (7, krokiye bkz. s. 198) caminin önündeki çayırda yatıyor şimdi; avlu girişinin solundaki kapıdan görülüyor. Eğer doğru zamanda oradaysanız, güvenlik başka tarafa bakarken koşup bir veya iki dakikalığına oturabilirsiniz bu banka. Ve bir düşünün, heyecan içindeki Bizanslı fanatiklerle birliktesiniz şu an!

İmparator İulianus'ın büstü, Roma.

Hipodrom. Dikilitaş

Eskiden Hipodrom, şimdi Atmeydanı denilen ve uzun bir bulvarı andıran bu alanın ortasında ilerleyelim. Bütün tribünler yitip gitmiş olsa da spinadaki üç anıt, bozulmadan kalmıştır.

Geçmişte başka pek çok anıt daha vardı elbette, ama bu üçü, diğerlerini hayal etmemize yardımcı olacak. Günümüzde bunların dört buçuk metresi yer altındadır, ama buradaki derin çukur sayesinde temellerini görebiliyoruz. Kalın bir kültür tabakasının altındaki bu nokta, Konstantinopolis Hipodrom'unun gerçek seviyesidir. Bu anıtların en kuzeyindeki, Theodosius Dikilitaş'ı. Anıt, aslında Teb'deki Amon Tapınağı'nda, MÖ 1457-1448 yılları arasında, Firavun III. Tutmosis tarafından Fırat'ın doğusundaki Mitanni Krallığı'na karşı kazanılan zaferleri kutlamak için diktirilmiş. Mısır'daki bu tapınak hâlâ ayakta; Dikilitaş'ın söküldüğü yer de açıkça görülüyor. Dikilitaş'ın oradan sökülmesi emrini Constantinus'un verdiğini biliyoruz; ama bu emir onun oğlu Constantius tarafından yerine getirilebilmiş. Ancak bu aşamada Dikilitaş'ı ancak İskenderiye'ye kadar götürmüşler ve orada bırakmışlar. Constantius'un varisi Dönek İulianus'un İskenderiyelilere mektubu elimizde:

> Sizin orada sahile atılmış ve değersiz bir şeymiş gibi yatan granit bir Dikilitaş bulunduğunu öğrendim. Hatırası mübarek olan

Constantius, benim memleketim olan Konstantinopolis'e getirsinler diye bu Dikilitaş için bir gemi yaptırmış. Ama kendisi bu hayattan ayrıldığı için şehir o anıtı şimdi benden istiyor. Ben, sizin şehrinize, üzerinde Mısır yazıları yazılı bu dikdörtgen granit blok yerine, sevdiğiniz ve özlemini duyduğunuz benim bronz bir heykelimi dikmenize izin veriyorum. Üstelik de kimilerinin bu taşa tapınmaya ve onun tepesinde uyumaya başladıkları haberleri bana kadar geldi. Bu durum beni, hiçbir şüpheye yer bırakmadan, bu batıl itikatlar münasebetiyle o taşı sizden almam gerektiğine ikna etti. Orada uyuyan adamları ve pisliği ve özensiz ve sefih davranışları gören kimselerin Tanrılara inançları eksilecektir.

Bir yıl geçmeden İulianus da öldü; üstelik Dikilitaş'ın taşıma sırasında kırıldığını görüyoruz. Günümüze kalan 19,6 metre yüksekliğindeki sütunun aslında bundan 10 metre kadar daha yüksek olduğu biliniyor. Bu kırık parçanın erken Osmanlı dönemine kadar diğerlerinden ayrı bir yerde durduğunu biliyoruz. Dikilitaş 390'da şehrin valisi Proclus tarafından mermer bir kaide üzerine oturtulmuştu.

Dikilitaş'ın her yüzünü ayrı ayrı inceleyelim. Şehre (ve Türk ve İslam Sanatları Müzesine) bakan **kuzeybatı yüzünden** (8, krokiye bkz. s. 198) başlayalım bu işe. Tepeden aşağıya doğru, hiyeroglifle şu kitabe kazılıdır:

Horus, kuvvetli boğa, Ra'nın sevgilisi, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı, Ra'nın ebedi tecellisi, Ra'nın yücelttiği, kutsal anası Neith'in kucağındayken Amon büyüttü onu, bütün dünyayı fethedecek uzun ömürlü bir kral, Sed bayramının efendisi olsun diye.

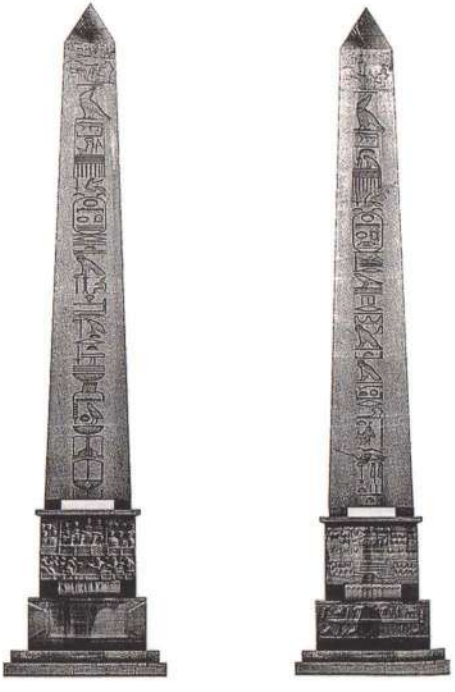
Karakterler, dün kazınmış gibidir; zaman hiç etkilememiş onları.

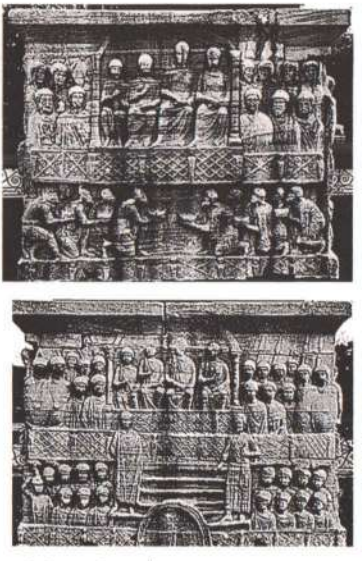
Tarihçiler Mısır hiyerogliflerini okumayı ancak 19. yüzyılda öğrenebildiler; Bizanslılar içinse bunlar, başlangıçta ne anlama geldiğiyle pek de ilgilenmedikleri esrarengiz sembollerden ibaretti. Okuma yazması olmayan şehirliler bile, Hipodrom'daki bu metinlerin görünüşünün kültürel anlamını "okumakta" hiç güçlük çekmiyorlardı: biz, Roma uygarlığı, eski kültürü dize

getirdik ve imparatorumuz bu kültürün birtakım önemli sembollerini bizim hoşumuza gitsin diye buraya diktirdi. Ancak ortaçağda Konstantinopolis sakinleri tarihlerine duydukları ilgiyi kaybettiler. Eski efsaneleri unuttular, eski anıtların anlamını kavrayamaz oldular ve onlardan korkmaya başladılar. Dikilitaş'ta da böyle oldu: orta Bizans döneminden başlayarak hiyeroglifleri çözmek için pek çok girişimde bulunuldu ve bunları her defasında meşum bir şeyler izledi. Güya bir defasında, bu yazıları okuyabileceği iddia edilen bir bilge adam bulunmuştu, o da bu işe girişir girişmez ağlamaya başlamış ve burada kazılı olanları çevirmemenin daha iyi olacağını söylemişti; kendisi de öğrenmek istemiyordu zaten.

Şimdi kaideye bakalım. Dikilitaş'ın granitten olmasına rağmen kaide mermer ve üzerinde taşıdığı dev granitten 2 bin yıl daha genç ama, zaman ona o kadar lütufkâr davranmamış. Kaide, 390 yılında bu Dikilitaş için yapılmış ve alçak kabartmalarla süslenmiş. Kuzeybatı yüzünün üst kısmına, Hipodrom'daki seyirciler kazılı; alt kısmında ise barbarlar arenada boyun eğdiklerine dair alametleri sunuyorlar. Sağdaki üçü hayvan postu, deri çizmeler ve uzun, dar pantolonlar giymişler; bunlar Germen kabilelerinin temsilcileri. Pantolon giymek, Romalılar arasında 4. yüzyılda moda olmuştur; ama yetkililer bu barbar çılgınlığıyla mücadele etmek için adli tedbirler alıyorlardı. İkinci sıradaki iki figür, Afrikalıları andırıyor. Sol tarafta üç kişi şalvarlar, uzun kollu kaftanlar ve Firigya başlıkları giymiş. Bunlar Persler. I. Theodosius, Germenlerle uzun savaşlar verirken Perslerle sulh hâkimdi, Afrika'yla da hiçbir ilişki yoktu; yani aslında karşımızdaki, gerçekle hiç de örtüşmeyen bir tasvir, ama daha ziyade imparatorun o zamanlar bilinen üç kıtadaki üstünlüğünün bir alameti. I. Theodosius'un, birleşik Roma İmparatorluğu'nun son hükümdarı olduğunu da unutmayın –onun ölümünden sonra imparatorluk batı ve (daha sonra Bizans olacak) doğu diye ikiye bölündü.

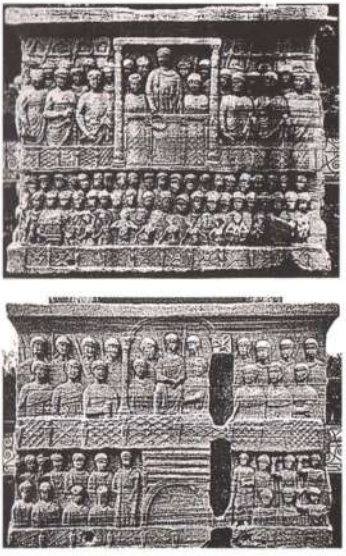
Tribünlerin orta yerinde katismayı görüyoruz; onun içinde de (soldan sağa doğru) Honorius ve Arkadios var, yani sırasıyla batının ve doğunun gelecekteki imparatorları, sonra onların babası İmparator I. Theodosius ve batı imparatorluğunun hâkimi II. Valentinianus. Figürlerin boyutlarına bakarak hangilerinin daha önemli olduğunu anlamak çok kolay. Muhafızların sıra dışı saç kesimlerine de dikkat edin; uzun saçlar da (panto-

Dikilitaş'ın kuzeybatı yüzü (sol); bu yüzde kaidedeki rölyef (üst); güneybatı yüzü (sağ), bu yüzde kaidedeki rölyef (alt).

lonlar gibi) Germen modasıydı. Kaidenin bu yüzünde hepsi gayet gerçekçi resmedilmiş. Görevlilerin resimleri de adeta canlı. Bunun altında ağıdı andıran Yunanca bir kitabe var: "Bu dört köşeli sütun, değersiz bir şey gibi yatıyordu toprakta. Bir tek İmparator Theodosius cüret etti onu dikmeye, Proclus'u çağırdı ve bu dev sütun 32 günde dikildi." Kitabenin ilk satırı şaşırtıcı değil, zira Dikilitaş'ın macerasını biliyoruz. Tuhaf tarafı ise, bir yüksek memurun imparatorla aynı derecede onurlandırılmış olması. Gerçekten de Theodosius, Dikilitaş'ın kaldırılıp dikildiği 390 yılında şehirde değildi; ancak 391'in Kasım ayında döndü şehre. Anlaşılan bu kitabeyi Proclus sipariş etmiş ve saray şairi de onun lütfunu kazanmak istemiş.

Dikilitaş'ın güneydoğu yüzü (sol); bu yüzde kaidedeki rölyef (üst); kuzeydoğu yüzü (sağ), bu yüzde kaidedeki rölyef (alt).

Dikilitaş'ın Marmara Denizi'ne bakan **güneybatı yüzünde** (9, krokiye bkz. s. 198) yukarıdan aşağıya şu kitabe kazılı:

> Horus, kendini hakikatte gösteren kuvvetli boğa, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı, Ra'nın ebedi tecellisi, Ra'dan doğma, ordularının başında Fırat'ı geçti ve kudret ve zaferle büyük bir kıyım yaptı.

Aşağıda, kaidede ise Hipodrom'un tribünleri kazınmış gene (ama bu defa belli ki başka, daha az yetenekli bir sanatçı görmüş bu işi). Katismadaki aynı kişileri görüyoruz gene, etrafları da muhafızlarla çev-

Hipodrom'da vahşi hayvan avı.

rili, yalnız bu defa yüzleri daha az tanınır duruyor, bu yüzden kim olduklarını kesin olarak tespit edemiyoruz. Kaidedeki bütün rölyeflerde, özellikle de burada bulunan muktedir figürlerin yüzlerinin öne dönük olduğuna dikkat edin; üstelik de daha donuk ve hareketten yoksun tasvir edilmiş bunlar. Tam bu dönemde sikkelerdeki imparator resimlerinin gitgide profilden değil de cepheden belirmeye başlaması da ilgi çekicidir. Katismanın altında, saraya götüren bir kapı var. Bir alt sıradaki rölyefler ise araba yarışlarını gösteriyor. Spina görülüyor burada, orada bir sütunun üzerinde Nika heykeli, iki dikilitaş ve ovarii de var –içinde yedi ahşap yumurtanın bulunduğu yüksek platforma böyle denirdi; bu yumurtalar her tur tamamlandığında aşağı düşerdi.

Dikilitaş'ın Sultan Ahmed Camii'ne bakan **güneydoğu yüzü**ndeki (10, krokiye bkz. s. 198) kitabe, yukarıdan aşağıya doğru, şöyle:

Horus, Teb'den çıkan kuvvetli boğa, iki tacın efendisi, gökyüzündeki Ra gibi hükmeden Altın Horus, ihtişamıyla görkemli, her şeye gücü yeten, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı, Ra'nın ebedi tecellisi, babası, iki ülkenin tahtının efendisi Amon-Ra adına o diktirdi bunu.

Bunun altındaki rölyefte diğer iki yüzdekinden farklı bir kompozisyon görüyoruz: Katisma değil de stama tasvir edilmiş bu defa, yani katismanın önündeki meydan. Korint sütunlarıyla çevrili bu meydanda imparator yarışı kazananlara ödüllerini vermiş; Theodosius'un elinde çelenkle resmedilmesinin nedeni bu. İmparatorun yanında bir prensle bir de prenses var; biri muhtemelen (General Stilicho'nun oğlu) Eucherius, diğeri de Theodosius'un evlatlık kızı Serena. Genç prens bu dünyada pek kısa kaldı: 408'de bir komploya karıştıkları şüphesiyle babasıyla birlikte öldürüldü.

İmparatorluk ailesinin etrafını muhafızlar ve memurlar sarmış, aşağıda ise seyirciler var, ayrıca yarışlar arasındaki zamanlarda gösteri yapan dansçı ve müzisyenler de görünüyor (bu gösterilere cambazların ve soytarıların katıldıklarını da biliyoruz). Orkestranın iki tarafında suyla değil nefesle çalışan ilk org tasvirleri var.

Osmanlı döneminde bu Dikilitaş tam bir muammaydı –hem Bizans kaidesi, hem de Mısırlı aslı. Türk folklorundan alınmış bir metinde şöyle deniyor:

> Son derece yetenekli bir usta, müneccimliğin yardımıyla, İstanbul'da kıyamete kadar yapılacak olan bütün etkinlikleri bu granit Dikilitaş'ın yüzlerine işlemiş, ayrıca bilmeceler ve muhtelif canavarların resimlerini de kondurmuş. Resimlerdeki adamlardan birinin kafasına çizme geçirilmiş, külahlar giymiş kimseler de var. Baykuş resmi ise yıkımın yaklaştığının alameti. Yanko bin Madian [Osmanlı efsanesine göre şehrin mitolojik kurucusu –yn.] ellerinde yuvarlak bir yüzükle tahtında otururken resmedilsin diye sipariş etmiş bu ustaya. (Kastedilen, elinde çelenk tutan Theodosius.)

Aşağıda Latince bir kitabe de var. Tribüne dönük bu kitabe; orada da yeni başkente Roma'dan getirilen ve buranın dilini henüz bilmeyen memurlar oturuyorlardı. Şehre dönük olan kitabe ise Yunanca (yeri gelmişken, katismaya dönük rölyef, şehre bakandan çok daha ustalıklı; demek ki usta, yüksek memurlar için çok daha büyük çaba göstermiş). Yunanca kitabeden farklı olarak Latince, sekizli hece ölçüsüyle yazılmış.

> Bir zamanlar gönülsüzce itaat ediyordum nazik hükümdarlara, tiranların yok edilmesinden sonra zafer ilanı için emir verildiğinde bile. [Ancak] Theodosius'a ve ondan gelen hiç tükenmeyecek nesillere boyun eğer her şey! Fethedildim ve otuz günde terbiye edildim ben. Proclus'un rehberliğiyle gökyüzüne yükseldim.

Kitabelerde söylenenler pek de örtüşmüyor yani; bir yerde 32 gün denirken burada 30 gün deniyor. Tarihçiler, bu farklılığı açıklamak için

bir teori geliştirmişler; buna bakılırsa Dikilitaş otuz gün süren dikilişinden sonra devrilmiş ve tekrar dikilmiş; bu ikinci defa dikilmesi ise 32 gün sürmüş. Ama Latince kitabede bir dizi yeni kişiden söz edilmekte olması, daha önemli. Bu "nazik hükümdarlar" muhtemelen Constantinus ve Constantius (tabii, kesinlikle Dönek İulianus değil!). "Tiranlar" daha da belli: neredeyse kesin olarak, asi Magnentius ile Maximus bunlar. Ama Theodosius için ebedi denilmediği halde, onun soyundan gelenlerin hiç tükenmeyeceğini söylemek neden? Tahminimiz ancak şu olabilir; anlaşılan bu kitabeyi, tahtın varisi Arkadios sipariş etmiş; babası değil ama kendisi şehirdeymiş kitabe yazıldığı sırada.

Her iki kitabenin de dikkatli bir incelenmesi, Proclus adının geri kalanlardan farklı karakterlerle kazındığını gösteriyor; üstelik bu ismin yazıldığı yer de sathın yüzeyinde çıkıntı yapıyor. Bu, 4. yüzyıl sonlarındaki kargaşa ve kanlı siyasi tarihin açık bir fiziki delili. Dikilitaş yerine yerleştirildikten sadece iki yıl sonra, 392 güzünde Proclus saray entrikalarıyla makamını Rufinus'a kaptırdı, kanundışı ilan edildi ve kaçtı. Ama daha sonra bir mahkeme başkanlığına atanacağına dair yalan vaatlere inanıp şehre döndü ve idam edildi; ismi ise kitabeden kazındı. Ama talih dönektir; İmparator Theodosius'un 395'te ölümünden sonra Rufinus imparatorluk tahtına göz koydu ve bu yüzden yeni İmparator Arkadios tarafından idam ettirildi –infaz halka açık olarak Hipodrom'da yapıldı. Proclus'un itibarı iade edildi ve ismi, eski yerine bir kez daha kazındı –yalnız bir gramer hatasıyla; sanatçılar aceleye getirince isminin yönelme halinde yazılması gerekirken yalın halde yazılmış.

Dikilitaş'ın Ayasofya'ya bakan **kuzeydoğu yüzünde** (11. krokiye bkz. s. 198) ise şöyle deniliyor:

> Yüksek beyaz taçlı Horus, Ra'nın sevgilisi, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı, iki hükümdarlığın efendisi, bilgeliğin, adaletin ve evrensel düzenin taçlandırdığı, her iki ülkenin sevdiği, Ra'nın ebedi tecellisi, Ra'nın görüntüsü, zaferin efendisi, bütün ülkelerin fatihi, ülkesinin sınırlarını güneyin en uzak yerlerine ve kuzeyde ta Naharani'ye [Suriye'nin yukarısına] kadar genişletti.

Mermer kaidenin bu tarafa bakan yüzünde, Theodosius elinde parşömen tomarıyla görülüyor, genç yaşta ölen oğlu Gratian ile yukarıda sözü edilen Eucherius da yanında. Onların arkalarındaki memur ise Proclus. Burada su tahliyesi için açılmış bir deliğin hemen üzerinde Hıristiyan alemi "labarum" var; onların altında ise sarayın kapısı. Rölyefin üst sırasında Dikilitaş'ın kuruluşu resmedilmiş; rölyefteki hiyeroglifler, anıtın üzerinde bugün gördüğümüz hasarların o zaman da olduğunu gösteriyor açıkça. Ne var ki kaidesi henüz süslenmemiş. Rölyefteki Dikilitaş'ın sağ tarafında Carceres'in kemerleri de görülüyor.

16. yüzyıl seyyahı Pierre Gilles, belli ki çok geç döneme ait bir efsaneyi nakleder bize; buna göre Dikilitaş'ın sağ tarafında görülen üç kişi, hoşnutsuz bir yüksek görevli devasa sütunu onun olurunu almadan diken hizmetkârı ve de bu hizmetkârı âmirine karşı savunan biridir. Bu, daha sonraki bir yorumdur elbette; ama gerçek hikâyeye de epey uyar: Proclus, Dikilitaş'ı Theodosius'un yokluğunda diktirmiş, bu da imparatoru öfkelendirmişti; ama Arkadios, valinin arkasında durmuştu.

Bunun doğruluğu yanlışlığı bir tarafa, rölyefler gene de son derece hiyerarşik bir toplumun genel resmini sunar bize. Bütün alan, enlemesine ve boylamasına pek çok bariyerle bölünmüştür; her bir figür kendine düşen yerde bu kesin sınırlar içinde durur.

Spinada dört çeşme olduğunu ve kaidenin dibindeki tahliye deliğinin, bu çeşmeleri besleyen boruların geldiği tarafı gösterdiğini biliyoruz. Dikilitaş'ın yanında araba yarışçılarının yontulu olduğu bir de heykel vardı; bugün Arkeoloji Müzesinde sergileniyor bu heykel. Bir zamanlar Dikilitaş'ın tepesinde devasa bakır bir küre varmış; ancak 869'daki deprem sırasında düşüp kırılmış bu küre. Patrik İgnatios'un *Vita*'sının[2] yazarı, bu olayın, İmparator I. Basileios'un "naifliği veya daha ziyade düşüncesizliğinin" sebep olduğu kilise skandallarının alameti olduğunu söyler.

2 Hagiografi sözcüğü eski Yunancada kutsal anlamındaki *"hagios"* ile yazı anlamındaki *"grafia"*dan oluşmuştur ve azizlerin veya kilise önderlerinin hayat hikâyeleri anlamına gelir. Erken Hıristiyan kiliselerinde önemli bir yazın türünü oluşturan hagiografiler hem tarihe ışık tutar hem de kıssa çıkarılacak öykü ve efsanelere yer verir. Bir hagiografik anlatı bir azizin biyografisini (*vita*), bir azizin şehadet öyküsünü (*passio*) veya bunların bir bileşimini aktarabilir –ed.n.

Hipodrom'da yarış. 5. yüzyılın ilk yarısı, fildişi, Brescia.

Hipodrom. Yılanlı Sütun ve Örme Sütun

Ama biz Hipodrom'daki ikinci anıta dönelim şimdi; bu, **Yılanlı Sütun** (12, krokiye bkz. s. 198). İç içe geçmiş, spiral şeklinde yükselen üç bakır yılan bu. Sütunun günümüzdeki yüksekliği 5,5 metre.

Bir zamanlar bu sütunun tepesinde ağızları açık, muhtelif yönlere bakan üç yılan başı vardı; bu başlar ortalarındaki bir küreyi destekliyorlardı. Bu kompozisyon, MÖ 479'da Plataea'da Perslere karşı savaşan Yunan şehirleri tarafından döktürülmüş ve Delfi'deki Apollon Tapınağına sunulmuştu. Sütunu sunan şehirlerin isimleri, yılanların en alt halkasında, sütunun girdiği çukurda, eski bir Yunan diyalektiyle yazılı, ancak günümüzdeki toprak seviyesinden bakınca zorlukla anlaşılıyor.

Constantinus'un Hıristiyan müdafii Eusebios, imparatorun pagan heykellerini yeni başkente insanlar onlarla alay edebilsin diye getirdiğini söyler –şüphesiz, kahramanının eylemlerini meşru kılabilmek için naif bir çabadır bu. Gerçekte Costantinus'un bir "Hıristiyan başkenti" kurma planı yoktu, zira eklektik bir dönemdi bu ve kendisi de eklektik etkiler altında bir adamdı. Sütun, imparatorluğun bütün olarak doğuya karşı zaferini sembolize etmiş olabilir. Arap Seyyah Harun ibn Yahya, Hipodrom'u şöyle anlatır: "At, insan, vahşi hayvan ve aslan şeklinde birçok bronz heykel vardır." Dolayısıyla Yılanlı Sütun da, mazide kalmış olan şatafatın acınası bir kalıntısından başka bir şey değildir.

Spinadaki heykeller çeşmelere dönüştürülmüştür (su borularının kalanları da arkeologlar tarafından bulundu). Anlaşılan o ki, yılanların ağızlarından da su akıyordu. Sonraları, bütün bu ustalık gerektiren düzenekler bozulup da artık çalışmaz olduklarında gerçek hatıraların yerini bir zamanlar bu çeşmelerden süt ve şarap aktığına dair masallar aldı. Sütuna büyülü kuvvetler de izafe edildi; güya yılanların şehirden kaçmasını sağlıyordu. Osmanlı döneminde de varlığını sürdüren bu inanışın, 1204'te

1533'te Hipodrom. Pieter Coecke van Aels'in çizimi.

Yılanlı Sütun'u kurtarmasının nedeni budur belki; haçlılar bulabildikleri her metali erittikleri halde bu sütuna dokunmamışlardı.

Yılanların başları farklı zamanlarda kaybolmuş; bunların yitip gitmelerinden ötürü çoğu zaman Sultan II. Selim suçlanır. Bir Osmanlı efsanesine göre, "Sarhoş Selim bir gün at sırtında geçerken elindeki değnekle ejderhaya vurmuş ve batıya bakan başını devirmiş. İstanbul'un batı kesiminde yılanların ortaya çıkışı o zamandır." Lehistan Elçisi Stanislaw Lezczinsky'nin kılıcıyla yılanlardan birinin başını kopardığını biliyoruz. 1848'de de Fossati bulmuş bu başlardan birini; şimdi Arkeoloji Müzesinde.

Hipodrom'daki üçüncü anıtı incelemeden önce batıya doğru birkaç adım yürüyüp caddeden karşıya geçelim. Burada, aşağı yukarı Terzihane Sokak'ın Atmeydanı'na açıldığı yerde bir zamanlar Hipodrom'un batı tribünleri yükselirmiş ve beyaz bir çizgi, yarışın finiş yerini gösterirmiş.

Şimdi burada, içinden kaynak suyu çıkan çok derin bir çukur var [Çukur Çeşme], dibinde de Bizans döşemesi. Gerçi bizim dip diye gördüğümüz yer, antik Hipodrom'un gerçek zeminiydi. Türk arkeologlar yakınlarda bu noktadan başlayan bir yeraltı geçidi keşfettiler; daha doğrusu yeraltı geçidi değil de, Hipodrom'u çevreleyen ve oradan farklı yönlere ayrılan bir yeraltı geçitleri ağı. Bunlardan biri, içinde lahit olan geniş bir odaya açılıyormuş. Ancak bu odayı üzerinden kazmak mümkün değil, çünkü bütün bu alan binalarla örtülmüş. Yeşillerin tribünleri, bugün bu çukurun bulunduğu yerin aşağı yukarı güneyinden başlıyormuş.

Hipodrom'da günümüze kalan son anıt olan Örme Sütun'un (13, krokiye bkz. s. 198) Büyük Constantinus tarafından, gerçek Mısır Dikilitaşı yerine geçici olarak diktirildiğine inanılır. İmparator, o sırada henüz kırılmamış olan Dikilitaş'ın ölçülerini esas aldığından, 32 metre yüksekliğinde yapılmış. Ama geçici olan her şeyin kalıcı hale gelme eğilimi vardır: 750 yıl sonra Konstantinos Porfirogennetos Örme Sütun'u tamir ettirmiş ve bronz levhalarla kaplatmış. Kaidedeki bir kısa bir uzun vezinli kitabe eskiden metal harflerle yazılıymış; bugün onlardan sadece vidaların delikleri kalmış. Kitabe şöyle:

> Bu dörtkenarlı dünya harikası, zamanla yıkıldı ve Konstantinos tarafından tekrar yaptırıldı; onun oğlu, imparatorluğun şanı Romanos ise eskiden olduğundan da muhteşem kıldı onu. Dünyanın harikası, bir zamanlar Rodos Heykeli'ydi, şimdi ise buradaki bakır heykeldir.

Yeri gelmişken, Konstantinos Porfirogennetos *De Administrando Imperio* adlı eserinin koca bir bölümünü Rodos Heykeli'ne ayırmıştı. İmparator bu eserini sevgili oğlu II. Romanos'a sunmuştu; ümidi, onun iyi bir hükümdar olmasıydı. Ne var ki varisi onun bu ümitlerini gerçekleştiremedi, bir hancının kızı olan Teofano ile evlendi, o da çok geçmeden, önce kayınpederini, sonra kocasını zehirledi. Ama Romanos'un zayıf ve kıt yetenekli biri olduğunu göstermesi için dört yıl hükümdarlık yapması yetmişti. Dikilitaş'ı örten bronz levhaları ise Haçlılar çalmışlar.

Katisma, doğu tribünlerinde bulunuyor olmalı. Herhalde, ya Colossus'tan geçerek, ya da Yılanlı Sütun'un önünden, Büyük Saray'a bağlanıyordu. İmparator

katismasının içinden sadece yarışları izlemiyor, bir arzuhal memuru aracılığıyla uyruklarıyla da konuşuyordu. Bu memur, imparatorun sözlerini devasa bir megafonla tekrar ediyordu. Hükümdar bu şekilde hem halkıyla birlikte olabiliyor, hem de ayrı duruyordu; nihayetinde sarayından da ayrılmamış sayılıyordu zaten! Eğer bir arabacı, Hipodrom'un burasında yere yuvarlanacak olursa mığferini takamaz yahut imparatorun önünden geçerek geri, Carceres'e gidemezdi. Diğer taraftaki tribünlerden geçmek zorundaydı bunu yapmak için. Ne yazık ki katismadan kalan tek şey, bugün Süleymaniye Camii'nde bulunan sütunlardır.

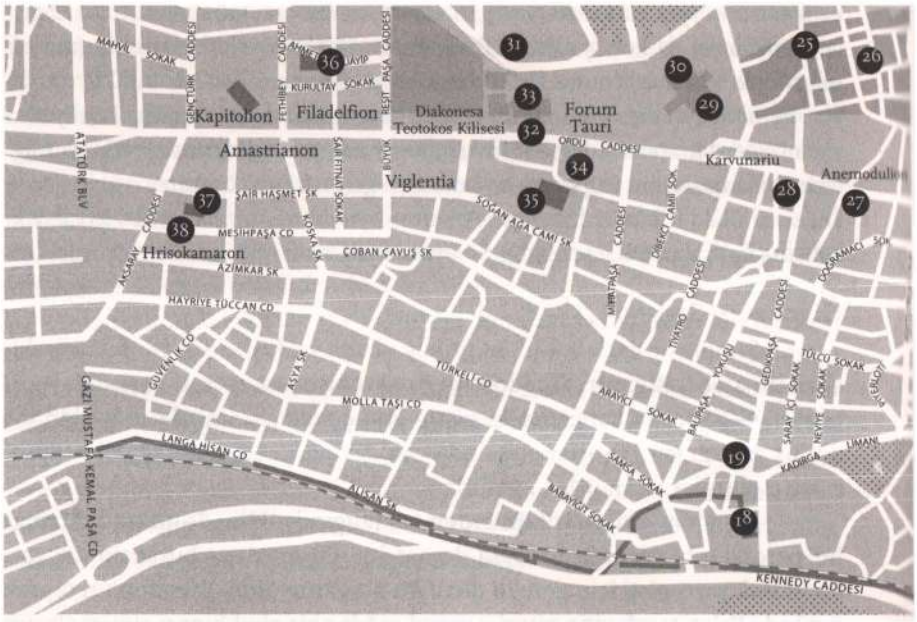
Hipodrom. Sfendon

Şimdi Atmeydanı'nın en güney ucuna yaklaşıyoruz; burada sürekli akan bir araç trafiği var. **Sfendon'un** (14, krokiye bkz. s. 221) başladığı yerdi burası, Carceres'in karşısındaki pistin en uç noktası, arabaların keskin bir dönüş yaptığı yer. Yarışlar sırasında çarpışmaların çoğu burada olur, kimi zaman ölümler de meydana gelirdi.

Sfendon, sadece tribünlerden bakıldığında, Hipodrom'un herhangi bir parçası gibi görünürdü; oysa devasa bir altyapıydı ve buradaki dik yarı kapatarak yarış pisti için gerekli düzlüğü oluşturuyordu. Sfendon'un toprak üstünde kalan tarafı yitip gitmiş; yerini çağdaş bir okul binası almış; altyapı kısmı ise duruyor. Örneğin Şehit Mehmed Paşa Yokuşu'nun sağından aşağı inerek dolaşabilirsiniz onun çevresinde.

Altyapının içinde bazı mekânlar var ama bunlar bugün kapalılar. Sfendon'un duvarları yaklaşık 3 metre kalınlığında ve bunların arkasında bir yarım dairenin çevresindeki koridora bağlı 25 kemerli oda var. Bu odalar başlangıçta, Hipodrom'da sergilenen vahşi hayvanlar içindi. Ama muhtemelen 5. yüzyılda böyle gösteriler yasaklandıktan sonra bir sarnıca çevrildi. Burada hâlâ bir metreden daha derin su var.

Orası yasak olsa da, yasaklı olmayan çok yer var. Yandaki caddenin Sfendon'dan yay çizerek ayrıldığı küçük açıklık alan, bu devasa yapıyı izlemek için muhteşem bir yer. Yapının dışı, geç-Osmanlı döneminde tuğlalarla örtülmüş; ama Constantinus zamanından kalma masif taş bloklar görünüyor gene de bazı yerlerde. Sonra aşağı, Demirci Reşit Sokak'a inin; burası aşağıda kalmasına rağmen Sfendon'un yarattığı izlenimi artıracak, zira

Konstantinopolis'in güneydoğusu

siz indikçe Sfendon gitgide yükseliyormuş gibi gelecek. Buradan sayıları bir zamanlar 25 olan kemerleri de göreceksiniz; bir depremin arkasından duvar örülmüş gerçi onlara. Sfendore'nin kuzey (sağ) tarafından değil de güney (sol) tarafından inerseniz aşağı, bu kemerlerin nasıl olduğunu çok daha iyi görebilirsiniz. Bunlar bir zamanlar bütün yapının görünür temelini teşkil ediyorlardı; ancak bugün bile çok dikkat çekicidirler. Kemerlerin yukarı yayı, Nakilbent Sokak'ın Sfendon'dan ayrıldığı yerde belirir hafifçe ve yol ile bir lokanta ve bahçenin duvarı arasında açıklık bırakır. Tam bu noktada toprak seviyesi sert şekilde düşmeye başlar; kemerli taş konstrüksiyon ise tabiata boyun eğmeyi reddediyormuş gibi eski seviyesinde devam eder, böylece kemerler yükselir ve zeminden uzaklığı artar. Yeri gelmişken ekleyelim: Sfendon'un güneydoğu kısmında Instrumentarium adıyla bilinen adli arşivler tutuluyordu. "Valentinianus zamanından [4. yüzyıl ortaları –yn.] beri

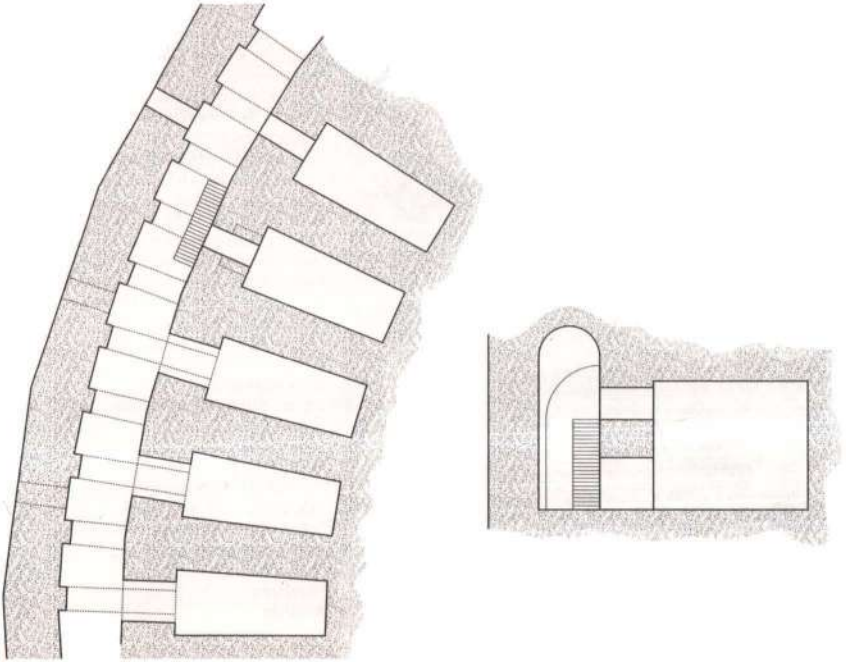

Sfendon	14
Tarihi çeşmedeki Bizans levhası	15
Sergios ve Bakhos Kilisesi	16
Kırık levha	17
Surların denize dik kısmındaki kitabe	18
Aya Kiryaki Kilisesi'nin altındaki Bizans temeli	19
Teodosios (Şerefiye) Sarnıcı	20
Peykhane Caddesi'nde Bizans mahzeni	21
Babıâli Caddesi'ndeki açık sarnıç	22
Constantinus Sütunu (Çemberlitaş)	23
Nuruosmaniye'deki Lahit	24
Kartal rölyefi	25
İustinianos dönemi sütun başlığı	26
Çifte Saraylar Sarnıcı	27
Nargile Kafe'deki sarnıç	28
Bayezid Camii'ndeki porfir yer döşemeleri	29
Beyazıt Kütüphanesi bodrumundaki sarnıç	30
Kemerli oda	31
Theodosius Takı	32
Bayezid Hamamı	33
Sekbanbaşı Cad. no. 10'daki sarnıç	34
Soğan Ağa Cami Sk. no. 13-15'teki yapı	35
Ahmet Şuayip Sk. no. 25'teki başlıklı sütunlar	36
Mirelaion	37
Rotonda	38

bütün davaların dosyaları burada tutulurdu ve ilgilenen ziyaretçiler sanki dünkü davalarmış gibi her zaman ulaşabilirlerdi bunlara," diye yazıyor 6. yüzyıl Bizans yüksek memuru Lydus. "Bir kemer altı, fahişelerin yaşadıkları sisli ve tehlikeli bir yer" de burasıydı (ancak bu durum daha sonra olmalı); burası Andreas Zalos'un[3] (Konstantinopolisli Andreas) öldüğü yerdi aynı zamanda.

Bir noktada bu devasa altyapı tesisinin tepesinde her biri 10 metre yüksekliğinde 50 sütundan oluşan bir kolonad vardı; uzun süre ayakta kaldı kolonad, bu sayede ilk Avrupalı ziyaretçiler onu anlatıp çizebildiler. Sfendon, yarışları izlemek için en iyi yer değildi, ama yarışlardaki en dramatik olayların meydana geldiği yerdi: arabaların virajı dönerken takla attıkları olurdu ve yarışçılar da onların tekerleri altında ölürlerdi. Halka

3 Andreas Zalos Konstantinopolis'te yaşayan kendini İsa'ya adamış, sadakayla geçinen biriydi. İrkiltici ve genel kabul görmeyen davranışları ve kehanetleriyle Konstantinopolis ahalisinin hem alaya aldığı hem de korktuğu bir figür haline gelmişti. Ortodoks Kilisesi tarafından aziz olarak kabul edilir –ed. n.

Sfendon plan ve kesit.

açık en korkunç cezalandırmalar da burada yapılırdı. Sfendon herhalde bu yüzden, ürkütücü bir karanlık büyü atmosferi içinde anlatılır hep. "Kosmas ve Damianos'un Mucizeleri" gibi kaynaklar, geceleri büyüler yapıldığını anlatırlar burada; dahası, azizlerin bile kendilerine yalvaranların hayrına büyüye başvurdukları olur.

Artık, en uzak noktasında ayrılıyoruz Hipodrom'dan ve Kasap Osman Sokak'a çıkıp son defa bakıyoruz Sfendon'un devasa gövdesine. Yolumuz buradan aşağı, denize doğru.

Sergios ve Bakhos/Küçük Ayasofya Camii

Şehrin en kibar semtleri bir zamanlar bu bölgedeydi; Pulheria'nın ve Fokas ailesinin konakları da buradaydı. "Darius Konağı" da buradaydı

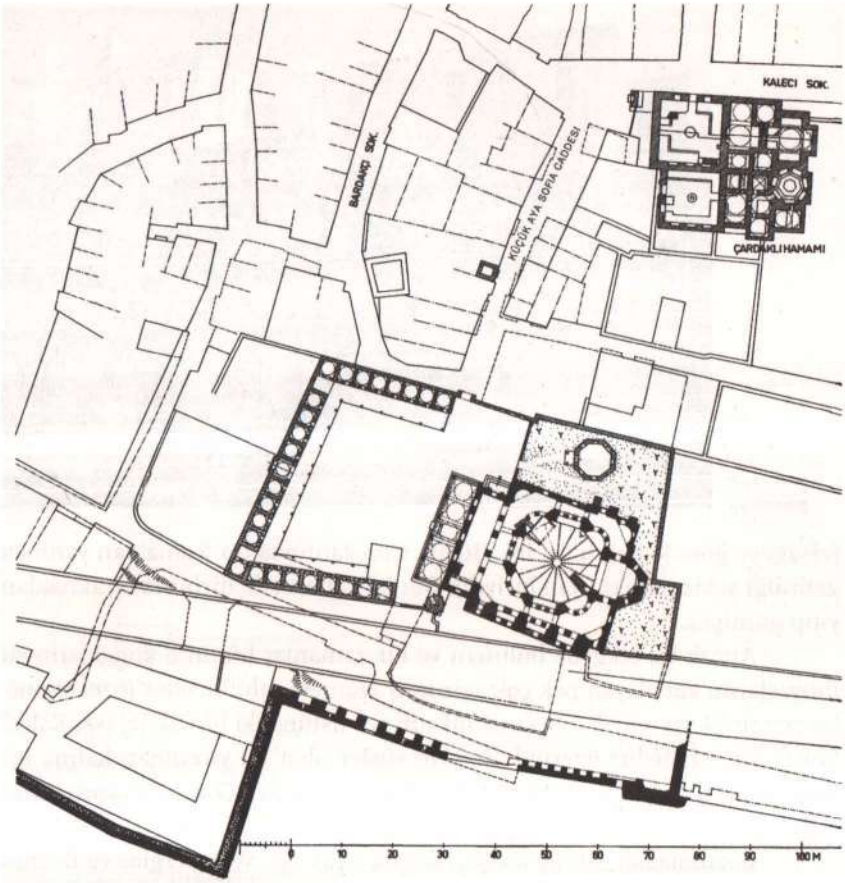
Sfendon'un batı tarafından görünüşü.

(efsaneye göre konağın sahibi, Büyük Constantinus'un Roma'dan yanında getirdiği sekiz patrikiostan biriydi). Bunların hepsi de hiçbir iz bırakmadan yitip gitmiştir.

Ancak bu bölgede bulunan ve bir zamanlar bütün o konakların su ihtiyaçlarını karşılayan pek çok sarnıç, o azamete şahitlik eder (özel sarnıçlar zenginlik işaretiydi). Geçmiş lüksün yer üstündeki biricik izi ise, Kaleci Sokak köşesindedir: üzerinde haç ve süsler olan 13. yüzyıldan kalma bir **Bizans mermer levhası**dır bu (15, krokiye bkz. s. 221); Osmanlı yapısı tarihi çeşmenin batı duvarına iliştirilmiştir.

Bozulmadan kalmış tek şey, Küçük Ayasofya, veya **Sergios ve Bakhos Kilisesi**'dir (16). Birçok Rus hacı, burayla ilgili yazmışlardır; Novgorodlu Antoniy de onlar arasında: "Tepenin eteklerinde kutsal azizler Sergios ve Bakhos'a ithaf edilmiş bir kilise var; ikisinin de kafalarından başka Sergios'un eli ile kanı da burada."

İustinianos, Nika ayaklanmaları sırasında yurttaşlarına acımasızca kıydıktan sonra bir kilise yaptırmaya ant içmişti. İnşaat 536 yılında tamamlandı. İmparatorluk bu sırada İran'la savaş halindeydi; bu da ibadet evinin

Sergios ve Bakhos Kilisesi zengin saraylarının bulunduğu bir bölgede yer alıyordu.

isminde etkili oldu: Sergios, Konstantinopolis'te pek popüler olmasa da doğuda çok gözde bir şehitti. Hayattayken, doğu cephesinde savaşan bir elit ordu birliğinde hizmet ediyordu. Prokopios bu kiliseyi, kuzey komşusu Petros ve Pavlos Kilisesi ile birlikte şöyle anlatır (bu ikinci kilisenin sadece temelleri kalmıştır günümüze):

Sergios ve Bakhos ikonası anlaşılan 6. yüzyıla ait, enkaustik, Kiev.

Bu iki kilise birbirlerine bakmazlar, ama birbirlerine çapraz dururlar ve aralarında bağlantı vardır, üstelik de rekabet halindedirler; girişleri ortaktır; biri diğerine güzellik, büyüklük veya başka herhangi bir anlamda üstün değildir. İkisi de güneşi, taşlarının pürüzsüz yüzeyinde eşit ölçüde yansıtırlar; ikisi de baştan ayağa altınla süslüdür; ikisine de büyük adaklar yapılır. Bu iki kilise öyle hayranlık uyandırıcıdır ki sadece sarayın değil bütün şehrin ziyneti gibidirler.

Sergios ve Bakhos'un kuzey duvarı, bu "Siyam ikizi" yapılardan kalan biricik şey. Efsaneye göre İustinianos, Petros ve Pavlos Kilisesi'nin basamaklarında, Hipodrom'da bir katliam olacağının, yani Nika Ayaklanmasının kehanetini bulmuş zamanında.

Sergios ve Bakhos Kilisesi, Hormidas Konağı'na da bitişikti; bu konağın ziyaretçileri ikinci kattaki bir koridordan doğruca girebiliyorlardı kiliseye. Kilise yapısı, iki bina arasında kalan açık alana sıkışmış gibidir, planda bütünüyle "sarhoş" bir yapı izlenimi vermesinin nedeni de budur –yani, dik açılar yoktur burada, yapının iç konturları da (dış konturlarıyla karşılaştırıldığında) kendiliğinden solup gidiyor gibidir.

Sık sık, Sergios ve Bakhos'un, daha sonra Ayasofya'da kullanılacak mimari tekniklerin test edildiği bir model olarak işlev gördüğü

Mermere kazılı kitabeyi ve filigran işçiliğini görmek için ahşap platforma çıkabilirsiniz.

söylenir. Bu pek de doğru değil; nihayetinde ikincisi, selefi olan bazilika kiliselerinin mirasına sahip çıkmak zorundaydı, oysa Sergios ve Bakhos tek kubbe altında bir orta alanın çevresinde inşa edilmiştir; dahası Ayasofya'nın kubbesi düzgün bir yarım küreyi andırırken Sergios ve Bakhos'un kubbesi, kirişli bir deniz kabuğuna benzer daha ziyade. 16 dilime bölünmüştür; bunların sekizi düzdür ve üzerlerinde pencereler de vardır; diğer sekizi ise (bunlar, pencereli olanlarla ardışıktır) sekizgenin köşeleriyle uyumlu şekilde içbükeydirler. Bu da, 16,33 metre yüksekliğindeki kubbeye adeta dalgalanıyormuş izlenimi verir; özellikle Birinci Tepenin [Topkapı Tepesi] zirvesinden aşağı doğru bakınca dikkat çeker bu. Bütün olarak ise, mekân ve ışık kullanımı, Sergios ve Bakhos'ta büyük bir yenilik teşkil eder.

İç mekândaki sekizgen kontur, sekizgen sütunlara dayanır; bunlar yeşil ve kırmızı mermerden ve toplam 28 tanedirler. Sütunların kaideleri, gri-mavi damarlı, beyaz Marmara Adası mermerinden yontulmuştur. Sütunlar, danteli andıran kakmalarla süslü bir saçağı destekler. Bunun üzerinde altılı vezinle yazılmış Yunanca, kakma bir kitabe vardır:

> Diğer imparatorlar, çabaları faydasız olmuş ölüleri onurlandırmışlardır; ama bizim eli asalı İustinianos'umuz dindarlığı teşvik ederek, Her Şeyin Yaratıcısı İsa'nın hizmetkârı Sergios'u muhteşem bir mabetle onurlandırıyor. Ne ateşin yakıcı yalazları, ne kılıç, ne de başka işkence aletleri korkutmuştur onu; ama İsa'nın, Tanrı'nın adına feda etmiştir kendini ve böylece, kendi kanıyla kazanmıştır cenneti, evi olarak. Uyku nedir bilmez hükümdara [İustinianos –yn.] muhafızlık etsin her manada ve zihni dindarlıkla dolu, tek kaygısı muhtaçların karnını doyurmak için durmaksızın çabalamak olan, tacını Tanrı'nın giydirdiği Teodora'nın kudretini artırsın.

Bu şatafatlı beyanat bir dizi soru doğurur; ilkin, neden isimleri anılmadan bazı imparatorlardan bahsediliyor burada? Biraz tuhaf değil mi bu? Sergios ve Bakhos Kilisesi'nin inşasının, Anikia İuliana'nın cüretkâr meydan okumasına İustinianos'un cevabı olduğu şeklinde bir teori var. Doğru, Anikia hiç tahta geçmemişti, ama bir zamanlar hanedan olmuş Theodosius ailesiyle akrabalığından ötürü hep gururlanıyordu bu kadın. Yalnız bu açıklama çok ikna edici görünmüyor; nihayetinde Theodosius da Hıristiyan bir imparatordu, yani onun, pagan figürlerini onurlandırmak için bir şeyler yaptırmış olması pek akla yatkın değil. Ayrıca, eğer bu inşaat projeleri azizleri onurlandırmak için idiyse, İustinianos nasıl olur da "faydasız" diye niteler bunları? Hayır; henüz bilmediğimiz başka bir nedeni olmalı bunun. İkincisi, Sergios'un aziz arkadaşı Bakhos'a ne olmuş? Evet, İustinianos'un Sergios ile özel bir muhabbeti vardı, ama gene de... Eksantrik bir varsayıma göre Bakhos [Latince yazılışıyla Bacchus] ismi Bacchanalia ile ilişkiliydi, yani eski Roma'daki vahşi, içkili, sefih cümbüş ile; İmparatoriçe Teodora da aşikar sebeplerden ötürü isminin bu tür bir şeyle ilişkilendirilmesini istemiyordu. Son olarak, Teodora'nın tek kaygısı karınlarını doyurmak olan şu muhtaçlar kim? En azından buna bir cevabımız var: Monofizit[4] inanışından olan gözden düşmüş keşişlerdi bunlar –biraz ileride onlardan bahsedeceğiz. İustinianos'un "uyku nedir bilmez hükümdar" diye anılmasına da dikkat edin; pek az uyuyarak iş görebilmesine

4 Hz. İsa'nın insani ve ilahi tabiatlarının tek bir tabiatta birleşmiş olduğunu savunanlara monofizit inancı denir –ed.n.

Sergios ve Bakhos Kilisesi'nin içi.

dair efsanevi yeteneğine dair söylentiler, uyrukları arasında yaygınlaşmış olmalı, ama bu yeteneği her zaman da olumlu yorumlanmıyordu. Prokopios, *Anekdota*'da (*Bizans'ın Gizli Tarihi*) şöyle yazar:

> Denebilir ki, neredeyse hiçbir zaman uyku ihtiyacı duymuyordu. Diyelim ki bir saat uyuduktan sonra geri kalan vakitte durmaksızın dolaşırdı. Bu devamlı uyanıklığı, sadece, uyruklarına çektirmek için daha çok bela icat etme çabasına yönelikti.

Ama biz mimariye dönelim gene. Kubbenin altındaki sekizgen alan üç taraftan her iki kattaki galerilerle çevrili. Sekizgenin kenarları yarım daire şeklinde nişlere dayanıyor, bunların tepesinde de üst galeri hizasında yarım kubbeler var. Batı tarafındaki yukarı galeri, narteksin ikinci katıyla bağlanıyor. Son araştırmalar, narteksin kiliseden biraz daha sonra yapıldığını gösteriyor; ama gene de 6. yüzyıl sona ermeden yapılmış olmalı.

Kitabe, aslında Eski Ahid'den alınmış altı ayetten oluşuyor.

Bir zamanlar üç kemerli pencereler aydınlatıyordu her iki kattaki galerileri de, ama günümüze, sadece güney duvarındaki alt pencereler dokunulmadan kalmıştır. Bunların sütunlarından, pencere çerçevelerinin eskiden bu sütunlara bitişik olduğu anlaşılıyor. İkinci katın güney pencerelerindeki sütunlar ve sütun başlıkları daha Bizans döneminde değiştirilmiş; ama güney galerisinin genel görünümü pek değişmemiş. Ancak bu sadece kilisenin iç mekânı için söylenebilir; dış mekânda güney duvarına ek bir duvar daha inşa edilmiş ve kuvvetli payandalarla da desteklenmiş bu. Bütün bunlar, 869 depreminden sonra, I. Basileios'un hükümdarlığındaki tamiratlar sırasında yapılmış.

Kuzey duvarındaki kemerli pencereler fiilen yitip gitmişler, ama izleri, binanın dış cephesinden görülebiliyor. Alt kattaki kuzey galerisinin pencerelerinin yerleri de 2006 restorasyonu sırasında açığa çıkartılmış. Özgün zeminin bazı kısımları ise aynı dönemde kilisenin güneydoğu köşesinde bulunmuş. Bunlar şimdi cam altında korunuyor.

İlginç şekilde, birinci kattan ikinci kata geçiş (girişin sağ tarafında bir merdiven var) antik mimariden erken Bizans dönemi mimarisine geçiş gibi adeta; aşağıda sütunların üzerindeki arşitravlar,[5] frizler ve kornişler antik dünyayı hatırlatıyor, ancak yukarıda her payanda çiftinin tepesinde

5 Arşitrav, bir sütun başlığının üzerinde duran kiriştir. Bu terim, dikey elemanlar da dahil olmak üzere kapı veya pencere etrafında bulunan bir çerçevenin tüm kenarları için de kullanılabilir –ed.n.

bir kemer var, onların altında ise üçer küçük kemer, alt kattakilerle aynı renkte ancak daha küçük başka sütunlarla destekleniyor (aynı teknik Ayasofya'da da kullanılmış). Bütün bunlar kusursuz bir uyum ve tarifsiz bir mükemmellik hissi yaratıyor. Ayrılma zamanı geldiğinde hepsini geride bırakmak gerçekten çok zor!

Bu kilise, masalsı bir zenginlik sergiliyordu; imparator önemli yabancı elçileri kabul etmeyi planladığında orada asılı devasa on bir gümüş şamdanı ödünç alırdı. İç mekân süslemeleri elbette çoktan yitip gitmiş, ama bina bir bütün olarak pek az değişiklik geçirmiş. Örneğin girişin iki tarafındaki pencereler, Ayasofya'da olduğu gibi bir zamanlar kapı olarak kullanılıyordu. Tek katlı bir binayla çevrili, içinde bir çeşme olan öndeki bahçe, bir erken dönem Osmanlı medresesi; ama daha öncesinde Bizans kilisesinin avlusunun bulunduğu yermiş.

Öyle görülüyor ki Sergios ve Bakhos Kilisesi, papanın Konstantinopolis'teki rezidansı gibi bir yermiş; Roma papaları şehri ziyaret ettiklerinde hep burada kalırlarmış. 551'de bu duvarlar çirkin bir tecavüze tanık olmuş. İustinianos, Papa Vigilius'un Konstantinopolis'e bir konvoyla getirilmesini emretmiş; imparator kiliselerin birliği üzerine bir ferman çıkarmak niyetindeymiş ve papanın da onay vermesini istiyormuş; ama Vigilius'un rızası yokmuş buna. Ortalık öyle gerilmiş ki, günün birinde papa, Büyük Saray'ın penceresinden Sergios ve Bakhos Kilisesi'ne kaçmış, orada da kilise mihrabına sarılmış –buraya sığındığının sembolüymüş bu. İustinianos, papayı zorla çıkarmak için silahlı muhafızlar göndermiş. Vigilius, mihrabın ayaklarına tutunmuş, ama askerler onu ayaklarından ve sakallarından sürüklemişler. Vakanüvis Teofanes'in sözleriyle, "papa şişman ve ağır cüsseli olduğundan çekilirken sunağın ayaklarını yerinden söktü."

De Ceremoniis'e göre imparatorlar her yıl paskalyanın üçüncü günü ("Paskalya Salısı") burayı ziyaret ederlermiş:

> İmparator kalabalıkların ona ayakta övgüler yağdırdıkları Hipodrom'un içinden geçer. Oradan aşağı, eski geçitlerden Sergios Kilisesi'ne iner. Kilisenin başpapazı imparatoru kapıda selamlarken

patrikioslar ve strategoi de [generaller] kapının önünde beklerler [kapının bugün de bulunduğu yer –yn.] ve onu tütsülerle kutsarlar. İmparator galeriye girer, bir mum alır ve mihrabın karşısındaki kutsal kapıların önünde ayakta durarak dua eder. Şarap ve ekmeği getiren papaz da galeriye girer, imparator evharistiyayı tamamlar. Ayinden sonra salona iner ve lütfedip davet ettiği arkadaşlarıyla birlikte bir masaya oturur. Yemeğini yedikten sonra masadan kalkar, harmanisini kuşanır ve galeriden geçerek çıkar. O yürürken başpapaz da önünden yürüyerek kapıya kadar tütsüler.

Galerideyken, yukarıda naklettiğimiz saçakta yazılı şiir şeklindeki kitabede İustinianos ve Teodora isimlerini seçmeye çalışın (kolaylıkla seçilir bunlar) –eğer bu isimlerin tam karşısında duruyorsanız, imparator ve imparatoriçe çiftinin ayin sırasında durduğu yerde duruyorsunuz demektir.

Sergios ve Bakhos'un galerisi, Hormisdas Sarayı'nın galerisine kadar devam eder –burası, Büyük Saray'ın en uzak kısmıdır. İmparator tüm ülkede monofizit keşişlere zulmederken, monofizit inancını paylaşan İmparatoriçe Teodora'nın bu keşişleri yerleştirdiği yerdir burası. İmparatoriçe de. Kimi tarihçiler, tarihi olduğu kadar psikolojiyi de ilgilendiren bir varsayım ileri sürerler bu noktada; eski bir oyuncu olan Teodora, ister Tanrı, ister imparator, isterse de imparatoriçe olsun yüksek bir varlığın kendi dünyevi tabiatını, daha yüksek bir tabiat için unutabileceği düşüncesine hayran olmuştu ve bu düşünce de monofizmin özünü teşkil ediyordu aslında.

İustinianos karısını sevdiğinden onun koruması altındaki keşişlere zarar vermeye cüret edemedi; böylece 500 münzevi, çileci ve sıradan keşiş Hormidas Konağı'nda toplandı; bunlar arasında şehrin ahalisine pek egzotik görünen Suriyeliler de çoktu. Bir tanığa göre, sarayın bütün avluları, salonları ve yolları, bunların "muhteşem şarkıları, kederli sesleriyle" yankılanıyordu. Teodora, bir araya gelme alışkanlıkları olmayan bu insanlar için en azından bir inziva yanılsaması yaratmak için odaları manastır hücreleri gibi paravanlarla böldürmüştü. İmparatoriçenin 548'de ölümünden sonra keşişlere karşı saldırılar yeniden başladı; düşük ahlaklı karı kocaları yerleştirdiler odalara, çok geçmeden de bu kalabalık yüzünden Hormidas Konağı'nda

yangın çıktı. Bütün bina, daha sonra, Sergios ve Bakhos Kilisesi'nin mülkiyetine devredildi. Manastırdan tek kalan ise Küçük Ayasofya'dan sola döndüğünüzde demiryolunun altından geçen yaya yolundan deniz tarafına doğru geçerken görebileceğiniz bir kitabedir. Burada, Çatladıkapı araç girişinin önündeki çayırda birkaç sütun ve sütun başlığı kalıntısıyla karşılaşırsınız. Buradaki delikli bir taşın içinde, **kırık bir levha**nın (17, krokiye bkz. s. 221) üzerinde, İncil'den birkaç ayetin bulunduğu şu kitabe vardır:

> Atlarına, yenilmez savaş arabalarına bindiğinde (Habakkuk 3:8) kral rabbe güvenir, yüceler yücesinin sevgisi sayesinde sarsılmaz (Mezmurlar 21:7). Düşman onu haraca bağlamayacak, kötüler onu ezmeyecek (Mezmurlar 89:22). Övgüye değer rabbe seslenir, kurtulurum düşmanlarımdan (Mezmurlar 18:3). Aşağılık insanları hor görür, ama rabden korkanlara saygı duyar (Mezmurlar 15:4).

Bu gördüğümüz, ismi meçhul bir imparatora yapılan bir methiyedir.

Sofianai

Sergios ve Bakhos Kilisesi'nin batısında kalan alan mükemmel bir düzlüktür. 362'de İmparator İulianus burada bir liman yaptırmıştı; 569'da da II. İustinos limanı genişletip derinleştirmiş, ismini de karısı Sofia'nın ismiyle onurlandırmıştı.

II. İustinos sikkesi.

Bir zamanlar küçük bir körfez varmış burada, ama zamanla kum ve çamur doldurmuş onu; yani limanın biçimini ancak dikey kesitleri arasındaki farklara bakarak kestirebiliriz. Liman başlangıçta buranın doğu kesiminde bulunuyormuş, ama geç Bizans döneminde, iyice sığlaştığı sırada, bir cephanelik yapılmış buraya. Limanın ağzındaki deniz surlarının tepesine ağzı limana dönük olan borazanlar yerleştirilmiş; sert rüzgârlar ve dalgalar surları dövmeye başladığında duvarlardaki boşluklardan uğultular yükselir, sonra da borazanlar eşlik edermiş bunlara; bu da sirenlerin şarkılarını akla getirirmiş. Geçen gemiler ise cevap olarak kendi borularını üflerlermiş. Buranın adı, Boukinon imiş –borazanların yeri.

4 Ekim 610'da, kendinden menkul İmparator Herakleios bir filonun başında şehre doğru yelken açmış gelirken General Priskos limanın hemen yanındaki konağında elit askerlerini toplamış. Priskos, saray oyunlarının kurduymuş; sekiz yıl önce kanlı Fokas ayaklanması sırasında, zamanın hükümdarı Mavrikios'un biricik sırdaşıymış aslında; ama asi askerler tarafından pek sevilirmiş gene de, bu sayede hayatta kalmış. Fokas imparator olunca kızını bu kumandana vermekten çekinmemiş. Ama Priskos, yeni imparator heveslisi Herakleios ortaya çıkınca rüzgârın yön değiştirdiğini fark etmiş ve imparator kayınpederine ihanet etmeye karar vermiş. Bu sırada Fokas'ın emirleriyle liman bölgesini Yeşillerden oluşturulan bir birlik savunuyormuş; Maviler ise Hormisdas Sarayı'nı doldurmuşlar. Priskos'un sarayı bu ikisinin arasındaymış. Herakleios'un filosu yaklaşırken araba yarışçısı Kalliopes, lakabı "dilimli gırtlak"mış bunun, limandaki iskeleye yürümüş. Yeşillerin taraftarları onu tanımış tabii. Arabacı, miğferini çıkarmış ve havaya kaldırmış. Aralarında kararlaştırdıkları bir işaretmiş bu. Yeşiller bunu görünce bulundukları yeri ateşe vermişler. Fokas, işinin bittiğini anlamış ve efsaneye bakılırsa imparatorluk hazinesinde ne var ne yoksa denize dökmüş.

Bir zamanlar, günümüzdeki Kadırga Limanı Caddesi'nin karşısına gelen yerde dalgaların dövdüğü sahilde pek çok ünlü saray ve kilise vardı. Bugün sadece, kapalı olan Panayia Elpida, yani Mübarek Ümit Kilisesi karşılıyor bizi Samsa Sokak'ın batısına düşen bir ara sokakta (bu da modern bir yapı elbette).

Amantiu'daki [Gedikpaşa] Thomas

Sofia Limanı mille dolunca daha batıda yeni ve daha küçük bir liman kazılmış. Bugün onun yerinde de kara var, ama deniz surlarının kıvrıldığı yerlerde limanın çizgilerini takip etmek hâlâ mümkün. Denize dik bir doğrultuda, Kumluk Sokak tarafında ansızın karşınıza çıkan bir bölümü (18, krokiye bkz. s. 221) dikkatinizi muhakkak çekecektir. Novgorodlu Stefan burayı şöyle tarif ediyor:

> Demir kafeslerle çevrili çok büyük bir kapı var. Deniz bu kapıdan şehrin içine giriyor; eğer deniz tarafından düşman görünecek olur-

sa burayı sayıları üç yüzü bulan gemiler tutuyor. Fırtına çıkarsa da gemiler burada havanın düzelmesini bekliyor.

Bu liman en son 1427'de temizlenmiş.

Eski limanın tam kıyısında, Gedik Paşa Caddesi No. 118 adresinde, Bizans döneminden kalma devasa bir **temel** var (19, krokiye bkz. s. 221). Günümüzde bunun üzerinde yeni bir kilise olan Aya Kiryaki yükseliyor. Kilise, atalarının ne görünür izini, ne de eski efsanelerinden birini korumamış. Onunla ilgili sadece şu anlatılıyor; nedense, kuyusunda Ayios İoannes Kalitvites'in başı varmış (Bizanslılar, onun mezarının Haliç kıyısında olduğuna inanırlardı); kuyu da her yıl 15 Ocak'ta bu sebepten kaynamaya başlarmış.

Fokas sikkesi.

Bizans zamanında bu platformda ünlü Amantiu'daki Thomas Kilisesi yükseliyormuş. İmparator Fokas, 610'da tutuklanmasının ardından sakallarından sürüklenerek buraya getirilmiş. (Vakanüvis bu olayı ayrıntılarıyla anlatıyor, çünkü Fokas'tan önce imparatorlar sakal bırakmazlardı.) Muzaffer Herakleios, tahttan indirilen hükümdarı orada şu sözlerle selamlamış: "Sen böyle mi hükümdarlık ediyordun?" Ama gözüpek Fokas da şöyle cevap vermiş: "Sen daha mı iyi hükümdarlık edeceksin?" Fokas'ın başını oracıkta kesmişler, arkasından sağ elini ve cinsel organını da, sonra da mızraklarının ucuna takarak gezdirmişler bunları şehirde. Thomas Kilisesi kötü şöhretli: IV. Leon, vaazlarından birinde, bu kilisenin düşük ahlaklı kadınların toplanma yeri olarak kullanıldığını söylemiş ve Tanrı'nın gazabıyla yanıp kül olduğunu söylemiş.

Ayios Thomas orucunda, 6 Ekim'de, bu havarinin onuruna Ayasofya'dan bir tören alayı başlarmış. Alay, Mese'den aşağı Forum'a kadar gider, orada ayin yapılırmış; sonra tekrar, ama bu defa tam dik bir açıyla güneye dönerek yola çıkar ve sert bir rampadan aşağı denize doğru inerlermiş (yaklaşık olarak günümüzdeki Evkaf Sokak'tan olmalı). Alay, Amantiu'daki Thomas Kilisesi'nde son bulurmuş. Şair Hristofonos Mitilenaios, bu alayın 11. yüzyılda nasıl göründüğünü anlatıyor:

Ortalık cıvıl cıvıl, haykırışlarla doluydu. İnsanlar galerilerden, yan sokaklardan koşturuyorlardı; ağır yaralanmak işten bile değildi, yağmur gibi inen ayaklardan sakınıyor ve köşelerden dönerek kaçıyorlardı. Biri sokağın orta yerinde yatıyor; bir diğeri tökezleyip yere yuvarlanıyordu. Birinin yüzü, kandillerin isinden kapkara olmuştu; birinin saçları kandil aleviyle tutuşmuştu; kimileri de bu alevlerle sakallarını kaybediyordu. Elinde kandille yürüyen bir adam, göbeğinin ortasına ağır bir yumruk yedi; kandili düşürdü, karnını tutup dua etti havariye: "Nasıl susayım, canım yanıyor! İnan bana, mübarek Thomas! Eğer hâlâ şüphe ediyorsan, İsa'nın sözleriyle söyleyeceğim sana: 'Parmaklarını elime koy ve inan!'" diye ekledi sonunda.

Hristoforos'un söyledikleri, peşinden eklediği şu acı satırlar olmasa, sadece bir şaka olarak görülebilirdi:

Geriden de sendeleyerek cahil bir ihtiyarcık geliyordu, bağırırcasına inliyordu adam ve şu sözleri söylüyordu: "Ne olur, hiç değilse bir dilim ekmek verin bana!" Ve insanlar bunu gördükleri halde koşarak geçiyorlardı yanından, kardeş olduklarını unutup da.

Az sonra, ikinci tepenin [Çemberlitaş] sert rampasından yukarı çıkarken yolumuz bu alayla kesişecek. Burası Bizans döneminde gözde bir yermiş gerçi, ama günümüzde ortaçağı hatırlatacak hiçbir şey çıkmıyor karşımıza.

Mese

Konstantinopolis'in ana caddesine yürüyüşümüz, muhakkak ki Piyer Loti Caddesi'nden olmalı. Herhalde şehrin en güzel sarnıcı olan Şerefiye (Teodosios) Sarnıcı (20, krokiye bkz. s. 221) Piyer Loti'nin Boyacı Ahmet Sokak ile kesiştiği köşede. Günümüzde sanat galerisi olarak kullanılıyor ve giriş ücretsiz. Girerken muhteşem 5. yüzyıl sütunlarının başlıklarına bakın. Bir sarayda değil de ziyaretçi kabul edileceği hiç düşünülmemiş bir mekânda olduğunuza inanmak zor. II. Teodosios bu su deposunu 428-443 yılları arasında yaptırmış. Genişliği 45 metreye 25 metre; tavanını da 9 metre yüksekliğinde mükemmel

Şerefiye Sarnıcı restorasyon sırasında.

perdahlı 32 sütun destekliyor. Roma İmparatorluğu'ndaki diğer şehirlerde de yeraltı sarnıçları yapılıyordu, ama sadece Konstantinopolis'te saray gibi süsleniyordu bunlar. Dikkat edelim: bunlar devşirme sütunlar da değil üstelik; Şerefiye Sarnıcı'ndaki sütun başlıkları özellikle bu yapı için tasarlanmış. Ne var ki Prokonnesos'taki [Marmara Adası] mermer yatakları 600'den sonra kapatılmış; bundan sonra Bizans yapılarının mimarisinde *spolia* kullanmaya başlamışlar, yani eski, yıkık binalardaki sütun başlıkları ve sütunlar sökülmüş. Tarihçiler, 550'den 1450'ye kadar Konstantinopolis'te 60 yeni mermer sütun başlığı sayıyorlar sadece; 1150'si ise eski binalardan alınıp kullanılanlar.

Bu sarnıçtaki bütün sütun başlıkları 1,10 metre yüksekliğinde; kemer başlıkları ise yaklaşık birer metre. Şehirdeki diğer sarnıçlarda böyle dev sütun ve kemer başlıkları yok. Buradaki Korint sütun başlıklarının

biçimi ("gösterişli akantus") kısa süreli bir tecrübenin meyvesi. Bunlar Konstantinopolis'te 400 ile 425 yılları arasında yapıldılar, üstelik büyük çaplı bir üretim de olmadı, daha ziyade standart "maskeli akantus" şeklinde kesildiler. Şerefiye Sarnıcı'nda toplam 512 akantus yaprağı "büyür."

Sarnıcın yakınında, Peykhane Caddesi No. 41 adresinde, epey büyükçe bir Bizans mahzeni var. Temiz ve aydınlık bir Bizans mahzeni bu (21). Apsis kalıntılarına bakılırsa bir kiliseymiş burası da. Bugün duvarlarında da ortaçağdan kalma bazı alet edevat asılı.

Aşağı yukarı Makros Embolos'un (Uzun Çarşı) kuzeye doğru çatallara ayrıldığı yerde şehrin ana caddesi Mese'ye ("Orta Cadde") varırız. Bu, öyle görünüyor ki şehrin en önemli yol ayrımıdır. Payanda olarak kullanılmış görünen bir **duvar** (22, krokiye bkz. s. 221), 1-13 numaralar boyunca (şimdi Cağaloğlu Anadolu Lisesinin olduğu yer) Babıâli Caddesi üzerinde uzanır. Daha önceleri bu duvarın, Septimius Severus zamanından kalma bir tahkimat olduğu sanılıyordu, ama elimizdeki kanıtlar, devasa boyutlarda bir açık sarnıcın kuzey bölümü olduğunu gösteriyor. Duvar, toplam 90 metre uzunluğunda bir alanı çevreliyor, 14 metre kadarı kazılmış, ama temellere hâlâ erişilememiş. Demek ki son derece büyük bir rezervuardı bu. Muhtemelen 423-427 yıllarında *magister officiorum* [merasimler amiri] Filoksenus tarafından yaptırıldı.

Ünlü Lausos Sarayı da, bir zamanlar, günümüzde Sultan Mahmud Türbesi'nin olduğu yerdeydi. Sarayın sahibi Hadım Lausos, 5. yüzyıl başlarında antikçağ sanatlarından muhteşem bir koleksiyon toplamıştı; ama hepsi bir yangında yok oldu gitti.

Ama biz Mese'ye dönelim. Ortaçağda şehrin ana arteri, şimdi Divanyolu Caddesi, Ordu Caddesi ve tramvay hatlarının olduğu çizgideydi. Bu yol yaklaşık 25 metre genişliğindeydi ve doğu kısmı, Augusteion'dan Forum'a kadar, 600 metre uzunluğundaydı. Bu kesitte 6 metre aralıklarla 94 sütun olduğunu da biliyoruz; bunların arasındaki kemerler muazzam olmalı. Kaldırımlar revaklarla, yani yandaki binaların öne çıkık ikinci katlarını destekleyen sütunlarla örtülüydü. Böylece, sütunların arkasında üzeri örtülü kaldırımlar yazın yakıcı sıcağından ve kışın da rüzgâr ve yağmurlardan korunma yerleriydi. Şehirde öyle çok revak vardı ki, 14-15. yüzyıllarda

Bütün tören alayları Mese'den geçerdi.

Konstantinopolisli Manuel Hrisoloras, bütün şehri bir defa bile güneşe çıkmadan revakların altından boydan boya geçmenin mümkün olduğunu iddia ediyordu. Konstantinos Porfirogennetos da kötü havalarda saraydan Forum'a gidecek tören alaylarını iptal etmek yerine binaların duvarları sıra, revakların altında yürünmesini tavsiye ediyordu, böylece kimse ıslanmazdı.

Bu üzeri gayet güzel örtülü alanı dükkânlarla doldurmak da, karşı konulmaz bir arzu olsa gerek –gerçekten, neticede böyle olmuştu. Sütunların arasında kalan alan tahtalarla ve paçavralarla kapatılıyor, içki içilen yerler, dükkânlar, hatta genelevler açılıyordu buralarda. Sonuç, sağlıksız şartlar ve yangın riskiydi. Yetkililerin bu kamusal alanı koruma mücadelesi, 406'da, şu kanun çıkarıldığında başladı:

> Hiç kimseye Million'dan Capitolium'a kadar olan alanda birkaç sütunu birden tahtalarla çevreleme izni verilemez. Şehrin güzelliği ve yayaların keyifle dolaşabilmeleri için bu dükkânların mermer levhalarla süslenmelerini istiyoruz.

Mese boyunca her zaman avare avare dolaşan bir yaya akışı vardı ve ticaret de canlıydı. Million'dan Capitolium'a kadar (yani Ayasofya'dan

günümüzdeki Laleli Camii'ne kadar) 1.850 metre uzunluğunda bir pazar yeri kuruluydu; bunun kolları da kuzey ve güneye yayılıyordu. Kuyumcular sadece Million'dan Forum'a kadar olan bölgede dükkân açıyorlardı; manav ve dokumacılar ise nerede isterlerse orada. Ayrıca hamur işi ve içecek satan satıcılarla kalabalığın içinde her yerde karşılaşılıyordu. Mese'deki binaların (iki veya üç katlıydı bunlar ve balkonları da vardı) birinci katlarında "butik"-ler bulunabilirdi. Bu evlerde oturanlar pencerelerden dışarı bakıp akan kalabalığı izlemeyi severlerdi. Abdal Andreas Zalos'un uyarılarından, şehrin bu ana caddesindeki hayatın neye benzediğine dair bir fikir ediniyoruz: "Günün her saatinde dolaşma Mese'de, tuhaf ve şehevi güzellikleri görmek için pencerelerden içeri bakma."

Forum

Million'dan batıya doğru giderken ilk meydan olan Constantinus Forumu, 100 metre çapında bir alandı ve neredeyse kusursuzca, eski, Constantinus öncesi Bizantion'un sınırında kuruluydu. Bugün burada Çemberlitaş Meydanı var; ama burası devasa selefinden çok daha küçük.

Forum, kuzeyden ve güneyden iki sıra kolonad ile sınırlanıyordu; günümüzde Roma'daki San Pietro Meydanı'na benziyor olmalı. Meydanı doğu ve batıda beyaz mermerden muhteşem kemerler çevreliyordu. Kuzey kesiminde at koşumları, ipekliler ve kumaşlar; güney kesiminde kürkler ve kandiller satılıyordu; diğer yerleri ise keten, keçi postu ve Suriye malları satanlar işgal etmişlerdi; Mese ile Forum'un köşesinde de bir Suriye mağazası vardı. Bu, şehirdeki en işlek ve pahalı pazardı. 10. yüzyıldan kalma bir belgede (talihimiz var ki günümüze kadar gelmiş), keten bezleri satan ve revakın iki sütunu arasında kurulu bir "butiğin" değeri 720 nomisma olarak tahmin edilir –gerçekten astronomik bir tutardı bu. "Yoksul Prodromos" müstear ismi arkasında gizlenen bir şairin dizelerinde, 12. yüzyılda keşişlerin Forum'da dolaşmak için amirlerinden izin almak üzere hiçbir fırsatı kaçırmadıklarını öğreniyoruz: "Baba, ateşim var, şu Forum'a bir çıkıp dolaşayım. Şeker alıp hemen döneceğim. Baba, Forum'a gideyim, kapari alayım, hemen döneceğim." Mucizeler Yaratan Aziz Nikolaos'un mucizelerinden biri de Forum'la ilgilidir. Hikâyeye göre fakir bir adam

İmparator arzuhalleri bazen sokakta kabul ederdi.

eski kilimini satmaya getirmiş, Constantinus Sütunu'nun yanında azizle karşılaşmış. Aziz ona kilim için altı altın vermiş, tabii değerinden çok daha fazlaymış bu; sonra da kilimi sahibine geri sunmuş.

Teotokos [Meryem Ana] adına yapılmış ünlü bir kilise de vardı Forum'da. İmparatorlar, zafer kutlamalarında Altın Kapı'dan Forum'a kadar gider, orada atlarından iner ve kilisede askeri üniformalarını çıkarıp *divitision* (erguvani elbise) ve *kompagia* (erguvani çizmeler) giyerlerdi. Sonra da Ayasofya'ya kadar yürüyerek giderlerdi. Forum'daki Teotokos Kilisesi'nin yanında evharistiya için gerekli şeyler de satılırdı. Kilisenin kapıları geceleri Andreas Zalos'u içeri almak için kendiliğinden, esrarengiz şekilde açılırdı.

Aziz Andreas'ın *Vita*'sında, kahramanın sık sık Forum'a dönerken görünmesinin bir nedeni vardır. Burası, bir dilencinin sadaka toplaması için iyi bir yerdi. Şu gönül çelici metne bakın:

> Mübarek adam günün birinde Constantinus Sütunu'nun yanındaki meydanda yürüyordu. Burada kadınlardan birinin gönül

Şehirle saray arasında (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

gözünün önüne şu manzara serildi: Andreas ateşten bir sütun gibi parlıyordu, kimi budalalar onun ensesini tokatlıyor, kimileri ise kıçına tekme vuruyorlardı; çokları da azizin görünüşünden tiksinmişti. Ama onun arkasından karanlık, kara ecinniler geliyor ve bu konuşmaları dinliyorlardı. Mübarek adama vuranlara bakan kadın, ecinnilerin bunları yazdıklarını ve şöyle dediklerini gördü: "Günah işliyorlar, öldükleri vakit onları bununla yargılayacağız, onlara selamet yok!" Andreas ise bunu duydu ve ilahi bir kuvvetle yazdıkları defterleri yırttı, şu sözlerle sitem etti: "Sizin bunları yazmaya hakkınız yok, bana vuruyorlar diye onlara günah yazılmaması için ben şahsen başvurdum yüce hükümdarıma!"

Yani kutsal adam kalabalığı tahrik ediyordu ama onların bu eylemleri yüzünden cehennem ateşinde yanmalarının adil olmayacağını düşünüyordu.

Forumun kuzey kısmında, senato binasının yanında umumi helalar da vardı. Burasının, ünlü heretik Arius'un eceliyle karşılaştığı yer olduğunu

hatırlatmaya değer. Bu ilahiyatçı, eğer bir Baba-Tanrı ve bir de Oğul-Tanrı var ise, bunun, bir zamanlar sadece baba mevcutken oğulun mevcut olmadığı anlamına geldiğinde ısrar ediyordu. Sokratis Sholastikos, Arius'un bu vargısından ötürü ceza olarak ölümünü şöyle anlatır:

> Cumartesi günüydü [olay 336'da cereyan etmişti –yn.]. İmparatorun sarayından çıkıp Mese'de yürüdüğü esnada herkesin gözleri ona çevriliyordu. Porfir sütunun olduğu Constantinus Forumu'na geldiğinde bir azap yüzünden Arius'un yüreğini korku kapladı. Bu korku yüzünden bağırsakları bozuldu. Bu yakınlarda nerede hela bulunduğunu sordu ve geride, Constantinus Forumu'nda olduğunu öğrendikten sonra oraya yürüdü. Orada bayılıp düştü ve öldü. Bu hadisenin geçtiği yer olan hela Konstantinopolis'te halen mevcut bulunmaktadır; oradaki kolonadın içindedir. Herkes de onun bu acayip ölümü yüzünden oradan geçerken parmağıyla burayı gösterir.

Bir başka kaynak, daha ayrıntılı naklediyor: "İki saatten fazla tuvalette kaldı; bu sırada dışarıda bekleyenler artık çıkmasını söylemek için içeri girdiler ki, kafasını delikte, ayaklarını havada buldular."

Anti-Forum denilen yer, Constantinus Forumu'nun kuzeydoğusuna doğru bir yarım daire şeklinde uzanır. Burada mür aromalı şarap satan bir meyhane varmış. Ayios Andreas bir gün orada durmuş ve müdavimlerden birine gözlerini dikip bakmaya koyulmuş.

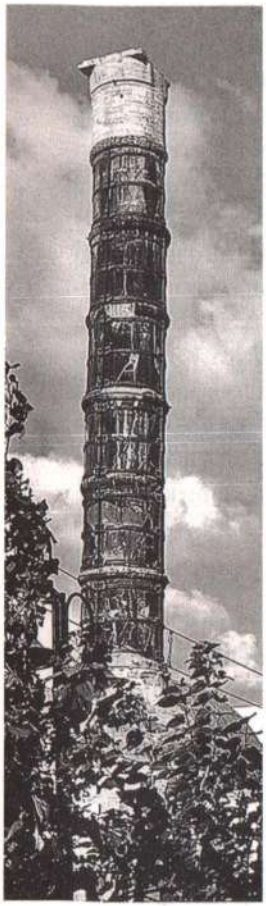
> Adam da azize baktı ve sordu: "Seni aptal ne bakıyorsun bana? Defol buradan." Mübarek adam dedi ki: "Sağ omzunun üzerine sefil bir ecinni maymun gibi oturmuş, burnunu senin ağzına sokuyor. Seni rezil, bana bir obol ver!" Beriki cevap verdi: "Param yok." Andreas dedi ki: "Var, seni ruhtan sakat adam! Evden çıktığında yedi obol vardı cebinde. Onlardan biriyle sebze, biriyle de fasulye aldın; kalan beşi cebinde, şimdi de şaraba harcayacaksın hepsini." Ve bu sözlerle çıktı meyhaneden.

Forumda sadece satıcılar ve alıcılar kalabalığı yoktu; burası şehrin patırtılı kamusal hayatının geçtiği yerlerden biriydi aynı zamanda. Tarihi kaynaklar bize, hem efsanevi hem de yavan olaylardan bahsederler, bunları birbirinden ayırmak kimi zaman güçtür. Örneğin çağdaş okur, Gangralı Aziz İpatios'un, şehre dehşet salan bir ejderhayı öldürdükten sonra cesedini yaktığının anlatıldığı hikâyeyi kurmaca diye nitelemeye meyleder. Ancak bir başka olay bütünüyle gerçekçi görünür. 15 Ağustos 1192'de İmparator İsaakios Angelos'un kudretli çok sevdiği amcası Teodoros Kastamonites, Forum'dan geçiyormuş. Nazır efendinin bacaklarında bir hastalık olduğundan, tarihçi Niketas Honiates'in dediğine bakılırsa, onu "amfora gibi, omuzlamış götürüyorlar"mış. Teodoros'un tahtırevanı dalkavuklar ve sırnaşıklardan bir kalabalıkla sarılı olarak uçarcasına süzülüyormuş meydanda. Teodoros ansızın birinin kendisine imparator diye seslendiğini işitmiş. Nazır bu yüzden öyle büyük bir coşkuya kapılmış ki, oracıkta inme inmiş ona ve birkaç güne kadar da ölmüş. Eğer bu sadece bir hikâyeden ibaretse, epey gerçekçi, üstelik de son derece Bizansvari.

Constantinus Sütunu (Çemberlitaş)

Bu koca Forum'dan kalan tek şey, **Constantinus Sütunu** (23, krokiye bkz. s. 221). Bugünkü yüksekliği 34,8 metre, Bizans döneminde 37 metreymiş.

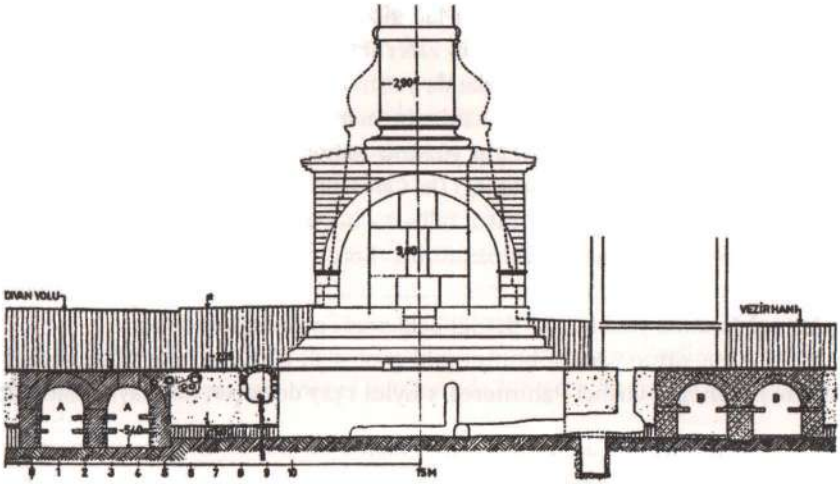
Sütunun tepesindeki heykelin nasıl göründüğüne dair epeyce iyi bir fikrimiz var; heykelin başında, güneş ışını gibi saçılan sekiz uçlu bir taç vardı (New York'taki Özgürlük Anıtında olduğu gibi) ve bir elinde mızrak, diğerinde küre tutuyordu. Daha sonraları tacın uçlarının, İsa'nın çarmıhından sökülen mıhlar olduğu söylenecekti. 5 Nisan 1106'da güneyden esen çok şiddetli bir rüzgâr heykeli devirerek yere savurdu, olayda 10 kişi öldü. On yıllar sonra Manuel Komnenos, anıtın tepesinde bir restorasyon başlattı. Oraya, günümüzde yerden bakıldığında bile okunabilen 12 hecelik bir dize eklenmesi de onun emriyle oldu: "Zamanın hasar verdiği bu mübarek eser, dindar İmparator Manuel tarafından restore edildi." Heykel düştüğünde tacındaki mıhlar imparatorluk hazinesine götürüldü ve orada hacılara sergilenmeye başlandı.

Constantinus Sütunu'nu günümüzde çeviren demir çemberler, Sultan II. Mustafa tarafından yaptırılmıştı. Kaideyi yaptıran da oydu.

Büyük Constantinus, başkenti güzelleştirme çabaları sürerken Nil Irmağı'ndan 165 kilometre mesafede, Mısır Çölü'ndeki ünlü Porfiri Dağından (günümüzde Cebel Ebu Dukhan) masif bir parça getirtmek istemiş. Elçisi Nikegoros'u, uygun bir taş bulsun diye oraya göndermiş (Nikegoros'un dağdaki grafitisi hâlâ duruyor). Ama yeni başkentin kutsanması törenleri yaklaşıyormuş ve yekpare bir blok kesmeye zaman yokmuş. Böylece imparator, Cebel Ebu Dukhan'daki Roma taşocağında kalan porfir "kırıntılarıyla" yetinmek zorundaymış. Her şey son dakikaya kalmış; imparator da uyruklarını, sütunun [üst üste konmuş porfir bloklardan değil de] tek parça olduğuna inandırmak için akla karayı seçmiş. Ancak herkes inanmamış. Propagandaya kananlar arasında Vakanüvis Keşiş Georgios Amartolos da varmış; Georgios şöyle yazmış: "Süsleme için eklenmiş bronz çelenkler ve sayısız şerit, kimi safları kandırdı ve bunun bir yekpare bir sütun olmadığına inanmaya sevk etti." Yeri gelmişken, sütunun porfir bloklarının sayısı kimi rehber kitaplarının yazdığı gibi 8 veya 11 değil, sadece 7'dir.

Sütunun muhteşem bir kaidesi var, ancak yeraltında kalmış; bugün gördüğümüz kaide ise Osmanlılar tarafından 1779'da yaptırılmış. Özgün kaideyle birlikte, onun kuzey tarafına yapılan küçük şapel de yitip gitmiş. Günümüzde yeraltındaki küçük oda bomboş; ama bir zamanlar muazzam bir kutsal emanetler koleksiyonu saklanırmış orada: Musa'nın kayayı yararak su getirdiği değnek, Nuh'un gemisini yaparken kullandığı balta, Troya'nın "palladium"u gibi emanetler koleksiyonda, İsa'nın binlerce insanı doyurduğu 12 sepet ile 5 somun ekmek de varmış. Ziyaretçilerin bu şapele, ellerinde fenerlerle girip ekmeklerin önünde diz çökerek öptükleri bir dönem de olmuş; ama II.

Sütunun Bizans döneminde yapılan temeli, günümüzde toprak altında.

Teodosios'un hükümdarlığı sırasında bir adam, açlık sorununu çözeceği ümidiyle somunlardan birini çalmış. Bunun hemen arkasından deprem başlamış ve bir ay boyunca sürmüş, ta ki imparator bütün şehirde, tek tek herkesin günah çıkarmasını emredinceye kadar. Hırsız böylece açığa çıkmış ve ekmek somunu yerine dönmüş (o bir ay boyunca ekmekten hiç mi yememiş, bilemiyoruz) ve deprem durmuş. Ama şapeldeki kutsal emanetler bu olayın ardından ziyaretlere kapatılmış.

1929-1930'da, Müslümanlığı tercih etmiş meslekten arkeolog olmayan eksantrik bir Danimarkalı, sütunun dibinde kazı yapma iznini koparmış. Hedefi, o baltayı, sepetleri ve diğer emanetleri bulmakmış; ancak bulup bulamadığı bilinmiyor, zira kazı sonuçları hiç yayınlanmamış. Ama sütuna beş basamakla çıktığını biliyoruz.

Meryem'in Doğum Yortusunda, paskalyadan sonraki pazartesi günü ve de Beşaret Yortusunda Constantinus Sütunu'nun yanında ayin törenleri yapılırdı ve imparator da katılırdı bunlara. Ayrıca kilise dışı pek çok gösteri de olurdu. Örneğin Nika Ayaklanması sırasında kalabalık, sütunun basamaklarında, eline geçen ilk paha biçilmez kolyeyi tahta çıkmaya pek gönlü olmayan

Bizans soylusu Hipatios'un başına taç gibi geçirmişti –taç yoktu çünkü. *De Ceremoniis*, Araplara karşı kazanılan zafer üzerine burada yapılan kutlamaları ayrıntılarıyla anlatır; esirler meydanda yarım çember şeklinde toplanmış, aralarında en yüksek rütbeli olanı kaidenin merdiveninde bekleyen imparatora götürmüşler ve başını zorla eğip yüzünü toprağa sürmüşler. İmparator ise sağ ayağıyla esirin başına basmış. *De Ceremoniis* her şeyi delice ayrıntılarla planlıyor; mesela Beşaret Yortusu, bilhassa büyük perhizin ortasındaki pazar gününe denk geldiğinde, imparatorun Forum'a yürümesi, Constantinus Sütunu'nun basamaklarını çıkması, sonra orada dikilip, ama ille de "parmaklığın sağ tarafına yaslanarak" patriği beklemesi gerektiğine kadar.

Ama sütun sadece bunun gibi gösterişli olaylara şahit olmakla kalmamış. Örneğin tarihçi Pahimeres, 1 Eylül 1327'de geçen bir olayı anlatıyor:

> Saat 4'te, ta eski dönemlerden kalma bir âdetle, imparator ve patrik yanlarında kutsal ikonaları taşıyan piskoposların eşliğinde, mübarek haçın iliştirildiği porfir sütunun yanında toplandılar. Kutsal ayin yapılırken nereden çıktığı belirsiz, pislik içinde bir domuz ansızın, ilahiler söyleyen ruhbanın arasına dalıverdi. Hayvan oradan oraya koşturup duruyordu; kalp gözleri en keskin olanlar bu olayın, Tanrı'nın kilisesinde kopacak bir kargaşanın habercisi olduğunu kavradılar.

Sütunun önemi gerçekten öyle büyüktü ki, Eski Ahid'in sarih kitaplarından olmayan Danyal'ın Kehanetleri'nde (716-171), onun bütün şehirden daha muhkem kalacağı söylenir:

> Senden [Konstantinopolis –yn.] geriye, Büyük Constantinus'un sütunundan başka hiçbir şey kalmayacak, böylece denizden geçenler ona bakarak gözyaşları dökecek.

Artopoleia

Messe'den batıya doğru ilerlemeye devam edelim. Caddenin her iki tarafında, Constantinus Forumu ile Theodosius Forumu arasında, günümüzdeki Kapalıçarşı'nın az güneyinde, Artopoleia (Fırıncı Mahallesi) adıyla bilinen bir mahalle vardı.

Burada tezgâhlardan başka pek çok meyhane de vardı. Andreas Zalos'un *Vita*'sı, günün birinde bir grup gencin azizi Artopoleia'da bir hana sürüklediklerini ve içmeye zorladıklarını anlatır; Andreas bunlardan birinin kafasına çanakla vurmuş ve kaçmaya çalışmış, ama yakalayıp geri getirmişler. Gençler gece geç vakte kadar kalmışlar orada, ama sonra gece bekçileri tarafından gözaltına alınıp kırbaçlanmışlar. Konstantinopolis'teki meyhaneler gece ikinci devriyede kapanırdı; bu da çok geç vakit sayılmazdı aslında (mevsime göre tabii; vakitler güneş saatiyle hesap edilirdi çünkü).

Bu fiili karartmadan başka sebeplerle de Mese'de gece vakti dolaşmak tehlikeliydi. İznik Piskoposu Teodoros, Konstantinos Porfirogennetos'a yazdığı bir mektupta, 10. yüzyıl ortalarında bir gece burada nasıl saldırıya uğradığını anlatır:

> Saatler, gecenin yedinci devriyesini vurdu, şafak sökmek üzereydi ve biz de Havariyyun Kilisesi'ne gitmek üzere yola düşmüştük. Artopoleia'nın yakınlarında, uçları demir lobutlarla silahlanmış, iyice kafayı bulmuş bir grup serseri ile karşılaştık. Bunlar 'Şuna ölüm!' diye bağırarak benim üzerime yürüdüler. Değneklerle, lobutlarla, ellerinde ne varsa onlarla hırpaladılar beni. Dördü veya belki daha çoğu atlarımızın koşumlarını tutmuş kaçmamıza engel oluyorlardı. Avazım yettiğince bağırıyordum, ta ki bunlardan biri elindeki lobutla başıma vuruncaya kadar. Düştükten sonra bile dövmeye devam ettiler; ancak içlerinden biri merhamet edip de artık öldüğümü söyleyince durdular. Bunların şefi uykudan uyanır gibi yaklaştı yanıma –bütün gece Dionisos ile söyleştiği belliydi adamın– ve döktükleri kandan ötürü bu serserileri kınayacağına suçlunun ben olduğumu söyledi; sonra çetesiyle birlikte delirmiş gibi anlaşılmaz ve müstehcen sözlerle bağıra çağıra basıp gitti. Hizmetkârlarım ancak o zaman girdikleri deliklerden çıktılar –bütün bu hadise boyunca sokaktan Tanrı'nın bir kulu bile geçmemiş, herkes korkudan gizlenmişti. Birinin çıkıp da yardım eli uzatmasına kadar iki saat geçti.

Andronikos sikkesi.

Forumun batısına doğru Mese'nin kuzey tarafında (Bileyciler Sokak'ın kuzeye doğru ayrıldığı yerde) bir zamanlar, Anemodulion, yani "rüzgârların kölesi" denilen dikkat çekici bir yapı vardı. Bu, üzerine rüzgârgülü şeklinde bir heykel iliştirilmiş yüksek, dikdörtgen bir piramitti. Etrafında birkaç sıra halinde heykeller ve yarım rölyefler diziliydi: küçük çıplak eroslar, birbirlerine elmalar fırlatıyorlardı; 12 farklı figür ellerindeki rüzgârı temsil eden boruları üflüyorlardı ve etrafları birçok hayvan, bitki ve benzerleriyle çevrilmişti. Ama heyhat, bu Anemodulion'dan hiçbir şey kalmamış günümüze –talihsizliği, bronzdan dökülmüş olmalarıymış; haçlılar sikke basmak için toplayıp eritmişler hepsini.

Eğer Mese'den kuzeye doğru gider ve Nuruosmaniye Camii'ne varırsak, onun avlusunda kolayca, ne saçağı ne de kapağı olan **porfir bir yalak** buluruz (24, krokiye bkz. s. 221). Bir varsayıma göre, bu, 375'te hiddetten deliye döndüğü bir anda inme inerek ölen İmparator I. Valentinianus'un lahdidir.

Hemen yanındaki Kapalıçarşı, elbette bir Osmanlı yapısı; ama içinde en azından iki Bizans eseri var: İnciciler Sokak 9 numaradaki girişten girilen kemerli galerinin duvarında, üzerinde orta Bizans döneminden **kartal** (25) olan taş bir rölyef ile Keseciler Caddesi'ndeki Kahveci Servet-Nevzat Can yakınında (Kolancılar Kapısı Sokak'a yakın bir yerde) nadir bulunan bir İustinianos dönemi sütun başlığı (26).

Mese'ye geri dönelim. Meydanın (Mese'nin doğu tarafında kalan) batısında, Divani Ali Sokak 9 numarada, Çifte Saray denilen bir **Bizans sarnıcı** (27) bulunuyor. Sarnıç 24 metreye 16,5 metre; her biri dört sütundan altı sıra halinde 24 sütun tarafından taşınıyor. Burası 509'da kazılmış; tahtı gaspla ele geçiren Fokas ise 609'da üzerine bir sütun diktirmiş bunun. Ancak daha sonra sütundaki heykel kaybolunca oraya bir haç yerleştirilmiş. Buraya Staurion deniyormuş ve atlar Hipodrom'a götürülürken taraftarlar bağırırlarmış: "Haçın kudreti, bunlara yardım et!" Günümüzde sarnıca inmenin tek yolu, oradaki dükkânın sahibiyle görüşüp anlaşmak.

Kırk Şehitler Kilisesi de biraz daha batıda, Mese'nin gene güney tarafında, günümüzdeki Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesinin olduğu yer-

deymiş. Bu kilisede ünlü bir okul da bulunurmuş; büyük bilge Matematikçi Leon, 9. yüzyılda orada okumuş; 11. yüzyılda, daha sonra aforoz edilecek olan ünlü filozof İoannes İtalos da öyle. 6. yüzyılda kurulan Kırk Şehitler Kilisesi, 12. yüzyılın sonlarında Andronikos tarafından gayet şatafatlı bir şekilde restore edilmiş. İmparator orada kendisi için bir mozole de yaptırmış – ama zavallıcık, cesedinin parçalanıp köpeklere atılacağını bilmiyormuş tabii. Andronikos ayrıca, kilisenin Mese'ye bakan tarafındaki girişinin önünde tarihin ilk anıtsal popülizm örneklerinden birini de diktirmiş; Honiates'in sözleriyle:

> Burada kendisinin, ama imparator kıyafetleri içinde değil, mavi, belinden sarkan basit çiftçi kıyafetiyle, ayaklarında dizlerine kadar çizmeler olduğu halde devasa bir resminin yapılmasını emretti. Elinde de ağır, kıvrık bir orak olacaktı. Andronikos, bütün diğer sütunlardan ve kitabelerden daha yükseğe astırdığı bu resimle gelip geçenlere buyruklar yağdırıyordu.

Kırk Şehitler Kilisesi, daha 1391'de şehrin surlarında açılan gedikleri doldurmak için taşa ihtiyaç duyulduğu bir sırada yıkıldı. Andronikos'a dönersek, öldürdüğü geyiklerin boynuzlarını Mese'ye astırmayı âdet edinmişti; bu avcılık becerisiyle övünmek içindi görünürde, ama gerçekte, karılarıyla gönül maceraları geçirdiği uyruklarını alaya alıyordu.

Biraz daha batıda, ama bu defa Mese'nin kuzey tarafında Karvunariu Teodoros Kilisesi yükseliyordu; ikona kırıcılığı döneminde bunun yakınında çok korkunç bir olay cereyan etmişti. İkona kırıcılar, 808'de, Ayios Stefanos'u ayaklarına prangalar vurulu bir halde Mese'den sürükleyerek getirdiler. Alay bu kiliseye varınca işkencecilerden biri yangın söndürme aletlerinden bir dirgen kaptı (demek ki yol boyunca böyle aletlerin yerleştirildiği kutular vardı) ve oracıkta Stefanos'a saplayıp öldürdü.

Gedik Paşa Caddesi 13 numaradaki Sarnıç Nargile & Cafe'de tuvalete inecek olursanız, tuvaletin önündeki parmaklıkların arkasındaki bir odada, karanlıklara doğru uzayıp giden dev bir sarnıç (28) göreceksiniz.

Ordu Caddesi'nin kuzey tarafında, devasa Beyazıt Meydanı'nın en doğu ucunda Bayezid Camii var. Caminin iç avlusunun bir kısmı, "impara-

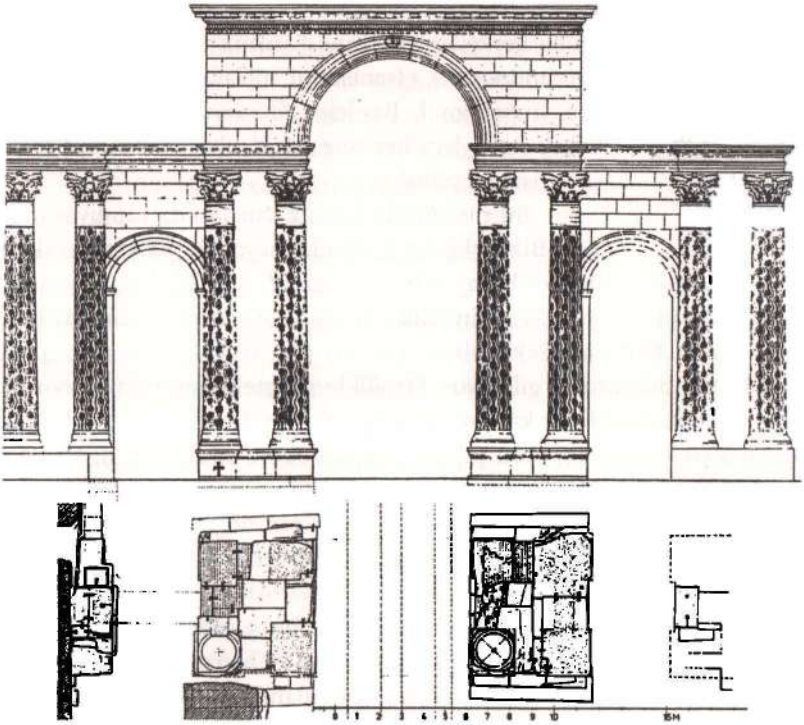
torluk taşı" sayılan **yedi büyük porfir levha** (29, krokiye bkz. s. 221) ile döşeli. Bu levhaların ölçülerine bakarsak (en büyüğü 2,3 metreye 1,49 metre) şu sonuca varırız; bu gördüklerimiz, kesilip ayrılmış bir veya muhtemelen birden çok imparator lahdinden kalanlardır. Caminin yanında Beyazıt Kütüphanesi var; bunun da mahzeninde, birinci katın cam döşemesinden bakıldığında görülebilen bir erken Bizans dönemi sarnıcı bulunuyor (30).

TAUROS

Forum Tauri, Bayezid Camii'nin kuzey ve batısına düşüyordu. Bugünkü karmaşık Beyazıt Meydanı'nın büyük kısmını kapsıyordu; dahası onu epeyce aşıyordu da (uzunluğu 400, genişliği 350 metre; toplam 140 bin metrekare). Meydanın çevresinde muhteşem kiliseler ve saraylar vardı; ama bugün sadece gölgesi kalmıştır o geçmişin: kuzey tarafında, Darülfünun Caddesi girişinde birkaç **kemerli oda** (31) görmek mümkün.

Tauros, şekil olarak Roma'daki Trajanus Forumu'na benziyordu; meydana hâkim başlıca anıt ise, 386'da dikilen ve İmparator I. Theodosius'un heykelini taşıyan devasa bir sütundu. Sütun yıkılmadan önce Konstantinopolis'i ziyaret etmiş Avrupalı seyyahların çizimlerine bakılırsa, günümüzdeki üniversitenin hemen yanında dikiliydi. Yabancı elçilerle merasim karşılaşmaları, bu sütunun yakınında yapılırdı. Biraz daha batıda, Üniversite tramvay durağının yakınında bir yerde, Mese'nin iki tarafında büyük bir taka ait, dev kütükleri andıran **temeller** (32) görülebilir. Hemen bütün Roma zafer taklarında olduğu gibi bunun da ortasından üç yol geçerdi; bunların en genişi ortadakiydi. Günümüze kadar kalmış olan yüksek sütunların her iki tarafında açıkça görülen daire biçiminde çıkıntılar vardır; kâh tomurcuğu, kâh tavuskuşu kuyruğunu andırır bunlar, ama gerçekte, genellikle Yunan ardıcı diye bilinen *Juniperus excelsea*'dır [yüksek ardıç]; Herakleios'un ünlü lobutunu yaptığı ağaç yani. Theodosius, bu mitolojik kahramanın hayranıymış. Kimi taktan, kimi (1517'de yıkılan) Theodosius Sütunu'ndan bazı kalıntılar da Bayezid Hamamı'nın (33) içinde sergileniyor; üniversite müzesi de burada. Hamamın güneybatısındaki duvarın bir kısmı, belki sütun temelini de örtüyor.

Theodosius Takı 1928'de bulundu; Forum Tauri'nin batısındaki en son noktadaydı. Bir anlamda, dünyadaki en muhteşem zafer takıydı bu:

Theodosius Takı'nın planı ve görünüşü

43 metre uzunluğunda ve 23 metre yüksekliğindeydi. Her biri 6 metreye 7 metre genişliğinde 8 mermer kaide 14 metre yüksekliğinde 32 sütunu destekliyordu. Takın üzerinde de İmparator Honorius'un bir heykeli vardı.

Forumun karşı, doğu tarafında, üzerinde Honorius'un kardeşi Arkadios'un heykeli olan bir başka tak daha vardı (her ikisi de Theodosius'un oğullarıydı). Ancak bunun tam yerini tespit etmek, güç. Bu iki tak, Roma İmparatorluğu'nun birliğini temsil ediyordu –oysa sadece birkaç yıllık ömrü kalmıştı bu birleşik imparatorluğun.

Şehirdeki en tuhaf heykeller de Forum Tauri'deydi; böcek heykelleriydi bunlar (veya Bizanslılara öyle görünüyorlardı). Bir efsaneye göre, ünlü

Honorius sikkesi.

büyücü Tianalı Apollonius böceklerin şehri terk etmeleri için bu heykellerden birini diktirmişti. Ancak 10. yüzyılda Konstantinopolis efsanelerini toplayan birinin yazdığına göre, İmparator I. Basileios *"düşüncesizce"* yıktırmıştı bu heykeli ve böylece her yere musibetler yayılmıştı. İşte size bir Hıristiyan şehri!

Bu meydanda domuz satışları da yapılıyor olmasının Bizanslıların gözünde meydana yakışmayacak hiçbir tarafı yoktu (limandan buraya alınmıştı satışlar). Paskalyadan Hamsin Yortusuna kadar koyun da satılıyordu. Ayrıca köle pazarı da buradaydı.

Antik Hotel'in (Sekbanbaşı, no. 10) (34, krokiye bkz. s. 221) lobisinde birkaç buluntu sergileniyor. Özellikle muhtelif boylarda su boruları ilgi çekici. 382 tarihli bir kanuna göre büyük konaklar 7,4 santim çapında borularla su alıyorlardı; boru çapları bundan sonra sırasıyla 4,9, 3,7 ve 1,2 santimetreye kadar düşüyordu. Su borusunun çapı, sosyal statüyü gösteriyordu. 511'de İmparator Anastasios'un, İsa'nın doğasını doğru anlamış olduğuna keşişleri ikna etmesi için bazı manastırların suyunu kestirmesi yeterli olmuştu.

Bu otel, 12 metre derinliğinde büyük bir 5. yüzyıl sarnıcının üzerinde. Bu devasa ve çok katlı alan bugün sergi ve benzeri amaçlardan başka 600 kişilik bir gece kulübü olarak da kullanılıyor. Bunları istediğiniz zaman görebilirsiniz; otel çalışanları hiç zorluk çıkarmıyorlar.

Ancak bölgedeki diğer yeraltı tesisleri söz konusu olduğunda bu kadar şanslı değiliz. Soğan Ağa Camii Sokak 13-15 numaradaki Soğan Ağa İş Merkezinin arkasında erken Bizans döneminden ve henüz incelenmemiş bir yapı var. İyi korunmuş bir **yapı** (35) bu. Güvenlikten izin alarak bakabilirsiniz. Bu esrarengiz yapının bütünüyle görüldüğü galeriye iş merkezinin beşinci katından girmeniz mümkün.

Bunun, Konstantinopolis'in en eski kiliselerinden biri olan Ayios Agatonikos Bazilikası olması çok muhtemel. Hatta denildiğine göre bu kilise bir zamanlar yedi patriğin rezidansıymış; imparator da orada taç giyermiş. Ama bütün bunlar daha sonraki uydurmalar olabilir. Prokopios bu kiliseyi tarif ederken öyle kendinden geçiyor ki, düpedüz hiçbir şey söylemiyor:

> Hikâyemin gidişatı, beni, Ayios Agatonikos Kilisesi'ni anlatmaya itiyor; ama bu benim gücümün üzerinde bir iş: bu yapıları tasvir etmek için ne sesim yeter, ne de uygun kelimeleri bulma kabiliyetim. Bu yüzden, konuşmayı bırakıyorum burada; onun her bakımdan güzelliği ve yüceliği hakkında konuşma işini, söz söyleme yetisi henüz taze ve bütünüyle harcanmamış olan başkalarına bırakıyorum.

Andreas Zalos, bu kilisenin avlusundaki çeşmenin yanında oturmayı ("çünkü sakin bir yerdi burası") ve talebesi Epifanios ile kâinatın mucizeleri üzerine tartışmayı severmiş. 5. yüzyıl imparatoriçelerinden Verina'nın da bir heykeli varmış kilisenin yakınında; orta Bizans döneminde büyücü olduğu düşünülürmüş bu kraliçenin.

Filadelfion

Mese, Theodosius Takı'nın olduğu yerde günümüzdeki Aksaray Meydanı'na doğru yokuş aşağı inmeye başlar. Mese'nin kuzey tarafında, Forum Tauri'nin hafifçe batısında Diakonesa Teotokos Kilisesi vardı. Bugün orada İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü bulunuyor.

Bildiğimiz gibi, imparatorun hayatının her anı için katı merasim kuralları belirlenmişti. *De Ceremoniis*'te *Diakonesa Teotokos Kilisesi* ile ilgili şöyle bir kural vardır:

> Beşaret Yortusu Kutsal Pazartesiye denk düştüğünde şu aşağıdakiler yapılsın. İmparator, Beşaret Yortusu için giyinmiş olarak foruma girer, her zamanki gereken şeyleri yapar, sonra ilahiler okuyarak Mese boyunca Diakonesa Teotokos Kilisesi'ne varıncaya kadar ilerler. Kiliseye girer ve orada ilahilerden sonra Beşaret için giydiği elbiseyi çıkartır, Kutsal Pazartesi kıyafetini giyer.

Bu mahallede geçmişten kalan tek şey, Ahmet Şuayip Sokak 25 numara zemin katta bulunan dükkândaki **başlıklı sütunlar**dır (36, krokiye bkz. s. 221).

Laleli Camii'nin 50 metre doğusunda Bizans döneminde şehrin en önemli meydanlarından biri olan Filadelfion bulunuyordu. Burası,

Şehirde dini bir tören alayı (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

şehrin ana arteri olan Mese'nin ikiye ayrıldığı yerdi, bir kol batıya, Altın Kapıya; diğer kol ise kuzeybatıya, Edirnekapı'ya gidiyordu.

393'te İmparator I. Theodosius tarafından buraya 14 metre yüksekliğinde porfir bir sütun diktirilmişti. Bu sütunun da tuhaf bir kaderi vardı. Bunun (üzerinde zorlukla okunan kitabe bulunan) bir parçası Ayasofya'nın avlusundadır bugün (env. no. 145). 4 metre yüksekliğindeki diğer parçası Arkeoloji Müzesi avlusundadır. Tepesi ise Revan Köşkü'nün 1636'daki inşası sırasında Sultan IV. Murad tarafından kullanılmıştır (Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda).

Ama sütunun en önemli –üstelik de meydana Filadelfion/Kardeş sevgisi ismini verdiren– parçası İstanbul'dan çok uzakta. Büyük Constantinus'un oğullarını (veya başka tetrarkları, yani imparatorluğun dört parçasının yüksek valilerini) temsil eden bu porfir heykel sert bakışlı dört kişinin ikişerli olarak birbirlerine sımsıkı sarıldıklarını gösteriyor. Bu tetrark figürleri yıllar sonra sütunun denizaşırı elçileri olup çıktılar: haçlılar 1204'te şehri yağmaladıklarında bunları söküp Venedik'e götürdüler; bugün hâlâ orada, San

Marco Kilisesi'nin ön cephesinde, hazine dairesinin girişinin sol tarafındadırlar. Ama hikâye böyle bitmiyor. Venedikliler sütundaki heykelleri aceleyle kırdıklarından figürlerden birinin 30 santimetreye 10 santimetre genişliğinde sol ayağı düşmüş ve çok uzun zaman sonra, bir zamanlar sütunun bulunduğu yerin yakınında yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunmuş. Bu ayak, günümüzde Arkeoloji Müzesinde saklanıyor.

San Marco'nun girişinde bulunan porfir dört tetrark heykeli.

Mirelaion

Eğer Mese'den sola, Laleli Caddesi'ne doğru saparsak, kendimizi Amastrianon Mahallesi'nde buluruz. Bu meydanda üç hayat birden sürüyordu adeta; antik zamanlardan beri pagan heykelleri ve tapınakları vardı burada, ama Bizanslılar bunların anlamlarını çoktan unutmuşlardı. Hububat ve at da satılıyordu burada; *Eparhoslar Kitabı* bu ticareti sert biçimde sınırlar: "Şehrin yollarında ve caddelerinde Amastrianon Forumu'nun dışında bu şeylerden hiçbiri satılmayacak, bütün satışlar da burada görülecek ki hiçbir gizli satış olmasın." Son olarak, halka açık bir idam alanıydı burası. Forumun girişinde kocaman bronz eller vardı; bunların, hilekâr satıcıların ellerinin kesileceği anlamına geldiği iddia edilir.

Romanos Lekapenos sikkesi.

Biraz ileride, solumuzda bir kilise görürüz. Bu, eski Mirelaion (37, krokiye bkz. s. 221), günümüzde de Bodrum Camii'dir. Gerçi gördüğümüz, sadece bir kısmıdır o kilisenin; bunu da bölüm bölüm inceleyeceğiz. Ama ilkin tarihi arka planı hakkında birkaç kelam edelim:

Konstantinos Porfirogennetos'un çocukluğunun geçtiği yıllar (10. yüzyılın başlarında) şehir dışında askeri tehditlerin, şehir içinde de kargaşanın hâkim olduğu bir dönemdi. Bulgar Çarı Simeon, ordusunu surların önüne kadar getirmiş, Rhomaioi'nin imparatoru olmak istiyordu; kudretli Bizans generalleri ise tahtı gasp etmek için aralarında dövüşüyorlardı. Kader, bunlardan Amiral Romanos Lekapenos'a

gülümsedi. İktidarı o ele geçirdi ve 919'da genç Konstantinos'u kızı Elena Lekapena ile evlendirdi. Kremonalı Liutprand'da bakılırsa Romanos bir yıl sonra erguvan ayakkabıları giymeye hakkı olduğunu ilan etti, ama tacı giymeyi henüz hak etmemişti; bundan da bir yıl sonra şöyle duyurdu: "Gülünecek bir şeyim ben; ayaklarıma bakınca imparator gibi görünüyorum, kafama bakınca da sıradan bir adam." Sonunda tahta geçti; onun ardından birbiri ardınca üç oğlu da. Dördüncüsünü ise patrik yapmıştı. Ancak ailesinin durumu ve Konstantinos'un varisi olduğu Makedonya Hanedanıyla ilişkileri epey belirsizdi. İmparator bu belirsizlik nedeniyle, çözümsüz bir tören ikileminden –imparatorluk ailesi üyeleri, imparatorların cenaze şapeli olan Havariyyun Kilisesi'ne mi yoksa başka bir yere mi gömüleceklerdi– kaçınmak için aile mozolesi de olan ayrı bir saray yaptırmaya karar verdi.

Romanos, 922'de, Mirelaion Sarayı'nı iktidarının merkezi yaptı. Günümüzdeki Bodrum Camii, Romanos tarafından takriben 920'de, bu sarayın kuzeydoğu kesiminde yaptırılmış kilisedir. Kilisenin ana bölümü, orta Bizans döneminin kapalı haç denilen yapı anlayışının klasik bir örneğidir. Tipik bir planı vardır; ama mekân çözümleri gerçekten özgündür. Kilise hiçbir şeyini gizlemez: dışarı doğru çıkık yarım daire şeklindeki bitişik kolonlar binanın içindeki payandaların yerleriyle denk düşer; dış mekândaki küçük kemerler iç kemerlerin yükseklik ve yerlerini de gösterir. İçeride yarım kolonların yarı-çemberleri duvarlardaki tuğlaların çıkıntılarıyla örtüşür. Kubbe ve balkabağı gibi içbükey dilimlerden oluşan gövde organik şekilde gelişen bir biçim izlenimi doğurur. Sekiz dilimli kubbe, haçın kolları üzerindeki beşik tonozlar kilisenin iç mekânını şekillendirir; içeri bolca akan ışık da çok aktif, değişken ve dolu bir mekân yaratır.

Mirelaion Kilisesi, Meryem Ana'ya adanmıştı; onun mür kokulu ikonaları burada saklanırdı; bu ikonalar gerçekleştirdikleri pek çok mucizeyle şöhret kazanmışlardı. Üstelik, Andreas Zalos'un *Vita*'sına bakılırsa, Meryem bu kilisede, tövbekâr bir hırsız için bizzat ricacı bile olmuştu.

> Mübarek adam bir meyhaneye gitti. Sonra genç biri, yanında başka, gençten biriyle içeri girdi. Mübarek adam sertçe bunlara baktı

ve yaptı numarasını. Öbür misafirler onun numaradan deliliğini görünce kahkahayı basmışlardı. Mübarek adam elini uzattı ve onların birinin elindeki çöreği kapıp yedi. Beriki öfkelendi. Mübarek adam olanca gücüyle bunun suratının ortasına vurdu, adamın kulağı yarım saat çınladı. Andreas ona dedi ki: "Eğer hırsızlığa devam edersen iblisin elinden çekeceğin var."

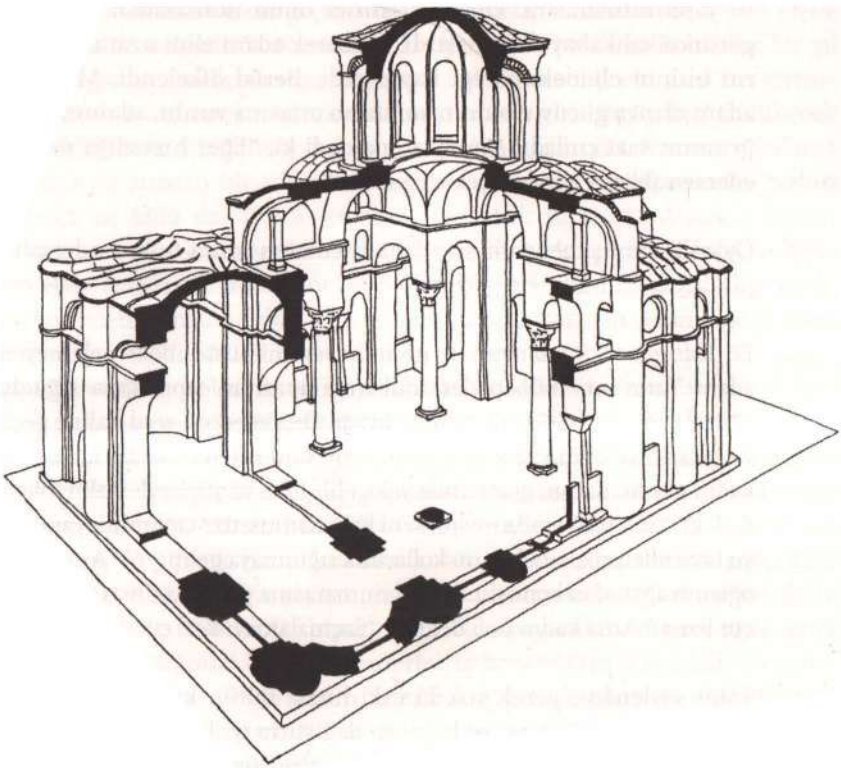
Öyle de olmuş; genç bir suç daha işledikten sonra tıpkı Andreas'ın dediği gibi şeytan ruhunu ele geçirmiş.

Böylece genci kötü bir ruh ele geçirdi. Derdinin üstesinden gelemeyen adam Tanrı'nın mübarekler mübareği anasının tapınağına sığındı. Kutsal yağı alıp bütün vücudunu sıvadı. Dua ederken vecd haline geçti ve kutsal mabedin kapısında, güzel, erguvani keten elbiseler içinde bir kadın gördü. Kadın, gözlerinde yakıcı bir öfke ve şüpheyle baktı iblise, dedi ki: "Sen hâlâ orada mısın, seni kara namussuz? Oğlumun yarattığı şu bedenden çık, zira benim kollarıma sığınmaya gelmiş o!" Ama iblis, oğlanın ağzından konuştu: "Aptal numarasına yatan Andreas müsaade etti bana." Ama kadın ona dedi ki: "Saçmalamayı kes, çık dışarı!"

Tabii söylemeye gerek yok ki eski hırsız bütün kalbiyle kavramış mübarek apdalın verdiği dersi ve hayatını değiştirip iyi bir adam olmuş.

Mirelaion epeyce yüksek bir temelin üzerinde kurulu; bu temel, saray kompleksine düz bir alan yaratmak için gerekliydi. Kilise adeta bir podyumda; bu da ona adeta bir heykel havası veriyor. Gerçekten, Mirelaion'u Ayasofya ile karşılaştıracak olursak, tamamen farklı bir yaklaşımla karşılaşırız. Mirelaion, etkileyici, çok özgün biçimlere sahip küçük bir oyuncak gibi; plastik etkisini ise özellikle duvar işçiliğiyle kazanıyor. Ancak bu güzelliği hayranlıkla izlerken, bir dizi restorasyon yüzünden aslında hiçbir duvarın ilk halini korumadığı da akılda tutmalı.

Kilisenin devasa bodrum odaları Lekapenos ailesi için bir mezarlık şapeli olarak kullanılmış (14. yüzyıl sonlarında defnetmişler onları).

Mirelaion, kesit.

Theophanes Continuatus şöyle yazar: "İmparator Romanos'un emriyle birinin üzerinde kabartmalar olan, diğerlerinde ise olmayan üç tabut, İmparator Romanos'un manastırına, yani Mirelaion'a getirildi. Bu tabutlarda Mavrikios ile çocuklarının kemiklerinin olduğu söyleniyor." Başka bir deyişle, Romanos kendi akrabalarını eski imparatorların lahitlerine koymak için onların kemiklerini atıvermişti; bunu yaparken de ne günah işlediğinden korkmuş, ne de başka birinin ebedi istirahatgâhını aldığı için rahatsız olmuştu.

Konstantinos Porfirogennetos yaşlanmıştı, ama gene de gerçek iktidardan uzak tutuluyordu; bu arada kayınpederinin vesayetinden dola-

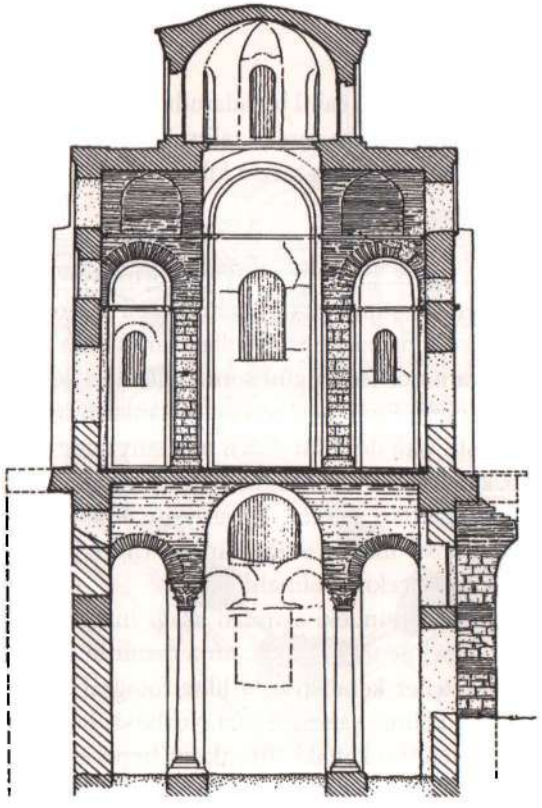
yı gittikçe daha çok rencide oluyordu. Daha sonraları belli bir hırçınlıkla şöyle yazacaktı:

> İmparator, efendi Romanos, basit ve cahil bir adamdı, sarayda büyüyenlerden değildi; hayatı boyunca son derece zalim işler görmüştü. Daha hayattayken senatonun, halkın ve bizzat kilisenin büyük nefretini kazanmıştı.

944 yılında Konstantinos gayet parlak bir siyaset oyunu oynadı; ilkin Romanos'u kendi oğullarından şüpheye düşürdü, sonra da onları babalarına karşı kışkırttı. Sonuçta Romanos kendi oğulları tarafından taht-tan indirilip sürgün edildi; Konstantinos ise 41 gün sonra oğlanları devirip sürgüne gönderdi. Bu işleri yaparken, Romanos'un kızı, oğlanların bacısı, karısı Elena'dan da yardım almıştı. 948'de Proti Adası'nda sürgünde ölen Romanos, Elena'nın arzusuyla, kendi yaptırdığı Mirelaion Kilisesi'ne gömüldü. En ilginci ise şu: İmparatoriçe Elena ölünce, Havariyyun Kilisesi'nde kocasının yanına değil, babasının ve ihanet ettiği kardeşlerinin yanına, Mirelaion'a defnedildi. Gerçekten kan çekiyor olmalı!

Bodrum Camii'nin girişinin önündeki alandan aşağı inen merdivenle bir alt seviyeye inilebilir. Şapel genelde kapalı, ama caminin imamı dost canlısı bir adam, eğer ziyaretçiler kendisiyle birlikte fotoğraf çektirmeye ve konuk defterine de birkaç kelime yazmaya razı olurlarsa, bu odayı onlara açmaya hazır. Yeri gelmişken: bu kattaki sütunların hepsi orijinal, yukarıdaki Osmanlı kolonları gibi değiller yani. Birkaç parçası kalmış olan Bakire Hodegetria freski, herhalde geç Bizans döneminden; bu fresk, doğu dairesinin sol duvarında.

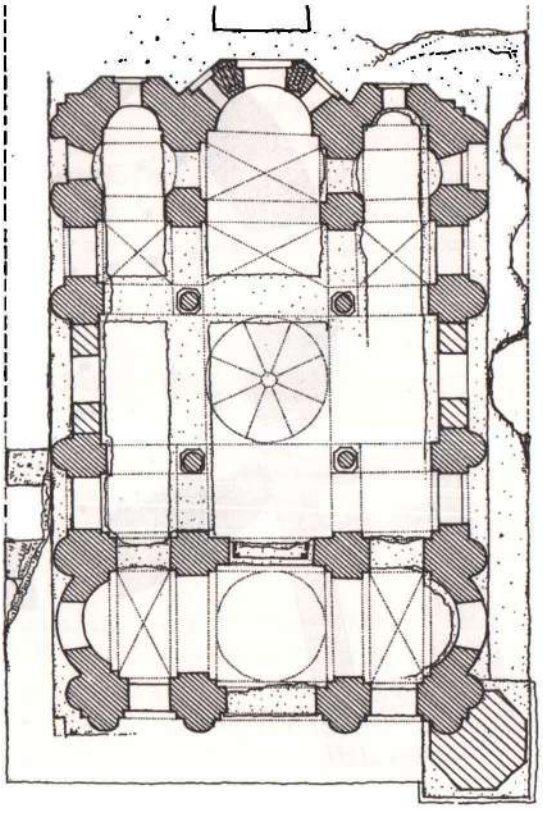
Mirelaion Kilisesi kompleksinin üçüncü kısmı, rakım olarak en aşağı ve en erken dönem yapısı. Oraya Mesih Paşa Sokak'tan erişebilirsiniz –burası günümüzde dükkânlar ve seyyar satıcılarla dolu. Galiba böylesi daha iyi, zira bütün alan gayet iyi ışıklandırılmış ve dükkânların arasında gezinirken daha kolay inceleyebilirsiniz etrafınızı. İçeri girdiğinizde kendinizi, çok kalın duvarları olan devasa bir 5. yüzyıl rotondasında (38, krokiye bkz. s. 221) bulacaksınız. Duvarlarda yarım daire ve dikdörtgen şeklinde nişler var.

Kilisenin dikey kesiti.
Aşağıda mezar şapeli.

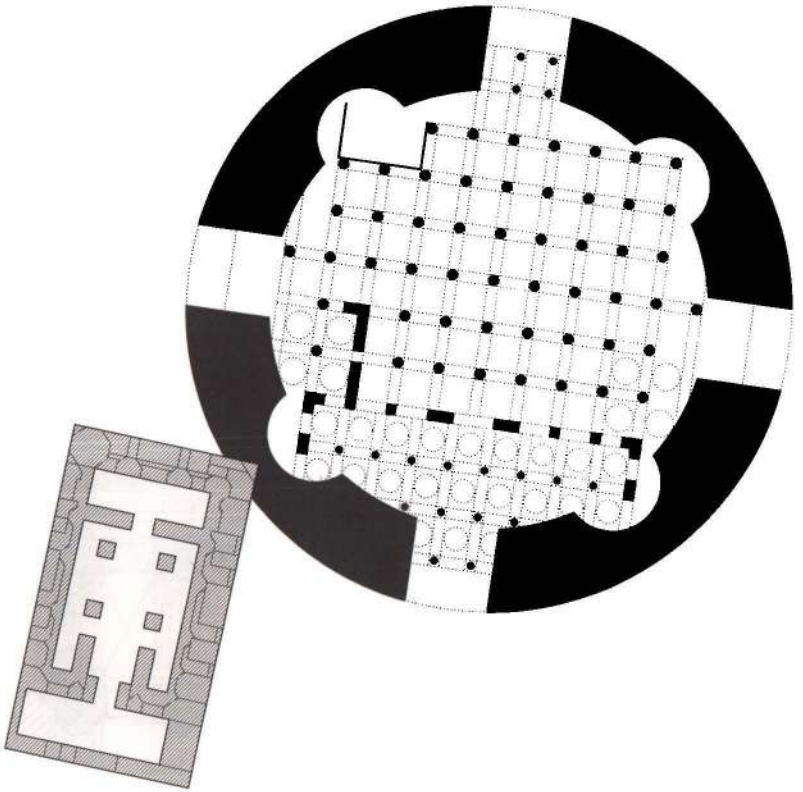
Başlangıçta bir sarnıç olarak düşünülmüş olabilir burası; ama muazzam kubbesine bakılırsa daha gösterişli bir gelecek varmış kaderinde. 10. yüzyıl Bizans yapısı olan Mirelaion ile 5. yüzyıl geç antikiteden kalma rotonda arasında belirgin bir fark var. Bu ikincisi eğer bitmiş olsaydı yaklaşık 30 metrelik çapıyla Roma'daki Pantheon ile rekabet edebilirdi.

Ancak burası yüzyıllarca terk edilmiş. Üzerine yeni inşaat yapılmaya başladığında ise kemerli çatısı, farklı boyutlarda 75 kolonla desteklenmiş. Sonra bu yapı da yıkılmış ve rotondanın üzerine denk gelen çember şeklindeki

Apsisteki üç pencere sonra açılmış. Ayrıca iç mekândaki zengin ve muhtelif süslemeleri de hayal edin. Bunlar mozaikler, renkli seramik levhalar ve mermer kaplamalardı.

platformda dikdörtgen bir saray inşa edilmiş. Bu sarayın (kemerli revaklarla bağlanan) iki kanadı, sanki altındaki rotondayı kasteder gibi, yarım daire şeklinde bir avluya bakıyormuş. Burası, antikçağdaki tiyatro sahnelerinin tasarımlarını andırıyor. Burada bir saray yaptıran ilk kişi, öyle anlaşılıyor ki, patrikioslardan Krateros olmuş ("Amorium'un 42 Şehidi"nin önderi; 845'te Araplar tarafından öldürüldü). Daha sonra Romanos Lekapenos burayı kendi sarayı yapmış. Gerçi yapı günümüze kadar kalmamış, ama merdivenden caminin önündeki geniş, boş terasa çıkarken onun betonla sıvalı konturları görülebilir.

Rotondanın duvar kalınlığı 5 metredir.

Romanos imparator olunca kızı sarayda yaşamaya devam etmiş. Günün birinde prensesin sarayından içinde 30 funt altın bulunan bir sandık çalınmış; öfkeden deliye dönen prenses sayısız hizmetçilerinin hepsini de işkenceye çektirmeye hazırlanıyormuş ki, kâhyası hemen yakınlarda yaşayan Ayios Basileios'a koşmuş. Mübarek adam, bir hizmetçinin odasında yatağın baş tarafını iki arşın kazmalarını söylemiş onlara, yalnız bu hizmetçinin tamamen masum olduğunu da temin etmiş. Prenses hesap sormaya kalkışacak olursa da cezalandırmakla tehdit etmiş onu.

Vakanüvis İoannes Skilitzes, Romanos'un "andını çiğnediğinden (yani Konstantinos'u iktidardan uzak tuttuğundan) ötürü bağışlanmak için" pek çok iyi şey de yaptığını yazar; bunların arasında borç senetlerini yakmak, şehirdeki bütün kira borçlarını ödemek de vardır; dahası keşişlerin, kendisi tarafından kurulan Mirelaion Manastırı'nda (sarayın en uzak tarafında, kiliseye bitişikti bu manastır) her sene onun ruhu için dua etmelerini de buyurmuştur. Manastırdan başka birçok imarethane açılmıştı burada; Lekapenos'un vasiyetinde mezarının başında her gün 30 bin somut ekmek dağıtılması da yazılıydı. Dahası imparator, pek çok tarım arazisini de Mirelaion'a bırakmıştı.

Ama Mirelaion'un şanlı günleri, haçlıların pogromuyla sona erdi; bütün bu mahalle 8 gün boyunca cayır cayır yandı.

Analekta Hierosolymitanikes stachyologias, A. Papadopoulos-Kerameus (ed.). Cilt 4. St. Petersburg 1897, 291.

Bardill, J. "The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople: A Topographical Study," *American Journal of Archaelogy*, 101(1), 1997, 67-95.

Berger, A. "Bemerkungen zum Hippodrom von Konstantinopel," *Boreas* 20 (1997).

Berger, A. "Das Haus des Mannes aus Amastris: Zu einem Gebäudekomplex im byzantinischen Konstantinopel," *Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 51 (2011) 87-96.

Cameron, A. *Circus Factions*, Oxford, 1976, 276. *Chronicon paschale*. L. Dindorf (ed.). Cilt 1, Bonn 1832, 528.

Ciggaar, R. (ed.). "Une description du Constantinople," *Revue des études byzantines*, 34 (1976).

Dagron, G. "Organisation et le déroulement des courses d'après le Livre des cérémonies," *Travaux et memoires*, 13 (2000).

Darrouzès, J. (ed.). Épistoliers byzantins du Xe siècle, Paris 1960, 78-80.

Effenberger, A. "Nochmals zur Aufstellung des Theodosius-Obelisken im Hippodrom von Konstantinopel" *Gymnasium*, 114 (2007), 587-598.

L'empereur Julien. Oeuvres complètes, J. Bidez (ed.). Cilt I-2, Paris, 1960, Ep. 59.

Feissel, D. "Le Philadelphion de Constantinople: inscriptions et écrits patriographiques," *Académie des inscriptions et belles-lettres, comptes rendus des séances de l'année 2003*, Ocak-Mart (2005), 495-523. *Ignatii Diaconi vita Tarasii Archiepiscopi Constantinopolitani*, I. A. Heikel (ed.). Helsingfors 1891, 413.

Georgius Cedrenus, I. Bekker (ed.). Cilt 1. Bonn, 1838, 798.

Житие Василия Нового в древнейшем славянском переводе. Исследования. Тексты. / Изд. подг. Т. В. Пентковская, Л. И. Щеголева, С. А. Иванов. Moskova, 2018, 436.

Kilerich, B. *The Obelisk Base in Constantinople: Court Art and Imperial Ideology*, Roma 1998. *Ioannes Malalae Chronographia*, Berlin 2000, 351.

Madden,Th. F. "The Serpent Column of Delphi in Constantinople," *Byzantine and Modern Greek Studies*, 216 (1992).

Naumann, R. "Ausgrabungen bei der Bodrum Camii (Myrelaion)," *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 13-14 (1966), 135-139.

Niewöhner, Ph. "The Rotunda at the Myrelaion in Constantinople: Pilaster Capitals, Mosaics, and Brick Stamps," *The Byzantine Court: Source of Power and Culture*, İstanbul 2013, 41-53.

Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история, СПБ., 1998, 64-65.

Raumann, R. "Der antike Rundbau beim Myrelaion und der Palast Romanos I. Lekapenos," *Istanbuler Mitteilungen*, 16 (1966), 199-216.

Shadid, I. "The Church of Sts. Sergios and Bakhos in Constantinople," *Byzantion, kratos kai koinonia. Mneme Nikou Oikonomide* Atina 2003, 478-479.

Stephenson, P. *The Serpent Column: A Cultural Biography*. New York; Oxford, 2016

Striker, C. L. "A New Investigation of the Bodrum Camii and the Problem of the Myrelaion," *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 13-14 (1966), 210-215.

Vasiliev, A.A. "The Monument of Porphirius in the Hippodrome of Constantinople," *Dumbarton Oaks Papers*, 4 (1948), 29-49. *Vita Lazari Galesiotae*, H. Delehaye (ed.). *Acta Sanctorum. Novembris*, Tomus III. Brüksel 1910, 580.

Zonorae, Ioannis. *Epitomae historiarum libri xviii*, T. Büttner-Wobst (ed.). Cilt III. Leipzig 1893.

Yedinci Bölüm

SULTANAHMET'TEN KIZTAŞI'NA

Bazilika Sarnıcı/Yerebatan Sarayı

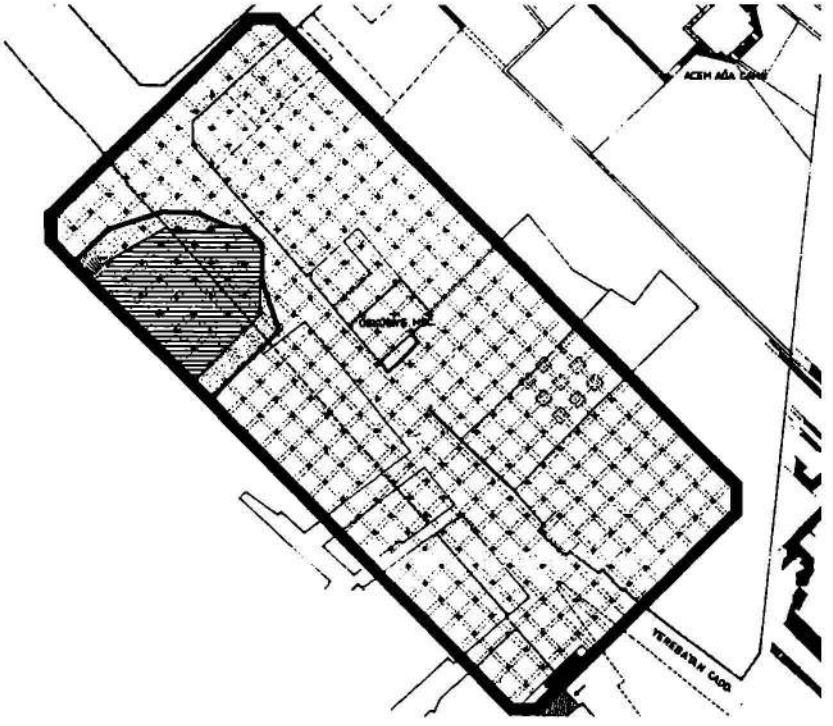
Millionun Sütunu'nun köşesinden döner dönmez **Yerebatan Sarayı** (1, krokiye bkz. s. 269) adıyla bilinen sarnıcın girişiyle karşılaşırsınız. 528'de İustinianos tarafından yaptırılan bu sarnıca Bizanslılar Bazilika derlerdi.

Prokopios'un sözleriyle:

> Şimdi imparatorun şehre su temin etmek için harcadığı çabaları anlatacağım. Sütunlarla çevrili, dikdörtgen şeklinde çok büyük bir yer vardır. Bu alanın dört kenarında revaklar bulunur. İmparator İustinianos, burayı ve güneye bakan revakı çok derin kazdırdı. Yaz mevsimi için su yeterince biriktiğinde kimin ihtiyacı varsa kendine ayrılan vakitte kullanırdı. Böylece imparator, Bizanslıların bundan böyle içme suyu sıkıntısı çekmemesini sağlamış oluyordu.

Konstantinopolis'in düşmesinden sonra sarnıç unutulup gitti; ancak İstanbullular gene de kuyudan alır gibi su alıyorlardı buradan ve yerdeki yarıklardan kova ve olta sarkıtarak balık avlıyorlardı. Sarnıç, 16. yüzyıl Fransız Seyyah Pierre Gilles tarafından gün ışığına çıkartıldı. Sarnıcın uzunluğu 140, genişliği 64,6 metre. Puslu aydınlığında, toplam 12 sırada beherinde 38 adetten 336 sütun seçiliyor. Sütunlar farklı renklerde, farklı malzemelerden; belli ki farklı binaların yıkıntılarından alınmışlar. Sarnıcın zemini de tuğla. Sığ suyunda balıklar yüzüyor. Bir zamanlar bu rezervuarda 80 bin metreküp su birikiyordu ve devasa bir sukemerinin başlıca dağıtım noktalarından biriydi (buraya ziyaretçiler için bir çıkış kapısı açılırken Soğukçeşme Sokağı'ndaki Sarnıç Restoran'a ve Gülhane Sarnıcı'na giden bir kanal bulunmuş) ama günümüzde bütün su, şehir şebekesinden geliyor.

Sarnıç 1988'de müze yapıldığında 50 bin ton çamur çıkartılmış içinden.

Yerebatan Sarayı'nın planı. Ziyaretçiler taralı yerdeki 30 sütunu göremiyorlar.

Sarnıcın diğer başında gözler ister istemez sütun kaideleri olarak kullanılan (biri ters dönük) dev Medusa başlarına kayıyor. Bu heykeller, Didim'deki Apollon Tapınağı'ndan sökülmüş. Ne var ki sadece bir sanat eserinin başka amaçla tekrar kullanılmasından ibaret değil bu. Medusa'ya Bizans tılsımlarında da çok rastlanır; tılsımların diğer yüzünde ise genellikle Bakire veya Melek Mikail olur. Bunun, mide ağrılarına iyi gelen bir pagan-Hıristiyan buluşması olduğu düşünülürdü. Bağırsak sorunlarının biricik kaynağının içme suyu olduğu dikkate alınırsa Gorgon'un[1] bir tılsım olması çok anlamlı.

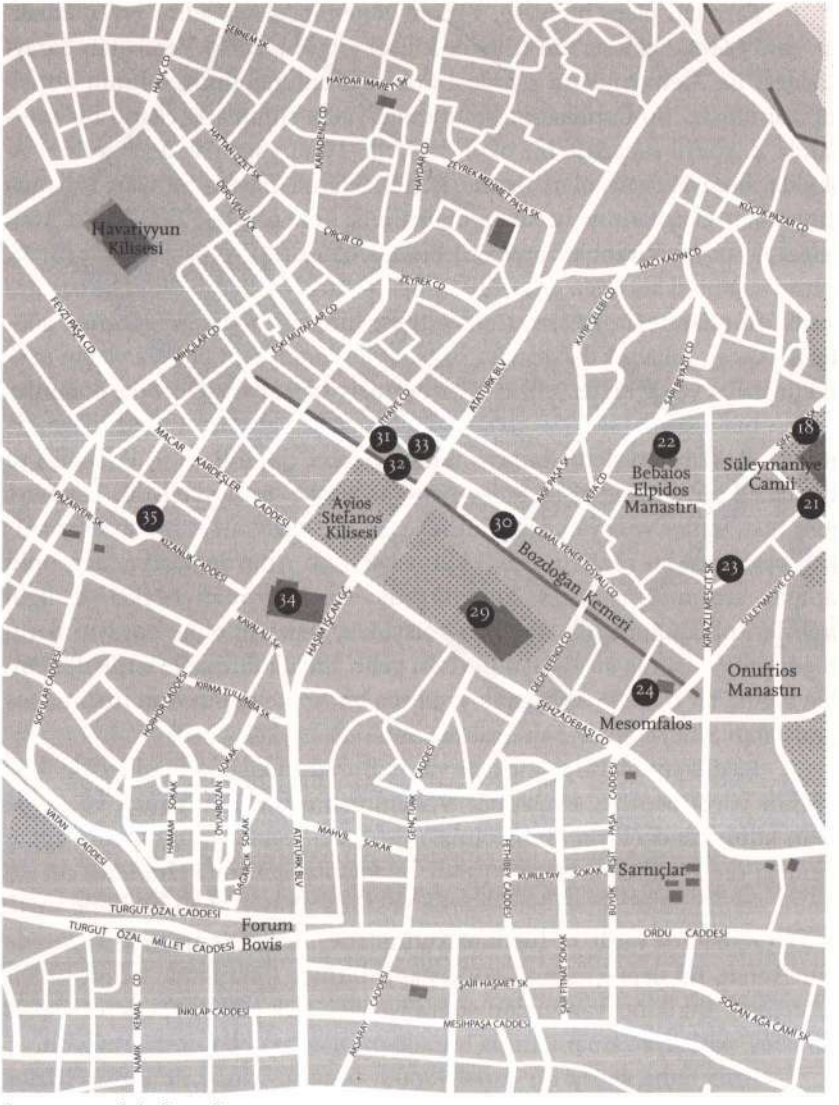
1 Yunanca gorgones; Yunan mitolojisinde dişi canavarlar. Bunların sayısı üçtü: Steheno (kudretli), Euryale (ırak giden) ve Medusa (ece). Medusa'nın başının bela savıcı olduğuna inanılırdı –*Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Kitap Yayınevi.

Sarnıcın planı bilinirse, Bizans döneminde ona adını veren bazilika yani Mega Ekklesia'nın (Büyük Kilise) günümüzdeki Yerebatan Sarayı Caddesi ile Alemdar Paşa Caddesi arasında bulunduğunu tahmin etmek hiç zor olmaz. Bu bazilikanın bulunduğu yerde sütunlarla çevrili bir meydanda 4. yüzyıl itibariyle bir okul da vardı. Hem paganlar ders verirdi bu okulda, hem Hıristiyanlar. İleride Dönek sıfatını kazanacak olan İulianus (İmparator Constantius babasını öldürtmüş, ama onu sağ bırakmıştı; yani geleceği epeyce karanlıktı prensin) burada okuyordu ve öyle başarılıydı ki, şehrin sakinleri arasında onda hükümdar potansiyeli bulunduğu konuşuluyordu. Bundan tedirgin olan Constantius, İulianus'u taşraya sürgüne gönderdi. Ancak İulianus daha sonra imparator olunca, tam burada pagan usulü kurbanlar verdi; bu da şehrin Hıristiyanları arasında büyük öfke doğurdu.

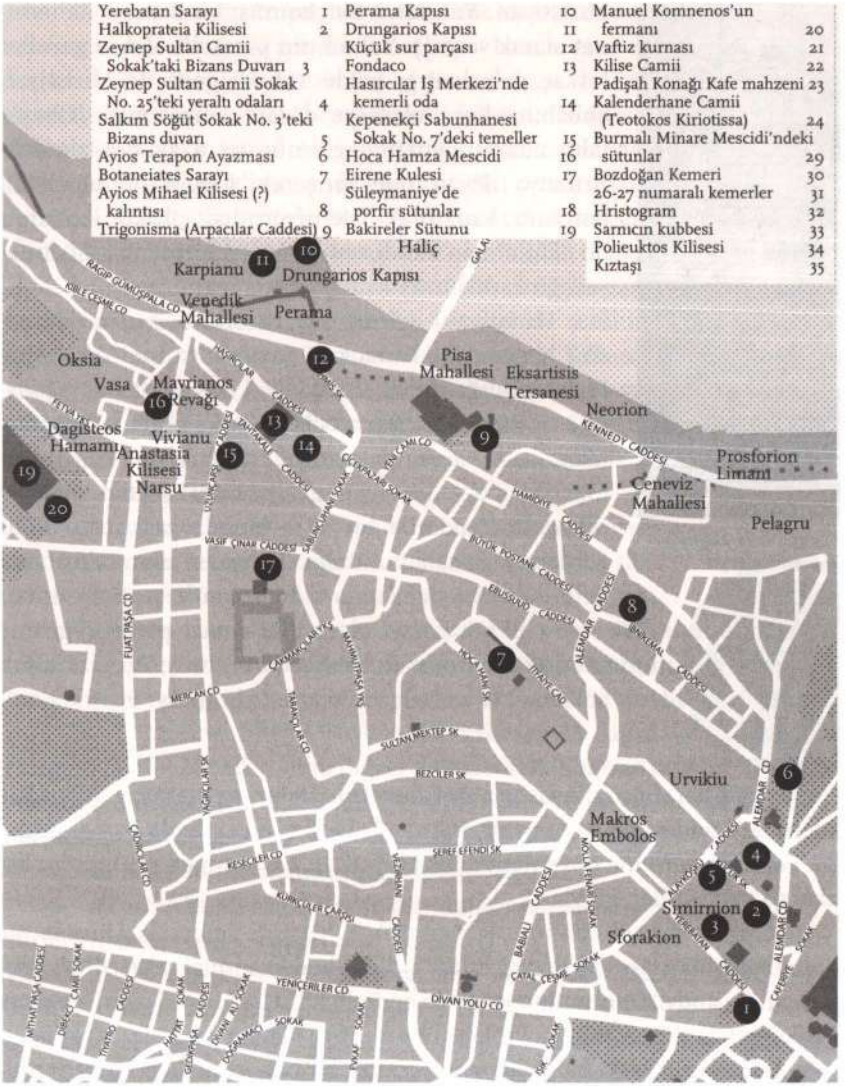
İustinianos sadece sarnıcı yaptırmakla yetinmedi; Bazilikayı da güneye doğru genişletti; buraya birkaç heykel diktirdi (biri, Ayasofya'ya düşünceli bir tavırla bakan Süleyman Peygamber'in heykeliydi). Efsaneye göre İustinianos yeni yaptırdığı kiliseye girince "Seni alt ettim, Süleyman!" diye bağırmış; bu sözlerle kendi kilisesiyle Eski Ahid'de sözü edilen ünlü tapınak arasında paralellik kuruyormuş. Bu Süleyman heykeliyle ilgili tasvirleri okuduğunuzda, aklınıza kolaylıkla, çenesini eline dayayıp derin düşüncelere dalmış bir Yunan filozofu gelir. Büyük ihtimalle antik dönemden kalma bir modele dayanarak yapılmış bir heykeldi bu; veya İustinianos tarafından Süleyman diye diktirilmiş antik bir heykel.

Bazilikanın kütüphanesi de vardı. Buradaki kitapların dilleriyle ilgili tahmin yürütmemize, İmparator Valentinianus'un dört Yunan ve üç de Latin kütüphaneci tayin etmiş olması yardımcı olabilir. Kütüphane, 475'te içindeki 120 bin kitapla birlikte yandı; bu kitaplar arasında Homeros'un 2,7 metre uzunluğunda güya bir ejderha postuna altın yaldızlı harflerle yazılmış elyazması da vardı. II. İustinos kütüphaneyi restore ettirdiyse de 726'da gene yandı. Bu defa içinde 36.500 kitapla birlikte (bilimlerde ne büyük bir gerileme!). Bu ikinci yangından sonra bazilika terk edildi; 780'lerde Patrik Tarasios, paskalya zamanlarında burada muhtaçlara ekmek dağıtıyordu.

Ama daha sonra bir şapel yapıldı buraya; içinde de ünlü Hristos Antifonites (Kefil İsa) İkonası sergileniyordu. Dediklerine göre bir

Konstantinopolis'in kuzeydoğusu.

Yerebatan Sarayı 1
Halkoprateia Kilisesi 2
Zeynep Sultan Camii Sokak'taki Bizans Duvarı 3
Zeynep Sultan Camii Sokak No. 25'teki yeraltı odaları 4
Salkım Söğüt Sokak No. 3'teki Bizans duvarı 5
Ayios Terapon Ayazması 6
Botaneiates Sarayı 7
Ayios Mihael Kilisesi (?) kalıntısı 8
Trigonisma (Arpacılar Caddesi) 9
Perama Kapısı 10
Drungarios Kapısı 11
Küçük sur parçası 12
Fondaco 13
Hasırcılar İş Merkezi'nde kemerli oda 14
Kepenekçi Sabunhanesi Sokak No. 7'deki temeller 15
Hoca Hamza Mescidi 16
Eirene Kulesi 17
Süleymaniye'de porfir sütunlar 18
Bakireler Sütunu 19
Manuel Komnenos'un fermanı 20
Vaftiz kurnası 21
Kilise Camii 22
Padişah Konağı Kafe mahzeni 23
Kalenderhane Camii (Teotokos Kiriotissa) 24
Burmalı Minare Mescidi'ndeki sütunlar 29
Bozdoğan Kemeri 30
26-27 numaralı kemerler 31
Hristogram 32
Sarnıcın kubbesi 33
Polieuktos Kilisesi 34
Kıztaşı 35
Haliç
Karpianu
Drungarios Kapısı
Venedik Mahallesi
Perama
Oksia
Vasa
Mavrianos Revağı
Pisa Mahallesi
Eksartisis Tersanesi
Neorion
Dagisteos Hamamı
Vivianu
Anastasia Kilisesi
Narsu
Prosforion Limanı
Ceneviz Mahallesi
Pelagru
Urvikiu
Makros Embolos
Simirnion
Sforakion
GALATA KÖPRÜSÜ
RAGIP GÜMÜŞPALA CD
KIBLE ÇEŞME CD
HASIRCILAR CADDESİ
FETVA YOKUŞU
ZAHİRİYE CADDESİ
DOLMABAHÇE CADDESİ
SARAÇHANE SOKAK
ÇEVİKPALAS SOKAK
RIHTIM CD
HAMİDİYE CADDESİ
KENNEDY CADDESİ
BÜYÜK POSTANE CADDESİ
ERMİŞİRAD CADDESİ
ALEMDAR CADDESİ
BİNBİRDİREK CADDESİ
VASIF ÇINAR CADDESİ
FUAT PAŞA CD
MERCAN CD
ÇAKMAKÇILAR PAS.
MAHMUTPAŞA PAS.
TAHMİSKALE CD
NOVA HAN SK
İTİAYE CAD
SULTAN MEKTEP SK
BEZCİLER SK
AĞACILAR SK
KEÇECİLER CD
ÇAKMAKÇILAR CD
KURKÇULER KAPISI
SERİFEFENDİ SK
MOLLA FENARİ SOKAK
BABIALI CADDESİ
ÇATAL ÇEŞME SOKAK
ALEMDAR CD
ÇAYDAĞI SOKAK
YENİÇERİLER CD
DİVAN YOLU CD
MİTHAT PAŞA CADDESİ
DİBEKÇİ ÇAMİ SOKAK
İMARET CADDESİ
HAFTA SOKAK
GÜLHANE CADDESİ
DOĞRAMACI SOKAK
SOKAK

Gorgon başı; bağırsak enfeksiyonlarıyla ilişkilendirilirdi.

Hıristiyan, Yahudiye borçlanmış; bu ikonayı da teminat olarak vermiş. Yahudinin parasıyla alınan gemiler birkaç defa battığı halde Yahudi gene de Hıristiyan ahbabına borç vermeye devam ediyormuş. Nihayet talih adamın yüzüne gülmüş ve uzak denizlerdeki Britanya ile ticarete girişerek zengin olmuş. Ama borcunu kapatmak istemiyormuş, çünkü ikonanın bir "kâfir" için kendi cemaatinden birine ihanet etmeyeceğini düşünüyormuş. Ama yanılıyormuş! Kefil İsa, Hıristiyana görünmüş ve ona borcunu ödemesini buyurmuş. Buna pek şaşıran Yahudi de derhal Hıristiyanlığa ihtida etmiş.

Bazilika Sarnıcı'nın arkasında Ouranos Mahallesi vardı; 6. yüzyıl sonlarında İmparator Mavrikios'un davetiyle gelen ünlü şeytan çıkarıcı Sikeonlu Teodoros bir süre burada yaşamıştı. Kötü ruhların musallat olduğu kimseler akın akın ona gelirlerdi. Bir defasında olduğu yerde sıçrayıp duran bir adama musallat olan cini çıkarmayı planladığı sırada patrik çağırmış Teodoros'u; bunun üzerine aziz, cine durmasını emretmiş; üç saat sonra döndüğünde adamı hâlâ havada asılı durur vaziyette bulmuş.

Halkoprateia

Sağ tarafımıza Ayasofya'nın duvarını alalım ve tramvay yolundan Alemdar Caddesi boyunca aşağı doğru yürüyelim. 843 yılında ikonaklastların yenilgisi şerefine düzenlenen bir Hıristiyan bayramında muhteşem bir alay da aynı yoldan geçmişti.

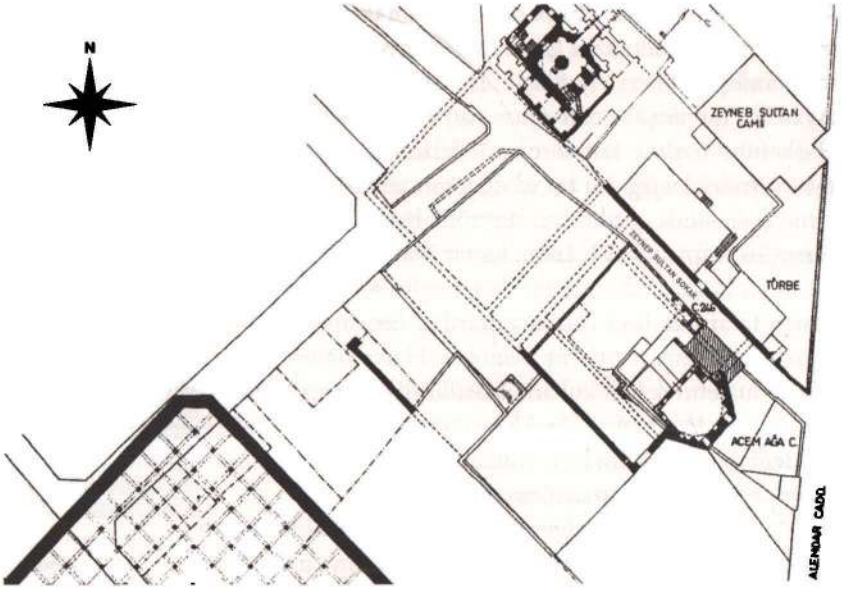
Az sonra sol tarafımızda Acem Ağa Mescidi belirecek. Onunla bir önündeki bina arasında, Bizans duvar işçiliğinin dikkatimizi çekeceği bir boşluk var. Şu anda, Konstantinopolis'teki en ünlü kiliselerden biri olan **Teotokos Halkoprateia Kilisesi**'nin (2, krokiye bkz. s. 269) olduğu yerdeyiz. Bu kilise 5. yüzyıl ortalarında eski bir sinagogun yerinde, bir bakırcı mahallesinde kurulmuştu; adını da zaten oradan alır (halkoprates, bakırcı demek). Elimizdeki

bazı bilgiler, kilisenin İmparator I. Leon'un karısı Verina (yaklaşık 457-484) tarafından kurulduğuna işaret ediyor; başka bazı bilgiler ise II. Teodosios'un kız kardeşi Pulheria (yaklaşık 414-453) tarafından. İustinianos döneminde, Ayasofya'nın inşasından önce patriklik kilisesi Teotokos Halkoprateia idi. Başkentin başlıca kutsal emanetlerinden biri de buradaydı: Teotokos'un [Meryem'in] kuşağı idi bu ve düşman tehdidi ortaya çıktığında şehrin surlarının çevresinde gezdirilirdi. Bu rölik başka önemli vesilelerle de kullanılırdı. Örneğin İmparator VI. Leon, karısı Zoe'ye musallat olan kötü ruhu, kadının eline bu kuşağı tutuşturarak kovmuştu. Kuşak başka zamanlarda, kilisenin kuzey tarafında özel olarak yaptırılan bir şapelde tutulurdu. Bu şapelin de kuzeyinde, imparatorların Teotokos Halkoprateia Kilisesi'ni ziyaretleri sırasında dua etmek için kullandıkları bir başka şapel daha vardı. Kiliseyi her yıl 25 Mart, 8 Eylül ve 18 Aralık'ta ziyaret ederlerdi. Sadece seçkin Bizanslılar da değildi üstelik buranın müdavimleri; Ayios Andreas Zalos, bu kilisenin önünde "gülüp oynamayı" özellikle severdi.

İmparator Aleksios Komnenos, 1081'de hazinesini doldurmak için kilisenin kapılarındaki altın ve gümüş süslerin sökülmesini emretti. Anna Komnena'nın yazdığına göre, Piskopos Leon Halkidonos "ortaya atıldı ve ne devletin ihtiyaçlarına, ne de kanunlara aldırış ettiği küstahça bir konuşmaya girişti." Bu piskoposun, imparator kilise meseleleri üzerine fikrini söylemeye kalktığında lafını esirgemek gibi bir âdeti olmadığını da eklemeli. Sonunda Aleksios dayanamadı ve kendisine sıkıntıdan başka şey vermeyen adamı 1086'da sürgüne gönderdi. Teotokos'un kuşağı da daha sonra Blahernai Kilisesi'ne taşındı.

Pulheria sikkesi.

Acem Ağa Mescidi, Teotokos Halkoprateia Kilisesi apsisinin konturlerini takip eder. Temelinde de zaten kilisenin kripti bulunmuştu. Caminin arkasında Zeynep Sultan Cami Sokak var. Dar bir sokak bu ve sola kıvrılıyor. Sokağın sol tarafında bir araç tamircisi, biraz daha ileride ise park yeri var. Güney kenarını, durduğumuz yerin en öte kısmını ise bir **Bizans duvarı** (3, krokiye bkz. s. 269) oluşturuyor. Bu, bir zamanlar son derece ünlü olan kiliseden günümüze kalan tek şey.

En etkileyici mekânlar, planın yukarısında kalan yeraltı odaları.

Yukarıda sözünü ettiğimiz imparator şapeli, Zeynep Sultan Cami Sokak'ın sağ tarafındaydı. Orada şimdi bir okul bulunuyor, girmek yasak olduğu için inceleyemiyoruz elbette, ama doğrusunu isterseniz Bizans zamanında da bir okul vardı burada. 11. yüzyıl şairi Midillili Hristoforos'un bir şiirinde ölümsüzleşmişti bu okul. Şair, okul müdürüne olan aşırı nefretini şöyle ifade ediyordu:

> Buraya gelen derhal kaçsın! Bu kuruma kimse yanaşmasın! Panayia Okulunu Midas idare ediyor. Başka söze lüzum var mı? Kaçın! Sınavları parayla satan açgözlü Midas önüne gelene avucunu açıyor. Kimine der ki: para ver! Kimine der ki: sen daha çok ver! Şuracığa oturmuş yazı yazan bir üçüncüsüne de gizlice göz kırpar. Tanrının laneti üzerine olsun.

10. yüzyılda ismi bilinmeyen bir öğretmenin merak uyandırıcı mektuplarından, başkentteki okulların "reyting"lerini artırmak için muhtelif dolaplar çevirdiklerini biliyoruz. Yüksek memuriyette bulunan bir şaire mektubunda öğretmen, öğrencilerine bu şairin onuruna, onun ismi geçecek bir uzun bir kısa vezinli dizeler yazma ödevi vermeyi planladığını söylüyor; sonra da Konstantinopolis'in caddelerine ve meydanlarına astıracakmış bu şiirleri – hem yardımını istediği memurun lütfunu kazanmak, hem de okulun reklamını yapmak için kurnazca bir yöntem doğrusu.

Teotokos Halkoprateia Kilisesi'nın **yeraltı odalarına** (4, krokiye bkz. s. 269) Zeynep Sultan Camii Sokak 25 numarada bulunan ve sokağın adını taşıyan otele gidip kapıcıdan sizi bodruma indirmesini rica ederek erişebilirsiniz. Kapıcı eline bir fener alır, girişin hemen sağındaki kapıyı açar ve ahşap bir merdivenden aşağı indirir sizi. Tam ortasında sekizgen bir sütunun olduğu, gene sekizgen bir mekânla karşılaşırsınız. Bu duvarların dördünde yarım daire şeklinde nişler vardır. Birinin önüne duvar örülmüştür, diğerleri ise esrarengiz koridorlara açılırlar. Bunlardan ikisi yeni paravanlarla kapatılmıştır (çok yazık doğrusu, çünkü birinin arkasında Paleologos döneminden fresko kalıntıları var); sadece doğudaki koridor, sizi başka bir odaya çıkartır. Bu esrarengiz yapının, bir vaftiz odası ve İsa'nın kardeşi Yakobos'a ithaf edilmiş bir şapel olduğu kabul ediliyordu. Sütunun güneybatı yüzünde de bir freskin kalıntıları vardır: Bebek İsa'yı ziyaret eden Üç Müneccim Kıral görülür burada, bu üçünden ikisinin başları seçilebilir. Doğudaki nişte, Zekeriya'nın ölümünün izlerini bulmaya çalışabilirsiniz. Bu yeraltı odalarının amacı, Halkoprateia Kiisesi'nin hangi bölümünü teşkil ettiği halen bilinmiyor. Tarihçiler 1965'te ancak birkaç günlüğüne inceleyebildiler burayı; o zamandan beri de, öncesinde olduğu gibi bir depo. Ancak inip bakmaya kesinlikle değer.

Halkoprateia Kilisesi'nin batısına doğru, Konstantinopolis'in çok önemli bir caddesi olan Büyük Cadde uzanıyordu. Bu cadde günümüzde Sultan Mahmud Türbesi'nin olduğu yerde Mese'den ayrılıyor ve kuzeydoğuya yöneliyordu; aşağı yukarı günümüzdeki Çatalçeşme Sokak, Alayköşkü Caddesi ve Ankara Caddesi'ni takip ediyordu. Şehir merkezini Haliç'teki limanlara bağlayan cadde buydu; gene burası,

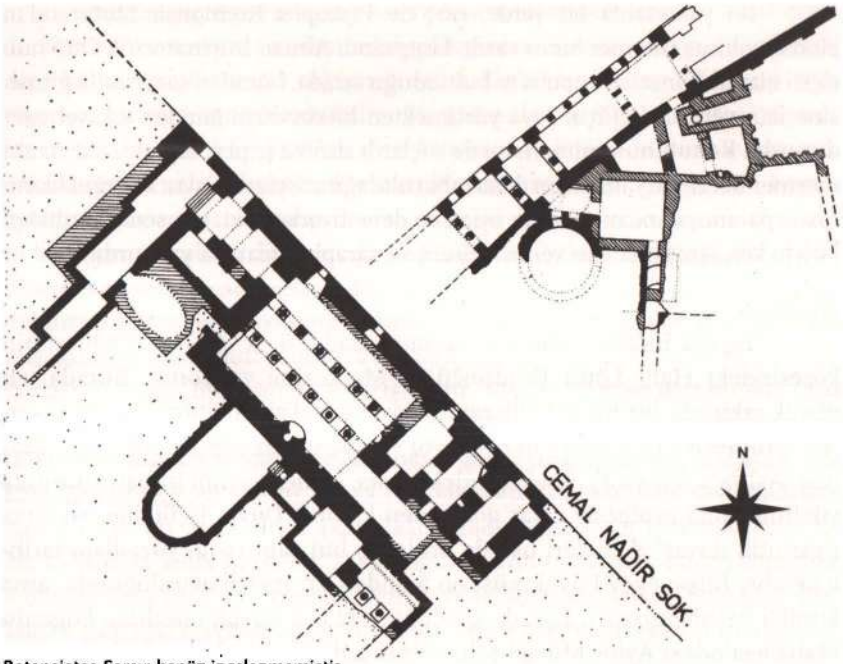
Konstantinos Porfirogennetos'un *De Ceremoniis*'te anlattığı pek çok alaya da ev sahipliği ederdi.

Bir zamanlar şehrin en önemli yerlerinden biri olan bu bölgede Bizans'tan pek az şey hayatta kalmıştır. Salkım Söğüt Sokak No. 3'teki bir **Bizans duvarı** bunlardan biri (5, krokiye bkz. s. 269).

Alemdar Caddesi'ne çıkıp tramvay yolundan biraz aşağı inince, tramvay durağının yakınında, Gülhane Parkı'nın yanında **Ayios Terapon Ayazması** (6) ile karşılaşırsınız. Ayazmanın mucizeler yaratan su kaynakları olduğu düşünülür. Suyun sürekli bir problem olduğu şehirde böyle ayazmalara neredeyse daima sağaltıcı nitelikler izafe edilirdi; hem Bizans hem Osmanlı dönemlerinde Hıristiyanlar tarafından olduğu gibi Müslümanlar tarafından da hürmet edilirdi buralara. Ama bu kültün doğuşunu belgelere dayanarak tarihlendirmek nadiren mümkün olur. Alemdar Caddesi'ndeki Ayios Terapon Ayazması, talihimiz var ki, bu istisnalardan biri. Görüldüğü kadarıyla bu kaynak, Bizans döneminde Samaritalı Ayia Fotini ile ilişkilendiriliyormuş. *Azizenin Mucizeleri*'nde bununla ilgili şöyle deniyor:

> Halkoprateia'daki büyük Teotokos Kilisesi'nin yanında günümüze kadar kalmış bir kuyu vardır. Burası denize fazla uzak olmadığından ve hemen yakınındaki cadde de Million Sütunu'na çıktığından, bir defasında buradan bir sığır sürüsü geçiyordu. Boğalardan biri kördü ve onu kasaba götürüyorlardı. Kamçı darbeleri hayvanı buraya getirdi, ama ayazmaya varınca hayvan ansızın pınara atıldı. Başını suya gömdü, gözlerini ıslatıp etrafına sular saçarak içmeye başladı. Birden gözleri açıldı ve görmeye başladı. Boğa, sürüye geri katıldı; ama kaderi artık mezbahaya gitmek değildi. Yakında yaşayanlar ise kuyuyu incelediler ve içinde Ayia Fotini'nin yadigârlarını buldular.

Ayazmadaki suyun sıcaklığı sabit: 46,4 derece. O zamanlar pazartesi ve cuma günleri açılıyormuş. Günümüzde ise kapalı; dahası orada olduğunu gösterir hiçbir işaret de yok.

Botaneiates Sarayı henüz incelenmemiştir.

Botaneiates Sarayı

Ama en çok ilgiyi hak eden yer **Botaneiates Sarayı**'dır (7, krokiye bkz. s. 269). Cemal Nadir Sokak 29 numaradaki bu çok büyük Bizans yapısı, anlaşılan 5-6. yüzyıllardan kalma. Ancak hakkında, İmparator İsaakios'un burayı 1192'de Cenevizlere verdiği dışında hemen hiçbir şey bilmiyoruz.

Sahibi Botaneiates kimdi? Saray, Anna Komnena'nın kocası, General Nikeforos Botaneiates'e mi aitti? Gerçekten saray mıydı? Bütün bu sorular cevapsız; dahası dikkat çekici bir yer olmasına rağmen hiç incelenmemiş de. Halen bir özel mülk ve içecek deposu olarak kullanılıyor. Karanlığa açılan odalar, gotik bir roman gibi karşılıyor sizi. Girmenize izin verilmese bile, pencereden içeri bakabiliyorsunuz.

Bu yakınlarda bir yerde, 968'de Piskopos Kremonalı Liutprand'ın zindanı olmuş mermer bir ev vardı. Liutprand, Alman İmparatoru I. Otto'nun elçisi olarak Konstantinopolis'te bulunduğu sırada, buradan saraya atla gitmesine izin verilmediği için yaya yürümekten bitkin düştüğünden şikâyet eder dururdu. Konutunun mimarisini de suçlardı sürekli (çıplak toprakta yatmanın mermer üzerinde yatmaktan daha rahat olacağını söylerdi), ayrıca Bizanslıların casus paranoyasından (konutu öyle sıkı denetliyorlardı ki, kimsenin elçilikten biriyle konuşmasına izin verilmiyordu) ve şaraplarından da yakınırdı.

Neorion

Tepeyi indikten sonra Ebussuud Caddesi ile Ankara Caddesi'nin köşesindeki Halil Lütfü Dördüncü İş Merkezine varıyoruz. Burada, en düşük rakımda, bir Bizans kilisesinin gayet güzel aydınlatılmış ve girişi serbest **prothesis**'i (8, krokiye bkz. s. 269) var (yani, ana apsisin sol tarafındaki niş). Aslında 6 metre yüksekliğindeki apsis, iş merkezinin inşaatı sırasında yıkılmış; ama prothesis zarar görmeden kalmış. Duvar işçiliğine bakılırsa ("girintili duvar" dedikleri usulde örülmüş bu) yapı 11-12. yüzyıllara tarihlenebilir. Kilise epey büyükmüş, en azından 20 metre uzunluğunda; ama kimliği belirlenmemiş. Burada gördüğümüz çok büyük olasılıkla Eugeniu Mahallesi'ndeki Ayios Mihael Kilisesi'nin kalıntısı. Bu kiliseyle ilgili günümüze kadar gelmiş tek belge, o hazin 1399 yılından kalma: Patrik Matheos burayı, kiliseyi güzelce ışıklandırma ve haftada iki defa ayin düzenleme şartıyla ömür boyu Hodegetrianes diye birine vermiş.

Nihayet Sirkeci Garı yakınında denize ulaştık. Burası, bir zamanlar şehrin başladığı yerdi; en büyük avantajı da Haliç'in girişinde bulunmasıydı.

Prokopios, Haliç'e şu övgüleri dizer:

> Bu körfez her zaman, sanki şehri onurlandırmak için hırçın dalgalara sınır çekilmiş ve dışarıda tutulmuş gibi sakindir. Kışın en şiddetli fırtınalarda bile bir gemi açık denizden ve Boğaz'dan geçip de bu körfeze erişmeyi başarırsa eğer, yolun geri kalanını dümenci bile olmadan aşar ve hiçbir güçlükle karşılaşmadan demir atar. Buranın her noktası, demir atmak için çok elverişlidir.

Asırlar geçtikte Haliç sahilleri çamurla doldu ve deniz de biraz çekildi. Eğer sahile Ankara Caddesi'nden çıktıysanız, Bosforus (veya Prosforion) diye bilinen antik liman sağınızda kalır. Onlardan biraz daha yeni olan Neorion Limanı ise solunuzdadır. Bir zamanlar burada aynı ismi taşıyan bir mahalle vardı. Andreas Zalos'un *Vita*'sı, son derece dindar bir hanımın evi olduğunu anlatır burada. Kadının kocası onu aldatmaktadır. Bu hanım günün birinde Vigrinos adında bir büyücüye yaklaşır ve kocasının metresini de yakınında olsun diye oracığa getirdiğinden yakınır. Büyücü, onun derdine deva bulmaya söz verir. Çarşamba günü evlerine gelir, bir kandile yağ doldurup yakar ve bir ikonanın altına koyar. Sonra bir şeyler mırıldanarak kuşağının üzerine dört düğüm atar, kadına da bunu elbisesinin altına bağlamasını söyler. Büyü amacına erişmiştir. Kocası ailesine geri döner. Ama tam bu sırada tuhaf şeyler olmaya başlar. Önce kadın, bir Habeşlinin onunla cinsel münasebete girmeye çalıştığını görür rüyasında, sonra uykusunda kara bir köpek öper kadını, sonra Hipodrom'daki heykellerle sevişmek için dayanılmaz bir arzu duyar (kamusal alanda çıplaklığın mahkûm edildiği bir toplumda antik heykeller arzu doğuruyordu herhalde). Kadın sonunda, sorunun Vigrinos'un büyüsünden kaynaklandığını anlar. Kandilin yağı köpek sidiğidir, kavın üzerine deccalin ismi kazınmıştır, kandilin aydınlattığı ikona da pisliğe bulanmıştır.

Neorion Limanı'nın bir bölümünü, savaş gemilerinin teçhiz edildiği Eksartisis Tersanesi teşkil ediyordu. Günün birinde, kardeşiyle ölmeden evvel barışamadığı için keder içinde olan bir adam bu sıkıntısını orada bir münzeviye çıtlatmış. Münzevi ona, son derece mübarek kimselerden başka hiç kimsenin onu müteveffa kardeşiyle barıştıramayacağını söylemiş. Kendisi de böyle mübarek birini tanıyormuş; filodaki bir *khartulariosun* adını vermiş ona –bu, limanın ihtiyaçlarını temin eden kişi demek. Yalnız adamın dinle filan ilişkisi yokmuş. Kahramanımız şaşırmış, ama gene de bu khartulariosu aramaya koyulmuş. Eksartisis'te işinin başında bulmuş onu. Bizim zavallı kahramanın yakarışları, bu khartulariosun hiç hoşuna gitmemiş: filo pek yakında denize açılacakmış ve onun da işi başından aşkınmış; dahası ne diyeceği hakkında hiçbir fikri de yokmuş. Tabii bütün bunlar aslında bahaneymiş; khatularios gerçekte "Tanrının gizli bir hiz-

metkârı" imiş. Pek çok Bizans kıssasının gözde konusudur bu: azize hiç benzemeyen birini alıp sonunda da konuyu, mübarekliğin aslında herkeste gizli olarak bulunabileceği hissesiyle bağlamak. Perde kapanmadan önce bu khartularios da kahramanımızı müteveffa kardeşiyle barıştırmış.

Başka bir efsaneye bakılırsa Havari Andreas da Neorion'da vaaz verirmiş; yalnız bunun için epey tuhaf bir yer seçmiş kendine: Boynuzlular Revağını. *Patria Konstantinopoleos*'ta bununla ilgili şöyle deniyor:

> Burada, başında dört boynuz olan bir heykel dikiliydi. Eğer bir kimse boynuzlandığından şüphelenirse oraya gider ve heykele yaklaşırdı. Eğer tahmini doğruysa heykel derhal üç defa kendi etrafında dönerdi.

İtalyan Ticari Kolonileri

Deniz surlarının bu bölgedeki biricik parçası, tuhaf bir şekilde, Yeni Valide Camii'nin doğu kıyısı yakınlarında sahile diktir; bu da Bizans zamanında sahilin şimdi olduğundan çok daha çentikli olduğunu gösterir. Günümüzdeki Arpacılar Caddesi'ne o zamanlar **Trigonisma** (9, krokiye bkz. s. 269) deniliyordu ve bu cadde doğu ve batısında yerleşmiş olan Ceneviz ve Pisa mahallelerini ikiye ayırıyordu.

Ancak İtalyanlar getto hayatı yaşamıyorlardı aslında; tam tersine, şehir hayatına son derece entegre olmuşlardı. Örneğin, kendi kardeşi tarafından tahttan indirilen İsaakios Angelos'un oğlu Aleksios Angelos 1201'in Eylül ayında Konstantinopolis'ten kaçmak istediğinde ona yardım edenler, önceden tanıdığı İtalyan tacirleriydi. Pisalılar prensi teknelerine almış ve özel bir varilin içinde gizlemişlerdi onu. Aleksios'u bulmak için gönderilen bir muhafız gemiye çıkmış, bütün varillerin tıpalarına vurmuştu; Aleksios'un içinde olduğu varil de vardı bunlar arasında ama tıpanın arkasında sıvı dolu küçük bir aralık olduğundan hiçbir şeyden şüphelenmemişlerdi. Prens bu şekilde kurtulmuştu. Gerçi, dilerseniz "ne yazık ki," diye ekleyebilirsiniz; zira iki yıl sonra haçlıları şehre getiren o oldu.

Bugün Balık Pazarı olan yerde eskiden Ayios İsidoros Kilisesi bulunuyordu. Bu kilisenin papazının trajik bir hikâyesi vardır. Yüksek mevkideki bir memurun karısıyla ilişkisi varmış papazın; ancak iş üstünde yakalanmış

ve asilzadenin köleleri ve komşuları tarafından iğdiş edilmiş (bu ayrıntıdan, hadisenin herkesçe duyulduğunu da anlıyoruz). Talihsiz papaz üç gün sonra ölmüş. Bu haber İskenderiye'ye ulaşınca Başpapaz Daniel diye biri bu rahibi keşiş olduğu zamandan tanıdığını hatırlamış. O zamanlar genç keşiş sık sık hamama gidermiş (bir keşiş için alışılmadık bir durum) ve insanların çıplaklığını görmesinden zevk alırmış. Ta o zamanlar uyarırlarmış onu, bu işin sonu iyi olmayacak diye!

Perama

Galata Köprüsü günümüzde, Haliç'in en dar olan yerinde bulunuyor. Bizans döneminde buranın adı Perama idi; yani "geçit." Burada tekneler, insanları ve eşyaları Galata'ya götürüp getirirdi.

Sahilde, her sene bir defa homurdandığına inanılan dev, bronz bir boğa heykeli vardı. İmparator Mavrikios zamanında denizin dibine ittiler onu; muhtemelen günümüzde de orada. Galata Köprüsü'nü geçer geçmez küçük bir burun var. Bugün orada, çok canlı bir sahil bulvarı olan Ragıp Gümüşpala Caddesi ile Haliç arasında, en batıda kalan iskelelerin yakınında Ahi Çelebi Camii bulunuyor. Caminin çevresini, sahilin eski halini gösteren, kırık dökük Bizans surlarından parçalar çeviriyor. Ondan ayrı olarak bir de kule var [Baba Cafer Zindanı]; **Perama Kapısının** (10, krokiye bkz. s. 269) kalıntısı bu. **Dungarios Kapısı** (11), yahut Muhafız Kumandanları Kapısı ise (muhafızların kışlaları surun arkasındaydı) denize doğru çıkıntı yapan iki kulenin arasındaydı. En kuzeyde kalan kulenin adı Baba Cafer. Bir Osmanlı efsanesine göre Baba Cafer, Harun Reşid tarafından görüşmeler yapması için Konstantinopolis'e gönderilen ve orada Bizanslılar tarafından haince zindana atılan bir elçiymiş. Müslümanlar onun mezarını türbe sayıyorlar; kulenin dışından görülebilir burası. Kulede üst katlara çıkmak da mümkün. Osmanlı döneminde burada bir hapishane bulunduğundan kuşku yok; bu geleneğin Bizans döneminden başlamış olması da çok olası. Avrupalı seyyahların hem de yüzyıllar sonra bu kapıda şu Bizans kitabesini okumuş olmaları tesadüf değil: "Ölümü düşünmek, hayatı daha tatlı kılar." Ama Baba Cafer bağlantısı belli ki kurmaca.

Surun önündeki iskelede bir filo. Sant'Apollinare Nuovo, mozaik, Ravenna

Venedikliler

Zindankapı civarı, İtalyanların –Venedikli tacirlerin– ayrıcalıklarını garantiye almak için şehirde üslendikleri yerin ta kendisiydi. 10. yüzyılda, yukarıda bahsi geçen Piskopos Liutprand, Konstantinopolis'ten ayrılırken yanına alması yasaklanan malların ihracatını yapma iznini Venediklilerin kolayca almalarından yakınıyordu.

İmparator Aleksios Komnenos, kızı Anna'ya göre, 1082'de Normanlara karşı yardımlarına duyduğu şükranın gereği olarak "Venediklilere hediye olarak iskeleler ve dükkânlar ihsan etti, diğer gayrimenkuller de hiç az değildi." Bu, Bizans'ın iktisadi bağımsızlığını kaybetmesinin ilk adımı olacaktı. Şehrin sakinleri 12. yüzyıl itibariyle İtalyan tacirlerine tamamen bağımlı durumdaydılar. "Yoksul Prodromos" müstear ismini kullanın birinin yazdığı taşlamada, bir papaz, manastırındaki keşişi uyarır: "Çabuk, Perama'ya git de İtalyanlara peyniri kaça sattıklarını sor."

Bu mahallede her yere ticari binalar dikilmişti. İspanyol Elçisi Ruy Gonzáles de Clavijo'nun 1402'de yazdığına göre, "Pera'nın karşısında, surlarla deniz arasında pek çok bina, dükkân ve depo var." **Surlardan kalmış küçük bir parça** (12, krokiye bkz. s. 269) daha, sahil caddesinin güneyinde, gene tuhaf bir açı yapacak şekilde, Rüstempaşa Camii yakınında bulunuyor. Balkapanı Han ise sahilden biraz daha geride. Venedikliler tarafından 1220'de yaptırılan **Fondaco** (13) burası. Bu bina günümüzde bile tıpkı sekiz asır önce olduğu gibi ticaretle dopdolu; ama burada çalışanların, duvarların ne kadar eski olduğuna dair hiçbir fikirleri yok galiba.

Karpianu

Perama'nın batısında Karpianu Mahallesi var. İmparator Mavrikios'un yıldızının söndüğü yer burası; bundan yaklaşık beş asır sonra da Komnenos hanedanının yıldızının yükseldiği yer yine burası.

İmparator Mavrikios, 601 yılı Aralık ayı sonlarında imparatorluk sarayından Blahernai Kilisesi'ne doğru yalınayak yürüyordu. Karpianu'ya

geldiğinde insanlar imparatoru taş yağmuruna tuttular; canını zor kurtardı. Kalabalık ona benzeyen birini buldu, üzerine kara bir cübbe, başına da sarımsak dallarından yapılmış bir taç geçirdi, bir eşeğe bindirdi ve Mavrikios'un sayısız çocuklarıyla ilgili yakası açılmadık maniler söyleyerek şehirde dolaştırmaya başladı: "Kendine bir düve bulmuş, çakmış da çakmış ona! Bir yığın çocuk yapmış! Ya rabbi, ez şunun kafasını!"

Anna Komnena, 1081'de babası General Aleksios'un imparator ilan edildiği şartları şöyle anlatır:

> Karpianu'nun yakınında Komnenos kardeşler saraydan evlerine dönerlerken aniden karşılarına bir adam çıktı. Adam belki de ölümlülerden değil, yücelerdendi; kafası çıplak, kır saçlıydı, sakalları da darmadağındı. Adam, atının üzerinde oturan Aleksios'un dizine sarıldı, onu kendine çekti ve kulağına şöyle fısıldadı: 'Sen, İmparator Aleksios!' Kehaneti andıran bu sözleri söyler söylemez gözden yitti. Aleksios derhal onu görmek için etrafına bakındı, atını mahmuzlayıp peşine düştü, ama onu bulamadı; adam iz bırakmadan kaybolmuştu.

Mavrianos Revağı

Şimdi güneye dönelim ve Makros Embelos'tan yukarı doğru çıkmaya başlayalım. Bu, Mısır Çarşısı ile Kapalıçarşı'yı birbirine bağlayan cadde.

Fındıkçılar Sokak 21 numarada Hasırcılar İş Merkezi var. Eğer en alt katına inerseniz **Bizans kemerli odalarında** (14, krokiye bkz. s. 269) bir kafenin mutfağı olduğunu göreceksiniz. Odaların teşhisi yapılmış değil.

7. yüzyılda burası, Ayios Artemios'un alaya aldığı Kilikyalı Teodoros'un nalbant dükkânının bulunduğu Vivianu Mahallesi'ydi. Ayios Artemios, özellikle fitik olanların başvurduğu, mucizeler yaratan bir azizdi. İmparatorluğun her yerinden insanlar, onun röliğinden uyurlarken şifa bulmak için imparatorluğun dört yanından başkente akıyordu. Artemios neşeli bir adamdı; onun "Mucizeler"inde de, Bizans'ın mizah duygusundan tamamen yoksun, ciddi ve düzgün bir toplum olduğu imgesini yerle bir eden pek çok hikâye buluruz. Artemios bir defasında, rüyasında hastalarından birine gitmiş (genel

olarak böyle iletişim kurarmış zaten) ve ona, tedavi için demirci Teodoros'a gitmesini söylemiş. Demirci çok şaşırmış ve hastaya, şifacılıkla ilgili hiçbir şey bilmediğine dair dil dökmek zorunda kalmış. Ama aziz her gece bu talimatını tekrarlıyormuş; sonunda hasta, Teodoros'a gitmiş tekrar. "Teodoros hiddetli bir adamdı, bunu görünce patladı ve dedi ki: 'Çek git, sana nasıl yardım etmek gerektiğini bilmiyorum. Çocukluğumdan beri öğrendiğim tek şey, bu lanet iş. Git ve bir daha rahatsız etme beni.'" Ama Artemios ısrarlarına devam etmiş: "Ben sana demirciye gitmeni, onun seni iyi edeceğini söylemedim mi?" Üçüncü gün demircinin gene keyfi yokmuş; işlerken elindeki bir demiri bozduğu için onu yeniden körüğe koymaya hazırlanıyormuş. Belalısını karşısında görünce bağırmış: "Gene mi sen?" ve burnunun üzerine yumruğu indirmiş. Ama hasta gitmek bilmiyormuş. "'Yalvarırım beyim, şifanızı esirgemeyin!' O zaman demirci demiş ki: 'Hayalarını örsün üzerine koy!'" Ve çekicini iki eliyle birden olanca gücüyle savurup fıtığın üzerine indirmiş. Ve mucize oluvermiş! Fıtık geçmiş. Bunu gören demirci şaşkınlıktan çekicini elinden düşürmüş.

Burada sokak rampadır; bütün binalar da Kepenekçi Sabunhanesi No. 7'deki gibi eski zamanlardan kalma **temellerin** (15, krokiye bkz. s. 269) üzerindedir. Bu mahalledeki en ünlü konaklardan biri, mermerden yapılma, **Karavitsa**, yani küçük kayık adında bir konaktı.

> İmparator Teofilos zamanında onun başmabeyincisi Nikeforos, bir dulun sahibi olduğu büyük bir yük gemisini kadının elinden almıştı. Ne yapacağını bilemeyen kadın, Hipodrom'daki soytarılara gitti; onlar da kurnazlığın yardımına başvuracaklarına söz verdiler. Küçük bir gemi yaptılar ve Sebze Yarışları sırasında [şehrin resmi doğum günü olan 11 Mayıs'ta yapılan soytarı yarışları –yn.] bu gemiyi imparator locasının önüne yerleştirdiler. Biri diğerine bağırdı: "Aç ağzını da şunu yut." Beriki cevap verdi: "Yapamam." Birincisi dedi ki: "Mabeyinci Nikeforos, bir dulun yüklü gemisini yutuveriyor da sen şu kadarcığını yapamıyor musun?"

İmparator, mabeyincisini derhal cezalandırmış ve dula çalınan mülkünü geri vermiş; Mavrianos'taki bir konak da bunlar arasındaydı.

Theophanes Continuatus'a göre, Mavrianos'ta İmparator I. Romanos "yabancılar için ücretsiz bir konut yaptırmış, pek güzel hanlar ve yurtlar kurdurmuştu; mahkemede davalarını görmeye şehre gelenlerin konaklayabileceği misafirhaneleri de kendine dert ederdi. Her zaman yemek verilen yerler de kurmuştu."

Şöyle bir varsayım var: Odunkapı Yokuşu ile Kepenekçi Sokak arasındaki **Hoca Hamza Mescidi** (16, krokiye bkz. s. 269) Kanikliu Manastırı Kilisesi'nin yeniden inşa edilmiş halidir. Eğer öyleyse, 843'te ikonaları savunanlarla reddedenler arasındaki nihai tartışmaların olduğu yer, burasıdır.

Eirene Kulesi

Bu mahalledeki biricik Bizans anıtı, erken dönem bir Osmanlı kervansarayı olan Valide Han içinde bulunuyor. Buraya varmak için Paşa Camii Sokak'tan aşağı inmek ve sonra da 18 numaralı binanın dış cephesindeki merdivenden bu dev ve harap ticaret canavarının çatısına çıkmak gerek.

Bu geniş ve düz çatıdan baktığınızda bütün yapının üzerinde yükselen bir **kuleyi** (17, krokiye bkz. s. 269) göreceksiniz. Kulenin alt kısmı, Osmanlı yapılarının içine gömülmüş, ama üst kısmına bakınca Bizans dönemine ait bir kule olduğu belli. Avrupalı ilk seyyahların çizimlerinde bu kule, günümüzde olduğundan (40 metre) çok daha uzun görünür ve nedense "Eirene Kulesi" denir. Bu savunma amacıyla değil, konut olarak dikilmiş bir kuleydi.

Çok esrarengiz bir adam olan Lukas Notaras, öyle anlaşılıyor ki kulenin son Bizanslı sahibiydi. Son üç imparatorun sağ koluydu, aynı zamanda Cenova ve Venedik vatandaşıydı, Avrupa'yla ticaret yapardı ve Roma Katolik kilisesiyle birliğin de tutkulu bir muhalifiydi. Şu ünlü sözler ona aittir: "Şehirde papanın tacını görmektense sultanın sarığını görmeyi yeğlerim." Herhalde bu nedenle, 1453'teki kuşatma sırasında Komutan Giustiniani onu ihanetle suçlamıştı.

Notaras'ın Fatih Sultan Mehmed tarafından idam ettirildiğini ileri sürenler de vardır. Bir iddiaya göre şehir düştükten sonra Lukas sultana yaklaşmış ve kendisinin daha önce saklamış olduğu imparatorluk hazinesini sunmuş; ama Mehmed haykırmış: "Seni rezil köpek, böyle bir

Tevrat'ta bahsi geçen Potifar'ın karısı Züleyha. San Marco Kilisesi'nden mozaik detayı.

hazineyi ülkene yardım etmek için neden kullanmadın?" Ancak daha sempatik başka bir hikâye daha var. Buna göre Fatih, Notaras'ı şehre vali atamaya hazırlanıyormuş, ama Lukas'ın kara gözlü oğlunu sarayına istemiş. Asil adam ise şerefinin lekelenmesindense bütün ailesinin mahvolmasını tercih etmiş. Oğulları ve kendisinin başı kesilmiş; idamdan önce oğullarının başlarının kendisinden önce vurulmasını istemiş, böylece ölmeden önceki son anlarında babalarının ölümünü görmek zorunda kalmayacaklarmış.

Eirene Kulesi'nin yanından (içeri girmek yasak) önünüze serilen Galata ve Haliç manzarası, bir sürü para ödeyip çıkacağınız Galata Kulesi'nden gördüğünüzden hiç de daha az etkileyici olmayacak. Ayrıca sizi temin ederim ki burada kimse tarafından rahatsız edilmeden bir başınıza izleyeceksiniz şehri.

Narsu ve Vasa

Batıya dönüp Profesör Sıddık Sami Onar Caddesi'nden yürüyelim. Eirene Kulesi'nin batısında bir zamanlar Narsu Mahallesi vardı. Bu, büyük

Bizanslı yazar, nedim ve âlim Mihael Psellos'un hayatında önemli bir rol oynamış olan manastırın da bulunduğu yerdi.

Psellos, mektuplarından birinde şöyle der: "Bu manastır benim için minyatür bir vatan gibi! Onun yakınlarında doğdum, orada eğitim gördüm. Beni yetiştiren başkeşişi destekledim her zaman; keşişler de beni sadece bir kardeş olarak değil, manastırın yardımına koşan biri olarak da gördüler." Bu sözler tamamen anlaşılmaktan uzak, çünkü Psellos'un başka yazılarından onun evde öğrenim gördüğünü biliyoruz; dahası Bizans manastırlarında öğrenim gören çocuklar muhakkak kalıcı olarak manastıra veriliyorlardı. Belli ki Psellos her zamanki gibi kurnazlık peşinde; manastıra kabulü, ileri bir yaşında, 1054'te, kariyerinde yeni bir yükseliş sırasındaydı, ama bir taşra manastırının zorlu hayatına katlanamamış ve çabucak başkente dönmüştü. Burada gene siyasete girdi, ama aynı zamanda keşiş olarak da kaldı (bütün dünyanın onu tanıdığı Mihael adı bile aslında manastır adıdır; dünyevi adı ise Konstantinos idi). Öyle anlaşılıyor ki saray entrikalarına daldığı sırada Narsu Manastırı'nda sadece resmiyette keşiş olarak görünüyordu.

Mihael Psellos, keşiş kıyafetiyle.

Biraz kuzeyde Vasa Mahallesi var. Burası, Vasa Teotokos Manastırı'nın olduğu yer. 9. yüzyıl başlarında Teofano adında genç bir kadınla ilgili ilginç bir hikâye anlatılır. Babası "evlerinde hamam olmadığı için çok dertlenirdi, zira muhteşem güzelliğinden ötürü Teofano'nun evden çıkmasını istemezdi. Ama uzun süre hamama gitmeyip güzelliğinin kirlenmesini de istemezdi. Böylece kızını ya akşamları ya da sabah erkenden pek çok hizmetçi kızın eşliğinde hamama götürmelerini emretti. Bir gün kızı her zamanki yoldan hamama götürüyorlardı ki ansızın sağanak bastırdı. Yağmur, tam Vasa Teotokos Kilisesi'nin kapısında yakalamıştı onları; yolları oradan geçiyordu. Kız sağanak yüzünden kiliseye sığınmak zorunda kaldı. Tam bu anda, kapının önüne oturmuş bekleyen sütannesi ve öbür hizmetçiler bir şimşeğin kızı aydınlattığını ve beyaz tüniğinin ergu-

van rengi aldığını gördüler. Sütannesi kızı kaptığı gibi hamam yerine babasının evine geri götürdü." Tabii gelecekteki saltanatın işaretiydi bu, ancak saltanat, herkes için saadet getirmeyecekti. Hamama gitse daha iyi olurdu.

Oksia

Şimdi üzerinde Süleymaniye Camii'nin bulunduğu tepe, Haliç'e doğru sert bir rampayla iner; bu yüzden Bizanslılar Oksia adını vermişlerdi ona, "yokuş" yani.

Konstantinopolis'te genellikle, Roma'ya göndermeyle, yedi tepe olduğu iddia edilirdi, ama bacaklarınız, sadece üç tane olduğunu söyleyecektir. Oksia Tepesi, Mavilerin kalesiydi; en seçkin taraftar birliği önderlerinin evleri buradaydı. Onların ahırları, kulüpleri, onların Ayios Dagisteos Kilisesi de buradaydı; ayrıca yakınlarda, bu azizin ismini taşıyan bir de hamam vardı. Taraftar birliği önderleri bu hamamda toplanırlardı. Onun karşısında ise Ayia Anastasia Kilisesi bulunurdu. II. Tiberios imparatorluk tacını giydiğinde kalabalık, karısının ismini söylemesinde ısrar etmişti. O da buna karşılık bir bulmacayla cevap vermişti: "Dagisteos Hamamı'nın karşısındaki kilisenin adıyla aynı." Kalabalık bunun üzerine kükremişti: "Yaşasın İmparatoriçe Anastasia!" Ancak 9. yüzyılda şehrin hamamları amaca uygun kullanılmıyordu. Çok fazla odun gerekiyordu hamamları ısıtmak için, insanlar evlerde veya manastırlarda yıkanmaya başlamışlardı ve manastırların külhanları münzevilerin yurdu olmuştu.

Bizim meşhur Ayios Artemios'un yadigârlarının saklandığı ünlü Ayios Prodromos Kilisesi de burada, günümüzdeki Süleymaniye Camii'nin doğusundaydı. Kilisenin doğusunda, hastalık çekenlerin kalmaları için büyük yurtlar yapılmıştı. 7. yüzyıla tarihlenen eğlenceli bir hikâye vardır burayla ilgili. Rodos Adası'ndan bir gemi sahibi olan Georgios, bütün servetini başkentte tedavi olmak için harcamış ama bir türlü iyi olamamış (hatırlatalım: Artemios'un bütün hastaları fıtık ağrısı çekiyordu). Hayal kırıklığına uğrayan tüccar şehirden ayrılmayı planlamış, ama önce bir umumi helaya gitmeye karar vermiş. Orada bir adam oturuyormuş, belli ki o da hastaymış. Bugün olduğu gibi Bizans'ta da insanlar, özellikle aynı talihsizlikleri yaşayanlar, hastalıkları hakkında kolaylıkla sohbete tutuşuyorlardı. Konu konuyu açmış; tanıştığı

adam Georgios'a fıtıklarını karşılaştırmayı önermiş: hangisininki daha büyükmüş acaba? Adam kolunu uzatmış (Bizans'ta umumi helalardaki oturaklar öyle yakındı ki, insanlar düpedüz omuz omuza otururlardı), Georgios'ı fıtık olan yerinden tutmuş ve öyle bir bastırmış ki, beriki acıdan ulumaya başlamış, ama o anda büyük bir rahatlık da hissetmiş ve bir bakmış ki fıtığı, o esrarengiz adamla beraber yitip gitmiş. Tabii bu adam Ayios Artemios imiş.

Tepenin üzerindeki muazzam Süleymaniye Camii'nin hemen önünde revakla çevrili mermer basamaklar var. Revağın 20 kubbesi, antikçağdan kalma 24 **sütunun** (18) üstüne oturtulmuş. Bunların kapıya yakın olan ikisi porfir ve çapları 9 santimetre; 10'u mermer, geri kalan 12'si ise granitten yapılmış. Bütün bu ince, yekpare sütunlar, Hipodrom'daki imparator katısmasından getirilmiş. Avlunun zeminini süsleyen porfir çemberler de Bizans yapılarından alınmış. Bir zamanlar bir lahdin duvarını teşkil etmiş porfir dikdörtgenin üzerinde haç işareti hâlâ görülebiliyor. Avluda bir lahit kapağı da var.

Caminin içinde, Süleymaniye'nin kuzey ve güney payeleri arasındaki ikişerli dört dev sütun devşirme sütunlardır. Bunların girişin en uzağında, kuzeydoğuda olanı en ilginci. Bu, Bizans döneminde Havariyyun Kilisesi yakınında bulunan Bakireler Sütunu (19, krokiye bkz. s. 269) (Kıztaşı'ndan daha sonra bahsedeceğiz). Şehrin efsanelerinden biri bu sütunla ilgili:

> Şeritli taş bir sütunun üzerinde Afrodit heykeli vardı. Bu heykel, ister zengin olsun ister fakir, kendilerinden şüphe edilen, iffetli kadın ve bakireler için bir denektaşıydı. Eğer biri, bir kızın bakireliğini lekeleyecek olursa, ama kız bunu itiraf etmezse, ailesi ve arkadaşları derdi ki: "Afrodit heykeline gidelim, iffetli olup olmadığın orada belli olur." Sütunun altına yaklaşırlarken kız masumsa başına bir iş gelmeden geçerdi; ama bekâreti rızasıyla veya rızası hilafına bozulduysa, sütuna yaklaşır yaklaşmaz heykel elbisesini kaldırıp kadının cinsel organını herkese gösterirdi. Eski kuropalates İustinos'un baldızı [müstakbel İmparator II. İustinos'un akrabası Hilara –yn.] bu heykeli kırdırdı, çünkü kendisi de zina yapmıştı ve bir gün buradan at sırtında geçerken rezilliği ansızın açığa çıkmış, elbisesi açılıp ne var ne yok görülmüştü.

Etrafında dua edenlerle birlikte Afrodit heykeli. 11. yüzyıldan kalma minyatür, Atina'daki Panteleimonos Manastırı'nda bir elyazmasından.

Heykel yıkılmış olsa da sütun yerinde kalmış. İmparator VIII. Mihael, yüzyıllar sonra bu sütunun üzerine bir melek heykeli kondurdu. Rus Hacı Zosima şöyle yazacaktı: "Bir sütunun üzerinde acayip büyük melek heykeli var; melek elinde Konstantinopolis'in asasını tutuyor." Bu melek de başını bir depremde kaybetti. 16. yüzyıl sonlarında sütun buraya getirildiğinde kaidesi kesildi ve Süleymaniye'nin diğer sütunlarıyla uyumlu olması için 1,3 metre tıraşlandı. Bu pembe taşa dokunun ve bir düşünün: ne çok kadının sırrı gizli bunun altında!

Biraz daha doğuya düşen Sultan Süleyman Türbesi'nden içeri girdiğinizde, benzerlerini Ayasofya'da gördüğümüz yerdeki **iki levha** (20) dikka-

tinizi çeker. Bunların üzerinde Manuel Komnenos'un dini bir fermanının metni vardır; ama buraya ters çevrilerek konmuştur.

Ayrıca, Süleymaniye'nin avlusunda bir **vaftiz kurnası** (21) bulunduğunu fark ederiz.

Kilise Camii

Şimdi Süleymaniye tepesinden batı tarafına doğru, Şifahane Sokak ile Molla Şemsettin Camii Sokak4tan aşağı inelim. Şimdi adı Molla Gürani Camii olan Vefa Kilise Camii, veya **Kilise Camii** diye de bilinen (22, krokiye bkz. s. 268)) çok güzel bir Bizans kilisesi vardır burada. Biz gittiğimizde restorasyon için kapalıydı, ama yakında açılacağı ümidiyle yazdık gene de.

Kilise, kubbenin kasnak pencereleri üstünde kalan dalgalı saçaklarıyla, daha ilk görüşte sizi büyüler. Ama dış mekânın en etkileyici kısmı, dış narteksin dış cephesidir. Dış narteks binaya 1320'de, inşaatının son aşamasında eklenmiş. Burada her şey gözünüzü okşar: girişi saran üçlü pencerelerin simetrik kompozisyonundan duvarlara gömülmüş, kim bilir nereden getirilmiş taşlara kadar. Bütün cephe, farklı tür sütunlar, sütun başlıkları, mihrap önündeki taşlarla süslenmiştir.

Cepheyi bütünüyle değerlendirebilmek için, bulunulan yerin uygunsuzluğuna rağmen biraz geri çekilmeli ve mümkün olduğunca karşıdan bakmalısınız ona. Her kademeyi yukarıdan aşağıya doğru inceleyerek taraçalanmış eşikleri, bunların ahengini izleyelim şimdi. Bunlar, merkezin etrafında simetrik düzlemler şeklindedir. En üstteki kademe üçlülerden oluşur. Ortadaki en büyüğü olacak şekilde üç kubbe bulunur. Orta kademe beş kemerden, vaya merkezdeki kemerin iki yanındaki ikişer kemerden müteşekkil. En alttaki kademe dokuz dilimli; daha doğrusu, gene büyük bir orta kemerin etrafında simetrik şekilde bir artı üç ve üç artı bir dilimler. Ortadaki kemer de kompozit (bir artı bir artı bir şeklinde). Yarım daire şeklindeki nişler, kemerli aralıkları ardışık takip ediyor; bu da ideal bir biçim kazandırıyor. Başka bir deyişle, ilk bakışta her şey düzensiz gibi görünmesine rağmen gerçekte her şey simetrik; merkez ve çerçeve ilkesine uygun düzenlenmiş. Karşımızda mükemmel tasarlanmış bir ön cephe bulunuyor, üstelik bu sadece iç mekânı çevirmesinin sonucu da değil (oysa Ayasofya da dahil

erken Bizans dönemi Konstantinopolis kiliselerinde böyledir). Daha sonra kilisenin güney tarafına küçük bir şapel ile bir de revak iliştirilmiş. Bizans çan kulesi, diğer örneklerde de görüldüğü gibi minareye çevrilmiş. Çevresi yıkıntılarla sarılı; bu durum kiliseyi daha da etkileyici kılıyor.

Camiye ibadete gelen pek az kimse var, yani yakında açılacağının garantisi yok. Ancak imamı arayıp ondan camiyi açmasını istemelisiniz. İçeride zayıf ama mağrur geç antik dönem sütunları, berbat duvar süsleriyle tam bir tezat teşkil ediyor. Kariye Camii'nde olduğu gibi şemsiye şeklinde kubbelerde, kalite ve tarz olarak benzer mozaiklerin parçaları var. Ancak Kariye ve Fethiye camileri müze durumunda;[2] mozaikler de buna uygun konulmuşlar; oysa burada tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıyalar, zira camilerde figüratif tasvirler yasak. Dış narteksin orta kubbesinin yüzeyi boş, ama dikkatli bir ziyaretçi, dürbünle bakmayı gerektiren kimi parçaları seçebilir. Kuzey kubbesinin dilimleri ince sütunlarla tamamlanıyor; sütunların dış kenarları kubbenin yarım çember şeklindeki dilimleri aksettiriyor.

Güney kubbesi daha iyi korunmuş. Kubbenin içinde Meryem ile Çocuk İsa tasviri var; süslemelerle ayrılmış içbükey eteklerde ise İsa'nın ataları görülüyor. Pencerelerin ara duvarlarını ve alt kirişlerini ise bir bitki motifi süslüyor.

Yeri gelmişken, dış narteksin iç mekânı iki sıra pencereden düşen ışıkla aydınlanıyor; Bizans mimarisinde bunun başka bir örneği yok. Kutsal su için kullanılan taş kübe de dikkat çekelim; orta Bizans dönemine tarihlenebilecek bu küp, narteks girişinden kuzeye doğru ilk açıklıkta bulunuyor.

Narteksin kuzey kısmında belli ki 13. yüzyılda kiliseye eklenmiş iki katlı bir yapı var. Bu, bir zamanlar burada bulunan manastırdan kalan tek şey. İkinci kat, muhtemelen kutsal emanet odası veya kütüphaneymiş; ama giriş yasak. Kilisenin ana çizgileri 11-12. yüzyıllara ait; yani başkent mimarisinin daha önceki bir evresine, Komnenos dönemine tarihleniyor. Burada, daha sonra Kalenderhane Camii'nde, Pantokrator'da, Gül Camii'nde karşılaşacağımız, Komnenos devrinin bazı genel karakteristik çizgileri gözlemlenebilir.

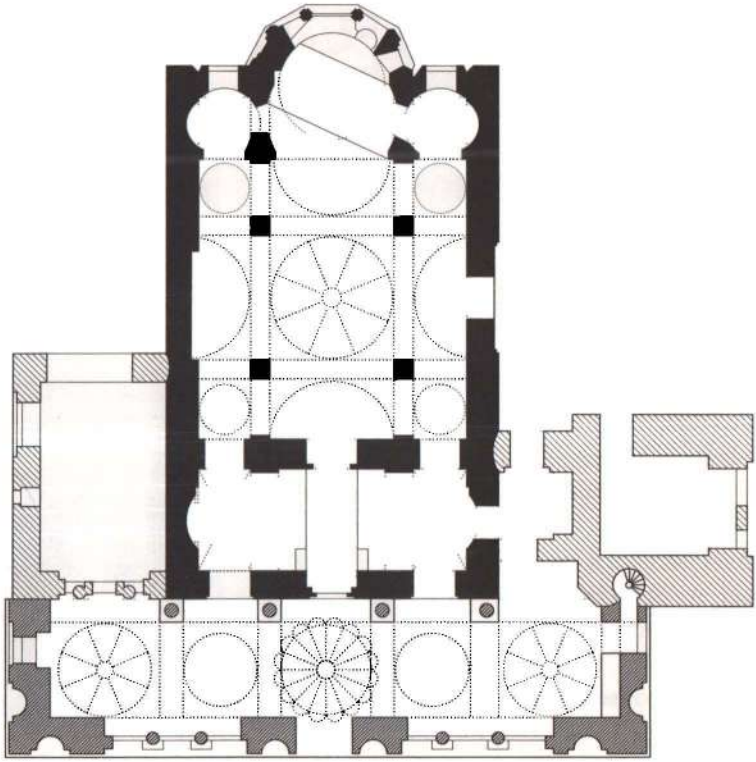
2 20 Ağustos 2020 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararıyla Kariye Camii'nin müze vasfı kaldırılarak sadece cami olarak kullanılmasına karar verildi.

Kilise Camii'nin iç mekânı.

Bir dizi özgün yanı olan Kilise Camii epey küçük. Sunak alanının yukarısındaki tonozda yanlarda iki pencere açılmış (birine duvar örülmüş). Orta apsisteki üç küçük niş, bu tarz bir yaklaşımın ilk örneği olmalı. Sonraki başkent kiliselerinde bu tür nişler çok daha fazla sayıda olmak üzere karşımıza çıkacak. Çok büyük ihtimalle burası, Teotokos Bebaios Elpidos (Gerçek Ümit) Manastırı'nın ana kilisesiydi.

Bebaios Elpidos'un en ünlü başrahibesi Eugenia Kantakuzena, öyle anlaşılıyor ki, Eylül 1400'de İmparator II. Manuel'den *"bir kilise ve çan kulesinin restorasyonu, bilhassa da kiremit, çivi, harç ve kaliteli işçilik için"* para istediğinde, aklındaki Kilise Camii idi.

Kilise Camii planı.

Bebaios Elpidos'un 1300 yıllarında Teodora Sinadene tarafından yazılan nizamnamesi günümüze kadar gelmiştir. Bu gayet sert nizamnameye göre Başrahibe Teodora sınırsız bir yetkiye sahipti, patrikten bile bağımsızdı; manastırı "erkek gibi" idare ediyordu ve idaresi altındaki rahibelere her tür cezayı vermekte serbestti. Nizamnamede dehşet verici şöyle bir cümle de var: "Başrahibenin emrettiği her şey, utanılacak bir şey bile olsa, itirazsız kabul edilecektir." Hayat çok ağır kurallara tabiydi. Rahibelerin akrabalarını ziyaret için şehre gitmeleri nadir durumlar dışında yasaktı. Akrabaları da rahibeleri ancak özel etkinliklerde ziyaret edebilirler ve ancak "iç ve dış kapılar arasında"

görebilirlerdi. Ziyaretler görevli rahibenin huzurunda yapılırdı. Manastırın kurucusu, kapıcı kadının vazifelerini anlatırken, herhalde istemeden çok canlı bir resmini çizer buranın: "Mizacı sert olmalı, o görünür görünmez, hiç lüzumu yokken ikide bir manastır kapısına yaklaşan akılları bir karış havada rahibeler kıpkırmızı kesilip dehşete kapılmalı. Kapıcı kadın bunlara ağzına geleni söylemeli, kapıdan çekilmek zorunda bırakmalı." Ancak hastalar (daha çok yemek veriliyordu bunlara ve şehirden gelen hekimler bakıyorlardı) ve soylular için istisnalar da yapılıyordu. Evet, böyle sert bir manastırda bile sınıf farklılıkları yok olmuyor. "Başrahibenin bazı rahibelerin hizmetçi edinmelerine izin vermek hakkı vardır. Ama böyle bir istisna sadece ayrıcalıklı ailelerden gelen kadınlar için yapılır, başka kimse için değil."

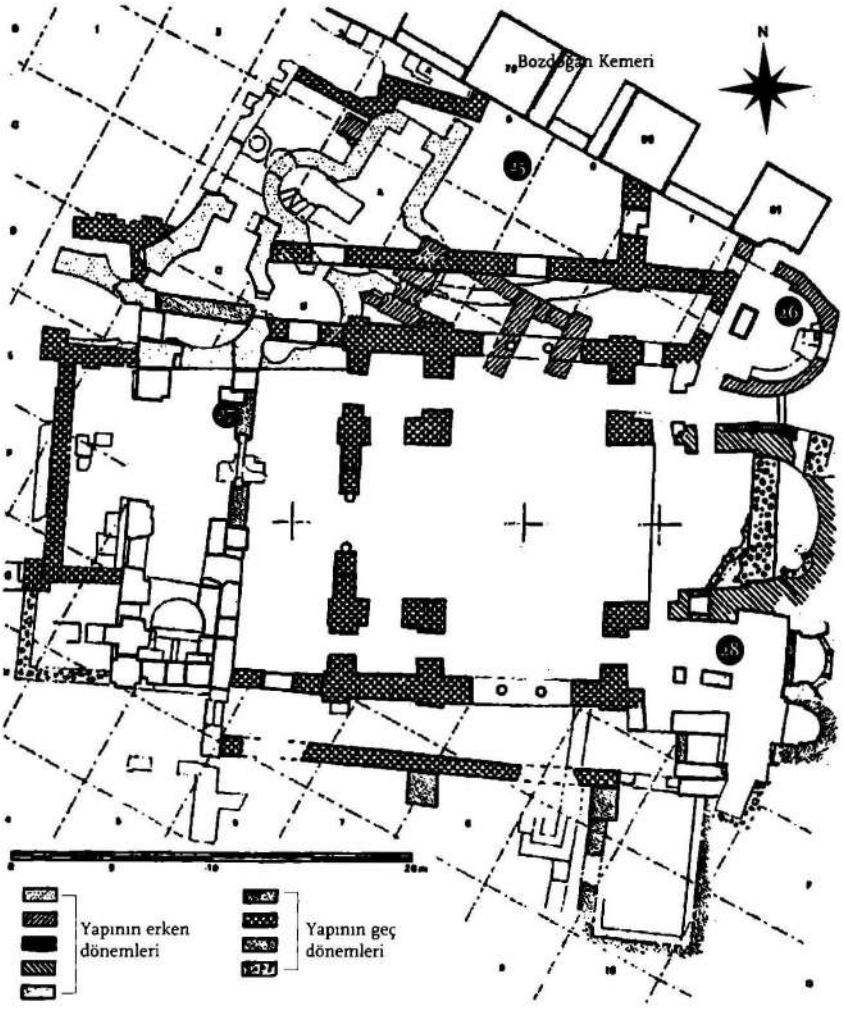
Manastırın yortusu olan 15 Ağustos'ta Kilise Camii altı kollu büyük şamdanla aydınlatılıyor ve en muhteşem ıtırlarla kokulandırılıyordu. Yemeklerin başka zaman olduğundan daha lezzetli olması da gerekiyordu, bunlara üç altın harcanıyordu. 18 litre şarap ve 58 funt ekmek, kapıda fakirlere dağıtılıyordu.

Güneye doğru yürürsek Kirazlı Mescit Sokak No. 50'de Padişah Konağı Kafe'yi (23, krokiye bkz. s. 268) bulacağız. Bunun altında çok ilginç ve esrarengiz bir mahzen var: bir koridorla bağlanan iki oda ve üstünde de büyük, üçgen bir pencere. İlk oda kubbeyle örtülü, ikincisi ise kemerli. İlkinin duvarlarında nişler var, ikincisinin güney duvarında ise pişmiş toprak üç boru. Tuğlalar, suya dayanıklı sıvayla sıvanmış. Öyle anlaşılıyor ki çok eski, 4.-5. yüzyıllardan bir mahzenmiş burası, daha sonra sarnıca çevrilmiş.

Kiriotissa (Kalenderhane Camii)

Kirazlı Mescit Sokak'tan **Kalenderhane Camii**'ne (24, krokiye bkz. s. 268) doğru ilerleyelim. Uzun yıllar süren ayrıntılı kazılar ve binanın duvar işçiliğinin incelenmesi, inşaatın 4. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar en az 19 evrede gerçekleştiğini gösterir.

Burada inşa edilen ilk yapı, Bozdoğan Kemeri'yle eşzamanlı olarak yapılan bir hamamdı. Bu hamamın kalıntıları, özellikle de yarım daire şeklindeki büyüleyici nişler sukemeriyle kilise arasında görülebilir hâlâ. Bunun yakınında, ne için yapıldığını bilmediğimiz kimi binalar var; bunlara kuzey-

Kalenderhane'nin planı. İnşaatın 9 farklı evresi farklı taranmış kutularla gösteriliyor.

doğu binası ile güneybatı binası deniyor. Bütün bunlar 6. yüzyıl ortalarında kısmen yıkıldı ve sağda solda yeni yapılan kiliseyle birleştirildi. Kilisenin kuzey duvarı ise sukemeriydi. Tarihçiler, "kuzey kilisesi" derler bu kiliseye; Teotokos Kiriotissa onuruna yapılmış olması da pekâlâ mümkün.

Bütün bunları arkeolojik araştırmalar sayesinde öğrendik; yazılı kaynaklar da tabloyu tamamladı. 5. yüzyılda burada içinde fevkalade zambakların yetiştirildiği bir park vardı; bunların ercikleri suya batırıldıktan sonra göz hastalıklarını tedavi edebiliyordu. Parkı bir duvarla çevreleyen Patrik Kiriakos, şehirdeki ilk Teotokos kilisesini buraya yaptırmıştı. 6. yüzyılın ünlü din şairi Romanos Melodos, diyakoz sıfatıyla epey zaman geçirmişti orada. (Başkente Suriye'den gelmişti ve belli ki konut sorunu vardı.) Azizlerin hayatını derleyen "Konstantinopolis Kilise Sinaksarion"u onu şöyle anlatıyor:

> Kiriakos Mahallesi'ndeki Kutsal Teotokos Kilisesi'nde yaşardı; *kontakia*[3] yazma kabiliyetini de burada kazanmıştı. Romanos uyurken Teotokos ona görünmüş ve bir parşömen tomarı verip bunu yemesini istemiş. Romanos bunun hemen ardından uyanmış, mihraba gitmiş ve derhal gayet ahenkli ilahiler söylemeye başlamış. O zamandan sonra rabbin bayramları ve muhtelif azizlerin hatırasına bin kadar *kontakia* yazdı. Bizzat kaleme aldıklarının birçoğu, Kiriakos Kilisesi'nde tutulmaktadır. Kendisi de buraya gömülmüştür.

Romanos'un bu bin kadar *kontakia*'sında günümüze kalan 100'den fazla değildir.

İmparatoriçe Teodora da Kiriotissa'da şifa bulmuş; imparatoru bu vesileyle burada yeni bir kilise yapmaya ikna etmiş. Ancak imparatora düşünde Teotokos görünmüş ve ona bunu yasak etmiş; eski kiliseyi hakikaten pek seviyormuş.

Teotokos'un böylesine hoşuna gitmiş olan kilisenin kalıntılarını (25, krokiye bkz. s. 294) Bozdoğan Kemeri ile günümüzdeki kilise (yani

3 Ortodoks kilisesinde bir tür ilahi –ed.n.

hamamla ilişkilendirilen kilise) arasında görmek mümkün. İncelikli duvar işçiliği (bir tuğla, peşinden bir taş), binanın biçim ve yüksekliğinin değiştiği yerlerde (mesela doğu kesiminde) kendine has özellikler taşıyor. Kemerin örüldüğü tuğlaların içinde düzgün yerleştirilmemiş olanlar da var.

Burası, Konstantinopolis'in en romantik köşelerinden biri. Türünün bütün özelliklerini taşıyan Bozdoğan Kemeri, kilise duvarının narin profiliyle muhteşem bir tezat içinde. Bu avlunun uzak köşesinde demir bir kapı göreceksiniz. Kapının arkasında kuzey kilisesinin altarı var. Ancak şimdi bekçi dairesi bulunuyor orada. Eğer şanslıysanız, bekçi de yerindeyse, içeriye girip kemerlerin, tonozların, sütunların, yarım dairelerin muhteşem düzenini izlemenize itiraz etmeyecektir. Gizemli kuzeydoğu binasının bir parçası da burada. Muhtemelen başlangıçta seküler amaçlarla yapılmıştı burası, şehrin halen ayakta olan en eski binalarından da biri. Ama daha sonra, çoktan yitmiş bulunan manastır kompleksiyle kiliseyi bağlayan bir koridor haline gelmiş. Yeri gelmişken, günümüzde Arkeoloji Müzesinde sergilenen İsa'nın Tapınağa Giriş Yortusunu temsil eden mozaiğinin ilk bulunduğu yer de burasıymış. Geçmişin bu yadigârları arasında dolaşmak için el fenerinizi de yanınızda bulundurmalısınız, çünkü zifiri karanlık içerisi.

7. yüzyıl ortalarında kuzey kilisesi yakınında bir başka kilise daha inşa edildi. Tarihçiler buna bema kilisesi diyorlar (altarın kurulduğu platforma bema denir). Kuzey kilisesi 10-12. yüzyıllar arasında yıkıldı, geride sadece apsisi (26, krokiye bkz. s. 294) kaldı; kısa bir süre sonra, 13. yüzyılda bema kilisesi de aynı kaderi paylaştı, ancak onun apsisi de korundu (kiliselerin apsisleri, bina yıkıldıktan sonra bile uzun süre kalırlar zaten). Bugün gördüğümüz kilise, 1195-1203 arasında inşa edildi. Arkeolojik araştırmalar sayesinde bu tarihi aşağı yukarı kesin olarak tespit edebiliyoruz. Sadece biçim sınıflandırması analizlerine güvenmemek gerektiği de ortada, zira bunlara bakılırsa kiliseyi 10. yüzyıla tarihlemek gerekir. Evrimsel gelişme konseptinin Bizans için işlemediğini kabul etmeliyiz. Bugünkü kilisenin selefinin 1197'de bu mahalleyi kasıp kavuran büyük yangında yıkıldığına dair bir hikâye vardı; ama arkeologlar ne kadar aradılarsa da bununla ilgili en ufak bir ipucu bulamadılar. Demek ki kilise bilerek yıkılmış ve yeniden yapılmıştı. Bir dizi selefinin yıkıntıları üzerine yapıldığı ve

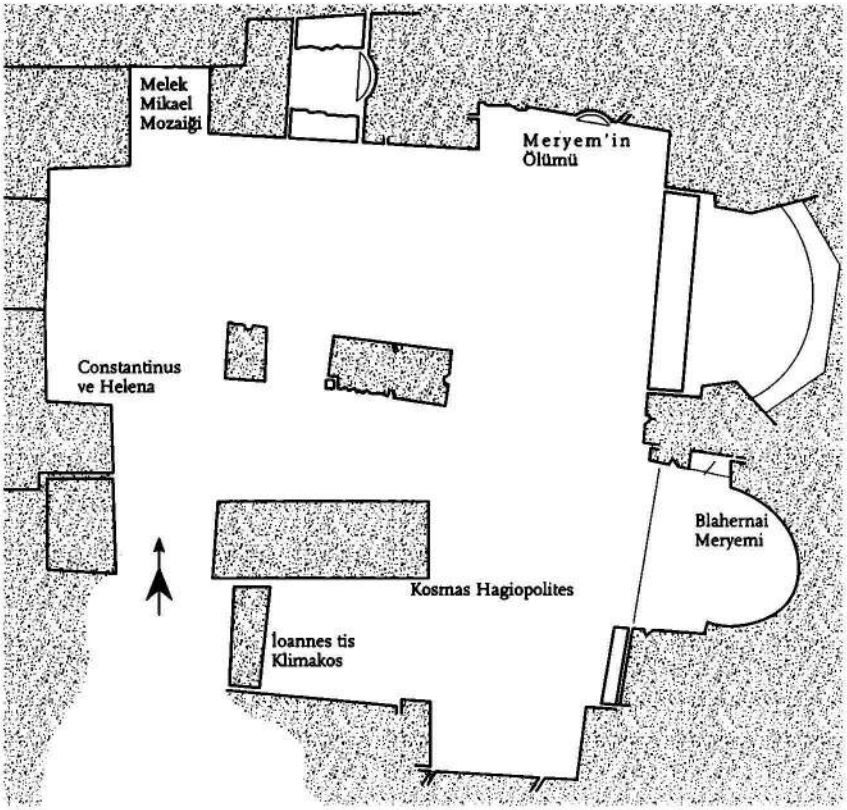
pek çok eski parça bu inşaatta kullanıldığı için de, çağdaş Kalenderhane Camii'nde ne bir düzgün köşe, ne de bir düzgün paralelkenar vardır. Şehrin yoksullaştığı ve rejimin krize girdiği bir dönemde, 12-13. yüzyıllarda neden yıkmak ve yeniden yapmak zorunda kaldılar sorusunun cevabı, bir sırdır. Ancak ne olursa olsun, bugün karşımızdaki, gerçekten yüksek son Bizans kilisesidir. Şehirde bütün daha sonraki yapılar, Paleologos zamanından itibaren, açıkça küçük ölçeklidir.

Artık Kalenderhane Camii'ne girebiliriz. Kilisenin dış narteks ve narteksinde, inşaatın bütün evrelerinin izinin sürülebileceği çok sayıda eleman var. Örneğin duvarın dış narteks ve narteksi bölen kuzey kısmı (27, krokiye bkz. s. 294), daha sonra kuzey kilisesine katılmış geç dönem Roma hamamının bir bölümü; duvarın narteksler arasındaki güney kısmı ise aslında "güneybatı" binasına aitmiş. Her iki binayı bağlayan taş bir saçak, insanların kuzey kilisesinden güneybatı kilisesine (büyük olasılıkla bir manastır bu) gittikleri patikayı örtüyormuş. Dolayısıyla, dış narteks yapısı kiliseden çok daha eski ve aslında onunla bir ilişkisi yokmuş!

Kilisedeki en etkileyici şeyler, duvar süslemeleri. Renkli mermer levhalar öyle özenle seçilmiş ki, böylesiyle ancak Ayasofya'da karşılaşıyoruz. Başlangıçta bu levhalar 76 taneymiş ama günümüze sadece 33 tanesi kalmış; geri kalanlar ise rekonstrüksiyon. Elbette bütün sütunlar ve levhalar 6. yüzyıla tarihlenen başka yapılardan getirilmiş. Bemanın testere dişli şayaklarla süslü kornişi bile daha eski bir Bizans binasından. Nefteki[4] 6 kolonun sütun başlıkları da 5. yüzyılın son çeyreğine tarihleniyor. Gene nefin batı duvarında (içeri girdiğinizde geri dönüp yukarı bakmalısınız) kapı şeklinde iki esrarengiz levha var. Ayasofya'daki aynı tür levhaları hatırlatıyor bunlar; büyük ihtimal de aynı dönemden kalma. Bu tür kapı imgeleriyle genellikle lahitlerde karşılaşıyoruz. Bunlar öbür dünyanın kapıları; ölümün ve onun arkasından yeniden dirilmenin işaretleri.

Eğer binanın çevresinde sağ taraftan başlayarak döner ve güneydoğu tarafındaki birkaç basamaktan aşağı inerseniz (apsis de bu taraftaki, üzerinde Osmanlı yapıları olan tepenin sarp yamacına yaslanıyor) demir

4 Kilisede apsise dik doğrultuda, birbirlerinden sütun ya da ayak dizileriyle ayrılmış, uzunlamasına mekânların her biri –ed.n.

Kalenderhane'nin diakonikonu.

bir kapı göreceksiniz. Müze görevlilerinden rica ederseniz sizin için açacaklardır onu; ama içerisi zifiri karanlık olduğu için feneriniz yanınızda olmalı. Burası, kilisenin 12. yüzyılda inşa edilmiş diakonikonu[5] (28, krokiye bkz. s. 294). Arkeoloji Müzesindeki Assisili Francesco resminin yapıldığı yer burası. Paleologoslar zamanında "Latin" freskleri gizlenmiş ve güneyden

5 Apsis'in yanında kiliseye sunulan armağanların, ayinler için kullanılan kutsal emanetlerin saklandığı mekân. Sonraları arşiv ve kitaplık olarak kullanılmaya başlandı –ed.n.

başka bir yapı daha eklenmiş. Bu yapı, kilisenin bir dizi kapısını ve penceresini kapatmış ve diakonikonu tam bir labirente çevirecek şekilde yeni bölümler açmış. Duvarlarda, şehir Latinlerden geri alındıktan hemen sonra yapılmış, Paleologi döneminden fresk kalıntılarının izi sürülebilir. Girişin solunda Constantinus ve Helena'yı seçebilirsiniz; kuzey duvarında ise Melek Mikail'in muhteşem bir mozaiği var; güney duvarında da Ortodoks azizlerinden İoannes Klimakos, Kosmas Hagiopolites ve İoannes Damaskenos'u göreceksiniz. Sağ tarafta, en uzak duvarda Blahernai Meryemi ile bir ayin sahnesi var; kuzeydoğu köşesinde ise Meryem'in Ölümü sahnesi. Ancak Osmanlı zamanında bunların hepsi bir çöp yığını altına gömülüydü; yani fazla bir şey beklememek gerek.

Bu kilisede yapılmış en esrarengiz keşif, Venedik Dogesi Orio Mastropietro'nun (1178-1192) mührünün bulunması. Belki de doge 1182'deki pogrom sırasında buraya sığınan Venedikliler için bir koruma ilamı göndermişti.

Mesomfalos

Kalenderhane Camii'nin olduğu mıntıka Mesomfalos diye biliniyordu; "kâinatın göbeği" demekti bu. Bir anlamda, eğer çoktan yıkılmış olan Constantinus Surları'nı şehrin sınırı kabul ederseniz, gerçekten de eski Konstantinopolis'in merkeziydi burası.

10. yüzyılda burada bir konağı olan şair İoannes Geometris, bu mahallenin faziletlerini şöyle anlatır:

> Şehrin en iyi kısmında yaşıyoruz, tıpkı şehrin de, dünyanın en güzel yerinde olduğu gibi. Konağımız şehirde merkezi bir yerde ve imparatorluk sarayından da uzak değil. Bu yüzden ne dumandan, ne yangından, ne kurumdan, ne de pazar yerinde pazarlık ve soytarı çığlıklarından sıkıntımız yok. Yalnız saraya çok da yakın değildir, yani buranın ahalisi ne kardan, ne çamurdan, ne soğuktan, ne rüzgârın uğultusundan ne de başka rahatsızlıklardan sıkıntı çeker. Konağımız şehirde, şehrin dünyada bulunduğu yeri andıran bir yerdedir. Bu yüzden de adı göbektir.

Bozdoğan Kemeri boyunca doğuya gidersek, kemerin hemen güney tarafında Burmalı Minare Mescidi'ni göreceğiz. Bu eski caminin taraça basamaklarını süsleyen dört muhteşem Korint sütununun (29, krokiye bkz. s. 268) veya otların üzerine saçılmış diğer sütun ve sütun başlıklarının hangi Bizans yapılarına ait olduğunu söylemek güç.

Biraz daha batıda, üçüncü [Süleymaniye] ve dördüncü [Fatih] tepelerin arasındaki bir çukurda çoğu zaman yağmur suyu birikirdi ve buradan geçecek olanlar çamurlu suyun içinde yürümeyi göze alırdı. Bu olay öyle sık olurdu ki, 1118'de hakkında şöyle bir hikâyeye konu olmuştu:

> Bu yağmur suyu göleti yayalar ve yurttaşlar için düpedüz koca bir göl haline geliyor. Her gün bir sürü hayvan boğulup telef oluyor. Çobanlar çoğu zaman kendilerini bellerine kadar suyun içinde buluyorlar. Sırf eğlenmek için bu seyri izlemeye kalabalık da toplanıyor. Sonra hayvanların yularla bağlanmaları gerekiyor; insanlar da bunları çekerek çıkartıyorlar, bu arada yakası açılmadık küfürler ve başka uygunsuz konuşmalar ortalığı çınlatıyor. Çığlıklar ve gürültüler kulak tırmalıyor. Eğer ortalık kararmışsa, insanlar dağılıyor, oradan geçenler de çamur içinde kalıyor, telef olan hayvanlarına çocukları ölmüş gibi ağlıyor ve bütün gece imdat diye bağrışıyorlar. Eğer gece don olduysa çoban istemese de hayvanlarını bu çamurlu gölün içinde bırakmak zorunda kalıyor; yolunu elleri ve ayaklarıyla yoklayarak buluyor, duvara tutunarak başını sokacak, soğuktan korunacak yer arıyor. Çoğu zaman heybesini de kaybediyor; eğlenceyi kaçırmamak için sürü halinde gelen köpekler heybeleri kapıp sürüklüyorlar. Bir tacir, pek çok ırmağı, vadiyi, uçurumu tek parça halinde aşabilir, peki ama niye? İman, kültür ve hayat tarzı sayesinde bütün insanlara, şehirlere hükmeden şehrin ortasında hüzünlü bir sonla karşılaşmak için."

Bozdoğan Kemeri

Şimdi, hareketli Atatürk Bulvarı'ndan karşıya geçelim ve **Bozdoğan Kemeri**'nin (30) önü sıra ilerleyelim. Sukemeri, Valens adını taşıyor; bazı tarihçiler kemerlerin inşasını I. Valentinianus'a (364-375) izafe etmiş olsa-

Bozdoğan Kemeri 705'te II. İustinianos zamanında şehre su getirmek için yapıldı

lar da yeni kazılar bunun II. İustinianos tarafından yaptırıldığını meydana çıkardı. Bir efsaneye göre sukemerleri, Halkedon'un surlarından taşınan taşlarla yapılmış –ayaklanmasının cezasını böyle vermişler oraya. Kemerler 576'da yenilendi, 626 kuşatması sırasında yıkıldı, 766'da da işlevsiz hale geldi (bu sırada şehrin nüfusu öyle azalmıştı ki, kuyulardan çıkan su yetiyordu artık; hükümetin de geniş çaplı inşaatlar yapacak kaynağı yoktu zaten). 12. yüzyılda bütünüyle terk edilene kadar da pek çok tadilat gördü.

Bu sukemeri, toplam uzunluğu 550 kilometreyi bulan devasa bir sulama sisteminin son parçasıydı. Su buradan Binbirdirek Sarnıcı'na dökülür, oradan da farklı yönlere dağıtılırdı. Bozdoğan Kemeri'nin günümüzdeki uzunluğu 971 metre, deniz seviyesinden yüksekliği ise 56-57 metre. İstinatlarından anladığımız kadarıyla eskiden çok daha yüksekti; bu istinatlar günümüzde yerin 4,5 metre altına gömülü durumda. Kültür tabakası burada, şehrin en eski kesimlerinde olduğundan daha derinde; buralar toprakla doldurulmuş devamlı, zira bir zamanlar dalgalarla yıkanıyormuş burası. Osmanlılar zamanında da

işlemeye devam eden sistem pek çok tadilat görmüş. Kemerin en eski kesimi batısı; batıdan doğuya doğru 1-40 ve 46-51 numaralı kemerler de Bizans yapıları. Suyun aktığı oluğun genişliği 0,95 santimetre, yüksekliği ise 1,88 metre.

Bir Arap seyyah, bu sukemerini şöyle anlatıyor:

> Ve şehrin ortasından kocaman bir ırmak akar. Bu ırmağın iki tarafı bakır levhalarla kaplıdır. Her bir levhanın uzunluğu 40 arşındır. Levhaların sayısı da 42 bindir. Su, sütunların üzerinde akar. Altında ise pazar tezgâhları vardır. Tacirler geceli gündüzlü sanki yerin dibinden çıkıp mal alır ve satarlar.

14. yüzyılda artık bu sulama sistemi çoktan terk edilmişken Manuel Hrisoloras böbürlenerek şöyle yazmıştı:

> Su kanalları, hem yerin altına gömülü hem surların üzerinde asılı olanlar cennet ırmakları şeklinde tasvir edilmeyi hak ederler; günlerce sürecek yolculuklarla ancak erişilecek uzak diyarlardan gelir bu ırmaklar. Kimi yerde kapalı borulardan, kimi yerde açık rezervuarlardan geçer su, bir de sayısız sütun ve kemer vardır, yeraltındaki kısımlarına gelince sanki bir uçurumun üzerinde kurulmuş dersiniz koca şehir; bir de sayısı bilinmez sarnıçlar bulunur her yerde.

Eğer sukemerinden güneydoğuya doğru yürürsek sağ tarafımız Bizans soylularının mahallesinin bulunduğu yerdir; mahallenin sokakları kemerlerin altından geçermiş. Kemerler ortalama 220 metre aralıklarla kuruludur, ama genişlikleri farklıdır. 26-27 numaralı kemerlere (31, krokilere bkz. s. 268 ve 308) bakılırsa, bu mahallenin ana caddesi, günümüzde İtfaiye Caddesi'yle örtüşür. 5. yüzyıl soylularının (Olibrius, Promotus, Areobindus ve diğerleri) evleri, bu kemerin güneyindeydi. Anikia Iuliana'nın da kendisine miras kalmış büyük bir mülkü vardı burada.

Yeri gelmişken, dördüncü kemerin güney tarafında, İtfaiye Caddesi'nin doğusunda, alt kemerin kilit taşında bir hıristogram (32) göreceksiniz. İtfaiye Caddesi ile Kovacılar Sokak'ın köşesinde de toprak kayması yüzünden bir sarnıcın (33), daha doğrusu *castellum*'un (dağıtım rezervuarı) üstü açığa çıkmış.

Anikia Iuliana'nın onuruna yazılmış kitabenin parçası.

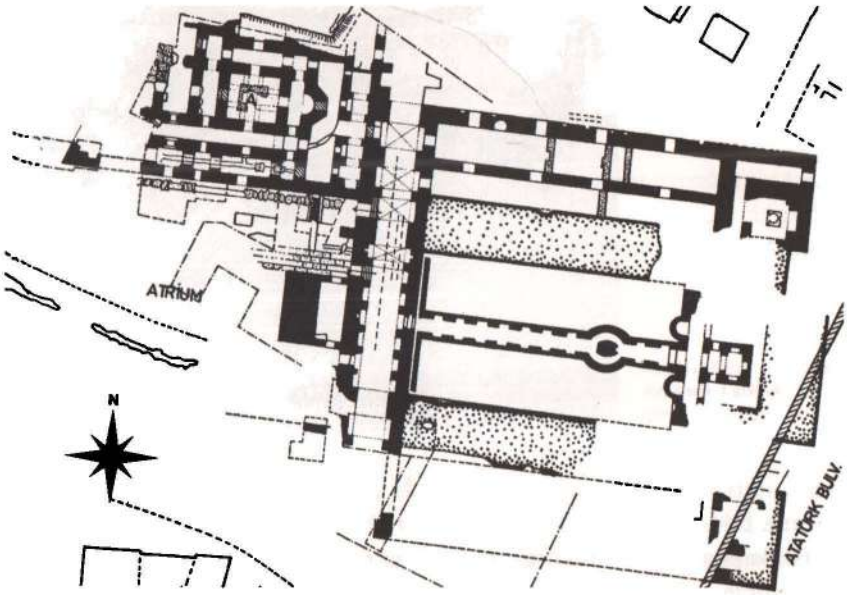
26 numaralı kemerin kuzeyinde (İtfaiye Caddesi'nin olduğu yerde) Bizans döneminde bir manastır vardı; Rus Hacı Zosima bu manastıra "Apolikaptia" der ki, tuhaftır bu. Şöyle yazar:

> Bu manastırın kapısının önünde taştan iğrenç bir karakurbağa vardır; bu iğrenç şey, imparator Bilge Leon zamanında sokaklarda gezinip dökün tüleri yutar ve bin süpürgeyle yerleri süpürürmüş; insanlar uyandıklarında sokaklar pırıl pırıl olurmuş.

Yunan folklorunda, taş bir kaplumbağayla ilgili böyle bir efsane vardır; ama kuzeyli hacı kaplumbağayı bilmediğinden karakurbağa sanmış bunu.

Polieuktos

Atatürk Bulvarı ile Şehzadebaşı Caddesi arasında belediye binasının inşası sırasında dev bir yapının kalıntıları bulundu. Aynı yerden, üzerlerine nazım şeklinde yazılar kazınmış yedi büyük parça çıkartıldı: üçü kemerlerden, ikisi nişlerden, ikisi de köşeden. Bunlar günümüzde Arkeoloji Müzesinde. Parçalar, iyi bilinen bir kitabeye aitti, bu nedenle çok geçmeden Aksaray Meydanı'ndaki kalıntıların **Polieuktos Kilisesi**'ne (34,

Polieuktos Kilisesi'nin planı.

krokilere bkz. s. 268 ve 308) ait olduğu anlaşıldı. Yazı ve anıt arasındaki simbiyozun [ortak yaşamın] ender bir örneğiydi bu: Polieuktos Kilisesi kendini buldurmuştu.

Kilise acele etmeksizin, örnek biçimde incelendi. Tarihlendirmek için, tuğlaların üzerindeki mühürler dahil her şey dikkate alındı. Böylece kilisenin temellerinin 509'dan sonra atıldığı, kilisenin ise 517 ve 521 arasında veya belki biraz daha sonra inşa edildiği anlaşıldı.

Ayios Polieuktos Kilisesi inşaatının hamisi olan kadın, Anikia Iuliana, dikkat çekici bir figür. Soyunu İmparator I. Theodosius'a dayandırıyormuş. İkinciden beşinci göbeğe kadar bütün dedeleri imparatormuş; babası Anicius Olybrius ise 472'de son Batı Roma imparatoru olmuş. 512'de tacı, Anikia'nın kocası Areobindus'a önermişler, ama adam geri çevirmiş.

Anikia, 478'de devasa bir servetin biricik varisi ve pek çok kilisenin de hamisi olmuş. İmparator Anastasios ile Anikia arasında dini meselelerde çelişkiler doğmuş; Anikia imparatorun monofizitizmini kabul etmemiş. Okuma yazması olmayan I. İustinus'a gelince, her ne kadar aynı inanca mensuplarsa da onu sonradan görme diye hor görürmüş.

Tourslu Gregor, İustinianos iktidara geldiğinde Anikia'nın masalsı servetine kıskançlıkla baktığını ve bu serveti hazineye bağışlamasının iyi olacağını telkin ettiğini anlatır. Anikia buna karşılık biraz zaman istemiş ve bütün servetini derhal Ayios Polieuktos Kilisesi'nin inşaatına harcamış. İustinianos aynı talebi tekrar ettiğinde imparatora onunla birlikte bu yeni kilisede dua etmesini önermiş. İmparator kandırıldığını anlamış, ama "bir şehidi soymaya" cesaret edememiş.

Bu, elbette bir efsane; kilisenin inşası aslında yıllar sürdü ve İustinianos da bunu elbette biliyordu. Ama hikâyenin, uzaklardaki Gregor'un kulağına bu şekilde ulaştığı da anlaşılıyor. Belli ki Anikia'nın kilisesi, İustinianos'ta kıskançlık doğurmuş. Ayasofya da bir anlamda bu huysuz kadına verilmiş bir cevap olmuş.

Ayios Polieuktos Kilisesi devasa bir yapıydı. 135 metrelik bir kitabe düşünün ki bütün kiliseyi tek bir satır halinde (yarım daire şeklindeki nefler dahil!) çepeçevre sarmış olsun. Bu, genişliği 50 metreden fazla, neredeyse kare şeklinde bir bazilikaydı. Doğusunda bir apsis, batısında bir narteks, ortasında bir ambon bulunuyordu, büyük bir avlusu vardı ve muhtemelen vaftizhanesi vardı. Elbette Anikia'nın sarayına da bitişikti. Eğer sadece metin-

Anikia Iuliana'nın portresi.

Polieuktos'tan Venedikliler tarafından çalınan sütun. San Marco.

lere dayanarak bir rekonstrüksiyon yapmak gerekseydi, "altın bir çatı" ile içinde de iki sıra kolonad görecektik; kilisenin geri kalan kısımları yazılı belgelerde öylesine hayalperest şekilde anlatılır ki, zihinde tam olarak canlandırılması mümkün değildir. Arkeoloji, bu işi görmek için iyi bir temel; ama gene de bilgi eksiği var. Eksedranın varlığı ve mimari bir rekabetin söz konusu oluşu, Ayios Polieuktos'u Ayasofya'nın prototipi olarak düşündürtür; mimari geçişi temsil eden kubbeli, geniş bir bazilika. Ancak bu henüz kanıtlanmış değil. Tek söyleyebileceğimiz, Ayios Polieuktos'un bir kubbesinin bulunabileceğidir.

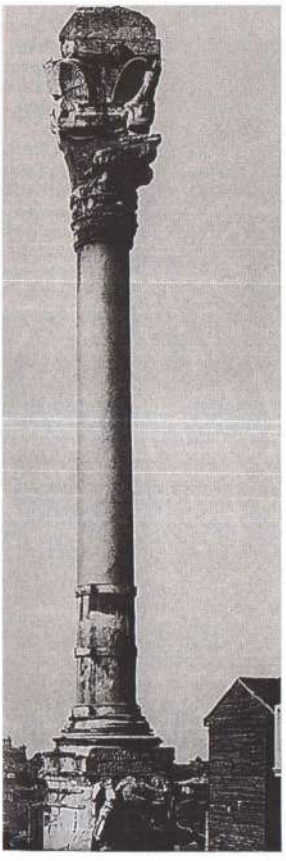
Kilise, en azından 10. yüzyıla kadar ayaktaydı; ama daha sonra anlaşılan depremlerle yıkıldı. 1204'te Venedikliler buradan sadece San Marco Kilisesi'nde kullanmak için sütunları almakla kalmadılar; bazı parçaları başka yerlere de sattılar: sütun başlıklarından biri İtalya'da, Aquileia'dadır örneğin, bir diğeri Viyana'da, bir üçüncüsü de ta Barselona'da.

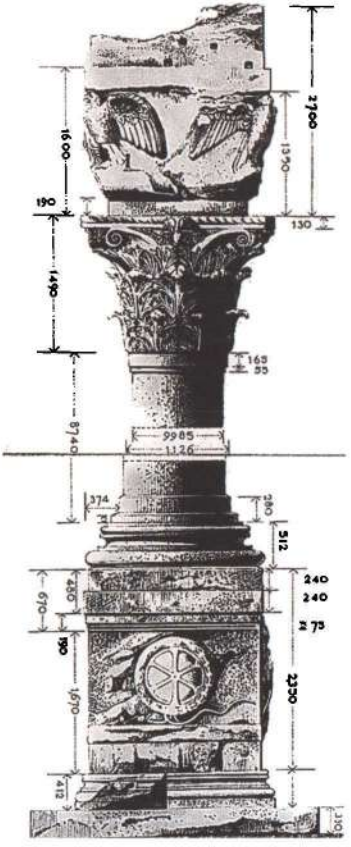
Kıztaşı

Dolap Caddesi'nden, Kıztaşı Caddesi'yle kesiştiği yere kadar biraz yukarı çıkarsak **Kıztaşı veya Markianos Sütunu**'yla (35, krokilere bkz. s. 268 ve 308) karşılaşırız. Bu sütun hâlâ iyi durumda. Kaidesi ve başlığı mermer; 10 metre yüksekliğindeki gövdesi ise iki parça siyenitten (Mısır graniti veya kırmızı Mısır mermeri diye de bilinir) yapılmış.

Korint sütun başlığının üzerindeki bugün mevcut kaidede bir zamanlar İmparator Markianos'un heykeli bulunuyordu. Seyyahların hatıralarına bakılırsa, bu heykelde imparator tahtında otururken görünüyormuş. Sütunun bugünkü toplam yüksekliği 17 metre. Kaidedeki hıristogramın yanında, kuzey tarafında bir rölyefin izleri var: yangından hafifçe erimiş bir yerküre tasviri taşıyan iki Nika figürü. Belli ki Türklerin bu sütuna Kıztaşı demelerinin nedeni bu hanımlar. Yeri gelmişken, Osmanlı anlatılarına bakılırsa bu sütunun, tıpkı Bizanslıların Afrodit Sütunu'na izafe ettikleri gibi, bakireleri ayırt edebilmek gibi büyülü bir gücü varmış.

Kaidede, bir zamanlar bronz harflerle bir kitabenin çakılı olduğu delikler de var. Bu harfler yitip gitmiş, ama kitabe, deliklere bakarak okuna-

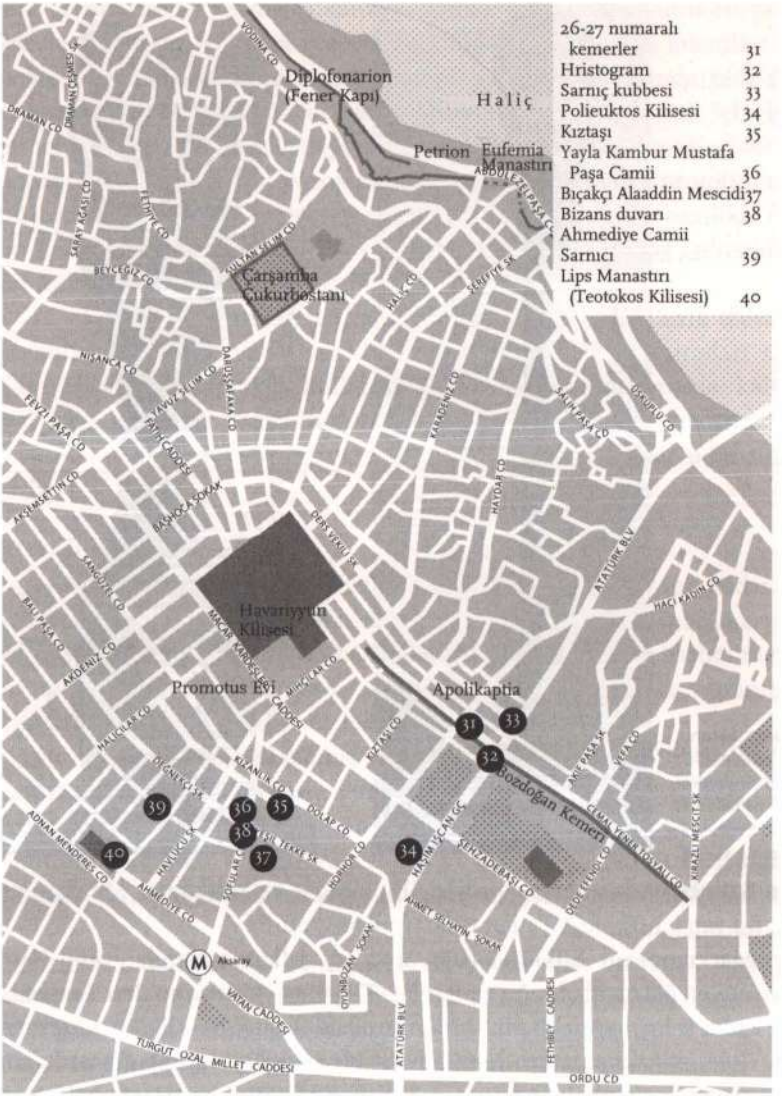

Markianos Sütunu, 1908 yangınından sonra etrafındaki bütün mahalle yok olmuş ve sadece bu sütun ayakta kalmış.

biliyor. Latince bir kitabe bu ve şöyle: "Bu heykele ve Markianos Meydanı'na bakın. Bu yapılar, Prefekt Tatianos tarafından yaptırıldı."

Markianos'un hükümdarlığı, 450-457 yılları arasında; yani Hun akınlarının en ölümcül olduğu zamanlar. Tatianos, Aralık 450'den Temmuz 452'ye kadar şehrin prefekti idi. İkisi arasındaki ilişkiye dair ilginç bir efsane vardır. Geleceğin imparatoru henüz basit bir askerken hastalanıp ordudan ayrılmış ve buranın ahalisinden olan Tatianos bakmış ona. Hasta iyileşince

Havariyyun Kilisesi'nin bulunduğu bölge.

birlikte avlanmaya başlamışlar. Günün birinde Tatianos, şaşırtıcı bir manzaraya şahit olmuş: Markianos güneşin altında uyuyakalmış; bu sırada devasa bir kartal alçalmış ona doğru ve yakıcı güneş ışınlarından kanatlarını şemsiye yaparak korumuş onu. Bunu, Tatianos'un kardeşi de görmüş.

> Şaşkınlığa kapıldılar ve Markianos'u uyandırıp sordular: "Eğer imparator olursan bize ne iyilik yaparsın?" O da cevap verdi: "Ben kimim ki böyle bir iş gelsin başıma?" Ama berikiler sorularını tekrar ettiler. Markianos da dedi ki: "Eğer Tanrı böyle bir iş salarsa başıma, sizi babalarım olarak duyururum." Bunun üzerine berikiler ona 200 nomisma verdiler ve dediler ki: "Şimdi şehre git ve Tanrı seni yükseklere çıkardığında bizi hatırla." O da kardeşlerin kendisine yaptıkları iyiliği hatırladı ve Tatianos'u yanına çağırdı ve onu şehrin prefekti olarak atadı.

Bunun doğru olup olmadığını söylemek güç, ama eğer bakışlarınızı yukarıya çevirirseniz bir zamanlar heykele kaide olmuş impostun üzerinde dört kartalın süzüldüğünü görürsünüz.

Bu sütun ve bu meydan, kaynaklarda sadece bir defa görünür, o da çok kasvetli bir havada. Ağustos 1280'de İmparator VIII. Mihael'in emriyle imparatoriçenin hazinedarı Kaloides burada işkenceyle cezalandırılmış. Sütuna zincirlenmiş. Bir parça parşömen yakılmış başında, saçları da yanmış böylece; sonra burnu kesilmiş. Ruhbana karşı daima tetikte olan imparator, bütün rahiplerin de infazda hazır bulunmasını emretmiş; ama tarihçi Pahimeres'in yazdığına göre "Sadece neler olacağını bilmeyenler geldiler; bunu öğrenmiş olanlar ise nereye güçleri yetiyorsa oraya kaçtılar."

Markianos Meydanı'nın hemen güneybatısında birçok Bizans kalıntısının olduğu bir mahalle var. Burada, Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii'nin (36, krokilere bkz. s. 308) (Hacı Salih Efendi Caddesi, No. 28) ve Bıçakçı Alaaddin Mescidi'nin (37) altında (Molla Hüsrev Caddesi, No. 26) mükemmel korunmuş durumda muhteşem sarnıçlar bulursunuz. Sarnıçlar günümüzde, bu ibadethanelerin kadınlar kısmı olarak kullanılıyor. Sofular Caddesi No. 154-159'un 9 metre kuzeyinde geniş ve uzun bir **Bizans duvarı** da (38,

krokilere bkz. s. 308) var. Yakın zamanlarda bu ikisinin, Constantianae Mahallesi'ndeki dev hamam kompleksinin parçaları olduğu ileri sürüldü. İnşaat 17 Nisan 345'te başlamış ve onlarca yıl sürmüştü. Ünlü bir hatip olan Themistius, İmparator Constantinus'a methiyesinde, imparatorun "kendi adını taşıyacak hamamlar yaptırdığını" söyler; "büyüklüğünü görüyorsunuz; ümit edilir ki güzelliği de büyüklüğüne denktir" der. Roma geleneğine uygun olarak pek çok heykelle süslenen Constantinus Hamamı 3 Ekim 427'de açıldı; ama bu tarihten bile önce keskin bir dini çatışmaya sahne oldu. İoannes Hrisostomos, İmparator Arkadios'un patriklikten ayrılması talebini reddetmekle kalmadı, dahası Constantianae hamamlarına yerleşip takipçilerine de yaklaşan paskalyayı kilisede değil hamamlarda kutlamaları çağrısı yaptı. Constantianae'de büyük bir kalabalık toplandı, ayine mühtedilerin vaftiz edilmesi eşlik etti. Şafak sökerken 400 kişilik bir müfreze hamamlara daldı. Panik başladı; vaftiz için hazırlanan kimi kadınlar korkuyla anadan üryan sokağa kaçtılar. Ne büyük ayıp!

Lips Manastırı

Sıradaki yürüyüşümüz, Likos (Bayrampaşa) Deresi'nin kıyısında başlayacak. Doğru, dere kuruyalı çok olmuş, onun eski yatağında şimdi geniş ve gürültülü Adnan Menderes Bulvarı var; ama Bizans döneminde yaşanacak bir yerdi burası ve derenin sahillerinde de birçok manastır vardı.

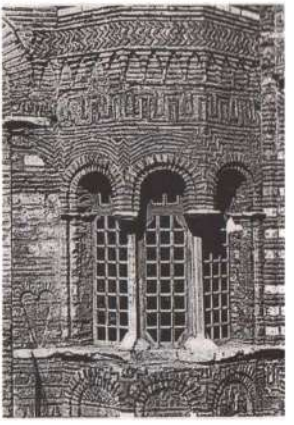
Bunlardan hiç iz yok günümüzde.

Şimdi, Ahmediye Camii'nin altındaki **sarnıcı** (39. krokilere bkz. s. 308) bulmak için güney-batıya ilerleyelim. Yandaki apartmana (Aile Sokak, No. 16) bitişik merdivenden iniliyor bu sarnıca; daracık merdiven: 40 santimetre kenarlı bir kare. Aşağısı, beklenmedik güzellikte!

Bu bölgedeki son tarihi yapıya, Adnan Menderes Bulvarı ile Halıcılar Caddesi'nin köşesindeki Fenari İsa Camii'ne doğru ilerliyoruz. Bir zamanlar Lips adında biri tarafından kurulmuş olan **Teotokos Kilisesi**'ydi (40) burası. Snekhistai Teofones kilisenin kökeniyle ilgili olarak şunları söyler:

> 907 yılı Haziran ayında Konstantinos Lips, imparatoru [VI. Leon – yn.] Havariyyun Kilisesi yakınındaki manastırına, takdis ayinine ve

arkasından kahvaltıya davet etti. Lips [kuzey-batı rüzgârı –yn.] denilen rüzgâr çıktı o anda ve saat üçe kadar öyle şiddetli esti ki, evleri ve kiliseleri yıktı; herkes açık alanlara kaçmak zorunda kaldı bu yüzden; insanlar kıyametin yakın olduğunu söylüyorlardı.

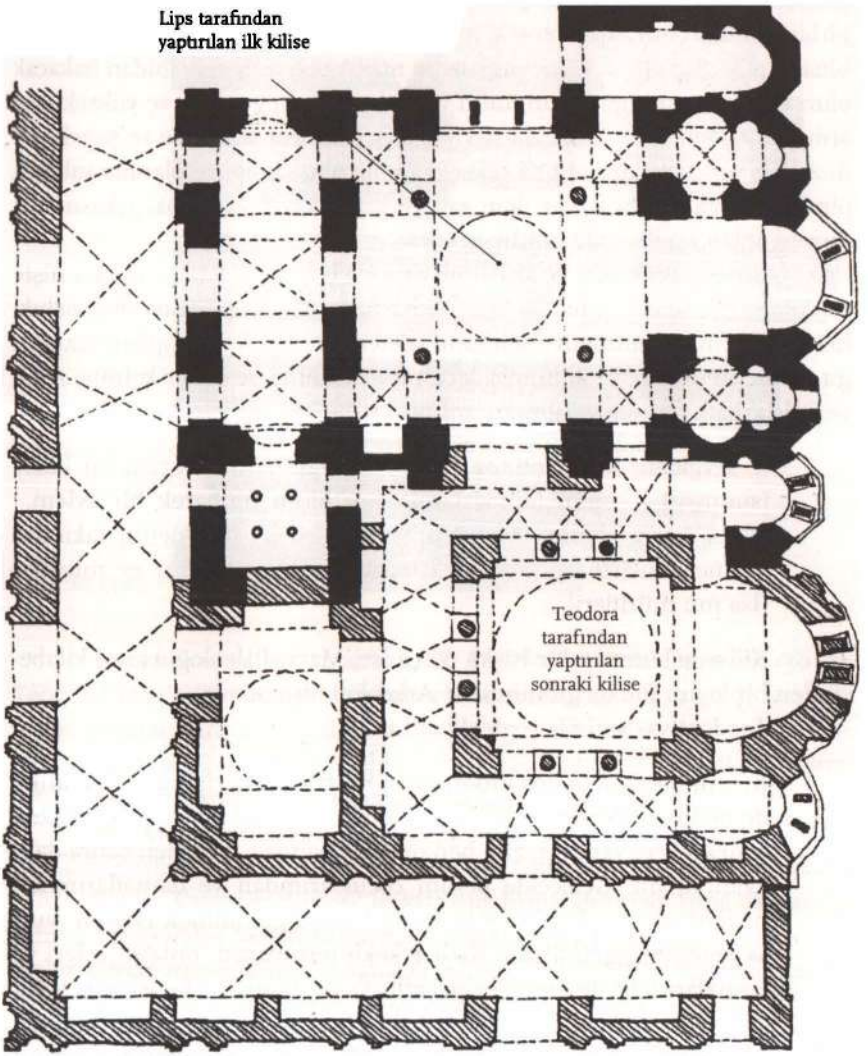

Lips'in apsisi.

Vakanüvis burada bazı müphem ve meşum anlamlar taşıyan kelimelerle oynuyor; yoksa bu olayların hiçbirini öğrenemezdik. Ne yazık ki Konstantinopolis'in topografyasıyla ilgili bilgilerimizin çoğunluğunu, yangın, deprem veya (burada olduğu gibi) kasırga türünden doğal felaketlere göndermelerle öğreniyoruz; ne var ki şehirde yaşayan insanlarla ilgili göndermeler seyrek ve kısa, dahası çoğu zaman da çelişkili. Konstantinos Lips'i alalım; muhtelif kaynaklarda bu adamla ilgili (10. yüzyıl başı veya ortasına tarihlenen) birbirinden bütünüyle farklı üç farklı kariyerden söz ediliyor. Bunların hangisinin doğru olduğunu bilmesek de, şunu kesin olarak biliyoruz: bir zaman geldi ki kurduğu kilise ilgisizliğe mahkûm oldu; ama 13. yüzyıl sonunda restore edildi. VIII. Mihael'in karısı İmparatoriçe Teodora kilisenin hamisi oldu ve bir de kadınlar manastırı kurdurdu burada. Bu arada ana kilise binası, tadilat sonunda epeyce sıradışı bir görünüm kazandı. Bu ayırt edici çizgiler, binanın dışından başlar. Dikkati çeken ilk şey, o dönemin toprak seviyesinin çok aşağıda oluşudur; bu, binayı çevreleyen tırabzanlardan bile görülür. İkincisi de dış yüzeyi örten tuğla bezemeleridir.

Karşımızda, şimdi tek bir yapıya evrilmiş olan Siyam ikizi kiliseler var. Orijinal yapı, kuzeydeki (Adnan Menderes Bulvarı'ndan en uzak olan); burası Teotokos'a adanmış. Mimarisi epeyce özgün; kubbeyi desteklemek için payelerle değil de dört ince sütunla tasarlanmış olan Konstantinopolis'teki (günümüze kalmış) en eski kilise örneği. (Üç kaidenin kalıntılarını hâlâ görebiliyoruz.) Bu mimari tarz genellikle "kapalı Yunan haçı" olarak anılıyor. Bugün yitik olan kubbenin kasnağındaki kartalların sayısına bakılırsa, eteklerinde altı pencere varmış. Plandaki haç,

doğudan itibaren bir apsis üçlüsüyle çiziliyor; kuzey ve güney apsisleri iç mekânda dört yapraklı yonca, dış mekânda elmas yüzeyi şeklinde. Kuzey-güney ekseninde ise simetrik üç büyük pencere varmış. (Bir zamanlar simetrik demek gerek; zira günümüzde güney penceresi yitik.) Kilisenin kuzey ve güneyine ilişik iki küçük şapel bulunuyormuş; keza, doğu duvarında da beş apsis (zamanında bunlar, Bizans mimarlık tarihçilerini çok şaşırtmıştı). Şapellerin girişleri ayrı. Ne yazık ki günümüze kalmamış bunlar; kuzey şapeli yıkılmış, güney şapeli ise güney kilisesiyle birleşmiş. Kuzey yapısının bütünüyle özgün diğer bir özelliği de, ana kubbeyi çevreleyen kemerlerin köşelerinde dört küçük şapel bulunuyor olması. Bunlar bütünüyle ayrı yapılar; herhalde ancak dış merdivenlerden erişilebiliyordu bu şapellere. Kuzey kilisesinin geleneksel bir tasarımı var: üç dehlizli bir esas hacim, üç parçalı bir apsis. Özgün ve büyük ustalıkla yapılmış yontu dekorasyonları, büyük ölçüde korunmuş burada; bu süslemeleri izleme zevkinden mahrum etmeyin kendinizi: pencere tirizleri, kornişler, süs şeritleri ve duvarların her çıkıntısı, ustalıkla işlenmiş ve biçim verilmiş. Geometrik sarmaşıklar şeklinde her seviye ve bölümü ayırt eden nebat süslemeleri, son derece figüratif hurma yaprakları, haçlar, gül desenleri ve kartallarla kesiliyor. Daha sonra yapılan güney kilisesindeki taş işçiliğinin daha düşük kalitede olması da dikkatinizi çekecektir.

Teodora Paleologina, ilk binanın yanındaki İoannes Prodromos'a adanan bu güney kilisesini yaptırmakla kalmadı; bütün yapıya bir de güney galerisi ekletti ki, buraya Paleologos aile kabristanı kuruldu. Güney kilisesinin kubbesinin altındaki alan kuzey, batı ve güneyde sütunlar üzerinde kalan üç sıra kemerle kesiliyordu; bunlar da bu orta alanın etrafında daire şeklinde bir yol teşkil ediyordu. (Osmanlı döneminde bu sütunlar kaldırıldı, ama kaideleri kimi yerlerde halen duruyor.) Üç apsisten kuzeyde kalanı, ilk kilisenin nefinde bulunuyordu. Yani toplam yedi apsis vardı; bunların altısı günümüze kadar kalmıştır ve binanın doğu yüzüne muhteşem bir güzellik katarlar. Küçük ama yüksek şapellerden birinde kutsal emanetler saklanıyor ve aşai ayini için ekmek de burada hazırlanıyordu; diğer şapel ise ayin eşyalarının ve cüppelerin konulduğu bir tür soyunma odası gibiydi. Kilise, birçok yangın ve restorasyonu atlatmayı başardı; kornişlerdeki ve pencere çerçeve-

Lips Manastırı (Teotokos Kilisesi) planı

lerindeki kimi taş kakmaları günümüze kadar ulaştı. Bu komplekste yapılar birbiri içinden çıkar, tıpkı yerdeki mozaiklerde birbiri içinden çıkan mucizevi binalar gibi. Şapellerin yüksekliği de bu masalsılığı artırır; doğudan bakacak olursanız kilisenin her bölümünün ve her apsisinin genişlik ve yükseklikçe ardışık sıralanışı (bu düzen ilk bakışta fark edilmez) ve kubbe ve şapellerin düzensiz yerleşimi dikkatinizi çeker. Yapının akışkanlığı ve planına yabancı olmayan birinde bile gözler ilkin sadece kaosa kayar; bu kaos, arkasındaki düzeni anlamayı ilk anda imkânsız kılar.

Kuzey kilisesinin üç apsisinin dışında boydan boya uzanan kornişte bir kitabe kazılı. Bir zamanlar kurşun harflerin çakıldığı yerlerdeki boşluk, her bir harfin 9 santimetre olduğunu gösteriyor. Kitabenin toplam uzunluğu ise 14 metre; ancak bunun sadece yarısı günümüze kadar kalmış. Altılı vezinle arkaik formda yazılmış, zarif bir kitabe bu:

> ... sevgiden. Konstantinos Tanrının Anası'na muhteşem bir kilise [sunuyor] ... onun [dindar] mizacını ölçen mübarek bir eylem... ey en temiz Hanım [Meryem] semavi nurun [Cennetin] sakinleri ve meskûnlarına göster ... Armağanım bir kilisedir, ey müritler [İsa'nın müritleri].

Kilisede bulunan bir başka parça ise, Maria Paleologina'nın kitabesinden bir kısım (bu da günümüzde Arkeoloji Müzesinde).

Teodora vasiyetinde şöyle diyordu:

> Kızımın bedeni [Ayios Prodromos] Kilisesi'nin girişinin sağ tarafına defnedilsin. Benim ve haysiyetli anamın mezarları kapıyı geçtikten sonraki yere yapılsın; zira ben ondan ayrılmayı öldükten sonra dahi kaldıramam. Gelecekte benim çocuklarımdan ve damatlarımdan hangisi olursa olsun sağlıklarında buraya gömülmek isteyen olursa gereğince gömülsün. Kızlı erkekli torunlarım, onların eşleri ve çocukları için de aynı şey geçerli olsun, bunların hepsi için yıllık anmalar yapılsın. Karşı taraf, eski Meryem Kilisesi'nden çıkarken sol tarafınızda kalan yer, imparator oğlum ne amaçla kullanılmasını istiyorsa o amaçla kullanılsın.

Lips'teki kitabe.

Burada kastedilen imparator, II. Andronikos Paleologos idi. 1303'te Teodora, 1324'te Andronikos'un karısı Montferratlı Eirene, 1332'de imparatorun kendisi buraya defnedildiler. Paleologos ailesinden daha az önemli pek çoklarının nihai istirahatgâhları da burası oldu; bu yüzden 14. yüzyıl ortalarında bir narteks daha eklendi binaya.

Bu mezarların arasındaki kendi soyundan bir kadın, Rus Hacı Diyakoz Zosima'nın çok dikkatini çekmişti: "İşte Lips Manastırı; Moskova Büyük Prensi Vasil Dmitriyeviç'in kızı Rus İmparatoriçesi Anna da burada yatıyor." İmparator hanedanından altı üye buraya gömülmüştü, ama Anna hiçbir zaman imparatoriçe olmamıştı aslında; kocası VIII. İoannes, 1421'de taç giymişti ama zavallı Anna, bundan daha önce, 1417'de vebadan ölmüştü. Zosima'nın kişisel bir bağı da vardı Anna'yla: Zosima, 1411'de prensesi müstakbel kocasının yanına, Konstantinopolis'e getiren heyetteydi.

VIII. İoannes ve Moskova Prensesi Anna Vasilyevna. Kiev Metropoliti Fotiy'in sakkos'u (cübbesi), 15. yüzyıl, Moskova.

Tarihçi Dukas, bu evliliği şöyle anlatır:

> İmparator Manuel, oğlu İoannes için bir eş bulmak istiyordu. Ve Rusya hükümdarına adam salıp kızını [oğluna] gelin olarak getirtti, ama hanedan tacını giydirmek istemedi kıza, çünkü daha 11 yaşındaydı. Bundan üç yıl sonra veba şehri kavurdu, pek çok insan hıyarcık çıkartarak ölüp gitti, İmparatoriçe Anna da öyle; ve şehirlileri kedere boğdu.

Osmanlılar sadece güney kilisesindeki hanedan kalıntılarını kaldırdılar; ancak kuzey kilisesinin nefi ve narteksi ile dış narteksinde, 1929'da çok sayıda dokunulmamış asilzade iskeleti açığa çıkartıldı (toplam 32). Andronikos Paleologos'un mezarı, kuzey kilisesinin manastırının kuzey duvarının karşısındaydı; Teodora'nın mezarı ise güney kilisesinin güney çıkışına yakın bir yerde, kapının sağındaki narteksteydi.

Ama biz, İmparatoriçe Teodora'nın hayatta ve aktif olduğu zamanlara dönelim. İmparatoriçe dul kalınca, Lips'te kurdurduğu 50 kişilik kadınlar manastırına çekildi. Teodora'nın yönetmeliği, olanca ayrıntısıyla anlatır burada nasıl bir hayat öngörüldüğünü. Günlük yiyecek istihkakı bile listelenir. Salı ve perşembe günleriyle hafta sonlarında her rahibe balık, peynir ve sebze yiyebilirdi; pazartesileri sadece sebzeyle deniz mahsulleri, çarşamba ve cuma günleri ise sadece sebze. Bayram günlerinde gündelik istihkaklara süt veya yumurta eklenebilirdi. Masadayken "rahibeler yazılı oturma nizamını takip ederler, yani nerede oturacakları üzerine tartışma yapılmaz, gurur yahut kıdem bahanesiyle veya daha ileri bir eğitim almış olduğu için veya sözüm ona daha yüksek fazilet iddiasıyla veya yaşın getirdiği ayrıcalıkla veya para vererek başka yemek istenmez."

Rahibeler; manastır nizamnamesinden, 14. yüzyıl.

Her rahibe, nisan ve ekim aylarında yeni kıyafetler (bu arada eskilerini teslim ederler) ve her yıl da bir çift yeni ayakkabı alırlardı. Rahibelerin, "bilhassa genç kadınların" yılda dört defa yıkanmaları beklenirdi, ama hekim tavsiyesiyle yıkanmak da mümkündü. Manastırı her hafta bir hekim ziyaret ederdi; hekim ayrıca hastalık numarası yapanları da açığa çıkarmakla yükümlüydü. Rahibelerin aileleriyle bütün ilişkilerini koparmaları istenirdi, ama faziletten yana daha üstün olanların ölüm halinde akrabalarını ziyaret etmelerine izin verilirdi. Bu durumda da daha yaşlı bir rahibe genç olana eşlik ederdi, günbatımından önce de dönmeleri gerekirdi.

Kiliselerin her birinde ikişer rahip bulunurdu; bunlar 13. yüzyılın sonunda yılda 12 altın nomisma, 50 ölçek (833 litre) hububat, 36 ölçek de (490 litre) şarap alıyorlardı. Kadınlar manastırının günah çıkartan papazı bir keşişti; ayda bir gelirdi buraya ve özel bir odada üç gün kalırdı; her gününü de kilisenin narteksinde rahibelerin günah çıkarmalarını dinleyerek geçirirdi. Nizamnamede Teodora, rahibelerin "bütün konuşmalarını, yaptıklarını ve planlarını anlatmaları" gerektiğini söyler; yalnız "kutsal babaların konuşmamızı yasak ettiği gizli tasarılar" buna dahil değildir. Bu oda aynı zamanda, kilisenin kâhyasının gerek duyulduğunda kaldığı yerdi.

Ama "meşum şüphelerden kaçınmak için" onun günbatımından sonra rahibeleri görmesi yasaktı. "Kapılar, manastıra yaklaşanlara tamamen kapalı olacak. Kutsal kiliseleri görmek ve ibadetlerini yapmak yahut sevgilerinden ötürü müteveffalarımızın mezarlarını görmek için dini amaçlar güdenler hariç tutulacak olursa, imparator ile imparatorun maiyetinden muteber ve seçkin üyeler dışında kimse manastıra girmeyecek."

Asil kadınlar yeminlerini ettikten sonra yanlarında bir, hanedan ailesinin mensupları iki, prensesler ise dört hizmetçi bulundurabiliyorlardı. Bununla birlikte, Teodora kendisini (mütevazılıktan bütünüyle uzak olarak) "ben, majesteleri hazretleri" diye anıyordu. Ayrıcalıklı rahibeler, diğerleriyle birlikte yemekte veya ayine katılmakta da serbesttiler.

Manastır, hayır işleri de yapıyordu; bunlar esas itibariyle, kadrosunda üç hekim (bunların her biri yıllık 18 nomisma ücret alıyordu ki, bu, bir rahibinkinden çok fazlaydı!), bir asistan, bir hemşire, üç eczacı, bir kan alma uzmanı, üç hizmetçi, bir de aşçı bulunan 12 yataklı bir hastanenin idamesine harcanıyordu.

Manastır, şehrin düşmesinin neredeyse hemen ardından camiye çevrildi. 1622'de korkunç bir yangın yaşadı, sütunlarını orada kaybetti; 1917 yangınından sonra ise tamamen terk edildi.

Alexius Macrembolites. "Oratio historica," A. Papadopoulos-Kerameus (ed.) *Analecta Hieroslymitikes Stachyologias*, Cilt 1. St. Petersburg 1897, 58-59.

Asutay-Effenberger, N. A. Effenberger, "Die columna virginea und ihre Wiederverwendung in der Süleymaniye Camii," *Millennium* 1 (2004), 369-407.

Berger, A. "Zur Topographie der Ufergegend am Goldenen Horn in der byzantinischen Zeit," *Istanbuler Mitteilungen*, 45 (1995).Delehaye, H. "Un groupe de recits utiles a l'ame," *Melanges Bidez*, Cilt 1. Brüksel 1934, 262-266.

Connor, C. "The Epigram in the Church of Haigo Polyeuktos in Constantinople and Its Byzantine Response," *Byzantion* 69 (1999).

Çetinkaya, H. "Recent Finds at Vefa Kilise Camii of Istanbul," *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies*, Cilt III. Londra 2006, 77.

Dark, K.R. "The Eastern Harbours of Early Byzantine Constantinople," *Byzantion*, 75 (2005), 153-163.

Die Gedichte des Christophonos Mitylenaios, ed. E. Kurz, Leipzig 1903, no. 11.

Eklesiai Byzantina exakriboumena, ed. M. Gedeon. Konstantinopolis 1900, 127-134.

Eustratii presbyteri. *Vita eutychii patriarchae Constantinopolitani*, ed. C. Laga, Turnhout 1992, lin. 347-349.

Gautier, P. "Précision historique sur le monastère de Ta Narsou," *Revue des* études *byzantins*, 34 (1976), 104-108.

Ioannes Geometress. *Progymnastmata*, ed. A. Littlewood. Amsterdam 1972, 11.

Kleiss, W. "Neue Befunde zur Chalkopratenkirche in Istanbul," *Istanbuler Mitteilungen*, 15 (1965), 149-167.

Kleiss, W. "Grabungen im Bereich der Chalkopraterkirche in Istanbul 1965," *Istanbuler Mitteilungen*, 16 (1966), 217-240.

Latoud, D. "Le sanctuaire de la Vierge aux Chalcopratia," *Echo d'Orient*, 23 (1924).

Mango, C. Değerlendirme yazısı: C. Striker, Y. Doğan Kuban, "Kalenderhane in Istanbul," Mainz, 1997 / *Byzantinische Zeitschrift* 91 (1998), 586-589.

Mango, C. "The Work of M. I. Nomides in the Vefa Kilise Camii, Istanbul," *Mesaionika kai Ellenika*, 3 (1990), 421-429.

Mango, C. "The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate," *Dumbarton Oaks Papers*, 54 (2000), 173-188.

Mercati, G. "Gli anedotti d'un codice Bolognese," *Byzantinische Zeitschrift*, 6 (1897).

Oikonomides, N. "Life and Society in Eleventh Century Constantinople," *Südostforschungen*, 49 (1990), 5-6.

Özgümüş, F. "A Byzantine Church at Sirkeci in Istanbul," *Reading Medieval Studies* 30 (2004), 1-15.

Özgümüş, F. "2005 Yılı İstanbul Çalışmaları Bilimsel Raporu," *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. XXIV.2, 29 Mayıs – 2 Haziran 2006, Çanakkale, ed. F. Bayram, B. Koral, Ankara 2007, 528-529.

Седов, Вл. В. Килисе Джами: Столичная архитектура Византии. М., 2008.

Talbot, A.-M. "Miracles of St. Photeine," *Analecta Bollandiana*, 112 (1994), 101.

Yannopoulos, P. "Notes sur l'emplacement de l'oikoumenikon didaskaleion," *Byzantion* 44 (1974).

Varia graeca sacra, ed. A. Papadopoulos-Kerameus, St. Petersburg 1909, 38-39.
Varsallona, J. "The Date and the Function of the Northern Annex of Vefa Kilise," *Bisanzio e l'Occidente, I, 2018. 29–42.*
Westbrook N. "The Accounts of the Nika Riots as Evidence for sixth-century Constantinopolitan Topography," *Journal of the Australian Early Medieval Association 7, 2011, 33–54.*
Zwei griechische Texe über *die hl. Theophano die Gemählin Kaisers Leo VI*, ed. E. Kurtz, St. Petersbug 1898, 3-4.

Sekizinci Bölüm

VATAN CADDESİ'NDEN FATİH ve FENER'E

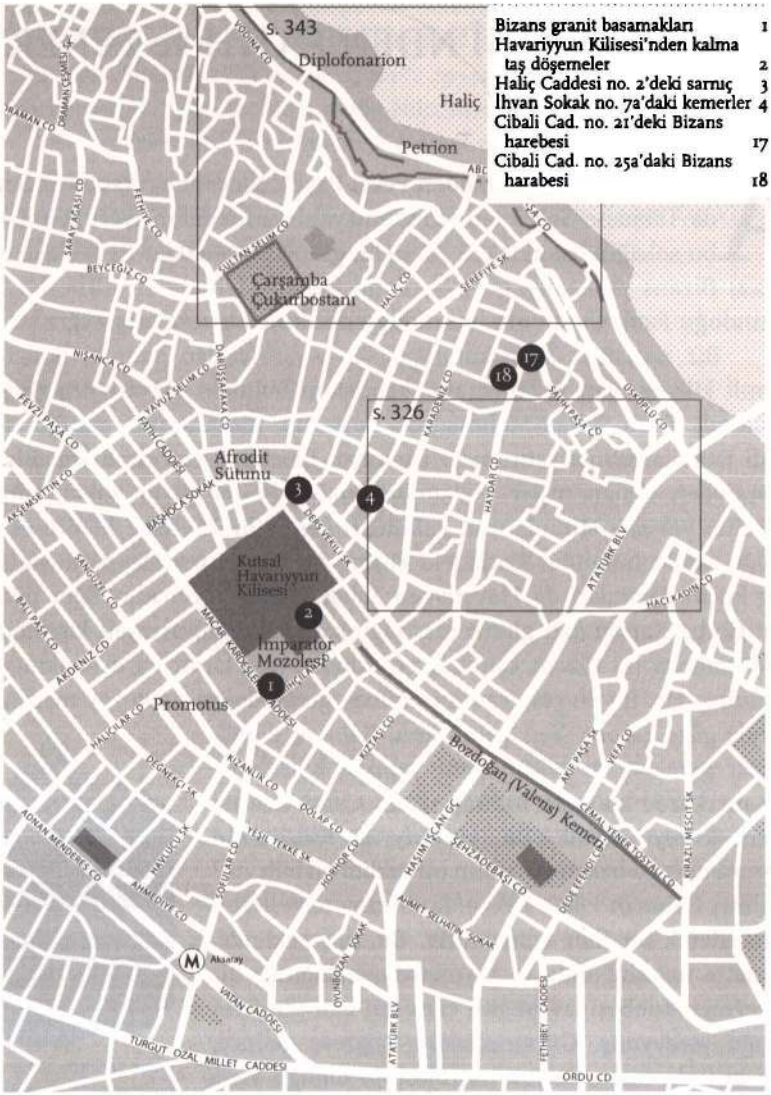
Dördüncü Tepe [Fatih]

Artık Halıcılar Caddesi'nden Fevzi Paşa Caddesi'ne çıkabiliriz. Sonra da Tabhane Sokak'tan tırmanmaya devam edelim (yeri gelmişken bu sokağın başındaki 4 metrelik **granit basamaklar** (1, krokiye bkz. s. 322) Bizans yapısıdır); böylece, Fatih Sultan Mehmed'in türbesinin de bulunduğu Fatih Camii'nin bulunduğu dördüncü tepeye erişeceğiz.

Bir zamanlar Konstantinopolis'in Ayasofya'dan sonraki ikinci en önemli kilisesi olan ve imparator kabristanı bulunan Havariyyun Kilisesi buradaydı. Fatih Sultan Mehmed de, imparator mezarlarının olduğu yerde ebedi istirahatgâhına yatırılmayı istemişti. Elbette, cami yapılırken Bizans kilisesinden alınan taşlar kullanıldı, ama belli bir planı yoktu bunun. Kilisenin yekpare sütunlarının kalıntıları ise Fatih Tabhane Medresesinin olduğu yerde bulundu. Camideki çeşme ve burayı çevreleyen duvarların bazı küçük kısımları da Havariyyun Kilisesi'nden alınmadır. Eğer güneyden, Çorba Kapısından girerseniz, sağınızda kalan duvarın alt kısmındaki **taş döşemeler** (2) Bizans kalıntısı; en azından bazı tarihçiler öyle olduğunu düşünüyorlar. Bu en çok, caminin güney girişinde, ya da kuzey merdivenlerinde göze çarpar. Yeri gelmişken, Kâbe'ye dönük olması gereken ve bütün yeni yapılan kiliselerde tam merkezde bulunan mihrap, Fatih Camii'nde iki derece kuzeye dönük. Bu, Havariyyun Kilisesi'nin doğruca doğuya bakan apsisinin bir taklidi olabilir mi? Yıkılmış bulunan kilise hakkında, Bizans temellerini takip ederek bir fikir edinebiliriz. Bu, haç şeklinde, 37 metre uzunluğunda ve 38 metre genişliğinde bir kiliseymiş; kubbesi ise bugün caminin batı girişinin olduğu yerdeymiş. Günümüzdeki hazireye gelince, belli ki ünlü imparatorluk mozolesinin olduğu yerde bu; demek ki çapı 50 metre civarıymış.

Kilise şeklinde buhurdanlık; muhtemelen Havariyyun Kilisesi, 12. yüzyıl.

1 Bizans granit basamakları
2 Havariyyun Kilisesi'nden kalma taş döşemeler
3 Haliç Caddesi no. 2'deki sarnıç
4 İhvan Sokak no. 7a'daki kemerler
17 Cibali Cad. no. 21'deki Bizans harebesi
18 Cibali Cad. no. 25a'daki Bizans harabesi

Havariyyun Kilisesi'nin bulunduğu bölge.

Beşaret minyatürü, 12. yüzyıl. Burada büyük ihtimalle Kutsal Havariler temsil ediliyor.

Ama bütün bunlar elbette sadece varsayım. Yakınlarda bulunan ve Bizans kökeninden kesinlikle şüphe edilmeyen tek yapı, Haliç Caddesi 2 numaradaki **sarnıç** (3, sağdaki krokiye bkz.). Havariyyun Kilisesi, sadece minyatürlere ve (Venedik'teki San Marco Kilisesi gibi) birtakım acınası taklitlerine bakarak hayal edilebilir. Yüzlerce kaynakta bahsedilir bu ünlü Konstantinopolis kilisesinden, nazım ve nesir şeklinde sayısız methiyesi de vardır. Şu, 1200 dolaylarında Nikolaos Mesarites tarafından yazılmış biri:

Tanrının bütün diğer kiliseleri kargaşa içinde, rahipler de huzurla söyleyemiyorlar ilahilerini, çünkü kalabalık rahat vermiyor; ama bu kilise hür ve öyle şeylerden ari. Bu kilisenin içinde bulunan hatta yanından geçen biri, onun yeryüzünde değil gökyüzünde kurulu olduğunu söyleyecektir. Onun etrafını mis kokulu safranlar, kınaçiçekleri, leylaklar, taze nilüferler ve sümbüller, güller ve zakkumlar sarmıştır. Kilisenin yukarı galerisinde yürüyen birinin gözleri hayranlıkla takılır, kuzeyde ve güneydeki denize. Üstelik ne çok, ne geniştir şu surların arkasında gördüğü engin kırlar!

Kilisenin batı tarafında bir okul vardır. Burada gramer öğretirler ve her yer kitaptır. Gençler derslerini ezberlerler devamlı ve revakta ileri geri volta atar dururlar; kimileri defterlerini taşırlar koltuklarının altında; yıllarını bu işlerle geçirmiş yaşı daha büyük olan kimileri de ellerinde tabletleri, ödevlerini çözerler ki, gençleri hayretler içinde bırakırlar. Daha yüksek ve daha üstün aşamaları geride bırakmış olan kimileri ise cümlelerden ağlar örer. Kimilerinin de çömelmiş, doğru hecelemelerle uğraştıklarını görürsünüz belki. Fazla ileri gitmenize gerek yok: hesaplamalarla uğraşanları da göreceksiniz. Ancak buradan geçip de öğrencilerin okul hayatını gören herkes bütün ömrü boyunca bir çocuk, bir öğrenci olmak ister. Ve bütün babalar buraya gönderirler çocuklarını ve onlar bu kilisenin etrafında kuş cıvıltıları gibi şakırlar boyuna.

Bu kalabalık yerde kitlesel ayinler de yapılırdı. Yine Mesarites'in anlattığına göre:

Bakıp kalmayın bu manzaraya, çevredekilere, domuz çobanlarına ve zor hayat süren başka insanlara, şarap testileri eğdirilip ekmek parçaları dağıtıldığında herkesi korkutan şu kaba boğuk "Ohhhh" sesini çıkaranlara. Bu derin "Ohhhh"ları, bu hırıltılı, ürkütücü seslerini duymamış olanların korkudan nasıl donakaldıklarına, oysa bu hırıltıya alışkın olanların nasıl gülmekten iki büklüm olduklarına bakın.

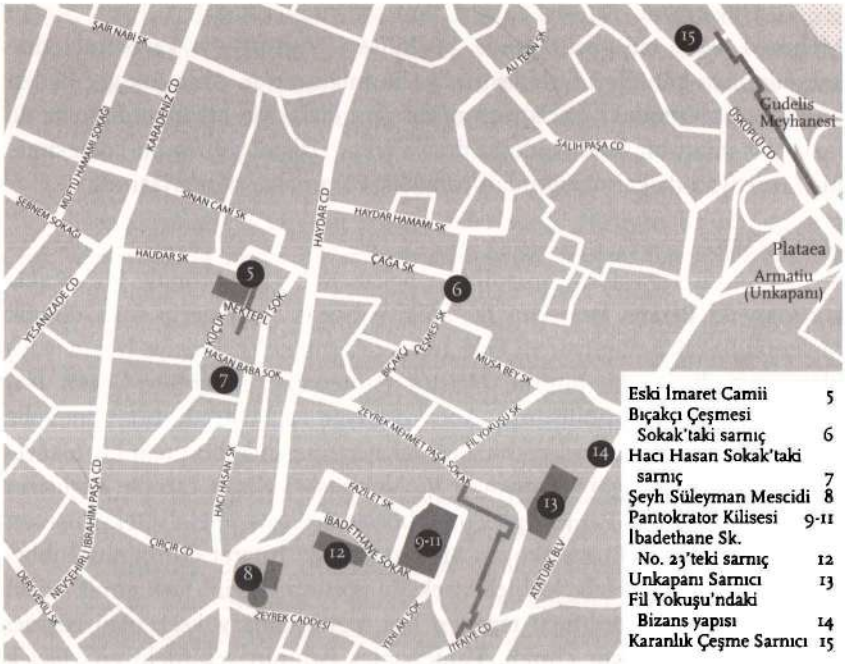
Havariyyun Kilisesi 1453'te tam bir viraneydi zaten. Fatih Sultan Mehmed şehri ele geçirdiğinde bu kiliseyi, Ayasofya'yı kaybetmelerine karşılık biraz gönülleri ferahlasın diye Rumlara verdi. Ama çok geçmeden bu kilisenin Ortodoks Hıristiyan nüfus için fazlasıyla büyük olduğu ve de fazlasıyla viran bir halde olduğu ortaya çıktı. Dahası şehrin bu bölgesinde hiç Hıristiyan da kalmadığından patriklik Pammakaristos'a taşındı.

Eski İmaret

Şimdi sağa dönüyoruz İhvan Sokak No. 7'nin önünde bir saçakla korunan iki **Bizans kemerini** (4, krokiye bkz. s. 322) geçip sağa, Küçük Mektepli Sokak'a dönüyor ve **Eski İmaret Camii**'ne (5, krokiye bkz. s. 326) ulaşıyoruz. Bir aralık bunun, Hristos Pantepoptes (Her-Şeyi-Gören İsa) Kilisesi olduğu düşünülüyordu. Ancak yaşayan en büyük Konstantinopolis uzmanı Cyril Mango, sadece bir Rus vakayinamesinde bulunan bir hikâyeye işaret etti; buna göre İmparator V. Aleksios, 9 Nisan 1204'te haçlıların kuşatması sırasında Pantepoptes'in kubbesine çıkmış ve Haliç'teki düşman filosunu gözlemiş. Bunu okuyan Mango da Eski İmaret Camii'nin kubbesine tırmanmış ve Haliç'in hiçbir şekilde görünmediğini fark etmiş –Eski İmaret'in olduğu dördüncü tepeden beş metre daha yüksek olan beşinci tepe, görüşü kapatıyor çünkü. Pantepoptes isminin şehirdeki en yüksek mevkiye işaret ettiğini vurgulamaya gerek yok; bu mevki ise beşinci tepede, Sultan Selim Camii yakınında bulunuyor.

Eski İmaret adıyla camiye çevrilen kilisenin Hristos Akataleptos (Akla Sığmaz İsa) Kilisesi olduğunu ileri sürenler var. Burası, devletin manastır hazinelerini kendine mal edemeyeceğini karar altına alan 1367 kilise konsilinin toplandığı yer olarak biliniyor. Başka bir varsayıma göre ise Eski İmaret'in çevrildiği kilise, Ayios Konstantinos Kilisesi olabilir. Akataleptos, Pantokrator'a yakın bir yerdeydi; tıpkı Eski İmaret'in de Zeyrek Camii'ne yakın bir yerde olduğu gibi. Bu yakınlığı biraz da, Kıbrıslı Gregorios'un (13. yüzyıl) patrik olmadan gönderdiği bir mektuptan biliyoruz:

> Bana bu kitapları getiren kişi beni eski yerimde aramasın –orada bulamaz, zira biz Hristos Akataleptos Kilisesi'nde kalacağız.

Pantokrator Manastırı'nın bulunduğu bölge.

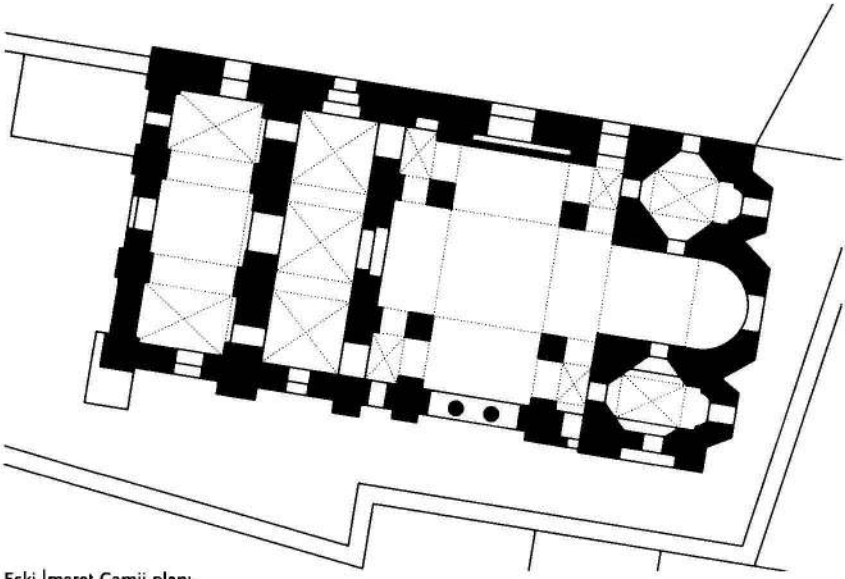
> Eğer ulak yolu bilmiyorsa, Pantokrator'a gelsin ve orada Kıbrıslı Gregorios'un nerede olduğunu sorsun yahut birinin kendisine manastırı göstermesini istesin; nihayetinde oraya yakın bir yerdeyiz ve bu yıllar içinde birbirimizi gayet iyi tanıdık.

Bunun hangi kilise olduğu sorusunu bir kenara bırakalım. 11. yüzyılda inşa edildiğini ve son derece zarif bir yapı olduğunu biliyoruz. Kubbe, 12 yüzlü bir kasnağın üzerinde duruyor; bu yüzlerin her birinde, güller ve svastikalarla (bunun, antik bir güneş sembolü olduğunu hatırlıyoruz elbette) bezeli madalyonların sergilendiği dekoratif tuğla nişler var. Kasnaktaki pencerelerin üst tarafları kemerli, bu da kubbeyi adeta deniz

V. Aleksios
Eski İmaret'in kubbesinden
Haliç'i göremezdi.

kabuğuna benzeten bir "dalgalanma" etkisi yaratıyor. Kilisenin tasarımı, dört destekli kapalı haç modeline dayanıyor; iki narteks ve üç de apsis modeli tamamlıyor. Dış narteks, çapraz kemerlerle üç bölüme ayrılıyor; bu kemerlerden ortada bulunanı diğerlerinden daha geniş, tonozlu ve üzerinde kendi (penceresiz) kubbesini taşıyor. Nartekse açılan kapı, büyüleyici kırmızı mermerden (kilisenin diğer kapılarının çerçeveleri de mermer). Narteksin merkezinden bir koridor uzanıyor; koridorun ortasında, haç biçimli planda haçın üst kısmına hilal şeklinde bir alınlıkla geçiliyor, burada iki mermer sütunun desteklediği zarif bir üçlü arkad bulunuyor. Sağda ve solda iki izole hücre de var; hücrelerde kilisenin ana bölmesine bakan

Eski İmaret Camii planı.

küçük pencerelerin açılmış –bunlar belli ki soylu ailelerin hanımları (belki de zorla rahibeliğe mahkûm edilmiş kadınlar) için dua mahalli. Başka yerlerde de olduğu gibi dört Bizans desteğinin yerini Osmanlı konstrüksiyonları almış; haçın kollarını sınırlayan kolonadlar da duvarla örülmüş. Ancak güney kolunun kemer aynalığındaki pencereler duruyor, yan apsisin muhteşem mermer kornişleri de (ortadakinden farklı olarak) günümüze kadar gelmiş. Kakmalı kornişler ve şeritler, ayrıca doğu duvarının dış cephesindeki sıva, orijinal bezemelerden. Apsiste ise sadece mermer zemin günümüzü görmüş. Eski İmaret, 1990'larda tadilattan geçirilmiş: eski minare kaldırılmış, böylece de, 15. yüzyılda minarenin inşası sırasında örtülen ve bu sayede günümüze kadar bozulmadan gelen Bizans dış narteksindeki duvarın bir kesiti açılmış. Bu talih ilginç bir keşfe de yol açmış; dış narteks başlangıçta açık bir arkad imiş, bütünüyle kapalı bir mekâna çevrilmesi ise Paleologos döneminde gerçekleştirilmiş. Kilisenin sınırlarını, altındaki sarnıç tayin ediyor, ama oraya erişme şansınız çok

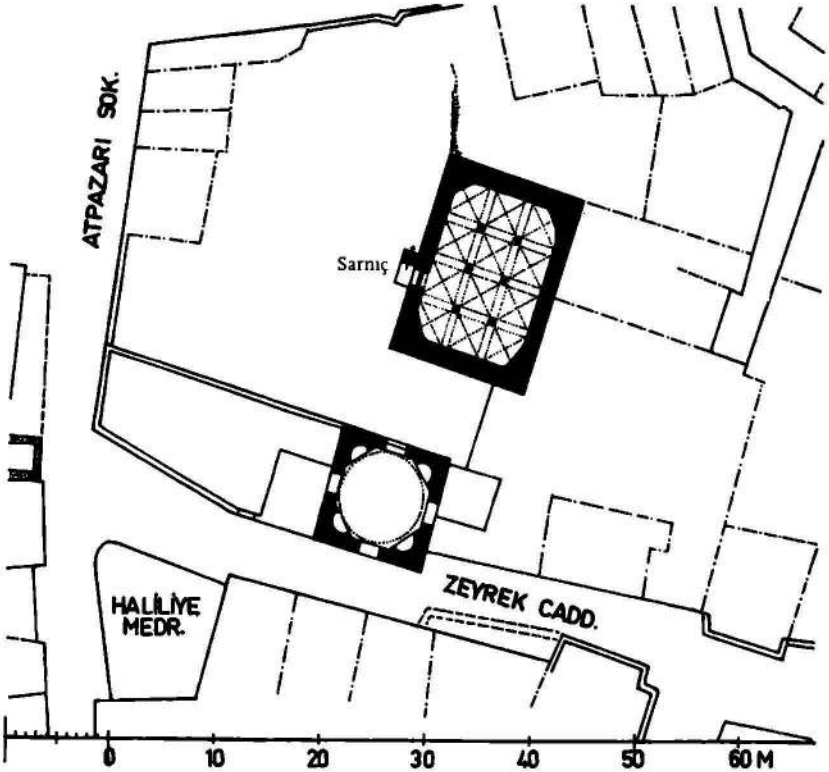
az. Bıçakçı Çeşmesi Sk. 19'da bir **sarnıç** (6, krokiye bkz. s. 326) daha var. Yakındaki Hacı Hasan Sokak 17-21 numaralar arasında bir **Bizans duvarı** (7) yer alıyor, ama bunun ilk işlevi de (teras mı, sarnıç duvarı mı?) meçhul.

Pantokrator

İtfaiye Caddesi bizi Pantokrator (Evrenin Hâkimi) Kilisesi'ne götürecek. Manastır, günümüzdeki, Zeyrek Kilise Camii adıyla da bilinen Zeyrek Camii'nin bulunduğu yerdeydi, ama onun sınırlarından her yönde 200-300 metre daha geniş bir alanı kaplıyordu. Topraktan uç vermiş kimi duvar kalıntılarından sürebiliriz onun sınırlarını. Pantokrator, yerin altından çıkıp da üzerindeki şu köhne yapıları yerle bir etmek için mücadele etmektedir adeta.

Karşılaşacağımız ilk yapı, Atpazarı Sokak ile Zeyrek Caddesi'nin köşesindeki **Şeyh Süleyman Mescidi** (8, krokiye bkz. s. 326). Bu Bizans yapısı, Zeyrek Camii'nin 250 metre batısında; ancak Bizans döneminde ne olduğu tespit edilmiş değil. Günümüzde mescit olarak ibadete gelenlere kapısı açık. İçeri girdiğimizde kendimizi daha ziyade mozoleyi andıran sekizgen bir mekânda buluyoruz. Bir başka varsayıma göre burası bir manastır kütüphanesi. Dediğimiz gibi, kökeni henüz belirsiz. Zeminin 1,5 metre altında başka bir mekân daha var. Burası da sekizgen; neredeyse hiç şüphesiz, bir mezar alanı. Bu binanın biraz kuzeyinde, park yerinin altında, 6. yüzyıldan kalma 6 sütun tarafından desteklenen bir **Bizans sarnıcı** bulunuyor. Sarnıcın duvarlarındaki resimler, Bizanslıların burayı rezervuar olarak değil başka bir amaçla kullandıklarına tanıklık ediyor. Ancak ziyaretçilerin yeraltı mekânlarından herhangi birine inmesi mümkün değil.

Günümüzde **Zeyrek Camii**'nin bulunduğu yer (yani eski **Pantokrator Manastırı**'nın ana kilisesinin yeri) ilk zamanlar hiç de dini amaçlarla kullanılmıyormuş. Şehrin efsanelerinden birine göre, "Büyük Constantinus burada bir genelev yaptırmıştı. Şehvete tutulan insanlar oraya gider, orada yaşayıp zina eden kadınlarla birlikte olurlardı. Genelevin içinde, sütunların arasındaki halkalara asılı perdelerle kapatılan bölmeler vardı. Hovardalar bu şekilde eğlenirlerdi." Bu genelevin İmparator Teofilos'un karısı tarafından 9. yüzyılda yıktırıldığı iddia ediliyor; imparatorun karısı, kendisini aldattığını öğrenince ona böyle nisbet yapmış.

Şeyh Süleyman Mescidi tarihçiler tarafından hiç incelenmedi.

Ama biz, bu manastırın günümüze kadar kalmayı başarmış kilisesine dönelim şimdi. Bu, İmparator İoannes II. Komnenos ve karısı Eirene tarafından 1118-1136 yılları arasında yaptırılmış (eski ahbaplarımız bunlar; portrelerini Ayasofya'da görmüştük). Bina, birbiriyle bağlantılı üç kısımdan oluşuyor.

İlk yapılan, **güney kilisesi** (9, krokiye bkz. s. 332); manastırın İmparatoriçe Eirene tarafından kurulan ve Pantokrator'a adanan baş altarı burada. Dört sütunlu, haç-kubbeli bir yapı bu; plandaki bu haç suretini

tonozlu kolları ve üç apsisiyle kazanıyor. Kiliseyi ziyaret eden ilk seyyahlar, kırmızı mermer sütunlar da anlatırlar; ama bunlar çoktan yitip gitmiş, yerlerini barok Osmanlı sütunları almış. Pantokrator Kilisesi, şehirdeki dört sütunlu kiliselerin en büyüğüdür; 7 metre çapında dilimli bir kubbeyle örtülüdür; bu kubbenin 16 diliminin her biri, ayrı bir pencereye bağlanır. İç mekân süslemelerinin önemli bir bölümü günümüze kadar gelmiştir; bunlar arasında apsisin mermer kaplaması da vardır ki, neredeyse hiç bozulmamıştır. Mimberin konik üst kısmında üzerinde Yunanca "Rabbim kurtar kulunu" ve "İgnatios" yazılı monogramlar bulunur.

Muhteşem mermer zemin bugün halılarla örtülü. Halıların altında arkeolojik bir anlam taşıyan, kenarları 9 metrelik bir kare şeklindeki karmaşık bir kompozisyon gizli. Minberin de kimi Bizans heykellerinden alınmış parçalarla süslendiğine dikkat edin (muhtemelen Polieuktos Kilisesi'nden getirilmiş); bunlar arasında bir Hıristiyan *ciborium*'u[1] var. Dahası, minberde bir Hıristiyan haçıyla Komnenos monogramı da seçiliyor.

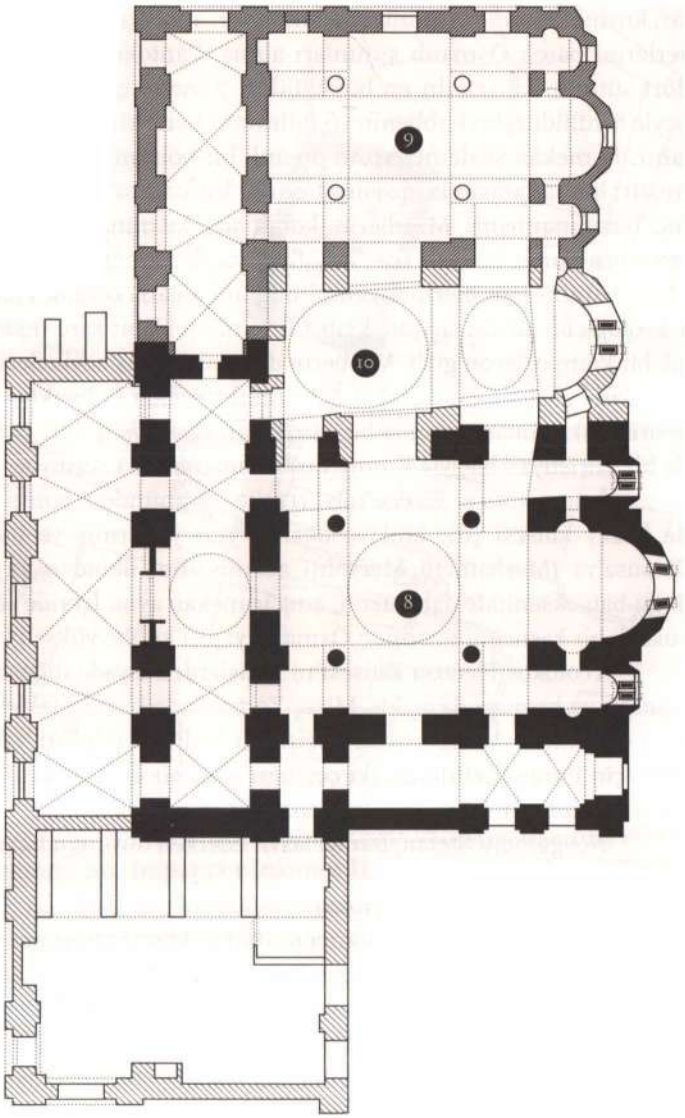
İmparatoriçe Eirene'nin 1134'te ölümünden sonra İoannes bir de **kuzey kilisesi** (10, krokiye bkz. s. 332) yaptırmış ve bunu Teotokos Eleousa'ya (Merhametli Meryem) adamış. Bu, ilkinden az daha küçük; doğu-batı ekseninde daha uzun, ama iç mekân aynı. İçeride sekiz pencereli yüksek bir kasnağın üzerinde Osmanlı yapısı kubbe yükseliyor.

Teotokos Eleousa Kilisesi'ni keşişlerden ziyade diğer ruhban kullanıyordu ve kamuya da açıktı. Miraç Yortusunda burada fakirlere ekmek ve para dağıtılırdı. Manastırdaki keşişlerin kadın akrabaları yakınlarını görmek için buraya gelirlerdi. İki çeşmesi olan bir de avlu yapılmıştı buraya; bu avlu manastır sahasının geri kalanından ayrıydı.

Novgorodlu Stefan, burayı tasvir ederken duyduğu hazzı gizleyemez:

> Büyük Kurtarıcı, Pantokrator Manastırı'na gittik. İçeri girdiğiniz ilk kapının üzerinde Kurtarıcı mozaik şeklinde tasvir edilmiş; büyük ve yüksek bir tasvir bu. Diğer kapıdan girerken de aynı şey var, manastırın içinde de. Çok güzel bir manastır bu, zira kilisenin dış mekânı mozaiklerle öylesine süslenmiş ki, güneş gibi ışıldıyor.

1 Kilisede mihraba çekilen sayvan – ed.n.

Pantokrator Kilisesi'nin planı.

İsa, yanında Adalet ve Merhamet'le birlikte. Ioannes II. Komnenos ile oğlu Aleksios'u kutsuyor, 1222 tarihli minyatür.

Ne yazık ki Teotokos Eleousa Kilisesi'nin iç mekân süslemelerinden hiçbir şey kalmamış, eğer kuzey duvarındaki orta pencerenin üst eşiğinde bulunan mozaik parçalarını saymazsak. Kilisenin eski ihtişamını hatırlatan tek mimari unsur, kakmalı korniş.

Kompleksin üçüncü ve diğerlerinden daha sonra yapılmış olan kısmı, pratikte iki kilise arasında bir geçit olarak işlev görüyordu; her iki-

Şehirde bir cenaze alayı (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

sine geniş yollarla bağlıydı bu. Komnenos hanedanı için bir imparatorluk mozelesi olarak yaptırılmış ve Melek Mikail'e adanmıştı; arkaik bir tarzda **Heroon** (8, krokiye bkz. s. 332) deniliyordu buraya. Yüksek bir kasnağı üzerinde iki kubbesi olan kendine has, bir yanı eğik bir mekân. Doğu kubbesi 24 dilimli, bunların 12'sinde pencereler var; batı kubbesi ise her biri pencereli 16 dilimli. Güney kilisesine giden yolun zemini, gösterişli bir biçimde mermer döşeli –bir zamanlar bütün bu mekânı dolduran şatafatlı süslemelerden kalmış ufacık bir iz.

İoannes II Komnenos, 1143'te, oğlu Aleksios'la birlikte, Heroon'un girişinin soluna gömüldü (Aleksios'un mozaik portresini Ayasofya'dan hatırlayacağız). Eirene ise biraz daha ileriye, bir nişin içine defnedildi. Manuel Komnenos'un ilk karısı Sulzbachlı Bertha, 1158'de girişin sağına gömüldü. Bertha onunla sözlendiğinde Manuel henüz bir prensti; ama evlendiğinde artık tahta çıkmıştı. Yabancı memleketlerden gelen prenses, bu yeni kültürel ortamda yapayalnızdı ve törenlerde gaflar yaptığı da çok olurdu (örneğin erguvani elbiseyi matemde giyerdi); ama eğitimine önem veriyordu ve hatta ünlü edebiyat adamı İoannes Tsetses'e, Homeros'un eserlerini özetlemesi için siparişte bulunmuştu. Ama fiyatta anlaşamadılar ve bu çalışma hiç tamamlanmadı. Bertha çekici olmaktan uzak bir kadındı ve kozmetik kullanmayı reddetmesi de durumuna yardımcı olmuyordu elbette. İmparator ise, karısına

açıktan sadakatsizlik göstermesine rağmen gene de gerektiğince saygılı davranıyordu; Bertha öldüğünde "bir aslan gibi kükrediği" söylenir.

Manuel, 1180'de ölümünden sonra kubbenin hemen altındaki çember şeklindeki alanın tam ortasına yatırıldı. Honiates, imparatorun cenazesini anlatırken mezarın tam yerini de tarif eder:

> Pantokrator Manastırı Kilisesi girişinin yanına gömüldü, ama tapınağın içine değil de, ona ilişik bir mozeleye. Kilisenin duvarı bir kemer teşkil ediyor burada; kabrin yanında da geniş bir giriş var. Kabir, kara renkli taşla yapılmış, bu yüzden gayet kasvetli görünüyor; bu kara taş yedi basamak halinde yükseliyor.

Haçlı Robert de Clari, "Bu dünyada başka hiç kimse, böyle muhteşem bir yerde gömülü değildir," diyecekti. Lahdin hemen yanında, zeminde, "İsa'yı mezarına taşıdıkları taş levha" varmış. Bu levhanın yeri belli: 2,45 metreye 0,64 metre. Osmanlı döneminde Venedikliler bu levha için sultana 30 bin düka teklif etmişler, ama II. Mehmed, onu kaç paraya olursa olsun satmayacağını söylemiş; ancak daha sonraki kaderi meçhul.

Yakın zamanlı bir varsayıma göre, imparatorluk mozolesi, kilisenin güney tarafına bitişik ayrı bir binaydı –ben de bu varsayımı kabul etmeye meyilliyim.

Manuel'in mezarına dul karısı Antiokheialı Maria adına yazılmış bir şiir kazılıydı: Maria şiirde feryatlarının İncil'deki Lazarus'u bile diriltebileceğini söylüyor, hemen yanı başında duran taş levhayla kocasının mezar kapısını çalacağına yemin ediyordu. Bu sözler kelime anlamında alınmamalı; Marya'nın sözleri İsa'nın bütün insanlığın kefaretini ödemek üzere ölmesine gönderme yapıyor [taş levha da İsa'yı mezarına taşıdıkları levhaya göndermedir].

İmparator tacı, Manuel'in hiç önemsemediği ve ona karşı komplolar tezgâhlamış Andronikos Komnenos'a geçince Andronikos, Honiates'in dediğine bakılırsa, "Pantokrator Manastırı'na geldi ve cenazenin defnedildiği yeri inceledi. Kabrin yanında durup ölüye söylemesi gerekenleri söyleyinceye kadar mezar başında kalmasına izin verilmesini istedi. Gözlerini

mermer lahde kaldırdı ve dudaklarını kıpırdattı; ama ses çıkmadı ağzından; diyeceklerini gizlice dedi. Çoğunluk, barbarlara has bir afsun saydı bu mırıltıları. Kimileri, Andronikos'un İmparator Manuel'le alay etmek için şöyle diyerek cenazesine saldırdığını söylediler: 'Şimdi, yedi sarmaşık hevengiyle şu mermerin içinde tutsaksın. Soyundan intikam alacağım.'"

Heroon'da Komnenoslardan başka Bizans'ın sonuncudan hemen önceki iki imparatorunun mezarları da bulunuyor: II. Manuel (1425) ile VIII. İoannes (1448); ayrıca VIII. İoannes'in karısı, son imparator Konstantinos'un baldızı Trabzonlu Maria.

Kilisenin inşa sürecinin karmaşık tarihi, pek çok düzensizliği açıklar. Örneğin üç kilise de tek bir narteksi paylaşırlar; bu da kompleksin güney duvarından belirgin şekilde dışarı uç verir. Dış narteks de güneye kaymıştır biraz; güney kilisesini aşıp mezar şapelinin de bir kısmına uzanır. Narteksler epey muhkem şekilde yapılmışlardır; bunların zeminleri, kenarları kırmızı mermer şeritlerle çevrilmiş beyaz mermer karolarla döşelidir. Narteksin üç ana kapısının lentoları da kırmızı mermerdendir; bu, diğer iki kapının yeşil mermeriyle tezat oluşturur. Narteksin üzerinden bir galeri aşar, güney kısmında da girişten güney kilisesine kadar bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe 24 dilimlidir. İlk yapıldığında kasnağın etrafında 12 pencere olduğu görülüyor (bunların bir kısmı daha sonra doldurulmuş).

Manastırın, İoannes Komnenos tarafından yazdırılan yönetmeliği sayesinde, bugünkü şu geniş, boş mekânın bir zamanlar nasıl bezenmiş olduğunu en ince ayrıntısına varıncaya kadar biliyoruz. Örneğin Diriliş ve Çarmıha Geriliş ikonaları asılıymış güney kilisesinin altarında; kuzey kilisesinin altarında ise Teotokos Eleousa [Şefkatli Meryem] ikonası asılıymış. Yönetmelik, Paskalya ve Metamorfoz yortularında güney kilisesi sunağının sol tarafındaki Kurtarıcı İsa ikonasının önünde bulunan 12 şamdanın mumlarının yakılmasını; noel zamanında bunların üçte bire, diğer yortularda ise yarıya düşürülmesini kurala bağlamış, ve benzeri kilise hayatının her veçhesi de böyle disipline edilmiş.

Yönetmeliğe bakarak, buradaki gündelik hayatla ilgili de canlı bir resim oluşturabiliyoruz. Keşişlerin, azizlerin hayatlarını okuduğumuzda

kafamızda canlanan çilecilikten çok uzak yaşadıklarını da öğreniyoruz. Mesela şu menüye ne diyebiliriz?

> Cumartesi ve pazar günleri üç kap yemek verilir, bunların biri taze sebze, ikincisi baklagillerden, üçüncüsü de istiridye, midye, kalamar olur ve her mevsimde zeytinyağıyla servis edilir. Ayrıca herkese belli ölçüde şarap da verilir.

Manastırda bir de hastane kuruluydu ve bu, kilisenin hemen kuzeyindeydi (şimdi burası geniş, boş bir arsa). Yönetmeliğin bu hastanedeki hayatla ilgili bölümleri, en ilgi çekici olan yerleri. Bu belgeden geniş bir pasaj alacağım:

> Ben, hükümdar, hastanenin 50 hastaya sığınak olmasını işbu suretle yazdım. Bu 50 hastadan 3'ü, manastırda hastalanacak keşişlerden 3'üne ayrılsın; 10'u, yaralanmış ve kırıkları olanlara; 8'i gözlerinden, midelerinden veya başka ağrılı hastalıklardan mustarip olanlara; 12'si kadınlara, geri kalanları da hafif hastalara ayrılsın. Her karyolada döşek, yorgan ve yastık bulunsun, kış mevsiminde ise keçi kılından ikişer yorgan daha verilsin. Her koğuşta olağanüstü durumlar için birer yedek karyola daha olsun. Fakir hastalar için devamlı surette fazladan 15 yahut 30 gömlek bulundurulsun; yani bunlar ne zaman yatacak olsalar üzerlerini değiştirebilsinler ve kıyafetleri de yıkanıp temiz tutulsun. Yatak örtüleri ve giyilmez hale gelen diğer kıyafetler her sene değiştirilsin, döşekler ve yastıklar sökülsün, yünleri ayrılsın, yatanların rahatı için yırtık örtüler değiştirilsin yahut tekrar dikilsin, eskileri de fakirlere dağıtılsın. Her koğuşta iki hekim, üç diplomalı asistan, iki ilave asistan, üç de hastabakıcı olsun. Akşamları hastaların yanında dört erkek ve bir de kadın asistan kalsın, yani her koğuşa birer tane düşsün, bunlara da nöbetçiler densin. Kadınlar koğuşunda iki hekim olsun, bunlara da bir kadın hekim, dört diplomalı kadın asistan, iki ilave kadın asistan ve iki de kadın hastabakıcı eşlik etsin. Bu hekimlerden koğuşlara tayin edilen iki kıdemli hekime *protomenitai* densin, bu hekimlere ilaveten bulunan diğer ikisine *prikikerioi* densin,

bir hekim tıp hocası, iki de yardımcısı olsun. Ayakta tedavi gören hastalar için ayrıca dört hekim daha bulunsun ki bunların ikisi pratisyen ikisi de cerrah olsun. Sonra bütün bu hekimler iki gruba bölünsünler ve bunların yarısı bir ay yarısı da öbür ay çalışsınlar. İki *prikikerioi* için de aynısı olsun. Bunlar hastaneyi her gün mola vermeksizin teftiş etsinler, hastaları dikkatle muayene etsinler ve her birinin hastalığını gereğince ayrıntılı olarak tetkik etsinler; her bir hastayı uygun ilaçlarla tedavi etsinler, her şeyi uygun tertip etsinler, herkes için büyük fedakârlık ve yakın alaka göstersinler. Keza, bu *primikerioi*'nin her biri her gün dönüşümlü olarak bir ay boyunca bütün yatakları dolaşsınlar ve her hastaya nasıl tedavi edildiklerini ve şefkat görüp görmediklerini sorsunlar. Her şeyi dikkatle gözlesinler. Onlara sadece teftiş görevi verildiğinden ötürü koğuşların sorumluluğu verilmesin. Yukarıda anlatılan hekimlere ek olarak gereken her şeyin yeterince bulunmasını denetleyecek bir revirciyle bir de müfettiş olsun. Bu kişiler, her şeyin eksiksiz bulunması için alınması gereken şeylerin fiyatlarına aldırış etmesinler. Yukarıda zikredilenlerden başka bir eczacıbaşı, üç diplomalı eczacı, iki yedek personel, bir kapıcı, beş çamaşırcı kadın, su ısıtacak biri, iki aşçı, atlarla değirmende çalışmaya gidecek ve ayrıca hastaları tedavi eden hekimlerin atlarına göz kulak olacak bir seyis, bir hademe, bir ulak, kilise için iki papaz, iki okuyucu[2] olsun; iki papazdan birinin ise ağır hastaların günahlarını çıkarmak için yetkileri bulunsun. Ayrıca iki ekmekçi, dört cenazeci, cenazeler için bir papaz daha, bir lağımcı, bir de değirmenci olsun. Hekimlerin çok önemli ve imparatorun yakını olsa dahi yönetici sınıftan herhangi birini tedavi için şehre gitmesine müsaade edilmesin. Genel olarak bütün hekimlerin başka bir iş yapmasını da yasak ediyoruz. Dahası, bu hekimlerin şehirde dolaşmaya çıkacak imparatorun emriyle şehirde ücretsiz hizmette bulunmalarını da yasaklıyoruz. Bu hekimlerin böyle dolaşmalar sırasında hastaneden tıbbi alet edevat almalarını da yasaklıyoruz. İşbu belge, bizden sonra hükümdarlık edeceklerden ricamız olsun.

2 İbadet sırasında kutsal kitaptan bölümler okuyan kişi –ed.n.

Pantokrator Manastırı utanmazca yağmalandı 1204'te; mesela Alsace'tan bir başkeşiş, en az 62 kutsal emanet çaldı buradan. Latin işgali sırasında Venedikli keşişler ikametgâh yaptılar kiliseyi; ama 1261'de zorla tahliye edildiler buradan –üstelik Rhomaioi tarafından değil, kendi Ceneviz müttefikleri tarafından!

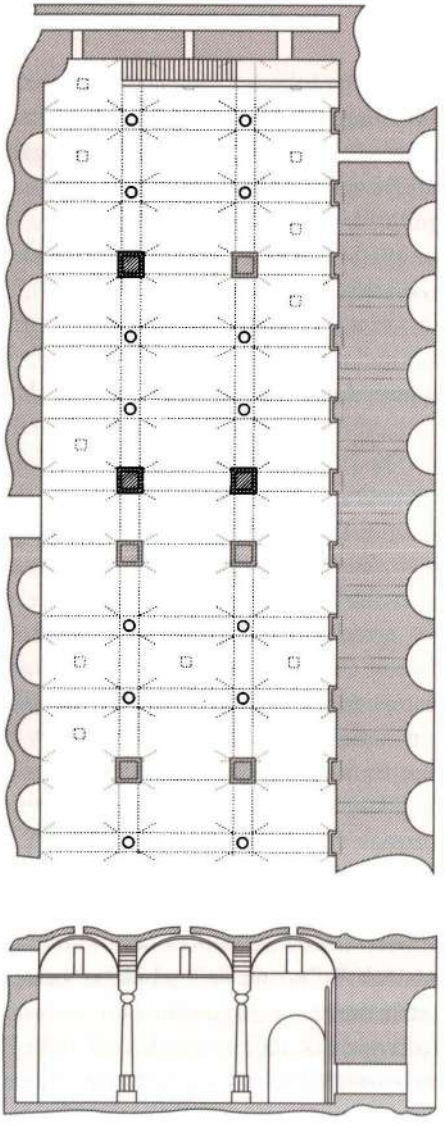
Manastır, Bizans'ın yıkılışına kadar (bu sırada sadece 6 keşiş yaşıyordu manastırda) Konstantinopolis'te önemli bir ruhani merkez olarak kaldı gene de. Örneğin 1439'da Floransa Konsili'nde katoliklerle birliğinin karara bağlanmasından sonra (bu birlik, şehirde yaşayanları bölmüş, büyük bir karışıklık doğurmuştu) Pantokrator'da devasa bir kalabalık toplandı ve birliğin ateşli muhalifi Gennadios Sholarios'u görmek istedi. Tarihçi Dukas şöyle anlatır:

> Ona dediler ki: "Peki ne yapmalıyız şimdi?" Beriki ise kendisini hücresine kilitledi ve bir kâğıda şunu yazdı: "Zavallı Rhomaioi, nedir sizi baştan çıkaran? Bütün ümidinizi Franklara bağladınız; şimdi şehirle birlikte imanınızı da kaybedeceksiniz!" Mektubu bitirince kâğıdı hücresinin kapısına çaktı ve kendini içeri kilitledi. Herkes kâğıdı okudu.

Manastır kompleksinin ana kilisesi günümüze kadar kalmayı başarmış, ama diğer yapılardan pek az şey kalmış. Üzerinde monogramlar bulunan muhteşem Bizans sütunları ve diğer mimari parçalar, caminin hemen doğusundaki Zeyrek Han'da bulunuyor. Bunlar orada bir açık hava lokantası kurmak için kullanılmış. Lokantanın verandası, şehrin eski, doğu tarafına bakıyor, manzara büyüleyici. Manastırın su ihtiyacını karşılayan **antik sarnıç** da (12, krokiye bkz. s. 326) korunmuş –İbadethane Sokak 23 numaradan girmeyi deneyebilirsiniz oraya. Pantokrator'u tutan istinat duvarının yanı sıra Atatürk Bulvarına da inebilir ve orta Bizans döneminden kalma pembeye çalan duvarı görebilirsiniz. Bu, devasa bir **sarnıcın** (13) bir yarıdır aslında. İçeri girmek teorik olarak mümkün; üstelik inanın bana, unutulmaz bir deneyimdir bu. Sarnıcın genişliği 18 metre, uzunluğu ise 50 metreden çoktur; doğusuna düşen ve su basıncına karşı koyan duvarın kalınlığı 5,2 metredir. Tavanın altındaki tonozlu galeriler, bu sarnıcın özgünlüğüdür. Tonoz seviyesine tırmanacak olursanız, altınızda kalan sarnıcın görüntüsü gerçekten çok

etkileyicidir! Ne var ki genellikle kapalıdır bu sarnıç ve onun hayranlıkla izleyeceğiniz tek kısmı, dış duvarındaki tuğlalar örülürken yapılmış dalgalı süslemelerdir. Biraz kuzeyde, Fil Yokuşu Sokak'ın karşısında, park yerinin arkasında bir dizi muhteşem **tuğla nişler** (14, krokiye bkz. s. 326) göreceksiniz; belli ki bir Bizans yapısıdır bu ama hiçbir akademik krokide işaretlenmemiştir.

Atatürk Bulvarı'nda da hiçbir şey yok bizim için –bir zamanlar şu günümüzdeki Atatürk Köprüsü'nün yanında olan ve Haliç boyunca uzanan sayısız Bizans yapılarından tek bir tuğla bile kalmamış. Burası, Galata'ya geçilen yerdi, Zeugma denilirdi buraya; az berisinde ise Plataea denilen büyük bir pazar vardı. Gudelis adında birinin işlettiği şehrin en ünlü meyhanesi de buradaydı; en güzel şaraplar burada bulunurdu. 15. yüzyılda nam salmış, Katablattos adında rüşvetçi bir yargıç kralı gibiydi bu meyhanelerin ve kapanana kadar bedavaya içerdi. Ama deniz tarafına daha fazla gitmeyeceğiz; iyisi mi, Pantokrator'un olduğu yerden kuzeybatıya doğru şu yokuşu tırmanalım.

Atatürk Bulvarı'ndaki sarnıcın plan ve kesiti.

Geç Bizans dönemi şöleni, 1362 tarihli minyatür.

Haliç Boyunca

Güzergâhımızın bir sonraki aşaması, Haliç boyunca kuzeye doğru uzanıyor.

Karanlık Çeşme Sarnıcı (15, krokiye bkz. s. 326), Kadir Has Üniversitesi'nin olduğu bölgede. Sarnıcı yaklaşık olarak bile tarihlendiremiyoruz; 7-11. yüzyıllar arasında yapıldığını biliyoruz sadece. Rezervuarı, başka yerlerden getirilip burada tekrar kullanılan 48 sütun (bunların sütun başlıkları da farklı farklı) ile 24 kubbe taşıyor. Sarnıca açılan ağızları örülmüş koridorlar henüz araştırılmamış. Bir varsayıma göre, bunlar ta Eminönü Meydanı'na kadar uzanıyor. Sarnıcın yeraltı bölümünde antik hamamlar için bir ısıtma sistemi de var.

Üniversiteden kuzeye doğru giderken çok viran, yer yer de tamamen yıkılmış bir Bizans surunun yanı sıra yürüyeceğiz; bu, Haliç surlarının kalıntısı. Bu sur, özgün haliyle de günümüze kalan haliyle de, şehrin hem batı hem de deniz surlarından çok daha kötü durumda. Gerçekten de körfez kıyısındaki bu tahkimatlara, ancak bir düşman filosunun Haliç'in ağzındaki zinciri aşarak geçmesi durumunda ihtiyaç duyulabilirdi ki, bu da pek olası değildi. Ama bu olası olmayan durumla üç defa karşılaşıldı: 1203, 1204 ve 29 Mayıs 1453'te. Bu son olaya, **Cibali Kapısını** (16, krokiye

bkz. s. 343) süsleyen Türkçe bir kitabe tanıklık eder. Bu kapı eskiden şahlanmış bir aslan kabartmasıyla süslüymüş (bu rölyef günümüzde Arkeoloji Müzesinde), bir de Manuel Fakrases Kantakuzenos adında 14. yüzyıl sonlarından bir aristokratın kitabesi varmış burada; herhalde bu Kantakuzenos, beklenmeyen başka bir düşman saldırısından (Cenevizlerin Haliç'e girmesinden) sonra kendi cebinden tamir ettirmiş kapıyı.

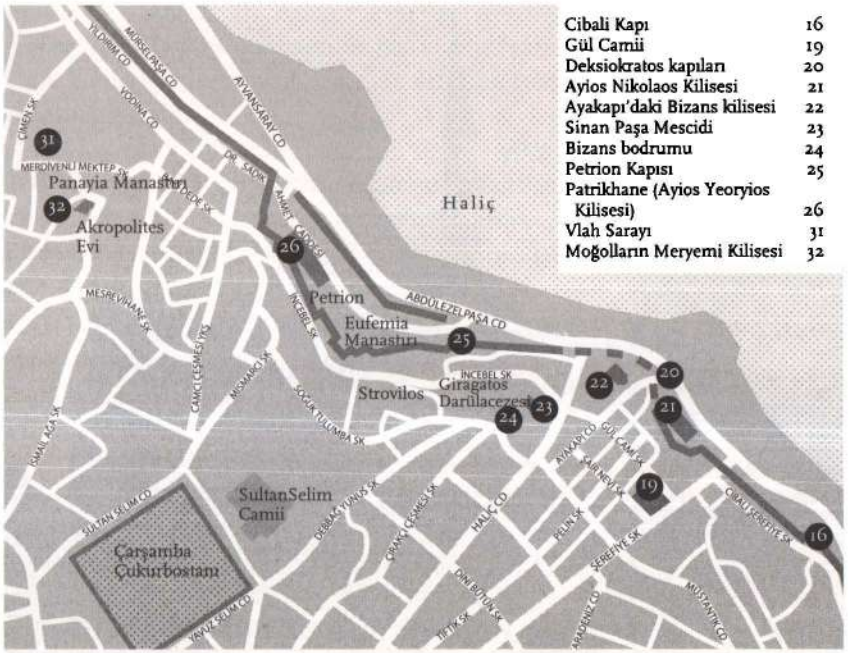
Eğer kapıdan içeriye girersek, Cibali Caddesi 21 ve 25a numaralarda, her biri 2 metre yüksekliğinde dikkat çekici iki **Bizans harabesi** (17-18)ile karşılaşırız. Bu binalar Cibali Kapısını buradan 1,25 kilometre mesafede Markianos Meydanı'na bir cetvel gibi dosdoğru bağlayan önemli bir bulvarda bulunuyorlarmış. Görmeye hâlâ değer.

Ayia Teodosia Kilisesi (Gül Camii)

Buradan ileriye Cibali Şerefiye Sokak'ı kullarak gitmeye değer; zira Haliç surları ancak burada, iç taraftan bakıldığında görülebiliyor.

Şerefiye Sokak'tan içeriye doğru bir blok ilerlediğimizde kendimizi güçlü bir istinat duvarının üstünde inşa edilmiş büyük bir kilise apsisinin karşısında bulacağız. Bu, Gül Camii; girişi diğer tarafta. Birçok tarihçi, bunun (kaynaklarda sıkça geçen) eski ünlü **Ayia Teodosia Kilisesi** (19) olduğunda hemfikir.

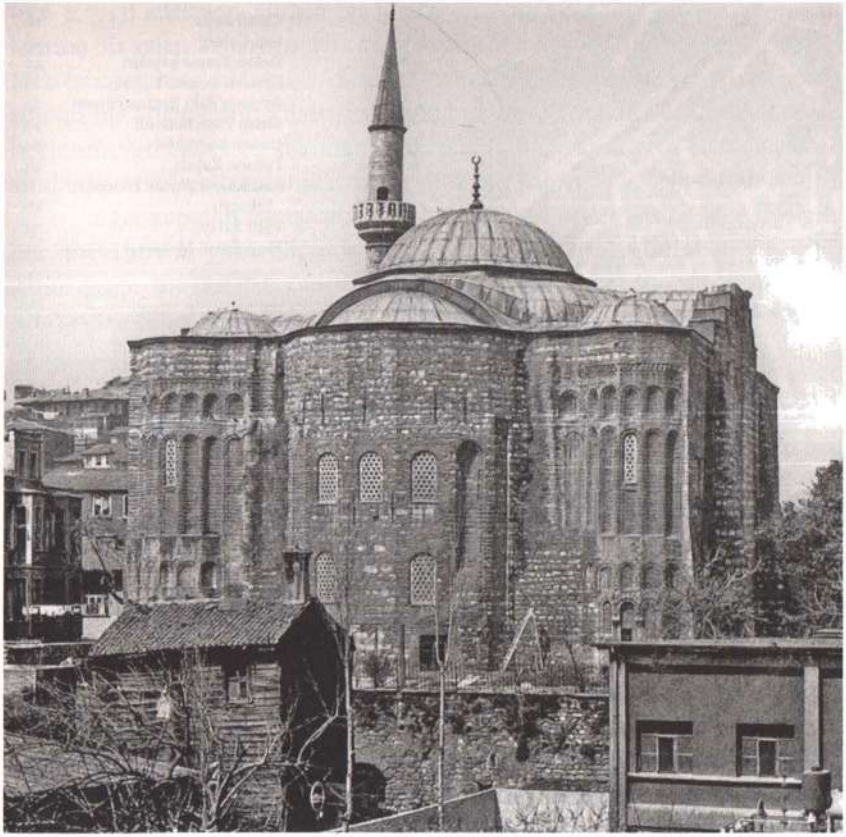
Kapalı haç modelinde bir yapı bu; haçın kollarını kesen güçlü payeler ve galeriler, kubbeyi taşıyor. Orta alanın kuzey, batı ve güney taraflarında, kubbenin altındaki galeriler, üç sıra arkadın üzerinde yükseliyor; bunlar da duvarlardan hafifçe dışarı uzanıyor ve yan geçitleri biraz daha daraltıyorlar. Her birinin kendi kubbesi olan dört küçük şapel de köşelere yerleştirilmiş. Kilise çok sayıda tadilattan geçmiş; batı duvarının tamamı Osmanlı döneminden; orta kubbe, narteks ve güney galerisindeki kemerler, haçın kollarının bittiği yerdeki duvarlar ve orta apsisin önemli bir bölümü de öyle. Yeni açılan pencereler, plandaki simetriyi bozduklarından iç mekânın bir zamanlar yarattığı etkiyi dağıtıyorlar. Yapının bütünüyle yeniden yapılmış olan çatısı, Gül Camii'ne dışarıdan bakıldığında ona bir şato havası veriyor. Ancak iç mekânın temel mimari tasarımı korunmuş; ilgilenen ziyaretçi de özgün yapıyı açıkça seçebilir bütün bu yeniliklerin arasında.

Fener bölgesi.

Bu kilise eskiden 10., hatta 9. yüzyıla tarihleniyordu; ama Kiriotissa Kilisesi (Kalenderhane Camii) ile aynı tipten olduğu az çok belli, dolayısıyla büyük ihtimal 12. yüzyılda yapılmış. Yan apsislerin dış mekânlarındaki üç sıra dekoratif niş de bu tahmini destekliyor; bu, Komnenos mimarisine has bir özellik. Gül Camii'nin özgünlüğü, doğudaki iki sütunun içinde fazlasıyla yüksek ve amacı belirsiz iki oda bulunuşu. Kuzeydeki odanın etrafı duvarlarla çevrili, güneydekine ise 9 basamaklı taş bir merdivenden çıkılabilir (odanın içinden biraz aşağıda bahsedeceğiz). Kilisenin üzerinde yükseldiği güçlü altyapı platformunda, henüz araştırılmamış odalara açılan pencereler var.

Bu kilisenin adandığı düşünülen Teodosia'ya şöhretini kazandıran olay şu: 726 yılında kalabalık bir grup mümin kadın, Büyük Saray'ın girişindeki İsa ikonasını kaldırmaya kalkan memura saldırmışlar. Talihsiz ada-

Gül Camii, yandan bakıldığında bir şatoyu andırıyor.

mın altından merdiveni çekmişler, adamcağız da düşüp ölmüş. Teodosia ise keçiye tos vurdurarak idam edilmiş (epey tuhaf bir idam); böylece ikona kırıcılığı döneminin ilk şehidi olmuş.

Kilisesinde pek çok mucize meydana getiriyormuş; tarihçi Pahimeres, 1306'da sağır ve dilsiz bir demirciyi iyi ettiğini yazıyor; adam iyileştiğinin farkına varmayıp bağırarak konuşuyor ve küfürler savuru-

yormuş. İmparator II. Andronikos, bu mucizenin şerefine Ayia Teodosia Kilisesi'ne hac ziyareti yapmış, yalnız bu da epey ekzantrik, parmak uçlarına basarak dolanmış içeride.

Konstantinos Akropolites, 14. yüzyılda Teodosia'ya yazdığı bir methiyede, onun mucizelerinden bir bölüğünü daha anlatır. Bunların en dikkat çekici olanı, Akropolites'in damadı, Trabzonlu bir asilzadeyle ilgili olandır. Günün birinde bu adam Blahernai Sarayı'ndan Girolimne Kapısına doğru yürürken yolda yayılan bir domuz sürüsüyle karşılaşmış. Domuzlar, âdetleri olduğunca atlının önünden dağılmak yerine burunlarıyla atların toynaklarını dürtüklemeye başlamışlar (tabii tesadüfen değil, belli ki kötü ruhlar ele geçirmiş hayvanları!). Asilzade atından düşmüş ve kötü yaralanmış, ama Akropolites onu alıp Teodosia Kilisesi'ne götürünce burada çabucak iyileşmiş.

Novgorodlu Stefan'ın yazdıkları da bu kilisenin popülaritesine tanıklık ediyor:

> Denizin yanında, Bakire Ayia Teodosia adını taşıyan kadınlar manastırına geldik. Burada acayip bir şey oluyor; her çarşamba ve cuma günleri sanki bayram yapılıyor, pek çok erkek ve kadın mum, yağ, sadaka veriyor, birçok hasta oradaki yataklarda yatıyor, kimileri de sedyelerle taşınıp Teodosia'nın önünde sırayla yatırılıyor. Bir koro sabahtan saat dokuza kadar ilahiler söylüyor.

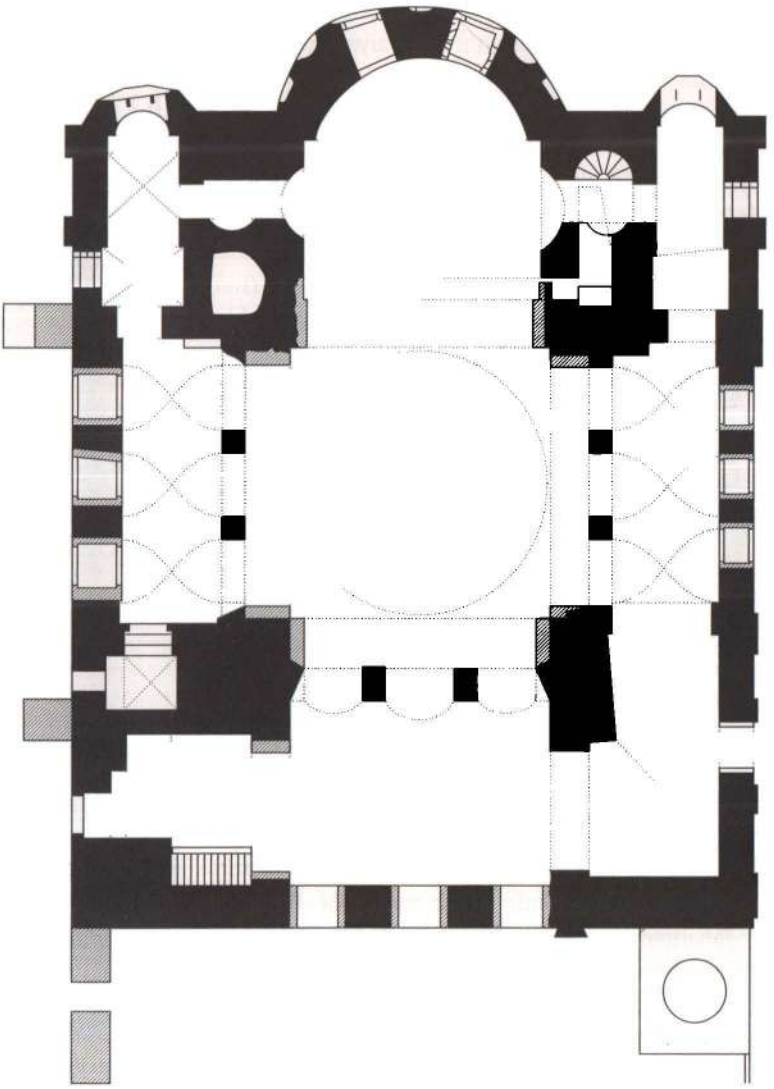
29 Mayıs, azizenin yortu günüydü; 1453'te şehrin ahalisi, onun bugün kendilerini her an gerçekleşebilecek felakete karşı koruyacağını umuyorlardı. Gül Camii'nin adının, azizenin yortusunda bütün

Konstantinos Akropolites, gümüş kakma, 13-14. yüzyıllar, Moskova.

Ayia Teodosia; 13. yüzyıldan ikona, Sina Manastırı.

Gül Camii planı.

kiliseyi güllerle süsleme âdetinden geldiğine inanılır; yeniçeriler kiliseyi ilk kez öyle görmüşler. Bir görgü şahidi şunları anlatıyor:

> [O gün ahali] büyük bir kutlama yapıyordu. Birçokları geceyi azizenin mezarı başında geçirmişti ve sabahleyin de daha başkaları gelmişti; en güzel kıyafetlerini giymiş ve süslenmiş kadınlara kocaları eşlik ediyordu, herkesin elinde mumlar ve tütsüler vardı. Türkleri karşılarında gördüklerinde işte bu haldeydiler. Uğradıkları felaketin büyüklüğünü ancak görenler bilir.

Osmanlı döneminde kimileri, İmparator XI. Konstantinos'un Gül Camii'ne gömülü olduğuna inanırdı. Güney sütununun içindeki o esrarengiz şapel de destekliyordu bu efsaneyi; zira orada yeşil örtülü bir lahit vardı. Türkler kime ait olduğu bilinmeyen bu lahdin Gül Baba adlı bir ermişe ait olduğuna inanıyorlar; odaya çıkan merdivenin girişinde de Arapça harflerle şu esrarengiz kitabe var: "Merkad-i havâriyyûn-ı ashâb-ı İsâ aleyhisselâm" (Hazret-i İsa'nın sahabesinden havarinin kabri). Ne anlama geliyordu bu? İstanbul'daki Rum cemaati arasında bir efsane yaygınlaşarak anlatılmaya başlandı: Gül Camii'ne üç Hıristiyan azizi gömülüydü ve eğer bir Ortodoks buraya girecek olursa yerin altından gelen belli belirsiz bir mırıltıyı işitirdi muhakkak: azizler, gelen adamın günahlarını sıralıyordu çünkü!

Daha yeni bir teori, Gül Camii'nin Ayia Teodosia değil de, Hristos Evergetes (Hayırsever İsa) Manastırı'nın ana kilisesi olduğunu ileri sürüyor. Bu Evergetes Manastırı'yla ilgili bildiklerimiz şunlar: 1347'de İmparator İoannes Kantakuzenos ile, Rhomaioi'nin burunlarının dibinde, Galata'da bütünüyle bağımsız bir devlet oluşturan Cenevizler arasında savaş patlak verdi. İtalyanlar, Haliç'teki Bizans filosunu ateşe verdiler ve mancınık atışlarıyla şehirde yangınlar çıkardılar. Mancınık ateşi sırasında on sekiz gülle Hristos Evergetes Manastırı'na düştü; ama çatı demir olduğu için bütün bu darbeleri savuşturdu. Eğer bu yeni varsayım doğruysa, Gül Camii'nin yukarı kısımlarının bütünüyle yeniden yapılmış olmasının nedeni de aydınlanır, bombardımana karşı mucizevi bağışıklığı, bir propaganda hilesinden başka bir şey değilmiş.

Peki Ayia Teodosia Kilisesi neredeydi gerçekte? Bu soruya cevap vermek için tekrar Haliç'e inip sonra kuzeybatıya yönelelim. Çok geçmeden kendimizi Ayakapı'nın, eski adıyla Putei yahut **Deksiokratos**'un (20, krokiye bkz. s. 343) karşısında bulacağız.

Efsaneye göre İmparatoriçe Teodora'nın kaynaklarının kuruduğu ve Havariyyun Kilisesi mozaiklerini yaptıramayacağı açığa çıkınca havariler düşünde ona görünmüş ve demişler ki: "Paradan yana tasalanma, kocan İustinianos'dan da yardım isteme; Deksiokratous Kapısına git, orada sahilde gömülü, her biri altın dolu 12 çömlek bulacaksın." Öyle de olmuş.

Ayios Nikolaos Kilisesi (21, krokiye bkz. s. 343), Ayakapı'nın hemen yanında (Aya Nikola Rum Kilisesi, Abdülezelpaşa Caddesi 245-257). Bizans sonrası yapılarından bu; ama azizi şereflendiren kilise daha önce de buradaymış (Osmanlılar, Hıristiyanların yeni yapılara girişmelerine ancak eskilerinin temeli üzerinde olursa izin veriyorlardı). Nikolaos her zaman denizcilerin koruyucusu olarak düşünülmüştür, yani tapınağın deniz kıyısında olması da çok anlamlı. Kilise pazar günleri açık; girip içerideki eski ikonaları izleyebilirsiniz. 1453'teki son hücum sırasında şehit düştüğü ileri sürülen Sekbanbaşı Abdürrahman Ağa'nın mezarı da kapının hemen ötesinde.

Abdülezelpaşa Caddesi 77 numaradaki kafede, 1200 dolaylarında yapılmış bir Bizans kilisesinin **apsisini** (22, krokiye bkz. s. 343) göreceksiniz. Ayakapı Caddesi 8 numaradan girerseniz daha iyi temiz bir manzara karşılar sizi. İşte bu, yeni bir teoriye göre, Ayia Teodosia Kilisesi'nin ta kendisidir. Belki doğrudur bu, ama aslına bakılırsa bu kilise bu kadar çok mucizeler, harikalar, efsaneler ve gerçeklerle örülü olmak için fazla küçüktür.

Daracık yolların arapsaçını andıran karmaşasından kurtulup geniş ve işlek Miralay Nazım Bey Caddesi'ne çıktığınızda, bu caddenin İncebel Sokak ile kesiştiği bir tepenin üzerinde çok hoş görünüşlü **Sinan Paşa Mescidi** (23) ile karşılaşacaksınız. Bu, 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir kilisedir aslında; sadece bir apsisi kalmıştır günümüze ve o da daha yeni binalarla kuşatılmıştır her yandan. Dalgalı tuğla işçiliği ve zikzaklar, bu dönemden kalma başka bir yapıdan tanıdık gelecektir, ama bunun hangi kilise olduğu, belirsizdir. Hristos Evergetes Manastırı'nın bir par-

çası olabilir. **Bodrumu** (24, krokiye bkz. s. 343) 4,5 metreye 5 metredir ve herhalde bu manastıra ait olan apsisin kuzeydoğusundadır. Hiç değilse Bizans yapısı olduğuna şüphe yoktur.

Giragatos adında bir darülaceze de vardı bunun yakınlarında; soylulardan birinin Agathe adında kızı, kendi konağında kurmuştu burayı. Çok ileri yaşlara kadar yaşadı; yaşlılığında bile hâlâ çok güzel ve bakireydi. İmparator Konstantinos Kopronimos [V. Konstantinos] kadının bekâretine son verdi; ama bunun bedeli ağır oldu. Haber şehirde yayıldığında ahali Hipodrom'da imparatora şöyle seslenecekti: "Agathe ihtiyarladı, ama sen onu ihya ettin!" Bu istihzanın altında yatan şeylerden biri de, imparatorun resmi belgelerde "devleti ihya eden kişi" olarak tanımlanıyor olmasıydı.

İmparatoriçe Teodora; San Vitale'de mozaik, Ravenna.

Petrion Suru

Haliç boyunca uzanan şehir surlarına dönelim ve kuzeybatıya doğru yürüyelim. Haçlıların 17 Temmuz 1203'teki hücumlarının ardından şehre girdikleri yerdi burası. Honiates'in sözleriyle: "Surlara yaklaştılar, sahile demir attılar; sonra kuleleri savunan Romalılarla dövüşmek için iskelelerini surlara dayadılar, kolayca da kaçırdılar onları mevzilerinden, zira gemilerden kaldırdıkları iskeleler şehrin surlarından daha yüksekti."

Gerçekten buradaki surların yüksekliği 10 metreyi hiçbir yerde geçmiyordu; Avrupa gemilerinin ise bu dönemde direkleri çok yüksek, omurgaları ise derindi.

Güzergâhımız üzerinde bir sonraki kapı, **Petrion (Petri) Kapısı** (25, krokiye bkz. s. 343) veya Bizans dönemindeki adıyla Porta Sidera (Demir Kapı). Bu demir ne kadar sağlam olsa da, haçlılar şehri ikinci defa kontrol altına aldıklarında buradan geçtiler. Bugünlerde "Latin"lerin Konstantinopolis'e iki defa saldırdıklarını hatırlayanlar pek az; ilki 1203'te, anlaşılan iyi kurgulanmış bir bahaneyle ("meşru" imparator III. Aleksios'u tahta geçirmek) girmişlerdi şehre. Ama ertesi yıl, imparator müttefiklerine

Eugène Delacroix, "Haçlıların Konstantinopolis'e Girişi" (1840). 1203'teki işgal resmedilmiştir. Önde kör imparator İsaakios Angelos, Oedipus'a benzetilmiş. Kurtarıldığı için haçlılara şükranlarını sunuyor. Tabloda haç bulunmayışı dikkat çekicidir.

olan mali yükümlülüklerini bundan böyle yerine getirilemeyecek kadar ağır bulduğunu açıkladığında, tam bir açgözlülükten başka bahane aramadan saldırmışlardı şehre. Böylece, 12 Nisan 1204 gecesi "Latin"lerin gemileri Haliç'te surlara yaklaştı ve "Cennet" gemisinin güvertesinden iki adam, Petrion Kapısına atladı. "Aşağıdan gemidekileri cesaretlendirmek için neşeyle ellerini sallıyorlardı." Bunlardan biri, savunmacılar tarafından öldürüldü; ama diğeri, Nivelonlu Şövalye André d'Ureboise, Bizanslılardan kaçmayı başardı. Tam bu sırada Soissons ve Troyes piskoposlarının sancakları da kulede dalgalanıyordu. 10 şövalye ile 60 asker daha gemiden sahile, surların önündeki daracık şeride atladı ve duvar örülü kapıyı açmaya giriştiler. Nihayet başarınca bunu, Aleumes de Clari adında bir şövalye, kardeşi Robert onu önlemek için bacağına sarılmasına rağmen emekleyerek geçti yarıktan. Ve bu anda akla gelmeyecek bir şey oldu: bütün Bizans ordusu, yarıktan geçen bu tek şövalyeyi görür görmez dehşetle kaçıştı. Bu toplu

Domenico Tintoretto, "1204 Hücumu" (Palazzo Ducale, Venedik).

ödleklik, koca şehrin birkaç saat içinde düşman eline geçmesine yol açtı. Bunların, 1453'te öylesine büyük yiğitlik gösterenlerin ataları olduklarına inanmak ne zor!

Petrion

Petrion Kapısını geçince surlar ikiye ayrılır ve Petrion denilen bir hisar oluştururlar burada. Dr. Sadık Ahmet Caddesi'nden yürürsek eski

Rum varlığının izleri derhal dikkatimizi çekmeye başlar, yapıların mimarisi farklıcadır, yarı yarıya silinmiş olsa da Rumca kitabeler görülür hâlâ duvarlarda. Elbette Bizans'la ilgisi yok bunların. Sadece, Rumların Osmanlı fethinden sonra yüzyıllarca yaşamaya devam ettikleri Fener'e geldik.

Rum Fanariotes, yani Fenerlilerin hayatı, Elen tarihinin özgün bir parçasıdır, ama buna değinmeyeceğiz. Nihayetinde ortaçağ Konstantinopolis'iyle ilgileniyoruz sadece. Menfaatleri gereği kendilerine (Kantakuzenos gibi) kimi seçkin Bizans isimleri veren Fenerlilerin de Bizans aristokrasisiyle ilişkisi olmak şöyle dursun, Osmanlı topraklarında ticaret yaparak ve sultana hizmet ederek zenginleşen kişiler bunlar.

Ancak Bizans döneminde, Petrion Kapısını geçtikten hemen sonra Ayia Eufemia Kadınlar Manastırı vardı. İstenmeyen prensesler burada hapsedilirdi. Bu uygulama, I. Basileios'un dört kızına rahibe yemini ettirdiği 9. yüzyıla kadar gider. Konstantinos Porfirogennetos'un anası Zoe Karbonopsina da son günlerini burada geçirmiş ve buraya defnedilmiş. Eylül 1031'de bir başka Zoe, bu defa ünlü imparatoriçe olan "ansızın Petrion'a geldi ve kız kardeşi Teodora'yı rahibeliğe verdi; dediğine göre bacısının entikalarına ve rezil tavırlarına son vermenin başka bir yolu yoktu." Teodora, 1055'e kadar kazanamadı özgürlüğünü; ancak bu tarihte Petrion'daki rahibe hücresinden kalkıp doğruca tahta çıktı.

Tepenin sarp yamaçlarında asma yetiştiriliyordu. Konstantinopolis patriklerinin, Bizans'ın son dönemine kadar kısmen uzanan arşivlerinde, Maria Kalofetina adında bir dulun dokunaklı hikâyesi anlatılır. Kocası ölmeden önce faizle para almış; faizciler ise borca karşılık ailenin Petrion'da sahip olduğu asma bahçesine el koymak istemişler. Maria 1324'te yanına iki yetimini de alarak Patrik İsaias'a şikâyette bulunmuş; patrik ise alınan borcun faizsiz geri ödenmesine hükmetmiş. 14. yüzyıldan kalan metinler genelde (teorik olarak yasak olan ama pratikte giderek genişleyen) tefecilik hakkında şikâyetlerle ilgili.

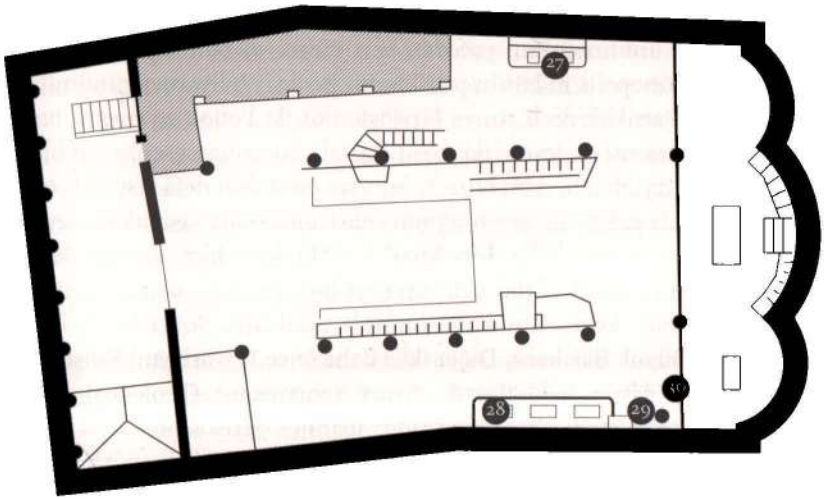
Bizans patriklerinden bahsetmişken, onların çağdaş haleflerinin konağına vardık işte. Sokağın biraz aşağısında solda yükselen duvar, Ekümenik Patrikliğini kuşatır. Bu mahalle, radikal Müslümanların saldırma ihtimaline karşı sıkı korunur. Patrikliğin kapı numarası 35; ziyaretçilere de açık. Ancak içeride bulacağınız her şey yenidir. Ekümenik Patrikliğin mer-

kezi olan **Ayios Yeoryios Kilisesi** (26, krokiye bkz. s. 343) epey geç tarihli (1720'ler); ancak bina yeni de olsa, burada temsil edilen müessesenin çok eski olduğunu unutmayalım. 306'dan beri Bizans'ın bütün piskoposlarını, sonra Konstantinopolis'in bütün patriklerini eksiksiz biliyoruz; günümüzdeki Ekümenik Patriklik de İoannes Hrisostomos ile Fotios'un meşru halefi. Kilisenin cephesini süsleyen iki başlı kartal, bu müessesenin amblemi. Patriklik, 17. yüzyıldan beri bu binada; bundan önce dört defa taşınmış olmasının sonucunda pek az Bizans röliğinin elde kalmasında şaşacak bir şey yok.

Kilisenin içinde, **"Üç İerarkhai"** (27, krokiye bkz. s. 354) denilen kilise babalarının rölikleri (bu üçünün özel bir grup aziz olarak tanınması 11. yüzyıla rastlar) **kuzey duvarının** önünde tutuluyor. Soldan sağa doğru, bunların ilki Büyük Basileios. Diğer ikisi daha önce Havariyyun Kilisesi'nde yatıyorlarmış: "Altara geldiğinizde Ayios Yeoryios'un (Teologos) mezarı sağda, altarı çevreleyen çitin arkasında; İoannes Hrisostomos'un mezarı da orada." Bunlar, 1204'te haçlılar tarafından gaspedilmişti; ancak 2004'te papa bunları Patrik Bartholomeos'a geri verdi. Nazianoslu Gregorios (ona da Teologos denir) ise solda yatıyor. Dirseği, önkol kemiği ve kalça kemiklerinin de kimi parçaları sergileniyor. Bugün saygıdeğer bir kilise babası olarak görüyoruz onu, oysa hayattayken evhamlı, içine kapanık ve her şeyden şüphe eden bir filozoftu. Bu kemiklere baktığımızda (gerçek olduklarını kabul edersek elbette), bunların sahibinin bir zamanlar bu kemikleri saran tenin ne olduğunu ve kendisine neden verildiğini nazım olarak nice düşünmüş olduğunu hatırlamamak elde değil.

> Kimim ben? Kendim de bilmiyorum. Kesif bir sis içindeymiş gibi dolanıyorum her gün. Biz hepimiz, ağır tenin kesif bir duman gibi asılı olduğu göçebelerden başka bir şey değiliz. De ki, "varım;" ne demektir bu? Ey ruh, kimsin sen, nesin, nerelisin? Kimin zoruyla giydin bu teni? Nasıl oldu da başardın ruhu yağla, teni akılla, ağırı ağırlıksızla karıştırmayı?"

İoannes Hrisostomos sağda. Her iki kürek kemiği, köprücük kemiği, kalça kemiği ve önkol kemiği sergileniyor. O da şöyle yazmıştı:

Ayios Yeoryios Kilisesi'nin planı.

> Emirden daha meşum ne olabilir: kemikleri sökün, cesetleri götürün! Bu yabancı âdetlere mezar kazıcılığı deliliği sebep oluyor! Kim işitmiş böyle bir şeyi –ölüleri oradan buraya taşıyıp duruyorlar? Ceset taşımak –böyle bir şey gördünüz mü hiç?"

Kilisenin güney duvarının önünde, sağımızda da üç azizenin röliklerinin bulunduğu **lahitler** (28, yukardaki krokiye bkz.) var. Soldaki lahit, Halkedonlu Eufemia'ya ait. Hatırlayacağız; Eufemia'nın röliklerinin mucizeler yarattığına inanılıyordu. Teofilaktos Simokattes'in anlattığı, 594'te geçen böyle bir hikâye var:

> Protoiereus [başpapaz] kalabalığın gözleri önünde, 400 senedir mezarda olmasına rağmen azizenin bedeninden akan kanı süngerle silerdi. Bu ilahi olaya dair İmparator Mavrikios'un ruhuna bir şüphe düşmüştü. Bu yüzden mozoleyi, kendi mühürleriyle mühürledi.

Nazianoslu Gregorios; Kiev Aziz Sofya Katedrali'nde mozaik. Gregorios'un 950'de Konstantinopolis'e getirilen kalıntıları, Havariyyun Kilisesi altarının sağ tarafına, İoannes Hrisostomos'un kalıntıları da altarın sol tarafına (Smolenskli İgratiy'in sözleriyle: "taş lahitlerde mühürlü" olarak) defnedilmiştir.

Yortu günü geldiğinde şehitten akan kan sel gibi oldu. Azize, imparatora imansız olmamak gerektiğini işte böyle öğretti.

Ortadaki lahit, İmparator VI. Leon'un karısı Teofano'ya ait. Tefano, Leon ile 881'de bir güzellik yarışmasını kazandıktan sonra evlendi. Kocasını hayatının en zor dönemlerinde destekledi gerçi, ama Leon'un babası I. Basileios, oğlunu ev hapsine kapattığında aralarında aşk yoktu artık, ilişkileri de berbattı. Teofano'nun manevi hocası Patrik Efthimios'un *Vita*'sı, bu mevzuda şunları söyler:

Saygıdeğer İmparatoriçe Teofano papazı saraya çağırtıp ona saraydan ayrılmak istediğini ve bunu imparatora da anlattığını söyledi.

İmparator II. Teodosios, Hrisostomos'un kalıntılarını 438'de Konstantinopolis'e taşıyor. II. Basileios'un Menologion'undan minyatür.

Papaz ona şöyle cevap verdi: "Bunu yapma evladım, sözünü bile etme; kocandan ayrılıp onun zinasının sorumlusu olmak sana yakışmaz. Kaderine metanetle katlanmaya gayret et."

Ancak Teofano gene de ısrar etti boşanmak için, çok geçmeden de manastıra çekildi –çokları onun ölümünde imparatorun yeni aşkı Zoe'nin elini göreceklerdi. Vicdan azabı çeken VI. Leon ise karısını azize ilan etmek istiyordu, ama kilise, Ayia Teofano adına ayrı bir kilise daha inşa edilmesine sert biçimde karşı çıkıyordu. Çağdaşlardan biri şöyle yazmıştı: "Bugünlerde imparatorun karısı Teofano'nun azize ilan edilmesi vesilesiyle kadınlara has yaygın bir isteri herkesi pençesine almış durumda." Teofano'nun rölikleri, buraya, Fener'e gelmeden önce epey bir macera atlattı.

Yedi Makabilerin anası Ayia Solomoni'ye ait mezar üçüncü sırada. Onun hikâyesi, Bizans döneminde bir önem taşımayan, Eski Ahid'den bir efsaneye dayanıyor. Rus hacılar bu azizenin Studios Manastırı'nda "bütün olarak" yattığını yazarlar.

Aynı duvarın önünde, ama altara daha yakın bir yerde, İsa'nın bağlanıp kırbaçlandığı sütun olduğuna inanılan bir **sütun** (29) var; bu muhtemelen, Havariyyun Kilisesi'nde hacılara gösterilen sütunun ta kendisi. Diyakoz Smolenksli İgnatiy şöyle der: "Rabbimizin kırbaçlandığı kutsal sütunu öptük."

Ayios Yeoryios Kilises'inde iki Bizans objesi daha var: bunlar, altarın sağındaki güney dehlizinde asılı **ikonalar** (30, krokiye bkz. s. 354). İkisi de mozaik bunların ve ikisi de bir zamanlar Pammakaristos Kilisesi'nde [Fethiye Müzesi] sergileniyorlarmış. Birinde **Bakire Hodegetria ve Çocuk** tasviri var, diğerinde ise **Vaftizci Yahya (Ayios İoannes Prodromos)**. Meryem'in ellerini belirginleştiren kırmızı mozaik işçiliği, İoannes II. Komnenos'un Ayasofya'daki tasviriyle aynı yöntemi takip etmiş ve bu da tarihlendirme için önemli bir işaret. Yahya sol elinde, Yuhanna İncil'inden şu alıntının göründüğü bir tomar tutar: "İşte, dünyanın günahını ortadan kaldıran Tanrı kuzusu!"[3] Müjdecinin ayakları dibinde kilisenin banisi minicik görünür, belli ki eski ahbabımız İoannes II. Komnenos'tur bu.. Her iki ikona da 12. yüzyıla aittir ve Pammakaristos'taki iç mekân süslemelerinin parçalarıdırlar aslında; bu kilise camiye çevrildiğinde oradan sökülmüşlerdir. Melekler her iki ikonaya da sonraki bir tarihte eklenmişlerdir; mozaik değil boyayla yapılmıştır bu figürler ve İsa başlarının yerine konulmuşlardır.

Kilisedeki patrik tahtının ve rahlenin İoannes Hrisostomos'a ait olduğu söylenir, ama taht aslında 16. yüzyıla tarihlenir, rahle ise ancak 18. yüzyıl işçiliğidir. Kilisenin yanındaki hazine binasının dış cephesinde kabartma Bizans devleti amblemi yer alır. Çift başlı kartal değildir bu amblem (Ayios Yeoryios Kilisesi'nin çatısının da gösterdiği üzere, çift başlı kartal Paleologoslar hanedanı ile Patrikliğin amblemiydi); ters çevrilmiş dört B harfi taşıyan bir haçtır bu ve B'ler "Kralların kralı [İsa] imparatora yardım ediyor" ibaresindeki kelimelerin ilk harfleridir.

Fener

Çift sıra Petrion Suru, Fener Kapıda (Bizans'ta Diplofonarion) biter. Bu ismin de gösterdiği gibi, bir zamanlar burada bir deniz feneri varmış. Geniş ve işlek Vodina Caddesi'nden sola dönüp Merdivenli Mektep Sokak'tan beşinci tepeye doğru tırmanmaya başlayalım şimdi. Burada **Vlah [Boğdan] Sarayı** (31, krokiye bkz. s. 343) ile karşılaşacağız; teknik olarak bir Bizans yapısı değildir bu gerçi, ama imparatorluk devri kamu binaları geleneğini devam ettirdiği de bellidir.

3 Yeni Ahid, Yuhanna 1:29.

Bu, Moldova Voyvodası ve Osmanlı sultanının vassalı Dimitrie Kantemir'in konağıydı. Dimitrie, 1687'de rehine olarak İstanbul'a gelmiş, ama mükemmel bir eğitim almış (kendisine "çok kültürlü" demek mümkün), hem Rum cemaatinin, hem de sultanın sarayındaki ulemanın saygıdeğer bir üyesi olmuştu.

Sol tarafımızda devasa bir bina olan Fener Rum Erkek Lisesi'ni görürüz; bu 1880'de yapılmıştır ve günümüzde fiilen boştur. Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'un fethinden hemen sonra Ortodoks Hıristiyan eliti için açılan patriklik okulunun devamıdır burası.

Şimdi Tevkii Cafer Mektebi Sokak adını taşıyan sokaktan yukarı tırmanmaya devam edersek, güzergâhımızın son durağına geleceğiz. Bu, Moğol Kilisesi, Moğolların Meryemi Kilisesi veya **Panayia Muhliotissa Kilisesidir** (32, krokiye bkz. s. 343) (Kanlı Kilise). Konstantinopolis'te camiye çevrilmeyen yahut kapatılmayan tek Bizans dönemi kilisesi budur.

11. yüzyılda burada Panayia Manastırı vardı. Manastır tüzüğündeki keşiş hayatının ilkeleri hiç değişmemişti; örneğin keşişlerin para sahibi olmaları yasaktı. Ayrıca manastır nizamnamesi müfrit çileciliğe de karşı çıkıyordu ve "itidalli" yaklaşımdan yanaydı: "İfrat her zaman tehlikelidir." Bu manastır daha sonra bir kadınlar manastırına çevrildi; karşımızdaki kilise de Teotokos Panayiotissa Kadınlar Manastırı'na hizmet etmesi için, yaklaşık olarak 13. yüzyılın ortalarında kuruldu.

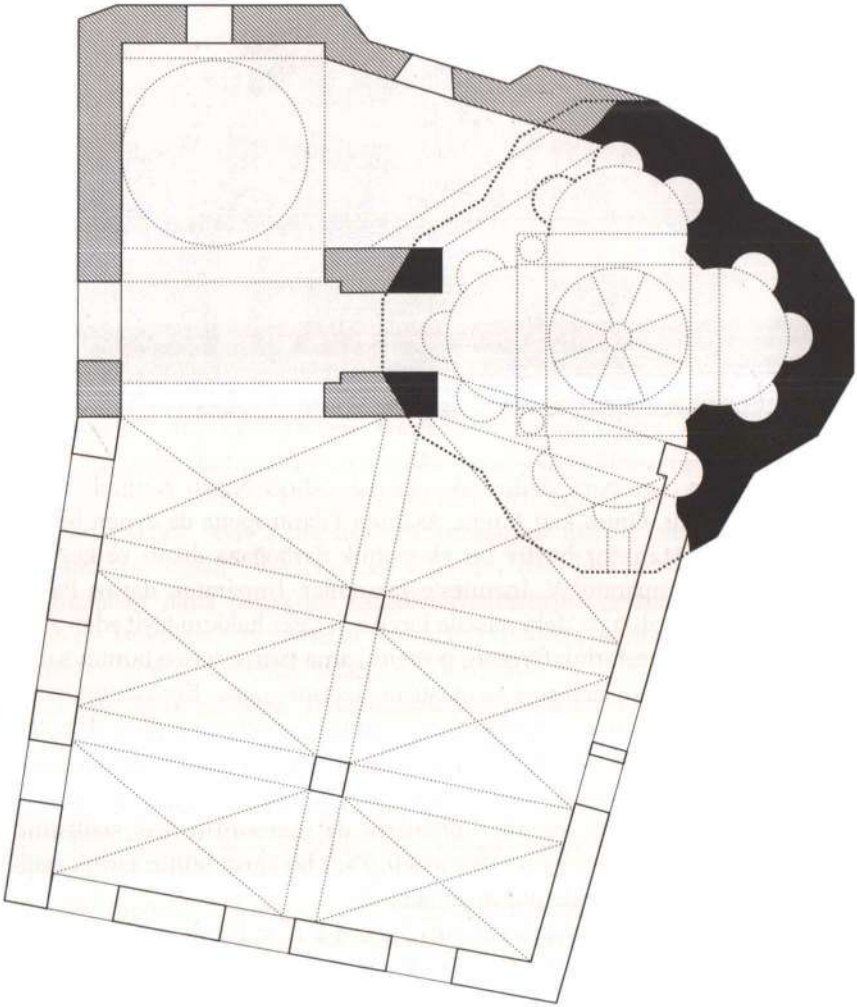
Bu bina ilk defa, 1282 dolaylarında, Mihael Paleologos'un gayrimeşru kızı ve Moğol hanının da karısı olan Maria'nın emriyle tadilattan geçirildi. Maria göçebeler arasındaki hayatından ayrılıp memleketine döndüğünde Dukaina Akropolitissa'dan 4 bin altın sikke karşılığında Fener'de koca bir mahalle aldı. Burada bir hamam, bahçe, bostan ve Teotokos Panayiotissa Kilisesi bulunuyordu. Bir teoriye göre, bu kilisenin ikinci adı olan Muhliotissa, "Mongolotissa" kelimesinden bozmadır. Aslında bu adın prensesin akrabalarına ait Peloponnessos'taki [Mora] Mukhli bölgesinden kaynaklanması daha inandırıcıdır. Böylece hanın dulu, burada bir kadınlar manastırı yaptırdı. Maria'nın ölümünden sonra arazi, [Abaka Han'dan olma] kızı Teodora'ya geçti. Teodora'nın Moğollar arasındaki ismi, Arakhantlun idi. Onun arkasından bütün mal mülk, kocası İsaakios Paleologos Asen'e

Vlah [Boğdan] Sarayı.

miras kaldı ve o da para sızdırmak için manastırın bütün zenginliklerini çalmaya koyuldu. Onun kızı Eirene Asanina Filantropena da aynen babası gibi davrandı. Manastır büyük bir ekonomik darboğaza düştü ve keşişler bu durumdan İmparator V. İoannes'e yakındılar. İmparator, davayı Patrik Kallistos'a gönderdi. 1351'deki celsede Eirene, veraset hakkını teyit eden altın mühürlü bir imparatorluk fermanı gösterdi, ama patrik sertçe bunun sahte olduğunu söyledi ve her şeyi manastırın üzerine yaptı. Konstantinopolis düştüğünde Fatih Mehmed, bu kiliseyi camiye çevirmeyeceğine dair söz verdi. Bu konuda özel bir ferman çıkardı ki, bir kopyası hâlâ kilisenin duvarında asılıdır. Bu, sultanın, Rum mimar Hristodulos'a armağanıydı. Bu ilk fermanın yanına, daha sonraki sultanların da manastırın özel statüsünü teyit eden pek çok başka fermanları asıldı. Yani bu yerin bütün tarihi, mülkiyet evraklarının etrafında dönmektedir.

Sayısız tadilat ve restorasyondan sonra burası hiç de muhteşem bir yer sayılmaz, ama büyük bir tarihi değer taşır gene, zira şehirdeki biricik kubbeli dört-yapraklı kilisedir (plan haç şeklindedir, haçın uçlarında birer tane apsis vardır –ancak bu "dört-yaprak"tan günümüze sadece ikisi kalmıştır). Orta kubbe, dört yarım kubbenin meydana getirdiği bir haçın üze-

Panayia Muhliotissa Kilisesi'nin planı; sonradan eklenen müştemilatı sol üst tarafında.

rinde yükselir. Kilisenin batı tarafına daha sonra bir narteks ilave edilmiş, bu arada apsislerden biri yıkılmıştır; binanın güney tarafı da asri zamanlarda yıkılmış ve yerine kare şeklinde bir müştemilat konulmuştur. Bu da bütün yapıya gülünç bir izlenim katar. Daha sonra bir çan kulesiyle veranda da eklenmiştir; yani 13. yüzyıldaki özgün yapıyı hayal etmek için epey çaba sarfetmeniz gerekir. Sadece apsiste, ikonastasisin arkasındaki ve narteks yakınındaki freskler korunmuştur; iki odalı kriptteki bazı fresklerin izleri vardır ama buraya girmenize izin verilmez.

Kilisedeki ikonalar (bunların biri kimi zaman 11 veya 13-14. yüzyıllara tarihlenir) açıkça Bizans dönemi sonrasına aittir. Belki eski resimlerin üzeri örtülmüştür günümüzde; ama gördüklerimizin hepsi, daha sonraki dönemlerdendir. Bu kilisede özel bir inceleme de yapılmamıştır.

Aran, B. "The Church of Saint Theodosia and the Monastery of Christ Euergetes," *Jahrbuch der Österreichischen Byzanntinistik*, 28 (1979), 211-228.

Asutay-Effenberger, A., A. Effenberger. "Eski İmaret Camii, Bonoszisterne und Konstantinsmauer," *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 58 (2008), 13-40.

Chrysoloras, Manuel. *Epistulae, Patrologia Graeca*, 156 (1864), 4.

Четинкая, Х. "Погребальные компартименты в монастыре Пантократора," *Византий и Византия*. М., 2020. С. 47–56.

Dark, K. F. Özgümüş. "New Evidence for the Byzantine Church of the Holy Apostles from Istanbul," *Oxford Journal of Archaeology*, Cilt 1, no. 4 (2002).

Dietrich, A., R. Dietrich. "A Proposed Identification for Zosima's Apolikaptii Monastery in Constantinople," *Byzantion*, 77 (2007).

Ducas. *Istaria Turco-Bizantina (1341-1462)*, ed. V. Grecu. Bükreş 1958, 36.

Georgius Cedrenus, Cilt I, ed. I. Bekker (Bonn 1838), 544.

Gerstel, S.E. "Saint Eudokia and the Imperial Household of Leo VI," *The Art Bulletin*, 1 (1997).

Kotzabassi, S. "Zur Lokalisierung des Akataleptos-Kloster in Konstantinopel" *Revue des études byzantines*, 63 (2005), 233-235.

"Le typikon du sébaste Grégoire Pakourianos," ed. P. Gautier, *Revue des études byzantins* 42 (1984), 81-83.

Macridy, T., A. H. S. Megaw, C. Mango, E. J. W. Hawkings. "The Monastery of Lips (Fenari İsa Camii at Istanbul)," *Dumbarton Oaks Papers* 18 (1964), 304-309.

Magdalino, P. "The Byzantine Aristocratic Oikos," *The Byzantine Aristocracy, IX-XIII Centuries*, ed. M. Angold. Oxford 1984, 92-111. "Georgii Monachi Chronicon," *Patrologia Graeca*, 109 (1863), 852.

Müller-Wiener, W. "Zur Lage Allerheiligenkirche in Konstantinopel," *Lebendige Altertumswissenschaft. Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahr von Hermann Vetters*, Viyana 1985, 333-335.

Nicholas Mesarites. *Description of the Church of the Holy Apostes in Constantinople*, ed. G. Downey, Philadelphia 1957, 916.

Ousterhout, R. "Some Notes on the Construction of Christos ho Pantepoptes (Eski İmaret Camii) in Istanbul," *Deltion tes Christianikes Archaiologikes Etaireias*, 16 (1991-1992), 47-56.

Ousterhout, R. "Building Medieval Constantinople," *Proceedings of the Patristic Medieval and Renaissance Conference 19/20*, Villanova,1994-1996, 35-67.

"Пелгримация, или Путешественник честного иеромонаха Ипполита Вишенксого во святый град Иерусалим," Чтения в Обществе истории и древностей Российский, кн. 4 (1876), 37.

Schäffer, H. *Die Gül Camii in Istanbul. Ein Beitrag zur mittelbyzantinischen Kirchenarchitektur Konstantinopels*, Tübingen 1973.

"Vita Matronae," *Acta sanctorum, Novembris*. Cilt III. Brüksel 1910, 791-795.

Dokuzuncu Bölüm

YEDİKULE'DEN, CERRAHPAŞA, KOCAMUSTAFAPAŞA VE YENİKAPI'YA

Studios

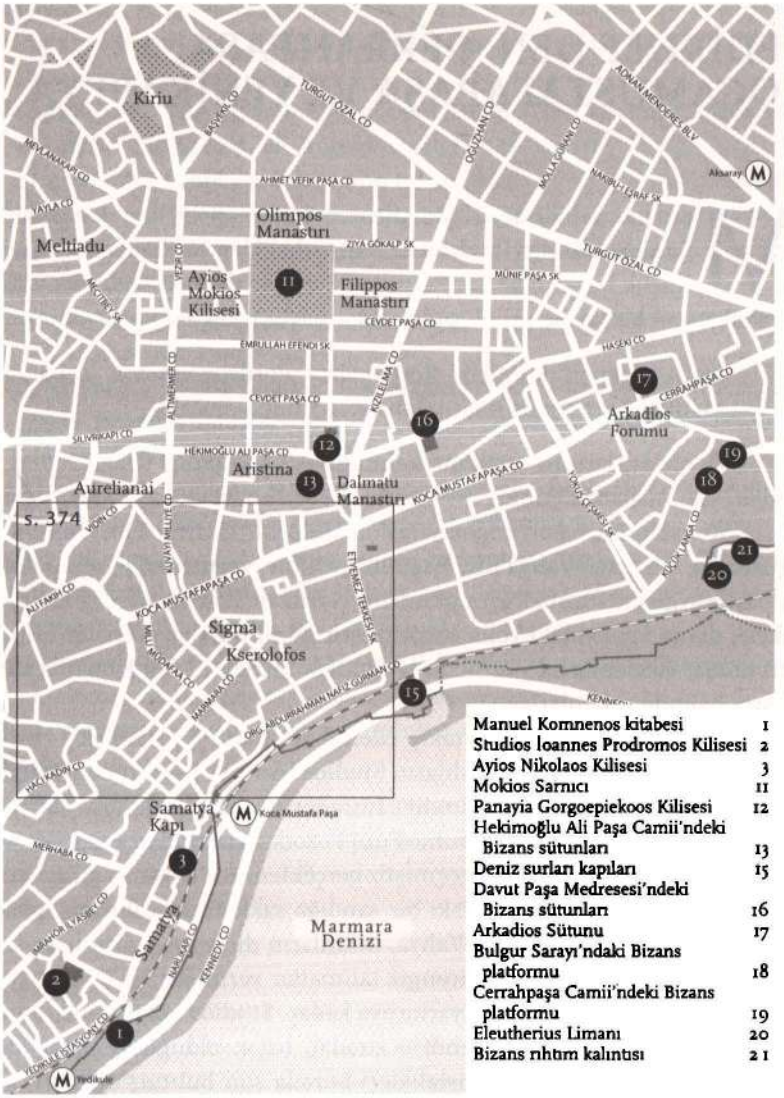
Marmara sahilinde işleyen hemen bütün otobüsler, Bizanslıların Studios İoannes Prodromos Kapısı dedikleri Narlıkapı'da dururlar. Küçük bir kapıdır bu. Batısına düşen en yakın kulenin dış yüzünde, muhteşem bir **kitabe**nin (1, krokiye bkz. s. 364) parçaları hâlâ okunur:

> İsa'yı seven hükümdar, Romalıların Porfirogennetos İmparatoru Manuel Komnenos tarafından 1164 yılında onarıldı.

Deniz surlarının ortalama kalınlığı 3,25 metredir; yükseklikleri ise değişir, yıkılmışlardır çünkü.

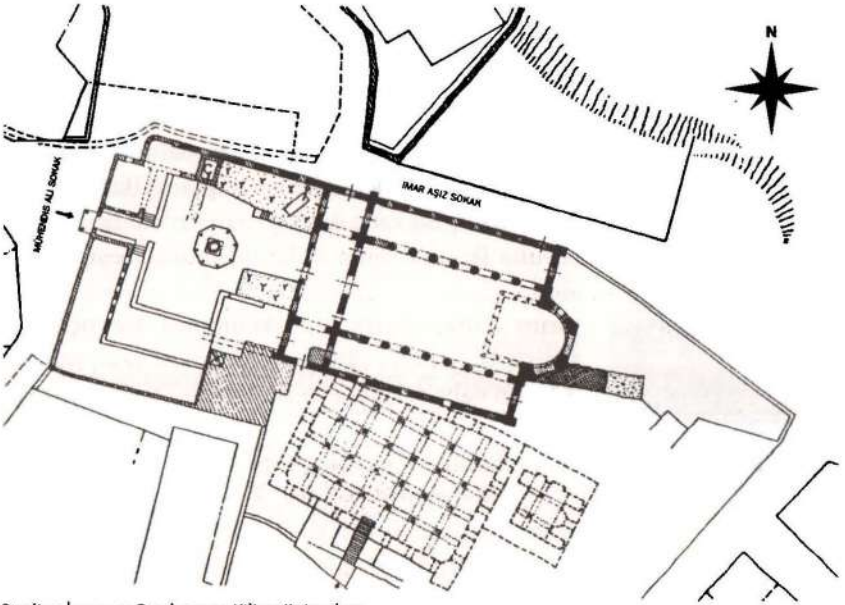
Konstantinos Porfirogennetos'un ünlü bir risalesi bize, her yıl 29 Ağustos'ta, Vaftizci Yahya'nın başının kesilme yortusunda imparatorun bu başa saygısını sunmak için gemisini Narlıkapı'da demirlediğini anlatır (iskele, deniz kıyısındaki yolla kapanmıştır günümüzde). Keşişler imparatoru orada, iskelenin iki yanından ta Studios Manastırı'nın kapısına kadar iki sıra halinde selamlarlar.

Bu tören alayının izini takip edelim ve İmam Aşir Sokak'a çıkalım şimdi. Yüz metre sonra, Bizanslıların **Studios İoannes Prodromos [Müjdeci (Vaftizci) Yahya] Kilisesi** (2), şimdiki İmrahor Camii'nin devasa yıkıntıları karşılar bizi. Müjdecinin [Prodromos'un] Hirodes tarafından kestirilen başı baş döndürücü maceralardan geçmiştir gerçekten. Bir devenin kılları arasına, bir vazoya, bir mağaraya, eski bir sandığa saklanmış; çalınmış, gizlenmiş, kaybedilmiştir; bazen de Yahya, insanların düşlerine girip başıyla ne yapılması gerektiğine dair esrarengiz talimatlar vermiştir; ta ki 5. yüzyılın ortalarında Konstantinopolis'e varıncaya kadar. Studios bölgesinde (burası, şehrin en uzak banliyölerindendi o sırada), başın olduğu yere bir kilise yapılmıştır. Aslında başın talihsizlikleri burada son bulmuş değildir; ama –heyhat!– bizim hikâyemiz bitmeli.

Manuel Komnenos kitabesi	1
Studios Ioannes Prodromos Kilisesi	2
Ayios Nikolaos Kilisesi	3
Mokios Sarnıcı	11
Panayia Gorgoepiekoos Kilisesi	12
Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ndeki Bizans sütunları	13
Deniz surları kapıları	15
Davut Paşa Medresesi'ndeki Bizans sütunları	16
Arkadios Sütunu	17
Bulgur Sarayı'ndaki Bizans platformu	18
Cerrahpaşa Camii'ndeki Bizans platformu	19
Eleutherius Limanı	20
Bizans rıhtım kalıntısı	21

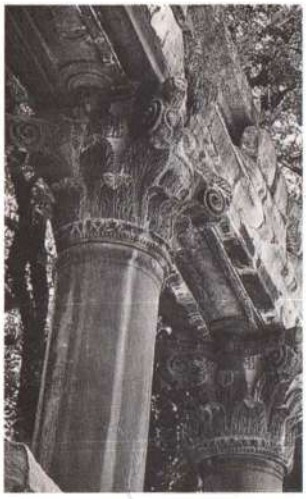
Konstantinopolis'in güneybatı kısmı.

Studios Ioannes Prodromos Kilisesi'nin planı.

Pratik nedenlerden ötürü kiliseye giriş yasaktır. Ne var ki, binanın etrafından dolanıp Mühendis Ali Sokak'taki kapıya yaklaşırsanız, bir zil göreceksiniz; ona basın. Güvenlik size kapıyı açar; kimseyi içeri almaya yetkisi yoktur ama küçük bir kapıdan girip atriumu (şimdi bahçedir) hayranlıkla izlemenize izin verebilir. Atriumun 27 metre uzunluğundaki duvarı Bizans yapısıdır; üzeri de haç ve gül süslemeleriyle bezelidir. Şimdi duvar örülü beş kapı bulunduğu fark edilir; bunların ikisinin pervazları mermerdir. Narteksin orta kısmı, korint sütun başlı muhteşem bir dizi sütundan müteşekkildir; antik mimaride olduğu gibi zengin süslemeleri olan sütun başlığı tabanı, frizleri ve kornişi destekler. Bu tür bazilikalar 5. yüzyılda kaybolur. Mermer kirişlerin hiçbir şeye bağlı olmadığı düşünülüyor; bu yüzden dikkatli olun, başınıza düşebilir her an.

Studios, muhtemelen şehirdeki en eski yapıdır. 25 metreye 24,8 metre ölçülerindeki bu bazilika, iki sıra korint sütunlarıyla üç nefe bölünmüştür.

Studios şehrin en eski yapılarından biri.

Kuzey nefindeki yedi sütundan altısı günümüze kadar gelmiştir; bunların her biri 3,66 metre yüksekliğinde, yeşil mermerden yapılmıştır. Bunların tepesindeki saçaklar, nartekstekine benzer. Roma bazilikalarının tersine Studios'ta narteksin ve yan neflerin üzerinde kadınlar için yapılmış ikinci bir kat daha vardır. Bu katta da alt kattakilerden daha küçük boyutta iki sıra sütun bulunur; bunlar beşikçatının ahşap kirişlerini desteklerler. İçeriden bakıldığında yarım daire, dışarıdan bakıldığında ise üç-yüzlü apsiste üç pencere vardır; ancak bunların alt yarıları, inşaatın daha eski bir evresine aittir. Taban, sekizgen mermer fayanslardan yapılma Florentin mozaikleriyle[1] örtülüdür; 11. yüzyılda kaplanmıştır.

Manastırın bahçesi, kilisenin kuzey tarafındadır. İmparator her yıl 29 Ağustos'ta Yahya'nın altarın sağında sergilenen başını öperdi burada; sonra üzerindeki skaramangion'u [tüniği] çıkarıp kolobion [kolsuz tünik] giyer ve keşişlerin dağıtacağı yemekten yemek için bahçeye çıkardı. Burada bulunan ilgi çekici iki sarnıcı görmek için içeri girmenize izin vermeyeceklerdir herhalde.

Studios Manastırı, şöhretini başkeşişi olan Teodoros Studites'e borçludur. Teodoros bu mevkiye 798'de atandıktan sonra derhal bir reorganizasyona girişti: yeni bir tüzük yazdı, oğlan çocukları için okul açtı, bir scriptorium [yazma odası] ve kütüphane örgütledi. Bu sonuncusuyla ilgili Teodoros tarafından yazılan kurallardan bir kısmını alıntılamaya değer:

> Eğer bir kimse kitap ödünç alıp da ona özensiz davranırsa, veya kütüphanecinin müsaadesi olmadan başkasının kitabını alırsa, veya elinde bir kitap varken başka birini kavga ederek isterse, o gün kitaplara erişimi yasak edilsin. Eğer kütüphaneci dikkatli davranmazsa,

1 Çeşitli renkte taşların belirli bir motif yaratmak üzere düzenlenip bazı kısımlarda birbiri içine geçirilmesi yöntemiyle yapılan yer döşemesi –ed.n.

eğer kitapları yıpratır, başka raflara koyar veya toz içinde kalmalarına aldırış etmezse, buna kuru katık verilsin. Her kim bir kitabı alıp hücresine götürür ve semantron [tahta çan] dövüldükten sonra da geri vermezse, yemek sırasında ayakta dikilsin. Eğer bir kâtip öfkeye kapılıp da kalemini kırarsa, 30 defa diz çöksün. Eğer kıdemli bir kaligraf vazifeleri adaletsiz dağıtırsa, eğer bir parşömen yahut kitap cildini özensiz hazırlarsa, 150 defa diz çöksün ve kefaretini ödesin.

Okumak, Studios Manastırı'nın bütün keşişleri için zorunluydu:

Şu bilinsin ki, bedensel iş görmediğimiz günlerde kütüphaneci semantronu bir defa döver ve bütün kardeşler kütüphanede toplanırlar; bunların her biri birer kitap alır ve akşama kadar okurlar. Akşam kandillerin yakılması işaretinden önce kitaplardan sorumlu olan kişi semantronu tekrar döver ve bütün kardeşler kitaplarını, kayıt sırasıyla geri verirler.

Günümüzde kullanılan Yunanca harflerin Studios'ta keşfedildiğine inanılıyor.

İmparator Mihael Kalafates, 20 Nisan 1042'de bir halk ayaklanmasından kurtulmak için Studios'a sığındı. Bazilikaya girer girmez de altarın sütunlarından birine sarıldı; ona belli bir güvenlik sağlayacağını düşünüyordu bu hareketin. Tahttan indirilmiş imparatorumuzun, eski ahbabımız Psellos tarafından dışarı çıkmaya ikna edilene kadar nerede yere kapandığını canlandırabiliriz zihnimizde. Bundan sonra olan biteni daha uygun bir yerde anlatacağız; şimdilik sadece, Studios'un (sırasıyla 1059 ve 1078'de) İmparator İsaakios Komnenos ile VII. Mihael'in de emeklilik mekânı olduğunu hatırlayalım. Yeri gelmişken, bazilikanın döşemesindeki mermer kaplama, bu taçlı keşişlerin boy göstermeleriyle birlikte yaptırılmıştır. Studios'un en önemli röliği olan Yahya'nın başı haçlılar tarafından çalındı; manastır, Latin idaresi altında bir virane oldu. Latinlerden kurtuluş sırasında çatısı yoktu. 1293'te Paleologos binaya tekrar çatı yaptırdı. Novgorodlu Stefan coşkulu bir dille şöyle yazar:

Studios Bazilikasının içi.

Görülesi öyle çok şey vardır ki orada, tarifi mümkün değildir. Kilise çok geniş ve yüksektir, çatısı tek tarafa yatıktır. İçerideki ikonalar altınla muhteşem şekilde süslenmişlerdir ve güneş gibi parlarlar. Kilisenin zemini, inciler serilmiş gibi büyüleyicidir; hiçbir ressam böyle bir resim çizemez. Kardeşlerin yemek yedikleri yemekhane bütün diğer manastırlardan daha muhteşemdir.

Şehrin fethinin arifesinde İosef Vriennios da şöyle yazacaktı:

Studios'daki mübarek manastırda yaşıyorum. Selamet yolunu adımladım, bilgelerle konuştum. Hiçbir barbar gözlerini dikip bakmaz bana, şu avluda tek bir kadın görülmez. Sebebi de şudur ki, bin senedir ne bir aylak girmiştir buraya, ne de şu kapıdan tek bir kadın geçmiştir. Fiziksel olarak her şeyden haz alıyorum: yemekler lezzetli, bir sürü mobilya, ihtiyacımdan çok kıyafet

var; saray kadar geniş bir hücrede kalıyorum. Etrafımda bahçeler, zeytin ve asma ağaçları, karşımda sayısız serviler. Orada, uzaklarda da şehir: çarşıları, Kiliselerin Anası [Ayasofya] ve dünyevi imparatorluğuyla.

Mihael V. Kalafates sikkesi.

1909'da Rus arkeologlar, Studios'da bir kazı yaptılar. Bazilikanın içinde, güney adasının doğu duvarında, döşemenin altında bir mezar mahzeni buldular; üzerlerinde astarları ipekli yün keşiş abaları olan üç iskelet yatıyordu burada, baş taraflarına da defne dalları serilmişti –ama başları yoktu! Bunların Teodoros Studites, onun amcası Platon ile kardeşi İosef olduğu ileri sürüldü. Başlarının ise, manastırdaki diğer kutsal emanetlerle birlikte haçlılar tarafından çalınmış olması mümkün.

Studios'un kurulu olduğu alan çok geniş; şimdi, görece modern bir kilise olan Samatya'daki Ayios Konstantinos-Ayia Eleni Kilisesi'ni hatırlatıyor burası (tarihi kaynaklarda ilk defa 1586'da geçer); bu kilise, bazilikanın kuzeybatısında bulunuyor. Sultan Hıristiyanların, eski temeller üzerinde yapmadıkları takdirde kilise kurmalarını yasakladığından, bu kilisenin de Bizans devrine dayandığından emin olabiliriz.

Samatya

Muallim Fevzi Sokak 10 numarada, **Ayios Nikolaos Kilisesi** (3, krokiye bkz. s. 364) bulunuyor. Büyük ihtimalle burada, 9. yüzyılın sonunda İmparator VI. Leon tarafından geleceğin patriği Efthimios için kurdurulan bir manastır bulunuyordu. İmparatorla hegoumenos arasındaki ilişkiler gergindi: Efthimios, günahlarından ötürü devamlı ayıplıyordu hükümdarı. Efthimios'un *Vita*'sında bunlar ayrıntılarıyla anlatılır. Leon'un manastıra yaptığı ani bir ziyaret şöyle geçer:

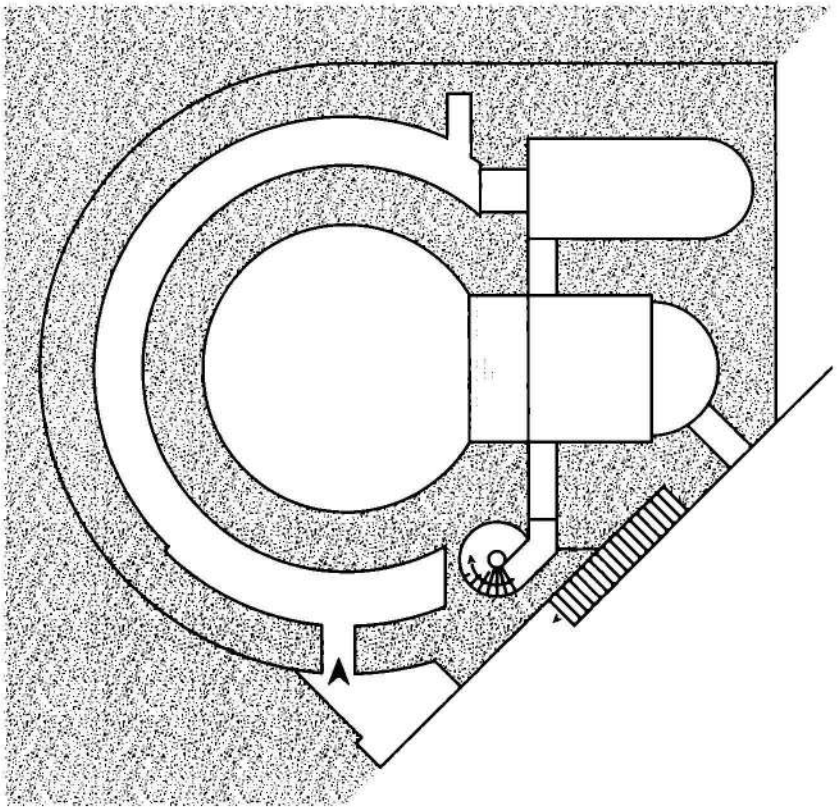
> İmparator ansızın çıkageldiğinde yemekteydiler. Herkesin önünde kendi tası olduğundan, imparator da bir tane istedi. Papaz şöyle dedi: "Eğer içmek istiyorsan, majesteleri, bardağınızı uzatın. Burada herkes

eşittir." Bunun üzerine imparator sordu: 'Suyunuz soğuk mu bari?' "Tanrı esirgesin," diye cevap verdi Efthimios, "bak, burada sıcak su var." Bunun üzerine imparator dönüp tasındaki şaraba su kattı. Ama bu da çok sıcak olduğundan biri acaba eklemek için şarap verecek mi diye etrafına bakındı. Ama papaz dedi ki: "Bizde soğuk şarap eklenmez; herkes kendi gönlünce karıştırır en başta: kimi daha sıcak sever, kimi daha soğuk." İmparator, papaza dedi ki: "Bugünden itibaren sıcak suya gönlünce soğuk şarap katmanıza müsaade buyurulmuştur; bunun için ne lazımsa sana ben vereceğim." Sonra tattı ve sordu: "Bu şarap nereden geliyor?" Dediler ki: "Burada, sizin hizmetkârlarınız tarafından yetiştiriliyor majesteleri." Ve imparator dedi ki: "Ne iğrenç bir şarap. Bu yeni inşa edilmiş manastıra, senin düşmanca davrandığın müteveffa karıma ait mülkü [bir bağ olmalı] hediye ediyorum."

Herhalde görünürde herkes soğukkanlılığını korumuştur, ama büyük bir gerilim de hissediliyor olmalı!

Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman Caddesi 120 numarada, Helena Çak Stones adını taşıyan bir restoran var. Bu, Hıristiyan şehitleri Karpos ve Papilos'un defnedildikleri **martirion**[2] (4, krokiye bkz. s. 374). Yeni başkenti biraz Hıristiyanlaştırmak için Bergama'dan getirilmişlerdi buraya. Burası aynı zamanda Konstantinopolis'teki en eski binalardan biri. Yaygın bir efsaneye göre bu martirion, Büyük Constantinus'un anası İmparatoriçe Helena tarafından, Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi örnek alınarak yaptırılmış. Burada yükselen sarp tepenin (yedinci tepe, Kserolofos/Cerrahpaşa) içinde büyük bir rotonda [üstü kubbeli yuvarlak oda] açılmış. Novgorodlu Antoniy şöyle yazar: "Karpos ve Papilos burada bir kadınlar manastırında tek bir tabutun içinde yatarlar." Helena restoranının mimarisi son derece acayip: ortasında 12 metre çapında, doğu tarafında apsisi olan 5,7 metre yüksekliğinde yuvarlak bir mekân bulunuyor. Rotondayı dar (2,5 metre genişliğinde) ama uzun sayılabilecek (7,5 metre) bir koridor çevreliyor. Tam ortadaki çemberden muhtelif yönlere esrarengiz koridorlar açılıyor. Barın tam üzerine gelen yerde,

2 Hıristiyanlıkta din şehitlerinin defnedildiği kabir –ed.n.

Karpos ve Papilos Martirionu'na restorandan girilebilir.

tavanda, Mezmurlar 102'den zorlukla okunan eksik bir ayetin yazılı olduğu, geç Bizans dönemine ait bir Pantokrator freski görebilirsiniz: "Tutsakların iniltisini duymak / [Ölüm mahkûmlarını kurtarmak] için." Güney duvarında da azizi andıran bir atlı seçiliyor belli belirsiz.

Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman Caddesi'nde, yedinci tepenin eteklerinde, denize yakın bir yerde **Ayios Yeoryios Kiparissas [Servi] Kilisesi'ni** (5, krokiye bkz. s. 374) bulacaksınız. Mevcut bina 1830'larda yapıl-

mıştır, ama ta 9. yüzyılda burada aynı adı taşıyan bir kilise vardı; dahası, eski servilerin yerinde yenileri büyümüş. 11. yüzyılın Bizanslı ünlü vakanüvisi Mihael Attaleiates'in vasiyetinden okuyalım: "Ayios Yeoryios Kiparissas rahiplerine bana özel bir kabir yapmaları için 8 nomisma bıraktım; kabir yerini varislerime miras bırakıyorum."

Biraz daha doğuda, Müşir Süleyman Paşa Sokak'ın kuzey tarafında, 20 ve 22 kapı numaralı evlerin arkasında geniş, tonozlu bir **Bizans duvarı** (6, krokiye bkz. s. 374) bulundu. Bu, yaklaşık 34 metre uzunluğunda ve 3,45 metre yüksekliğinde; ama görmek için bu apartmanlarda yaşayanların izni gerek, zira bu harabe onların arka avlularında bulunuyor. Ziyaretçilerin serbestçe erişebileceği tek şey, Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman Caddesi No. 149'daki çiçek tarhı olarak kullanılan bir sütun başlığı.

Buranın Thermae Helenianae veya Helenianae adını taşıyan saray olması ihtimal dışı değil. Konstantinos Porfirogennetos, imparator ziyaretlerinin ayrıntılarını anlatıyor:

> Hükümdar, Thermae Helenianae'ye beyaz bir ata binerek gider. Saray sorumlusu onu karşılar ve eğer günlerden pazar değilse hükümdarın karşısında secdeye varır. Eğer bu adamın mevkii yüksekse imparator onu dudaklarından öper. Hükümdar, *mitatorium*'da [soyunma odasında] üzerini değiştirir, altın şeritli beyaz bir *divitision* [tünik] ile erguvan rengi bir *khlamidos* [manto] giyer.

Saray merasimlerinin çok karmaşık ve duyulmamış derecede detaylı olduklarına dair kanıtları görmüştük zaten. Bütün uygulamaları açıklayamıyoruz, ama hiç değilse bunlardan birini, insanların imparatorun önünde pazar günleri secdeye varmıyor oluşlarını inceleyelim. Böyledir, çünkü pazar günü, bütünüyle Tanrı'ya aittir. Bu, bütünüyle Bizanslılara has bir yaklaşımı yansıtır: dünyevi Tanrı olarak imparatora, neticede bir fani olduğu devamlı hatırlatılır.

Thermae Helenianae ile ilgili bir efsane, erken dönem Konstantinopolis'teki hâkim entelektüel atmosferi gözler önüne serer. Teodoros Studites'e göre patriğin kişisel hizmetçisi Olimpios, 25 Aralık 498'de hamamlara gelmiş. Müşterilerin tepidariumda (sıcaklık) aralarında teslis öğretisini tartış-

tıklarını işitmiş. Bir Ariusçu olan Olimpios onlarla tartışmaya girişmiş: "Teslis nedir? Şu duvarlarda çizili olan şey mi? Bende de var öylesinden." Ve cinsel organını avuçlamış. (Bundan da anlaşılıyor ki, ta o zamanlar evlerin duvarlarında edepsiz çizimler bulunuyordu.) Elbette böyle bir küfür cezasız bırakılamazmış. Suyun oluğundan öfkeli bir melek çıkagelmiş ve "Küfretmeyeceksin!" diye haykırarak başından aşağı üç kova kaynar su dökmüş ki, kovalar teslisi simgeliyormuş.

İnsanların teslisi son derece soyut teolojik bir anlamda gördüklerini düşünebilirsiniz. Oysa sadece kiliselerde değil, hamamlarda da ateşli tartışmalar sürüyordu bununla ilgili. Örneğin Nissalı [Niksar] Gregorios da Konstantinopolis'i ziyareti sırasında edindiği tecrübeleri anlatır:

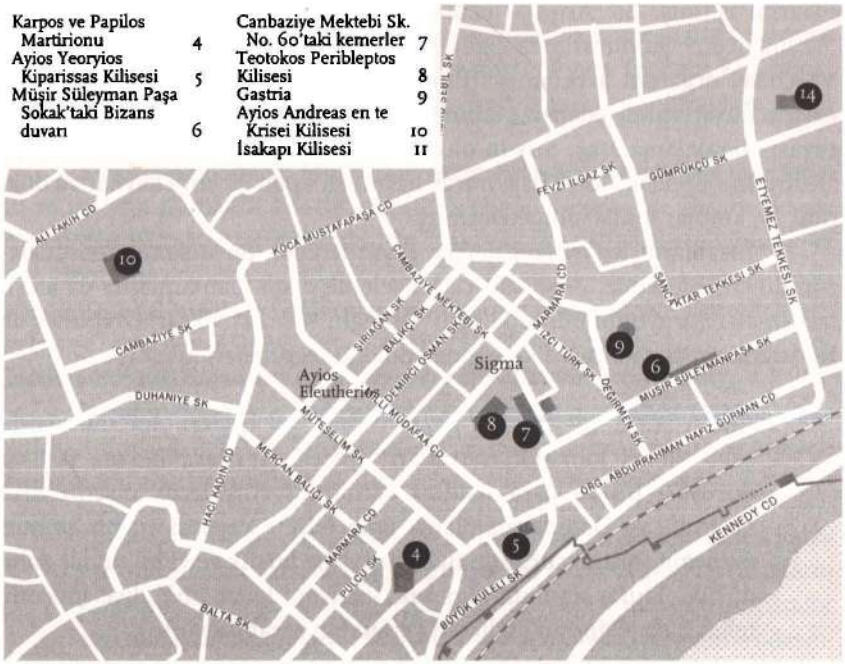
> Bütün şehir, meydanlar, pazar yerleri, yol başları, ara sokaklarda eski dilenci kılıklılar, sarraflar, yiyecek satıcıları, herkes tartışıp duruyor. Birine para üstünü vermesini söyleyecek olsanız size Doğmuş ve Doğmamış olanla ilgili felsefe yapacaktır; bir somun ekmeğin fiyatını sorsanız Baba'nın daha büyük ve Oğul'un ise daha düşük olduğu cevabını alırsınız; "banyom hazır mı?" diye sorsanız tellak size, Oğul'un hiçlikten yaratıldığı cevabını verir.

Bu mahallede inceleyebileceğiniz tek yer, tepenin sırtlarına doğru yükselen etkileyici **kemerler**dir (7, krokiye bkz. s. 374). Canbaziye Mektebi Sokak, 60 numaranın bahçesine bakan çitlerin aralığından görülebilir bunlar.

Peribleptos (Sulu Manastır) Kilisesi

Yukarı, Kserolofos Tepesi'ne doğru çıkmaya devam ederseniz, günümüzde üzerinde Ermeni Sahakyan Okulu'nun bulunduğu yüksek bir düzlük göreceksiniz. Onun altında **Teotokos Peribleptos Manastırı**'nın (8) (Sulu Manastır) kalıntıları vardır.

Marmara Caddesi'nden, bir 19. yüzyıl yapısı olan Ermeni Surp Kevork Kilisesi'nin avlusuna girebilirsiniz. Bu alan 1485'te Rumlardan alınarak Ermenilere verilmiştir. Manastırın da bulunduğu bu alanın girişinde, kapının az sağında küçük bir bekçi kulübesi vardır. Bekçilerden kapıyı açmalarını rica

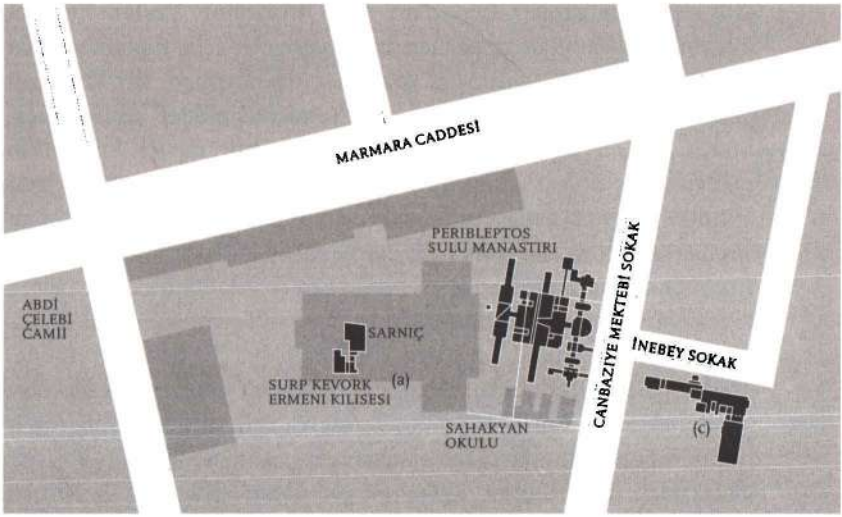

Kserolofos Tepesi'nin olduğu bölge.

edebilirsiniz; böylece çok uzun bir merdivenden **ayazmaya** (a, krokiye bkz. s. 376) inersiniz –burası, manastırın günümüzde erişilebilen biricik parçasıdır. Manastır kompleksinin geri kalanı ise Ermeni okulunun mahzenindedir; ancak çok sıkı korunur bu okul, yani muhtemelen orayı göremeyeceksiniz. Manastırın bodrumu ise, çevredeki apartmanların altında daha epeyce uzanır doğuya doğru. Örneğin Canbaziye Mektebi Sokak ile İnebey Sokak'ın köşesindeki evin bodrumu, **manastıra** ait (c, krokiye bkz. s. 376) epeyce iyi korunmuş bir yerdir. Burada oturanlardan biri içeri girmenize izin verebilir.

Teotokos Peribleptos (Şanlı Meryem) Kilisesi, 1030'ların başında İmparator Romanos Argiros tarafından yaptırıldı. Mihael Psellos bu devasa yapıyı anlatırken hiddetini gizlemiyordu:

Güya pek de dindar bir adam olan imparator, baştan beri, bu kilisenin inşasından tamamen başka amaçlar için toplanmış olan paraları burada kullanmakla çok adice davranmıştı. Bir kimsenin dindarlığını göstermesi için büyük adaletsizlikler tertiplemesi, bütün devleti kargaşaya sürüklemesi, bütün devlet kurumunu parçalaması doğru olamaz. Duvarların simetrisi, etrafını saran sütunlar, duvara asılı halılar, muhteşem ikramlar ve buna benzer şaşaalı şeyler, kutsal dindarlık davasına ne katkıda bulunabilir ki? İmparator, başka herhangi bir kimseden çok daha muazzam ölçekte inşa ettirmesi icap ettiğini düşündüyse bile, sarayıyla ilgilenmek, viran olmuşları tadil ettirmek, imparatorluk hazinesini yeniden doldurmak ve ordularının bakımı için para bulmaktı onun asıl görevi. Oysa bütün bunlara gözlerini kapadı ve kendi kilisesinin bütün diğerlerini güzellikçe aşması için başka her şeyi viran olacak kadar kıstı. Doğrusunu söylemek gerekirse, kiliselerle bozmuştu aklını ve kendini alamıyordu bir türlü. Böylece inşaat yerini her tür saray öteberisiyle çevreledi, tahtını oraya kurdurdu, hükümdar asalarıyla süsledi orayı, erguvan kumaşlar astırdı, yılın çok büyük bölümünü bu kilisede, onun güzelliğiyle gururlanıp hayranlıkla izleyerek geçirmeye başladı. Teotokos'u en güzel isimlerle onurlandırmak arzusuyla doluydu; ancak bir azizden ziyade ölümlü bir kadına yaraşacak bir isim verdiğini bile fark etmedi, zira "peribleptos" aslında "şanlı" demektir. Bu kiliseye başka birçok inşaat daha eklendi ve kilise, keşişler için bir sığınak haline geldi; bu da yeni adaletsizliklerin ve eskilerden bile büyük ifratların kaynağı oldu. Kilisenin büyüklükçe aşılmaz olmasını arzulayan Romanos, keşişlerin sayısını da sonsuzcasına çoğaltı. Başka bir memleket daha yağmalandı; Herakles Sütunlarının [Cebelitarık] ötesindeki deniz keşfedildi; ilkinden mevsimlik lezzetler, ikincisinden ise balık temin edilmeliydi, o ise şu fani dünyamızın büyük bir kısmını kendi kilisesini şanlandırmak için harcadı. Böylece azamet azameti, çokluk çokluğu takip etti; birikenin üstüne yenilerini eklemeyi hiç bırakmazdı, meğer ki kendi fani hayatının sonu gelmemiş olaydı.

Peribleptos Manastırı'nın mahzenleri.

İmparatoriçe Zoe Porfirogenita, 11 Nisan 1034'te hamamda boğdurdu Romanos'u; sonra da kendi kilisesine gömdürdü. Midillili Hristoforos, imparatorun defnini şöyle anlatır:

> Ve şehirden en iyi insanlar taşıdılar hükümdarı
> Büyük bir hürmetle nakledildi Peribleptos Kilisesi'ne
> Şanlı imparatorun bedenini orada yatırdılar istirahatgâhına
> Ve Romanos'u unutturan genç bir hükümdara geldi sıra.

Buradaki zenginliğe, Novgorodlu Antoniy de tanıklık eder: "Bu manastır, hem iradını aldığı köyler hem de sahip olduğu altınlar bakımından Konstantinopolis'teki bütün diğer manastırlardan daha zengindi." Sayısız kutsal rölik saklanıyordu burada, Romalı Aziz Clemens'in başı da bunlar arasındaydı. Bu baş, "Latin" işgali sırasında Şövalye Dalmatius de Sergey tarafından çalındı; kendisi de büyük bir coşkuyla anlatacaktı bu hırsızlığı. De Sergey, ilkin, şehirdeki en değerli rölikleri öğrenmek için bir

Romanos Argiros'un hamamda öldürülmesi (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

Fransız rahibi sorguladı; rahip onu Aziz Clemens'e yönlendirdi –yalnız bu röliklerin satılmaması gerektiğini söyleyerek uyardı önce. O zamanların âdetine göre çalınması gerekti bunların; *furtum sacrum* deniliyordu bu hırsızlığa, yani "kutsal hırsızlık." Böylece, 1206 yılının paskalyadan önceki pazar günü yortusunda şövalye, yanında bir keşişle birlikte kiliseye geldi ve kutsal röliklere bakmak istediğini söyledi. Bunlardan biri bekçiyi oyalarken diğeri de Clemens'in başının olduğu kutuyu yürüttü. Çıktıktan sonra bir baktılar ki, kutunun içinde iki kafa. Doğru başı mı çaldıklarını anlamak için şövalye farklı bir kıyafetle Peribletos'a döndü ve Aziz Clemens'in başını sordu. Keşişler ona başın çalındığı cevabını verince içi rahatladı ve Aziz Clemens'in başını yanına alıp Fransa'ya doğru yelken açtı.

Ancak hiç de azımsanmayacak sayıda rölik gene de kaldı manastırda; 1389'da bir Rus hacı şöyle anlatır bunları:

> Büyük Deniz'e [Akdeniz] ve Peribleptos Manastırı'na geldiniz. Burası gayet güzel inşa edilmiştir. Kilisede pek çok kutsal rölik

İoannes Kantakuzenos'un çifte portresi: hem imparator hem keşiş olarak görülüyor, İoannes'in ilahiyat yazıları derlemesindeki bir minyatür, (1371-1375).

saklanır. Müjdecinin [Yahya'nın] sağ eli buradadır; altınla kaplanmıştır ama bir parmağı kayıptır. (Beytüllahim'deki) 14000 bebenin[3] rölikleri ve İmparator Mavrikios ile konuşan ikona da buradadır. Kutsal Kurtarıcı, Mavrikios'a şöyle demiş: "Bu dünyada mı ıstırap çekmek istersin, öbür dünyada mı?" Mavrikios'un hangisini seçtiğini biliyoruz.

3 Yeni Ahit'e göre; İsa'nın doğumundan kısa bir süre sonra, doğudan gelen müneccimler, Yahudiye Kıralı Hirodes'i "Yahudilerin kralı olmak için doğmuş olanın" nerede olabileceğini sormak için ziyaret ettiler. Hirodes, hemen saltanatını tehdit eden bu bebeği ortadan kaldırmak için Beytüllahim çevresinde iki yaş ve altı tüm erkek çocukların öldürülmesini emretti –ed.n.

İmparatorlardan açılmışken; bitmek bilmeyen iç savaştan bitkin düşen ve tahtı da gönüllü olarak (dizgi hatası değil, doğru bu) İoannes V. Paleologos'a bırakan İoannes VI. Kantakuzenos, 1 Aralık 1354'te Peribleptos'taki bu manastırda inzivaya çekilmişti.

II. İsaakios sikkesi.

Birçok aristokrat, konaklarını, bugün bile muhteşem bir Marmara manzarası sunan Kserolofos Tepesi'nin sırtlarında yaptırırdı. Bunlardan biri de, Peribleptos'a yakın bir yerde yaşayan İsaakios Angelos idi. Niketas Honiates, İmparator I. Andronikos'un hempası meşum Stefanos Ayiohristoforites'in 11 Eylül 1185 ikindi vakti Angelos'un avlusuna girdiğini yazar:

> İsaakios'a aşağı inip kendisini takip etmesini söyledi. Tabii beriki, ortaya çıkar çıkmaz başına büyük bir felaket geleceğinden ötürü ağırdan alınca, Ayiohristoforites kuvvet kullanmaya karar verdi ve maiyetindekileri, İsaakios'u saçından yakalamakta veya sakallarından tutmakta tereddüt etmemeleri için uyardı. Bunlar, İsaakios'u odasından aşağılayarak indirecekler ve döverek sürükleyecekler, sonra da doğruca kendisinin belirlediği zindana tıkacaklardı. Adamları da onun dediğini yapmaya hazırdı. İsaakios, kaçamayacağını gördü. Ama cesaretini yitirmedi ve dövüşerek ölmeyi seçti. Yalın kılıç (başı çıplaktı ve üzerinde de iki renkli, beline kadar uzanıp orada iki parçaya ayrılan bir cübbe vardı) atına atladı ve kılıçlı elini Ayiohristoforites'in başına doğrulttu. İsaakios'un hücumuyla dehşete düşen Ayiohristoforites, bindiği katırın başını çevirdi ve hayvanı öyle bir mahmuzladı ki, çok geçmeden kapının kemerine vardı. Ama daha kapıdan çıkamadan İsaakios ölümcül bir darbe indirdi ve zavallı alçağın kafasını parçaladı. Bunun arkasından da kendi kanı içinde yüzüp titreyen adamı köpekler yesin diye orada bırakarak onun maiyetine saldırdı. Berikiler evlerine dağıldılar. Bunun arkasından İsaakios, atını Mese yolundan Mega Ekklesia'ya [Ayasofya] dörtnala sürdü. Agorayı geçerken orada bulunan herkese, Stefanos Ayiohristoforites'i kılıcıyla öldürdüğünü haykırdı (kılıç hâlâ elindey-

di). İsaakios'un at sırtında Mega Ekklesia'ya girdiğini gören ve bu haykırışla ne yaptığını da öğrenen ahali binlerce kalabalıklar halinde İsaakios'u ve başına neler geleceğini görmek için kiliseye akın etti. Hepsi de gün doğmadan Andronikos'un onu yakalayacağını ve en korkunç, görülmemiş işkencelerle cezalandırılacağını sanıyorlardı.

Talihsizlik bu ya, İmparator Andronikos bu sırada Boğaz'ın diğer yakasındaki sayfiye sarayındaydı. Neler olduğunu akşam saat 7'de öğrendi ve hiçbir şey yapmadı. Bu, ölümcül bir hataydı. Ayasofya'daki kalabalık çoğalıyordu sürekli. Gitgide cesaretlendiler de üstelik ve İsaakios'a sempatilerini dile getirmeye başladılar; o da sabah imparator olarak taç giydi. Şiddetli bir mücadelenin ardından tahttan uzaklaştırılan Andronikos'un hayatı korkunç bir ölümle son buldu. Kserolofos Tepesi'nin sırtlarında kazara başlayan devrim, işte böyle son buldu.

Gastria Manastırı / Sancaktar Hayreddin Mescidi ve Tekkesi

Peribleptos'tan batıya doğru gidersek, kendimizi Sancaktar Tekke Sokak'ta bulacağız; yakınlarda bir yerde de Sancaktar Hayreddin Mescidi diye bilinen Bizans yapısını göreceğiz. Anlatılar burasını **Gastria Manastırı** (9, krokiye bkz. s. 374) diye tanımlar.

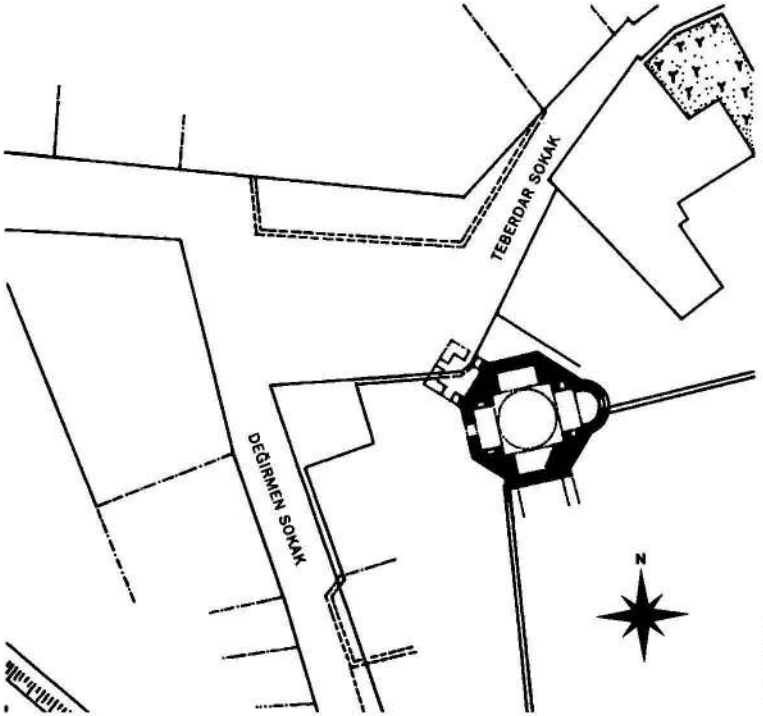
Bu, tepede kornişlerle son bulan karşılıklı duvarların üzerinde geniş kemerlerin yükseldiği bodur bir sekizgen şeklindedir. Ancak doğu tarafındaki bir apsis, ayinlerin burada yapıldığını haber verir bize. Apsis, iç mekânda yarım çember, dış mekânda ise beşkenar şeklindedir. Ortadaki üç kenara yerleştirilmiş olan pencereler, başlıklarına birer haç işareti konulmuş mermer sütunlarla ayrılır. Bu, kilisenin en eski kısmıdır; bir görüşe göre 4. yüzyıla kadar dayanır kökeni. Kimi araştırmacılar, üç parçalı kemerlerde ve kemerleri kubbeye bağlayan geniş ayaklarda da erken dönem Bizans etkileri bulmuşlardır. Kimileri, ana yapıyı 11-12. yüzyıllara tarihlendirir; kimileri ise 14. yüzyıla. Özetle, hiç kimse hiçbir şeyde hemfikir değildir. Ayrıca Osmanlı döneminde bina önemli değişiklikler geçirmiştir. Başlıcası, güney duvarı yeniden yapılmış ve kubbenin yerine yenisi konulmuştur (ancak 6,4 metrelik ilk çapı korunmuştur). Binanın içi ise değişmeden kalmıştır. Eşit kenarlı bir haç şeklindedir

bu; haçın kolları da yarım daire şeklinde tonozlarla örtülüdür. Yarım kubbeyle örtülü kare, iç mekândan dıştaki sekizgenin köşe yüzlerine çıkıntı yapan tuğla ayaklar üzerinde yükselir.

Anlatılar, Sancaktar Mescidi'ni Gastria Manastırı diye tanımlar. Efsaneye bakılırsa, Büyük Constantinus'un anası İmparatoriçe Helena, Kudüs'ten Konstantinopolis'e sayısız çiçek ve nebatattan başka İsa'nın çarmıhının gerçek bir parçasını da getirtmiş. Çarmıh, deniz surları yakınında gemiden indirilip Samatya Kapı'dan içeri taşınmış; imparatoriçenin çarmıhı ararken Golgota Tepesi'nden topladığı nebatat ve çiçekler ise, Kserolofos Tepesi'nde vazolara dikilmiş (gastria, vazo demek). Helena, manastırı daha sonra burada kurmuş. Elbette doğru değil bu efsane ve böyle bir tespit de pek inandırıcı değil. Dahası, Gastria'ya yapılan ilk atıflarla da ancak 9. yüzyılda karşılaşırız. İkonoklast Teofilos'un kayınvalidesi Teoktiste burada yaşar ve beş torununu da sık sık yanına çağırırmış, Theophanes Continuatus'a göre:

> Onları bilhassa kızların ilgisini çeken hediyelerle büyüler ve her biriyle ayrı ayrı ilgilenerek babalarının dini sapkınlığını reddetmeleri, kutsal ikonaları öpmeleri için yalvarırdı. Bunlar Teofilos'tan gizli tutulamadı; imparator günün birinde bunlara, anneannelerinden hangi hediyeleri aldıklarını ve onun da karşılığında kendilerinden ne istediğini sordu. Hem yaş hem akılca pek genç olan Pulheria kucaklanıp öpüldüklerini ve bol bol meyve aldıklarını söyledi; kutsal ikonaların önünde eğildiklerini de ekledi, ayrıca olanca manevi masumiyetiyle, oyuncak sandığında bir sürü bebek bulunduğunu, bunları öpüp yüzüne ve başına bastırdığını da açık etti. Onun bu gevezeliği imparatoru çileden çıkardı.

Yıllar geçip Teofilos'un oğlu III. Mihael imparator olunca, kız kardeşleriyle gayet sert bir ilişki kurdu. Bunlar, Blahernai Kilisesi'nin hemen bitişiğindeki hamamda tutuklandılar ve eskiden anneannelerinin kendilerine meyveler ikram ettiği Gastria Manastırı'nda hapsedildiler.

Sancaktar Hayreddin Mescidi'nin planı.

Eksokionion

Sancaktar'a ayırdığımız zaman bitti; şimdi istikametimizi değiştirelim ve Eksokionion diye bilinen bölgeden geçerek yedinci tepenin sırtından kuzeybatıya doğru yürüyelim. Yolda sizi, bir zamanlar burada bulunan, şimdi yerlerinde yeller esen Bizans anıtlarıyla ilgili hikâyelerle eğlendireceğim.

Peribleptos'un biraz kuzeyinde, **Sigma** diye bilinen, yarım çember şeklinde revaklarla çevrili bir meydan vardır. Adı böyledir, çünkü revakların dizilişi sigma harfine benzer. Burası anlaşılan, şimdi Davut Paşa Medresesi'nde bulunan sütun başlıklarının kaynağıdır. İmparator V. Mihael ile amcası Konstantinos'un gözlerine mil çekilen yerdir burası. Mihael Psellos, bu korkunç sahneyi şöyle anlatır:

Anneanneleri Teoktiste'nin ziyaretindeki beş prenses (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

Bu iki habis gözlerine mil çekme emrini alan adamlarla karşılaştılar. Bunlar, verilen hükmü bildirdiler ve hükmü yerine getirmek için hazırlanırken bir demiri sivrilttiler. İmparator, kötü kaderi karşısında büyük bir kedere kapılmıştı ve büyük şaşkınlık içindeydi ve kâh hıçkırıklara boğularak, kâh sesi titreyerek, yanına yaklaşan herkesten yardım dileniyor, uysalca Tanrı'ya sesleniyor, ellerini dualarla gökyüzüne, tapınağa, ne tarafa denk gelirse o tarafa kaldırıyordu. Amcası ise her tür kurtuluş ümidini yitirmiş, metanetini koruyordu; cellatların işe girişmeye hazır olduklarını görünce ilk kurban olmayı kabul ederek sakince onlara yaklaştı. Kendisiyle kalabalık arasında mesafe olmadığından –zira orada bulunan herkes, bu cezalandırmanın ilk tanıkları olmak istiyordu– asılzade soğukkanlılıkla etrafına bakınarak bu sefil işin tevdi edildiği adamı aradı. "Hey, sen," dedi, "lütfen şu insanları geriye çek. Sonra da felaketimi nasıl yiğitçe karşıladığımı gör!" Cellat onu, gözlerine mil çekilirken hareket etmesin diye bağlamaya çalıştığında da dedi ki: "Bana bak. Eğer bir yerimin kıpırdadığını görürsen oracığa mıhla!" Bunu söyledikten sonra sırtüstü uzandı yere. Yüzünün renginde en ufak bir değişiklik, şu kadarcık feryat, sızlanma yoktu. Adamın yaşadığına

Tutuklama ve gözlere mil çekme Bizans'ta sıradan bir uygulamaydı (Madrid Skilitzes Vakayinamesi)

inanmak bile güçtü. Sonra birbiri ardınca gözlerini oydular. Bu sırada birazdan kendisinin de karşılaşacağı kadere Konstantinos'un duçar olduğunu gören imparator, onun ıstırabını hissediyor, ellerini birbirine vuruyor, yüzünü tırmalıyor, acıyla böğürüyordu. Ne çok korktuğunu ve durmaksızın merhamet dilendiğini gören cellat onu sımsıkı bağladı ve infaz sırasında yüzüne zarar vermemek için hareketsiz hale getirdi. Onun gözlerine de mil çekildikten sonra kalabalığın heyecanı ve hıncı da ağır ağır sönüp gitti.

Burada bir yerlerde Ayios Eleutherios Kilisesi vardı. Bu kilise, 5. yüzyılda Patrik Gennadios'un bu kilisedeki sefih bir rahibi yola getirme ümidini kaybetmesiyle ün kazanmıştı; patrik bunun üzerine "Kutsal şehit Eleutherios! Ya düzelt şu rahibini, ya da bitir işini!" diye haykırmış, rahip de oracıkta düşüp ölmüştü. Beş asır sonra aynı kilisede başka bir günahkâr rahip peyda oldu; bu adam, cennete çıkan yolu son anda kaçırmıştı. Yaşarken pek çok rezillik yapmıştı: zevküsefaya vermişti kendini, falcılık yapıyor, geceleri yolculara saldırıp öldürüyordu, sonra da elbiselerini satıyordu onların. Bu yoldan kazandığı parayı da fahişelerle yiyordu, hem de sadece devamlı müşterisi olduklarıyla değil. Herhalde bu yüzden teni

öldükten sonra ruhu ancak dördüncü sınamaya (bir tür "gişe" yani) kadar çıkabildi –Ortodoks Hıristiyanlığında cennete çıkmak için geçilen yolda böyle 21 gişe vardır. Ancak burada maskesi düştü ve cehenneme atıldı.

Ayios Andreas en te Krisei

Bunları konuşurken Koca Mustafa Paşa Camii'ne geldik. Bu, **Ayios Andreas en te Krisei Kilisesi**'nin (10, krokiye bkz. s. 374) hemen bütünüyle yeniden yapılmış halidir. Cami (ve medresesi) ortak bir hayatın yaşandığı geniş bir meydana bakar. Görmemek mümkün değildir bunu.

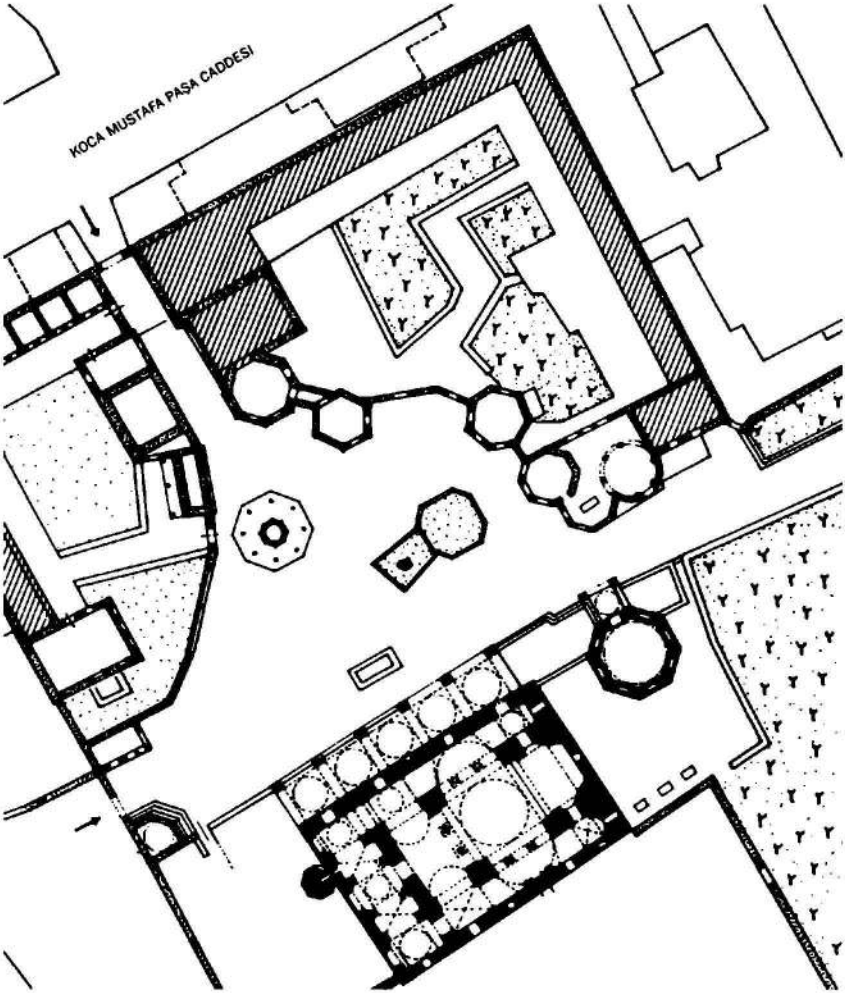
Ayios Andreas en te Krisei Girit'te doğduğundan bazen Giritli Aziz Andreas'la karıştırılır; Büyük Tövbe Kanonu'nun yazarı bu ikinci Giritli Aziz Andreas bir Slav efsanesinde babasını öldürüp anasıyla evlenen bir tür Ortodoks Oedipus'a dönüştürülmüştür, yani tövbe etmek için iyi bir nedeni vardır! Bizim Ayios Andreas en te Krisei ise bir ikona kırıcılığı şehidi sayılıyor; 766'da ihbar edilip bizzat V. Konstantinos Kopronimos'un karşısında inancını açıkladıktan sonra öldürüldü. *Vita*'sına göre, bu talihsiz azizin eli kolu bağlanmış ve sonra şehrin bir başından diğer başındaki infaz yerine sürüklenmiş; ama pazar yerinde bir tacir onun ayağını balık bıçağıyla kesmiş, aziz de orada son nefesini vermiş. Cesedini, idam edilmiş suçluların atıldığı bir deliğe atmışlar. Efsaneye bakılırsa rölikleri yirmi cinli adam tarafından bulunmuş; onları da semavi bir kuvvet götürmüş zaten oraya.

Buradaki kilise 5. yüzyılda İmparator II. Teodosios'un dindar kız kardeşi Arkadia tarafından yaptırıldı. İlkin Havari Andreas'a adanmıştı kilise, ama daha sonra bizim şehide çevrildi. Kiliseyi ilkin bir erkek manastırı çevreliyordu, sonra buna bir kadınlar manastırı da eklendi. İmparator Mihael Paleologos'un yeğeni Teodora Raulaina tarafından tadil edildikten sonra özel bir önem kazandı burası. Yeri gelmişken, amcasına karşı hiçbir muhabbeti yoktu bu kadının, zira ilk kocası Georgios Muzalon 1259'da Mihael'in emriyle, hem de kilisenin içinde soğukkanlılıkla katledilmişti. Dahası, imparator 1274'te Lyon Birliğine girmeye karar verdiğinde (Katolik kilisesiyle birlik anlamına geliyordu bu) ona inatla muhalefet etmişti. İşler öyle bir noktaya vardı ki, imparator yeğenini sürgün etti; kadın Konstantinopolis'e ancak imparatorun ölümünden sonra 1283 baharında dönebildi. Teodora

işte o zaman bütün ilgisini manastıra verdi; bu sırada ikinci kocası ölmüş, kendisi de rahibe yemini etmişti. Onunla ilgili günümüze kadar gelmiş bir methiye şöyledir: "Gerçek iman aşkına çok ıstıraplar çekti, ama herhangi bir ölümlüden çok daha fazla şeref ve sevgi kazandı." Teodora rahibeyken bile prenses olarak kaldı. General Aleksios Filantropenos 1295'te Anadolu'da ayaklandığında, İmparator II. Andronikos onunla görüşmesi için kuzenini gönderdi. Teodora büyük bir sağduyuyla kayını İsaakios Raul'u da yanına aldı. Muhalif faaliyetleri yüzünden daha önce gözlerine mil çekilmişti İsaakios'un; Teodora belli ki Aleksios'a bir uyarı olarak götürüyordu onu. Aleksios tavizde bulunmayı reddetti, yenildi ve –şaşırtıcı olmayacak– gözlerine mil çekildi. Daha önce uyarılmadığını söyleyemezdi ama!

Rahibe prenses, çok iyi bir eğitim almıştı ve antik yazarların eserlerinin bulunduğu zengin bir kütüphanesi vardı; bir diğer antikite sevdalısı Patrik Kıbrıslı Gregorios ile yazışıyordu; Gregorios, Teodora'nın günah çıkardığı rahipti aynı zamanda, ancak ortak bir sevgiyle kitaplara bağlıydılar. Yazışmalarında şaşkınlık uyandıran bir ayrıntı vardır: Teodora patrikten, Demosthenes'in eserlerini istinsah etmesi için özel müstensihi Melitos'u ister; ama patrik ona, paskalyaya kadar beklemesini öğütler. Bunun sebebi de pek dünyevidir: paskalya öncesi perhiz sırasında kimse et yemediğinden buzağı postundan yapılan parşömenin fiyatı astronomik şekilde artmıştır. Teodora da manastırda istinsah ediyordu el yazmalarını (bunlardan biri günümüze kadar gelmiştir); üstelik bir de müstensih okulu kurmuştu ve etrafına ünlü yazarları ve aydınları toplamıştı. Kıbrıslı Gregorios dinden sapma şüphesiyle patriklikten azledildikten sonra, Hodegetria Manastırı'ndaki hücresinin farelerle dolu olduğundan yakındı Teodora'ya; o da özel papazını Ayios Andreas Kadınlar Manastırı'na, kendi yanına yerleştirdi, ona özel bir hücre de verdi ki, rahibelerin varlığından rahatsız olmasın.

Bugünkü Koca Mustafa Paşa Camii'nin temelini, Teodora'nın yapısı teşkil ediyor; ne var ki duvarların neredeyse tamamı, daha sonraki bir dönemden. Bu üç apsisli kubbeli bina, üç taraftan bir galeriyle çevrili. Batı tarafında üç küçük kubbeyle örtülü bir narteks var. Nartekstaki sütunların başları, kenger filizi desenleriyle süslü. Bunlar ve caminin içindeki (yeşil

Ayios Andreas en te Krisei Kilisesi'nin planı.

Teselya mermerinden yapılmış) iki sütun, erken Bizans dönemine tarihleniyor. Kilisenin kuzey tarafında Marmara Adası mermerinden yapılma kapı söveleri halen duruyor; yaprak desenleriyle süslü diğer söveler ise bugün Arkeoloji Müzesinin avlusunda. Bu Bizans yapısı, pratikte tanınmaz hale gelecek kadar değişmiş. Koca Mustafa Paşa Camii'nin güneybatısındaki sarnıç da burada eskiden bir kadınlar manastırı olduğuna tanıklık ediyor.

8. yüzyılda yaşamış şaşırtıcı bir aziz olan Filaretos o Eleimon [Merhametli Filaretos], Teodora'nın manastırında gömülü. Yalnız onun *Vita*'sı çok özgün; kesinlikle hiçbir mucizeden söz edilmiyor, hatta bu edebiyat türüne has özellikler de yok. Bu, yarı yarıya bir aile tarihi; yarı yarıya da mesut bir saf-dille ilgili bir masal. Filaret, fakirleri öyle çok severmiş ki, bütün servetini har vurup harman savurmuş. Onun bu fazileti, istihza, hatta biraz da kınamayla anlatılıyor; zira kendi ailesini fukaralığa sürüklemiş, bu yüzden sağduyulu karısı Teodosia'nın da devamlı saldırılarına maruz kalmış. Bu etkileyici metin, öylesine ayrıntılı detaylar ve isimlerle akıyor ki, orijinal olduğuna kuşku bırakmıyor; ama metnin altındaki masal da hissediliyor. Bir bölümde bütün imparatorluktaki kızları bir güzellik yarışmasına katılmaları için toplayan imparatorun hizmetçileri Filaret'in evine de gelmişler. Filaret'in torunu yarışmayı kazanmış ve İmparator VI. Konstantinos ile evlenmiş; daha sonra bütün aile, ıssız bir Paflagonya köyünden Konstantinopolis'e taşınmışlar ve lüks içinde yaşamaya başlamışlar. Yani Filaret'in fakirlik sevdası ödülsüz kalmamış.

Vita, sözünü şöyle bağlıyor:

> Günün birinde gizlice Krisin denilen manastıra gitti (orada kutsal bakireler yaşar) ve başrahibeden bir mezar istedi. Ona epeyce bir para verip boş bir lahit aldıktan sonra dedi ki: "On gün sonra bu hayattan ayrılacağım; sefil bedenimin bu mezara konulmasını istiyorum." Onuncu gün bütün akrabalarının toplanmasını istedi ve onlara şöyle dedi: "Evlatlarım, bilin ki imparator beni çağırdı." Onun damadı olan imparatoru kastettiğini düşünen akrabaları dediler ki: "Baba, hastayken nasıl gideceksin oraya?" O da şöyle cevap verdi: "Adamlar gelip beni altın bir tahtta taşıyacaklar, benim sağ tarafımda duracaklar ama siz onları göremeyeceksiniz."

İmparatorun komplodan haberdar edilişi (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

Filaret, 2 Aralık 792'de öldü; son yolculuğuna çıkarken ona imparatordan başka, imparatorun hazinesinden duyulmamış zenginlikleri dağıttığı bütün fakirler de eşlik ettiler.

Filaret'in kabri, hacıların çoğunun ilgisini çekmemiş anlaşılan. Herkesin ısrarla Giritli dediği (kilisenin adı da öyle: Andreas en te Krisei – Giritli Andreas) Ayios Andreas, manastırın görülecek başlıca yeriydi. Novgorodlu Stefan şöyle yazar: "Peribleptos'tan çıkıp Andreas en te Krisei'ye gittik; Ayios Andreas'ın bedenini öptüğümüz bu yer çok güzel bir kadınlar manastırı."

Mokios Sarnıcı / Altımermer Çukurbostanı

Şimdi, Bizans geçmişinden hiçbir iz bulunmayan birkaç mahalleyi geride bırakıp doğruca kuzeydoğuya atlayalım.

Yolumuz, **Mokios Sarnıcı**'na (11, krokiye bkz. s. 364) ya da şimdiki adıyla Altımermer Çukurbostanı'na ulaşıyor. Bu, şehirdeki en büyük rezervuar. 170 metre uzunluğunda, 147 metre genişliğinde; su kapasitesi de 375.000 metreküp (şehirdeki bütün diğer açık rezervuarların toplam kapasitesi, 865.123 metreküp). Sarnıcı, 5. yüzyıldan 6. yüzyıla geçilirken İmparator Anastasios yaptırmış. Günümüzde sarnıcın derin dibinde daha ziyade bahçeler ve ağaçlar var.

Eustratios'un soylu biri gibi manastırı ziyareti (Sina Manastırı, 12. yüzyıl).

Ayios Mokios Kilisesi, adını verdiği sarnıcın batısında, hemen yanındaydı. 11 Mayıs 903'te burada dua eden İmparator VI. Leon'a bir suikast girişiminde bulunulmuştu. Saldırgan bir lobutla üzerine atılmıştı hükümdarın ve saldırı silahı bir avizeye takılmasaydı eğer muhakkak öldürürdü onu. Ancak darbe gene de şiddetliydi; imparator kanlar içinde yere serildi. Bütün maiyeti paniğe kapılmış; Patrik Nikolaos Mistikos da uçarcasına kaçmış oradan.

Kilisenin olduğu yer, şehrin sakinleri arasında büyülü diye nam salmıştı. Kilisenin mahzenlerinde 8. yüzyıl başlarına kadar astrolojik hesaplamalar yapılırdı, ta ki İmparator İsauralı Leon (şehrin efsanelerini toplayan kişinin sözleriyle *"akılsız bir adam olduğundan"*) bu falcılık tesislerini yıktırana kadar.

17 Nisan 1204'te bir grup Konstantinopolisli, haçlıların işgal ettiği şehirden kaçmaya çalışıyordu. Tam ortalarında bir grup kadın da vardı; bu kadınlara, her yere yayılmış yağmacıların şehevi dikkatinden kaçınmaları için yüzlerini çamurla sıvamalarını söylediler. Talihsizler, Altın Kapı'ya yöneldiler; neredeyse çıkıyorlardı ki şehirden, trajedi sahneye kondu. Şehirden kaçanlar arasında bulunan Niketas Honiates anlatıyor: "Asil Şehit Mokios Kilisesi'ne

yaklaşırken şehvet düşkünü ve rezil bir barbar tam ortamızdan sarışın, bukleli bir kızı kaptı. Bu, bir yargıcın kızıydı." Kızın babası, Niketas'a yardım etmesi için yalvarmaya başladı. Niketas cesaretini topladı, oradan geçen Latin askerlerine koştu ve ellerine sarılıp imdat diledi. Belli ki merhametlerini uyandırmayı başardı da kızı saldırgandan alıp geri verdiler.

Mokios Sarnıcı'nın kuzeyinde Olimpos Manastırı vardır. İmparator ve patrik, Ayios Eustratios Yortusunda burayı ziyaret ederlerdi. Bir defasında havalar kötü olduğundan ziyaret edemediler ve miskin keşişler de o günün ayinini geçiştirmeye karar verdiler. Bunun üzerine Ayios Eustratios, hükümdarın elçisi gibi tebdil-i kıyafetle bizzat geldi manastıra ve keşişlere telkinde bulundu ki, adlarına kara çalınmasın.

Bizans harabelerinde yıkılma tehlikesi sürüyor. Bu, özellikle İsakapı'da görülüyor.

Kserolofos/Cerrahpaşa

Şimdi geri dönüp güneye doğru inelim; az sonra da doğuya döneceğiz. Burada Bizans harabeleriyle dolu geniş bir mahalle vardır; ne var ki bu yıkıntılar birbirlerinden uzak ve dağınıktır.

Bugün Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nin olduğu yerde bir zamanlar Dalmatu Manastırı vardı. Manastır, 382'de İsaakios adında Suriyeli bir keşiş tarafından kurulmuştu. Bu, şehrin en eski iki manastırından biriydi. İsaakios'un *Vita*'sı, onun, şehirdeki önemli kimseleri ziyaretinin ardından manastıra dönerken Constantinus surlarındaki kapıyı ne zaman kapalı bulsa kapının azizi içeri almak için mucizevi şekilde kendiliğinden açıldığını yazar.

Bu manastırın başkeşişi, Konstantinopolis'teki bütün manastırların da başı unvanını taşıyordu. Tahttan indirilen İmparator Leontios, 698'de burnu kesildikten sonra burada hapsedilmişti. Gelecekteki Patrik Fotios'un anasına, "teninde bir iblis" taşıdığını söyleyen İlarion da, 842-845 arasında Dalmatu Manastırı'nın başkeşişiydi.

Hekimoğlu Ali Paşa ile Yapağı Sokak'ın köşesinde, bir Bizans temelinin üzerinde kurulu olan **Panayia Gorgoepiekoos** (12, krokiye bkz. s. 364) Kilisesi'ni göreceksiniz. Ortaçağda bunun etrafında insanlar şifa bulu-

yorlardı; bu da sayıları 30 bini bulan kalabalıkları buraya çekiyordu kimi zaman. Buradaki haç başına vurulduğu her hastayı iyi ediyordu. Kilisenin avlusunda Bizans sütun ve sütun başlıklarından başka Yunanca yazılar bulunan kaldırımtaşı parçaları da var. Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nin avlusunda, batı tarafında, **Bizans sütunları** (13) dikili.

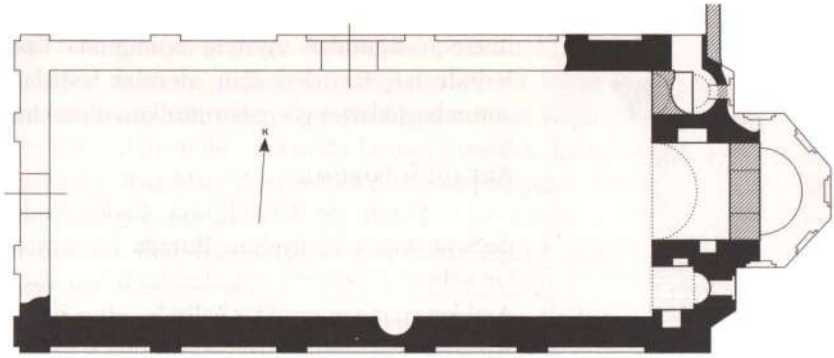
İsakapı/Esekapı

Şimdi Koca Mustafapaşa Caddesi'ne dönelim; bu cadde aşağı yukarı, Bizans'in Mese'si ile örtüşür. Caddenin güney tarafında, aşağı doğru devasa bir hastane var; ama hastanenin kuzey tarafından Etyemez Tekkesi'nin köşesine, **İsakapı Kilisesi** (14, krokiye bkz. s. 374) yıkıntısına kadar yürüyeceğiz biz.

İsakapı, şehrin eski, Bizans zamanı surlarına gönderme yapar, ama bu kapıdan hiçbir şey kalmadığı için ancak tahmin edebiliyoruz yerini. Bir şehir efsanesine göre Büyük Constantinus müstakbel şehrin sınırlarını tayin etmeye giriştiğinde, hemen önünde yürüyen bir meleği takip ediyordu. İmparator şu cümleyi tekrar edip duruyordu bu sırada: "Şu önümde yürüyen durana kadar surların temelini atmayacağım." Bütün senato da arkasındaydı imparatorun, ama meleği bir tek o görüyordu. Semalardan gelen elçi durup da kılıcını yere sapladığında (tam şu an bulunduğumuz yerde), ancak o zaman Constantinus şehir surlarını dikti. İlk Altın Kapı da buradaydı; belli ki İsa'nın suretini taşıyordu üzerinde, buradaki mescide ismini veren de buydu zaten.[4] Bir Rus hacısının sözleriyle: "Bu kapılarda şöyle yazılıdır: bir yanda çarmıh, diğer yanda kıyamet mahkemesi." Patrik Athanasios, 1282-1289 arasında Hristos Soteros (Kurtarıcı İsa) Kilisesi'ni bu kapının yanında yaptırmıştı.

Athanasios burada kendi kurduğu manastıra gömüldü. Smolenskli İgnatiy'in yazdığına göre: "Sonra Ayios Athanasios Manastırı'na gittik; bu, patriklik eşyalarını bizzat Kutsal Meryem'in vermiş olduğu patriktir." Athanasios ile ilgili bir dizi *Vita*, günümüze kadar gelmiştir; ama şaşırtıcıdır ki, oralarda tek kelime edilmez Meryem'in emanetleriyle ilgili olarak. Patriğin kalıntıları, 1454'te Venedik'e götürülmüştür.

4 İsakapısı halk dilinde Esekapısı'na dönüştüğü için burada sözü edilen mescit ve medrese Esekapısı Mescidi ve Medresesi olarak bilinmektedir. Mimar Sinan'ın eserlerinin yer aldığı listede ise mescidin banisine izafeten adı Hadım İbrahim Paşa Camii olarak geçmektedir –ed.n.

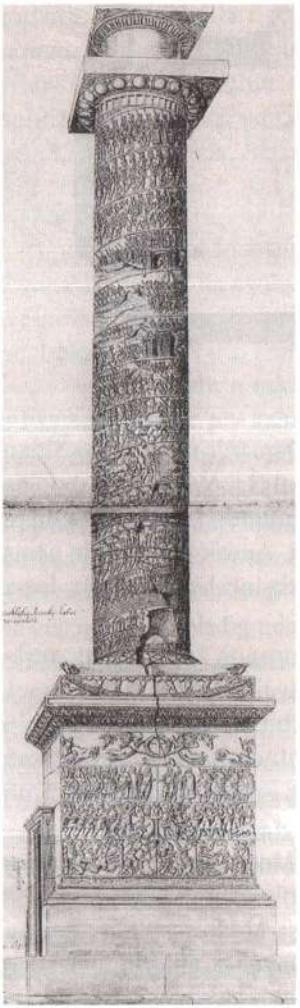

Hristos Soteros Kilisesi'nin planı.

Hristos Soteros Kilisesi, daha sonra ilk Osmanlı mimarbaşı Sinan tarafından yapılan Esekapısı Medresesi'nin bir parçası oldu. Kapı, 1509'da depremde yıkılmıştı; medrese ise 1894'teki depremde yıkıldı. Yıkıntılar, 1993'teki temizlik sırasında daha da zarar gördü. Ancak bugün bile geniş kuzey duvarındaki incelikli tuğla nişleri hayranlıkla inceleyebilirsiniz; fresk parçaları da dikkatinizi çekecektir.

İsakapıdan doğruca denize gidip iyi korunmuş ama heyhat, zevksizce onarılmış **deniz surları kapılarını** (15, krokiye bkz. s. 364) incelemek de mümkün. Bu en güney kısmı, hemen denize bitişik; şose ve demiryolu beri yanında, bu sayede surların Bizans döneminde nasıl göründüğünü gözünüzde canlandırmak mümkün. Kapıların üzerinde, surlardaki alımlı nişler de göz alıcı.

Şimdi geri, Mese'ye dönelim. Davutpaşa Medresesi Sokak 7 numarada demir kapının arkasında büyüleyici bir sütunlu avlu var. Bu, şehirdeki en eski Osmanlı yapılarından biri olan Davut Paşa Medresesi. Eğer hemen yandaki kafeden bir sehpa veya sandalye rica ederseniz, çitlerin arasından bakıp oradaki 12 **muhteşem Bizans sütununu** (16, krokiye bkz. s. 364) görebilirsiniz. En kuzey ve en güney köşelerdeki sütun başlıkları Korint stilidir ve 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir bunlar; güney galerisinde ise "üç parçalı" sütun başlıkları vardır ki, bunlar da 6. yüzyılın ilk yarısında çok yaygın olarak

Arkadios Sütunu, 1559'da böyle resmedilmişti.

kullanılıyordu. Restorasyonu tamamlanmak üzere olouğundan ziyarete açıldığında üzerlerinde haç tasvirleri olan mermer levhalarla sütun başlıklarını görmek mümkün olacaktır.

Arkadios Forumu

Şimdi de Cerrahpaşa Caddesi'nden doğuya doğru yürüyelim. Burada bir zamanlar şehrin en önemli arterlerinden biri vardı. Aralıksız uzanan revaklar halinde, Altın Kapı'yı Arkadios Forumu'na bağlıyordu bu cadde.

Cerrahpaşa Caddesi'nden Haseki Kadın Sokak'a döner ve 29 numaraya kadar yürürseniz bu sokakta, sağ tarafta, ahşap evlerin arkasında yarı yarıya gizlenmiş duran **Arkadios Sütunu**'nu (17, krokiye bkz. s. 364) göreceksiniz (Türkçe, Avrat Taşı). Bu sütun 402'de dikildi; bir zamanlar devasa bir meydanın orta yerinde duruyordu. Bugün sütunun sadece altta kalan 10,8 metresi ayakta –neredeyse sadece kaidesi yani; oysa bir zamanlar bunun üzerinde 35 metre daha yükseliyordu. Anıtın tepesinde 5 metre genişliğinde dev bir Korint sütun başlığı ile Arkadios'un at üzerinde bir heykeli vardı; bu heykel de 421'de, Arkadios'un oğlu II. Teodosios tarafından dikilmişti. Heykel 26 Ekim 740'ta yıkıldı; sütun ise 1715'e kadar ayakta kaldı, ancak bu tarihte devrilme tehlikesi çıktı, bu yüzden yıkmak gerekti.

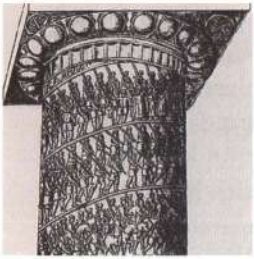
Pek çok Avrupalı seyyah, sadece sütunu o eski ihtişamı içinde görmekle yetinmemiş, üstündeki, Roma'daki Trajanus Sütunu model alınarak yapılmış, İmparator Arkadios'un

zaferlerini resmeden ustalıklı spiral kabartmaları kâğıda geçirmeyi de başarmışlardır. Zaman geçtikçe Konstantinopolis ahalisinin bu tasvirleri çözmesi gitgide daha da güçleşmişti. Böylece, bir tür kehanet olarak görülmeye başlandı bu kabartmalar. Örneğin haçlılar şehri kuşattıklarında şehir halkı sütunun kabartmaları arasında bunun evvelden haber verilmiş olduğunu keşfettiler. Rus Hacı Zosima, bu durumu pekiştirir: "Studios Manastırı'na giderken bir sütun vardır ki üzerinde her şey yazılıdır; İmparator Arkadios bu sütunu hep hatırlanmak için diktirmiştir." Sütundaki kabartmalar aşındıkça, bunların yorumları da gitgide daha fantastik oluyordu. Sonraki dönemlerden kalma bir metne bakılırsa, sütunda dört yavrusuyla dev bir dişi ayı resmedilmişti. Günümüzde, kaidenin yüzeyi pek çok yangın yüzünden tamamen aşınmıştır. Bize 10. yüzyıl Konstantinopolis'ini vezinli dizelerle anlatan Rodoslu Konstantinos'un dediğine göre sütunun içinde bir de merdiven vardı: "Bu sütun, içinde hangi sırrı gizler? İçinde, ta tepesine kadar bir merdiven çıkar. Bir defasında ben de tırmandım bu merdivenden ve tepeden, şanlı şehri bütün enginliğiyle izledim." Toplam 233 basamaktan sadece alttaki 5'i kalmıştır bu merdivenden; onlar arasında da ne için kullanıldıklarını bilmediğimiz bir dizi odacık vardır. Batı duvarındaki odacıkta, belli ki zamanında bir azizin kemiklerinin olduğu niş bulunmaktadır. Bu merdivenlere erişmek zordur, ama ben başardım.

Eleutherius Limanı

Cerrahpaşa Caddesi ve Cerrahpaşa Camii Sokak'tan aşağı inerken, bir zamanlar Bizans aristokrasisinin muhteşem deniz manzarasına karşı kurdukları sarayları yerleştirdikleri düzlükler dikkatinizi çekecek. Böyle bir manzaraya sahip olmak son derece avantajlı sayılıyordu, zira, hukukçu Eustathios Romaios'a göre "burada etrafımız duvarlarla çevrilidir ve evlerimizden çıkıp geceyi sahilde geçirmemiz mümkün değildir." Kargı Sokak'taki "Bulgur Sarayı"nda (18) ve Cerrahpaşa Camii'nin (19) aşağısında Bizans platformları vardır hâlâ, ama bir zamanlar bunların üzerlerinde hangi binaların bulunduğunu tahmin dahi edemiyoruz.

Nihayet Bizans **deniz surlarına** (20, krokiye bkz. s. 364) indik. Surlar başka yerlerde düz bir çizgi halindedir ama burada üçe ayrılırlar:

Sütunun tepesi.

biri Küçük Langa Caddesi'ne; ikincisi güneye, Kâtip Kasım Bostanı Sokak'a; üçüncüsü de günümüzdeki Yenikapı sahiline uzanır. Bu fantastik plana denizin çekilmesi neden olmuştur. Bir zamanlar burada bulunan Theodosius (veya Eleutherius) Limanı (21 krokiye bkz. s. 364) sahilin içlerinde kalmış şimdi, sınırlarını da bu ilk sur oluşturuyor. Zamanla bu liman çamurla dolmaya başlamış, insanlar da sorunu bu dolan limanın güneydoğusunda başka bir liman kazarak çözmeye çalışmışlar. Bu liman da 10-11. yüzyıllarda birtakım doğal afetler yüzünden küçülmüş. Yazılı kaynaklarda hiçbir iz yok bununla ilgili, ama arkeologlar, eski limandaki kazılarına (toplam 26.250 metrekare) başladıklarında gayet sağlam temellere oturtarak tespit ettiler yerini –burada onlarca geminin yükleriyle birlikte battığı ortaya çıktı! Eleutherius bu felaketten sonra uzun süre terk edilmiş. Blanka adında bir Yahudi mahallesi kurulmuş bu balçık alanda. Ancak 1261'den sonra Cenevizlerin Galata'da komşu olmalarının Haliç'i tehlikeli kıldığı ortaya çıkmış. Georgios Pahimeres'in yazdığına göre, "imparator Blanka'daki limanı tekrar canlandırmaya karar verdi; bu yüzden bu mıntıkayı cıva dökerek tarakladı ve girişi taş bloklarla kapatıp demir bir kapı ördürdü." Üçüncü sur, bu çabaların şahididir. Novgorodlu Stefan'a göre "denizin üst tarafında surların dibinde bir sürü Yahudi yaşıyor; bu yüzden deniz kapısına da Yahudi denir." Blanka Yahudilerinin yaptıkları başlıca iş olan deri tabaklama çok pis kokan bir iş olduğundan komşularında husumet uyandırıyorlardı. Maksimos Planudes bundan yakınır: "Yahudiler, şaka yapmak uygun düşecekse, bir mahalle sinagogu açmışlar."

Amfora dolu bir gemi; Eleutherius Limanı'nda bulundu.

Epeydir, Yenikapı'da, muhteşem bir şekilde korunmuş Bizans gemilerini sergileyecek bir müze yapma planları var. Bu, son yılların en büyük keşiflerinden

biri oldu. Ama eski limanın devasa alanı şimdilik boş. Günümüzde görülebilecek tek şey, **rıhtım duvarı** (21, krokiye bkz. s. 364); kuzeyden güneye doğru 30 metre uzunluğunda bu, liman alanının batı tarafında. Onun üst tarafında da devşirme malzemeler: hak edilerek işlenmiş antik levhalar.

Bryennios, Nicéphore. *Histoire*, ed. P. Gautier. Brüksel 1975, I, 1.23.

Damescenus, Joannes. "Orationes de imaginibus tres," ed. P. B. Kotter. *Die Schriften des Johannes von Damaskos* Cilt 3. Berlin,1975, no. 3, 90.

Die byzantinischen Kleinchroniken, ed. P. Schreiner. Cilt 1. Viyana 1975, 50B.

Dark, K. F. Özgümüş. "Rescue Archaeology in Istanbul," *Minerva* 10/5 (Eylül-Ekim. 1999), 22-25.

"Description des œuvres d'art et de l'église des Saints Apôtres de Constantinople" ed. E. Legrand, *Revue des* études *grecques*, 9 (1896), 42-43.

Georgius Cedrenus, ed. I. Bekker. Cilt I. Bonn 1838, 611.

Guidobaldi, G. "Ancora sui capitelli della medrese di Davut Pasa a Istanbul," *Melanges Jean-Pierre Sodini*, Paris 2005, 455-464.

Konrad, Ch. B. "Architektur und Function der Arkadios Sütunu in Istanbul, XVI," *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, 25-29 Mayıs 1998. Tarsus 1998.

Konrad, Ch. "Beobachtunger zur Architektur und Stellugn des Säulenmonumentes in Istanbul-Cerrahpaşa – 'Arkadius-säule'," *Istanbuler Mitteilungen*, 51 (2001).

Mango, C. "The Monastery of St. Mary Peribleptos (Sulu Manastır) at Constantinople revisited," *Revue des* études *Armeniennes*, 23 (1992).

Матеріяли з історії візантійсько-слов янської літератури та мови, изд, А. Ристенко. Одеса 1928, 320.

Nicephori Gregorae histariae Byzantinae, eds. I. Bekker, L. Schopen. Cilt I. Bonn 1829, 190.

Nyssenus, Gregorius. "Oratio de Deitate Filii et Spiritus Sancti," *Patrologia Graeca* Cilt 46 (1863), 559.

Özgümüş, F. "Peribleptos ("Sulu") Monastery in Istanbul," *Byzantinische Zeitschrift*, 93 (2000), 508-520.

Панченко, Б.А. "Отчет о деятельности Института в 1909 г.," Известия русского Археологического Института ё Константинополе, 15 (1911), 252-257.

Papazotos. Th., "To Isa Kapi Mescidi sten Konstantinople, Mone tou Patriarchou Athanasiou," *Deltion tes Christianikes Archaiologikes Etereias*, 16 (1995), 39-48.

Schneider, A.M. "Das Martyrium der heiligen Karpos und Papylos zu Konstantinopel," *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 49 (1934).

Schneider, A.M. "Yedikule und Umgebung," *Oriens*, 5 (1952).

Synecheia tes chronografias tou Ioanne Skylitze, ed. E. T. Tsolakes. Selanik 1968, 110.

"Theodori Studitae Constitutiones studitanae," *Patrologia Graeca*, Cilt 99 (1860), 1713, 1740.

Onuncu Bölüm

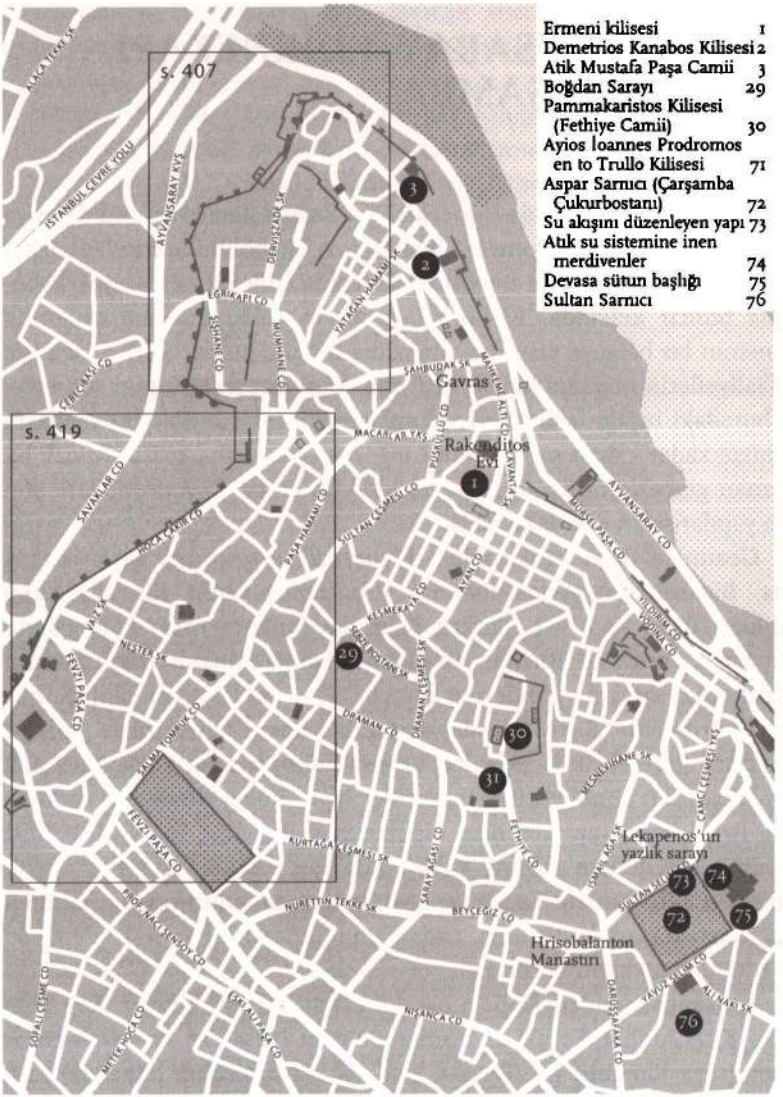
BALAT, AYVANSARAY, EDİRNEKAPI, FETHİYE, ÇARŞAMBA

Balat

Blahernai mıntıkasında ilgi çekici 30 Bizans alanı var; ünlü Kariye Camii'nden başka (onu bu kitapta ayrı bir bölümde inceleyeceğiz) perişan durumda ve ne oldukları teşhis edilememiş Bizans kalıntıları da bunlar arasında. Blahernai, anıtların çokluğunu imparatorluk rezidansının bu bölgeye taşınmış olmasına borçlu; bu da bölgeyi, şehirde ticari faaliyetlerin merkezi haline getirmiş. Yani imparatorluğun son evresinde buradaki inşaat faaliyetleri yoğunlaşmış; başka deyişle bu yapıların günümüze kadar kalma şansı, bütün diğerlerinden daha çoktu. Ancak bu her zaman gerçekle örtüşmez elbette; nitekim erken Bizans yapıları, son dönem yapılarından çok daha fazla.

Gezimize Balat kıyılarındaki Blahernai çevresinden başlayacağız. Burada, Bizanslıların Ayios İoannes Prodromos yahut Kinegos Kapısı dedikleri Balat Kapı var. Türkçe Balat da Yunanca saray kelimesinin bozulmasıyla üretilmiş. Bu, 12. yüzyıldan itibaren imparatorların konutu olan Blahernai sarayına gönderme yapıyor. Eğer bu kapıdan çıkıp Kamış Sokak'ta yürürseniz, **Surp Hreşdagabet** adlı Ermeni kilisesini (1, krokiye bkz. s. 400) göreceksiniz. Bu, 1835'te inşa edilmiş, ama Taksiarhes adlı Bizans kilisesinin temelleri üzerinde yükseliyor. Kuzey duvarının yanında bir merdiven, içinde ayazma olan bir mezar mahzenine iniyor. Buradaki nişte bir erken dönem Bizans kabartması var; "Ayios Artemios" yazılı (bizim şifacı ahbabımız!). Tasvir ise 1831'de burada bulunmuş bir lahitten alınma. Karşı duvara iliştirilmiş, pagan zamanından bir mezar stelindeki kadın sureti de dikkatinizi çekecek.

Yolumuz buradan Haliç'e paralel olarak kuzeye çıkıyor. Sağ tarafımızda, Kırk Ambar Sokak 12 numarada yeni bir kilise var: **Demetrios Kanabos (veya Kananu)** (2). Burası, yeni bir imparatorluk hanedanı kurmaya çok yaklaşan Kanabos ailesine ait olabilir. 27 Ocak 1204'te, şehrin

Blahernai bölgesinin genel haritası.

ahalisi Latin işgaline karşı koyamayan, nefret ettikleri Angelos hanedanını devirdiğinde Nikolaos Kanabos'u imparator ilan etti. Honiates şöyle yazıyor: "Bu, tabiatı itibariyle kibar, müdrik ve savaşta ve ticarette kabiliyetli bir adamdı." Ancak kalabalığın arzusu hızla Aleksios Murtzuflos'tan yana kaydı –onun saltanatı da Konstantinopolis'in bütünüyle düştüğünü görecekti. Honiates aynı yerde hüzünle şunları da ekler: "Hakikati, yurttaşlarımıza olan sevgimizden daha yüksek tutmalıyız; dolayısıyla şu söylenmeli ki, Konstantinopolis ahalisi her zaman yanlış tercihler yapar!" Talihsiz Nikolaos'a gelince, kendi iradesi dışında taç giydirildiği halde son günlerini zindanda geçirdi.

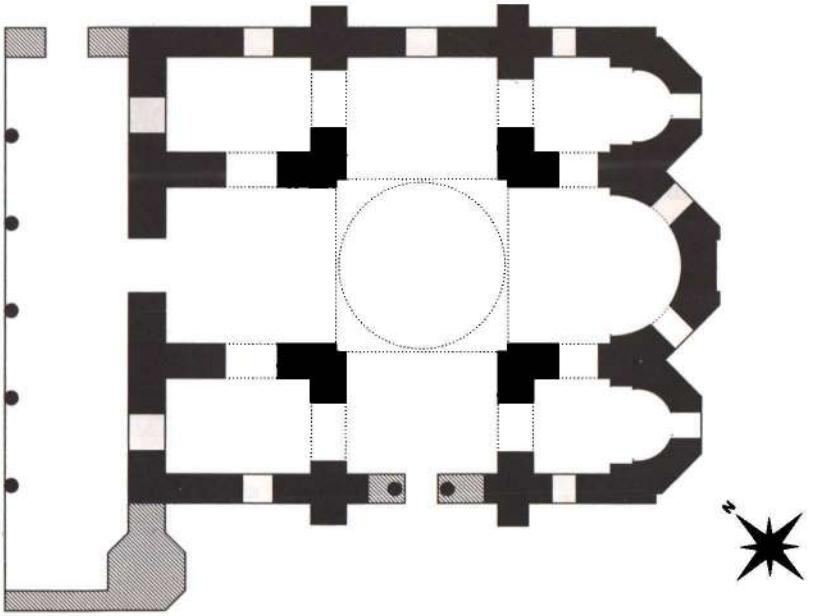
İmparatorun Blahernai'yi ziyareti (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

Ama biz, Ayios Demetrios Kilisesi'ne dönelim. Bizans döneminden beri buradadır bu kilise; hatta beş yıl boyunca patriğin rezidansı da olmuştur. Ortaçağdan kalma bina, bir dizi deprem ve yangınla yıkılmış. Yeniden yapılan bina uzun süre kilise olarak kullanılmamış (gerçi, diğer pek çok kiliseden farklı olarak, camiye de çevrilmemiş hiçbir zaman). Ancak bu mütevazı binanın bile bir sırrı gizlediği anlaşılıyor: döşemesinin altında, aspisli bir yeraltı mezar şapeli var.

Atik Mustafa

Eğer Mustafa Paşa Bostanı Sokak'tan Çember Sokak'a dönerseniz, sağ tarafınızda Cabir Camii olarak da adlandırılan **Atik Mustafa Paşa Camii**'ni (3) göreceksiniz.

Osmanlılar binayı neredeyse bütünüyle yeniden yapmışlar. Koro yerleri, revaklar, pek çok pencere, kubbenin kasnağı kaybolmuş; kubbenin biçimi de epeyce değiştirilmiş. Çatı, korniş ve ahşap narteks, Osmanlı döneminde yapılmış. Binanın güneydoğu köşesinde Arap akıncısı Hazreti Cabir'in türbeye çevrilen (şehrin yeni sahipleri tarafından mülk edinilmesini simgeliyor bu) mezarı var. 678'deki kuşatma sırasında öldüğü düşünülüyor, ama buraya giriş yasak. Caminin içi dikkatle ve tamamen sıvanmış,

Atik Mustafa Paşa Camii'nin planı.

altında ne olduğu belirsiz. Restorasyon sırasında yerde mozaik parçaları bulunmuş; demek ki bir yerlerde gizli mozaikler var.

Atik Mustafa Paşa Camii, kapalı haç planlı bir Bizans kilisesi; haçın köşelerinde de dört şapel var. Ancak genelden farklı olarak kuzeydoğu-güneybatı ekseninde inşa edilmiş. Kubbenin tonozlu "kollarında" açılan üçlü revak tapınağın yanlarını aydınlatıyormuş zamanında, ama şimdi kuzeyden ve güneyden kısmen duvar örülmüş. Yukarıda dar bir korniş uzanıyor; Bizans döneminden kalma tek süsleme elemanı da bu. Kubbeyi destekleyen dört payeden her biri, içeriden bakıldığında L harfini andırıyor. Uzun süre bu kilisenin dört payeli ve kapalı haç planlı kiliselerin en eski örneği olduğuna inanıldı; ancak daha sonra mimarlık tarihçileri farklı bina üsluplarının başka üslupların yerini almadan, onlarla birlikte hiç sorunsuz var olabileceklerini fark ettiler. Konstantinopolis'teki kiliseleri tarihlendirmek

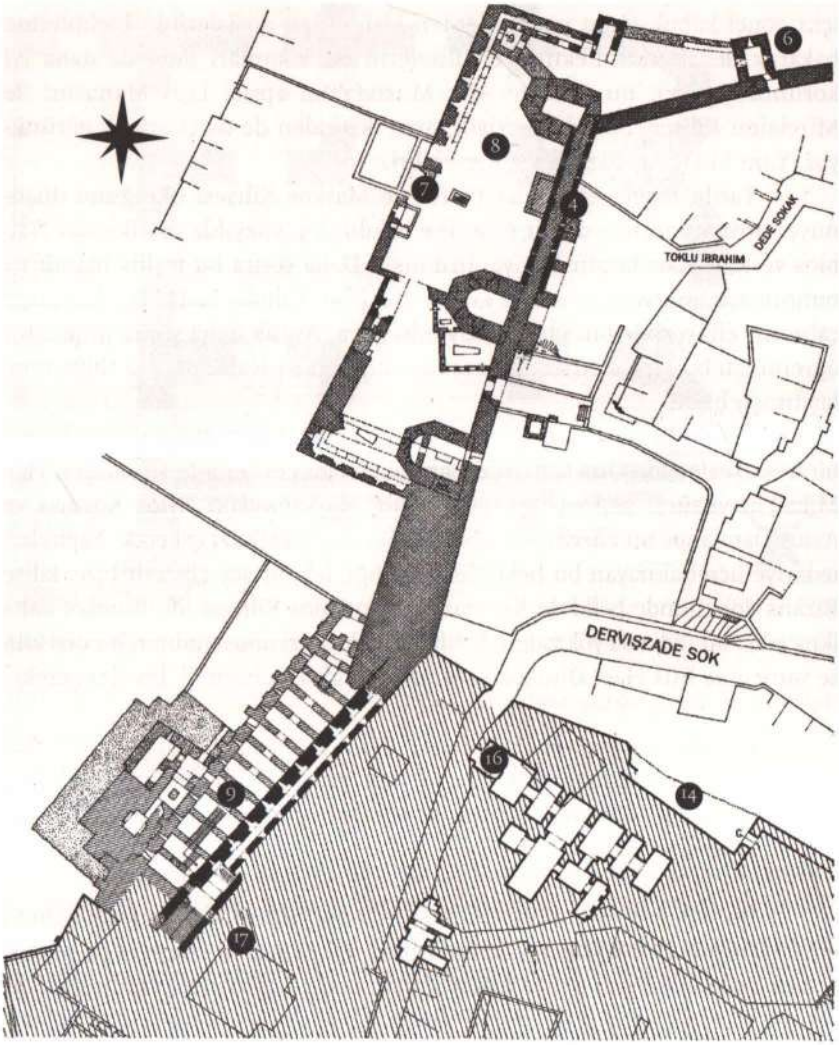
için genel kabul gören yöntemlerden biri, onları apsislerinin biçimlerine bakarak değerlendirmektir (ve kiliselerin bu kısımları genelde daha iyi korunmuş olur). Bu örnekte Atik Mustafa'nın apsisi Lips Manastırı ile Mirelaion Kilisesi'ne çok benziyor, ama ikisinden de daha arkaik görünüyor. Yani binayı 9. yüzyıla tarihleyebiliriz.

Tarihçiler ilk zamanlar Petros ve Markos Kilisesi olduğunu düşünüyorlardı burasının; o da bir efsaneye bakılırsa 5. yüzyılda patrikioslar Galbios ve Kandidos tarafından yaptırılmıştı. Daha sonra bu teşhis inandırıcı bulunmadı. Meryem Ana'nın Filistin'deki bir Yahudi kadından kurnazca çalınmış elbisesi de burada tutuluyordu güya. Ancak daha sonra imparator öğrenmişti bu kutsal emanetin orada olduğunu da Halkoprateia Kilisesi'ne taşıtmıştı bunu.

1956'da güney cephesinin revakında Paleologos döneminden kalma bir fresk keşfedildi. Orta kemerde, parmaklıklı bir pencerenin altındaki Melek Mikail'in yüzünü seçmeye çalışabilirsiniz; iki yanındaki Ayios Kosmas ve Ayios Damianos'un ellerindeki tıbbi araçlar da dikkatinizi çekecek. Yaptıkları tedaviye ücret almayan bu hekimlerin varlığı, tek bir şey gösterir bize: kilise Bizans döneminde belki de Kosmas ve Damianos Kilisesi idi. Bundan daha ikna edici bir iddia da yok zaten. Şehirde bu iki azizi onurlandıran bir dizi kilise vardı ama Rus Hacı Diyakoz Zosima'nın ilgiyle bahsettiği, bu olsa gerek:

> Burada Kosmas ve Damianos Manastırı var. Babalığı tarafından öldürülen mübarek Thomas burada yatıyor. Kim buraya tensel iğvalarla gelir ve onun mezarının önünde diz çökerse, bu iğvalar hemen kaybolur.

Bu bölge epey canlı günümüzde, tıpkı Bizans döneminde olduğu gibi. Örneğin dedikoducu vakanüvisimiz Honiates, I. Manuel'in Maliye Nazırı Teodoros Putses'in sokakta satılan sebze çorbasının cazibesiyle bir gece vakti atına atlayıp Blahernai Sarayı'ndan çıkarak çorba içişini anlatır. Evde kendisini nadide lezzetlerin beklediğini hatırlatan hizmetçilerine aldırış etmeyen Putses kadından bir çanak çorba almış ve gürültüyle tıkınmış; sonra bir altın vermiş kadına, üstelik paranın üstünü de istemiş.

Herakleios Suru, Brahialion, Blahernai Sarayı ve Anemas.

4- Herakleios Suru, 6- Mihael ve Teofilos kitabesi, 7- V. Leon Suru, 8- Blahernai Blahialionu, 9- Blahernai Sarayı kulesi, 14- Saraya ait dikey ve düz yapı, 16- Blahernai Sarayı, 17- Anemas Zindanı

Brahialion[1]

Surlara bakmak için Ayvansaray Kapısına yürüyelim. Tahkimatlar açısından Blahernai'nin kendine has bir tarihi vardır; Teodosios Surları'ndan farklı olarak bunlar muhtelif dönemlerde inşa edilmişlerdir ve bu yüzden tek biçimli değildirler. Yanında yürüdüğümüz **sur** (4, soldaki çizime ve s. 407'deki krokiye bkz.), İmparator Herakleios tarafından 627'de Blahernai Kilisesi'ni korumak için yaptırılmış. Kara ve deniz surlarını birleştiren köşedeki kulede Ayios Nikolaos'ın ismi yazılı; zira Herakleios surlarının hemen arkasında Ayios Nikolaos Kilisesi vardı. Avarların ve Slavların 626'daki kuşatması sırasında Slavlar Haliç'teki gemilerinden karada bir yangın çıktığını gördüler. Yanan, kiliseydi aslında; ama onlar bunun Avarlardan gelen bir sinyal olduğunu sanıp sahile çıkınca kılıçtan geçirildiler.

Kulenin kuzeybatı tarafında muhteşem bir **kitabe** (5, krokiye bkz. s. 407) günümüze kadar kalmıştır: "Ayios Nikolaos Kulesi, dindar hükümdar Romanos tarafından temelinden itibaren yeniden yaptırıldı." Burada kastedilen herhalde III. Romanos; karısının emriyle 11. yüzyılda boğdurulmadan önce kısa bir süre tahtta kalmıştı.

Bir sonraki kulenin güney köşesindeki **kitabe** de (6, soldaki çizime ve s. 407'deki haritaya bkz.) korunmuştur: "Mihael ve Teofilos, yüce imparatorlar." Altındaki tarih, 821/2. Kule belli ki Slav Thomas'ın ordularıyla şehri kuşatmaya hazırlandığı sırada tamir edilmişti. Thomas, başkentin surları önünde koca bir yıl geçirdi, ama bildiğimiz gibi zaptedemedi onu.

Herakleios suru burada **bir başka surla** (7, krokiye bkz. s. 407) birleşir; görünüşte çok daha zayıf ve şekilsiz bir surdur bu –V. Leon onu 813'te, Bulgar korkusuyla yaptırmıştı. Bulgar Hanı Krum ordusuyla birlikte surlara dayanınca hükümdar kurnazlıkla bunun üstesinden gelmeye çalıştı: göçebelerin liderini Blahernai surlarının dibindeki bir görüşmeye davet etti, güvenliğini sağlayacağına da söz verdi. Ancak pusuya okçular da yerleştirmişti ve bunlar Krum'u öldürmek için önceden tespit edilmiş sinyali bekliyorlardı. Görüşmeler devam ederken Rhomaioi'nin tercümanı

1 Bizans kara ve deniz surlarının Marmara Denizi ve Haliç'te birbirine kavuştuğu noktalarda bulunan ve denize çıkıntı yapan sur bölümlerine verilen ad. Bunlardan biri Yedikule'de, diğeri Ayvansaray'da bulunuyordu –ed.n.

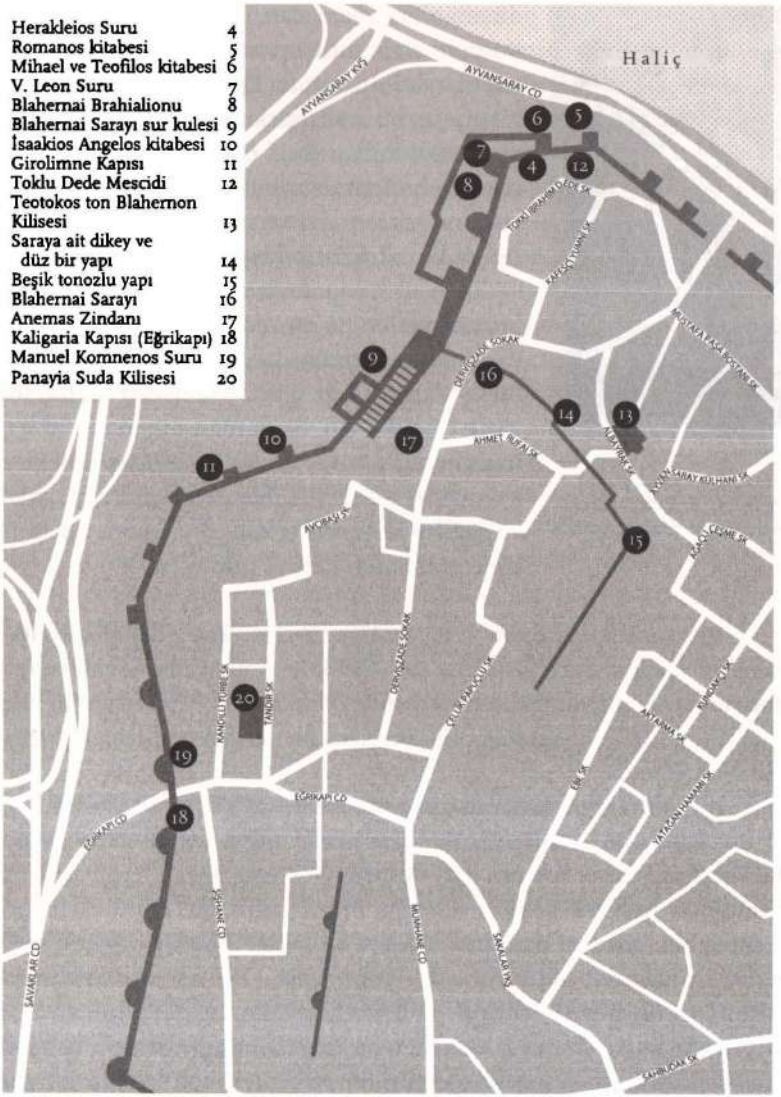
şapkasını çıkardı (sinyal buydu); Krum ise bir şeylerin ters gittiğini anladı ve hızla kendisini bekleyen atına koştu. Oklar arkasından yetişti ama ancak yaralayabildiler Bulgar hanını, öldüremediler. Öfkeden deliye dönen han, şehrin çevresindeki bütün mahalleleri yaktırdı ve yeni bir kuşatma için geleceğine de ant içti. "Bunu işittiğinde," diye anlatır vakanüvis, "Leon büyük bir kalabalık ve taş ustaları topladı ve Blahernai'nin önünde yeni bir surun inşasına başladı; ayrıca derin bir hendek de kazdırdı."

Bu iki surun arasındaki yere **Blahernai Brahialionu** (8, s. 404'teki çizime ve s. 407'deki krokiye bkz.) deniyordu. Orada, Bizans zamanında imparator ahırlarının olduğu yerde bir park var şimdi. 1081 şubat ayında bir isyana hazırlandığından şüphe edilen Aleksios Komnenos ve suç ortakları "Blahernai Brahialion Kapısına geldiler, kilitleri kırdılar ve korkusuzca girdiler imparatorun ahırlarına. Atların bazılarını arka bacaklarını kalçadan ayağa kadar kılıçla yaralayarak bıraktılar orada, daha iyi durumda gördüklerini de yanlarına aldılar."

Blahernai'nin ana girişi kapalı olduğundan Brahialion Kapısına dönelim ve sura paralel olarak sola doğru yürüyelim. Karşımıza çıkacak olan ilk kule, dışarı doğru uç vermiş olan devasa **kule** (9, s. 404'teki çizime ve s. 407'deki krokiye bkz.) olacak; bunun Anemas Zindanı olduğuna inanılırdı. Oysa, bırakalım zindanı bir savunma kulesi için bile pek uygunsuz olan pencerelerinin biçimine bakılırsa, Blahernai Sarayı'nın günümüze kadar gelmiş tek parçasıdır bu.

Burası, 1047 güzünde Konstantinos Monomahos'u devirmek için gelen asi Leon Tornikios'un kamp kurduğu yerdi. Mihael Psellos bu sahneyi şöyle anlatır:

> İmparator ümitsizliğe kapıldı, kalan tek ümidini de onu koruyan surlara bağladı. Midesinden ve bağırsaklarından da pek hasta oldu. Ancak kuşatma altındaki hükümdar, düşmanına hâlâ hayatta olduğunu göstermek istiyordu; bu yüzden imparator elbiselerini giydi ve imparatorluk sarayının dışarı doğru çıkıntı yapan balkonlarından birine çıktı. Zorlukla nefes alıyor, hafiften inliyordu. Surların tam önünde bulunan ve kaba palyaçoları andıran

Herakleios Suru	4
Romanos kitabesi	5
Mihael ve Teofilos kitabesi	6
V. Leon Suru	7
Blahernai Brahialionu	8
Blahernai Sarayı sur kulesi	9
İsaakios Angelos kitabesi	10
Girolimne Kapısı	11
Toklu Dede Mescidi	12
Teotokos ton Blahernon Kilisesi	13
Saraya ait dikey ve düz bir yapı	14
Beşik tonozlu yapı	15
Blahernai Sarayı	16
Anemas Zindanı	17
Kaligaria Kapısı (Eğrikapı)	18
Manuel Komnenos Suru	19
Panayia Suda Kilisesi	20

Blahernai surları ve sarayının haritası.

Bu eski Rus ikonası, Blahernai Klisesi'nin içini canlandırıyor. Aşağıda, sağda Abdal Andreas Zalos, yalnız kendisine görünen Meryem'e elini uzatmış.

düşmanları atlarından indiler, herkesin gözleri önünde elele tutuşup halka yaptılar ve doğaçlama olarak imparatorla ilgili gülünç sahneler sergilemeye, bu arada şarkının ritmine eşlik ederek ayaklarını vurup dans etmeye koyuldular. Düşman askerlerinden biri bize fark ettirmeden surlara yanaşmayı başardı ve nişan alıp imparatora bir ok fırlattı. İmparator son anda hafifçe eğilince ok yanında bulunan hizmetçilerinden birinin bedenini sıyırdı. Biz dehşete kapılmıştık, hükümdarımız da oturduğu yeri değiştirip biraz daha uzağa gitti. Hadiseler daha sonra şöyle cereyan etti. Surlardan düşman saflarının üzerine ağır taşlar fırlatıldı; bunlar hedeflerini bulmamış olsalar da düşman korkusuna yenildi ve dağılıp kampına çekildi. Bu andan itibaren de işleri tamamen kötüye gitti.

Bir sonraki **kulenin** (10, krokiye bkz. s. 407) dış yüzünde, şu kitabenin yazılı olduğu bir levha var: "Bu kule, hükümdar İsaakios Angelos'un emriyle, imparatorun huzurunda dikildi, 1187." Bu levhanın "yerli" olduğunun, inşaat malzemesi olarak başka bir yerden getirilmediğinin bir kanıtı yok elbette.

Bir sonraki iki kulenin arasında ise duvar örülü, kemerli bir kapı var. Bu, **Girolimne Kapısı** (11, krokiye bkz. s. 407). İmparator II. Andronikos'un beceriksiz torunu III. Andronikos, 20 Nisan 1321 arifesinde bu kapıdan geçerek şehirden kaçtı. Prens sefih bir hayat sürüyordu; bir defasında gözdesi olan bir fahişeyi başka bir adamın ziyaret ettiğini işitince bu adamın öldürülmesini emretmişti. Ne var ki öldürülen de, Andronikos'un büyük kardeşi, tahtın varisi Manuel'di. Bunun üzerine II. Andronikos torununu lanetledi, o da tutuklanacağı korkusuna kapıldı. İkisi arasındaki ilişki gerildikçe gerildi, birbirlerinden her an bir tuzak bekler oldular. Nihayet Patrik Yerasimos, genç Andronikos'a her an

tutuklanabileceğini fısıldadı. Tarihçi Gregoras'ın anlattıklarına bakılırsa prens "âdeti olduğu üzere, Girolimne Kapısının anahtarlarını istedi. Daha önceleri sabah erkenden av için çıkarken de böyle yapardı. Gecenin köründe, bütün şehir uyurken o ve suç ortakları at sırtında kaçtılar." Dede ve torun arasındaki bu ihtilaf, imparatorluğa pahalıya mal olacaktı.

Bugün duvar örülü kapının kemeri, bir zamanlar pek tuhaf bir şekilde süslenmişti: üç küçük imparator büstü vardı orada. Ne yazık ki geçtiğimiz yüzyılda soldaki büst bütünüyle yitti, diğerleri de başlarını kaybettiler. Bugün görülen tek şey (elbette, sadece dürbünle) iki başsız büstten ibaret; ama hiç değilse boyunlarından aşağısı, kolyeleriyle birlikte duruyor. VI. yüzyıla tarihleniyor bunlar; muhtemelen yapılma amaçları da şehrin kapısına konulmak değildi.

Blahernai

Şimdi, geldiğimiz yoldan şehre dönmemiz gerek. Blahernai Kilisesi'ne götüren cadde, dosdoğru Haliç'teki Ayvansaray İskelesi'nden ve Ayvansaray Kapısından başlıyor. Deniz çekilmiş günümüzde, ama ortaçağda dalgalar surları dövüyordu burada. Bu, "İmparator İskelesi" yani imparator Büyük Saray'dan Blahernai'ye geldiğinde gemisinin demirlediği yer. Yolumuz üzerindeki görülmeye değer diğer bir nokta da Toklu İbrahim Dede Sokak'taki **Toklu Dede Mescidi** (12, krokiye bkz. s. 407); bunun sadece güney duvarında eski Bizans kilisesi yapısından ihmal edilebilecek kadar az parçalar kalmış. Kesin olarak bilinen tek şey, bu kilisenin 11. yüzyılda yapıldığı ve 20. yüzyılda yıkıldığı. Kimileri buranın, Theophanes Continuatus'da İmparator Teofilos'un kızı Tekla'nın kaderi anlatılırken bahsi geçen yer olduğunu ileri sürerler: "Tekla, Blahernai'nin temellerinden muhteşem bir konak yaptırdı; büyük şehit Tekla için de bir şapel diktirdi buraya. Ve son günlerini de orada, yatağında geçirdi." Tekla gençliğinde neredeyse Frank kralına gelin gidiyordu, ama küçük kardeşi III. Mihael tahta geçince pek çok yakın akrabasını zindana attırmıştı, Tekla da onların arasındaydı.

Bostan Sokak 47 numaradaki **Teotokos ton Blahernon Kilisesi** (13) veya Blahernai Kilisesi bir zamanlar bütün Hıristiyan âleminde nam salmıştı. Bu kilise ilk defa 5. yüzyılda yapıldı, ama 626'da Bakire Meryem, şehri kuşatan Slavların Haliç sularındaki gemilerini batırdıktan sonra (öyle

olduğuna inanılırdı) bilhassa şöhret kazandı. Bir vecizeye bakılırsa dünyanın bütün hükümdarları, zaferlerinin alametlerinin işte bu kilisede olduğuna inanırlardı. Bizanslıların Meryem'i genel olarak batı Hıristiyanlığındaki Meryem'den daha militandı: Avrupa'da temsil edildiği gibi "güzel kadın" olmaktan ziyade, şehrin koruyucusu olarak görülüyordu.

Kilise 20 metreye 43 metre ölçülerindeydi ve birçok defa yeniden yapılmıştı; bunlardan biri de 1069 yangınından sonraydı. Ancak 19 Ocak 1434'te güvercin avlayan birkaç oğlan öyle bir yaktılar ki kiliseyi, yerle bir oldu. 19. yüzyıl ortalarında İstanbul'daki Rum cemaat bu boş araziyi zatın alıp da kasvetli, küçük bir kilise yapıncaya kadar da yıkıntıların yerine yenisi konulmadı. İnşaat sırasında eski yapının birçok parçası açığa çıktı, ama bunların hepsi de kayboldu. Geçmişten kalan tek şey, bir çeşmenin üzerindeki vaftiz teknesidir. Teknede şu kitabe okunur: "Bedeni temizlemek için akıyor bu kaynak, manevi keşmekeşi de temizler bu su." Su hâlâ akıyor; sıcaklığı da 39 derece.

Blahernai Kilisesi, her cuma günü günbatımında meydana gelen ve "alışılmış mucize" dedikleri mucizeyle ün kazanmıştı: altarın sağında asılı Meryem ikonasının örtüsü kendiliğinden açılırdı. Günümüzün görüş açısından bir mucize, "alışılmış" olamayacağından dolayı mucizedir. Ama Bizanslılar, mucize olduğunu düşündükleri şeylerde epey pragmatisttiler. Örneğin bir imparator, bu örtü her zamanki gününde açılmayacak olursa yapacağı seferi erteleyebilirdi. Örtünün açılıp açılmaması, gayet dünyevi işler için de kullanılıyordu. Örneğin 1075'te Selanik Valisi Leon Mandalos, Trakya'daki Kallias Manastırı ile bir değirmenin mülkiyeti yüzünden davalık olmuştu. Her iki tarafı da haklı çıkartacak epey içtihat vardı. Sonunda kararın verilmesi Meryem'e bırakıldı. Aralarındaki anlaşmaya göre örtü belli bir zaman boyunca açılmayacak olursa değirmen keşişlere geçecekti. İlkin ilgili bütün mahkeme evrakı kiliseye getirilip ikonanın önüne saçıldı. Üzerinde ittifak edilen zamanda örtü kıpırdamadı; keşişler tam zaferlerini kutlamaya başlamışlardı ki ansızın kalkıverdi –vali ise anlaşmayı uygulamayı reddetti.

Konstantinos Porfirogennetos, imparatorların burayı ziyaretlerini şöyle anlatır:

> Hükümdarlar [gemiden indikten sonra –yn.] kiliseye giden yolu takip ederler [günümüzdeki Ayvansaray Kuyusu Sokak –yn.]. Sonra içeri girer, altara yaklaşır, kutsal örtüyü öperler. Kubikularios[2] kapıyı derhal kilitler (sakallılar giremez içeri!), maiyettekiler sagia'larını çıkartırlar ve majesteleri imparator, kutsal altarın etrafını süpürmek için tavuskuşu tüylerinden yapılmış bir süpürge kullanır."

Blahernai Sarayı, iki ayrı yükseltide kurulmuştu: kilise ile istinat duvarı arasında orta Bizans döneminden kalma bir Kutsal Kabir Triklinios'u [Salonu] vardı; 13 metre yüksekliğinde ve 180 metre genişliğinde terasın üzerinde ise erken Bizans döneminden kalma salonlar bulunuyordu; bunlar Anastasiakos (Büyük Triklinios denirdi), Danubios ve İosefite idi. Bu iki ayrı yükselti, duvara bitişik spiral bir merdivenle bağlıydı. Günümüzde güneye doğru çıkıntı yapan **dikey ve düz bir yapı** (14, s. 404'teki çizime ve s. 407'deki krokiye bkz.), duvar parçalarıyla birlikte rahatlıkla seçiliyor. İmparator Büyük Saray'da yaşadığı sırada yılda iki defa, Hipapante ve Dormition yortularında ziyaret ederdi burayı.

Sarayın platformu, Ebu Zerrü'l-Gifari Türbesi'nin arkasında (Albayrak Sokak, 30 numara) güneye döner. Caminin avlusunda, çeşmenin ilerisinde **beşik tonozlu bir yapı** (15) göreceksiniz; bu, 1,8 metre yüksekliğinde, 6,6 metre genişliğindedir ve bayırdan aşağı karanlığa doğru 12 metre uzanır. Bunun, sarayın hangi kısmı olduğunu kimse söyleyemez günümüzde.

1199 yılının Büyük Perhizden önceki pazar günü İmparator Aleksios Angelos'un iki kızının nişanı sırasında neler olmuş:

> [İmparator] Blahernai Sarayı'nda bir tiyatro tertipledi. Nefesli çalgılar, salonun köşelerine yerleştirilmişti. Eparkı [valiyi] bir hadım oynuyordu (bilhassa anmadım ismini, ama kendisi son derece zengindi, en yüksek mevkilerde bulunmuştu ve aynı zamanda senatördü). Sözüm ona epark, at postuna bürünmüş halde kişneyip tepinen bir at gibi bu doğaçlama tiyatronun sahnesine çıktı. Bir süre geçti,

2 Kubikularios hadım saray mabeyincisi için kullanılan bir unvandı. İmparatoriçelerin hizmetinde de kubikularia unvanlı bir kadın görevli olurdu –ed.n.

hadım salonun ortasında yerini aldı ve yarış için toplanan müsabıklara üç defa başlama işareti verdi; bu sırada hadımın arkasında duran yüksek makam sahibi asil bir genç adam beriki ne zaman eğilip başlama sinyali verse hadımın kıçına ayağının düzüyle öyle şiddetli bir tekme atıyordu ki, sesi her yerden işitiliyordu.

Honiates, bizim "acaba nerede oldu bütün bunlar?" diye merak ettiğimiz bu temsilde, saraylılar arasındaki özsaygı eksikliğine öfkeleniyordu.

Bu fakir mahallesinin ara sokaklarında dolaşırken, topraktan uç vermiş kemerler veya duvar parçalarıyla karşılaşacaksınız. Ancak, yabancı bir seyyahın sözleriyle değerli taşların her geceyi gündüz gibi ışıttığı o büyük sarayı tanıyamayacaksınız hiçbir yerde.

ANEMAS

Dik ve dar bir sokak olan Dervişzade'den altıncı tepeye [Edirnekapı] tırmanacağız. Sağ tarafımızda, polis karakolunun karşısında, restorasyonu epeydir süren bir alanın girişi var; herhalde bunun sonu, surların bu bölümünün bir müzeye çevrilmesi olacak. Konstantinos Porfirogennetos, Blahernai hamamlarını ziyaretini şöyle anlatır:

> İmparator ve imparatoriçe soyunma odasına gidip üzerlerini değişir, yaldızlı peştamallara sarınırlar, sonra kutsal vaftiz yerine girerler. Onların önünde kubikularios yürür, imparatorluk çifti duadan sonra onun taşıdığı kandilleri yakar. Hamam havuzunun önünde bir tellakla birlikte *Praipositos tu eusebestatu koitonos* [başmabeyinci] bekler. Blahernai Hamamı görevlilerinin geri kalanları da imparatorluk çiftinin solunda dururlar. Oradan sol tarafa, iyi aydınlatılmış kubbeli bir odaya girer, ellerinden su fışkıran mermer bir Meryem ikonasının önündeki mumları yakarlar. Praipositos, görevliden kutsal mürü alır ve imparatorluk çiftine verir; onlar da haç şeklinde kendilerini mesheder ve yıkanırlar. Yıkandıktan sonra küçük bir odaya çekilir ve peştemalları çıkartıp altın işlemeli elbiselerini giyerler.

Yalnız müzeye daha çok var; iyisi mi biz tepeye tırmanmaya devam edelim. Yolun solunda yerin dibinden **tuğla kemerler** (16, krokiye bkz. s. 407) çıkar; bunlar bir zamanlar Blahernai Sarayı'nın salonlarını taçlandırıyordu. Nefes nefese kaldık; ama şimdi, imparatorların sarayın Haliç'e bakan balkonlarına çıktıklarında gördükleri muhteşem manzarayı kavrayabiliriz. Örneğin 971 yılı mart ayında, Kiev Prensi Svyatoslav ile savaşın arifesinde, İmparator İoannes Tzimiskes kıtaları teftiş etmek için Blahernai'nin çatısına çıkmış ve Rum Ateşiyle[3] donatılmış 300 savaş gemisinin katıldığı tatbikatı izlemişti.

İoannes Tzimiskes sikkesi

Biraz daha ileride, yolun sağ tarafında İvaz Efendi Camii var. Bildiğimiz kadarıyla bunun altında 9,5 metreye 3,75 metre genişliğinde bir **Bizans sarnıcı** yatıyor; ama ziyaretçilere izin verilmesi pek olası değil. Yapabileceğiniz tek şey, caminin avlusuna girmek ve sarp bir yar başına varana kadar binanın çevresini dolanmak; oradan bakınca Blahernai Sarayı'nın şehir surlarına bitişik odaları daha iyi görünüyor. Eskiden olsa bu dev bir labirenti andıran katlara, merdivenlere, bölmelere, hücrelere ve koridorlara tırmanmanıza kimse bir şey demezdi, ama şimdi bütünüyle kapalı, zira – dediğimiz gibi– müzeye çevriliyor bu alan. Bu labirente **Anemas Zindanı** (17, krokiye bkz. s. 407) dendiği de oluyor; ancak zindan aslında İvaz Efendi Camii'nin yakınındaki ikiz kulelerin güney (bizim solumuzda kalıyor) tarafında –ancak bu bile kesin değil.

Zindan, ismini, misafirlerinden birinden: Mihael Anemas'tan alıyor. Buradan ilk olarak, 1105'te babası İmparator I. Aleksios'a karşı Anemas kardeşler (dört kardeş) tarafından girişilen ayaklanmayı ayrıntılarıyla anlatırken Anna Komnena söz ediyor. Sonra, isyanın lideri Mihael'in işkenceli bir infaza maruz kalmaması için babasına nasıl yalvardığını anlatıyor bize –hatta idam etme yerine hapsetmeye razı etmiş babasını. Zindanın Anemas'tan sonra da ünlü pek çok ziyaretçisi var: 1107'de Gregorios Taronites, ayrılıkçılıktan ötürü kapatıldı buraya (Trabzon'un bağımsızlığını istemişti; ancak yüzyıl sonra

3 Bir sifon vasıtasıyla düşman gemilerinin üzerine yanıcı bir sıvı püskürtme tekniğine verilen ad –ed.n.

gerçekleşecekti bu talep); 1185'te tahtı devrilen İmparator I. Andronikos da idamından önce burada bir hücreye kilitlendi. Andronikos'un "mağrur boynuna, aslanları bağlamakta kullanılan iki ağır zincir attılar; yemek ve içecek de vermediler ona, kimseden en ufak bakım görmedi. Birkaç gün sonra sol gözünü oydular, uyuz bir devenin üzerine oturtup meydana götürdüler..."

Bu iç karartıcı hikâyeden uzaklaşalım ve diğer ünlü mahpuslardan bahsedelim. 1273'te Mihael Paleologos, Ayasofya'nın arşivcisi İoannes Bekkos'u bu zindana attırdı. Bekkos, imparatorun katoliklerle birleşme planını protesto etmişti. "Kutsal kitaplardan birçok parça çıkartıp zindana atılmış Bekkos'a bu sözlerin açıkça İtalyanları haklı çıkardığını göstermeye koyuldular. Bekkos bu notları aldı ve okudu, sonra uzlaşmaya meyletti." Hapishane nasıl da çabuk değiştiriyor insanı! Bekkos'un bu esnekliği çok geçmeden patriklik makamına getirilmesiyle ödüllendirildi; daha sonraları ise Lyon Birliği'nin ateşli bir taraftarı olup çıktı.[4]

Anemas'ın hayatındaki en çalkantılı dönem, 1370'lerdi. Bu dönemde Paleologos Hanedanı'nın son üyeleri delirmiş gibi birbirlerini zindana attırıyorlardı. 1373'te İmparator V. İoannes, Osmanlı Sultanı I. Murad'ın vassallığını kabul etti. Kısa bir süre sonra iki hükümdarın oğulları gizli bir mutabakata vardılar: amaçları, babalarını devirmekti. Komplo başarısız oldu, Murad kendi oğlunu idam ettirdi, İoannes'ten de oğlu Andronikos'a aynısını yapmasını istedi. "Bunu hem isteyen hem istemeyen imparator," diye yazıyor tarihçi, "emrin korkusundan oğlu efendi Andronikos'u gözlerinden etti ve Blahernai'nin yanındaki Anemas denilen zindana attırdı." Gerçekte prensin sadece bir gözü oyulmuş, çok geçmeden de salıverilmişti; ama o küçük düşürülmesini asla unutmadı. Serbest kalınca bir savaş başlattı, kazanıp IV. Andronikos adıyla tahta geçince de babasını ve (tedbir niyetine) kardeşleri Manuel ile Teodoros'u Anemas'a attırdı. Mahpuslar iki yıl sonra kaçmayı başardılar. İlk firar girişimleri başarısız olmuştu: V. İoannes'in metresinin altına boğduğu İtalyan maceraperest Carlo Zen, bir iple devrik imparatorun hücresinin penceresine kadar tırmandı. Ancak İoannes yalnız kaçmayı reddetti; Zen ise üçünü birden çıkartamazdı. Tarih-

4 İoannes Bekkos, Doğu ve Batı kiliselerinin birliğine karşı çıktığı için 1273'te hapse atıldı, görüşünü değiştirince serbest bırakıldı –ed.n.

çi Georgios Sfrantzes, imparator ve oğullarının Bulgar gardiyanları aldatmayı başardıklarını ileri sürer; Dukas ise Angelos adında, lakabı Şeytan olan ("Şeytanmelek diyorlardı ona") cüretkâr bir adamın yaptığı büyünün yardımıyla kaçtıklarını yazar; son olarak tarihçi Halkokondiles ise, Paleologosların yemek kaplarıyla gizlice içeri sokulan araçlarla duvarda bir delik açtıklarını iddia eder. Her iddia diğerinden daha romantik! Yeri gelmişken, bu Anemas, Orhan Pamuk'un *Beyaz Kale* romanında sözünü ettiği yer.

İoannes V. Paleologos.

Kaligaria/Eğrikapı

İlk fırsatta Dervişzade Sokak'tan sağa doğru dönelim; kendimizi uyuklayan avluların ve şehir surlarını doğuya doğru çevreleyen köhne kulübelerin arasında bulacağız. Bu arka sokaklar, Avcıbaşı Sokak ile Kandilli Türbe Sokak, sadece ismen var; ancak bu isimler gerçekle örtüşmüyor aslında, bizi en beklenmedik yerlerde büyük duvar kalıntılarıyla burun buruna geleceğimiz bir labirentte dolaşmaya zorluyorlar. Ancak er ya da geç Eğrikapı'ya, Bizans dönemindeki ismiyle **Kaligaria'ya** (18, krokiye bkz. s. 407) çıkan yolu bulacağız.

Şehrin kuşatılması sırasında Osmanlılar bu noktada surların altından bir tünel kazmış ve sadece geceleri çalışarak şehrin içine kadar da ulaşmışlardı. Ne var ki kürek sesleri yukarıdan işitiliyordu; nihayet Bizanslılar 16 Mayıs 1453'te Lukas Notaras'ın kumandasında kendi lağımlarını kazıp düşman tünelini buldular ve Türkleri dumanla boğdular. 29 Mayıs'ta Sfrantzes şöyle yazıyordu:

> İmparator atına bindi ve surları teftiş edip muhafızları teyakkuzda olmaları için cesaretlendirmek üzere saraydan çıktık. O gece herkes surların üzerinde ve kulelerdeydi. İlk horoz sesiyle beraber Kaligaria'da atlarımızdan indik. Kuleye çıkarken dışarıdan gelen bir gürültü ve patırtı işittik; muhafızlar bize bunun bütün gece boyunca sürdüğünü söylediler.

Burada Sfrantzes'in yolu XI. Konstantinos'tan ayrıldı; imparator güneye, kendi karargâhına gitti. Bir daha hiç karşılaşmadılar.

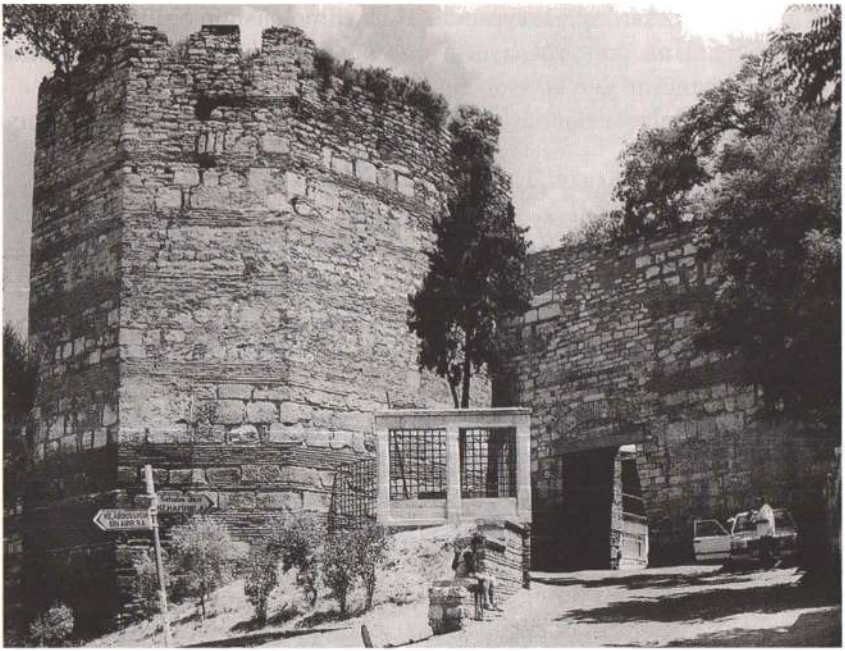
Kaligaria Kapısının karşısındaki surun dış yüzünde, Müslümanların Hazreti Hafız'ın burada yattığını düşünerek türbe yaptıkları bir mezar var. İnanışa göre Hz. Muhammed'in sahabesinden Hafız, ilk Arap kuşatması sırasında burada ölmüş.

Kapının sağındaki kulenin biraz dışarı çıkık yapıldığına dikkat edin. Bu, kuşatma sırasında içeridekilerin dışarıdaki düşmana hücumlarını kolaylaştırmak için: böylece askerlerin sağ tarafını **kule**, sol tarafını da kalkanları koruyor.

Bu bölgedeki **surlar** (19, krokiye bkz. s. 407) Manuel Komnenos tarafından yaptırıldı –Manuel, surları batıya doğru yay çizecek şekilde 200 metre uzattı ve 9 büyük kule diktirdi. Bu tahkimat, Teodosios'unkinden büyük farklılık gösterir, zira yeni askeri teknolojinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmıştır: 12. yüzyıl, batıda trebüşenin keşfine şahit olmuştu. Bu taş fırlatan mancınık, ağırlığı 150 kiloyu bulan gülleleri 300 metreye kadar fırlatabiliyordu. Bu yeni kuleler de trebüşenin ağır güllelerine karşı koyacak şekilde yapılmıştı. Yeri gelmişken, mazgallar da Teodosios tipi mazgallardan farklıydı, zira eski tip okçulardan ziyade (gene bir 11. yüzyıl batı keşfi olan) arbalet kullanan askerler için tasarlanmıştı. Bu keşif, birinci haçlı seferi sırasında Bizanslıların üzerinde derin bir etki bırakmış ve çok geçmeden onlar da bunu kullanmaya başlamışlardı.

Surların buradaki her bölümü dev kemerler şeklinde yapılmıştır, bu da surlara ek bir sağlamlık kazandırır. Böyle yapılmasının nedeni, ikinci bir sıra sur veya kale hendeği bulunmaması olsa gerek. Neticede bu sur, Teodosios Surları'ndan daha güçlü ve yüksektir. Ne var ki Manuel, bilmediğimiz nedenlerle, bu suru sadece kuzeyde Eğrikapı tarafındaki üçüncü kuleye kadar uzatmıştır. Herakleios Surları başlamadan önceki bir sonraki kesim ise, belli ki daha sonraki bir evrede pek beceriksizce inşa edilmiştir. Eğer bu sura biraz daha yakından bakmak isterseniz, iç taraftan yanına kadar gelebilirsiniz.

Modern **Panayia Suda Kilisesi** (20, krokiye bkz. s. 407. Panayia Tis Sudas "Kale Hendeğindeki Meryem Ana" demektir) Tandır Sokak'taki kapının yanında. Kilisenin ismi, Blahernai savunmasının dış hattının bu

Kaligaria Kapısı.

noktadan geçtiğinin kanıtı. Bu kilisede bir dizi Bizans sütun başlığından başka sütunların ayakları ve bir de Bizans mezar taşı var. Binanın altındaki Bizans sarnıcını da hatırlatalım. Kuzeybatı duvarı, üzerinde melek resmi olan mermer bir kabartmayla süslü; kuzey duvarına da bir Yunan mezar taşı bitişik. Narteksin duvarına ise bir Bizans imparator arması çizilmiş: sola bakacak şekilde çevrilmiş 4 tane B harfi.

Makedonyalılar hanedanından II. Basileios'un vekilharcı Niketas Ksilinites tarafından 9. yüzyılda yaptırılan bir manastırın da burada olduğu düşünülüyor. Bu asilzade ne yazık ki imparatoriçe ile yasak ilişki kurduğundan şüphelenilip kendi kurdurduğu manastırda hapsedilmiş ve orada ölmüş. Daha sonra burası, kadınlar manastırına çevrilmiş –belli ki Nike-

tas'ın rahibe kız kardeşleri sayesinde. Halk etimolojisinin Ksilinites soyadına verdiği anlama göre, manastırın nizamnamesi, bütün rahibelerin tahta sandallar giymesini gerektiriyormuş.

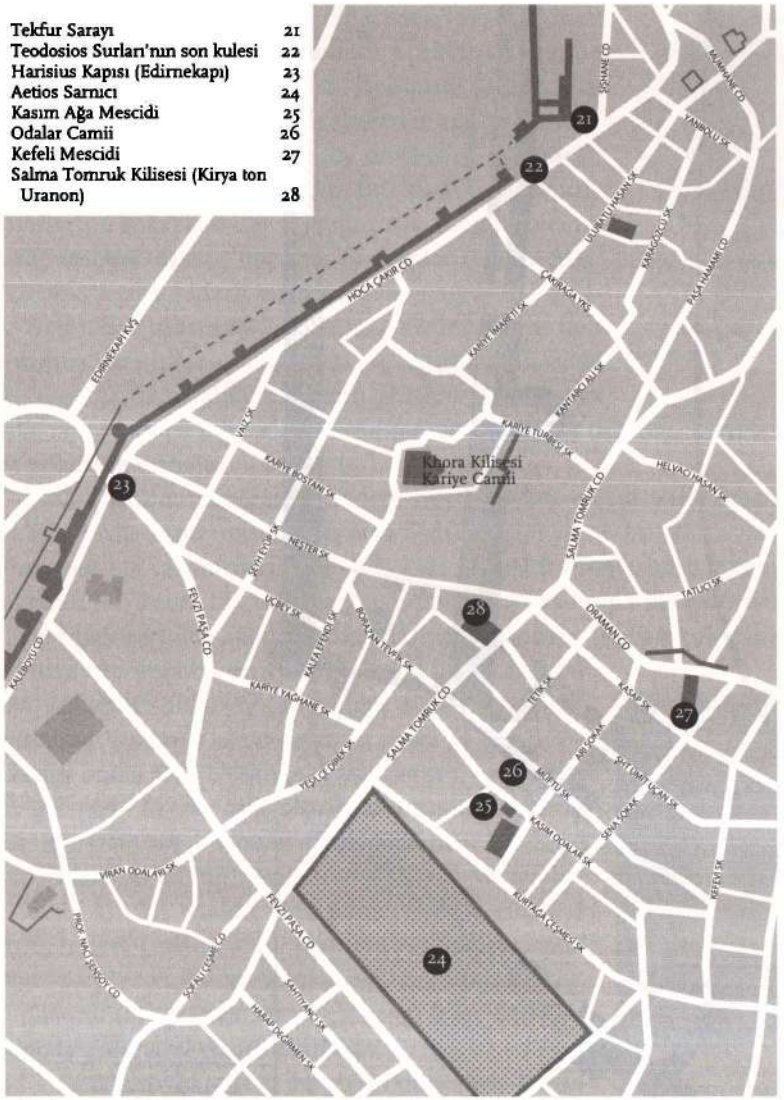
Bu yakınlarda akıl hastaları için açılmış ünlü bir hastane de varmış.

Porfirogennetos Sarayı/Tekfur Sarayı

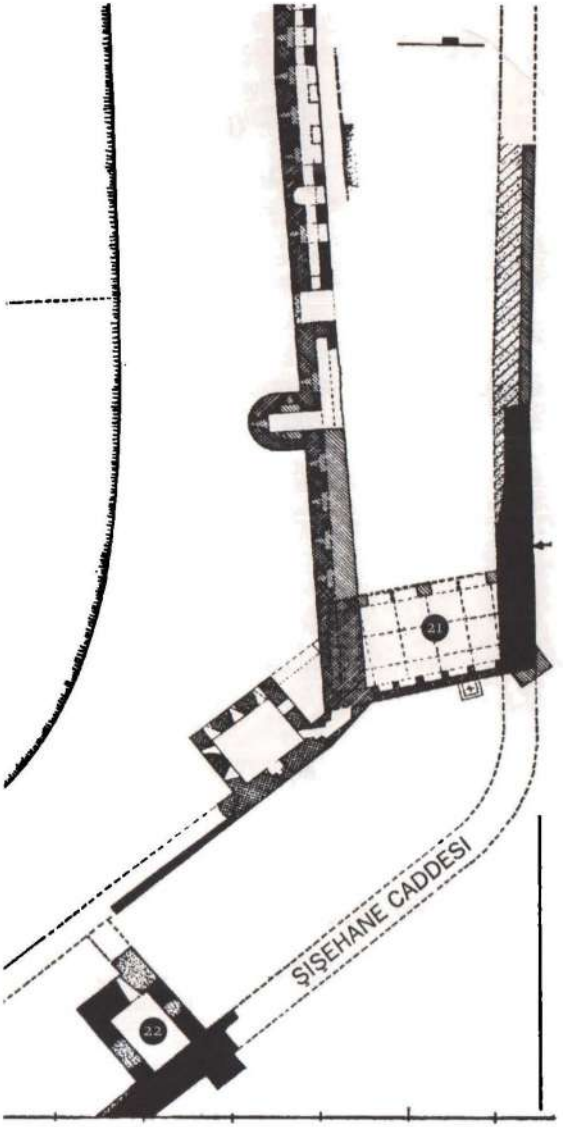
Eğrikapı'dan biraz güneye gidelim; Şişehane Caddesi'ne kadar yürüyelim –burada, gayet şık balkonu olan bir başka devasa saray yapısıyla karşılaşacağız. Genelde **Tekfur Sarayı** (21, s. 419'daki krokiye ve s. 420'deki çizime bkz.) olarak bilinen yapıdır bu. Paleologos devri armalarına bakılırsa 14. yüzyılın başlarında inşa edilmiş. Burası aynı zamanda Konstantinos Porfirogennetos'un sarayı diye de biliniyor; ancak kastedilen, 10. yüzyılın ünlü imparatoru değil, bu Porfirogennetos, VIII. Mihael'in az tanınan bir oğlu.

Gerçekte Bizans'ta bu "porfirogennetos"lardan bir dolu vardı, taht-taki imparatorun oğullarına böyle denirdi; ancak bir ismin sıfatı olarak kullanıldığında, belli bir çelişkiye işaret ediyordu. Örneğin VII. Konstantinos, İmparator VI. Leon'un oğluydu, ama gayri meşru bir birliktelikten doğmuştu. Mihael Paleologos'un oğluna gelince, onun doğumunda hiçbir sorun yoktu; babası, haçlılardan kurtulan Konstantinopolis'te taç giydikten sonra doğmuştu 0. Ancak bu defa sorun başka yerdeydi: babasının İznik'te tahta çıkışından sonra doğmuş Andronikos adında bir de ağabeyi vardı, ama bu tahta çıkış tam anlamıyla resmi sayılmazdı. Anlaşılan Konstantinos, kendi "Porfirogennetos" statüsünde biraz fazla ısrarcıydı; bunun bedelini de kendine has bir "demir maskeli adam" macerasıyla ödedi. 1291'den itibaren uzun yıllar Tekfur Sarayı'nda esir olarak tutulacaktı.

Bizans yazılı kaynaklarında kendisinden ancak arada bir söz edilen bu devasa bina, Blahernai Sarayı'nın bir parçası olarak telakki edilmiyor, ona "Porfirogennetos'un evi," deniyordu. Şu anlatacağımız hikâye, bu "ev" statüsüne tanıklık eder. 3 Şubat 1347'de tahtta hak iddia eden İoannes Kantakuzenos bir yeraltı tünelinden şehre girdi ve ordusuna Altın Kapı'yı açtı. Genç İmparator VI. İoannes'in bulunduğu Blahernai Sarayı'na ulaşmakta hiçbir güçlük çekmedi. Ama Kantakuzenos, anılarında anlattığına göre, saraya girmeyip onun yanındaki "Porfirogennetos'un evinde" konakladı.

Edirnekapı semt haritası.

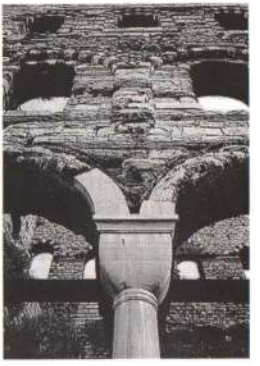
Porfirogennetos [Tekfur] Sarayı'nın planı ve Teodosios Surları'nın sonu..

Tekfur Sarayı'nı bütün diğer saraylardan ayıran özelliği, zemin seviyesi üstündeki üç katı da günümüze kalmış tek yapı olması. Bunların sadece dış duvarları kalmış günümüze, iç duvarlar yıkılıp gitmiş. Üzerinde bir balkon olan güney duvarının önündeki küçük bahçede oturalım ilkin. Bu küçük balkonun kemerlerine bakarken her açıklığın nasıl özgün biçimde yapıldığına dikkat edelim. Bir sıradaki kemerler farklı şekillerde; sadece yükseklikleri uyuşuyor bunların. Açıklıklar arasındaki boşluklar süslemelerle doldurulmuş; motiflerin çeşitliliği ve uygulamalardaki beklenmedik değişiklikler insanın gözünü alıyor: kimi yerde dama tahtası gibi, kimi yerde çapraz yatırılmış tuğlalar, kimi yerde kare şeklinde yamalar.

Erotik bir sahnenin resmedildiği tabak; 12-13. yüzyıllar. Erkeğin uzun ve örgülü saçına dikkat edin.

Geç Bizans döneminde sadece imparatorlar değildi böyle konaklar yaptıran. Yerden çok yüksekte dışarıya doğru çıkıntı yapan bu yalnız balkon, bilinmeyen bir vakanüvisin naklettiği eski bir şehir efsanesini hatırlatıyor. İmparator VI. Leon, bir hanıma kur yapıyormuş; kadın da bir gece randevusu vermek zorunda kalmış hükümdarına, vakanüvis, "konağı çok yüksek" olan hanımın imparatoru yukarı çekmek için "aşağı bir sepet saldığını" anlatıyor. İmparator sepete oturmuş, hanım onu "yarı yola kadar" çekmiş, sonra da gün doğana kadar orada asılı bırakmış. Tabii herkes, onu orada asılı görmüş. Zavallı âşık şehrin alay konusu olmuş. Ama imparatorun intikamı da şiddetliymiş: bir büyü yapıp şehirdeki bütün ateşleri söndürmüş ve ahaliye de demiş ki: "Bu kadını alın, pazar yerinde çırçıplak yatırın, herkes çırasını onun mahrem yerinden yaksın." Tekfur Sarayı'nın duvarına bakarken, geç Bizans dönemi folklorunun ayrılmaz bir parçası olan Bilge Leon'u o balkonda asılı hayal etmek pek kolay.

Restorasyon öncesine ait bir fotoğrafta sarayın ön cephesinden ayrıntı.

Ama sarayın sadece dış çeperi bütünüyle korunmuş, tavanlar ise çökmüş. Tamamen kapalı avluya bakan

duvar, belli ki binanın ön cephesi. Bir zamanlar, emperyal ev sahibinin dışarıda biriken kalabalığa ara sıra bir balkon konuşması yaptığı düşünülürdü. Ama balkonun altında bulunan ve Bizans tahkimatlarında çok rastlanan tepe mazgallarına dikkat edin. Bunların sadece tek bir amacı vardı: surların altında toplanan düşmanı vurmak. Başka bir deyişle, imparatorun uyruklarını!

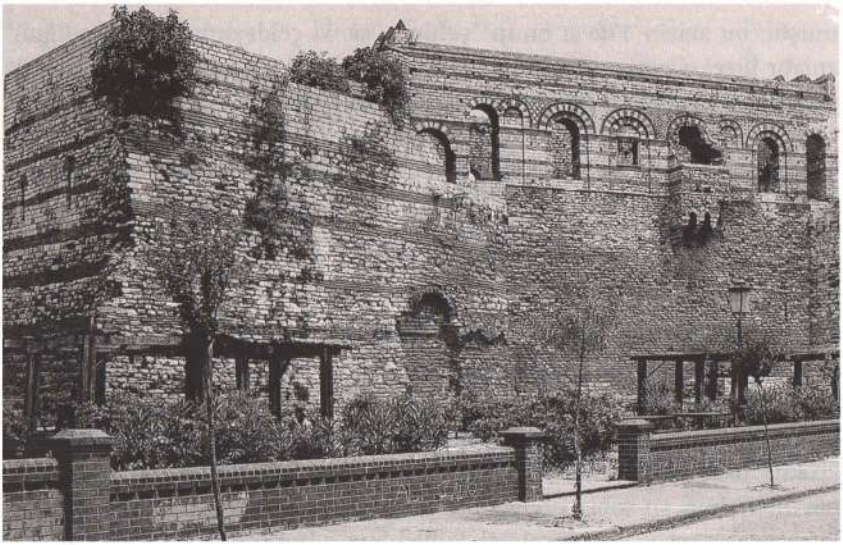
Hükümdarın görüşlerine değer verdiği kimseler içeri alınırdı; bunlar, göz alıcı süslerle donatılmış iç cepheyi görme ayrıcalığına sahip kişiler olurlardı. Dördüncü katta, devasa sütunların arasındaki iki dizi halinde uzanan sütunların desteklediği dört geniş kemerden oluşan zarif bir revak vardı, ikinci katın ise kemerli beş penceresi vardı. En üst kat, güney duvarının ortasında içine tahtın yerleştirildiği bir niş bulunan geniş bir salondu. Bu katta biri güney, diğeri doğu duvarında iki balkon vardı. Günümüze binanın sadece iskeleti kalmış; ahşap döşemeler de, iç süslemeler de tamamen yitip gitmiş.

Tasarımın İtalyan mimarisiyle de bir akrabalığı var. Bütün duvar geometrik desenlerle süslü. Bu tasarım yabancımız değil artık: duvarlar ve kemerlerin çerçeveleri örülürken uçuk renkli taşları üç sıra kırmızı tuğla dizileri takip etmiş. Mermer, tuğla ve çiniler, farklı doku ve renklerde bir yüzey teşkil ediyor.

Bu çeperden içeri girdiğinizde birinci katın üstündeki diğer iki kattan daha farklı, erken bir mimari döneme ait olduğunu hemen fark edeceksiniz. Burası belli ki üzerindeki diğer iki kattan farklı olarak hizmetçilerin işlerini gördüğü katmış. Ayrıca ikinci kattaki bütün pencerelerin her iki yanında açılmış zarif Paleologos dönemi nişlerine de dikkat edin.

Belki de Blahernai Sarayı, imparatorluğun son on yıllarında viran ve yıkılmış haldeydi ve imparatorlar da Tekfur Sarayı'na taşınmışlardı; her ne idiyse, bu dönemde batılı seyyahlar tarafından yapılmış Konstantinopolis çizimlerinde Tekfur Sarayı kolaylıkla seçilirken Blahernai Sarayı zorlukla görülür veya hiç görülmez. Eğer böyle olduysa, XI. Konstantinos son kavgasına atılmak için işte bu kapılardan çıkmış olmalı.

Geçtiğimiz günlerde Tekfur Sarayı'nda çini, cam ve çömlek eserlerin sergileneceği bir müze açıldı; yani burayı ziyaret ettiğinizde çok kapsamlı şekilde restore edilmiş yerlere girebilirsiniz.

Tekfur Sarayı'nın yan cephesi.

Tekfur Sarayı, Teodosios Surları'nın hemen yanında sona erer. Surların sonuncu, **96. kulesi** (22, krokiye bkz. s. 419) ile saray arasında bir açıklık var; birçok araştırmacı, 1453'te Rhomaioi'nin savunma hücumları için kullandığı ve bir defasında da arkalarından kilitlemeyi unuttukları bir yan kapı olan Kerkoporta'nın burada olduğuna inanır. Osmanlı ordusunun 29 Mayıs'taki son hücumu sırasında bazı yeniçeriler içeri sızmayı başarmış, kuleye tırmanmış ve Osmanlı sancaklarını dalgalandırmışlardı.

Ayrı bir bölüm ayırdığımız Khora (Kariye) Manastırı'nın bahçeleri, buradaki iyi durumda olan Teodosios Surları'nın iç tarafı boyunca uzanıyordu. Şimdilik sadece şunu anlatalım: bir efsaneye göre İmparatoriçe Teofano bir keresinde Paskalya Yortusunda buraya gelmiş ve keşişlerin yaklaşan bayram için hayvan kesip derilerini yüzdüklerini görünce öyle sarsılmış ki, kocası VI. Leon'u manastırlarda et yenmesini yasaklamaya ikna etmiş.

Bu arada **Harisius Kapısına (Edirnekapı)** (23, krokiye bkz. s. 419) geldik. 5. yüzyılda burayı Mısırlı münzevi Patapios kendine mesken tut-

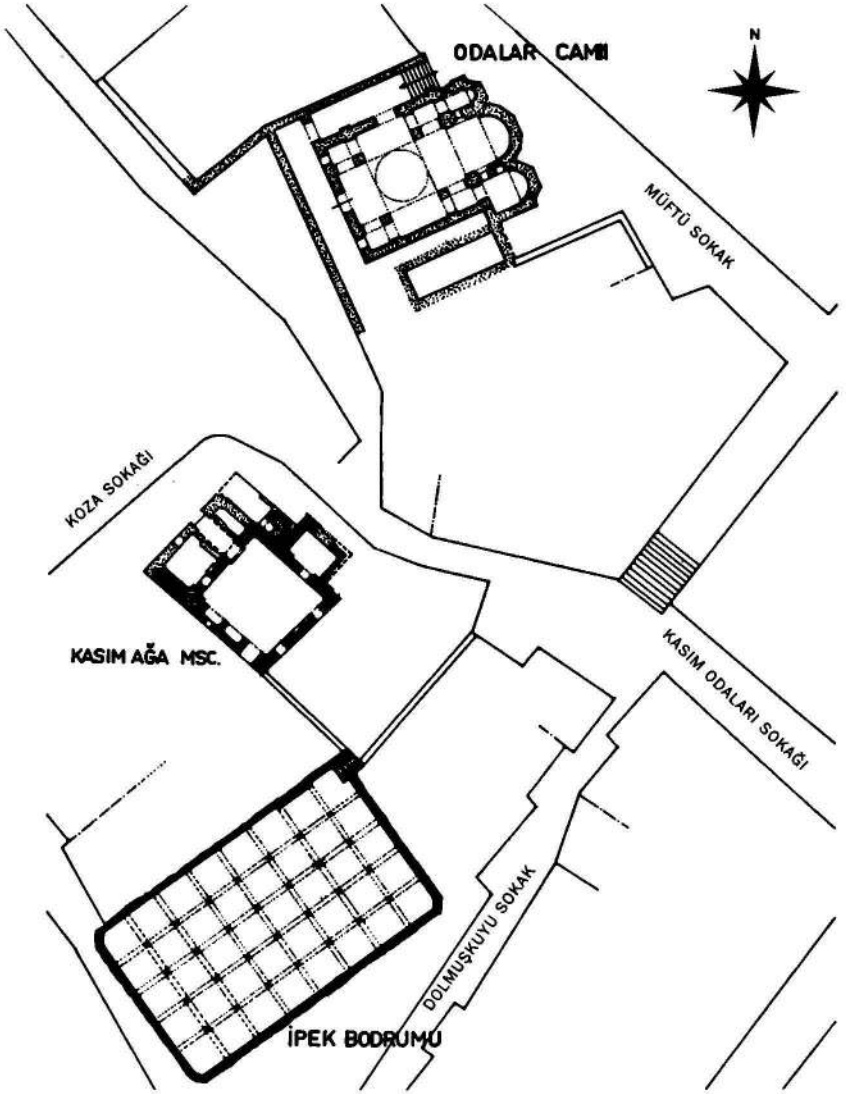
muştu; bu azizin *Vita*'sı onun "şehirde, sanki çöldeymiş gibi yaşadığını" anlatır bize; o zaman da durum aynıydı: başkent, imparatorluğun en ücra yerlerinden insanları kendine çeken bir mıknatıstı adeta. Çok geçmeden Mısırlı keşişlerin sayısı öyle artmıştı ki, Mısırlılar Manastırı bile kurulmuştu Konstantinopolis'te. Patapios, Blahernai'de pek çok mucize sergilemişti; bunlar arasında mezarında yattığı yerden uzanıp da, manastırını terk edip fahişe olan eski bir rahibeyi tekrar hak yoluna çevirmek de vardı.

Kariye Çevresi

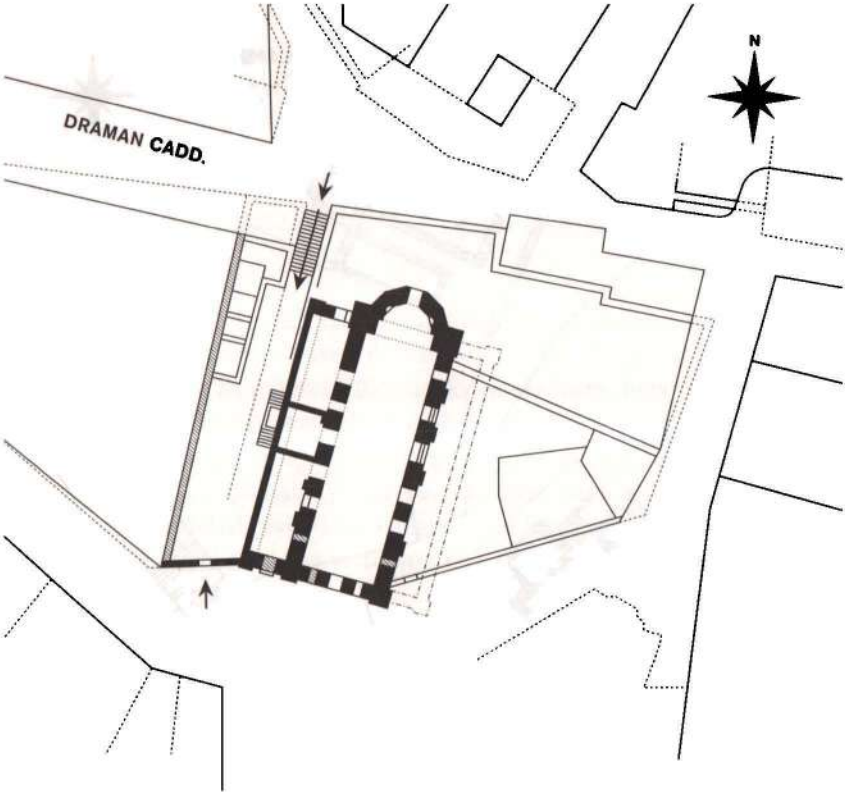
Harisius Kapısından sola dönüp Fevzi Paşa Caddesi'nden aşağı doğru yürüyelim. 300 metre sonra sol tarafımızda Vefa Stadyumu'yla karşılaşacağız. 224 metreye 85 metre ölçülerindeki bu stadyum, Bizans döneminde, 5. yüzyıl başlarında Vali Aetios'un onuruna yapılmış bir **açık sarnıçtı** (24, krokiye bkz. s. 419). Sarnıç aslında 13 veya 15 metre derinliğindeydi ve 300 bin metreküp su toplanabiliyordu burada, ama daha Bizans zamanında kurumuş ve sebze bahçesi olarak kullanılmaya başlanmıştı. Sarnıcın duvarları 5,2 metre kalınlığındadır ve 10 sıra taşla art arda inşa edilmiş dört sıra tuğladan yapılmıştır.

Sarnıcı inceledikten sonra güney tarafından dönelim. Kasım Odaları Sokak ile Koza Sokak'ın köşesinde, **Kasım Ağa Mescidi** (25, s. 419'daki krokiye ve seğdaki çizime bkz.) diye bilinen bir Bizans yapısı gözümüze çarpacak. Bugünkü durumuna baktığımızda bile yapım sürecinin farklı evrelerini görebiliriz, ama Bizans döneminde nasıl olduğunu henüz bilmiyoruz. Bu binanın ilginç bir özelliği, alışılmadık ölçüdeki kalın duvarlarıdır. Yakın zamanlarda ileri sürülen bir teoriye göre burası, Petra'daki[5] Ayios İoannes Prodromos Manastırı'nın hazine dairesiydi. Eğer bu varsayım doğruysa, Bizans'ın son devresinde İsa'nın bütün kutsal emanetlerinin toplandığı yer işte burasıydı. Bu yadigârlar kilitli bir odada tutuluyordu, anahtarları ise bizzat imparator yanında taşıyor, sadece ava çıktığında imparatoriçeye veriyordu. Mescidin minaresi de gelenekle ters düşerek yapının sağ tarafında değil sol tarafındadır. Minarenin olduğu yerde eskiden bir kule varmış; II.

5 Karagümrük'te, Kâtip Muslihittin Mahallesi'nde bulunan Kesmekaya Mescidi'nin yakınında yakın zaman öncesine kadar var olan kayanın adı –ed.n.

Aetios Sarnıcı'nın doğusundaki Bizans anıtları.

Kefeli Mescidi'nin en esrarengiz tarafı yönü.

Manuel'in danışmanı ve generali Demetrios Laskaris Leontares, 1431'te bu kulenin birinci katına gömülmüş.

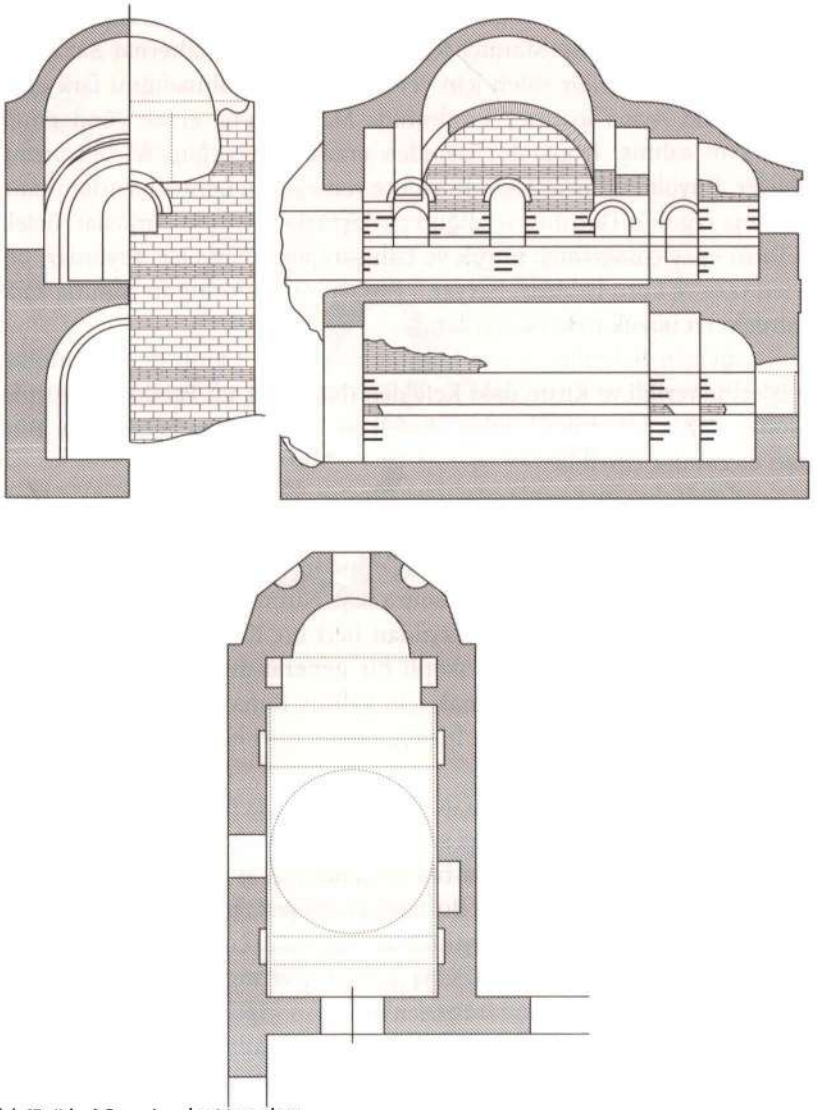
Kasım Odaları Sokak'tan birazcık geri yürür ve sola, Arı Sokak'a, arkasından tekrar sola, Müftü Sokak'a dönersek, orada 18 numarada **Odalar Camii'nin** (26, s. 419'daki krokiye ve s. 425'teki çizime bkz.) duvarıyla karşılaşacağız. Yukarıda sözünü ettiğimiz teoriye göre bu da Petra'daki Ayios İoannes Prodromos Manastırı'nın ana kilisesi olmalı. Bugün onun sadece kuzey duvarı ayakta; başka da hiçbir şey kalmamış.

Petra Manastırı'nın zenginliği deyişlere girmişti. Selanikli Eustatios'un anlattığına göre Manuel Komnenos bir gün Blahernai Sarayı'nda hazırlıksız verilecek bir şölen için yeterince yiyecek olmadığını fark etmiş ve yakındaki Ayios İoannes Prodromos Manastırı'na erzak göndersinler diye adam salmış. İmparator nereden erzak isteyeceğini iyi biliyormuş. Keşişler, Büyük Perhiz arifesinde sadece yemeklerin henüz hazırlanmamış olmasına rağmen Tanrının verdiğini paylaşmaktan mutlu olmuşlar; üstelik de Tanrı epey cömertmiş: buruk ve tatlı şaraplar, meyveler, zeytinler, peynirler, taze ve kuru balıklar, havyar... Burası imparatorluğun sonuna kadar şehirdeki en büyük manastırlardandı.

Şehrin fethinden sonra bu bina da Odalar Camii gibi Dominiken keşişlerine verildi ve Kırım'daki Kefe'den (bugünkü adı Feodosiya) sürülen Katoliklere hizmet ettiler bunlar –Kefeli adı da Kefe'den gelir zaten. Bina, 1626'da camiye çevrildi.

Kefeli'den biraz sola yürürsek Neşter Sokak 14 numaradaki **Panayia Uranon** veya **Salma Tomruk Kilisesi'ni** (28, krokiye bkz. s. 419), veya Yunanca adıyla Kirya ton Uranon'u (Cennetin Hanımı) ziyaret edebiliriz. Bina elbette Bizans döneminden sonra inşa edilmiş; ama burada (şimdiki yapının az güneyinde) ta 10. yüzyıldan beri bir Ermeni kilisesi bulunuyordu. Vaan adında Ermeni kökenli bir general de burada gömülü; bu Vaan, karın ağrısına deva bulmak için gelmiş Konstantinopolis'e. Ancak durumunun ağırlığını görünce bir manastıra girmiş ve çok geçmeden de orada ölmüş.

Draman'a dönelim şimdi, Kefeli'yi sağımızda bırakıp caddenin karşısına geçelim, solumuzdaki ilk ara sokağa, Cepken Sokak'a girelim sonra. Bu sokak az sonra sola kıvrılacak ve biz de kendimizi 9 numaradaki bir lastik tamircisinin önünde bulacağız. Bu tamirci atölyesi, hem sokaktan hem de avluya girerek incelenebilecek yıkıntılar üzerinde kurulmuş. Burası **Vlah [Boğdan] Sarayı** (31, krokiye bkz. s. 343) idi. Taş ve tuğla sıralı olarak örülen duvarlar, Kariye Camii'nin *parakklesion*'una (yan şapeline) çok benzer. Vlah Sarayı da, doğuya değil kuzeye dönük oluşuna bakılırsa Khora'nın *parakklesion*'u gibi bir cenaze şapeli olarak kullanılıyormuş. Duvar işçiliğindeki kimi detaylar, Bizans'ın 13. yüzyıl sonlarında şehre dönüşünden sonra İznik

Vlah [Boğdan] Sarayı'nın kesiti ve planı.

İmparatorluğu'ndan yeni inşaat teknikleri getiren ustalar tarafından yapılmış olabileceğini akla getiriyor. Vlah Sarayı Bizans döneminde, 14. yüzyılda kurulan Vunena Manastırı'nın metohionuna[6] ev sahipliği yapıyormuş. Bina, 16. yüzyılda şehrin en büyük zengini olan Mihail Kantakuzenos'a aitti; Mihail, ünlü Bizans imparatorunun soyundan geldiğini iddia ediyordu ve Türkler arasında "Şeytanoğlu" diye anılıyordu. Onun idamından sonra burası 16-18. yüzyıllarda Osmanlıların vassalı olan Moldovya hospodarlarının [beylerinin] rezidansı yapıldı. Ancak daha sonra yabancı elçiliklere ev sahipliği yapmaya başladı; 18. yüzyılın ikinci yarısında ise Aynaroz Dağı'ndaki (Athos) Rus Ayios Panteleimonos Manastırı tarafından mülk edinildi. 1784 yangınından sonra ise yok olmaya terk edildi. Yaklaşık yüzyıl önce burada yapılan kazıların sonuçları hiç yayınlanmadı; zaten gizlilik içinde yapılmıştı bunlar. O sırada ikinci katı ve kubbesi de duruyordu binanın; ama sonra onlar da kayboldu.

Şehrin bu mahallesi manastırlarla doluydu. Öyle çoklardı ki bunlar, İbni Battuta 1332'de şöyle yazacaktı: "Bu şehrin sakinlerinin büyük çoğunluğu keşiş, hacı ve papazdır. Kiliseler öyle çoktur ki, saymakla bitmez."

Pammakaristos /Fethiye Camii

Tekrar dönelim Draman Caddesi'ne; sol tarafından yürüyelim; önce ismi değişip Fethiye Caddesi olacak, sonra da sağa doğru keskin bir dönüş yapacak. Buraya geldiğimizde biz de iki yüksek apartmanın arasından soldaki dar sokağa sapacak ve birkaç adım daha ilerleyeceğiz. Sağ tarafımızda bugün Fethiye Camii olan, asıl adı ise **Teotokos Pammakaristos** (30, krokiye bkz. s. 400) (Mübarekler Mübareği Meryem) olan geç Bizans döneminden görkemli bir kiliseyle karşılaşacağız. Bu yapı iki kısımdan oluşuyor, ikisinin kaderleri ayrı: bizden uzağa düşen ana kısım günümüzde işleyen bir cami; yakınımızdaki kısmı ise ilkinden tamamen ayrılmış, müze olarak işleyen bir şapel (*parakklesion*). İlk bakışta ilkiyle aynı anda yapılmış bir bina izlenimi verse de Pammakaristos aslında tedricen inşa edilmiş, tıpkı genellikle mezar şapeli olarak kullanılan yeni kısımların eskilerinin üzerine inşa edildiği Pantokrator, Lips ve Khora manastırlarında olduğu gibi. Bu izleğin yabancısı

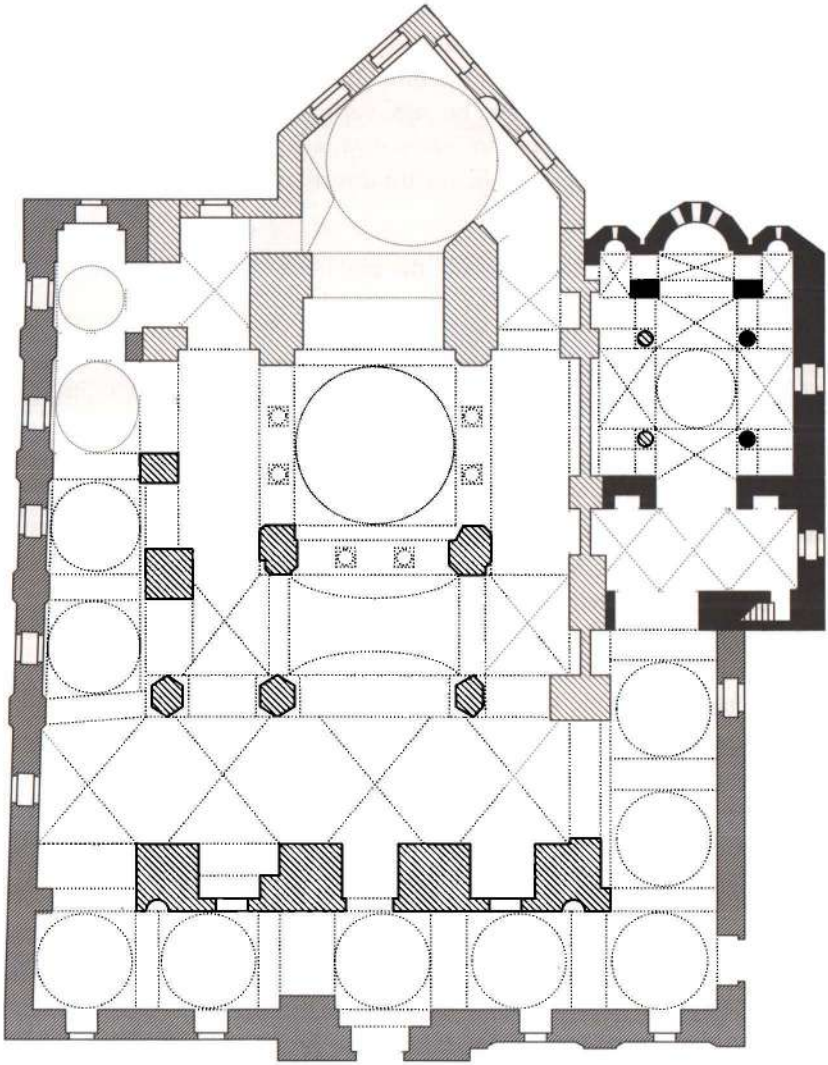
6 Ortodoks kilise geleneğinde bir özerk kilisenin diğer kilisenin nezdinde açtığı elçilik kiliselerine metohion denir. Yunanistan'daki Vunena Manastırı da Konstantinopolis patrikliğinden özerkti -ed.n.

değiliz artık: ilkin büyük, eski bir kilise (11. yüzyıl sonları 12. yüzyıl başları), sonra ona bitişik başka, daha küçük bir bina, son olarak da bütün bu binalar tek bir kompleks halinde birleştirilirken bir dış narteks eklenir (veya daha berrak ifade etmek gerekirse, her ikisini kuşatan U şeklinde bir galeri). Ana bina, kare şeklinde bir alanın içinde dört sütunlu haç planına göre yapılmış bir kiliseydi, kubbenin altında üç tarafta ikişer kolon vardı, sadece doğu tarafı boş bırakılmıştı. Yüksek kubbe ve narteksin yanı sıra üç apsisi ve bütün yüzlerinde üçerli geniş pencereleri bulunuyordu.

I. Aleksios zamanında yaptırılan ana kilise yüzyıllar geçtikçe büyük değişiklikler görmüş; Komnenos dönemi yapısı ise özellikle merkez kısımda iyi korunmuş. Günümüzdeki zeminin 6,4 metre altında 14 sütunun desteklediği geniş bir sarnıç var; sarnıcın tonozlu tavanı, üzerindeki kiliseyle benzerlik gösteriyor.

Ana kilisedeki Bizans dönemi kalıntıları bir dizi mimari süsleme detayından oluşuyor; bunlar arasında (güney duvarında ve narteksin dış duvarında) üstlerindeki yarım daire kemerler yelpaze şeklinde oturtulmuş tuğlalardan yapılmış nişler de var. Bema ve kubbe kasnağında kemer ve tonozların mermer kaplamalarını ayıran çıkıntılar korunmuş durumda. Kilisenin mermer zemininden de çok küçük parçalar kalmış. Kilisenin tüm duvarlarının mozaikle bezendiği anlaşılıyor. Kuzeybatıdaki şapelin kemerinin üzerinde bitkisel desenli küçük bir bezeme hâlâ görülüyor. Güney cephesindeki pencerelerin içlerinde ve nartekste de bazı mozaik parçaları var. Kuzey kilisesinin devasa parçaları, camiye çevrilirken kaldırılmış. En büyük kayıp da kubbenin altındaki mekânda; yenilemeyi yapanlar apsisin yerine dışarı doğru çıkıntı yapan eğik, üçgen çatılı bir oda koymuşlar, döşemeler de değiştirilmiş. Ana kilise de (*katholikon*) özgünlüğünü kaybetmiş bu süreçte; arkeologlardan başka kimse kalmamış onu incelemek isteyen.

Pammakaristos'un tarihinin bir sonraki evresi 13. yüzyıl sonlarında başlıyor; Mihael Glabas Tarkaniotes ve karısı Maria ile ilişkili bu evre. Mihael, 1235 dolaylarında doğdu ve tarih sahnesine ilk olarak 1260'larda çıktı: Bulgarların iç savaşta yenilmiş olan Bizans destekli taht iddiacısını kurtarma görevini üstlendi. Mihael'in kariyerinin geri kalanını, methiyecisi Manuel Files'in şiirlerinden öğreniyoruz; Manuel, şairlik yetenekleri vasat,

Teotokos Pammakaristos Kilisesi'nin planı. Sadece en sağdaki siyah olarak gösterilen şapel müze olarak kullanılıyor.

ama son derece üretken bir şairdi. Tarkaniotes ve karısı, onun 20'den fazla sıkıcı ve beceriksiz şiirinin konusudurlar. Yeri gelmişken, Manuel bu şiirlerde hamilerinden hediyeler dilenmekten de (mesela kürkler) hiç utanmazdı; bir defasında Mihael ona bir sığır vermiş, ama Manuel, aynı cinsten boğa da vermesi için derhal bir kampanyaya girişmişti. Bu gevezelikleri belli ki bir zamanlar Pammakaristos'un duvarlarını dolduruyordu. Bunlar arasında şöyle dizeler vardı:

> Hey yolcu, şu adama bir bak! Bu, *protostrator*[7] içinde olduğun, dünya harikası manastırın kurucusu, yiğit Glabas.

Bu şiirlerden, Mihael'in manastırı yaklaşık 1263'te, yani Konstantinopolis Latinlerden geri alındıktan kısa süre sonra mülk edindiğini öğreniyoruz. 1260'larda Bulgarlarla savaşlarda bir dizi zafer kazanmış, 1278'de de Bulgaristan'a geri gönderilmiş. 1283'te özel bir misyonla görevlendirilmiş: bir bölük Tatar paralı askerine imparatorluktan çıkana kadar eşlik etmek; bunun arkasından gene birçok yerde savaşmış: Arnavutluk, Teselya, Makedonya, sonra tekrar Bulgaristan. Bütün başarıları canlı biçimde resmedilmiş manastırın duvarlarına; bunlara Files'in izahatlı şiirleri de eşlik ediyormuş. Şiirler elyazmalarında kalmış günümüze kadar, ama onların izah ettiği resimler, ne yazık ki yok. Bu döngü 1300'de tamamlanmış. Mihael kariyer merdivenini çıkmaya memurlukta 24. kademeden (*papias*[kapıcıbaşı]) başlamış ve *megas domestikos*'tan [orduların genel komutanı] sonra en yüksek ikinci makam olan *protostrator*luğa kadar tırmanmış. *Protostrator*, 1304'te Bulgarlarla son savaşını verirken ihtiyar bir adammış artık, gut hastasıymış, o yüzden pek hayrı dokunmamış savaşa, çok geçmeden de ölmüş ve kendi kilisesindeki *parakklesion*'a gömülmüş.

Tarkaniotes, daha soylu bir çevreden ve kendisinden çok genç bir kadınla evliydi; kadının tam adı: Maria Dukaina Komnena Branaina Paleologina. Çekirdekten bir aristokrat; bu yüzden kocasının mütevazı adını bu etkileyici isim listesine katmakta pek de istekli değildi: bu nedenle de

7 İmparatorluk ahırlarının sorumlusu, Osmanlı döneminde mirahur/imrahor denirdi –ed.n.

Pammakaristos, güneybatıdan görünüş.

nadiren kocasının adıyla yani Glabaina diye anılır. Files sayesinde onun hakkında da bir şeyler biliyoruz. Şairin onun bahşişleriyle yaşadığı, şuna benzer dizelerden açıkça belli:

> İsrailoğulları Mısır'dan geçerlerken Tanrı'ya şükran şarkıları söylerlerdi. Files'in de elinden sikkeler alırken bütün yüreğiyle senin için şarkılar söylüyor, ey kurtarıcı.

Bu kelime işçisinin iki şiiri, Pammakaristos ile doğrudan ilişkili. Birinin başlığı: "Protostratorun karısının kocası öldükten sonra yaptırdığı kilise için bir kitabe." Tarkaniotes'in mezarının *parakklesion*'da olduğunu bundan öğreniyoruz. Files'in Paris'teki elyazmalarında, bu kitabenin kilisenin kornişinde yazılı olduğuna dair bir not var. Gerçekten, altın harflerle yazılmış kitabenin bir parçası, iç kornişin maviye boyalı üst ve alt zeminini süslüyor. Bu metin, şairin tarzını andırıyor, ama elyazmasında sözü edilen

şiir değil; kitabedeki dizeler elimizdeki elyazmalarının hiçbir yerinde geçmiyor. İkinci bir kitabe, *parakklesion*'un batı ve güney yüzündeki dış kornişe kazılı. Bu da dul Maria için yazılmış. İlk 9 dizeyle son, 23. dize, tadilat sırasında kaybolmuş, kornişte okuyabilecekleriniz sadece şunlar:

> Dünyevi saraylardan uzak durdun, [dünyevi –yn.] yaşamdan kaçtın fakir [keşiş –yn.] giysileri içinde. Şehevi dünyanın prensleriyle savaştın ve sonunda yerini, rabbin kalesinde buldun. Senin için yaptırdığım mezar, mermer bir harmani yahut bir deniz kabuğu yahut dikenlerle süslenmiş bir çiçeğin konulduğu kupa gibi olsun. Ah, incim, erguvani elbisem, yaban gülüm. [Gül gibi –yn.] kopartılmış olsan da taşlara kazındın, bu yüzden sel gibi gözyaşı döktürüyorsun bana, maddi hayatın doğurduğu ihtiraslardan uzak bir zihin olarak yaşamaya devam ediyorsun, yaşayan Tanrıyı görüyorsun; evini gene hazır et benim için. Sana bunu yazan, eski karın Marfa.

Kitabeden ilk olarak, Glabas'ın ölmeden önce manastır yemini ettiğini, ikinci olarak onun arkasından Maria'nın da rahibe olup Marfa adını aldığını öğreniyoruz.

Yapının dış güney yüzünde, kornişin hemen altında, çini parçalarıyla yazılmış bir kitabe var. Şöyle: "Mihael Dukas Glabas Tarkaniotes protostrator ve ktitor.[8]" Files'ten yapılan alıntı, aşağıdaki mermerin üzerine kazılı. Frizi kesen kükreyen aslan resimlerine dikkat edin –kırmızı boyalarıyla belli belirsiz seçiliyorlar hâlâ. Bunlar belli ki hanedan alametleriymiş: Paleologos döneminde Bizans aristokratları "lanet Latinler"i taklit ederek aile armaları yaptırmaya başlamışlardı.

Tarkaniotes, manastırının hegumenosu [başpapazı] olarak Kosmas adında, uzun zamandır tanıdığı ve Bulgaristan'dan getirdiği bir keşişi atamıştı. Protostrator, bu yeni başpapazı İmparator II. Andronikos'a takdim ettiğinde Kosmas imparator üzerinde öyle iyi bir etki bıraktı ki, 1294'te XII. İoannes adıyla patrik seçildi. Ancak Andronikos, 1299'da altı yaşındaki kızı

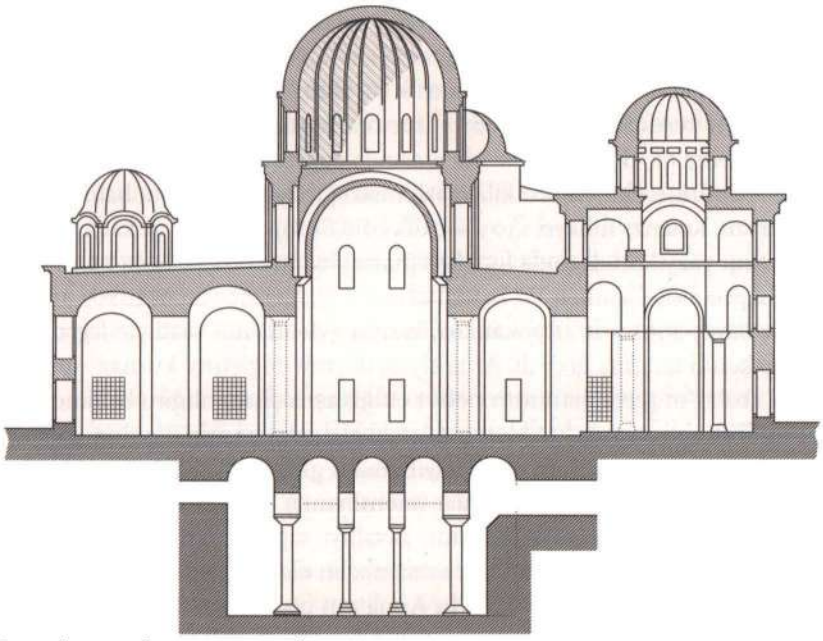
8 Ktitor, özellikle dini yapıların korunması, süslenmesi için büyük yardımda bulunan kimselere denirdi –ed.n.]

Simonida'yı diplomatik nedenlerle Sırbistan'ın 40 yaşındaki kralına gelin göndermeye karar verdiğinde Kosmas bu evliliğe karşı çıktı. Bunun üzerine patriklikten alınıp Pammakaristos'a sürüldü. İmparator orada bir kilise mahkemesi kurdurdu. Tabii Andronikos mahkemede haklı bulundu. Patrik, bundan sonra da, dünyevi iktidarla arasında doğacak her çatışmada Pammakaristos'a sürülecekti; burası kilise bağımsızlığının bir sembolü haline geldi. Bu durum, Kosmas nihayet 1303'te istifa edip Sozopol'a dönene kadar sürdü.

14. yüzyıl ortalarında *logothete* [nazır] İoannes Gabalas da bu manastırda hapsedildi. İoannes IV Kantakuzenos ile Aleksios Apokaukos arasındaki iç savaş sırasında Apokaukos, kızıyla evlendirme vaadiyle *logotheteyi* ayartıp kendi tarafına geçirdi. Ama siyasi durum değişince kurnaz Apokaukos, Gabalas'ın (genç hanımın nefret ettiği) aşırı şişmanlığını bahane edip sözünü yerine getirmeyi reddetti. Müstakbel damat bunun üzerine, yabancı bir şarlatanın rehberliğinde hızla zayıflamaya girişti (gördüğümüz gibi "fit" olmak ortaçağda da bugünkü kadar önemliymiş). Ne var ki bütün bu özel teknikler, zayıflatmak şöyle dursun, zavallıyı sağlığından etti. Ancak çok geçmeden bir deri bir kemik kalmasına neden olacak şey, bu yeni halinden şüphelenecek İmparatoriçe Savoylu Anna'nın gözünden düşme korkusuydu. Bu korkuyu eken de Apokaukos'tu gene. Bu temelsiz korkular, Gabalas'ı birtakım önlemler almaya yöneltti, ama bunlar da neticede gerçekten şüphelendirdi Anna'yı. İmparatoriçe nihayet *logotheteyi* Pammakaristos Manastırı'nda kilit altına aldı.

1416'da Osmanlı tahtında hak iddia eden Şehzade [Düzmece] Mustafa'nın maiyeti de buraya yerleştirildi; ama keşişlerin hiç hoşuna gitmedi bu durum. Ancak Bizans, bu oyunu kaybetti: II. Murad sultan oldu ve misilleme için de 1422'de Konstantinopolis'i kuşattı.

Şehir düştükten sonra Patrik Gennadios Solarios'a Havariyyun Kilisesi verildi kullansın diye. Kilise viran haldeydi; etrafındaki mahalleler de boşalmıştı. Sorun çıkmasından korkan Gennadios sultandan patrikliği Pammakaristos'a nakletmesini rica etti; o bölgede Hıristiyanlar vardı hâlâ. Bu ricası 1455'te onaylandı. Sadece bu da değil; II. Mehmed çok geçmeden bu manastırdaki patrikliği bizzat ziyaret de etti ve Sholarios ile *parekklesion*'da uzun bir görüşme yaptı. Sultan, patriği Hıristiyanlık

Pammakaristos Kilisesi ve sarnıcının kesiti.

doktrininin en önemli noktaları hakkında sorguladı ve bunları Türkçeye çevirtebilmesi için yazılı olarak da vermesini istedi (Fatih, Yunancayı akıcı biçimde konuşuyordu).

Patrik İoasaf Kokkos, Sultan Mehmed'in ceza olarak sakallarını kesmesini emretmesinin ardından 1463 paskalyasında kendisini manastırın sarnıcına atmış. Ancak boğulmaktan kurtarılmış.

Pammakaristos ile ilişkili başka bir hikâye daha var. Sultan Mehmed, Hıristiyanların, kilise tarafından aforoz edilen bir kimsenin öldükten sonra çürümeyeceği iddialarına inanmıyormuş. Patrik III. Maksimos sultanı ikna etmek için bir kadının mezarını açmalarını buyurmuş; bu kadın, Gennadios'un patrikliği zamanında hem de Pammakaristos'un kapısının önünde fahişelik yaparmış. Patrik onu kınadığında kadın, sunduğu hizmetten bizzat onun da yararlandığını söyleyip suçlamış patriği. Bunun

Pammakaristos Kilisesi'nin kubbesindeki İsa.

üzerine Sholarios onu aforoz etmiş, kadın da bunun ardından ölmüş. İşte onca yıl sonra bu mezarı açıp dehşet içinde bakmışlar ki, ceset kararmış, şişmiş, ama hâlâ tek parça. Sultanın elçileri de bu mucizeyi teyit etmişler. Bunun arkasından yeni patrik, mevta üzerindeki aforozu kaldırmış; ceset de derhal dağılmış.

Kilisedeki pek çok aristokrat mezarı çoktan kaybolmuş –kalan tek şey, Manuel adında bir başpapazın hatırasına yere konulmuş olan bir levha. Hıristiyan rölikleri ya kaybolmuş, ya da yeni patriklik binasına taşınmış. Yalnız Ayios Paraskevi Pyatnitsa'nın kalıntıları; onları 1642'de Romanya'daki Laşi'ye götürmüşler.

Sultan III. Murad, Nisan 1588'de kiliseyi Hıristiyanlardan alıp camiye çevirdi, adını da kısa bir süre önce Azerbaycan'ın fethedilmiş olması şerefine Fethiye koydu. Osmanlılar ana kilisenin iç mekânında önemli değişiklikler

yaptılar, bugünkü görünüşü o değişikliklerin sonucudur –beceriksizce ve bütünlükten yoksundur bunlar. Kilisedeki mozaikleri söktüler, ama (talihimiz varmış ki) *parakklesion*'dakilerin üzerini sıvamakla yetindiler.

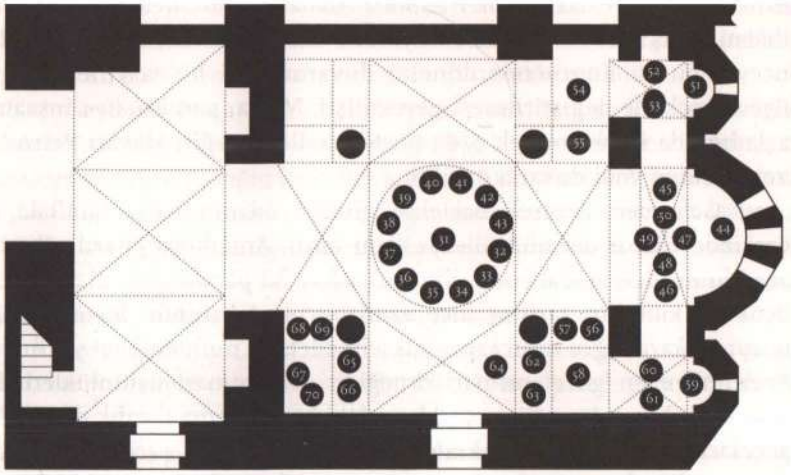
Aynı yılın mayıs ayında Patrik İeremias, yeni bir patriklik binası için ödenek bulma amacıyla Moskova seyahatine çıktı. Ansızın yersiz yurtsuz bir avareye dönüşen patriğin morali öyle bozuktu ki, Rusların, yeni kurulan Rus patrikliğini tanıması için fazla uğraşmalarına gerek kalmadı. Dahası, ilkin bu patrikliği de önerdiler İeremias'a (belli ki İstanbul'daki evini kaybetmenin acısı koyuyordu hâlâ). Birkaç yıl yersiz yurtsuz kalan patriklik, nihayet Fener'deki Ayios Yeoryios Kilisesi'ne taşındı.

Özetle, Fethiye Camii'ndeki en ilgi çekici yer, *parakklesion*'dur. Burası, bir yan şapel olmaktan ziyade, küçük, haç planlı ayrı bir kilisedir; kendi narteksi vardır, dahası Konstantinopolis'teki bu tür kiliseler içinde en iyi korunmuş olanıdır. Dış duvarları tuğlalarla öyle ustalıkla bir şekilde süslenmiştir ki, bakışlarınızı zorlukla alırsınız. Ziyaretçiler duvarlara baktıklarında sadece ahenkli taş ve tuğla sıraları görmekle kalmazlar, çeşit çeşit renkler ve rölyeflerle biçim verilmiş süsler de büyüleyicidir. Bu, dış duvarların iç mekândan tamamen bağımsız tutulduğu tipik bir "geç dönem" tarzıdır. Tepesini kenarları fitilli bir kornişin taçlandırdığı duvar, bir dizi niş sıralarıyla kaplı ve katmanlar halinde yapılmış. Kemerlerin ve nişlerin çeşitliliği, olabilecek her türlü kemer ve nişi temsil etmek üzere bilhassa yapılmışlar gibi: geniş ve dar, sütunlu ve sütunsuz, düz ve konkav, açık ve kör, yuvarlak ve (İslami üslubu hatırlatan) sivri tepeli nişler. Güney cephesi, muhteşem ahenkli bir bina sunuyor gözlerimize. Kiliseye girdiğimizde önce kuzey duvarında Üç Büyücü Kralın Hayranlığını temsil eden bir freskonun süslediği galeriyle karşılaşıyoruz. Aynı duvarda iki figür daha var: evinde dua eden Meryem ile ayakta duran havari Petros. Petros büyük ihtimalle bir cenazede; eğer öyleyse, freskonun üst sırasında Meryem'in ölümünü temsil eden bir dizi tasvir bulunduğunu kabul edebiliriz. Meryem'in doğumunu haber veren Eski Ahid sahneleri ise alt sırada resmedilmiş, ancak bunlardan sadece Hezekiel'in kehanetlerinden Kapalı Kapı tasviri kalmış. Resimler Paleologos dönemi tarzında yapılmış, 14. yüzyıl baş-

larına tarihleniyorlar. Bunlar aslında, daha Tarkaniotes'in zamanında kilisenin dış duvarında bulunuyordu; ama *parakklesion* yapılmadan önceydi bu ve Komnenos dönemi duvarının da bu tasvirlere uygun düşecek şekilde değiştirilmesi gerekmişti. Maria, *parakklesion* inşaatına başladığında fresklere pek özen göstermedi –örneğin Havari Petros'un üzeri kısmen yeni duvarla örtüldü.

Galeriden geçerek nartekse gireriz, odanın karşı taraftaki sol köşesinde Glabas ailesinin mezar alanı vardı. Ama kiliseye asıl şöhretini kazandıran, en doğudaki odasıdır. Bu, sadece bir *parakkleison* olsa da adeta küçük bir kilisedir; zarif ve ince uzun bir plana sahiptir, bir minyatürü andırır, yukarı doğru uçarcasına yükselir adeta ve muhtemelen şehrin son döneminden en güzel mimari örneğidir. Bu mimari üstünlüklerinden başka Paleologos dönemi mozaiklerindeki hayret verici ustalık da çok dikkat çekicidir. Kubbede **Pantokrator İsa** (31, plana bkz. s. 440) tasviri vardır, 12 peygamber de onun altındadır, saat yönünde şunların tasvirlerini görürüz: **Musa** (32), **Yeremya** (33), **Sefanya** (34), **Mika** (35), **Yoel** (36), **Zekeriya** (37), **Ovadya** (38), **Habakkuk** (39), **Yunus** (40), **Malaki** (41), **Zülkifi** (42), **Yeşaya** (43).

Kubbenin kesitlerini ışıl ışıl altın gibi parlayarak ayıran kirişler, havarilerin üzerine Kutsal Ruhun İnişi hikâyesini hatırlatır: cennetteki alev dilleri onlara eriştiğinde nebilik yeti ve kudretini kazandırmıştır havarilere. Mimari tasarım ise, Pantokrator İsa'dan süzülen nurun Eski Ahid peygamberlerine erişini temsil eder; figürler ise parıldayan altın yaldızlı zeminde hareket ediyor, hatta nefes alıp veriyor gibidir. Her bir peygamber, elinde bir parşömen tomarı tutar, açıkça okunur bunların üzerindeki yazılanlar, kendileri ise sanki bir korkuluğun arkasından bakıyor gibidirler. Eğer altlarında dikilirseniz, bütünüyle göremezsiniz. Anlaşılan mozaik ustası, mimar işini tamamladıktan sonra gelmiştir buraya ve ikisi de neyi nasıl yapacaklarına dair tek kelime konuşmamıştır aralarında. (Oysa bu, mesela Khora'daki mozaikler için söylenemez.) Figürler son derece çeşitlidir. Her peygamberin kendine has bir kişiliği ve kendine has bir hareketi vardır; bütünüyle "canlandırılmış"lardır. Pantokrator ise mukadder bir hâkim değil, insanlığı merhametle seven biri gibidir.

Pantokrator İsa	31	Meryem	45	Nazianzoslu Gregorios	59
Musa	32	Vaftizci Yahya	46	İskenderiyeli Kirillos	60
Yeremya	33	Mikail	47	İskenderiyeli Athanasios	61
Sefanya	34	Rafael	48	Bergamalı Aziz Antipas	62
Mika	35	Cebrail	49	Aziz Blasios (Vlasios)	63
Yoel	36	Uriel	50	Epifani Yortusu	64
Zekeriya	37	İsa'nın Kardeşi Aziz Yakub	51	Mübarek Sabbas	65
Ovadya	38	Romalı Clemens	52	Aziz İoannes Klimakos	66
Habakkuk	39	Konstantinopolisli Mitrofanis	53	Büyük Efthimios	67
Yunus	40	İgnatios Teoforos	54	Aziz Hariton	68
Malaki	41	Nissalı Gregorios	55	Büyük Arsenios	69
Zülkifi	42	Gregorios Tavmaturgos	56	Büyük Antonios	70
Yeşaya	43	Agrigentumlu Gregorios	57		
Hristos Hiperagatos	44	Ermeni Krikor (Lusavoriç)	58		

Fethiye Camii Parakklesionu planı.

Hristos Hiperagatos, yani "İyilerin En İyisi" (44) taçlandırır apsisi; ona da kemerin üzerinde yazılı şu dize eşlik eder: "Rahibe Marfa'nın Tanrı'ya bu hediyesi, hayat arkadaşı, yiğit ve şanlı protostrator Mihael Glabas için." Bu, bize müzelerde camekânların yanındaki açıklamaları hatırlatan bir dize ve müteveffanın ruhu için de bir dua çağrısı. Kim bu kitabeye bakacak olsa, öleni hatırlayacak. Yazılar kimi yerde fresklerle boyalı taşlara kazınmış olarak ayrı, kimi yerde de mozaiklerin parçası olarak yazılmış. Metin ve tasvirler daima birbirlerini tamamlıyor.

Parakklesion, İsa'ya adanmış; apsis ise iç mekânın bütün özünü teşkil ediyor. Yarım kubbede, ışıldayan altın yaldızlı bir zemin üzerindeki İsa, üç boyutlu gibi görünüyor; kubbenin içbükey yüzeyinde uzanan eli, altında duranların başları üzerine uzanıyor adeta. Bizans resim sanatında mekânın reddiyle ilgili öğrendiğimiz her şeyi, bu basit gözlem çürütebilir.

Bema üzerinde, *deesis*, yani İsa'ya yakarış tasviri çizili –böylesine el değmemişini nadiren buluyoruz. Sol taraftaki **Meryem** (45, sol sayfadaki plana bkz.) bemanın süslü kaidesini boydan boya örtüyor; sağ tarafta ise **Vaftizci Yahya** (46) var. Bunların üst tarafındaki kemerde dört büyük meleğin başlarını görüyoruz: **Mikail** (47), **Rafael** (48), **Cebrail** (49) ve **Uriel** (50). Bu *deesis* sahnesiyle karşılaştırılabilecek en yakın tasvir, Ayasofya'nın güney galerisindeki tasvir olsa gerek.

Kuzeydoğu köşesindeki aziz figürleri sadece apsiste, kubbenin tonozunda ve kemerlerden birinde kalmış. Bunlar sırasıyla İsa'nın kardeşi **Yakub** (ilk azizlerden) (51), **Romalı Clemens** (52) ile **Konstantinopolisli Mitrofanis** (53), **İgnatios Teoforos** (54) ve **Nissalı Gregorios** (55). Bu sıradaki biricik "yerli" aziz olan Mitrofanis'in portresi fresk tarzında yapılmış. Güneydoğu köşesindeki aziz figürleri neredeyse sapasağlam. **Gregorios Thavmaturgos** [Mucizeler Yaratan] (56) ile **Agrigentumlu Gregorios** (57), kilisenin ana bölmesine açılan kemerin şevinde resmedilmişler, **Ermeni Krikor (Lusavoriç)** (58) ise tonozun tepesinde. **Nazianzoslu Gregorios** (59) apsisin içinde, **İskenderiyeli Kirillos** (60) ile **İskenderiyeli Athanasios** (61) arasında. Şevin diğer tarafında ise **Bergamalı Ayios Antipas** (62) ile **Ayios Blasios** (63) [Vlasios] var.

Kemerlerin üzerinde ve duvarların üst kısımlarındaki şölen sahnelerinden sadece, kubbenin üzerine oturduğu haçın doğu kolundaki doğu duvarında **Epifani** (64) Yortusunu temsil eden kalmış günümüze (kuzey kolunda ise İsa'nın göğe yükselmesi sahnesinden sadece parçalar kalmıştır). Mavi zemin üzerinde belli belirsiz ve adeta mahcup şekilde akan Şeria Irmağı'nın kişileştirilmiş olmasından başka Bizanslı sanatçının imanında katiyen bir çatışmaya neden olmayan, antikçağdan kalma bir su perisine de dikkat edin.

Güney köşesinde **Mübarek Sabbas** [Mar Saba] (65), **İoannes Klimakos** (66), **Büyük Efthimios** (67) ve **Hariton** (68), doğu ve kuzey kemerlerinin şevlerindedirler; **Büyük Arsenios** (69) doğu duvarına, **Büyük Antonios** (70)

ise tonoza resmedilmişlerdir. *Parakklesion*'un zeminindeki Marmara Adası mermeri günümüze kadar kalmıştır, sütun başlıklarındaki mavi ve altın yaldızlı boyaların kalıntıları da öyle. Bütün bu kompleks, bir hafiflik ve güzellik izlenimi verir insana ve cenaze amacıyla kullanılmış olması çağdaş ziyaretçide hayret uyandırabilir.

Bu müze, ziyareti kesinlikle hak eder!

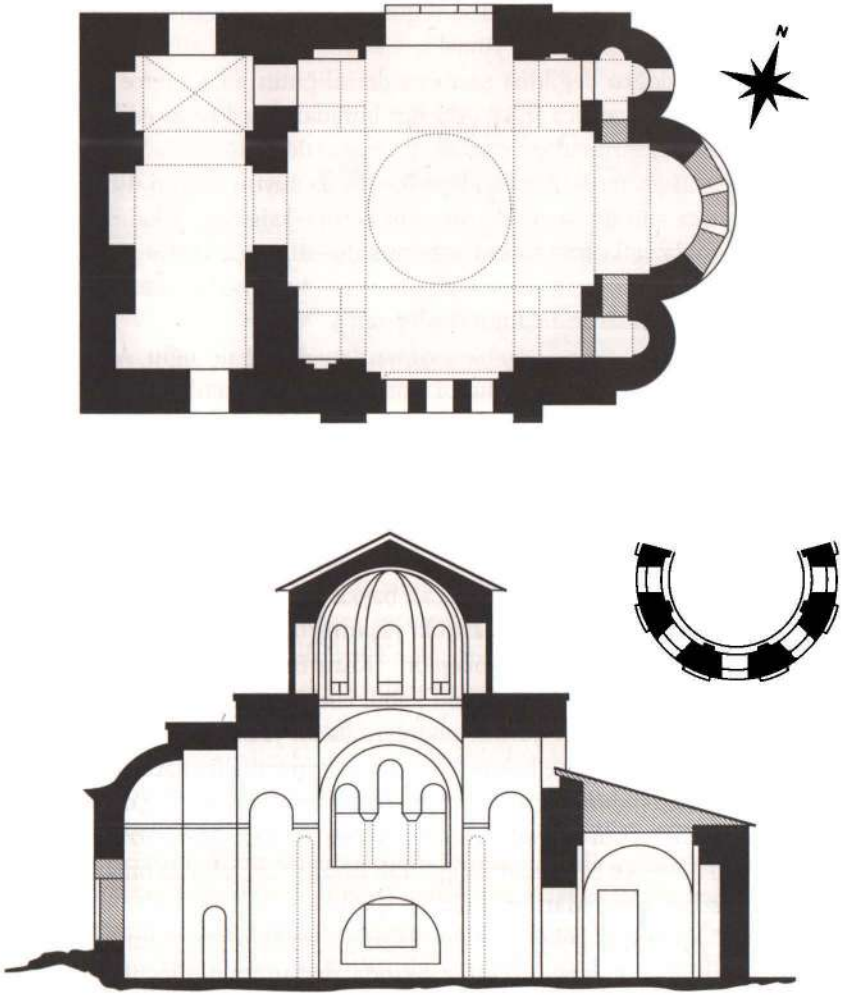
Aspar Sarnıcı

Fethiye Caddesi'ne dönelim; cadde tam burada keskin bir kavis çizerek güneye yönelir, kavisin ötesinde, sağdaki ilk ara sokak ise Mehmed Ağa Camii Sokak'tır.

Birkaç adım sonra küçük bir meydanın ortasındaki küçük, zarif bir Bizans kilisesine varırız. Kilise bugün bir cami ve Hirami Ahmed Paşa Mescidi adını taşıyor, ama Konstantinopolisliler **Ayios İoannes Prodromos en to Trullo** (Kubbedeki Vaftizci Yahya) Kilisesi (71, krokiye bkz. s. 400) diyorlardı ona. Tuhaf şey: günümüze bir tuğlası bile kalmamış bir sürü kilise için yüzlerce kayıt vardır eski kaynaklarda, ama burada durum tam tersidir: Bu kiliseden Bizans dönemi kaynaklarının birinde bile bahsedilmez. Kiliseyle ilgili ilk bilgimizi, 1456'da Gennadios Sholarios Yunan rahibeleri Pammakaristos'tan buraya gönderdiğinde ediniriz. Rahibeler 1586'ya kadar burada yaşadılar, o tarihte kilise camiye çevrildi. Bu, 9-10., veya en çok 11-12. yüzyıllara tarihleyebildiğimiz bir kilise, dört sütunlu (hiçbiri de orijinal değil bugün), çok basit biçimde yapılmış, bir narteks ve üç de yarım daire şeklinde apsisi var. Dikkate değer tasarım elemanları, dalgalı kornişler, iş ve dış mekândaki yarım daire apsisler, küçük altar alanı ve kubbenin yuvarlak (keskin kenarlı değil) kasnağı. İçerideki arkosoliumlar[9] burada mezarlar bulunduğuna tanıklık eder. Bu yapı bütünüyle incelenmemiş hiç; yıllar yılı ardiye olarak kullanılmış, sonra tekrar cami açılmış burada –ancak bu sayede içini gezebiliyoruz.

Tekrar Fethiye Caddesi'ne çıkalım ve güneye doğru yolumuza devam edelim. Caddenin üçe ayrıldığı yerde soldaki Manyasizade Caddesi'ne geçelim; buradan dev bir açık sarnıca bakabiliriz. **Aspar Sarnıcı** (Çarşamba Çukurbostanı) (72, krokiye bkz. s. 400) bu; 152 metreye 152

9 Mezar odalarında duvarlardaki kemerli girinti –ed.n.

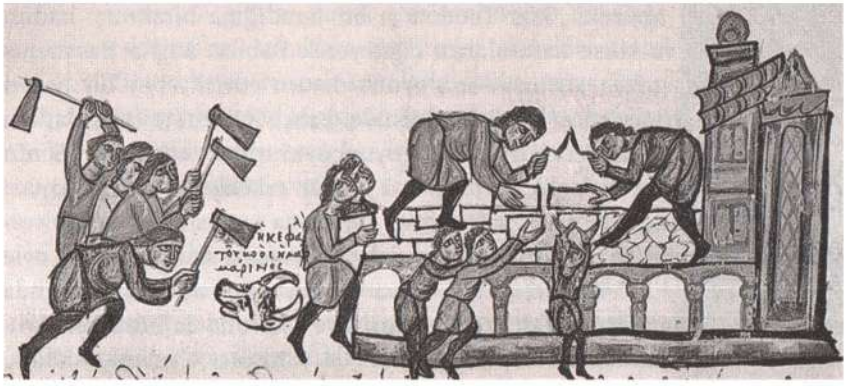
Ayios İoannes Prodromos en to Trullo Kilisesi planı ve kesiti.

metre genişliğinde, 10 metre derinliğinde, 270 bin metreküp su kapasitesi var. Yeri gelmişken, 10. yüzyıldan kalma *Geodesia* elkitabının yazarı (hiçbir ölçüsü doğru değildir) sarnıcın derinliğinin 22,4 metre olduğunu ileri sürer! Suyun sarnıca nasıl getirilip buradan nasıl tevzi edildiğini bilmiyoruz: kazılar, sarnıcın çevresinde 5,5 metre derinliğe kadar hiçbir kanal bulunmadığını gösterdi. Ancak kuzey tarafında suyun akışını düzenlemek için kullanılan **silindir şeklinde bir yapı kompleksinin** (73) kalıntıları var. Rezervuar tuğla ve kesme taştan yapılmış duvarları 5,2 metre kalınlığında ve 5. yüzyıla tarihleniyor. Güneydoğu duvarının üzerinde su basıncına karşı koymak için yarım daire şeklinde nişler var.

Sarnıcın inşaatını 459'da soylulardan Aspar ile oğlu Ardabur'un başlattığına inanılıyor. Bu soylu Bizanslılar Alan kökenliydiler ve iki yıl önce I. Leon'un imparator olmasına yardım etmişlerdi. Bir Konstantinopolis efsanesine göre, ikisi de sarnıç tamamlandıktan sonra öldürülmüşler, ama ölümleri bütünüyle başka şartlar altında olmuş. Aspar ve Ardabur'un Perslerle gizli münasebetleri olduğundan şüpheleniliyormuş, bu yüzden görevden alınmışlar, daha sonra 471'de Trakya'da bir isyan başlatmışlar, sonunda ikisi de idam edilmiş. Ancak başka kaynaklara göre sarnıcın adı Bonus imiş, bu da 7. yüzyıl başlarında yaşamış başka bir soylu.

Bu yere 9. yüzyılda Kserokepion, "Kuru Bahçe" denmesine bakarak, daha o dönemde kurumuş olduğunu kabul edebiliriz. Romanos Lekapenos, 10. yüzyıl başlarında Aspar Sarnıcı yakınlarında bir yazlık saray inşaatına başlamış. Vakanüvis Skilitzes'e bakılırsa işçiler sarayın temelini kazarlarken mermer bir öküz başı bulmuşlar ve kireç ocağında eritmişler onu, bu da şehirdeki sığır sürülerinin toptan telef olmasına yol açmış; felaket yarım yüzyıl sürmüş. Şimdiye kadar epeyce batıl inancını gördük Bizanslıların, bu da onlardan biri.

Hrisobalanton Manastırı da buralarda bir yerde olmalı. Bu kelime "altın kese" anlamına geliyor ve bir efsaneyle açıklanıyor. Günün birinde Nikolaos adında bir soylu, aynı zamanda doğunun domestikosu [ordu komutanı] uzun bir yolculuktan döndüğünde karısını âşığının kollarında bulmuş. İkisini de oracıkta kılıçtan geçirdikten sonra günahlarının kefareti için iki kilise yaptırmaya girişmiş. Ancak bir bakmış ki, Melek Mihael adına yaptırdığı kilisenin tamamlanması için 100 altın eksiği var; bunun üzerine

Saray yapılırken bulunan boğa kafası (Madrid Silitzes Vakayinamesi).

melek Nikolaos'a düşünde bizzat görünmüş ve demiş ki: "Aspar Sarnıcı'nın etrafını kaz." Asilzademiz bu tavsiyeye uymuş ve içinde tamı tamına kiliseyi bitirmek için gerekli 100 altın bulunan bir kese bulmuş.

10. yüzyılın ilk yarısında Hrisobalanton Manastırı'nın başrahibesi Eirene, Paflagonya'nın aristokrat ailelerinden birine mensuptu. İmparator III. Mihael'in müstakbel karısını seçmesi için düzenlenen bir güzellik yarışmasına katılması için getirilmişti Konstantinopolis'e. Ama geç kalmış ve bu yüzden manastıra girmesi gerekmişti; ne var ki üç yıla kalmadan başrahibe olacaktı burada. Eirene'nin başka faziletleri yanında büyü de yapabildiği söylenir. Bir hikâye şöyledir: Eirene'nin idaresi altındaki rahibelerden biri, eski nişanlısını bir türlü unutamıyormuş. Eirene onun için dua etmiş. Bu sayede gökten bir bohça düşmüş; bohçanın içinde aşk acısı çeken kızla nişanlısının balmumundan figürleri varmış, üstelik bunlar, kendi saçlarıyla birbirlerine dolanık haldelermiş. Eirene, figürü ateşe atınca aşk acısı bir anda, hiç yokmuş gibi yitip gitmiş. Bir çeşit Ortodoks kara büyüsü olsa gerek!

Ayios Bassianus Manastırı da sarnıcın yakınlarındaydı. Onun da ilginç bir hikâyesi var. Matrona adında taşralı bir kadın ailesiyle birlikte Konstantinopolis'e taşındıktan sonra o ve kocasının arasında anlaşmazlık baş göstermiş: kadın gecelerini kilisede geçiriyormuş, kocası ise "karısı gece ayinleri için evden çıkıp gittiğinde onun sadakatinden şüpheleniyor-

du." Sonunda Matrona, kızı Teodota'yı bir tanıdığına bırakmış, hadım gibi giyinmiş ve kilise kanunlarını çiğneyerek Babilas adıyla Bassianus erkekler manastırına girmiş. Ama oyuna devam etmek epey bir beceri de gerektiriyormuş: mesela günün birinde, bahçede birlikte çalışırlarken Barnabas adlı keşiş (eski hayatında oyunçuymuş bu) sormuş: "Senin neden iki kulağın da delik, kardeş?" O sıralar erkeklerin küpe takması sıradanmış, ama sadece tek kulaklarına. Matrona ise ustalıkla cevap vermiş: "Bana değil kendi işine baksan daha iyi olacak! Eski efendim öyle biriydi –beni süslemeyi severdi." Ama manastırın başkeşişi sonunda Babilas'ın aslında kadın olduğunu anlamış ve Matrona da buradan ayrılmak zorunda kalmış. Kocasının tavırları da yardımcı olmamış kadına, böylece o manastır senin bu manastır benim dolaşmaya başlamış, her yerde skandal çıkmış bu yüzden, hatta kimi yerlerde taşlamışlar bile onu. Matrona nihayet madde âlemine geri döndüğünde kızının öldüğünü öğrenince "çok mutlu oldu, çünkü ona bakma yükünden kurtulmuştu; kızı da hayatın zorluklarından kurtulmuştu."

Sultan Selim Camii, sarnıcın doğu kıyısında; burası beşinci tepenin en yüksek noktası. Eskiden tam burada Hristos Pantepoptes Kilisesi bulunuyordu. Caminin dış avlusunun kuzeybatısında bir Bizans atık su sisteminin girişine inen **merdivenler** (74, krokiye bkz. s. 400) göreceğiz (caminin altındaki sarnıca giriş yasak). Caminin güneydoğusunda ise devasa bir **sütun başlığı** (75) var; içi su teknesi olacak şekilde oyulmuş. Burada koca Bizans'tan kalan tek şey bu.

Hristos Pantepoptes Kilisesi, Aleksios Komnenos'un anası Anna Dalassene tarafından 11. yüzyıl sonlarında yaptırıldı. Andronikos 1181'de siyasi iktidarın en tepesindeyken (ancak henüz imparator değildi) kilise piskoposlarını satın alıp Patrik Theodosios'un görevden alınmasını sağladı, kendisi de "muhterem papazı kutsal dairelerden çıkartıp Pantepoptes'te hapsetti." Ama halkın tepkisi o kadar şiddetli oldu ki, nazır geri adım atmak zorunda kaldı.

> Patriğin geri döneceğinin bildirildiği gün gelip çattığında bütün devlet görevlileri, kilisenin bütün ruhbanı, şehrin bütün ahalisi kutsal

manastıra gitti ve patrik için muhteşem bir alay teşkil etiler; sokaklara parfümler serpildi, hava Hint nebatatı ve ıtırlı kokularla doldu. Alaya katılanlar öyle çoktu ki, patrik Ayasofya'ya ancak gece geç vakit vardı, oysa Pantepoptes Manastırı'ndan şafak vakti ayrılmıştı.

Griffon tasvirli kaftanıyla V. Aleksios.

Gerçek bir siyasi gösteri!

1183 güzünde ordu kumandanı Lapardas da I. Andronikos'a karşı isyan ettiği için gözlerine mil çekildikten sonra buraya hapsedildi. Honiates kederle anlatır bu hikâyeyi:

> Kahpe kaderin yasını tutsun diye Pantepoptes Manastırı'na gönderildi. En asil amaçlarla girişmişti bu isyana, ama kader onun bu iyi niyetlerine metelik ödemeyip düşmanlarından yana saf tutmuştu. Tanrı, ne yanlışlarımızı önceden sezme, ne de başarılarımızı önceden bilme yetisini vermiştir bize.

Bir ortaçağ adamından işitmek bunu, şaşırtıcı –öyle değil mi?

İmparator Aleksios V. Murzuflos, "imparator otağının şafak vakti Pantepoptes Manastırı'nın olduğu tepeye taşınmasını buyurdu; düşman gemilerini oradan gözleyebilecek ve şehrin sakinlerinin ne yaptıklarını dahi görebilecekti." O günün akşamında haçlılar şehri işgal ettiler ve "Pantepoptes Manastırı'nın yanında bir kamp kurdular, imparatorun ordugâhını yağmaladılar ve Blahernai Sarayı'nı da hiç zorluk çekmeden, direnişle karşılaşmadan zaptettiler."

15. yüzyılda katolikliğe ihtida eden ünlü İznikli Bessarion, Pantepoptes Manastırı'nın kütüphanesinde verdiği derslerle ilgili yazıyor:

> Birinde orada, üç defa mübarek [Büyük –yn.] Basileios tarafından yazılmış iki kitap buldum. Hâlâ oradadırlar –gerçi ben onları okuduktan sonra kaybolmuş olabilirler. Aklı küstahça, eli daha da küs-

tahça çalışan [bir dereceye kadar –yn.] biri parşömenin üzerindeki hakikati usturayla kazımıştı. [Aynı meşum adam –yn.] ikinci kitaba da mürekkep dökmüş. İşte bizim memleketin insanları, sırf düşmanlıktan böyle delice, karanlık, cahilane işlere kapılıyorlardı. Bunu yaptıktan sonra da küstahça, Latinlerin kitapları tahrif ettiklerini söylüyorlardı!

Kutsal ruhun ortaya çıkmasının dogmatik incelikleri bizi ilgilendirmiyor: ancak bu, Ortodoks ve Katolik Hıristiyanlar arasındaki ihtilafın bir başlığıydı; bu yüzden birbirlerini "birincil kaynakları" tahrif etmekle suçlarlardı. Bizi ilgilendiren, Rhomaioi'nin imparatorluğun son gününe kadar yazıya olan bu hürmeti. Yeri gelmişken, bu âlimlerin yanında sıradan insanlar da yaşarlardı: Antakyalı şehit Marina'nın başı, Pantepoptes'te tutuluyordu. Marina, yılanlara lafını dinletmesiyle ve bizatihi Beelzebub'un[10] sakalını yolup sol gözünü oymasıyla ünlüydü.

Aspar Sarnıcı'nın etrafını dolandıktan sonra Yavuz Selim Caddesi'ne çıkıyoruz. Güneydoğuya birkaç adım yürüyelim; böylece Ali Naki Sokak 2 numaradaki başka bir sarnıç (76, krokiye bkz. s. 400) ile karşılaşacağız. Bu defa kapalı bir sarnıç: genişliği 19,10 metreye 18,7 metre. 28 sütun var içeride, bunların yedisi granit, kalanları ise mermer. Sütunlar, yedişerden dört sıra halinde, toplam 40 küçük kubbeyi taşıyor bunlar; kubbelerin en yüksek noktası, 8,5 metre. Çoktan terk edilmiş olan bu sarnıç, şimdilerde 300 kişilik Sultan Sarnıç şölen salonu olarak kullanılıyor. İçeri girdiğinizde (girmemeniz için hiçbir neden yok) sütun başlıklarının üzerlerine bakın: bunlar eskiden, tavanda boydan boya uzanan ahşap kirişlerle örtülüymüş –deprem etkisini azaltmak için zekice bir çözüm, böylece tüm binadaki sarsıntılar senkronize oluyordu. Sarnıcın duvarına açılmış basamaklar tavandan başlıyor ama zemine 2,5 metre kala bitiyor –bu, en düşük su seviyesi olmalı. Sultan Sarnıç'ın sütun başlıklarında fiziksel hasarlar (örneğin geriden sayıldığında üçüncü sıranın sağdan ikinci sütun başlığının her yüzü kırılmış) ve renk değişiklikleri de (isten ötürü) göze çarpıyor. Demek ki bunların neredeyse tamamı, yangınlarda veya dep-

10 İncil'de Beelzebub veya Baalzebub şeytanların prensidir –ed.n.

remlerde yıkılmış yapılardan getirilmiş. Sarnıçta 36 ayrı tip sütun başlığı var. Sondan iki önceki sıranın solundaki ikinci sütun başlığına dikkat edin: buna nadir görülen bir kenger yaprağı figürü işlenmiş –rüzgârda eğilmiş bir kenger; ikinci sırada soldan birinci sütun başlığında ise köşelerde iki geniş kenger yaprağının çevirdiği bir Latin haçı bulunuyor, yaprakların arasından da iki zambak uzanıyor. İkinci sırada soldan ikinci sütunda ise sarmaşık filiziyle çevrili bir İsa monogramı var. Hemen bütün sütun başlıkları, 5-6. yüzyıllarda yapılmış. Sultan Sarnıç'ın tarihlendirilmesi için en önemli detay, üçüncü sırada soldan ikinci sütunun üzerindeki İyon kemer ayağı; bunun içinde organik hayat bütünüyle son buluyor adeta; kaynaksız yontu ve zayıf biçimsellik 7-8. yüzyıllara işaret ediyor, bu da sarnıcın orta Bizans döneminde yapıldığını gösteriyor.

"Ad Alexium Lascarem Philanthropenum De processione spiritus sancti, ed. M. Candal," *Concilium Florentinum Documenta et Scriptores*. Seri V. 7.2. Roma 1961.

Адрианова-Перетц, В.П. "Переводы с новогреческого языка в русской литературе второй половины XVII в.," История русской литературы: В 10 т. Moskova-Leningrad 1941.

Asutay-Effenberger, N. "The Blachernai Palace and Its Defense," *Cities and citadels in Turkey. From the Iron Age to the Seljuks* içinde. Leuven, 2013. s. 253-276.

Asutay-Effenberger, N. "Das Kloster des Ioannes Prodromos tes Petras in Konstantinopel und seine Beziehung zur Odalar und Kasim Aga Camii," *Millennium*, 5 (2008), 309-323.

Asutay-Effenberger, N. "Zum Stadtteil Kynegion und seinem Hafen in spätbyzantinischer und osmanischer Zeit," D*ie byzantinischen Häfen Konstantinopels* (Ed. Falko Daim), Mainz, 2016. s. 107–116.

Belting, H. C. Mango, D. Mouriki. *Mosaics and frescoes of St. Mary Pammakaristos (= Fethiye Cami Istanbul)*. Washington 1978.

Betsch, W. E. *The History, Production and Distribution of the Late Antique Capital in Constantinople*; Doktora Tezi Pennsylvania 1977.

Eyice, S. "Ein Senmurwenrelief auf einem Turm der Stadtmauern von Istanbul," *Tortulae: Studien zu altchristlichen und byzantinischen Monumenten*, ed. von W. N. Schumacher. Rom, 1966.

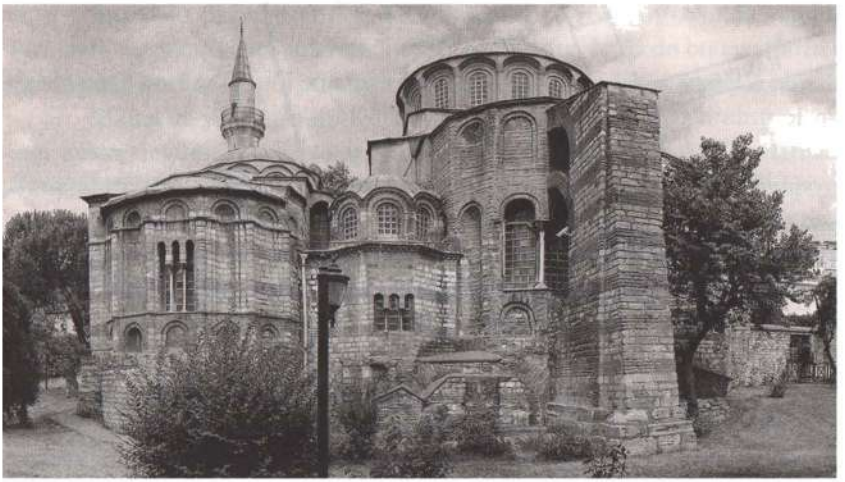
Leonis Grammatici chronographia, ed. I. Bekker. Bonn 1842, 343-348.
Malamut, E. "Le monastère Saint-Jean-Prodrome de Pétra de Constantinople," *Le Sacré et son inscription dans l'espace a Syzance et en Occident*, Paris 2001, 219-222.
Mango, C. "The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople," ed. N. Cambi, E. Marin, *Acta XIII Confressus Internationalis Archaeologiae Christianae*. Cilt II. Split – Vatican 1998.
Mathews, T.F., E. J. W. Hawkins. "Notes on the Atik Mustafa Pasa Camii in Istanbul and its Frescoes," *Dumbarton Oaks Papers*, 39 (1985), 125-134.
Ousterhout, R.G. "The origins of Palaleologan construction," *Eighth Annual Byzantine Studies Conference*, Ekim 1982, bildiri özetleri, 11.
Sphrantzes, Georges. *Memorii 1401-1477*, ed. V. Grecu. Bükreş 1966, 192.
Theis, L. "Überlegungen zu Annexbauten in der byzantinischen Architektur," B. Borkopp, B. Schellewand, L. Theis (ed.), *Studien zur byzantinischen Kunstgeschichte. Festschrift für Horst Hallensleben zum 65. Geburtstag*. Amsterdam 1995, 59-64.
Weissbrod, U. "Hier liegt der Knecht Gottes..." Wiesbaden, 2003. S. 188.
Westphalen, S. *Die Odalar Camii in İstanbul. Architektur und Malerei einer byzantinischen Kirche*, Tübingen 1998.

On Birinci Bölüm

KARİYE CAMİİ

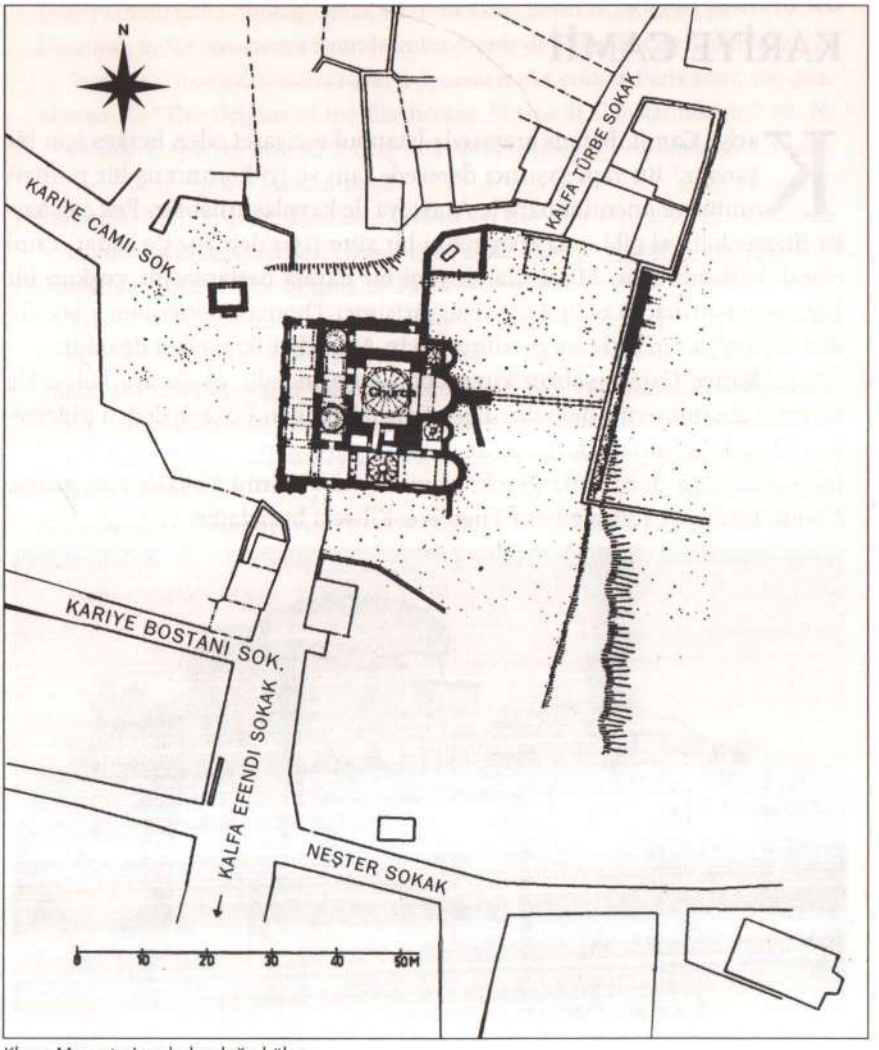
Kariye Camii, Bizans arayışıyla İstanbul'u ziyaret eden herkes için bir şanstır.[1] Bu yapı şaşırtıcı derecede tam ve iyi korunmuş bir mimari anıttır ve önemi itibariyle Ayasofya ile karşılaştırılabilir. Pek çok başka Bizans kilisesi gibi o da epey uzun bir süre (1511'den 1945'e kadar) cami olarak kullanılmıştır. Müze olarak yeni bir hayata başlamasını, coşkun bir Bizans araştırmacısı olan Amerikalı girişimci Thomas Wittemore'a borçludur; Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi için Atatürk'ü ikna eden de odur.

Kariye Camii, şehrin kuzeydoğu köşesindedir ve buraya kolaylıkla erişmek de mümkün değildir. Eğer Edirnekapı'dan kuzeye doğru giderseniz Teodosios Surları boyunca 600 metre yürümeniz ve beş kuleyi geçtikten sonra sağa dönmeniz gerek; burası Kariye Camii Sokak'tır ve Kariye Camii, veya eski adıyla Khora Thetokos Kilisesi buradadır.

Kariye Camii; doğudan görünüş.

1 20 Ağustos 2020 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararıyla müze vasfı kaldırılarak cami olarak kullanılmasına karar verildi.

Khora Manastırı'nın bulunduğu bölge.

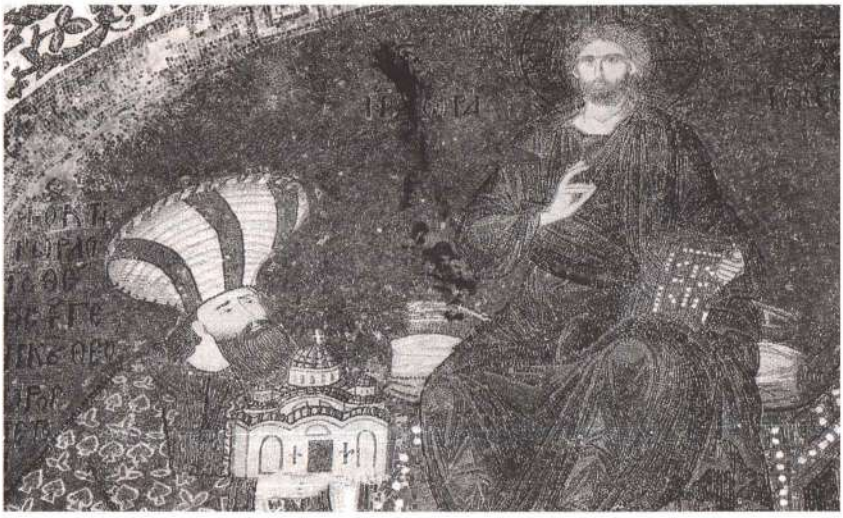
Oraya ulaştıktan sonra ziyaretinize gözlerinizi ve hayallerinizi harekete geçirerek başlayın: minarenin yerine bir çan kulesi oturtun, sonra batı yüzündeki kemerlerin geç dönem tuğla örgüsünü kaldırın, açık ve kimi yerde şeffaf bir kemerli galeri açığa çıksın. Sonra devasa bir payandadan kalanları hayranlıkla izlemek için binanın etrafını dolaşın; payandadaki bir kemer kırıktır ve 14. yüzyılda, zemin kaymasını önlemek için yapılmıştır payanda (eğer mevsiminde gelirseniz buradaki muhteşem bahçeyi de hayranlıkla izleyecek ve onun belki de manastıra dayanan geçmişini canlandıracaksınız hayalinizde). Doğu tarafındaki bu nokta, ilk zamanlar bir manastıra, sonra da kiliseye yatak olan özgün altyapıların izlerini takip edebileceğiniz en iyi yerdir (kemerler büyük olasılıkla 6. yüzyıldan kalmadır, kemer açıklıklarındaki tuğla dolgular ise 9. yüzyılda eklenmiştir). Burada, *parakklesion*'un güney duvarında, dolayısıyla da bütün yapıdaki sıra dışı süslemeyi fark edeceğiz.

Tarih

Buradaki ilk manastır, 6. yüzyılda veya 7. yüzyılın başında yapıldı. Kır, taşra, kap/kapsayıcı anlamına gelen adı, Khora, belki de bu civarların o sırada nasıl göründüğünü anlatıyor bize: dört yanda tarlalar uzanıyor olmalı.

Manastır ya İmparatoriçe Teodora'nın amcası (amcası olup olmadığı kesin değildir) ya da (daha büyük ihtimal) Despot Fokas'ın damadı General Priskos tarafından kuruldu. Fokas, damadını şehrin başpiskoposu yapmıştı. Fokas'a karşı patlak veren ayaklanmada Priskos saf değiştirip kayınpederini devirmesinde Herakleios'a yardım etti. Ancak bu hizmetine karşılık ödüllendirileceğine yeni imparator tarafından Khora'ya hapsedildi. Doğu tarafından baktığımızda gördüğümüz mahzenler, muhtemelen bu döneme aittir.

Manastırın statüsü, yakınlarda bir imparator sarayı yapılınca kökten değişti; yüksek mevkilerdeki memurların, Blahernai Sarayı'nda imparatorun huzuruna çıkmadan evvel burada beklemesi gerekiyordu; İoannes Bekkos ve Athanasios gibi patrikler de bunlar arasındaydı. Kilise liderleri, çoğu zaman uzun süren bu bekleyişler sırasında aylak aylak oturamıyorlardı, böylece konsil toplantıları için piskoposlar da bu manastıra çağrılır oldu. Kimi zaman

Teodoros Metohites, İsa'nın önünde.

imparator uzun bir dönem boyunca kimseyle görüşmez, piskoposlar da haftalarını Khora'da geçirirdi. 1315'te Teodoros Metohites, işte bu saraya yakınlık yüzünden restorasyonuna girişti manastırın.

Teodoros, gözden düşüp İznik'e sürülmüş bir soylunun oğluydu. Eğer kader ağlarını, İmparator II. Andronikos'un dikkatini çekeceği şekilde örmemiş olsaydı taşrada bir kâtip olarak kalırdı ömür boyu. Hükümdar onunla 1290'da bir imparatorluk gezisinde karşılaştı ve güzel konuşan bu gençten pek etkilendi. Teodoros bunun ardından diplomatik bir kariyere başladı ve *Megas logothetes*, yani başnazır olarak tamamladı bu kariyeri. Son derece zengin de oldu; kızını imparatorun yeğeniyle evlendirdi ve şehirdeki en nüfuzlu kimse haline geldi. Ama bu, onun kitaplara düşkünlüğünü etkilemedi; gündüzlerini saray entrikalarıyla geçirirken gecelerini okumaya ve yazmaya ayırıyordu. Çağdaşları, ayaklı kütüphane derlerdi ona. Metohites felsefe ve astronomi çalışıyordu, antik tarzda şiirler ve antik yazarlar hakkında şerhler yazıyordu. Pek çok risalesi günümüze kadar kalmış, bunların birçoğu da yayınlanmamıştır.

Onun talimatıyla Khora'nın ana kubbesi yeniden yapıldı, ama bina genel hatlarıyla değişmeden kaldı: sadece yeni mozaikler, mermer bir panel ve yeni döşemeler kazandı. Ancak iki narteks ve diğer tüm ek binalar tamamen yeniydi. İnşaatlar 1321 baharında tamamlandı. Zorlu zamanlardı: İmparator Andronikos, aynı zamanda adaşı olan torununu yargılamaya hazırlanıyordu, ama Metohites imparatora bu işi ertelemesini tavsiye etti, zira ahali Apakurya Yortusundaki taşkınlıklarından sonra kolaylıkla bir isyana kalkışabilirdi. İmparator ona hak verdi, ama şehirdeki gerilim düşmek bir yana artıyordu. Nihayet 7 Mart 1321'de, baş nazırın, manastırın bir grup sakiniyle birlikte yeni restore edilmiş Khora Kilisesi'nde gece ibadetine kaldığı gün tuhaf bir olay meydana geldi.

Nikeforos Gregoras, "Tarih"inde anlatır bunu:

> Gece yarısına yakın onunla birlikteydik ve ayini dinliyorduk. Bu sırada biri imparatorun gönderdiği haberle geldi: nöbetçiler uyumaya gitmeye davrandıklarında sarayın yanında öyle çok kişneme sesi duyulmuştu ki, sarayın içinde yahut kapısında hiçbir at bulunmadığından insanlar endişelenmişlerdi. Herkes birbirine neler olduğunu soruyordu, gürültü imparatora da ulaşmış, o da gecenin bu saatinde sesin nereden geldiğini öğrensin diye birilerini salmıştı. Sonunda anlaşıldı ki, kişneme sesi, sarayın duvarındaki at resminden geliyordu.

Bunun ne demek olduğunu Metohites'e soran Andronikos, onu da endişelendirmişti. Baş nazır kiliseden ayrılmadı, ama hükümdara, bunun yaklaşan zaferle ilgili olumlu bir kehanet olduğu mesajını gönderdi. Ancak ulak çok geçmeden imparatorun öfkeli cevabıyla geri geldi: "Hiçbir şey anlamıyorsun sen –her zamanki gibi, sadece gönül alıcı bir şeyler söylemek istiyorsun!" Bu olay, o sırada Blahernai'ye hâkim olan endişeyi gayet güzel resmediyor.

Bu son derece kudretli devlet adamına karşı muhalefet, özellikle kendi oğlu da imparatora karşı girişilen bir isyana katıldıktan sonra iyice büyüdü. III. Andronikos, 1328'de şehri ele geçirdi. Bu hükümdar

Deisis, orantısız şekilde büyük.

değişikliği Metohites'in konumunu derinden sarstı. Çağdaşlarından birinin yazdığına göre: "İmparatordan sonra en zengin adam denilen [Metohites] bir gecede sefalete düştü. Kıskançların, bütün bu zenginliğin kan ve gözyaşı üzerine kurulduğunu anlattıklarını işitebilirdiniz her yerde." Teodoros sürgündeyken her şeyden çok en sevgili eseri olan Khora Manastırı'nın kaderini düşünerek endişelendi ve keşişlere, yakarışlarla dolu mektuplar yazdı:

> Orası benim için şu hayattaki her şeyden daha önemlidir. Onu düşünmek bile, bütün tasalarımı silmek için yeterlidir. Sizin refahınız, benim açımdan her şeyin sorunsuz yürüdüğü eski zamanlardaki gibi, bunca talihsizliklerin içinde yaşadığım şimdi de en büyük endişe kaynağıdır. Kalbim, manastıra aittir. En büyük arzum, onun, zamandan yahut başka herhangi bir şeyden zarar görmeden yaşamaya devam etmesidir.

Metohites, keşişleri kilisenin mülklerini yağmalamamaları için ikna etmeye çalışıyordu, ama mektuptan, yağmanın zaten başlamış olduğu anlaşılıyordu. Gözden düşmüş olan baş nazır, keşişlere bilhassa kütüphaneyi korumaları için yalvarıyordu:

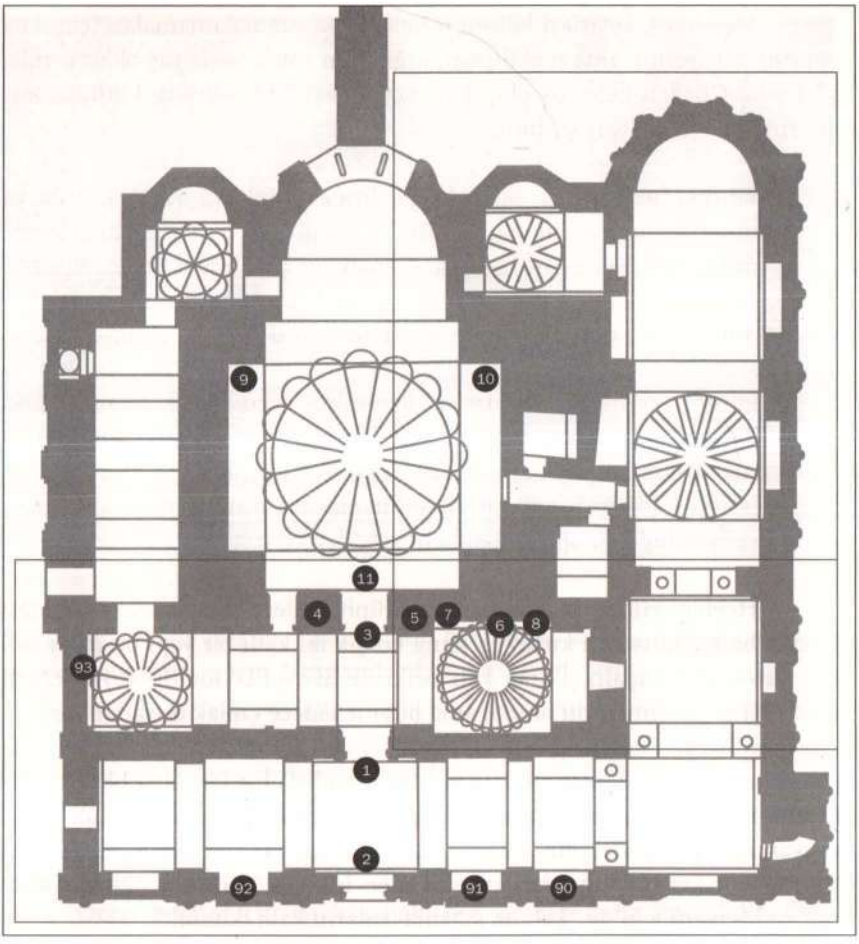
> Lütfen, benim için, bu paha biçilmez kitapları güvende tutun ve onlara zarar getirmeyin. Bütün bu zenginliği o manastıra geleceği düşünerek yerleştirdim ben. Gerçekten çok büyüktür kütüphane ve bir eşi daha var mıdır, bilmiyorum. Bu koleksiyonun yeri doldurulamaz, üstelik sadece manastır için de değil –nihayetinde o, sizin ihtiyaçlarınızı fazlasıyla aşar. Tahsilli ve kültürlü herkes de kütüphanenin korunmasını içtenlikte arzu eder. Manastırdaki kimileri zaman zaman kullanabilir onu, ama kilise dışından pek çok insanın ilgisi hiç eksilmeyecektir. Kütüphaneye dair talimatlarımın göz ardı edildiğini ve kitapların çalındığını veya kurtlara yem olduğunu öğrenmek beni son derece üzecektir.

Heyhat! Hiçbir şey kalmamış kütüphaneden. Kitapların konulduğu yerden başka: kilisenin kuzey tarafına bitişik iki katlı bir yapı bu (ne yazık ki ziyaretçilere kapalı). İkinci katı belki de Skevofilakion'du veya değerli elyazmaları saklanıyordu orada, ama bugün sadece çıplak duvarlar var.

Kiliseye batıdan giren ziyaretçiler, dış narteksten iç nartekse ana galerinin üstünde **Pantokrator (Kâinatın Efendisi) İsa** (1, plana bkz. s. 458) mozaiğiyle karşılaşırlar. Bu sahnenin çaprazında, rahminde çocuk İsa'yı taşıyan **Dua Eden Meryem Ana** (2) tasviri vardır. Her iki figüre de "khora" kelimesinin yer bulduğu yazılar eşlik eder: İsa için "dirilerin sığınağı [khora]" ve Meryem için de "kabına sığamayanların kabı [khora]."

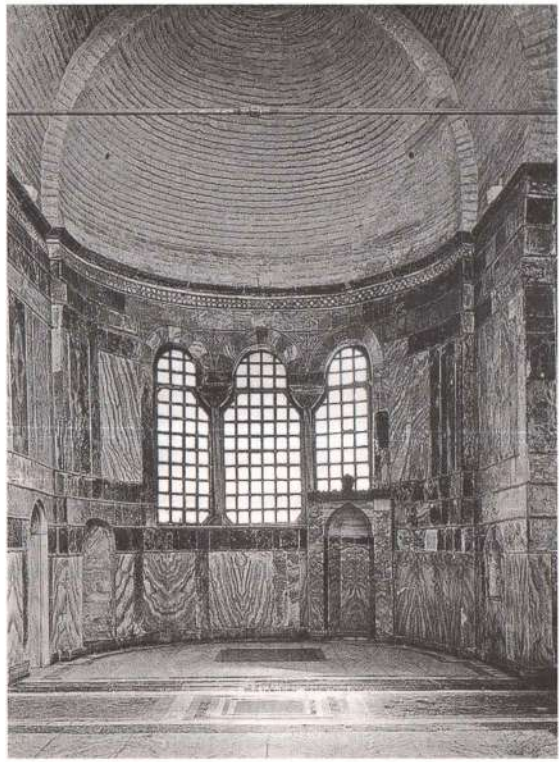
Khora'nın dış narteksi İsa'ya, narteksi ise Meryem'e adanmıştır. Bunların tasvirleri öyle yerleştirilmiştir ki, İsa kiliseye giren ziyaretçileri selamlarken, içeride insanlığın şefaatçisi olarak telakki edilen Meryem onlara eşlik eder.

Komplekstekı tasvirler bir şeylere gönderme yapar; onları gördüğünüzde İncil hikâyelerini sonuna kadar okumanıza gerek kalmaz. Sadece web sayfasındaki linkleri andıran bu göndermeleri okumayı öğrenmeniz gerekir.

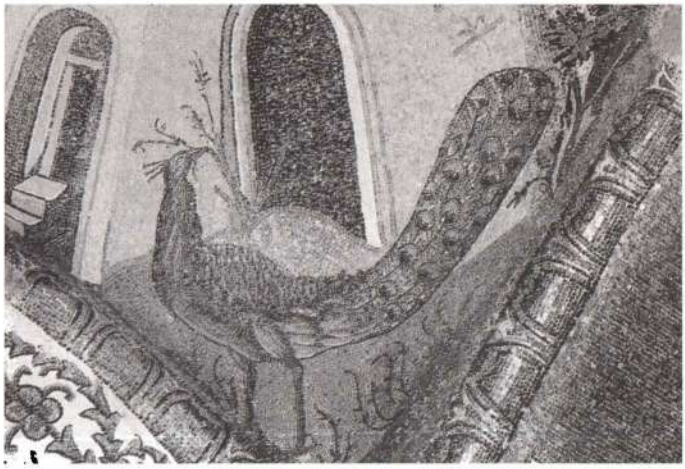
Khora Kilisesi'nin planı.

Pantokrator İsa	1	Deisis tasviri	6	Mezar E	90
Dua Eden Meryem Ana	2	İsaakios Porfirogennetos	7	Mezar F	91
Teodoros Metohites, İsa'nın önünde	3	Maria-Melania Paleologina	8	Mezar G	92
Havari Petros	4	İsa (nefte)	9	Demetrios Paleologos'un mezarı	93
Havari Pavlos	5	Meryem (nefte)	10		
		Meryem'in Son Uykusu	11		

Khora'nın kazınmış apsisi.

Khora, mimari yüzeylerin tasarımı ve kullanımı için muhtelif yöntemlerin toplandığı gerçek bir ansiklopedidir: mermerinin pürüzsüz ve soğuk parlaklığı, tuğla sıralarının yontuculuğu andıran çizgileri, fresklerdeki soyut matlık, cam mozaikteki yumuşak ve canlı yansılar... Mermer zemin, mozaik kaplı duvarlar, freskolu tonozlar –her bir parça, bu bütünün kompleks iç hiyerarşisine kendine has damgasını vurur. Tasvirlerdeki kompozisyonların arka planını neyin meydana getirdiğine de bakmaya değer. Gerçeğe dökülemeyecek hayallerden ibaret mimari detaylar, binaların üzerine serilmiş kumaşlar, pencerelerde ve galerilerde perdeler, antikçağın artistik modellerini hatırlatan kadın figürleri ve daha pek çok ilginç motif sergilenir bu mozaiklerde.

Meryem'in babası Ioakim'in bahçesindeki tavus kuşu, kızının gelecekte kâinatı kurtarmak şeklindeki rolüne gönderme yapar (tavus, cenneti ve kudsiyeti simgeler).

Kilisedeki gezintimizin bundan sonraki bölümünde hayallerimizi biraz daha işleteceğiz, ama güzergâhtan sapmamakta da yarar var, zira şimdilik dış narteksteki iki merkezi kompozisyonu incelemekle yetinecek ve nartekse doğru yolumuza devam edeceğiz.

Narteks: Metohites, İsaakios ve Melania

İsa'nın bir başka mozaik tasviri (onun üzerinde de "Khora" yazısını görürüz), nefin girişinden önce, narteksin ana ekseninde bulunabilir. Bu sahnede İsa'nın yanında dizleri üzerine çökmüş **Teodoros Metohites** görülür; ona Khora Kilisesi'nin küçük bir modelini sunmaktadır (3, plana bkz. s. 458).

Teodoros'un altında şunlar yazılıdır: "Ktetor, *Logothetes tu geniku* Teodoros Metohites."[2] Öyle olmasa, burada resmedilenin bir Türk asilzadesi olduğunu düşünebilirdik pekâlâ. Zira Teodoros uzun bir kaftan giymiş, kocaman bir de sarık takmıştır. Bizanslılar, düşmanlarını taklit etmekte beis görmezlerdi; Müslümanların seccade kullandıklarını öğrendikten sonra o bile moda olmuştu. Metohites'in elinde tuttuğu modele gelince, bu, kilise-

2 Orta Bizans döneminde vergilerden sorumlu nazıra verilen unvan –ed.n.

nin gerçeğe epeyce yakın bir tasviridir, ama kilisedeki asimetri ve kimi yapısal kusurlar bunda yoktur. Binanın idealize edilmiş bir versiyonu diyebilirsiniz.

Nefin girişini **Havari Petros** (4, plana bkz. s. 458) ile **Havari Pavlos** (5) tutarlar, tıpkı cennetin kapısını tutacakları gibi; birinin elinde anahtarlar, diğerinin elinde ise bir kitap vardır.

İsaakios Porfirogenitos Komnenos.

Narteksin doğu duvarında (nefe açılan koridorun sağı) bir **deisis**[3] **tasviri** (6) var: mozaikten yapılmış devasa bir İsa ile onun önünde ayakta dua eden Meryem. İki kişi daha görünüyor tasvirde, ama ortaçağ geleneğine uygun, biraz farklı ölçekte çizilmişler, çağdaş ziyaretçinin gözünde adeta cüce gibi kalıyorlar. Solda, Meryem'in yanında başında tacıyla **imparator kıyafetli bir adam** (7) var (kitabeye bakılırsa, bu, "Yüce İmparator Aleksios Komnenos'un oğlu İsaakios Porfirogennetos"); sağda, İsa'nın yanında ise **kara rahibe başlıklı bir kadın** (8) ("... Andronikos Paleologos'tan, Moğol hanımı, rahibe Melania"). Nedense, İsaakios ayakta dururken Melania dizlerinin üzerinde.

Bu ikisi, aslında bütünüyle farklı Bizans dönemlerinden figürler. Komnenos hanedanının kurucusu Aleksios I. Komnenos'un küçük oğlu İsaakios 1093'te doğdu. Renkli bir kişiliği olan prens çalkantılı bir hayat sürdü. 1130'da Selçuklu sultanına sığındı ve kendi ülkesine karşı geniş çaplı bir uluslararası koalisyon kurmaya girişti. Bu girişim başarısız olunca affedilmesi için görüşmelere başladı ve Konstantinopolis'e döndü. Tuhaf görünebilir ama bütün şehir kollarını açarak karşıladı onu. Epey popüler biri haline gelmiş görünüyor üstelik –12. yüzyılın ünlü şairi Teodoros Prodromos'un ona yazdığı methiyeler, günümüze kadar kalmış. Ama İsaakios rahat durmadı ve yeni entrikalara karıştığı için sürgün edildi. Kardeşinin ölümünden sonra İoannes'in oğlu, öz yeğeni Manuel

3 Deisis (Yunanca Yakarış), Bizans sanatı ve Ortodoks sanatında Hz. İsa'nın merkezde bulunduğu ve diğer figürlerin ona yöneldiği sahne. Hz. İsa tacıyla tahtına oturur, bir kitap taşır, Meryem ve Yahya iki yanında olur ve bazen diğer azizler ve melekler de tasvir edilir. Meryem, Yahya ve diğer figürler, elleriyle insanlık adına dua ederken İsa'ya doğru bakmaktadırlar –ed.n.

ile yeni bir çatışmaya girişti, kaybetti ve ancak bundan sonra duruldu. Niketas Honiates'in sözleriyle, "boylu poslu, yakışıklı, savaşçı ve yiğit bir adamdı" –portresinden de anlıyoruz zaten bunu.

Siyasetten elini eteğini çeken sebastokrator,[4] kendisinin de defnedilmeyi planladığı eski Khora Manastırı'nın yeniden inşası işine girişti. Ama sonra fikrini değiştirdi ve gömülmek için şehirden uzakta, ıssız bir yerde yeni bir manastır kurdu. İsaakios'un bizzat yazdığı son derece detaylı nizamnamede, keşişlerin, günlük dualarında manastır kurucusunun "mutsuz ruhu" için nasıl merhamet dilemeleri gerektiği kelimesi kelimesine bellidir. İsaakios onlardan bunu "yıl boyunca ve her zaman" yapmalarını ister ve dileğini unutmamaları için de gözyaşlarıyla yakarır, "hem zaten, ağır bir yük de değildir bu." Bu belgede prens beklenmedik şekilde dünyevi bir yazar olarak ortaya salıverir kendini:

> [Manastırın kütüphanesinde –yn.] büyük çabalarla yazdığım bir kitap bıraktım. Bu kitap altılı vezinden başka iambos[5] ve halk vezniyle yazılmıştır. Kitap, [tabiat âlemi ve sanat eserleriyle ilgili –yn.] muhtelif yazılar ve tasvirler ihtiva etmektedir. Bu, görünür bir yerde tutulmalı ve okumak için çerçöp aramayan, ama gerçek tarihi literatürle tanışmak isteyenlere tavsiye edilmelidir. Beni unutmasınlar.

Herhalde her yazar arzu eder öldükten sonra şöhretini yitirmemeyi, ama prensler bile garanti edemezler bunu. İsaakios'a izafe edilen bu kitap, günümüze ulaşamamıştır.

Nizamnamede, İsaakios'un ebedi istirahatgâhını değiştirdiğinden ötürü bir karışıklık çıkmasın diye uzun uzadıya izahata girişilir.

4 Sebastokrator: Geç Bizans İmparatorluğu'nda imparatordan sonraki en yüksek unvandır. Kelime, gramer olarak, sebastos (Kutsal) ve krator (hükümdar) kelimelerinin birleşimidir. Unvan ilk defa Bizans İmparatoru I. Aleksios (1081-1118) tarafından kardeşi İsaakios Komnenos'a verilmiştir. Anna Komnena sebastokratorun imparatorluk tacından daha az detaylı olsa da taç giyme hakkı olduğunu kaydeder. Özellikle imparatorun genç kardeşleri olmak üzere imparatorluk ailesinin üyelerine verilen ayrıcalıklı bir unvandı –ed.n.

5 İambos vezni Yunan tragedyası ile komedyasında diyalogların yazıldığı vezindir. Aristoteles iambik veznin ritim açısından konuşma diline çok yakın olduğu kanısındaydı –ed.n.

Bu amaçla Khora'dan mermer levhalar ve paha biçilmez ikonaların alınması üzerine tereddütsüz talimatlar verir, yalnız bir istisnası vardır:

> Çocuksu bir kibir içinde genç halimle resmedilmeyi istediğim portrenin Khora'dan alınmasını istemiyorum. O neredeyse orada kalsın. Kurtların yiyeceği naçiz vücudumun çürüdükten sonra böyle hayranlık uyandırıcı bir tasvire ihtiyacı olmayacak.

Maria-Medania Paleologina, Moğol hanının karısı.

Karşımızda gördüğümüz (sonraki bir dönemde yeniden yapılmış olsa da) acaba bu portre midir?

İsa ile dua eden Meryem'in resmedildiği tasvirdeki ikinci kişiye dönelim şimdi. Melania, VIII. Mihael'in okuma yazması olmayan kızı, İmparator II. Andronikos'un da kız kardeşi olan Maria Paleologina'nın rahibe olduktan sonra aldığı isimdir. 1265'te henüz 12 yaşındayken babası onu büyük han Hülagu'nun karısı olması için Moğol İmparatorluğu'na göndermişti. Ancak kız daha Moğol otağına varmadan Hülagu ölünce Maria da onun oğlu Abaka Han ile evlendi. Han, evlilik şartı olarak vaftiz edildi ve Nikolaos adını aldı. Ancak Abaka'yı da kendi kardeşi öldürünce Maria, Konstantinopolis'e döndü. İmparator Mihael, kızını Küdabende Han ile evlendirerek başka bir diplomatik girişimde bulunmaya niyetliydi, ama 1307'de bu plan nedense çöktü. Maria da bunun arkasından Melania adını alarak manastıra girdi. Melania, Muhliotissa Kilisesi ile de ilişkilidir.

Khora'daki mozaikler yapılırken, yani 1313-1320 yılları arasında Melania 60'ını aşmıştı, ama Metohites'in damadının teyzesi olarak manastırın süslemelerine cömert bir katkıda bulunmuştu. Mozaiğin kompozisyonundaki bir dizi ayrıntıda yansır onun katkısı: hem Meryem, hem de İsaakios, yakarırcasına bakarlar İsa'ya; İsa ise Melania'ya bakmaktadır ve sağ eli de ondan tarafa dönük gibidir. Bu sahnenin üzerinde, kubbedeki İsa bile öyle hafifçe kaydırılmıştır ki, Melania'nın portresine kolayca bakabilir bulunduğu yerden. Zengin rahibe, belli ki başından ayrılmamıştır sanatçının.

Khora Manastırı keşişlerle dolu olsa da yüksek mevkilerden kadınların özel olarak belirlenmiş yerlerde dua etme hakları vardı. Örneğin narteksin kuzey tarafı Melania için ayrılmıştı. Ayinleri buradan dinler ve *sakramente* buradan katılırdı (Bizans'ta bu ayinler kadınlar için erkeklerden ayrı yapılırdı). Kendisi de buraya defnedilmiş olabilir.

Manuel Files tarafından prenses için yazılan bir şiir biliyoruz. Bu şiirde, coşkun bir şekilde "Doğunun imparatoriçesi" unvanı verilmiş olan Melania, kendisini belli bir tehlikeden koruduğu için Khora'daki Meryem ikonasına şükranlarını sunar. Files, prensesi tehdit eden tehlikeyi anmaktan özenle kaçınır, ama bu muhtemelen, güney kubbesinin güneydoğu pandantifinde, Melania'nın portresinin tam üzerindeki mozaikte ima edilen şeydir. Bu mozaikte İsa, **yarası kanayan kadına** (58, plana bkz. s. 477) şifa veriyor. Prenses, bir kadın hastalığından mustarip olmalı.

Kilisenin bu kısmındaki diğer sahnelere daha sonra döneceğiz, ama nef hakkında birkaç söz söyleyelim şimdi. Kilisenin bu kısmındaki mozaiklerin büyük kısmı günümüze ulaşmamıştır. Sadece sunağı çevreleyen iki mozaik yerindedir: **İsa** (9, plana bkz. s. 458) ve **Meryem** (10). İsa'nın elinde bir İncil vardır ve İncil'de şu sözler okunmaktadır: "Ey bütün yorgunlar ve yükü ağır olanlar! Bana gelin, ben size huzur veririm."[6] Mozaiğin üzerindeki muhteşem mermer gölgeliğe bakın. Nefin batı duvarında narteksin girişinin yukarısında geleneksel bir **Meryem'in Son Uykusu** (11) tasviri bulunur. Rahmetli Meryem, meleklerle çevrili, üst tarafından da bütün ihtişamıyla İsa'nın durduğu bir yatakta uzanmaktadır. İsa'nın kucağında kundakta bir bebek vardır –Meryem'in ruhunun sembolik tasviridir bu. Havariler, azizler, ağıt yakan kadınlar, dört yana yaslanmaktadırlar yatağın etrafında. (Meryem'in ölümünden, 6. yüzyılın şafağında apokrifada[7] söz edilir.) Burada sadece 11 havarinin olması tesadüf değildir, zira havari Tomas çok uzaklarda, Hindistan'dadır. Nefte, duvarın tepesi sıra uzanan kabartma bir friz, başka kabartma süsleme kalıntıları ve odanın pencere çerçevelerinde bazı kitabeler (örneğin "*Logothetes tu geniku*" Metohites, kendinden söz etme fırsatını

6 Yeni Ahid, Matta 11:28.

7 Kitabı Mukaddes'in metnine dahil edilmeyen ama bazı kiliselerce mukaddes kabul edilen birtakım kitaplar ve metinler –ed.n.

kaçırmamış) ve benzerleri de vardır. Son olarak, nartekse geçmeden önce nefi çevreleyen mermer levhaların üzerindeki büyüleyici ışık ve renk oyununu izlemelisiniz; hayran kalacaksınız.

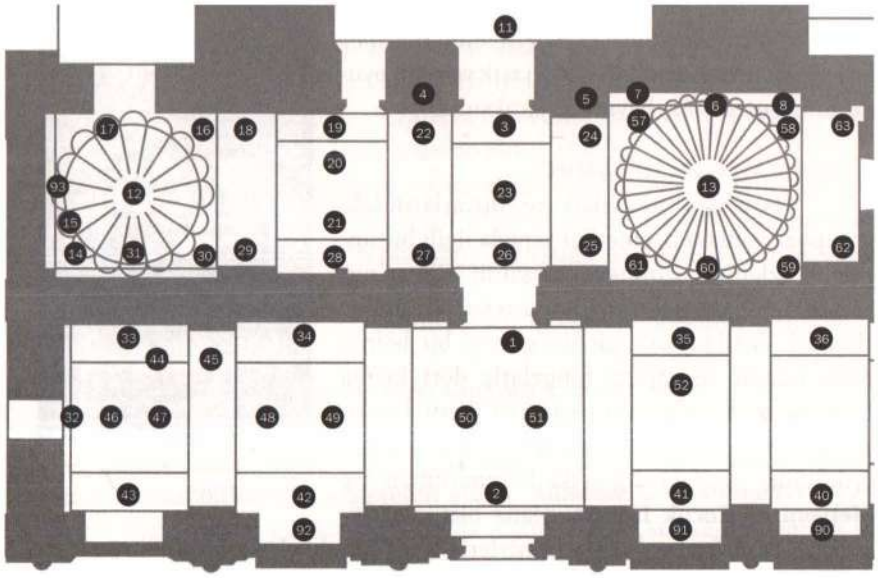
Anne ve babası Meryem'i şefkatle seviyor.

Narteks. Meryem'in Tarihi

Narteksin tonozları ve duvarlarındaki kompozisyonlara geçmeden yapıyla ilgili bütüncül bir izlenim edinmeye çalışalım. Khora'nın (dış nartekse paralel uzanan) narteksi bütünüyle simetrik değildir; ana girişin güneyi bir bölme daha kısadır ve çapraz tonozlarla dört kısma bölünür (genellikle kompartıman denir bunlara). Ortadaki iki kısmın üzeri kapalı tonozlarla örtülüdür, sondaki diğer iki kompartıman ise **Meryem ve Çocuk İsa** (12, plana bkz. s. 466-467) ve **Pantokrator İsa** (13) tasvirleriyle süslü kubbelerle örtülüdür.

Kubbenin hafifçe çıkık kirişleri, bu tasvirleri dar dilimlere ayırır; buradaki iki sıra figür, İsa ve Meryem'in atalarını temsil eder. İsa'nın altında (üst sırada) Adem'den Yakub'a 24 kilise babası ve (alt sırada; bu sıranın bazı yerlerinde pencereler var) Yakub'un 12 oğlu ve gene onun soyundan gelen 3 kişi daha resmedilmiştir. Bütün bu İncil krallarının başlarında fantastik taçlar vardır, ama Süleyman ve Rehav'am bir de Bizans loroslarına [pelerinlerine] bürünmüşlerdir. Meryem'in altındaki kubbe dilimlerinde de Davud'un soyundan 12 kralla 11 peygamber resmedilir. Gemisini ellerinde tutan Nuh'a dikkat edin. Bütün bu figürler, özellikle üst sıradakiler, kendilerine ayrılan hücrelere kılı kılına sığmaktadırlar. Bütün kilise de, yortu vaktinde cemaat gibi dopdoludur zaten azizlerle; bunlar adeta buldukları daracık yerlere sıkışmış gibidirler.

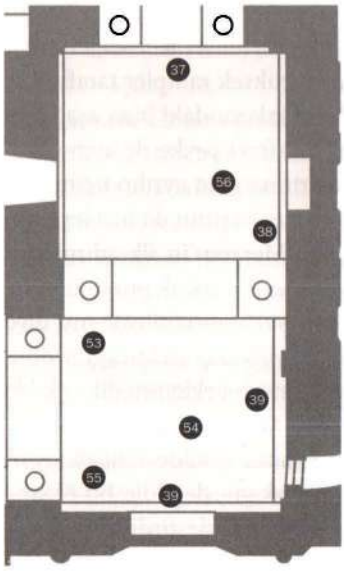
Narteksteki dört kompartımanın üçü (en güneydeki hariç) Meryem'in hayatından sahnelere ayrılmıştır. Babası Yoahim ve annesi Anna'nın hayatından kesitler, Meryem ve [kocası] Yusuf'un hayatından kesitlerle örtüşmektedir. Buradaki sahnelerin metinsel temelini apogrifik Yakub İncil'i teş-

Khora Kilisesi'nin batı kısmı.

kil eder. Sanatçının eksantrik tercihinin sonucu olarak Meryem'in hikâyesi narteksin izleyiciye en uzak olan sol üst köşesinde başlar: kuzey kubbesinin kuzeybatı pandantifinde **Yoahim'in sunularının geri çevrilmesini** (14) buluruz. Yüksek rahip, sunağı önünde, bu çocuksuz duacı tarafından getirilen sunuları reddettiğini gösteren bir işaretle kaldırmaktadır ellerini. Yakub İncil'inde (birazdan yapacağımız iktibaslar da ondan) şöyle denir: "*Senin sunu getirmen uygun değil, çünkü İsrail'de tohumun yok senin...*" Saat yönünde yürümeye devam edersek günümüzde **bütünüyle kaybolmuş bir tasvirin** (15) önünde buluruz kendimizi; tek kalan, bir kapının arkasından dışarıyı gözleyen Anna'nın kadın hizmetçisi Yehudit'tir [Judith]. Bir sonraki, güneybatı pandantifinde bulunan **Yoahim** (16): "bu kederle karısının karşısına çıkmak istemiyordu, bu yüzden çöllere çekildi ve çadırını orada kurdu ve kırk gün kırk gece dua etti." Doğu duvarındaki lunette[8] **Anna** (17) tasvirinin sadece bir

8 Üzerine tasvirler yapılan yarım ay şeklindeki alan –ed.n.

Meryem ve Çocuk İsa 12
Pantokrator 13
Yoahim'in sunularının geri çevrilmesi 14
Yehudit 15
Yoahim çöle gidiyor 16
Anna 17
Yoahim ve Anna 18
Meryem'in doğuşu 19
Meryem'e ana-baba sevgisi 20
Meryem'in kutsanması 21
Meryem'in ilk adımları 22
Meryem'in Tapınağa takdimi 23
Meryem Kutsallar Kutsalında 24
Meryem'in tapınakta yetiştirilmesi 25
Meryem'in mor yün çilesini alışı 26
Zekeriya, Meryem'e koca seçiyor 27
Yusuf'un değneği 28
Yusuf, Meryem'i evine götürüyor 29
Beşaret 30
Yusuf'un işe gidişi ve gebe kalan Meryem'e sitemi 31
Yusuf'un rüyası 32
Kutsal aile, Suriye valisinin karşısında 33
İsa'nın doğuşu 34
Müneccim Kralların yolculuğu ve Hirodes'in karşısına çıkışı 35
Hirodes'in soruşturması 36
Müneccim Kralların doğuya dönüşü 37
Mısır'a kaçış 38
Masumların katliamı 39
Analar, katledilen çocukları için yas tutuyor 40
Elisabet ve Yahya'nın kaçışı 41
Kutsal ailenin Mısır'dan dönüşü 42
Kutsal aile Yeruşalem yolunda 43
Anna ve Çocuk Meryem 44
Yoahim 45
Ayios Andronikos 46
Vaftizci Yahya 47
Vaftizci Yahya 48
İsa'nın İğvası 49
Kana'daki mucize 50
Ekmekleri çoğaltma mucizesi 51
Cüzamlıya şifa 52
Felçlinin iyi edilmesi 53
Felçlinin iyi edilmesi 54
İsa Samiriyeli kadınla 55

parçası kalmış. Bir melek, kadının üzerine doğru uçarak şu mesajı getiriyor: "Gebe kalacaksın ve doğuracaksın; ve soyun bütün dünyada konuşulacak." Anna'nın zengin, soylu evinde şaşaalı bir verandaya çıkan bir merdiven kanadı var. Uçan meleğin yanı sıra, bir dişi kuş da yavrularına uçuyor.

Kemerin (girişe en uzak) ilk ve ikinci kompartımanları ayıran, doğu tarafındaki üst eşiğinin üzerinde **Yoahim ve Anna'nın karşılaşması** (18) tasvir edilmiş, altında da şu kitabe var: "Bakire'ye gebe kalış." Meryem'in dünyaya geliş hikâyesi, ikinci kompartımanın doğu lunetinde **Meryem'in doğumu** (19) sahnesi resmedildiğinde sona erer; bu sahneyi Yakub İncil'indeki şu ibareler aydınlatır: "Ve ebeye dedi ki: ne doğurdum ben? Ve ebe, Anna'ya dedi ki: bir kız. Ve Anna dedi ki: ruhum bugün göklere yükseldi. Ve Anna kızını emzirdi ve ona Meryem adını verdi." Yoahim'in de mahcup bir tavırla odaya baktığına dikkat edin.

İkinci kompartımanın tonozunda da iki sahne resmedilmiş. Doğudakinde son derece dokunaklı şu kitabe var: **Meryem'e ana baba sevgisi** (20).

Burada Yoahim ve Anna çocuklarını şefkatle okşarken görülüyorlar. Yakub İncil'inde bu sahneyle ilgili bir şey yok –insanlığın evrensel tecrübelerinden biliyoruz ama bu sahneyi. Batı tarafında, **Meryem yüksek rahipler tarafından kutsanıyor** (21, plana bkz. s. 466-467). Rahiplerin arkasındaki bina aşağıdan yukarı doğru dimdik biçimde resmedilmiş, sağ taraftaki peyke de aynı şekilde, ancak bu defa yukarıdan aşağı. İkinci kompartımandan ayrılıp üçüncüye geçmeden önce pandantiflerdeki iki muhteşem tavus kuşunu da inceleyelim. Kemerin bu ikisini ayıran doğudaki üst eşiğinde **Meryem'in ilk adımlarını** (22) göreceksiniz; Yakub İncil'inde şöyle anlatılır bu: "Ve çocuk günden güne serpilip büyüyordu; ve altı aylık olduğunda anası ayakta durabiliyor mu diye bakmak için onu yere koydu ve çocuk yedi adım attı ve anasının kucağına döndü." Bir aile albümündeki fotoğrafı andıran bu sahneye beklenmedik şekilde konuyla ilgisiz başka bir figür ekleniyor. Bu, başı örtülü bir kadın; örtüsü de başının üzerinde eski zaman tasvirlerini hatırlatacak şekilde dalgalanıyor. Geç antik dönem resimlerinde böyle sahneler bulmak güç değildir; bu Bizans mozaiğinde ise Teodoros Metohites'in bu zorlu eserine yerleştirdiği bir antikçağ iktibasını andırıyor.

Narteksin üçüncü ve merkezi kompartımanındaki mozaikte **Meryem'in tapınağa takdimi** (23) resmediliyor. Khora'nın ikonayı andıran planını yapan kimsenin bu sahneyi nefe giren herkesin başının üzerine gelecek şekilde yerleştirip altına da şunları yazdırmış olması tesadüf değil: "Kutsallar Kutsalı." Ziyaretçiler de küçük Meryem'in girdiği o Eski Ahid tapınağında, Kutsallar Kutsalında yürüdüğü yerlerle şimdi oldukları kilise arasında paralellik kuracaklar: "Ve rahip onu aldı ve öptü; ve o ayakları üzerinde dans etti. Ve ana babası yavrularının dönmediğini görünce hayret ettiler."

Bakire iki defa resmediliyor bu kompozisyonda; ilki, yüksek rahip Zekeriya karşısında dururken, ikincisi ise Kutsallar Kutsalındaki sayvanın altında otururken. Orada bir melek, ona uçarak yiyecek getiriyor: "Meryem, orayı yuva yapmış bir güvercin gibiydi rabbin tapınağında ve yiyeceğini meleğin elinden aldı." Bu motif, üçüncü ve dördüncü kompartımanları ayıran kemerin doğuya düşen üst eşiğindeki **başka bir sahnede** (24) yine tekrarlanır.

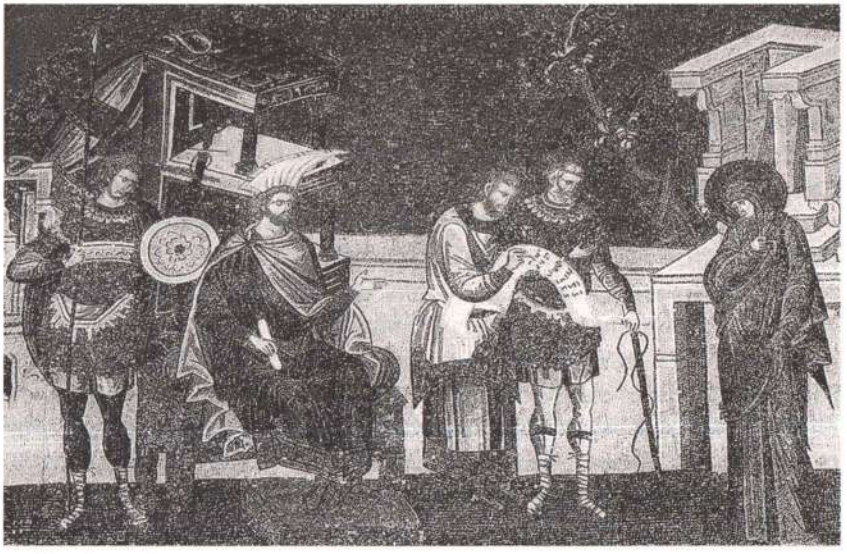
Bu noktadan itibaren hikâyenin anlatılmasına batı duvarında devam edilir ve oradan geriye, kuzeye doğru ilerlemeye başlar. Aynı kemerin batıya

düşen üst eşiğindeki **bir sonraki sahne** (25, plana bkz. s. 466-467) kısmen tahrip olmuştur, ama Meryem'in tapınaktaki eğitimi açıkça fark edilir. Dış nartekse açılan kapının üzerindeki lünette bulunan mozaik, **Meryem'i mor yün çilesini alırken gösteriyor** (26); bununla tapınağa bir perde örecektir. Diğer kızlar ise mor yerine diğer çileleri alıyorlar. Hepsi de Meryem'den uzun olan altı bakire, onun bu zaferine öfkelenmiş gibiler. Yüzeyin düzgün olmayışı, bu mozaiği yapan kişi açısından sorun çıkarmamış gibi; buradaki peykenin eğrisi, tonozun eğimli yüzeyini takip ediyor.

Bir sonraki çapraz tonozun batı tarafındaki üst eşiğinde yüksek rahip Zekeriya'nın Meryem'e gene kurayla, adayların asalarını sunağın üzerine koyarak **bir koca seçtiğini** (27) görüyoruz. Az ileride, ikinci kompartımanın batı lünetinde [müstakbel kocası] **Yusuf'un asası** (28) var; bunu üzerindeki filizden tanıyoruz; kendisi de orada ama olanlardan şaşkınlığa kapılmış: "Yusuf reddetti, dedi ki: benim çocuklarım var ve ben yaşlı bir adamım ve bu genç bir kız. Herkesin bana güleceğinden korkarım." Ancak en kuzeydeki çapraz tonozun batı tarafındaki üst eşiğinde **Yusuf, Meryem'le birlikte tapınaktan ayrılıp onu evine götürürken resmediliyor** (29). Yanlarında, Yusuf'un ilk evliliğinden olma oğullarından biri de var. Tapınağın kapısının üzerinde ise küçük bir büst dikkatimizi çekiyor: paradoksal bir şekilde, Meryem'in ta kendisi bu. Kubbenin güneybatı pandantifinde **beşaret** (30) resmedilmiş, ama kanonik Yeni Ahid'den alışkın olduğumuz şekilde değil, biraz daha eski olan Yakub İncil'inde anlatıldığı şekilde, bir kuyunun yanında: "Ve [Meryem] ibriği aldı, suyla doldurmaya çıktı. Ve oracıkta bir ses işitti. Ve sesin nereden geldiğini görmek için etrafına bakındı, sağına ve soluna." Son olarak, ilk kompartımanın batı lünetinde bu dizideki **son ikî sahne** (31): İlkinde Yusuf para kazanmaya gidiyor: "Yusuf Meryem'e dedi ki: ben seni rabbin tapınağından aldım, şimdi de evimde bırakıyor ve inşaat işlerimi görmeye gidiyorum ve sana döneceğim;" ikinci tabloda ise 6 ay sonra eve döner ve Meryem'i gebe bulunca ona sitem eder.

Dış narteks. İsa'nın doğuşu

Narteksin duvarları ve tonozları arasında tam bir tur attıktan sonra hikâye dış nartekste devam ediyor; biz de şimdi oraya gidiyoruz.

Bürokrasi de neredeyse Meryem kadar selamet getirici sayılıyordu.

İlk kompartımanın kuzey lünetinde **üç sahne** (32, plana bkz. s. 466-467) var. İlki, **Yusuf'un rüyası**; İncil'den buraya aktarılan ifadeyle: "Davut oğlu Yusuf, Meryem'i kendine eş olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan, Kutsal Ruh'tandır."[9] (Dış narteksteki bütün alıntılar, narteksten farklı olarak, kanonik İncillerden alınmıştır.) İkinci sahnenin altında bir yazı yok, burada **Meryem, yanında iki kişiyle görülüyor**. Üçüncü sahnede **Beytüllahim'e yolculuk** tasvir edilmiş, altında şöyle yazıyor: "Böylece Yusuf da, Davut'un soyundan ve torunlarından olduğu için Celile'nin Nasıra Kenti'nden Yahudiye bölgesine, Davut'un kenti Beytüllahim'e gitti."[10]

Devam edelim (gene saat yönünde). Şimdi Suriye Valisi **Quirinius'un karşısında görüyoruz kutsal aileyi** (33). Evangelist [İncil yazarı] Luka, onun zamanında Roma İmparatorluğu için bir nüfus sayımı yapıldığını bildirir: "Bu ilk sayım, Quirinius'un Suriye valiliği zamanında yapıldı."[11]

9 Yeni Ahid, Matta 1:20.
10 Yeni Ahid, Luka 2:4.
11 Yeni Ahid, Luka 2:2.

Hirodes, Bizans imparatoru gibi resmedilmiş.

Ama vali burada nedense imparator urbası ve erguvan çizmeler içinde tasvir edilmiş. Yalnız şapkası *skiadion* tarzında, Metohites'in statüsüne uygun şapkasını hatırlatıyor. Quirinius, ellerini kutsal aileye uzatmış; mozaiğin karşı tarafında Yusuf da ellerinin bir hareketiyle cevap veriyor buna; Yusuf'un oğulları ise arkasında. Yusuf, kim olduklarını söylüyormuş gibi eğiliyor. Bu sessiz diyaloğu izleyen Meryem hareketsiz, gözleri mahzun. Onun karşısında da iki kişi var: biri, zırhlı yaşlı bir adam; diğeri de kocaman bir parşömene Meryem'in adını yazan kâtip. Ama tuhaf bir kâtip bu; gayet şık giyinmiş, oysa 14. yüzyılda Konstantinopolis'teki kâtipler sosyal hiyerarşinin epeyce altlarındaydılar. Bu mozaiklerde, neredeyse kutsal saadete denk bir sosyal refahın cisimleştiği görülüyor. Bu açıkça, sadece Metohites'in değil, bütün Bizans bürokrasisinin paylaştığı bir dünya görüşünün yansıması.

İsa'nın doğumu (34, plana bkz. s. 466-467) ikinci kompartımanın doğu lünetinde resmediliyor. Bir öküz ve bir eşek, onun karşısında eğilmiş-

ler. Bu sahnenin adını taşıyan bir yazı var, ama başka bir yazı daha var ki, çobanlara görülen meleğin sözlerini duyuruyor: "Melek onlara, "Korkmayın!" dedi. "Size, bütün halkı çok sevindirecek bir haber müjdeliyorum."[12]

Girişin yanından geçip narteksin derinlerine doğru giderken dördüncü kompartımanda, dış narteksin güney tarafına denk geliyoruz. Bunun doğu lünetinde iki sahne bulunuyor: **Müneccim Kralların Yolculuğu** ve **Müneccim Krallar Hirodes'in Karşısında** (35, plana bkz. s. 466-467); ikisinin altında da şu yazı: "Müneccimler Yeruşalem'e [Kudüs] gelip şöyle dediler: 'Yahudilerin Kralı olarak doğan çocuk nerede?'"[13] Beşinci kompartımanın doğu lünetindeki **sahnenin** (36) yarısı yitmiş, ama altındaki yazı yeterince anlatıyor: "[Hirodes] Bütün baş kâhinleri ve halkın din bilginlerini toplayarak onlara Mesih'in nerede doğacağını sordu."[14]

Bu sahneler bizi (kitap ve hediyelik eşya satan küçük bir dükkânın olduğu) kalabalık altıncı kompartımandan geçirip köşeden sola dönerek erişilen yedinci kompartımana çıkartır. Bu kompartımanın kuzeyindeki kapı nartekse açılır, doğu açıklığı ise *parakklesion*'a. Hikâye dizisini takip edersek burada Müneccim Kralların hayranlığı olmalıydı, ama yitip gitmiştir bu. Ne var ki bir sonraki **Müneccim Kralların Doğuya Dönüşleri** (37) sahnesinde at sırtında bir binici resmi günümüze kadar kalmış. Güney lünetindeki **Mısır'a Kaçış** (38) mozaiği ise olduğu gibi duruyor. Bu, kiliseyi kuzey kapısından geride bırakacak ziyaretçilerin göreceği son resim. Bu yüzden zaten, buraya geldiğinizde arka plandaki şehir panoraması çok daha büyüleyicidir. Bir açıdan, Mısır'ın en büyük şehridir bu ve kutsal aile yaklaşırken surların üzerindeki putların devrildiğini görebiliriz. (Bu motif, "Tomas'ın Çocukluk İncili'"ne[15] kadar gider, pagan hikâyelerine bayılan Bizanslıların zevklerine de çok denk düşer. Bu putlar iblis şeklinde resmedilmişlerdir, en üstteki putun kuyruğu da vardır.) Diğer yandan Konstantinopolis'te çalışan sanatçıların mozaikleri, onların eserlerini yarattıkları imparatorluk başkentinin bazı çizgilerini de kaçınılmaz olarak taşımaktadır.

12 Yeni Ahid, Luka 2:10.
13 Yeni Ahid, Matta 2:2.
14 Yeni Ahid, Matta 2:4.
15 Tomas'ın Çocukluk İncili, İsa'nın çocukluğuna dair 2. yüzyıla tarihlenebilecek bir metindir. Hıristiyanlığın kanon kitaplarından değildir –ed.n.

Altıncı kompartımana dönerken (ikinci turumuzu yapıyoruz tabii) hediyelik dükkânının hemen üzerinde güney lünetindeki **masumların katledilmesine** (39, plana bkz. s. 466-467) dikkat edin. Altındaki yazı şöyle: "Hirodes, müneccimler tarafından aldatıldığını anlayınca çok öfkelendi. Onlardan öğrendiği vakti göz önüne alarak Beytlehem ve bütün yöresinde bulunan iki ve iki yaşından küçük erkek çocukların hepsini öldürttü."[16] İç mekânın özgün elemanlarından biri olan ve bir zamanlar çan kulesine açılan küçük pencerenin bu resimde oynadığı role bakın: askerlerden biri başka masum var mı diye oradan içeri bakıyor. Aynı kompartımanın batı lünetinde de devam ediyor bu korkunç katliam; bir sonraki, beşinci kompartımanın batı lünetinde ise **yas tutan analar** (40) resmedilmiştir. Resmin altındaki yazı, açıklıyor: "Rama'da bir ses duyuldu, Ağlayış ve acı feryat sesleri!"[17] Ne Meryem'in, ne de İsa'nın bulunduğu bir sahneye gösterilen orantısız, aşırı ilgi, devrin siyasi çatışmalarıyla açıklanabilir: 14. yüzyıl başlarında hâlâ yeni bir düşman olan Osmanlılar, Metohites'in de köklerinin olduğu Küçük Asya'daki Hıristiyanlara karşı seferler düzenlemektedir.

Ayios Andronikos

Elisabet ve Yahya'nın dağlara kaçışı (41) (dördüncü kompartımanın batı lünetinde) bir kez daha Yakub İncil'ine gönderme yapar:

> Ve oğlu [Vaftizci] Yahya'yı aradıklarını öğrenen Elisabet, onu aldı ve sarp dağların yolunu tuttu, bir yandan da gizlenecek bir yer arıyordu. Ve gizlenecek bir yer yoktu. Ve Elisabet yüksek sesle inleyerek dedi ki: Ey Tanrının dağı, şu anayla oğlunu bağrına bas. Ve dağda derhal bir mağara belirdi ve onu içine aldı.

Bu sahnenin resmedilişinde gülünç bir şeyler de var: asker kılıcını savurmaya başlamış bile, ama Elisabet ansızın kayboluyor dağın içinde.

16 Yeni Ahid, Matta 2:16.
17 Yeni Ahid, Matta 2:18.

Üçüncü kompartımanı atlayıp doğruca ikinciye girelim. Burada batı lünetinde **kutsal ailenin Mısır'dan dönüşünü** (42, plana bkz. s. 466-467) buluruz; altında da şöyle yazar: "[Yusuf] Rüyada uyarılınca Celile bölgesine gitti. Oraya varınca Nasıra denen kente yerleşti."[18] Son olarak, İsa'nın çocukluğundan son sahne, ilk kompartımanın batı lünetindeki **kutsal aile Yeruşalem yolunda** (43) sahnesi. Kudüs'te, üzerinde kubbeli kasnak bulunan bir rotonda görürüz; bu, Kutsal Kabir Kilisesi'ne bir gönderme. Mozaiğin yanında şöyle yazılı: "İsa'nın annesi babası her yıl Fısıh Bayramı'nda Yeruşalem'e giderlerdi."[19] Döngüyü tamamlayacak olan sahne, tonozun kuzey yüzünde, biraz daha yüksekteki **İsa, Yeruşalem Tapınağında hocaların arasında** tablosudur; ancak pek az şey kalmıştır bundan. Bu, aynı zamanda bir sonraki sekansın da başlangıcıdır. Birinci ve ikinci kompartımanlar arasındaki duvara yapışık kolanların mermer kaplamalarının üzerinde, doğuda **Anna ve çocuk Meryem'i** (44), batıda ise onlara bakan **Yoahim'i** (45) görürüz.

Mucizeler ve Meseller

Mozaiklerin bir sonraki döngüsüne başlamadan önce dış narteksteki aziz portrelerine bakalım. Burada her biri yuvarlak içinde 29 portre var; bunların 8'i ise tam boy portreler. Modellerin seçiminde uygulanan kıstası anlamak her zaman kolay değildir; bunların çoğunun yortuları (nedense) ekim ve aralık ayları arasında. Biri dışında kutsal keşiş yok, bu da bir manastır kilisesi için tuhaf bir durum. Birinci ve ikinci kompartımanların arasındaki çapraz tonozun üst eşiğindeki **Ayios Andronikos'tur** (46) bu bir istisna; bunu da belli ki imparatorla aynı adı taşıyor olmasına borçludur.

Uzun uzun, hayranlıkla izleyebiliriz bu azizleri; her biri diğerinden daha güzeldir. Ama Khora mozaiklerinin üçüncü sekansına, İsa'nın dünyevi işlerine başlamak için geride bırakalım onları. Bu anlatı, dış narteksin tonozlarını işgal eder ve nartekste devam eder; demin dediğimiz gibi en kuzeydeki kompartımanın kuzey tarafında, İsa'yı Yeruşalem Tapınağı'ndaki hocaların arasında tasvir eden bir tabloyla başlar. Aynı tonozda **Vaftizci**

18 Yeni Ahid, Matta 2:22-23.
19 Yeni Ahid, Luka 2:41.

Kana Mucizesi.

Yahya mozaiğinin parçası (47, plana bkz. s. 466-467) var. Suyun yanında eğlencesine güreş tutmuş iki oğlan sahnesi, canlılık katsın diye eklenmiş. Vaftizci, **ikinci kompartımanın tonozunun kuzey tarafında** (48) devam eder. Burada Yahya'nın konuştuğu bir grup rahibin içinde, başına "batılı" şapkası giymiş, üzerinde de dizlerine kadar süslü elbise olan birini görürüz. Suda ise bir balıkçıl, yılana saldırıyor. Sahnenin altında şu kitabe var: "Benden sonra gelen benden üstündür. Çünkü O benden önce vardı."[20] Güney yüzünde ise **İsa'nın iğvası** (49) resmedilmiş, onunla şeytan arasındaki diyalog da yazılı: "Eğer Tanrı'nın Oğlu'ysan, söyle şu taşlar ekmek olsun" dedi. İsa ona şu karşılığı verdi: "'İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, Tanrı'nın ağzından çıkan her sözle yaşar' diye yazılmıştır." Sonra İblis O'nu kutsal kente götürdü. Tapınağın tepesine çıkarıp, "Tanrı'nın Oğlu'ysan, kendini

20 Yeni Ahid, Yuhanna 1:15.

aşağı at" dedi, "Çünkü şöyle yazılmıştır: 'Tanrı, senin için meleklerine buyruk verecek. Ayağın bir taşa çarpmasın diye seni elleri üzerinde taşıyacaklar.' İsa İblis'e şu karşılığı verdi: 'Tanrın Rab'bi denemeyeceksin' diye de yazılmıştır.'"[21] Bir sonraki alıntıda geçen "bütün görkemiyle dünya ülkeleri," içinde 6 kralın bulunduğu surlarla çevrili bir şehirle sembolize edilir. Yeruşalem Tapınağı'nın bulunduğu tepe realist biçimde resmedilmiş: tapınak platformunun güneydoğu köşesinin çizimini Yeruşalem'e hacca giden biri yapmış olmalı.

Celile'deki Kana Mucizesi (50, plana bkz. s. 466-467), üçüncü kompartımanın tonozunun kuzey tarafında; aynı tonozun güney tarafında ise **ekmekleri çoğaltma mucizesi** (51) resmedilmiş. Ekmek ve şarapla ilişkilendirilen bu temalar, kilisede sakramentin[22] verildiği yere de işaret ediyor. Dördüncü kompartımandaki tonozun doğu tarafında **cüzamlının şifa bulma mucizesi** (52) resmedilmiş; **İsa'nın suda yürümesi** de bir zamanlar bunun batıya düşen karşısında bulunmuş olmalı, ama bütünüyle yok olmuş. Beşinci kompartımandan da hiçbir mozaik kalmamış; ama altıncı kompartımanda şu sahnelerin parçaları seçilebiliyor: **Beytsaydalı felçlinin iyi edilmesi** (53), **Kefernahumlu felçlinin iyi edilmesi** (54), **İsa Samiriyeli kadınla beraber** (55). Kuzeydoğu pandantifinde[23] Beytsayda sahnesine dikkat edelim. Sanatçı, üzerinde çalıştığı yüzeye çok gevşek bir yaklaşım getirmiş; felçli sadece "yatağını toplayıp evine gitmek"le[24] kalmamış, sırtında yatakla beraber pandantifin şevinden yukarı doğru tırmanmaya bile başlamış. Yeri gelmişken: adamın döşeğinin çiziminde, duvara gömülmüş bir kabın yuvarlak ağzını örtsün diye çizilen delik bile seçiliyor. (Bu ağızların akustik için açıldığı söylenegelir ama kanıtlanmamış bir iddiadır bu. Hemen yandaki yedinci kompartımanda da **İsa'nın Zakkay'ı incir ağacından inmeye çağırdığı** (56, plana bkz. s. 477) sahne kısmen korunmuş.

Sıradaki sekans, dış narteksten nartekse, güney kubbesine doğru. Bu sekanstaki bütün sahneler İsa'nın mucizelerine dair: kuzeydoğu tara-

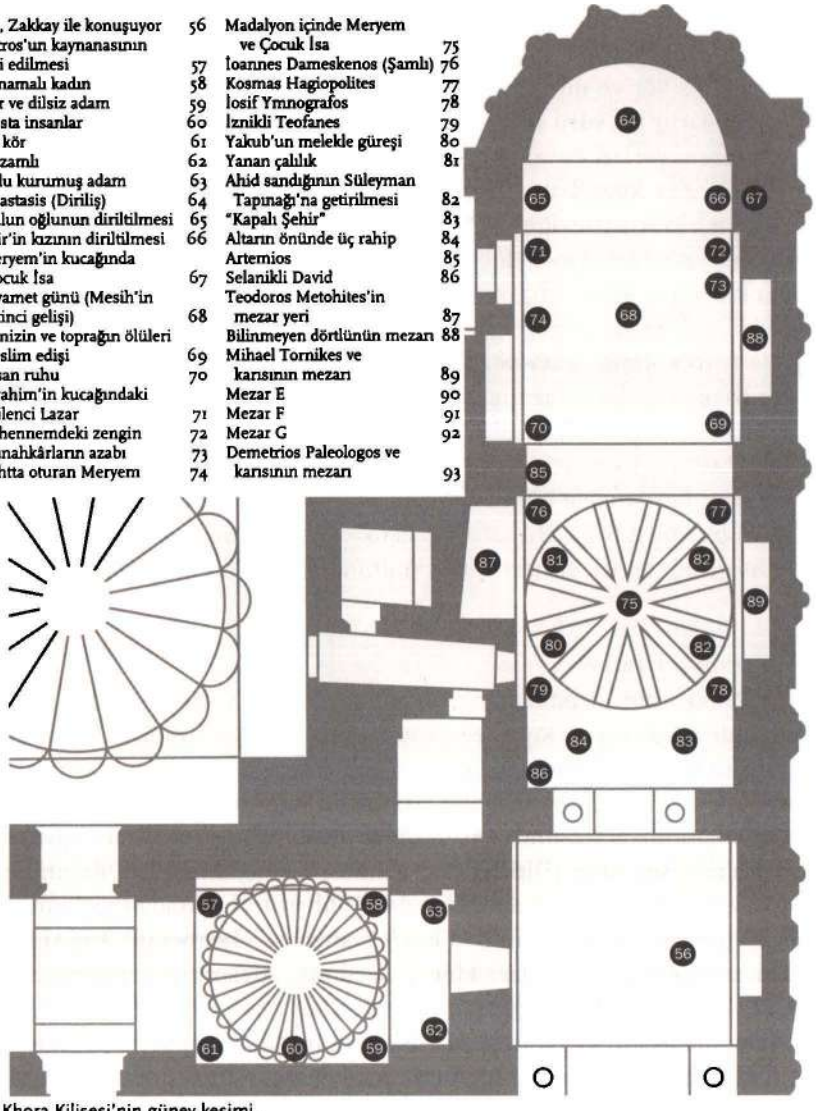
21 Yeni Ahid, Matta 4:3-7.

22 Hz. İsa'dan kaynaklanan ve papaz aracılığıyla yapılan kutsal bir işlem –ed.n.

23 Kubbenin kare planlı bir alt yapıdan dairesel bir mekân örtüsüne geçerken kubbe ve duvarlar arasındaki köşelerde kalan boşlukları örtmek için kullanılan özel mimari teknik –ed.n.

24 Yeni Ahid, Matta 9:7.

İsa, Zakkay ile konuşuyor 56
Petros'un kaynanasının iyi edilmesi 57
Kanamalı kadın 58
Kör ve dilsiz adam 59
Hasta insanlar 60
İki kör 61
Cüzamlı 62
Kolu kurumuş adam 63
Anastasis (Diriliş) 64
Dulun oğlunun diriltilmesi 65
Yair'in kızının diriltilmesi 66
Meryem'in kucağında çocuk İsa 67
Kıyamet günü (Mesih'in ikinci gelişi) 68
Denizin ve toprağın ölüleri teslim edişi 69
İnsan ruhu 70
İbrahim'in kucağındaki dilenci Lazar 71
Cehennemdeki zengin 72
Günahkârların azabı 73
Tahtta oturan Meryem 74
Madalyon içinde Meryem ve Çocuk İsa 75
İoannes Dameskenos (Şamlı) 76
Kosmas Hagiopolites 77
İosif Ymnografos 78
İznikli Teofanes 79
Yakub'un melekle güreşi 80
Yanan çalılık 81
Ahid sandığının Süleyman Tapınağı'na getirilmesi 82
"Kapalı Şehir" 83
Altarın önünde üç rahip 84
Artemios 85
Selanikli David 86
Teodoros Metohites'in mezar yeri 87
Bilinmeyen dörtlünün mezarı 88
Mihael Tornikes ve karısının mezarı 89
Mezar E 90
Mezar F 91
Mezar G 92
Demetrios Paleologos ve karısının mezarı 93

Khora Kilisesi'nin güney kesimi.

finda **Petros'un kaynanasının iyi edilmesi** (57, plana bkz. s. 477); güneydoğu pandantifinde (az önce sözünü ettik) **kanamalı kadın** (58); güneydoğu pandantifinde **kör ve dilsiz adam** (59); batı lünetinde **muhtelif hastalıklardan mustarip bir sürü insan** (60). Bunlar, İncil'deki belirli bir metne atıfta bulunmuyorlar. Bacaklarının arasında kocaman fıtık olan bir adam oturuyor. Sonra kuzeybatı pandantifinde **iki körü** (61), batı yüzündeki güney kemerinin üst eşiğinde **bir cüzamlıyı** (62) (tenindeki beneklerle kolaylıkla ayırt edilebiliyor), doğu tarafındaki güney kemerinin üst eşiğinde **kolu kurumuş adamı** (63) (adamın hastalığı, kolu orantısız bir şekilde uzun çizilerek resmedilmiş) görüyoruz. Güney lünetindeki mozaik ağır biçimde tahrip olmuş, ama kitabeden kalanlara bakılırsa İsa'nın şifa verdiği bir başka mucizesi varmış burada.

Kör ve dilsizin iyi edildiği tablo, arka planı itibariyle de dikkate değer. Bir sütunun çevresine erguvan rengi bez bağlanmış; gene erguvan rengi devasa bir tente de bütün sahnenin üzerinde dalgalanıyor. Bu bezin diğer ucu bir ağaca bağlı. Bu sahne akla ilk olarak tiyatroyu getiriyor. Ağaç, tabiat dünyasını temsil etmesi için konulmuş; yapılar ise bir şehre gönderme yapıyor.

Parakklesion. Diriliş

Parakklesion aslında bir cenaze şapeli olarak yapıldığından süslemelerinde de diriliş ve kıyamet günü hâkim. Resimler mozaik değil de fresk şeklinde, ama buradaki sekanslar da kilisenin diğer kısımlarındaki tabloları meydana getiren sanatçılar tarafından yapılmış olabilir.

Girişin doğu tarafında en uzağına düşen odanın ucunda, apsisin içinde İsa'nın **Anastasis (Diriliş)** (64) sahnesi resmedilmiş. İsa, Adem ile Havva'yı ellerinden tutmuş, lahitlerinden kaldırıyor; bu arada (bağlanmış bulunan) şeytan da ayaklarının dibinde yatıyor. Cehennemin kapısının etrafına somunlar, anahtarlar, kilitler saçılmış. Atalarının mezarlarının arkasında Eski Ahid'den iki grup mübarek adam var; solda Vaftizci Yahya, Davud ve Süleyman, sağda da anası Meryem dirildiği için sevinç içindeki Abel ile bir dizi peygamber. Bu sahne, Nikodemos İncil'i adlı bir diğer apokriften alınmış. Orta yerinde yuvarlak içinde büyük bir meleğin bulun-

Parekklesion, kasvetli bir azamet sergiler; ne de olsa cenaze şapeli burası.

duğu kemerin üst eşiğinde, iki tarafta da, kanonik İncil'lerde tasvir edilen, İsa'nın ölüleri dirilttiği mucizeler resmedilmiş. Örnek olarak bir erkek bir de kadın var: solda, **dulun oğlunun diriltilmesi** (65, plana bkz. s. 477) ve sağda, **Yair'in kızının diriltilmesi** (66). İki kulenin üzerine atılmış perde, bu mucizelerin ev ortamında gerçekleştirildiğini gösteriyor. Tıpkı dünyevi hayatta kadının erkekten ayrı dua etmesi gerektiği gibi, burada da kadının diriltilmesi erkeğinkinden ayrı resmedilmiş. Sağda, haremlik tarafında, diriliş sahnesinin altındaki duvarın üzerinde **Meryem'in kucağında çocuk İsa'yla** (67) doğal boyutlarda bir tasviri var. Eleusa (şefkat) denilen ikona

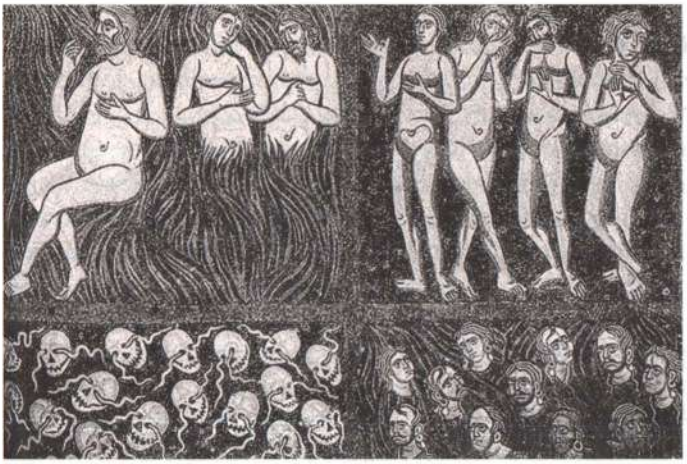

Kıyamet dolayısıyla gökyüzünü düren melek.

tarzında yapılmış bu: çocuğun üzerine eğilmiş, çocuk yanağını sevgiyle anasının yanağına bastırmış. İsa'nın buna simetrik olması gereken tasviri ise günümüze ulaşamamış. Son olarak doğu kompartımanının tonozunda **Mesih'in ikinci gelişi** veya **kıyamet günü** (68, plana bkz. s. 477) resmedilmiş. Bizans Kilisesi, Yuhanna'nın Vahiy Kitabını hiçbir zaman bütünüyle kabul etmemişti; bu yüzden batıda alabildiğine sık kullanılan bir resim kaynağından da yoksun bırakmıştı kendini. (Yeri gelmişken, tonozun üzerindeki çatlak, Khora'nın temelden yana nasıl talihsiz olduğunu gösteriyor: oturma ve çökme gözleniyor binada.)

Tonozun hemen hemen tam ortasında İsa bir gökkuşağının üzerinde olanca haşmetiyle yargıç suretinde resmedilmiş. Ellerinde mıh izleri var. Sağ elinde, kurtardıklarının ruhlarını tutuyor ve şöyle diyor onlara: "Sizler, Babam'ın kutsadıkları, gelin! Dünya kurulduğundan beri sizin için hazırlanmış olan egemenliği miras alın!"[25] Sol elindeki günahkârlara ise şöyle diyor: "Ey lanetliler, çekilin önümden! İblis'le melekleri için hazırlanmış sönmez ateşe gidin!"[26] Metin, İsa'nın hareketleriyle destekleniyor: sağ eliyle yukarı doğru hak yolunu gösteriyor, sol eliyle de aşağı, *Gehenna*'ya doğru günahkârların yolunu. Meryem ve Vaftizci Yahya, İsa'nın iki yanında dua ediyorlar, bunların etraflarında da ellerinde açık kitaplarıyla tahtlarında oturan 12 havari. Hetoimasia[27] ve İsa'ya işkence edilen aletler görülüyor aşağıda; Adem ve Havva bunların önünde diz çökmüşler, ellerinde terazilerle melekler de orada: kimin sağa kimin sola gideceğini tespit ediyorlar. Tonozun yüzüne doğru, Yargıç'ın sol ayağından çıkan lav, tonozun pandantifinden aşağı dev bir ateş gölüne akıyor; günahkârlar orada dolaşıyor, inliyor, düşünüyorlar. Bu sahnenin üzerindeki dört bulutta erdemliler var: tonozun batı şevinde havariler, (saray kıyafetleri içinde) şehitler, azizeler, keşişler ve piskoposlar; peygamberler ise kuzeydoğu köşesinde ayrıca resme-

25 Yeni Ahid, Matta 25:34.
26 Yeni Ahid, Matta 25:41.
27 İsa'nın Mesih olarak dönüşü için hazırlanan taht –ed.n.

Ortaçağ sanatçılarının cehennem tasvirleri, cennet tasvirlerinden her zaman daha canlıdır –hayal etmesi daha kolay olduğundan galiba.

dilmişler. Son olarak, yukarıdaki tonozun tam ortasında büyüleyici bir resim var: kıyamet kapıdayken bir melek gökyüzünü parşömen tomarı gibi dürüyor –arşive kaldırmaya hazır. İşte projenin sonu.

Güneybatı pandantifinde **denizin ve toprağın ölüleri teslim ettiğini** (69, plana bkz. s. 477) görüyoruz: cesetler sudan ve mezarlarından çıkmaya çalışıyorlar. Kuzeybatı pandantifinde ise bir melek uçuyor, ellerinde de üryan bir bebek şeklinde **bir insan ruhu** (70): cennete götürüyor onu. Bu epey alışıldık bir tema olsa da Metohites'in burada bizatihi kendisini temsil ettiğini ileri sürebiliriz. Öyle, çünkü ebedi istirahatgâhı, bu sahnenin altında.

Kuzeydoğu ve güneydoğu pandantiflerinde **İbrahim'in kucağındaki dilenci Lazar** (71) ve **cehennemdeki zengin** (72) resimleri var. Güney duvarının üzerinde lünetin doğuya bakan yarısında ise **işkence gören günahkârlarla** (73) karşılaşıyoruz: sol üstteki resimde "dişler parçalanıyor," sağ üstteki resimde "dışarıdaki karanlık" görülüyor, sol alttaki resimde "uyku nedir bilmeyen kurtçuklar" (günahkârlardan birinin duruşu hayret uyandırıcı; arkadan gösterilmiş başını izleyiciye doğru çevirmiş), sağ alttaki resimde ise "sönmek bilmeyen ateş." Ateşin ortasında, başının tepesi ustaraya vurulmuş bir Katolik din adamı.

Karşı tarafta, kuzey duvarının lünetinde **Havari Petros müminleri cennete götürüyor**, elinde de cennetin anahtarları; **iyi hırsız** (İsa'nın yanında çarmıha gerilenlerden biri) karşılıyor onu; hırsızın elinde de bir haç, **tahtta oturan Meryem'i** işaret ediyor (74, plana bkz. s. 477).

Aziz ilan edilmiş piskoposlar ellerinde haçlar, üzerlerinde ayin cübbeleri ve omoforionlarla apsisin altında ayakta duruyorlar (bu 6 figürden 5'i şunlar: Büyük Athanasios, İoannes Hrisostomos, Büyük Basileios, Nazianzoslu Gregorios, İskenderiyeli Kirillos). Bunların altardaki varlığı, dünyevi ayin sırasında burada neler olduğunun sembolik bir temsili, bununla birlikte hiç bitmeyen ve sadece piskoposların değil ama şu kilisenin duvarlarındaki sayısız azizin de katıldığı semavi ayini de hatırlatan bir tasvir.

Parekklesion. Şefaatçi Meryem

Cenaze ve ölenin hatırasını anma yeni olarak parekklesion, elbette ki gelecekteki selametimizi yansıtır; kıyamet gününde insanlığın baş şefaatçisi Meryem'in resmi, bu yüzden büyük önem taşıyor.

Ortadaki resmin etrafında Meryem'in hayatıyla ilgili pek çok kimse ile bu hayattan sahneler resmedilmiş. Bu resim parekklesionun batı kompartımanının üzerinde asılı kubbede. **Bir madalyonun içinde mukaddes çocuğu tutan Meryem** (75) tasviri bu; etrafında 12 melek var, meleklerin her biri kubbenin bir diliminde. Bütün bu semavi ordu, hem gerçek hem de mecazi anlamıyla, 8-9. yüzyıllarda Bizans ilahi yazma sanatının altın çağını temsil eden ve Meryem ilahileri yazan dört Bizans şairinin eserleri üzerine kurulu. Kubbenin altında, kürsülerin arkasındaki pandantiflerde, yazı malzemelerinin olduğu kutuların arasında şunlar oturuyor: kuzeydoğu pandantifinde **İoannes Dameskenos (Şamlı)** (76), güneydoğu pandantifinde **Kosmas Hagiopolites** (77). Bunlar Arap olduklarından sarık takıyorlar. **İosif Ymnografos** (78) güneybatıda, **İznikli Teofanes** (79) ise kuzeybatıda. Yeri gelmişken, İznikli Teofanes bu manastırda keşişti ve buraya gömülüdür. Bu şairlerin ellerindeki tomarlar ve yazmalarda Meryem'e ithaf ettikleri ilahilerinin ilk dizelerini okuyabiliyoruz. İoannes şöyle yazmış: "Bu kederi paylaşmazsan hayatın ne anlamı var?" İosif, Meryem'e hitap ediyor: "Yeryüzünün kefareti olmuş,

kutsal ve lekesiz hanım." Teofanes ise şöyle diyor: "Tanrının kutsal emrini çiğnedikten sonra döndük dünyaya."

Kuzey lünetinin batı yarısında **Yakub'un merdivenini** görüyoruz. Merdiven, tonozun şevini takip ediyor. **Yakub'un melekle güreşi** (80, plana bkz. s. 477). Bu Eski Ahid temalarına Meryem'e adanmış ilahi dizeleri eşlik ediyor. Sahnenin altında ise Eski Ahid'in Yaradılış Kitabı'ndan şu metin: "Bir yere varıp orada geceledi, çünkü güneş batmıştı. Oradaki taşlardan birini alıp başının altına koyarak yattı. Düşte yeryüzüne bir merdiven dikildiğini, başının göklere eriştiğini gördü. Tanrı'nın melekleri merdivenden çıkıp iniyorlardı. Rab, yanı başında duruyordu."[28]

Yakub'un merdiveni, Hıristiyanlar için Meryem'in bir prototipiydi; Tanrı, bu merdivenden indiği gibi, onun şefaatleriyle de iniyordu yeryüzüne. Kuzey lünetinin doğu yarısında **yanan çalılık** (81) resmedilmiş; alevler tükenmek bilmiyor. Bu da alegorik olarak Meryem'in prototipi şeklinde yorumlanırdı ve saflık sembolüydü. Duvar'da, Mısır'dan Çıkış'tan alınmış şu ibare yazılı: "Musa Tanrı Dağı'na, Horev'e vardı. Rabbin meleği bir çalıdan yükselen alevlerin içinde ona göründü. [Tanrı şöyle dedi] 'Çarıklarını çıkar. Çünkü bastığın yer kutsal topraktır.'"[29] Kemerin üst eşiğinde de devam ediyor aynı sahne; orada şöyle yazılı: "Musa yüzünü kapadı, çünkü Tanrıya bakmaya korkuyordu."[30]

Ahid Sandığının Süleyman Tapınağına getirilmesi (82), birinci ve ikinci kompartımanların güney duvarı boyunca uzanıyor. Eski Ahid'deki bu hikâye de Meryem'in bir simgesi telakki ediliyordu Hıristiyanlar tarafından; nihayetinde mukaddes olana erişmek için bir araçtı o, tıpkı daha sonra Meryem'in de olacağı gibi.

Doğu kompartımanındaki lünetin batı yarısında resmedilen sahnenin ilk kısmında şu kitabe var: "Kral Süleyman rabbin Ahit Sandığı'nı Davut Kenti olan Siyon'dan getirmek üzere İsrail halkının ileri gelenleriyle bütün oymak ve boy başlarını Yeruşalim'e çağırdı. İsrail'in bütün ileri gelenleri toplanınca, bazı kâhinler Ahit Sandığı'nı yerden

28 Eski Ahid, Yaradılış, 28:11-13.
29 Eski Ahid, Mısır'dan Çıkış, 3:1-5.
30 Eski Ahid, Mısır'dan Çıkış, 3:1-6.

kaldırdılar."[31] Sahnenin devamı, iki kompartıman arasındaki kemerin üst eşiğinde izlenebilir. Bunun kitabesi koybolmuştur, ama İncil'den kolayca çıkartılabilir. Güney lünetinin doğu yarısındaki üçüncü sahneye şu ibare eşlik eder: "Kral Süleyman ve bütün İsrail topluluğu Ahit Sandığı'nın önünde sayısız davar ve sığır kurban etti."[32] Sultan Süleyman'ın Bizans imparatoru gibi giyinmiş olduğuna dikkat edin. Bu sahne, güney lünetinin batı yarısında sona erer; burada **sandığın Kutsallar Kutsalına yerleştirilmesi** resmedilir ve şu ibareyle tamamlanır: "Kâhinler rabbin Ahit Sandığı'nı tapınağın iç odasına, En Kutsal Yer'e taşıyıp Keruvlar'ın kanatlarının altına yerleştirdiler."[33]

Batı kemerinin üst eşiğinde Yeşaya'nın kehanetindeki **"Kapalı Şehri"** (83, plana bkz. s. 477), yani Asur ordusunun saldırdığı Yeruşalem'i buluyoruz. Zorlukla okunan kitabe ise şöyle: "Bundan dolayı RAB Asur Kralı'na ilişkin şöyle diyor: 'Bu kente girmeyecek, ok atmayacak'"[34]

Meryem, şehrin kapılarıyla ilişkilendiriliyor; Yeruşalem de böylelikle Konstantinopolis'in prototipi haline geliyordu.

Biraz kuzeyde kalan freskte **bir altarın önünde üç rahip** (84) tasvir edilir; bu altarın da Meryem'in müjdecisi telakki edilmiş olması şaşırtmayacaktır kimseyi. Rahiplerin getirdikleri, içinde tütsüler bulunan adaklar İsa'yı sembolize eder; Bizans dinsel zekâsı, Eski Ahid'de Yeni Ahid'i arardı devamlı olarak. Bu rahipler, kemerin diğer tarafındaki Müneccim Krallarla da ahenk içindedirler.

Batı kemerinin apeksindeki sahneden ise pek az şey kalmış; sadece Tanrının, kundağa sarılı bebeler şeklinde tasvir edilmiş müminlerin ruhlarını tutan elini görüyoruz.

Birçok figürün yer aldığı bu kompozisyonlardan başka parekklesionda pek çok aziz portresi ve hatta bu odadaki mezarları koruyacak pek çok savaşçı da var. Bu azizler arasında batı duvarının yanındaki kuzey sütununda eski ahbaplarımız **Artemios** (85), **Selanikli David** (86) bulunuyor;

31 Eski Ahid, Krallar (1), 8:1-3.
32 Eski Ahid, Krallar (1), 8:5.
33 Eski Ahid, Krallar (1), 8:6.
34 Eski Ahid, Yeşaya 37:33.

Belli ki Metohites kendi ruhunu böyle görüyordu.

sütunların tepesinde yaşayan Stilites'ten farklı olarak David de üç yılını, bir ağacın dallarından geçirmişti.

Khora'da Mezarlar

Birçok ünlünün ebedi istirahatgâhı Khora'da. Örneğin Patrik Yermanos burada gömülü; ikona kırıcılığı o görevdeyken ortaya çıkmıştı ilk. 9. yüzyılın ünlü ikona severleri de ana kilisenin döşemesinin altındaki odada gömülüler –demin sözünü ettiğimin İznikli Teofanes (Damgalı Teofanes de denir; ölümü 845) ve Mihael Sinkellos (ölümü 846) buradalar. Arkeologların burada buldukları iskelet kalıntılarının bu ünlü azizlere ait olması çok mümkün, ama bu odaya inmek yasak günümüzde, yani oyalanmamıza gerek yok. İyisi mi, görebileceğimiz mezarlara yoğunlaşalım. Metohites de, batı kompartımanının kuzey duvarındaki **geniş nişte** (87, plana bkz. s. 477) gömülü. Ama Osmanlılar tarafından

bir kapı açılmış burada, bu yüzden tasvir de tahrip olmuş –tek kalan, kemerdeki kabartma. Kemerin yan taraflarındaki kabartmalar, yüzleri tahrip olmuş durumdaki melekler Mikael ve Cebrail ile onların arasındaki İsa'yı gösteriyor.

Doğu kompartımanının kuzey duvarındaki mezar da boş. Onun karşısında, güney duvarında, 1321'de yapılmış bir mezar yerindeki (88, plana bkz. s. 477) dört figür günümüze kadar kalmış. Güney duvarından batıya doğru, Metohites'in karşısında, Konstabl [imrahor] Mihael Tornikes (ölümü yaklaşık 1328) ile karısının yattıkları bir mezar (89) var. Bunların portrelerinin üzerine Osmanlılar sıva çekmişler, bu sayede günümüze kadar kalmış. Büyük Konstabl Mihael, II. Andronikos'un yakın bir danışmanı ve Metohites'in de dostuydu; bu yüzden burada gömülü. Mihael, devrin en zengin ve kudretli asilzadelerindendi, ama Metohites'in düşüşünden sonra Makarios adını alıp keşiş oldu. Karısı da onu takip etti. Mezarda dört figür tasvir edilmiş: bunların hepsi de Mihael ile karısı; onları manastıra girerken gösteriyor. Bir kimse keşiş ya da rahibe olurken bu dünya için öldüğüne ve cennette yeniden doğduğuna inanılırdı. Bu yeniden doğuşun alameti olarak da ismini değiştirirdi; ama genellikle eski adıyla aynı harfle başlayan bir isim alırdı. Böylece Mihael de Makarios olmuş. Onunla ilgili bilgiyi keşişin portresinin altındaki kitabeden alıyoruz: "Aynı keşiş Makarios" yazılı burada; daha doğrusu "Aynı kişi keşiş Makarios olarak." Karısına gelince, onun dünyevi adını bilmiyoruz; ama portresinin altındaki şu "Hanım, rahibe Eugenia olarak," yazısına bakılırsa, herhalde gerçek adı da "E" ile başlıyordu.

Muhtemelen devrin önde gelen şairi Manuel Files tarafından yazılan epigraf, İsa'nın portresinin iki tarafında, iki kırık parçanın üzerinde. Soldakinde şöyle yazıyor:

> Ey sevgili [okur]! Bir kimse ömründe hangi övgülere mazhar olursa olsun, Tornikes ele geçirir onu, tıpkı bir aslanın taklitçi maymunu ele geçirdiği gibi. [Tornikes,] üç kez asil büyük konstabl, hükümdar soyundan geldi ve atalarına yaraşır bir hayat sürdü. Saymakla bitmez faziletleri vardı! Herhangi bir durumda ihtiyaç duyacağı bütün fazi-

Kantakuzenos'a göre II. Andronikos ile hısımlığı olan ve keskin zekâsı ve iyi ahlakıyla onun itibarını kazanan Mihael Tornikes burada yatıyor.

letler! İşte bu yüzden öylesine genç yaşta danışman yapıldı, halkın önderiydi, bilge bir yargıçtı. Savaşta düşmanlarına, alt edilmez yıldırım okları gibi ateş kusardı. Askerleri için baba gibiydi, ortak kazandan değerli hiçbir şeyin çalınmamasını temin ederdi. Asil ve şanlı bir ailenin kızıyla evlendiğinde tekrar hısım oldu imparatorlarla ve şimdi, arkasından gelenler için parlak bir örnek olarak ayrıldı hayattan, fakir bir keşiş olarak yatıyor şu kemiklerin arasında. Ey güney, ey âlem! Ey veda övgüleri! Rhomaioi milleti onun için gözyaşı döküyor, zira onu tanımayan yok. Ey, sen, Vahit Olan, Yaratan ve dönüştüren dünyayı; eğer bu adam bilmeden kendisine layık olmayan bir hata işlediyse, merhametini ver ona, cennet de kaderi olsun!

Portre ağır hasarlı, ama gene de birçok ayrıntı seçilebiliyor. Tornikes kır sakallı, yeşil saray elbiselerine bürünmüş, yakası kürklü (bu kürk modası

Bizans'ın geç dönemine aittir) yaşlı bir adam olarak tasvir edilmiş. Asilzade uzun, koyu erguvani, tepesi kül rengi, alt tarafı da beyaz bir şapka giyiyor. Karısının üzerinde ise çok geniş, koyu kırmızı, bilekleri daracık, manşetleri de acayip bir elbise var. Başını örtüyle örtmüş, örtü omuzlarına dökülüyor. Doğal ki dini portrelerinde her ikisi de siyah manastır giysileriyle.

Bu çiftin solunda Teodoros Stratelates ve sağında da Ayios Merkurios var, ama bu azizlerin üzeri daha sonraki bir dönemde yontu kompozisyonlarıyla örtülmüş. Teodoros sağ ayağındaki çizmeyi çıkarmış, onun üzerinde duruyor. Pantolonunun bacağındaki yırtmaçla bileğini saran sargı açıkça görülüyor –ilk zamanlar bu yalınayak motifin bir büyü olduğuna inanılıyordu.

1328'den sonra mezar alanı parekklesion sınırlarını aştı, başlangıçta başka amaçlar için düşünülen bir alana taştı. Belli ki imparatorluk fakir düştükçe zenginlerin bağışları da daha çok önem kazanır olmuştu –zengin aileler, mensuplarının buraya defnedilmeleri karşısında bağışlarda bulunuyorlardı. Mezarlar narteksi işgal ettikleri gibi o zamanlar açık olan batı taraçasına kadar da yayılmış (burası daha sonra çevrilerek bir dış narteks haline getirildi).

Yani bu cenaze işleri bizi kaçınılmaz olarak, artık işimizin bittiğini sandığımız dış nartekse getiriyor. Dış narteksin beşinci kompartımanının batı duvarında bir **"mezar E"** (90, plana bkz. s. 477) var. Her ikisi de cenaze ilahileri yazan Kosmas Hagiopolites ile İoannes Damaskenos mezarın üstünde yuvarlaklar içinde resmedilmişler. Kosmas'ın elindeki parşömen tomarında şöyle yazıyor: "Her insan çiçek gibi solar ve düş gibi bulanıklaşır ve kaybolur gider." "Mezar E"de gömülenler, belli belirsiz seçilen bir freskte tasvir edilmişler. Burada berrak şekilde seçilen tek eleman, kompozisyonun ortasında (daha doğrusu ortanın pek az sağında) ayakta duran seçkin bir hanım. Bu hanım, madalyonlarla süslü bayrak kırmızısı bir kaftan giymiş. Yüzü tahrip edilmiş gerçi, ama elbisesine işlenmiş monogramlar sayesinde neredeyse kesin olarak tespit edebiliyoruz kimliğini. Paleologos, Asen ve Raul ailelerinin monogramlarının bu kombinasyonu, tek bir aday sunuyor bize: Teodora Paleologina'nın kızı Eirene Raulaina-Paleologina. Bu asil hanım, 1288 dolaylarında VIII. Mihael'in üçüncü oğlu Konstantinos

Geç Bizans aristokrasisinin tipik bir temsili: Konstantinos Komnenos Raul Paleologos ve karısı Eirene Raulina-Paleologina.

Paleologos Porfirogennetos ile evlenmişti. Bu Konstantinos, 1291'de tahtın yasal varisi II. Andronikos'a karşı bir darbeye giriştikten sonra yakalanıp (kaderin istihzasına bakın!) koca Blahernai kompleksinden bize kalan biricik sarayda, Tekfur Sarayı'nda hapsedildi. 1304'te ölmesine yakın, nihayet keşiş olma izni verilince Athanasius ismini alıp manastıra çekildi (aynı harfle başlayan bir isim alma âdetini uygulamamış; nedenini bilmiyoruz). Eirene ve Konstantinos'un tek çocukları vardı: İoannes Paleologos. Bu İoannes, hiç hatırlamadığı babasının ölümünden sonra tahtta hak iddia etmeyerek amcası Andronikos'un tahtında güven içinde oturmasını sağladı. Andronikos da İoannes'i yüksek bir mevkie getirip, yakın dostu Teodoros Metohites'in kızı Eirene ile evlendirdi. Metohites imparator ailesiyle hısım olması hasebiyle Eirene Raulaina-Paleologina'ya Khora'da bir mezar yeri teklif etti. Hikâyenin ilginçleştiği yer de burası; mezarın üzerinde şu yazıyı okuyoruz hâlâ: "Tanrının kulu Athanasia burada yatıyor." Kader nasıl

da beklenmedik bir şekilde tersine dönmüş! Şans eseri günümüze kalmış şu ufacık parçadan, siyasi bir başkaldırı hakkında bir tahmin yürütebiliyoruz. Hayatının büyük bölümünü gözden düşmüş kocasından ayrı geçiren Raulaina-Paleologina, onunla dayanışmasını ancak mezarın kıyısında ifade edebiliyor: kocasıyla aynı manastır ismini alarak.

Freskte 6 kişi resmedilmiş (yetişkin de var içlerinde çocuk da) ancak kim olduklarını söyleyemeyiz. Bütün bu ölüler, 1959'da, döşemenin altındaki tonozlu odada bulunmuş.

Dördüncü kompartımanın batı duvarındaki **"mezar F"nin** (91, plana bkz. s. 477) levhasında, Venedik brokarından elbise giyinmiş bir adam resmedilmiş. Elbisenin üzerinde Asen ve Paleologos ailelerinin monogramlarından başka (iki başlı kartal o sırada Paleologos ailesinin alametiydi) bir de ünlü Dermokaitai ailesinin monogramı işli. Bu mezar yeriyle ilgili tek söyleyebileceğimiz, Eirene yandaki kompartımana defnedildikten sonra yapıldığı –zira burada döşeme oradakinden daha yüksek.

Dış narteksin ikinci kompartımanında, gene batı duvarındaki **"mezar G"de** (92) kimin gömülü olduğu belirsiz. Meryem'in tahtının karşısında karalar içinde görünüyor müteveffa kadın. Taht damarlı, mermer zeminde gerçekçi biçimde resmedilmiş. Ruhani ve dünyevi karakterler aynı mekânda. Büyük ölçüde silinmiş olsa da bu mezar freskinin stilistik özellikleri, İtalyan etkisi bulunduğunu gösteriyor. Geç imparatorluk döneminde Bizans eliti, dogmatik tartışmalara rağmen yüzünü gitgide daha çok çeviriyordu batıya doğru. Bu freski yapan sanatçı, belki V. İoannes'in İtalya ziyareti sırasında onun maiyetindeydi yahut Floransa'daki kilise konseyinde uzun zaman geçiren delegasyonla birlikte gitmişti oraya. Freski, burayı ziyaret eden yabancı bir sanatçının yapmış olma ihtimalini de dışlayamayız elbette.

Şimdi nartekse geçelim ve (son defa!) en kuzey köşesine gidelim onun. Bunun kuzey duvarı, despot (bildiğimiz gibi bu, aşağılayıcı bir sıfat değil, yüksek bir memuriyetti) Demetrios Paleologos (1294; ölümü 1343'ten sonra) ile karısının **mezarı** (93). Demetrios, II. Andronikos'un en küçük oğluydu. Asalete methiyeler düzmeye her an hazır olan Manuel Files, ona "yiğit bir aslanın alımlı yavrusu" der. İmparator, Demetrios'un

anası Montferratlı Yolando ile geçinemiyordu; kadının da aslında Selanik'te kendi sarayı vardı zaten. Bu zengin İtalyan hanımı saray entrikalarına karışıp duruyordu; böylelikle ilk oğluna Montferrat tahtını garanti ederken, ikincisinin de (yani Demetrios'un) Sırbistan tahtına oturacağının sözünü almıştı. Varisi olmayan ihtiyar kral Milutin hoşnutlukla kabul etmişti oğlanı; ama prens, Gregoras'ın anlattığına göre, "vücudunun her bir teliyle nefret ediyordu bu vahşi, konuk sevmez memleketten, orada kalmaktan da bıktı ve çok geçmeden geri döndü." Demetrios 1320'de Teodora Komnena ile evlendi. Her yerde hazır ve nazır olan Manuel Files'in bu kadın için de değersiz bir şiir yazıp orada "erguvani tatlı kocası" Demetrios'u methettiğini öğrenmemiz, şaşırtıcı olmaz herhalde. Prens, babasıyla kardeşi arasındaki iç savaşa katılmadı; böylece III. Andronikos 1332'de şehre girdiğinde tahta çıkışından önce Demetrios'un evinde kaldı.

Demetrios ve Teodora'nın mezarlarındaki mozaikler ağır tahribata uğramış. Duvardaki tabloda seçebildiğimiz tek şey, başlarındaki taçlar. Surların dışındaki Zoodohos Piyi Manastırı'ndan getirilen ikonanın bir kopyasını da burada buluyoruz; ikonanın üzerinde şöyle yazıyor: "Hayatın aktığı pınarın Meryem'i." Meryem kültü 1340'larda popülerleşiyordu. Çağdaşları bu prensi ilahiyat kavrayışından ötürü övmüşlerdir sık sık ve o da burada, kendi mezarının hazırlanması sırasında bu kavrayışını azami ölçüde göstermiştir. Buradaki duvarda bir şiir parçası da kalmış günümüze: "Sen, hayatın pınarısın, çünkü sen Tanrının anasısın. Ben, hizmetkârın Demetrios, diz çöküyorum karşında..."

Tahmin edin, kim yazmış olabilir bunu!

Akşit, İ. *The Museum of Chora. Mosaics and Frescoes*, İstanbul 2003.

Brooks, S.T. "The History and Significance of Tomb Monuments at the Chora Monastery," *Restoring Byzantium*, ed. H. Klein. New York 2004.

Die Briefe des Michael Gabras, ed. G. Fatouross. Viyana 1973, no. 408.

Hutter, I. "Der despotes Demetrios Palaiologos und sein 'Bildmenologion' in Oxford," *Byzantinische Sprachkunst. Studien zur byzantinischen Literatur gewidmet Wolfram Hörandner zum 65. Geburtstag. Byzantinisches Archiv*, 20. Berlin-New York 2007.

Mango, C., A. Ertug, *Chora, the Scroll of Heaven*, İstanbul 2000.
Nelson, R. "Taxation with Representation. Visual with Representation. Visual Narrative and the Political Field of the Kariye Camii," *Art History*, 22, no. 1 (1999).
Ousterhout, R.G. *The Architecture of the Kariye Camii in Istanbul*, Washington D.C. 1987.
Ousterhout, R.G. *The Art of the Kariye Camii*, Londra-İstanbul 2002.
Øystein, H. "The Sculpture of Kariye Camii," *Dumbarton Oaks Papers*, 33 (1979).
Teteriatnikov, N. "The Dedication of the Chora Monastery," *Byzantion*, 66 (1996).
"Typicon du monastère de la Kosmosotire," ed. L. Petit, Известия Русского Археологического Института в Константинополе, 13 (1908).
Underwood, P.A. *The Kariye Djami*, Cilt 1-4. New York 1966.
Вышеславцев, А. Между храмов и развалин, М., 1880, 21.

On İkinci Bölüm

TEODOSİOS SURLARI

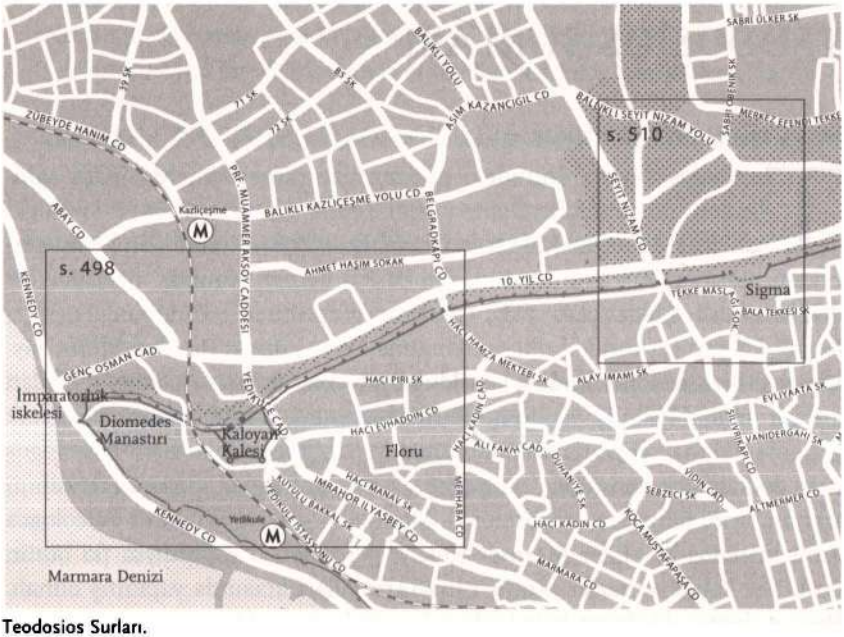
Marmara Denizi Boyunca

Teodosios surları önündeki gezintimize güneyden, Marmara sahilinden başlayacağız. Deniz ve kara surlarını birleştiren en köşedeki tahkimat **Mermer Kule** (1, krokiye btz. s. 498). Kulenin alt kısmı gerçekten mermerden yapılmış. Kuleden başka, hemen yanında, üzerinde bir dizi kemerli açıklıklar olan surlar da kalmış günümüze; bütün bunlar açıkça, büyük bir yarı hisarın kalıntıları olduğuna işaret ediyor. Bu kemerlerin yayları, geç Bizans döneminde âdet olduğu gibi kesme taş ve pişmiş tuğladan ardışık sıralar halinde yapılmış. Tarihlendirmeyi, anıtın üzerinde dağınık yerlerde bulunan monogramlara bakarak yapabiliriz: bunlar hem Paleologos hem de Kantakuzenos'u hatırlatıyorlar. Damarlarında bu iki klanın da kanını taşıyan birini biliyoruz: İmparator II. Manuel'in amcası Teodoros Paleologos Kantakuzenos bu. Eğer Mermer Kule'yi gerçekten o yaptırdıysa (ki bütün tarihçiler kabul etmezler bunu) 1402-1410 yılları arasında yapılmış olmalı. Bunun doğru olduğunu kabul edersek, şair İoannes Hortasmenos'un uzun ve renkli tasvirini de bu binaya yorabiliriz:

> Kim dikti şu tavanları yüksek konağı? Kakmalı taşlarıyla göz alan ve her yerden görülen bu zengin ve zarif konak kimin? Şanlı ve herkesin tanıdığı asil Kantakuzenos'un konağıyım ben. Şurada, kapıların üzerindeki azgın aslanlara bakın, yüzlerini gökyüzüne kaldırmışlar ve bir yandan da birbirlerine bakıyorlar.

Heyhat, bırakın o aslanları, yakın zamanlardaki dolguyla örtülünceye kadar sahilden bile görülen o Bizans mendirekleri dahi yok şimdi.

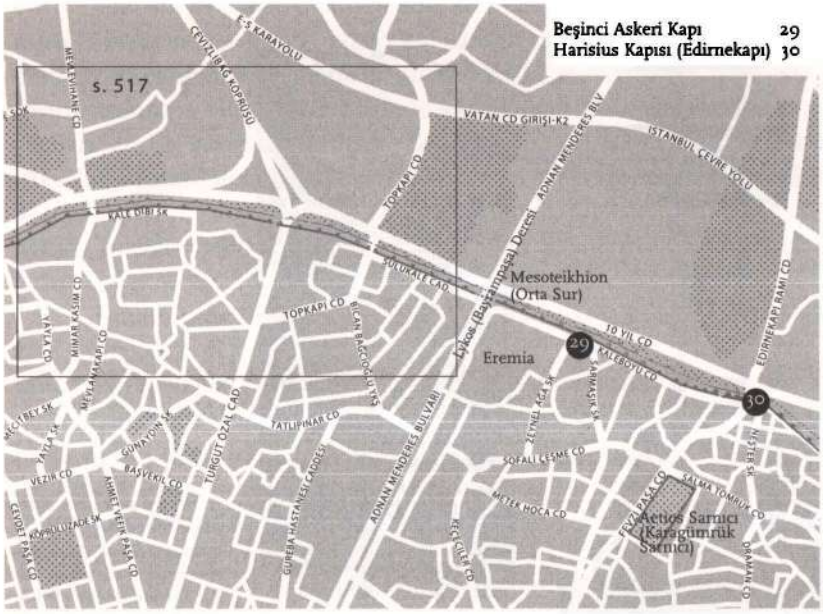
Mermer Kule'nin yanında imparatorun her yıl Göğe Çıkış Yortusunda gemiden indiği bir de imparatorluk iskelesi vardı. Konstantinos Porfirogennetos'un bu ziyaretle ilgili talimatlarının da gayet detaylı olması bizi şaşırtmayacaktır tabii:

Teodosios Surları.

> Hükümdar [Büyük Saray Limanı'ndan –yn.] gemiye biner ve Altın Köprü'nün önüne kadar gider. Orada karaya çıkar. Kubuklion arkhonları [saray hadımları] genişçe bir bez tutarak halka oluştururlar, imparator onun içine girer ve burada *praipositos tu eusebestatu koitōnos* [baş mabeynci] ona tacını giydirir, zira sakallıların [hadım olmayanların] karşısındayken asla tacını giymez. Arkhonların etrafında daracık bir çember teşkil etmelerinin nedeni de budur. İmparator daha sonra atına binerek oradaki çayırı geçer.

İmparator tacını neden sahilin ortasındaki bu bir tür soyunma odasında giyiyordu ki? Ve neden başkalarının onu tacını giyerken görmeleri yasaktı? Ve kimdi bu "sakallı adamlar"? İlkin şunu anlamalıyız: Bizans'taki bütün memuriyetler, sadece hadımların alınabilecekleri ve hadımların kesinlikle alınamayacağı memuriyetler diye ikiye bölünmüştü. Bir Rhomaios eğer

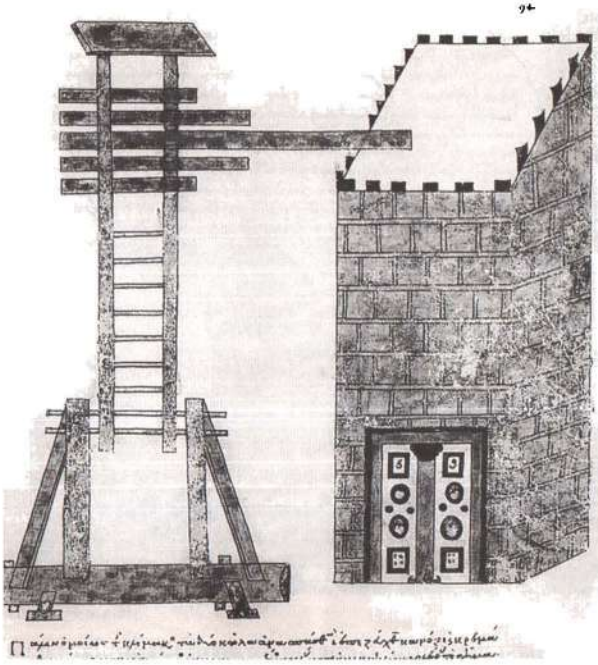

hadım değilse, sakal bırakması gerekirdi. Genelde ilk grup (hadımlara has) memuriyetler sarayla ilgiliydi. O dönemlerde hadımların imparatora kem gözle bakamayacağına inanılmakta olmasıydı. Öte yandan Konstantinos Porfirogennetos da, sarayda, bahar vakti koyun ağılındaki sinekler kadar çok hadım olmasından yakınıyordu.

Kara Surları. Tarih

14. yüzyılda yapılan Mermer Kule, çok daha eski bir şehir tahkimatı sistemine eklenmişti. Şimdi dikkatimizi bu surlara çevirelim. Vali Antemios'un nezaretindeki sur inşaatı 408 yılında Marmara Denizi'nden Haliç istikametine doğru başladı ve 413'te tamamlandı. Ve ancak o zaman Konstantinopolis'te (Roma'yla paralellik kurulan) "yedi tepe"den söz etmek mümkün oldu.

447'de bir deprem, surların önemli bölümünü (toplam 57 kule de dahil) yıktı, üstelik şehir bu sırada Hunların tehdidi altındaydı. Bu yüzden

11. yüzyıla ait Bizans askeri risalesinden kuşatma makinesi çizimi. Marmara kıyısındaki 1 numaralı kule için İoannes Geometris'in yazdığı uzun bir şiir vardır; yıldızlara erişen bir mumla karşılaştırır onu.

devrin valisi Konstantinos ahaliyi tamirat işine sürdü ve tadilat 60 günde tamamlandı. Aynı yıl dış surlar da yapıldı, üstelik bir de hendek kazılmasına girişildi. Bu kazı işi 910.000 metreküp toprak ve çamur kaldırmakla sonuçlandı; 1000 kişi iki yıl boyunca sadece bu işte çalıştı.

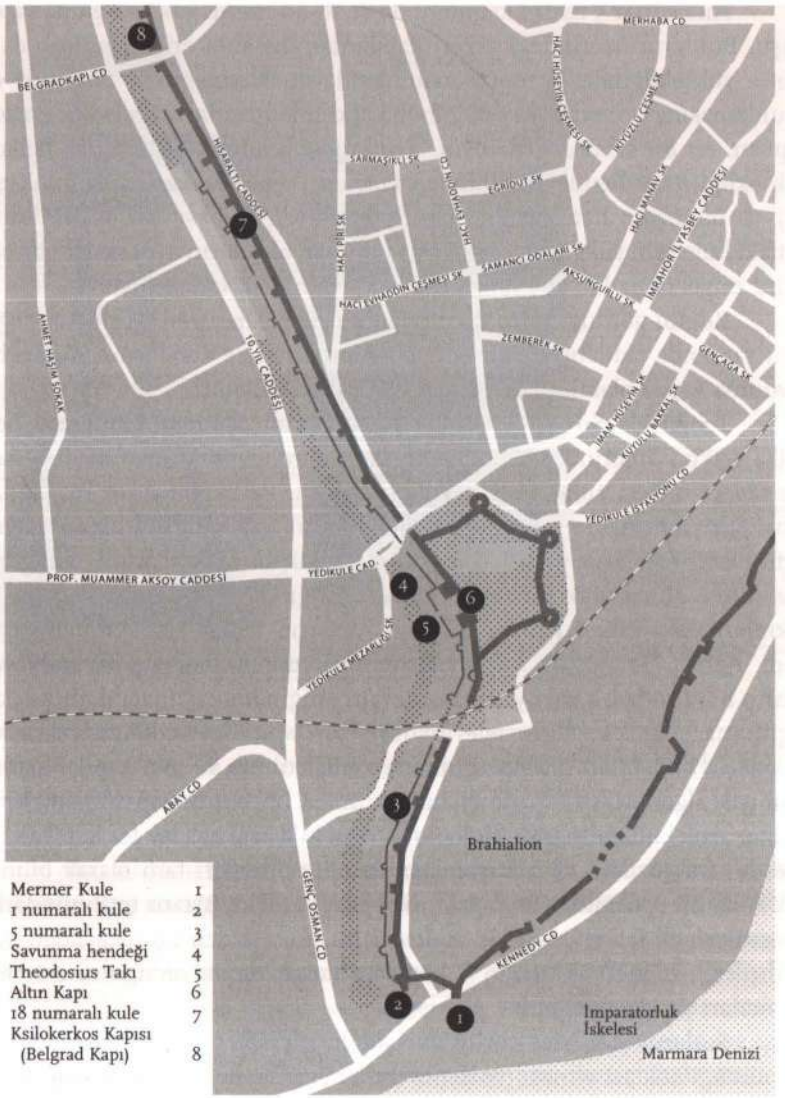
Bu, tahkimatı oluşturan ana yapı üzerindeki son değişiklikti aynı zamanda. Dış surlarda (Blahernai'deki hariç; onlardan daha önce bahsetmiştik) 92 kule bulunuyordu, iç surlarda ise 94 (veya belki başlangıçta 94). Bunların her birinin arasındaki mesafe 55 metreydi; iç ve dış surların üzerindeki kuleler ise çapraz olacak şekilde yerleştirilmişti. Her kule iki katlıydı. Alt kat depo ve kışla olarak kullanılıyordu; üst katlarda ise sapan ve mancınıklar bulunuyordu; bunlar surlardan 400 metre uzaklıktaki düşman üzerinde bile etkiliydi.

Ana surlar 5 metre kalınlığında ve 18-20 metre yüksekliğinde yapılmıştı. Bunların üzerindeki askeri kapılardan dış sura erişiliyordu; o da 8 metre yüksekliğinde, 2 metre kalınlığındaydı. Hendeğin iç tarafında da uzunlamasına 2 metre yüksekliğinde korkuluk duvarları vardı. Bu, en son yapılan, en ön savunma hattıydı. Teodosios savunma sisteminin toplam yüksekliği (yani hendeğin dibinden kulelerin tepesine kadar olan yükseklik) 30 metreydi; hat derinliği ise 65 metreydi. Dahası, birinci ve ikinci hattaki kulelerin yüksekliği, bunlarda bulunan okçuların aynı hedefe birbirlerine engel olmadan atış yapabilecekleri biçimde tasarlanmıştı.

Bugün gördüğümüz elbette sadece yüzyıllar süren tahribatın değil, aynı zamanda tadilatın da bir sonucu. Gerçekten de Teodosios Surları bir savunma yapısı olarak 1724'e kadar tamirat görmüştür!

Teodosios Surları üzerinde 10 ana kapı açılmıştı. Bunların beşi halka açıktı. Önlerinde, hendekleri aşan köprüler bulunuyordu. Beş kapı ise sadece askeri amaçlar için kullanılıyordu. Bu ikinci grup kapılardan şehre giriş normalde mümkün değildi. Ancak yakın tarihli bir varsayım, bütün sivil kapıların yakınlarında birer de küçük "askeri kapı" olduğunu ileri sürer. Buna göre bir tehdit ortaya çıktığında sivil kapılar kapanır ve yakınlarındaki askeri kapılar bu sivil kapıların isimleriyle anılmaya başlardı. Ayrıca, Teodosios Surları Osmanlılar döneminde de savundukları şehrin hayatında bir rol oynamaya devam ettiğinden taşımacılık ihtiyaçları kaçınılmaz olarak kapıların işlevini değiştiriyordu: Bizans döneminde askeri amaçla kullanılan girişler zamanla genişletilmiş ve ana kapılar haline gelmişti, diğerleri ise kapanmış, hatta kimileri büsbütün kapatılmıştı. Kimi zaman artık kullanılmayan bir kapının ismi bile başka, işlek bir kapıya veriliyordu. Bu yüzden, 1453 kuşatmasında olup bitenleri tam olarak bilmek pek kolay bir iş değildir. Dahası kimi kapılar vardı ki, Bizans tarihinin farklı dönemlerinde farklı isimlerle anılıyorlardı. Bu yüzden 19. yüzyıldan beri tarihçilerin bilinen on ismin 8 kapıdan hangisine ait olduğunu araştırıp durmaları şaşırtıcı değildir.

Surların yanı sıra yürüyelim şimdi. Mesafe 5.650 metredir yalnız. Bir nirengi noktası olması (ve deniz ile kara surlarının birleştiği köşe tahkimatı Mermer Kule'yle karıştırmamak) için Marmara Denizi kıyısındaki kara

Altın Kapı bölgesi.

surlarının ilk kulesine, yani 1 **numaralı kuleye** (2) numarasını vereceğiz. Güneyden baktığımızda en uzakta kalan, Tekfur Sarayı'nın (Porfirogennetos Sarayı) önündeki kule ise 96 numara). Ne yazık ki Teodosios Surları'nın Marmara Denizi sahiliyle Haliç arasında kalan kesiti (toplam uzunluğu 637 metre) karayolu ve demiryoluyla bölünmüş, yani burada, surların önü sıra yürümemiz gerekecek.

1 **numaralı kulenin** (2, soldaki krokiye bkz.) burçlarının altındaki mermer bordürün üzerinde şu kitabe okunuyor hâlâ: "Dindar Rhomaioi'nin İsa'ya iman eden hükümdarları Basileios ve Konstantinos kulesi." Aynı kulede, yan kapının kuzey duvarında, üzerindeki isim silinmiş olan şu grafitiyi de görebiliriz: "Yüce Tanrım, ... yardım et. Amin." Bu kulenin hemen yanındaki askeri kapının üzerinde bir hıristogram var –yani, Yunanca khi ve ro harflerinin üst üste getirilmesiyle meydana gelen bir İsa monogramı. Bu kulede da neredeyse bütün diğerleri gibi erken, orta ve geç dönem Bizans (çoğu zaman da Osmanlı) duvar işçiliği katmanlar halinde gözlenebiliyor (yakın zamanlı, kimi tamamen yersiz eklentiler de var elbette).

5 **numaralı kulenin** (3) kitabesinden tek bir kelime kalmış: "otokrat" bu kelime, ama hangi hükümdardan söz edildiği belirsiz.

Yol şimdi bizi bir benzincinin yanından geçirecek; surlara geri dönmek için birazdan Yedikule Mezarlık Yolu'nu tutmamız gerekecek.

Theodosius Takı

Yedikule Kapısına yaklaştık, ama oradan girmeyip sağa döneceğiz. **Bizans savunma hendeğine** (4) inmemiz yahut hendeğin sağ kıyısı boyunca dışarıdan Altın Kapı'ya bakan mezarlığı geçmemiz gerek. Kapıyla aynı sırada devasa Korint sütun başlıkları olan küçük bir **zafer takı** (5, soldaki krokiye ve s. 501'deki plana bkz.) var. Takın içinden geçmek mümkün değil; demir kapılarla kapalı çünkü. Tepesini Latince bir dize süslüyor, ne var ki sadece demir harflerin çakılı olduğu delikleri kalmış bu kitabenin. Şöyle: "Theodosius burayı, bir tirana karşı zaferinden sonra süsledi. Bu altın kapıyı yaptıran [imparatorluğa –yn.] altın çağı getirir." Öyle anlaşılıyor ki I. Theodosius'un yaptırdığı ilk zafer takı bu; imparatorun iktidar mücadelesindeki rakibi Maximus'a karşı kazandığı zafer üzerine inşa edilmiş. (Ancak pek inandırıcı

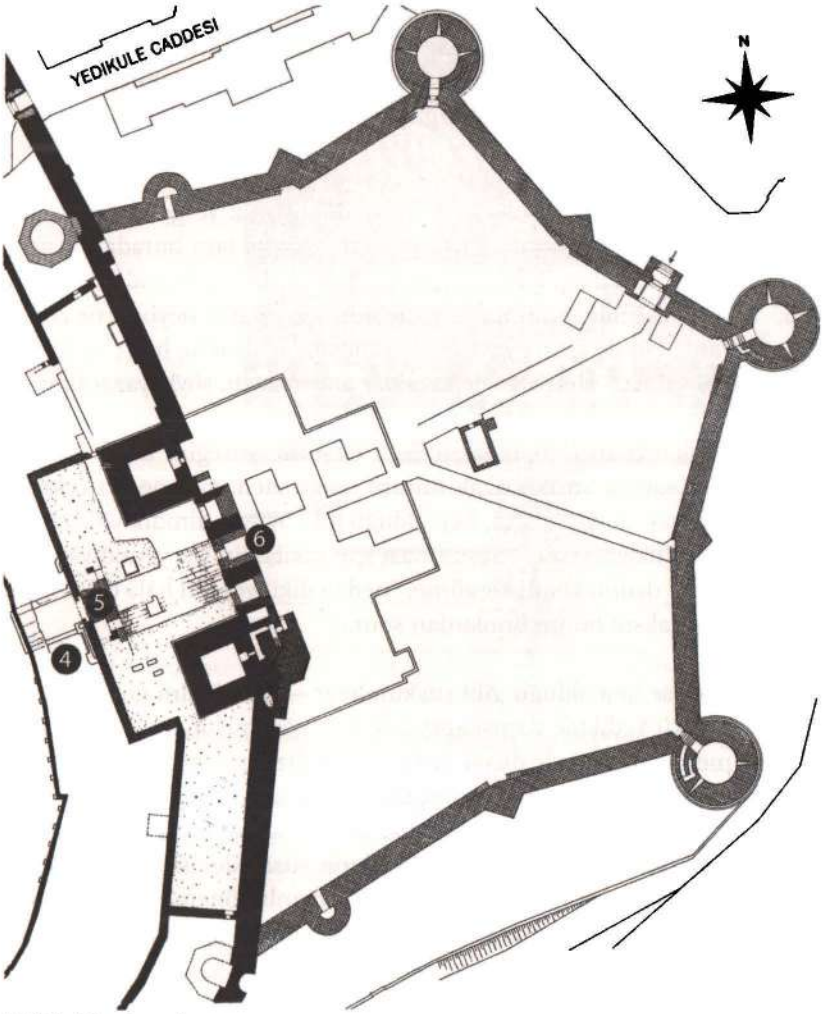

Hendek tarafından Altın Kapının görünüşü.

olmayan başka bir varsayıma göre bu tak, II. Teodosios'un Ioannes'e (Roma Gaspçısı) karşı yaptırdığı, 425'e tarihlenen bir anıt.)

Takın bulunduğu bu yerdeki sur epeyce sonra yapılmış, muhtemelen 9. yüzyılın eseri. Surda, kolonların iki yanında duvar ayakları (pilasterler) görülüyor; bunların üzerinde ise İmparator Nikeforos II Fokas'ın Araplara karşı kazandığı zaferden sonra 965'te yaptırdığı alçak kabartmalar varmış. Kabartmalar çoktan yitip gitmiş, ama pek çok kaynaktaki coşkun tasvirlerden, bunların konularını mitolojiden aldığını biliyoruz. Belli ki antik tapınak ya da saraylardan gelmişler bunlar sura ve burada tekrar kullanılmışlar.

Günümüzde yitmiş ama 17. yüzyıl seyyahlarının görebildiği bu alçak kabartmalar, şehirdeki batıl inançların ne kadar dirençli olduklarını da açıkça gösterir. 1620'de iki İngiliz aristokratı, Arundel kontu ile Buckingham dükü, İstanbul'daki İngiliz eEçisi Sir Thomas Roe'den, Theodosius Takı'ndaki bu şaheserleri elde etmesini istediler. Elçi, sultanın hazinedarına yüklüce bir para ödedi, ama onun yardımıyla bile yerine getiremedi bu görevi: askerler alçak kabartmaları sökmeye başladıklarında mahalle halkı heykellerin efsun-

Yedikule Hisarı'nın planı.

lu olduğunu bağırarak koşturmaya başladı. "Şehrin bu semtinde neredeyse bir isyan kopacaktı," diye yakınır Sir Thomas. Gördüğümüz gibi şehirdeki birçok binayı diktirip efsunladığına inanılan Tianalı Apollonius'un mirası Osmanlı İstanbul'unda bile canlı ve güçlüydü.

Altın Kapı. Kuzey Girişi

Şimdi Konstantinopolis'in girişine dönüyoruz ve gelip geçen arabalardan sakınarak adımımızı atıyoruz içeri. 1204'te tam burada bir grup insan, yağmalanıp tahrip edilen şehirden kaçıyordu; başlarında da patrik vardı: "atının üzerinde, önümüzde gidiyordu; ne yol için heybesi ne cebinde parası vardı, elinde asası ayaklarında sandalları da yoktu, basit bir hitona bürünmüştü yalnız." Honiates de kaçaklar arasındaydı, şöyle yazacaktı:

> Şehirden çıkınca toprağa yüzüstü düştüm, yüreğim acı feryatlarla doldu, sadece surları uzak tuttum sevgimden: zira ne acı çekiyor, ne gözyaşı döküyorlardı, hep olduğu gibi öylece, dimdik yükseliyorlardı oldukları yerde. "Savunması için dikildiğin şey yenildiyse eğer çoktan," dedim kendi kendime, "neden dikiliyorsun hâlâ öyle? Kimi koruyacaksın bütün bunlardan sonra?"

Surlar ise hep olduğu gibi suskundular –şu an bizim gördüğümüz surlar. Bugünkü Yedikule Kapısı epey önemsiz görünüyor, ama batıya doğru birkaç metre gittiğinizde duvar örülmüş bir Bizans kapısının kalıntılarını görebilirsiniz; anlaşılan 9-10. yüzyıllardan kalma bir kapı bu ve o zamanlar ünlü Altın Kapının yanında gündelik, mütevazı amaçlarla kullanılırdı.

Şimdi sağ tarafımıza düşen, kulelerle süslü dev surlara bakalım. Burası, Osmanlı hisarı Yedikule. Buranın Osmanlı dönemi tarihini anlatmayacağız –bu hisarın konumuz açısından önemi, onun aslında eski bir Bizans hisarının yerinde bulunuyor olması.

2 Şubat 1347'de kanlı bir iç savaş devam ederken tahtta hak iddia eden İoannes IV Kantakuzenos, Altın Kapının altındaki bir tünelden, taraftarlarının hazırlıklarını yaptığı şehre girdi. İoannes kendisi şöyle anlatır:

Francesco Zuccarelli'nin Yedikule çizimi, 1686.

Altın Kapıdaki hisar en kuvvetli olandır ve neredeyse ele geçirilmez; hisarın iki kulesi, Bizantion şehir surlarına aittir; bunların arasındaki kapılar şehre açılır. Bu dev kuleler diğerleri gibi değildir, mermer bloklardan yapılmıştır ve bu bloklar birbirlerine öyle ustalıkla geçirilmişlerdir ki yekpare gibi görünürler.

Altın Kapıdaki bu ilk tahkimatlar nasıl görünüyorlardı –bunu bir kenara bırakalım. Burası 14. yüzyılda yeniden yapıldı. Tarihçi Dukas anlatıyor:

İmparator [V. İoannes –yn.] Altın Kapıda inşaat işine başlayıp kapının iki tarafında iki kule diktirdi. Bunlar beyaz mermerden yapılmıştı, ama ne taş ustaları tarafından kesilmişti bu mermerler,

ne de kendi kesesinden ödemişti bunların parasını; tersine, başka muhteşem binalardan getirilmişlerdi: imparator, Bilge İmparator Leon tarafından yaptırılmış olan Ayioi Pantes (Tüm Azizler) Kilisesi'ni, şanlı İmparator Mavrikios tarafından yaptırılmış Tessarakonta Martyres (Kırk Şehitler) Kilisesi'ni ve Büyük Constantinus'tan kalmış Ayios Mokios Kilisesi'nin kalıntılarını yıktırmıştı. Hisar, Altın Kapıdan güneydeki deniz kıyısına kadar uzanıyordu; kaçmak gerekirse diye buraya bir de küçük liman konduruldu.

V. İoannes 1390'da burada torunu VII. İoannes tarafından kuşatıldı; bu arada şehrin her yerinde savaş veriliyordu. Bu rezil ihtilaf, herkes için kötü bitti: gelişmeleri dikkatle gözleyen Osmanlı Sultanı Bayezid bu yeni tahkimatların yıkılmasını emretti. Osmanlılar şimdiden öyle kudretliydiler ki, V. İoannes boyun eğdi. Şehrin vakanüvislerinden biri şöyle anlatır: "İmparator, kuşatıldığı kulenin düştüğü gün son nefesini verdi."

Yedikule Hisarı

Ama iyisi mi, Yedikule'ye girelim. Ben bu satırları yazdığım sırada müze kapalıydı, ama umarım yeniden açıldığında devam edebilirim.

Osmanlıların Yedikule'si eski bir Bizans tahkimatının üzerine yapılmış; ünlü **Altın Kapı** (6, s. 498'deki krokiye ve s. 501'deki plana bkz.) da bu tahkimatın içinde; dahası hisar avlusunun en uzak köşesinde görülebiliyor da. Bu, Teodosios Surları üzerindeki on ana kapıdan en güneydeki, ama diğerlerinden daha eski. Bu kapı, I. Theodosius'un 10 Kasım 391'deki zafer alayı için yapılmış. Surlar ise ancak daha sonra, II. Teodosios döneminde yaptırılıp Altın Kapıya bağlanmış.

Üç açıklıklı devasa kemerin üzerinde, dört filin çektiği bir arabada, dizginler elinde tasvir edilmiş Theodosius heykeli vardı. Yeri gelmişken: gerçekten de filleri vardı imparatorun; bunlar 384-387 arasında Pers kralı olan III. Şapur'un hediyesiydi. Eğer soldaki kuleye girip tepesine çıkarsanız, orada, kocaman bir platform olduğunu fark edeceksiniz kolaylıkla; işte tam orada, bir zamanlar dört fil vardı. Heykel, Osmanlı zamanına kadar kalmış belli ki; Altın Kapıdaki filler de İstanbul ahalisinin hayallerinde derin izler bırakmış. Belki de belli bir Osmanlı efsane-

İoannes Tzimiskes'in Rus Svyatoslav'ı yenmesi üzerine 971'deki zafer alayı (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

sinin sorumlusu, o fillerdi: bu efsaneye göre şehrin kurucusu (Osmanlılar Buzantin derlerdi ona) uyruklarına, kendisinin fil sırtındaki suretine tapmalarını buyurarak Tanrı'yı öfkelendirmiş ve şehir bu nedenle bir veba salgınıyla mahvolmuş.

Ziyaretçiler burada, Marmara Denizi ile kuzeye doğru Teodosios Surları'nın muhteşem manzarasını izleyebilirler. Sonra da hayranlıkla dönebiliriz merdivenlere ve güney tarafındaki girişin kemerinden içeri girebiliriz (diğer girişe duvar örülmüş).

Burası, Bizans'ı yaklaşık 200 yıl boyunca yönetecek Makedonya Hanedanı'nın kurucusu olacak Basileios adlı hakkında pek az bilgi bulunan köylünün şehre girdiği yer olabilir. Gerçekten de onun oğlu VI. Leon şöyle diyecekti: "Basileios Altın Kapı nam yerin iki tarafındaki kapılardan birinden değil de, sadece tören alaylarında açılan bu Altın Kapı'nın ta kendisinden girdi şehre –işte böyle oldu." Bu belli ki bir uydurma, ama Basileios'un daha sonra başına gelenleri yazalım biz gene de.

Bugün Yedikule'nin güney kısmının bulunduğu yerde bir zamanlar Ayios Diomedes Manastırı bulunuyordu; Basileios'un Konstantinopolis'teki ilk gecesini geçirdiği yerdi burası. Theophanes Continuatus metinlerinde bu yolculuk şöyle anlatılır:

Ioannes Kantakuzenos.

Saltanat şehrine seyahat yaptı, Altın Kapıya vardı ve akşama doğru oradan girdi. Yakınlardaki kutsal Martir Diomedes Manastırı'na yaklaştı ve yol yorgunluğuyla kimseye sezdirmeden manastırın basamaklarında gecelemek üzere yerleşti. [O gece] Manastırın başkeşişinin rüyasına Martir Diomedes girdi ve ona, dış kapıya çıkıp Basileios'u ismiyle çağırmasını ve içeriye almasını buyurdu, zira o, Tanrı tarafından vaftiz edilmiş imparatordu ve manastırı restore edip genişletecekti. Başkeşiş ilkin, bunun zihninin bir oyunu olduğunu düşündü, ama tekrar uykuya dalmak için yattığında aynı şeyleri görüp işitti. Bitkin ve uyku mahmuru, hatta hâlâ yarı uykudaydı ki şehit üçüncü defa göründü ve bu defa yumuşak ve dostça buyurmayıp sertçe emretti, üstelik talimatları yerine getirilmediği takdirde elini kamçısına atmaya da hazırdı. Başkeşiş ancak o zaman zorlukla kalktı ve gözlerinden uyku akarak dış kapıya gidip "Basileios!" diye seslendi. Cevap hemen geldi: "Buyurun efendim, bu kulunuza ne emrediyorsunuz?" Başkeşiş onu manastıra aldı; Basileios kirli ve toz toprak içinde olduğundan ona büyük bir insan sevgisiyle yaklaştı. Basileios da ondan, kendisini hizmetine girebileceği bir asilzadeye göndermesini rica etti.

Başkeşiş onu gerçekten de, Tefilitzes adında önemli bir memurun yanına gönderdi; bu memurun vazifesi şehir surlarının durumunu gözlemekti ve bu yüzden manastırı da sık sık ziyaret ederdi. Böylece Basileios'un tahtta sona erecek olan kariyeri başladı.

Ama biz Altın Kapıya dönelim. Bekçiden yandaki küçük kapıyı açmasını rica edip buradaki kemerden geçebilirsiniz. Kapının dış tarafında önünüzde serilecek olan manzara, Kantakuzenos'un sözlerinin doğruluğunu kaybetmediğini gösterir: kemer asırlar önce yapılmıştır, dilimleri öyle yakındır ki birbirine ustura bile geçmez aralarından.

Altın Kapıyı, zafer alayıyla geçen imparatorun gördüğü gibi görüyoruz. Fark şu ki, bu alayın geçmesi için en ortadaki, en yüksek açıklıklı kemer kullanılıyordu, oysa buraya duvar örülmüş şimdi. Yeri gelmişken, burası hep aynı amaçla kullanılmış; "şehir" kelimesi hem Latince, hem de Yunanca dişil, fetihçi imparatorun onunla münasebeti de buna gönderme yapar. Bulgar Hanı Krum'un 813'te ordusuyla birlikte Konstantinopolis surlarına yaklaşırken "kargısını Altın Kapıya saplamakla" tehdit etmesi boşuna değildi.

Nikeforos Fokas, korkunç ölümü yüzünden çokları tarafından aziz sayılırdı.

İmparator Herakleios Perslere karşı kazandığı büyük zaferi 629'da burada kutlamıştı; I. Basileios 873 ve 879'da Arap kuvvetlerine karşı kazandığı zaferleri burada kutlamıştı (şehre nasıl geldiğini hatırlıyoruz); İoannes Tzimiskes Rus Svyatoslav'ın yenilgisini 971'de burada kutlamıştı; II. Basileios 1019'da Bulgar Krallığı'nın çöküşünü burada kutlamıştı, ve saire. Bu tören alayları, benzeri görülmemiş muhteşem şeylerdi. Beş buçuk kilometrelik güzergâh, bin yıl boyunca hiç değişmeden kalmıştı. Tahtı gasp eden Nikeforos II Fokas'ın 16 Ağustos 963'te şehre girişine bakalım mesela:

> Hükümdar gemisiyle Altın Kapının önüne demirledi. Yediden yetmişe bütün şehir ellerinde kandiller ve tütsülerle onu karşılamaya geldi. Nikeforos karaya çıktı ve bir ata bindi, sonra dış surlardan geçti ve Abramites Manastırı'na döndü; burada gecenin üçüncü devriyesinde imparator urbalarına büründü ve at sırtında Altın Kapı'nın ana kemerinden ilerledi; kapının orta yerine geldiğinde durdu. Hipodrom birliklerinin ikisinin temsilcileri burada dikilmiş haykırarak selamlıyorlardı onu: "Hoş geldin Nikeforos, Rhomaioi'nin hükümdarı! Hoş geldin, Nikeforos, Rhomaioi'nin büyük efendisi!"

Muzafferin törenle karşılanışı (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

Bu selamlamalar sonu gelmezcesine devam etti.

Bu da, aynı Nikeforos Fokas'ın 965'te artık meşru bir imparator iken şehre girişini anlatıyor:

> Şehrin eparkhı Altın Kapıdan Halki'ye kadar her şeyi sarmaşıklar, biberiyeler, mersinler, güller ve diğer çiçeklerle, muhtelif lüks kumaşlarla ve kandillerle süsletmişti; sokaklara taç yaprakları serpilmişti. Altın Kapının önündeki açıklık alanda en seçkin esirleri ve yağmalanan malları sergilemek için açık otağlar kurulmuştu. Bütün bunlar, azametli Altın Kapının kanatları boylu boyunca açıldıktan sonra oradan saraya taşındı. İmparator altın yaldızlı bir tunik içinde, belinde kılıcıyla beyaz bir savaş aygırının üzerindeydi; aygırın koşumları mücevherlerle süslüydü; imparator sağ elinde hükümdarlık asasını kaldırıyordu. Kapının tam önünde atından indi, doğuya doğru üç defa eğildi, sonra tekrar atına atladı ve azametli Altın Kapı'nın içinden ilerledi. Burada kendisine değerli taşlar ve incilerle süslenmiş altın bir taç sundular; imparator tacı aldı ve koluna astı. Bunun arkasından demes methiye şarkıları söylemeye koyuldu ve tören alayı başladı.

12. yüzyıl itibariyle imparatorların şehri boydan boya yürüyecekleri tören alayları kuracak kaynakları kalmamıştı, bu yüzden kutlamalar Hipod-

Aziz Diomedes başkeşişi uyandırıp Makedonyalı Basileios'u içeri almasını buyuruyor.

rom'la sınırlanıyordu. Ancak bu kapının gördüğü son tören alayı, Mihael Paleologos'un Latinlerden geri kazandığı Konstantinopolis'e geri dönüşü üzerine 15 Ağustos 1261'de yapılan alaydı. Bu törene şahit olanlardan biri şöyle yazar:

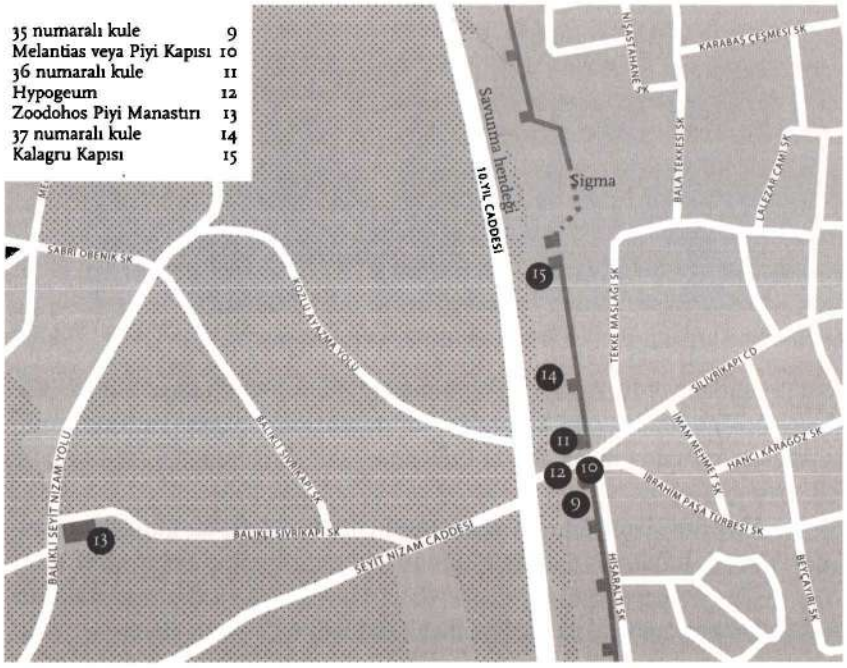
> Ve Altın Kapı ağır ağır açıldı ve imparator, böyle bir güne hiç uymayacak hükümdar mağrurluğunu bir yana bırakıp şehre yaya girdi. Gün ortasıydı, güneş tepedeydi ve dayanılmaz sıcaktı, ama kalabalığın coşkusu yakıcı sıcağı bile alt etmişti.

Sonra, bu tören alaylarının devri bitti ve dev kemerler ağır ağır tuğlalarla dolmaya başladı. Dışarıdan bakıldığında bu şekilsizleştirmenin üç aşamasını seçmek mümkün. Yeri gelmişken, kuzey kemerine ilk olarak 14. yüzyılda duvar örüldü.

Ksilokerkos (Belgrad) Kapısı ve Piyi Kapısı (Silivrikapı)

Altın Kapı ile en yakın komşusu Ksilokerkos arasında yaklaşık 666 metre var. Surlar da, kuleler de (on kuleden sekizi) iyi durumda. 18 **numaralı kule** (7, s. 498'deki krokiye ve s. 501'deki plana bkz.) üzerinde tuğlaya kazılı şu kitabe okunuyor: "*Leon ve Konstantinos.*" Bu, 19 numaralı kulede de tekrarlanıyor.

Surların üzerindeki kitabeler genelde de bu şekilde birbirini tekrar eder. İmparatorlar, her fırsatta muhteşem sıfatlarla donatırlar kendilerini,

Teodosios Surları'nın Mesoteikhion (Orta Sur) bölümü.

ama aslında bunlar sadece, söz konusu kulenin o imparator zamanında dikildiğini ya da tamir edildiğini gösterir. Ben, okuru bu görkemli sıfatlarla yormayacağım, sadece en ilginç olanlarını nakledeceğim.

Bizans'ın **Ksilokerkos Kapısı** (8, krokiye bkz. s. 498) bugün **Belgrad Kapısı** adıyla biliniyor. Başlangıçta askeri bir kapıydı bu, ama çok geçmeden sivil amaçlarla da kullanılmaya başlandı. Bu kapıyla rabıtalı kasvetli kehanetler vardır şehirle ilgili. Arap tehdidinin zirvesinde yazılmış olan Pataralı Pseudo-Methodios'un vahiylerinde şöyle denir: "İsmail gelecek ve çadırını Biza'nın karşısında kuracak ve harp edecek ve Ksilokerkos Kapısını parçalayacak ve Boğa Meydanı'na [Forum Tauri] girecek." 1189'da İmparator İsaakios II Angelos, haçlıların şehre tam da bu Ksilokerkos Kapısından gireceklerine dair bir kehanet duydu (bu sırada saldırıya hazırlanıyor değillerdi ama). Hükümdar,

kapıya duvar örülmesini buyurmakta tereddüt etmedi; kapı da 1346'ya kadar böyle kaldı. Gerçi kehanet bir anlamda doğru çıktı: yalnız Latinleri ve Türkleri şehre yönelten düşman, İmparator V. İoannes'in oğlu, babasına isyan etmekten bir gözü oyulmuş bulunan asi IV. Andronikos'tu. 12 Ağustos 1378'de Ksilokerkos Kapısından girdi şehre ve babasıyla kardeşini zindana attırdı.

Yolunuza devam etmeden önce, kökeni veya amacını bilmediğimiz muhteşem ve zarif mermer levha yığınına da dikkat edin.

701 metrelik bir sonraki kesit de iyi korunmuştur; bunun üzerinde 11 kule bulunmaktadır (30 ve 31 numaralı kuleler arasında küçük bir "askeri kapı" var). 35 **numaralı kulenin** (9, krokiye bkz. s. 510) iç duvarlarında bir kitabeyle karşılaşıyoruz, daha doğrusu çoktan sökülmüş metal harflerin mermerde bıraktığı deliklerle: "Zoodohos Piyi'nin bu mukaddes kapısı, mümin hükümdar İoannes [VIII Paleologos] ile karısı Maria Paleologos'un saltanatı sırasında, 1438 mayıs ayında Manuel Briennios'un çabaları ve kaynaklarıyla tamir edilmiştir."

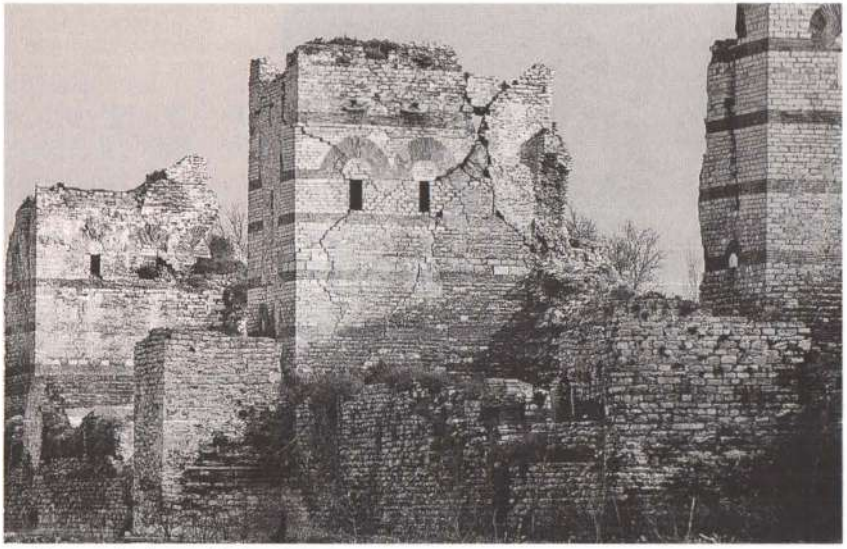
Savunma surlarının tamiratı tam anlamıyla stratejik bir iş olduğu halde kimi "sponsorlar" tarafından görüldüyse eğer, imparatorluk demek ki gerçekten berbat bir durumdaydı! İmparatorluğun bundan sonra sadece 15 yıl yaşayabilmiş olması, hiç şaşırtıcı değil.

Bu kule, Silivrikapı'nın, yani Bizans'ın **Melantias veya Piyi Kapısı**nın (10, krokiye bkz. s. 510) güney kesiminde. Bu kapı, şehrin sakinlerinin Zoodohos Piyi Manastırı'na ana giriş yeriydi. Konstantinopolis, Latin idaresinden 25 Temmuz 1261'de tam da bu kapıda, beklenmedik şekilde kurtulmuştu. En azından altı yazar anlatır o gece olan olayları, ama birçok önemli ayrıntıda ihtilaf içindedirler bunlar. Ancak hepsi de, İznikli Kumandan Aleksios Strategopulos'un, büyük çoğunluğu bozkırdan toplanmış paralı askerler olan 800 kişilik küçük bir kuvvetle yaklaşırken şehri ele geçirme niyeti olmadığında hemfikirdirler; aslında sadece, basit bir keşif misyonuna çıkmıştı. Ama ansızın, Region muhitinde buğday hasadı yapan Bizanslılardan, şehirdeki bütün Latin garnizonunun Karadeniz'deki Dafnousia [Kefken] Adası'na saldırmak için Venedik gemilerine binerek ayrıldıklarını öğrendi.

Sözü tarihçi Pahimeres'e verelim:

Aleksios saldırmaya karar verdi, ama sonra durup düşündü: hakikaten de, böyle küçük bir kuvvetle, dev orduların bile fethedemediği böyle bir şehri alabilir miydi? Tereddüt etti, planından vazgeçti, ama sonra tekrar kazandı cesaretini ve gece, düşman hiçbir şeyden şüphe etmezken, aniden harekete geçmeye karar verdi: merdivenleri sessizce surlara dayayacak, muhafızları aşağı atacak, Zoodohos Piyi Kapısını açacaktı; böylece gece sessizce yaklaşmış olan İznik kuvveti, kilitleri kaldırılan kapılardan içeri girebilecekti. Kararlaştırılan gece gelip çattığında bir grup şehirli hiç sezdirmeden büyük bir dikkatle tırmanmaya başladılar. Aleksios, Zoodohos Piyi Manastırı'nın yanında bekliyordu, askerleri de büyük bir sessizlik içinde kararlaştırılan sinyali: yani surun tepesinden imparatora bir selam haykırışını bekliyorlardı. Şehirliler birbiri ardınca tırmandılar yukarı ve derhal uykudaki İtalyan muhafızlara rastladılar; bunların bir kısmını uykudayken bacaklarından hançerlediler ve surlardan aşağı attılar; kaçmaya davrananları da alarm vermeye fırsat bulamadan yakalayıp öldürdüler. Zoodohos Piyi Kapısına geldiklerinde kapının taşla örülmüş olduğunu gördüler. Bu taşlardan yeterincesini kaldırıp geçilebilir hale getirdiler kapıyı ve sonra pirinç sürgüleri kaldırıp açtılar. Şehirlilerden biri, Lakeras adında bir rahip surun tepesine tırmandı, yalnız öyle çok korkmuştu ki adam sesi çıkmıyordu, surlar sallanıyormuş, dahası imparatora selamla haykıracak olsa düşecekmiş gibi geliyordu ona. Ama diğerleri uyarınca titreyen bir sesle haykırdı, yukarıdakiler ve aşağıdakiler de bağırarak destek verdiler ona ve bu ses gümbürdüyordu adeta. İmparatorun işaret bekleyen adamları bu haykırışı işitince gizlendikleri yerlerden fırladılar, dosdoğru kapıya koştular ve içeri daldılar.

Başka bir anlatıma göre ise Konstantinopolis sakinleri, Strategopulos'a Zoodohos Piyi Manastırı'ndan başlayan bir yeraltı geçidi gösterdiler. Bu yoldan geceleyin 50 savaşçı girdi surlardan içeri ve muhafızları temizlediler, sonra diğer yoldaşlarını aldılar içeri. İlk bakışta bu anlatım romantik bir hikâyeyi andırıyor; ama birkaç on yıl önce Piyi keşişleri tarihçilere, gerçekten de surların altından geçen gizli bir tünel gösterdiler,

Teodosios Surları bugün bile büyüleyicidir.

ama yeraltı suları araştırmacıların bu efsaneyi doğrulamasına mani oldu. O zamandan beri de akademik yayınlarda bu doğrultuda bir araştırma yayınlanmadı.

Aynı kapının 36 **numaralı kuzey kulesinde** (11, krokiye bkz. s. 510) şu kitabe kazılı: "İsa adına hükmeden Basileios ve Konstantinos kulesi." Bundan anlaşılan şu: 26 Ekim 989'daki korkunç depremin ardından onarılmış kule –o deprem ki, Diyakoz Leon'un sözleriyle, "Bizantion'un kulelerini yerle bir etti."

Eğer ön kapıdan geçtikten sonra ana kapıya girmeden sola dönersek, 46 numaralı kulenin altındaki surların arasında kalan boşlukta tek başına duran ve 4. yüzyıl sonlarında veya 5. yüzyıl başlarında inşa edilmiş bir erken Bizans dönemi mezar mahzeni, **"hypogeum"u** (12) görebiliriz. Ancak giriş kapalı; lahitleri ve freskleri görmek mümkün olmayacak.

Şimdi Silivrikapı'ya dönelim ve çıkalım surların dışına. Kapının bir kilometre kadar batısında **Zoodohos Piyi Manastırı** (13, krokiye bkz. s.

Meryem'in yaşam bağışlayan kaynak olarak temsil edildiği ikonalar, 14. yüzyılda yaygınlık kazandı. Bu ikona 1675 tarihli.

510) var. Eğer Seyit Nizam Caddesi'nden yürürseniz çok geçmeden yol üçe ayrılır; siz ortadakinden devam edin ve çatalı geçer geçmez sola dönün. Sol tarafınızda Balıklı Ayazması'nı göreceksiniz. Bu semt de Balıklı adıyla bilinir, ne var ki bu ismin balık bolluğuyla bir ilgisi yok. Hıristiyanlar da Müslümanlar da asırlar boyunca, manastır bölgesinde hâlâ akmaya devam eden pınarın bir mucize kaynağı olduğuna inanmışlardır. Bizanslılar buraya bir de kitabe koymuşlar, şöyle: "İhtirasın ateşiyle dayanılmaz kavrulan ben, ey mukaddes mucizelerin yaşayan kaynağı, selametin diri pınarından içmek için burada senin için bir su teknesi yaptırdım."

Bütün şehir rehberlerinde bu manastırla ilgili aynı hikâyeyi bulursunuz: burada yaşayan bir keşiş, tavada balık kızartırken Konstantinopo-

II. İustinianos'un tören alayı; Selanik'te bir fresk.

lis'in düştüğü haberini işitmiş. Keşiş, ancak tavadaki balıklar sıçrayıp suya kendini atarsa buna inanacağını söylemiş. Tahmin edebileceğiniz gibi balıklar da aynen öyle yapmışlar; hâlâ yüzermiş bunlar kaynak yerinde, üstelik bir tarafları kırmızıyken, diğer tarafları keşişin tavasında kızardığından kahverengiymiş. Ama, heyhat! Şahsen gidip baksanız, balıkların iki tarafının da kırmızı olduğunu göreceksiniz. Tava hikâyesi daha sonraki bir tarihte uydurulmuş olabilir, ama kaynak yerinde antikçağda bile balık olduğuna şüphe yok. Örneğin 1390'da bir Rus hacısı şöyle yazmış: "Konstantinopolis'in batısına, kırlara gidin; orada Piyi adında bir manastır, manastırda da kutsal bir su ile kutsal balıklar var."

Su teknesi (sadece su teknesi değil, içindeki su da) ve buradaki mezarlıkta bulunan bir İustinianos sütun başlığı, o eski kutsal mekândan kalan biricik şeyler. Manastırın Bizans kaynaklarındaki tasvirlerine inanacak olursak belki serviler de, asırlar önce yükselmiş burada ve günümüzde de büyümeye devam ediyorlar.

Başkentteki en popüler hac mekânlarından biriydi burası! Paskalyadan sonraki ilk cuma günü izdiham olurdu; çağdaşlardan birinin dediğine göre "arı kovanı gibi" kaynardı kalabalık. İmparator pınara at sırtında gelirdi, hacıların geri kalanı ise yalınayak. Ne yazık ki Osmanlılar 1422'de

şehri kuşattıklarında II. Murad ordugâhını manastırda kurdu ve pek az şey kurtulabildi yok olmaktan.

Manastırı yeniden kurma müsaadesi ancak 1727'de bahşedildi; gerçek anlamda inşaat ise 1833'te başladı. Manastırın avlusu Yunanca harflerle yazılmış Türkçe kitabeler taşıyan mezar taşlarıyla döşeli. Böyle Hıristiyanlar da yaşıyordu Osmanlı İmparatorluğu'nda.

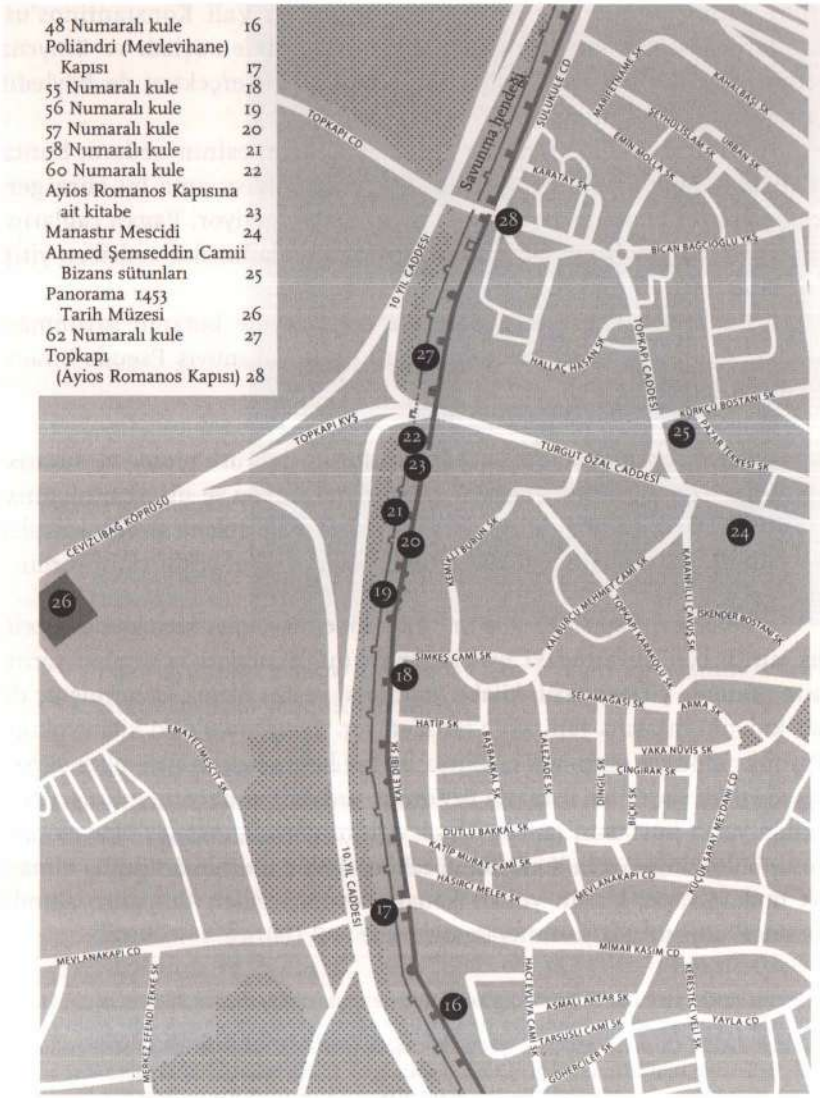
Poliandri (Mevlevihane) Kapısı

Ama surların dışına dönelim biz. Bir sonraki mesafe 896 metre. 37 **numaralı** (14, krokiye bkz. s. 510) kulenin dişlerinin hemen altındaki kitabeye göre: "Leon, asa taşıyıcısı Konstantinos ile birlikte, tamamen yerle bir olmuş bu kuleyi diktirdi." Bu olay büyük bir olasılıkla 740 depreminden sonra oldu.

Biraz daha kuzeye doğru, başka bir kuleyi daha geçtikten sonra Üçüncü Askeri Kapı, veya **Kalagru'nun** (15) kalıntılarını bulacağız. Burası tamamın harabe, sık otlar ve çalılarla örtülü. Kalagru Kapısının ardından surlar içeri doğru bükülüyor (buraya, benzediği Yunanca harften ötürü Sigma deniliyor). VI. Leon'un nihayet bir oğlu olacağını haber veren Münzevi Genç Eufrosine, bu surların hemen dışında, "döşeksiz, demir zincirlerle örtülü havasız bir kulübede" yaşardı. Bu kadın, I. Romanos'a da iktidara geleceğini söylemişti; Romanos bu yüzden hükümdar olduktan sonra zırhının altına her zaman aslında Eufrosine'ye ait paçavraları giyecekti.

Yolumuz üzerinde dikkate değer bir sonraki kule, 48 **numaralı** (16, krokiye bkz. s. 517). Kitabesinde şöyle yazıyor: "Tanrının kutsadığı hükümdarlar Leon ve Konstantinos'un talihi eksik olmasın." Demek ki IV. Leon ve VI. Konstantinos'un ortak hükümdarlıkları sırasında (775-780) kazınmış bu kitabe de.

Sıradaki, eskiden **Poliandri** (17) (yani "kalabalık") adıyla bilinen Mevlevihane Kapısı. Bir Bizans efsanesine göre 447 depreminden sonra Teodosios Surları, iki taraftan birbirlerine doğru yaklaşan iki *demes* ekibi tarafından onarılmış. Blahernai'den güneye doğru Maviler geliyorlarmış, Altın Kapı'dan kuzeye, onlara doğru da Yeşiller. Sekiz bin kişi aynı anda çalışıyormuş. Poliandri Kapısı, onların birleştikleri

48 Numaralı kule 16
Poliandri (Mevlevihane) Kapısı 17
55 Numaralı kule 18
56 Numaralı kule 19
57 Numaralı kule 20
58 Numaralı kule 21
60 Numaralı kule 22
Ayios Romanos Kapısına ait kitabe 23
Manastır Mescidi 24
Ahmed Şemseddin Camii Bizans sütunları 25
Panorama 1453 Tarih Müzesi 26
62 Numaralı kule 27
Topkapı (Ayios Romanos Kapısı) 28
Savunma hendeği
TOPKAPI CD
10 YIL CADDESI
TOPKAPI KVŞ
TURGUT ÖZAL CADDESI
ÇEVIZLIBAŞ KÖPRÜSÜ
TOPKAPI CADDESI
KARATAY SK
HALLAÇ HASAN SK
BIÇAN BAĞCIOĞLU YKŞ
KÜRKÇÜ BOSTANI SK
PAZAR YERI SK
KEMIKLI BURUN SK
KARAMANLI CAVUŞ SK
İSKENDER BOSTANI SK
KALBURCU MEHMET CAMI SK
SIMKES CAMI SK
SELAMAGASI SK
ARMA SK
HATIP SK
VAKA NÜVIS SK
ÇINGIRAK SK
KALE DIŞ SK
KALEZOZ SK
DUTLU BAKKAL SK
KAYIP MURAT CAMI SK
HASIRCI MELEK SK
MEVLANAKAPI CD
MIMAR KASIM CD
ASMALI AKTAR SK
TARSUSLU CAMI SK
GÖNÜLLÜLER SK
YAYLA CD
EMAYE MÜZESI SK
MERKEZ EFENDI TEKKE SK
ŞEHIT ŞEVKI BEY SK
ŞEHIT ŞEVKI BEY CD
ŞEHIT ŞEVKI BEY SK
ÜÇGÜL KAPAT MEYDANI CD
ŞEHIT ŞEVKI BEY SK
ŞEHIT ŞEVKI BEY

yerde açılmış. İmparator ise bu işin başındaki Vali Konstantinos'un popülaritesini çok kıskanmış: "Onu putperestlikle suçladı ve Smyrna [İzmir] piskoposu sıfatıyla sürgüne gönderdi." Gerçekten de böyledir Vali Konstantinos'un akıbeti!

Bu hikâyeye göre kapıya "kalabalık" denmesinin nedeni, bunca kalabalık ekiplerin buluştuğu yerde açılmış olması; ama bu isim gerçekte kapının hemen karşısındaki mezarlıktan geliyor. Pagan çağlarında şehrin içine defin yasaktı; ama Hıristiyanlıkla birlikte tedricen yitip gitti bu âdet.

Bu kapıya Rhesium dendiği de olur. 1453'te buranın savunması Paul ve Antonio Troilus kardeşlere verilmişti. Vakanüvis Pseudo-Sfrantzes'in[1] sözleriyle:

> Şehrin bu kısmı bilhassa tehlike altındaydı. Türk piyade ve süvarisi gece gündüz yiğitçe akınlar yapıyorlardı surlara ve sık sık tırmanmaya da yelteniyorlardı, ama her defasında aşağı atılıyor ve ağır kayıplar veriyorlardı. Tırmandıkları merdivenler ise içeri çekilip kırılıyordu.

Poliandri Kapısı, Bizans'ın farklı dönemlerinden kitabelerle bezeli. Dış surun batı duvarındaki *tympanum*'da (tuğla sıralarıyla yapılan yarım daire şeklinde yüzey) kazılı kitabe (silinmiş) ve süs olarak kazınmış üç de haç, kulenin inşasına yani 413'e tarihleniyor. *Tympanum*'daki kitabe okunmuyor ama kalan parçalara bakılırsa bu bir heksametron yani altılı vezinmiş. 843'ten sonra bir ikonayla örtülmüş ve tabii bu da yitip gitmiş. Altılı vezinle yazılı kitabenin (ancak klasik eğitim görmüş olanlar okuyabilirdi bunu) bulunduğu yerin herkesin görebileceği bir resimle örtülmüş olması çok tipik. Çapraz kirişin yukarı kenarı boyunca giden timpanın altında Yunanca, altılı aruzla yazılmış iki dize var:

1 Bizans devlet adamı ve tarihçi Georgios Sfrantzes'e (1401-1478) atfedilen iki eser vardır. Hacmi küçük olan *Chronicon Minus*, büyük olan ise *Chronicon Majus* diye tanınır. Ancak daha sonra yapılan çalışmalar sonucu *Chronicon Majus*'un 1585'te ölen Monemvasia (Menekşe/Menevşe) Metropoliti Makarios Melissenos tarafından yazıldığı ve kitaba temel olarak Sfrantzes'in *Chronicon Minus* diye bilinen eserinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle de Makarios Melissenos'e ve yazdığı esere *Pseudo-Sphrantzes* (Sahte-Sfrantsez) denilmeye başlanmıştır –ed.n.

Poliandri [Mevlevihane] Kapı'sında birkaç Bizans sembolü de bulmak mümkün; bunlar katmanlar halinde ve farklı dönemlerde yapılmış.

> Yüzü aydınlığa dönük hükümdar için / [Vali] Konstantinos altmış günde bu sura yeni bir sur ekledi.

Mevzu, 447'deki depremin tahribatı. Aslında kaynaklar üç aydan söz ederler ama bu da çok kısa bir süre; ama iyisi mi, onu bu küçük sahtekârlığından ötürü bağışlayalım.

Aşağıdaki çıkıntılı kornişte ise bir başka kitabe var:

> Teodosios Surları'ndaki bu dış kule, mümin hükümdarlarımız İustinios ve Sofia ile her ikisi de mümin hükümdarlarının hizmetkârları olan soylu *spatharios* [imparatorluk muhafızı] ve *sakellarios* [hazinedar] Narses ve de inşaata nezaret eden Stefanos tarafından onarıldı.

Tadilat, belli ki, 14 Aralık 557'deki korkunç deprem yüzünden zorunlu hale gelmişti.

İustinios'un inşaat faaliyetlerinin yerel halktan pek az destek bulduğunu da söylemeliyiz. Örneğin Konstantinopolis'te deniz feneri inşaatına girişti̇ğinde şehirde bir el ilanı dağıtılmıştı; bu el ilanında imparatora, o yeni yaptırdığı fenerin tepesine çıkması tavsiye ediliyordu, böylelikle imparatorluğunun nasıl bir sefalet içinde olduğunu görebilirdi. Sofia da 573'te kocasıyla birlikte ortak hükümdar oldu –demek ki kule, bu tarihten sonra tamamlanmış; muhtemelen İustinios artık delirmişken. Kapıdan girersek eğer, iç ve dış kapılar arasındaki yan duvarda, sağda, göz hizasından biraz yüksekte başka bir kitabe görürüz: "Talih daima, mukaddes hükümdarımız Konstantinos'tan yana olsun."

Meşum ikona kırıcı Konstantinos Pogonatos (Sakallı) yazdırmış bu dileği; Bizans'a felaketler getiren 8. yüzyıl ölçülerine göre epey başarılı bir imparatordu kendisi.

Yıkımın İvmesi Artarken

Kuzeye doğru yürümeye devam edelim (bir sonraki kapıya 931 metre var). Çok geçmeden surlara paralel bir karayolunun tünele indiği yere denk geleceğiz. Mevlevihane Kapısından itibaren dördüncü kule, yani 54 **numaralı kulenin** (18, krokiye bkz. s. 517) batı tarafında, mazgal siperliklerinin altında nadir bulunan tür (zira kimseye methiye yok) bir kitabe var: "Rabbimiz İsa, şehrimizi huzurlu ve yenilmez kıl, düşmanlarının gazabını alt et." Sonraki iki kulede, 55 (19) ve 57 (20) numaralı kulelerdeki kitabeler sırasıyla Leon'a ve Konstantinos Porfirogennetos'a atfedilmiştir. Bu ikincisi epeyce beklenmedik, çünkü hayatın tören boyutuyla ilgili başlıca kaynağımız olan Konstantinos Porfirogennetos tahkimat işlerine pek bulaşmamıştı.

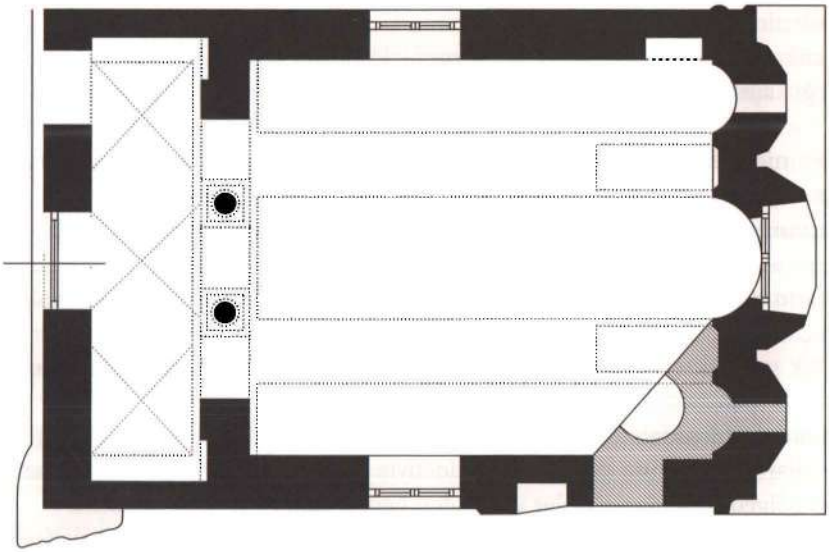
Galiba surların önündeki bu yürüyüşümüzün en dramatik kesiti, Dördüncü Askeri Kapıyı ziyaretimiz olacak. 58 **numaralı kuleye** (21) biraz daha yaklaşırsak etrafımızda Osmanlıların toplarından fırlatılan taş güllelerin parçalarını göreceğiz. Geniş bir cadde olan Millet Caddesi'ne vardığımızda (60 ve 61 numaralı kulelerin arasında suru kesen bir tramvay

hattı geçer bu caddeden) bu tramvay yolundan şehre dönelim, 60 **numaralı kulenin** (22 krokiye bkz. s. 517) yanından geçelim ve surların iç tarafında patika boyunca hafif rampadan tırmanalım. Çok geçmeden bir yarık göreceğiz surda; oradan kolayca, dış ve iç surlar arasındaki açıklığa geçebiliriz.

Ot bürümüş, gözlerden ırak bir yer burası. Açıklığın dibinde yatan dev mermer levhadaki **kitabe** (23) (ortasında kocaman bir haç var) şöyle: "Ayios Romanos'a giden kapı." Bir Türk araştırmacı, bu kitabeye dayanarak, buranın Ayios Romanos Kapısının bulunduğu yer olduğunu ileri sürmüştü; 1453'te en sert çarpışmaların olduğu kapıydı bu. Ne var ki bu iddia, Osmanlıların Konstantinopolis kuşatmasıyla ilgili bütün coğrafya bilgimizi gözden geçirmemizi gerektirir. Bu teori zamanla yaygınlık kazanabilir, ama şimdilik geleneksel görüşten şaşmayacağız. Dış dünyadan kopmuş bu küçük toprak parçasına ne isim verirsek verelim, o kuşatmanın tabiatını gerçek anlamda hissedebileceğimiz bir yer burası: top gülleleri serili her yerde, bunlardan biri sura çarpmanın şiddetiyle ikiye bölünmüş. Yeri gelmişken, bu bölgedeki surlar gülleler yüzünden benek benek görünüyor zaten.

Manastır Mescidi

Millet Caddesi'ne dönelim ve şehre doğru biraz daha yürüyelim. Yolun sağ tarafına geçersek eğer, çok geçmeden bir başına yalnız bir binayla karşılaşacağız. Günümüzde **Manastır Mescidi** veya **Mustafa Çavuş Mescidi** (24) diye bilinen yerdir burası. Bu Bizans manastırı, ta II. Mehmed döneminde camiye çevrilmiş ve çok geniş bir tadilattan geçirilmiş: önce üç tarafı bir galeriyle çevrilmiş, içi de büyük ölçüde yenilenmiş, öyle ki bir zamanlar bazilika mı yoksa kapalı haç planlı bir kilise mi olduğunu söylemek bile mümkün değil. İç mekândaki yegane Bizans elemanları, iki adet trapezoit sütun başlığı; bunlar beş uçlu yaprak tasvirleriyle süslü. Bu sütun başlıklarının üzerinde bulunduğu sütunlar ise ana mekâna giden geçitte üçlü bir kemer meydana getiriyorlar. Binanın içine girmek bana nasip olmadı; giriş, bir otobüs parkının olduğu bölgede kalıyor, eski kilisenin güney duvarı bu parka bakıyor. Binanın dış mekânı da göze hoş görünmüyor: başka binalarda akarcasına ve zarif bir şekil alan üç apsis burada duvarlardan dışarı fırlıyor adeta. Güzel olan tek tarafı korniş:

Aslında bir Bizans kilisesi olan Manastır Mescidi'nin planı.

kuzey ve doğu taraflarından görebilirsiniz onu. İşçilikteki karakteristikler binayı 11-12. yüzyıllara tarihlememize olanak sağlıyor. Bizans döneminde burası şehrin epeyce uzak bir banliyösü olduğundan kilisenin etrafında bir zamanlar bir de manastır olduğunu kabul etmek mantıklı olur. Kilisenin Türkçe ismi de bunu ima ediyor zaten. **Haçları ve ilginç başlıklarıyla sütunlar** (25, krokiye bkz. s. 517), Manastır Mescidi'nin aşağı yukarı tam karşısındaki, Millet Caddesi ile Topkapı Caddesi'nin köşesindeki Kürkçübaşı Ahmed Şemseddin Camii'nde de bulunabilir.

Manastır Mescidi'nin kökenine dair (hangi Bizans anıtıydı acaba) biricik girişim, Patrik İoannes Kalekas'ın soruşturduğu, 1341 mayıs ayında bir olaya dayandırılır:

> Domestikos Fokas Marulis, Ayios Romanos Kapısının etrafındaki mülklerinde kendi cebinden, martirler Menodora, Nimfodora ve

Metrodora'ya adadığı bir kilise yaptırdı. Bunun etrafına hücrelerle bir de çit yaptırdı ve kadınlar manastırını oluşturdu orada; bu manastır onun ölümünden sonra bir müddet daha işledi. Ama [Fokas'ın] oğlu, Doğancıbaşı İoannes Sinadenos burayı bir erkek manastırına çevirmek istedi.

Sinadenos, bunun, babasının ölüm döşeğindeki arzusu olduğunu iddia etti ve annesini de rıza vermesi için zorladı. Ama anası oğlundan uzun yaşadı; oğlunun ölümünden sonra o ve kızları buranın tekrar kadınlar manastırına çevrilmesi için patriğe arzuhal verdiler. Oğlunun manastıra defnedilmek istediğini, bu yüzden kendisini sahte delil sunması için zorladığını da iddia etti; ve bu sözlerinin doğruluğunu teyit etmek amacıyla da şunları söyledi: "Aslında yemekhane başlangıçta kadın azizlerin tasvirleriyle bezeliydi, ama doğancıbaşı onların yerine erkek azizler çizdirdi."

Belli ki manastırın ilk kurucusunun niyetlerine şahitlik eden bir belge yoktu; böylece patrik başka şahitler aramaya girişti. Diyakoz Mihael Kaballaropulos, bizzat domestikostan, bir kadınlar manastırı kurma arzusunu işittiğine yemin etti; Episkopos Konstantinos Tsibistianos ise "rahibelerin ellerinde mumlarla, yeni tayin edilen baş rahibenin önüne düştüklerini kendi gözleriyle gördüğüne" şahitlik etti. Episkopos Gregorios Tzakheilis, bütün rahibelerin toplanıp dua için Blahernai Kilisesi'ne gittikleri bir tören alayını hatırladı (unutulmayacak bir sahne olmalıydı bu: bir Bizans fıkrasına bakılırsa, evvel zaman içinde bir keşiş, yakından geçen bir grup rahibe görmüş ve iğvaya kapılmamak için sokağın karşısına geçmiş; başrahibe ise buna karşılık ayıplarcasına demiş ki: "Eğer hakikaten dindar bir adam olsaydı bu, bizim kadın olduğumuzu fark etmezdi bile!" Sarayın kâhyası Georgios Humnos, patriğe, domestikosa bir başrahibe önermiş olduğunu söyledi; patrikliğin kapıcısı Georgios Sigeros da bundan 20 sene evvel Patrik Yerasimos'un bu başrahibeyi vazifesine tayin ettiği yeri gösterdi. Son olarak Teodoret adında bir keşiş aranıp bulundu; bu adam, doğancıbaşının arzusuyla domestikosun vasiyetinde oynama yaptığını itiraf etti. Böylece hepsinin birden aklına, manastırın kadınlar manastırı olarak kurulmuş olduğu gelmiş oldu –iyi de, erkek manastırına çevrilirken neredeydiler acaba?

Eğer surlara döner ve aynı caddeden geçerek çıkarsak dışarı, Topkapı Köprülü Kavşağı üzerinde az bir mesafedeki **Panorama 1453 Tarih Müzesini** (26, krokiye bkz. s. 517) görebiliriz. Burada 29 Mayıs'taki nihai saldırı temsil ediliyor. Pek çok hata var bu Panorama'da, ama çocuklarla birlikteyseniz, ilginç olabilir.

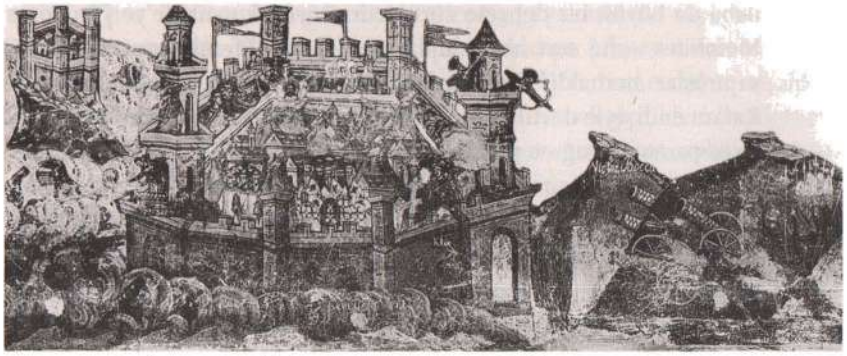
Mesoteikhion (Orta Sur)

Surlar boyunca kuzeye doğru güzergâhımıza devam ediyoruz. 62 **numaralı kule** (27) dikkate değer: kulenin üst tarafı yapılırken üzerlerinde kitabeleriyle mezar taşları da örülmüş.

Topkapı'da (şimdilik **Ayios Romanos Kapısı** (28) diyoruz ona), kuzey pilonunun güney tarafında (66 numaralı kule) göz hizasından az yukarıda, duvara iliştirilmiş aslan yüzleriyle bir av sahnesinin tasvir edildiği rölyef kalıntıları göreceğiz. Elbette bu müsriflikler kapıyı süslemek için yapılmış değil; inşaatı yapanlar daha önce yıkılmış başka bir binadan almışlar bunları.

Erken Bizans döneminden keramet sahibi, mucizeler yapan bir kadın olan Domnika (pek uzak diyarlardan gelmişti; büyülenmişleri iyi ederdi) burada bir yerlerde yaşıyordu. Bizanslıların büyücülüğe inanmamaları ve uğradıkları bütün belaları şeytanın tertiplerine yormaları gerekiyordu aslında, ama sihir ve sonuçlarına dair insanların heyecan ve endişesi hiç de azalıyor değildi. Birinde, büsbütün bitap düşmüş bir saray hanımı getirdiler Domnika'ya; herkes bu talihsiz kadının lanete uğradığını görüyordu ya, nasıl olduğunu kimse bilmiyordu. Ama azize daha uzaktan görür görmez zavallının hizmetkârı tarafından büyülendiğini anladı: adam hanımının yastığına iksir koymuş meğer.

III. Andronikos, dedesi İmparator II. Andronikos'u devirmek için 24 Mayıs 1328 gecesi Ayios Romanos Kapısından girdi şehre. Gregoras'ın dediğine göre, kapıdaki bekçiler "ihanetleri karşılığında para ve mülk ödeneceğine dair evrak istediler." Aynı tarihçi, hücum hazırlıkları sırasında Andronikos'un "büyük gemilerin mastalarına tırmanmak için kullanılana benzeyen bir ip merdiven" yaptırdığını da yazar. Başka bir kaynakta bundan "şeytanın merdiveni" diye söz edilir. Kararlaştırılan gece geldiğinde şunlar olmuş:

Konstantinopolis kuşatması. Moldovita Manastırı [Romanya] freskleri, 1537

ödemeleri yapılmış olan hainler çok miktarda şarap aldılar ve olaydan habersiz arkadaşlarını bilinçlerini kaybedene kadar içirdiler. Gece yarısı merdiven de getirildi surlara, hainler süratle çektiler onu yukarı ve 18 asker surlara çıktı. Bunlar surun öbür tarafına inince Ayios Romanos Kapısının sürgülerini kolayca kaldırdılar, birliğin geri kalanıyla birlikte imparator da hiçbir zorlukla karşılaşmadan oradan girdi. Ancak girişin bunca kolay olmasına rağmen operasyon neredeyse fiyaskoyla sonuçlanacaktı. Olanlar şunlardı: günbatımına yakın Bizantion kapıları kilitlenmişken komşu bir köyden gelen köylü koşarak, nefes nefese geldi Girolimne Kapısına, kapıyı dövdü ve bağırarak içeridekilere seslendi. Konuşmaya çıkan muhafıza da, genç imparatorun sayısız askerinin hızla Ayios Romanos yakınlarında surlara doğru hareketlendiklerini görmüş olduğunu söyledi. Bu haber ihtiyar imparatora verildiğinde beriki korktu, ama [Teodoros Metohites –yn.] yüce zihinleri böyle ufak söylentilerle meşgul etmeye değmeyeceğini söyledi: ya yanlış olmalıydı bu istihbarat, ya da böyle bir girişim varsa bile aptalcaydı. Nihayetinde bütün kapılar ve surlar güvenle savunulabilirdi! Gecenin üçüncü devriyesi henüz vurmamışken Bizantion'un banliyölerinden pek çok köylü koşarak gelip Romanos Kapısının önünde büyük bir kuvvet toplanmakta olduğunu söylediler muhafızlara. Bu haber imparatoru

daha da büyük bir dehşete sürükledi. Büyük Logothete'ye [Teodoros Metohites –yn.] sert bir üslupla şöyle dedi: "Efendi, seni demirden yapmışlar herhalde! Bu olaylar yüzünden gözüme uyku girmedi. Kafam endişeyle dövülüyor." Ama Metohites onun güvenini pekiştirdi ve imparator yatağına gitti.

Heyhat! Bu kibir, epey pahalıya mal olacaktı ona.

15. yüzyılda burası trajik bir aşk hikâyesinin sahnesidir. Zamanın bir asilzadesinin, Ayios Romanos Kapısının yakınlarında yaşayan ve asma bahçeleri olan bir sosyete güzeline olan aşkı, bilmediğimiz sebeplerden ötürü imparatorun gazabını doğurdu; adam öldü, kadın da vaktinden önce ihtiyarladı. Bir hiciv klasiği olan "Mazaris" diyaloğunun yazarı, iktidarın zalimliğine, müteveffanın ağzından lanet okur.

Ama bütün bu hikâyeler, Ayios Romanos Kapısını 1453 nisan ayında bekleyen dehşetle karşılaştırıldığında ancak operet sayılabilirler. Bir Bizans sonrası vakayiname, 2 Nisan'da olanları şöyle anlatır:

> Emir, sayısız askerleri, piyadeleri ve süvarileriyle geldi. Ayios Romanos Kapısının karşısında kurdu otağını; adamları da sahildeki kum taneleri kadar çoktular; emir doğu orduları ordugâhını sağ tarafında, batı orduları ordugâhını da sol tarafında kurdurdu.

II. Mehmed'in altın yaldızlı kırmızı otağının kapıya uzaklığı bir kilometre bile değildi. Muzafferlerin hizmetindeki bir Bizanslı olan ve yazdığı tarihte de açıktan Osmanlı tarafgirliği yapan Kritobulos'a göre sultan surlara mümkün olduğunca yakın olmak istemişti –düşman oklarından yeterince uzak, ama teslim teklifini her an kabul edecek kadar da yakın. "Türkler burada, başka her yerde olduğundan daha büyük şevkle çarpıştılar ve en büyük toplarını da buraya kurdular, zira surlara akın etmek için en müsait yerdi." Ancak Bizanslılar teslim olmaya niyetli değildi. İmparator, Ayios Romanos Kapısının savunmasını Cenevizli, Giovanni Giustiniani adında bir kaptana tevdi etmişti; "onun asaletine ve cesaretine büyük bir ümit bağlamıştı." Bu kaptanın Latin ve Rhomaioi olarak toplam 400 askeri vardı.

Ayios Romanos Kapısından Edirnekapı'ya mesafe 1230 metredir. Güzergâhımız bizi, Mesoteikhion (Orta Sur) diye bilinen yerden geçirecek. Arazinin Likos Irmağı [Bayrampaşa Deresi] vadisine doğru alçaldığı bu mevki şehir savunmasının en zayıf yeriydi. Irmak dedikleri bir dereydi aslında ve daha Bizans zamanında az çok kurumuş durumdaydı (onun incecik bir çay halini almış torunu olan Bayrampaşa Deresi, Vatan Caddesi'nin açılmasıyla çoktan yok olup gitmiştir).

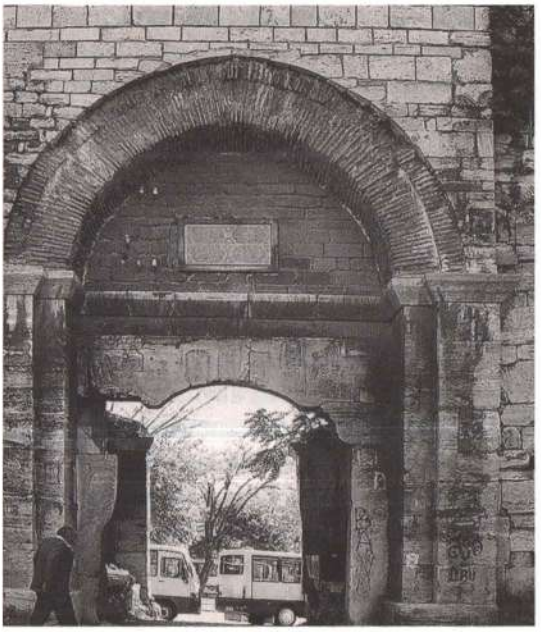
Teodosius Surları'na akın eden herkes, Likos Vadisi'nin Aşil'in topuğu olduğunu bilirdi. Avarlar 626'da buraya hücum etmişlerdi, Haçlılar 1097'de, Bulgarlar 1206'da; Bizans iç savaşlarında II. İustinianos'un 705'te, Aleksios Komnenos'un 1081'de, Aleksios Vranas'ın da 1185'te tam burayı hedef aldığını görmüştü. Bu surlar toplam 23 düşman saldırısı görmüştü ve bunların hiçbiri şehri ele geçirmeyi başaramamıştı.

1422'deki ilk ve başarısız Osmanlı kuşatması sırasında Osmanlı ordusu başlangıçta topçusunu burada kullanmaya kalktı. Ancak şehrin talihi vardı ki toplar zayıftı henüz ve surlara zarar bile veremedi.

Ama II. Mehmed tam da bu tecrübe yüzünden yeryüzünün hiç görmediği büyüklükte toplar döksün diye Macar mühendis Urban'ı tuttu. Urban, 27 ayak [yaklaşık 8 metre] uzunluğunda öyle bir top döktü ki, yarım tonluk gülleleri bir mil mesafeye fırlatabiliyordu. Topun namlusundan içeri bir adam rahatlıkla girebilirdi. Urban'ın yarattığı bu canavara "bazilika" [şahi] adını verdiler. Mehmed, surların önüne o zamana kadar görülmemiş büyüklükte bir topçu tümeni de yığdı: muhtelif kalibrelerde 69 toptan müteşekkildi bu kuvvet. 12 Nisan 1453'te bu nokta, kuşatma tarihindeki ilk gerçek topçu sınavını gördü. Kuşatmaya şahit olan Nestor-İskender adlı bir Rus şöyle anlatır:

> Ve her yönden durmak bilmeksizin hücum ettiler şehre ve Zustoney'e [Giustiniani –yn.] karşı da kocaman bir top çıkardılar ki şehrin surları burada alçak ve zayıftı. Ve heyhat! Bu hücum altında surlar sarsılmaya başladı. Böyle kuvvetli bir saldırıya direnmek için ne yapılabilirdi ki? Sabahleyin top ve arkebüzleriyle aynı hedefe ateş etmeye başladılar.

Hücum 47 gün sürdü; hücum boyunca beş bin gülle fırlatıldı. Surların buradaki görünüşü, Osmanlı topçusunun ölümcül kudretine apaçık

Harisius Kapısı [Edirnekapı]; II. Mehmed bu kapıdan geçmişti.

tanıklık eder: 23 kuleden sadece 11'i ayaktadır, pek çok perde duvar da taş yığını haline gelmiştir. Beri tarafta savunmacılar ise sadece dış surların üzerindeydiler; ana surların üzerinde gezinecek adamları yoktu ki!

18 Nisan'da Osmanlı kuvvetleri ilk büyük hücuma girişti, ancak başarıyla geri püskürtüldüler. Korkunç yıkımların ardından 7 Mayıs'ta, Osmanlılar gece vakti gene Mesotekhion'a saldırdılar ve bir kez daha püskürtüldüler. Son ve tayin edici hücum 28 Mayıs gecesi başladı ve yeniçerilerin 29 Mayıs sabahı surları aşmasıyla son buldu.

Beşinci Askeri Kapı (29, krokiye bkz. s. 495) (bugün Hücum Kapısı), 77 ve 78 numaralı kulelerin yıkıntıları arasında açılır. Kimi zaman, 29 Mayıs 1453'te Osmanlıların surları buradan aştığını söyleyenler de olur, ama daha sonraki tarihlerde üretilmiş bir efsane olmalıdır bu. Kapının üzerindeki levhada Latince olarak şu kitabe vardır: "Ulu Antemios'tan hiç de

aşağı olmayan Puseus bu kapının yanındaki surları kuvvetli bir tahkimatla güçlendirdi." Böylesine böbürlenerek kendini surları inşa eden Antemios ile karşılaştıran Konsül Puseus bu tahkimatı 467'de yaptırmıştı.

403'te, Beşinci Askeri Kapının karşısındaki açık alanda binlerce kişilik bir kalabalık, Konstantinopolis'in gözden düşen Başpiskoposu İoannes Hrisostomos tarafından vaftiz edilmek için toplanmıştı. İmparator Arkadios bir askeri manevra için at sırtındaydı bu sırada ve olaya tanık oldu. Büyük bir hiddetle kalabalığın dağıtılmasını ve rahiplerin tutuklanmasını emretti. İoannes de çok geçmeden sürgün edildi.

Harisius Kapısı/Edirnekapı

Gezimiz, şehrin en yüksek noktası olan (77,2 metre) ve Bizanslıların **Harisius Kapısı** (30) dedikleri Edirnekapı'da son bulacak.

İmparator şehre dönüşünde bu kapıdan girerdi. Tören kurallarına göre şehrin eparkhı ve senatonun bütün üyeleri de onu burada beklerdi. ("Çelenksiz!" diye uyarır Konstantinos Porfirogennetos nedense.)

II. Aleksios sikkesi.

Harisius Kapısı, 1187'de asi Aleksios Vranas'ın kuvvetleri yaklaşırken yurttaşlar arasında bir ihtilafa sahne oldu. Muzaffer general ilkin bir başına yaklaştı kapıya: "Alnı haç şeklinde beyaz benekli kara bir atın üzerinde geldi ve surları savunan ve olan bitenleri izlemekte olan imparatorluk askerlerini ve şehrin sakinlerini uyararak tehdit etti." Ama şehrin sakinleri onu desteklemeye yanaşmadılar. Bu arada İmparator İsaakios II Angelos da (Honiates'e göre) "yalınayak dolaşan ve yerlerde oturan keşişleri ve sütunların tepelerinde yaşayanları toplamıştı; onlarla birlikte Tanrı'ya, iç savaşa bir son vermesi için dua ediyordu." Öte yandan, imparatorun akrabası Corrado del Monferrat ise "bütün ümitlerini bu dilencilere bağlamaması için dil döküyordu. Sadece sağ elini donatmakla –yani bu mübarek adamların yardımıyla– yetinmeyip sol elini de donatması, yani silah ve para da temin etmesi gerektiğini öğütlüyordu." Sonunda Corrado, Vranas'ı surların önünde düelloda öldürdü ve kafasını kesti. Arife gecesi bir müneccim, tahtı gaspetmek isteyen Vranas'a ertesi gün büyük bir

alayla Konstantinopolis'e gireceğini söylemişti; kehanet doğru çıktı, hiç değilse kısmen: asinin kesik başını gerçekten de büyük bir törenle taşıdılar şehre. İsaakios, zaferini kutlamak için, "Vranas'ın kellesini getirmelerini buyurdu. Kelleyi getirip yere attılar; gözleri kapalıydı, suratı sırıtıyordu; kelle bir top gibi ileri geri yuvarlandı." Honiates, bu kasvetli alayı büyük bir tiksintiyle izlediğini anlatır.

1284'te, kapıya (veya belki de kapının içindeki manastıra) asılı olan Ayios Yeoryios ikonası "kanamaya başladı. İmparator [Andronikos II –yn.] bu olaydan büyük endişeye kapıldı. Doğrusunu söylemek gerekirse böyle şeylere karşı pek narindi." İkonanın gazaba kapıldığı sonucuna varıldı.

Ayios Yeoryios Kilisesi'ne gelince, onun yerinde devasa Mihrimah Camii var bugün. Bizanslı atasından kalan tek şey ise sundurmadan ve caminin doğusundaki bahçeden sütunlar. Komşu **Ayios Yeoryios Kilisesi** (31) yeni bir yapı, ama gene de bir dizi Bizans sütun başlığı bulunabilir içinde; ayrıca güney duvarında "tokrat" (otokrat, hükümdar) kelimesi okunan bir kitabe parçası var.

Harisius Kapısı, tam bir Osmanlı kapısı gibi görünüyor bugün; üzerindeki bir levhada da II. Mehmed'in 29 Mayıs 1453'te şehre buradan girdiği yazılı. Bir Türk tarihçiye göre sultan katır sırtında girmiş kapıdan, gök mavisi pabuçlar varmış ayaklarında ve elinde de peygamberin kılıcını taşıyormuş. Her yıl 29 Mayıs'ta fetih canlandırmaları yapılıyor burada, Mehmed'i oynayan aktör ise soylu bir atın sırtında –katır gurur kırıcı sayılıyor olmalı.

Asutay-Effenberger, N. *Die Landmauer von Konstantinopel-Istanbul*, Berlin-New York 2007.

Константин Багрянородный. Об управлении империей, M., 1989, 187-188.

"De sancta Euphrosyne ujniore," *Acta Sanctorum, Novembris*, Cilt III, Brüksel 1910, 870-874.

Demangel, R. E. Mamboury. "Une inscription datée sur une tour byzantine de Constantinople," *Bulletin de correspondence hellenique*, 60 (1936).

Die Apokalypse des Ps.-Methodios, A. C. Lolos (ed.), Meisenheim am Glan 1976, 13.

Die Byzantinischen Kleinchroniken, Cilt 1, P. Schreiner (ed.), Viyana 1975, 69.

Ducas. *Istoria Turco-Bizantina (1341-1462)*, V. Grecu (ed.), Bükreş 1958, 13.

Foss, C. "Anomalous Imperial Inscriptions of the Walls of Constantinople," *Studies Presented to S. Dow*, Durham 1984.

Foss, C., D. Winfiend. *Byzantine Fortifications*, Pretoria 1986.

Georgii Pachymeris *de Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim*, Cilt II, I. Bekker (ed.), Bonn 1835, 82.

Georgius Cedrenus. I. Bekker (ed.), Cilt I, Bonn 1838, 598.

Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri iv, L. Schopen (ed.), Cilt III, Bonn 1832, 292-293, 302-304.

Kreiser, K. *Istanbul. Ein historisch-literarischer Stadtführer*, Münih 2001, 17-18.

Leonis VI Sapientis Imperatoris Homiliae, Th. Anonopoulou (ed.), Turnhout 2008, 203.

Manuelis Philae Carmina, E. Miller (ed.), Amsterdam 1967, no. 157.

Maguire, H. "The Beauty of Castles: A Tenth-Century Description of a Tower at Constantinople," *Deltion Christianikes Archaeologikes Etaireias*, 17 (1993-94) 21-24.

Meyer-Plath, B. A. M. Schneider. *Die Landmauer von Konstantinopel*, Berlin 1943.

Millingen. A. Van. *Byzantine Constantinople: The Walls and the Adjoining Historical Sites*, Londra 1899.

Nicephori Gregorae. *historiae Byzantinae*, I. Bekker, L. Schopen (ed.), Cilt I, Bonn 1829, 83-85, 420.

Özgümüş, F. "Recent Archaeological Survey in Istanbul," *XX Congrès international des études Byzantines, Pre-Actes, II. Tables rondes* (Paris, 2001), 251.

Pachymérès, Georges. *Relations historiques*, A. Failler, V. Laurent (ed.), Cilt 1, Paris 1984, 193-199, 253-255.

Pasadaios, A. *Epi dyo byzantinon mnemeion tes Konstantinoupoleos agnostou onomasias*, Atina 1965, 56-101.

Peschlow, U. "Mermerkule – ein spät-byzantinischer Palast in Konstantinopel," *Studien zur byzantinischen Kunstgeschichte. Festschrift für P. Hallensleben sum 65 Geburtstag*, Hrsg. B. Borkopp ve diğ. (ed.), Amsterdam 1995, 93-97.

Philippides, K. W. Hanak. *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography and Military Studies*, Farnham, Ashgate, 2011.

Sevcenko, I. "The Inscription of Justin II's Time on the Mevlevihane (Rhesion) Gate at Istanbul," *Сборник Радова Византолошког Института*, 12 (1970).
Sphrantzes, Georgios. *Memorii 1401-1477*, V. Grecu (ed.), Bükreş 1966, 396.
Tsangadas, B. *The Fortifications and Defense of Constantinople*, Boulder, Col.-New York 1980.
Tunay, M.I. "Byzantine Archaeological Findings in Istanbul During the 1st Decade," *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life*, N. Necipoğlu (ed.), İstanbul 2011, 217-222.
Zonorae, Ioannis. *Epitome histariarum*, T. Büttner-Wobst (ed.), Bonn 1897, XVIII, 21.

On Üçüncü Bölüm

TARİHİ YARIMADA SINIRLARININ ÖTESİNDE

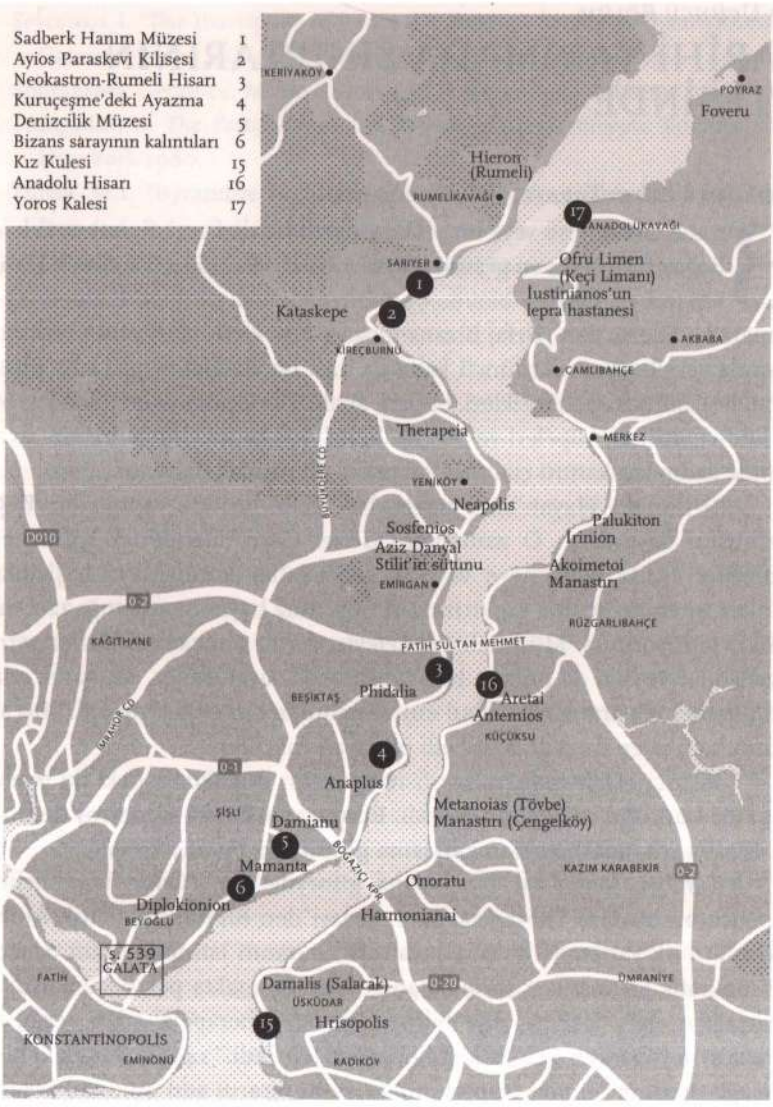
Boğaz'ın Yukarı Tarafı – Rumeli Yakası

Bizans tarihiyle şu veya bu şekilde ilişkili bir dizi yeri ziyaret etmek için Boğaz turları yapan gezinti teknelerine binebilirsiniz. **Sadberk Hanım Müzesi** (1, krokiye bkz. s. 534) Büyükdere'de, Piyasa Caddesi 27-29 numarada. Edessa'dan [Urfa] Bizans mozaik örnekleri merdivenin yanındaki duvarda sergileniyor, dördüncü katta da özel bir Bizans sergisi var. Burada kandilleri, bir baltayı, bilezikleri, haçları, anahtarları, çıngırakları, daraları büst şeklinde terazileri, küpeleri ve bir çift de sırlı kâseyi inceleyebilirsiniz. Ayrıca birinde kadın karikatürü çizilmiş ilgi çekici iki mozaik daha var.

"Nifon'un Hayatı"nın yazarı, bu azizle birlikte yaptığı bir Boğaz gezintisini de anlatır. O zamanlar "Güzel Çayır" denilen Büyükdere'de denizciler "şarkı söylemeye ve açık saçık laflar konuşmaya başladılar." Bunları işiten yazarımız kıpkırmızı olmuş, ama hayatını anlattığı aziz mutlulukla gülüyormuş. Mürettebat geceleyin demir atınca "denizciler yemek hazırladılar ve bizi de onlarla birlikte yemeye davet ettiler. Mübarek adam ayrı düşmemek arzusuyla kabul etti ve sunulan her şeyi yiyip içti." Bu aziz takımı hakikaten de sağı solu belli olmayan insanlar.

Birinci Haçlı ordusu, 1096-1097 kışını Büyükdere'deki iki tepenin arasında kurduğu ordugâhta geçirdi. Efsaneye bakılırsa Godefroy de Bouillon Kudüs yolunda Boğaz'ın karşısına geçmeden burada konakladı.

Tarabya Mahallesi biraz daha güneyde; bu Türkçe isim belli ki Yunanca bir atadan: Therapeia, yani "tedavi"den türetilmiş. Patrik Attikos, 5. yüzyılın ilk yarısında burada yaşamıştı; buranın isminde onun oynadığı rolü Sokratis Sholastikos şöyle anlatır: "İsim bulmakta pek becerikliydi. Ta antikçağdan beri 'Zehirli' diye bilinen limana 'Therapeia' adını verdi, zira burada ayin yaparken o tatsız kelimeyi zikredemezdi." 1453'te buradaki hisarda (çağdaşlarının dilinde "zaptolunmaz"dı bu hisarın adı) bulunan askerler, ilerleyen Osmanlılara karşı fedakakârca savundular mevzilerini.

Boğaz bölgesi.

Osmanlı döneminde pek çok zengin Fenerli, ikinci evlerini Yeniköy'de yaptırırdı; buna bir dizi Ortodoks kilisesinin inşası da eşlik etti. Bu kiliseler belli ki Bizans dönemindeki eski kiliselerin yerlerinde, kimi zaman da aynı azizlere adanarak yapılıyordu. Günümüzde Bizans çağından kalan biricik şey, Danişment Sokak 5 numarada bulunan **Ayia Paraskevi Kilisesi'ndeki sütun başlıkları** (2). Ama buradaki kiliseler nadiren açılıyor.

1059 güzünde Yeniköy'de, yani Bizans'ın Neapolis'inde İmparator İsaakios Komnenos'u av sırasında yıldırım çarptı. "Atından ok gibi fırlayarak uçtu ve köpük köpük yuvarlandı yerde," diye anlatır tarihçi. İsaakios'u gemiye bindirip başkentine götürdüler, ama kendine gelemedi. Yeniköy'deki Ayios Yeoryios Kilisesi bahçesinde de pek çok Rum mezar taşı var. Üç patrik gömülü burada; bir de epeyce eski bir Azize Teotokos Kiriotissa ikonası da var, eski olmaya eski ama Bizans yadigârı da değil.

Kıyı güneye doğru kıvrılarak dar bir körfez oluşturuyor burada. Şimdiki adı İstinye, eski zamanlarda Sosfenios deniyordu. Buradaki tepede, 5. yüzyılın ikinci yarısında yüksek mi yüksek bir sütun vardı, onun tepesindeki özel bir çilehanede de Aziz Danyal Stilit yaşıyordu. Suriyeliydi, bu yüzden İstinye'nin keşişleri patriğe, onun bir rafızi olduğundan, dillerini bilmediğinden yakınıyorlardı. Aziz, çilehanesinde uzun yıllar yaşadı, üstelik önemli bir siyasi rol de oynuyor, dış siyaset meselelerini çözüyor, tahtın varislerini gösteriyor, imparatorlara öğütler veriyordu. Danyal hiç tıraş olmadığından, ölümünden sonra başındaki saçları her biri bir dirsek uzunluğunda on iki tepsiye, sakallarını da her biri üç dirsek uzunluğunda üç tepsiye yatırdılar.

Bizanslıların **Neokastron** (3) dedikleri Rumeli Hisarı bugün müze; gerçi geçmişten sergilenen pek az şey var. II. Mehmed bu hisarı, deniz geçişlerini kontrol etmek için Boğaz'ın en dar yerinde (550 metre) yaptırmış. Pers Kralı Darius'un MÖ 514'te Yunanistan seferi sırasında Boğaz'ı geçmek için köprü kurdurduğu yer de burası.

Bir Bizans vakanüvisi, hisarın yapımını şöyle anlatıyor:

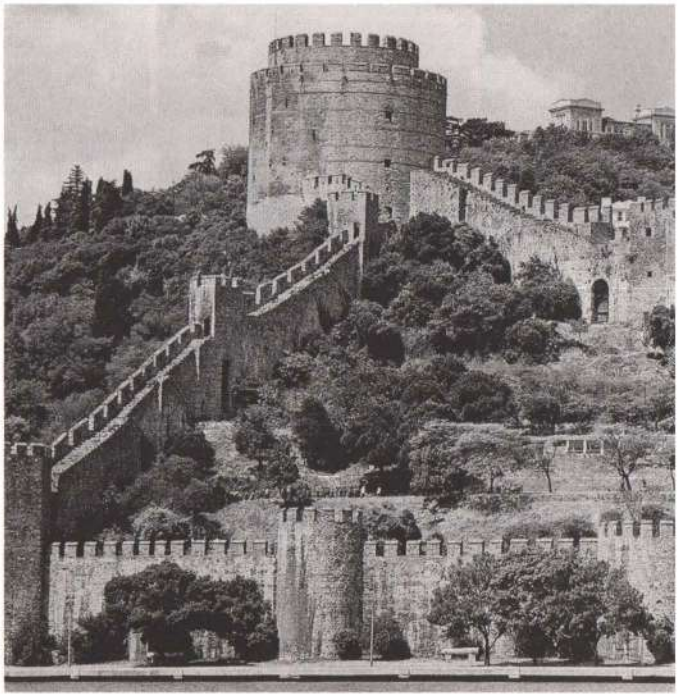
> Sultan ilkin sahte bir dostluk gösterisinde bulundu. Fenaeus'ta şimdi muhkem kulelere sahip Neokastron adıyla bilinen hisarı yap-

tırdı; şehrin ahalisi de aksi taktirde savaş açar korkusuyla ona erzak ve inşaat malzemesi temin etti. Ona karşı çalışabilirlerdi aslında, ama sözünü tutacağına güvendiler. O ise hisar tamamlanana kadar iyi niyetliymiş gibi davrandı. Şehrin sakinleri, bir savaş halinde burayı ele geçirebileceklerine inanıyorlardı –ne beyhude bir ümit! Böyle kudretli bir yapı nasıl alt edilebilirdi ki? Aptalca hayaller, akılsızların gıdasıdır.

Tarihçi Dukas da benzer bir bilgi nakleder:

Mehmed, üçgen biçiminde tasarlanan hisarın yerini kendi seçti ve ilk taşı da kendi koydu. Sultan, hisarın deniz kıyısında, Akropolis kadar büyük kulesinin inşası için Halil Paşa'yı, ikinci ve kara tarafındaki köşesi için Zağanos'u, üçüncü kulesi için de Sarıca'yı görevlendirmişti. Bunlar kuleleri kendi keselerinden yaptıracaklardı, efendileri ise surların masraflarını ödeyecekti. Binlerce işçi, surların iç tarafında çalışıyordu; her birinin de iki çırağı vardı; surların dış tarafında çalışanlar da aynı sayıdaydılar, bunlardan başka sayısız adam taş, harç ve tuğla taşıyordu. Asiller bile efendilerinin korkusuyla taş taşıyorlardı kimi zaman. Malzeme, bir zamanlar muazzam olan yapılardan alınıyordu; sütunlar ise Melek Mikail Kilisesi'nden getirilmişti. Kıskançlıkla yanıp tutuşan kimi şehirliler Türkleri engellemeye çalıştılar, ama yakalanıp idam edildiler.

Anadolu Hisarı Boğaz'ın karşı kıyısına dikilmişti çoktan ve onun tam karşısındaki bu yeni hisar, Karadeniz ulaşımının tamamen kesilmesi anlamına geliyordu. İnşaat rekor bir sürede tamamlandı: 4 ay 16 günlük çalışmanın ardından 1452 şubat ayında bitti. Bu arada Mehmed'in Boğaz'ın mutlak denetimini ele geçirdiği de ortaya çıktı: bir Venedik gemisi Karadeniz'den Konstantinopolis'e sızmaya çalışırken Osmanlı kuvvetleri ateş açarak batırdılar tekneyi, hayatta kalan denizcileri de kazığa geçirdiler. Venedik ve Cenevizlerin uzun, zengin Karadeniz ticareti tarihi, işte böyle sona erdi.

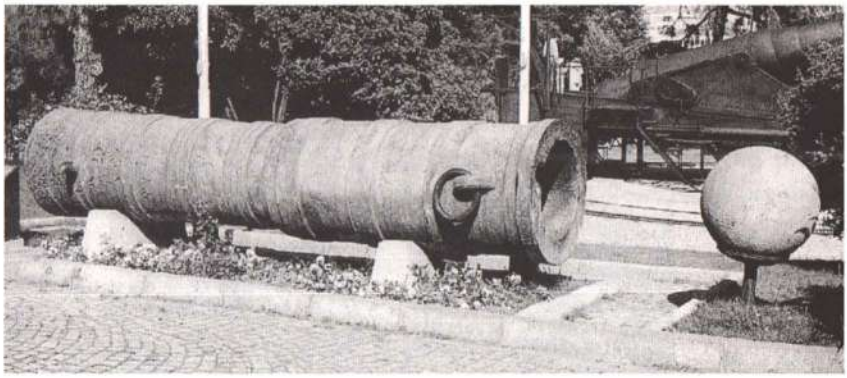

Rumeli Hisarı; Bizanslılar için Neokastron.

Boğaz'ın Aşağı Tarafı – Rumeli Yakası

Kuruçeşme'de, Kırbaş ile Alay Emini sokaklarının kesiştiği yerde Ayios Dimitrios Kilisesi var. Yeni bir kilise bu. Kilisenin kuzey tarafında bir buçuk metre yüksekliğinde, bir buçuk metre genişliğinde derin bir yarık başlıyor. Bizans dönemi kemerlerinin altından bir ayazmaya (4, krokiye bkz. s. 534) iniyor burası. Denildiğine göre 1002'den beri mukaddes sayılıyor. Buradaki ikonanın Bizans döneminden kaldığına inanılır ama aslında çok daha geç bir devre ait.

Bizans döneminde Damianu Mahallesi adını taşıyan Ortaköy'ün en çekici binası, deniz kıyısındaki barok camidir; bunun yerinde bir zamanlar Ayios Fokas Manastırı bulunuyordu. Aynı adı taşıyan bir kilise ise (yeni bir yapıdır ama o da Bizans temelleri üzerine kuruludur) camiye komşu günümüzde (Muallim Naci Caddesi, 76/1).

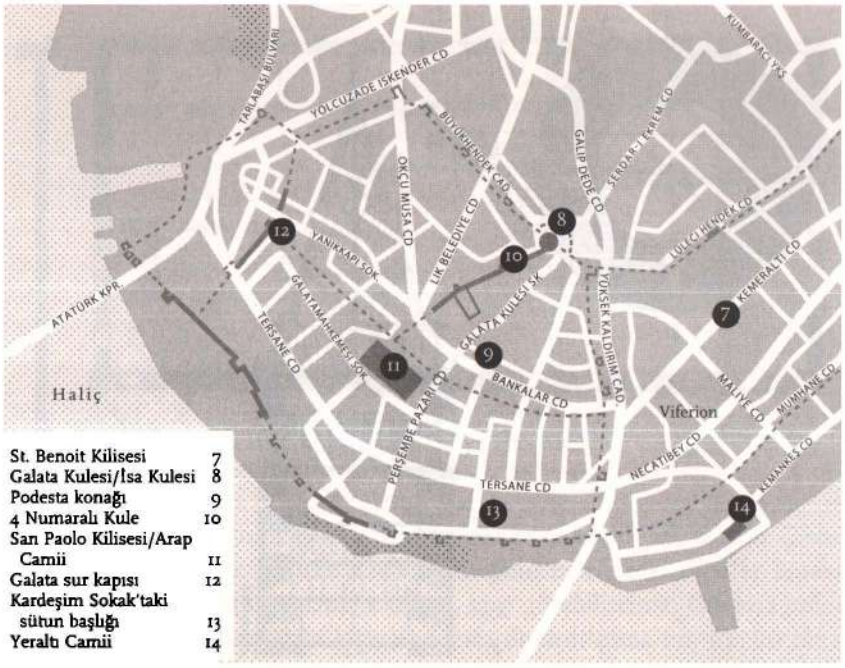

Bir Osmanlı topu.

Damianu, bir zamanlar İmparator VI. Leon'un metresi Zoe Zautzaina ile birlikte karısı Teofano'dan gizlendiği bir saraya ev sahipliği yapardı. Leon, neredeyse bir suikast girişiminde mevta olacaktı burada, ama Zoe gürültüyü duydu da uyandırdı onu ve böylece âşığının hayatını kurtardı.

İoannes Kantakuzenos 6 Mart 1349'da burada Ceneviz filosuna bir saldırı planlamıştı. İmparator, Archaeon'da (günümüz Ortaköy'ü) 100 gemi toplamayı başarmıştı. Bütün şehir, ortodoks donanmasının galip gelmesi için dua ediyordu, ama heyhat! Donanmadaki kaptanlar şafakla birlikte hayasızca kaçtılar. Korkudan denize atlayanlar bile oldu içlerinden. "Denizden hiç çıkarmamak gerekirdi onları" der görgü tanığı Aleksios Makrembolites öfkeyle. Ve Bizans böylece son donanmasını da kaybetti.

Beşiktaş (Bizans döneminde Mamas Mahallesi) eski şanlı tarihinden hiçbir iz taşımıyor günümüzde, oysa birkaç Osmanlı topundan başka büyük bir Fatih Sultan Mehmed anıtı da süslüyor kıyıyı. Toplar elbette 15. yüzyıldan değil; ama gene de etkileyici görünüyorlar. II. Mehmed'in 1453'te kalyonlarının buradan karaya çıkartılıp Haliç'e çekilmesini buyurduğuna inanılır. Beşiktaş'taki **Deniz Müzesi** (5, krokiye bkz. s. 534) sahile çok yakın ve bir Bizans eseri de sergileniyor burada: Haliç'i kapatmak için kullanılan zincirin bir parçası bu (diğer bir parçası da Arkeoloji Müzesinde). Az daha güneyde,

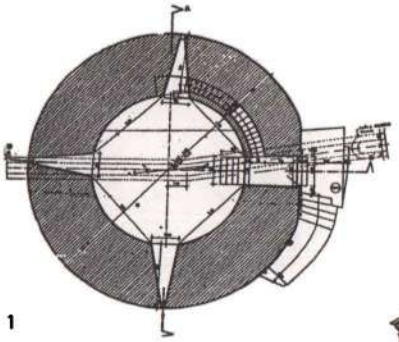

Sanatkârlar Mektebi Sokak ile Meclis-i Mebusan Caddesi arasındaki kazılarda bir **Bizans sarayının kalıntıları** (6, krokiye bkz. s. 534) açığa çıkartılıyor.

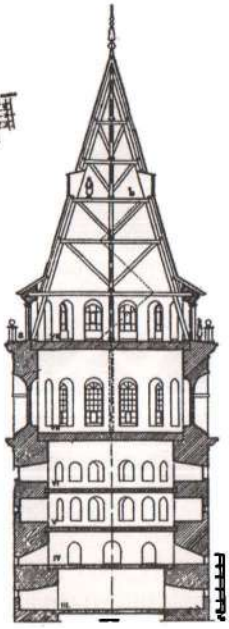
Galata

Bu kitap, esas itibariyle Bizantion tarihiyle ilgili, ancak "Franklar" asırlar boyunca Rhomaioi'ye kapı komşusu yaşadıklarından, Galata hakkında da birkaç kelam etmemiz gerek.

Haliç'in kuzey kıyısındaki bu bölge, 1267'de İmparator VIII. Mihael tarafından nefret ettiği Venediklilere karşı bir hamle olarak Cenevizlere bahşedildi. Ancak Galata, başlangıçtaki sınırlarını devamlı aşacak ve Cenevizler, Bizans ile anlaşmaları buna engel olsa bile, yeni tahkimatlar ekleyeceklerdi buraya. Böylece 1304 ile 1446 arasında toplamda (her biri diğerinin ötesinde sınırlarını genişleterek) dört sıra sur yaptılar.

1

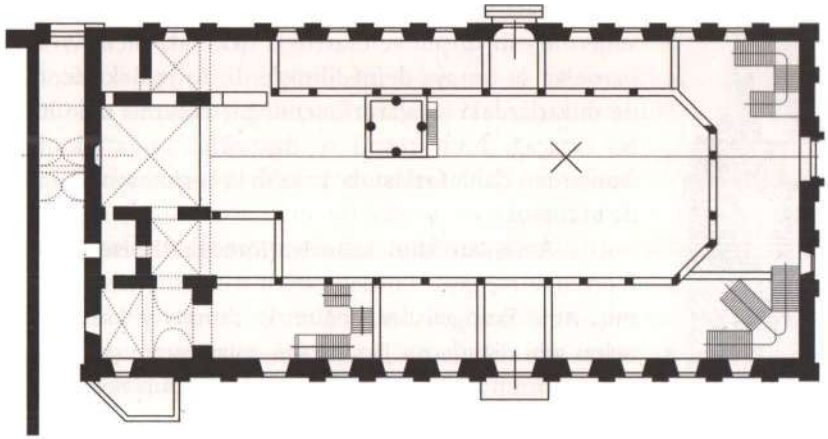

2

Galata Kulesi'nin planı ve kesiti.

Galata'da neredeyse hiçbir Bizans yapısı kalmamış. Birkaç istisnadan biri, Kemeraltı Caddesi No. 11'deki St. Benoit Kilisesi (7, krokiye bkz. s. 539). Burası 1427'de kurulmuş, daha sonraki bir dönemde de okul eklenmiş. Dikdörtgen şeklindeki geniş kompleks, eski bir Bizans sarnıcının alanını işgal ediyor. Günümüzdeki kilisede, selefi Bizans Meryem Kilisesi'nden iki parça var: ilki, güneydoğudaki kasnaklı kubbeli şapel. Diğeri de çan kulesi. Latin fethine kadar yoktu bunlar; dolayısıyla kesin olarak, Sen Benoit çan kulesinin katolik etkisindeki Paleologos döneminden kaldığını söyleyebiliriz. Kuledeki süslemeler Tekfur Sarayı'nı hatırlatıyor.

Ceneviz savunma sisteminin kontrol merkezi, **Galata Kulesi (veya İsa Kulesi)** (8) idi. Kule 1348'de yapılmıştı ve şehrin her yanından görülebiliyordu. Yapıldığında, güneyden, Haliç'ten gelen bir sur ile doğudan, Boğaz'dan gelen başka bir suru birleştiriyordu.

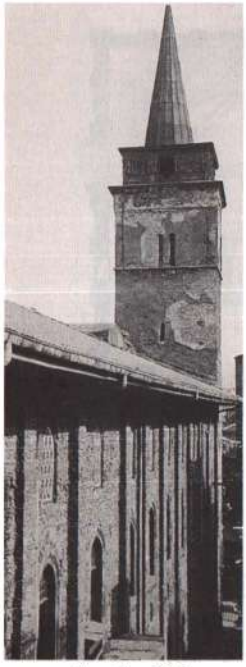
Sao Paolo Kilisesi (Arap Camii) planı.

Kuleden ayrılınca Galata Kulesi Sokak'tan geçip çapraz Kart Çınar Sokak'tan aşağı inin: böylece Konstantinopolis'in en eski seküler binası olan **podesta konağını** (9, krokiye bkz. s. 539) görebilirsiniz. Ceneviz kolonisinin idaresinin başındaki kişiye podesta denirdi (bina no. 6). Bu bina 1316'da, Khora Kilisesi ile aynı zamanda yapılmıştır. Ancak günümüzdeki yapının sadece arka duvarları orijinaldir.

Laleli Çeşme Sokak'tan aşağı inerseniz iyi korunmuş durumda Galata surlarını görebilirsiniz; özellikle 4 **numaralı kulesi** (10) muazzam görünür.

Perşembe Pazarı ve Eski Banka Sokak eski İtalyan binalarıyla doludur; bütün bunların Ayasofya'dan sadece birkaç kilometre ötede olduğuna inanmak güçtür.

Gezimizin önceki bölümlerinde camiye çevrilmiş pek çok Bizans kilisesi ile karşılaştık. Ama Galata'da bu dönüşüm Gotik katedralleriyle yapılmıştır: günümüzdeki Arap Camii (Galata Mahkemesi Sokak), aslında dominiken keşişleri tarafından 1325 civarında **San Paolo Kilisesi** (11) olarak yapılmıştı. Bu muhteşem bir kiliseydi; 1323'ten itibaren buraya defnedilmiş yüzden çok soylunun mezarı bulunuyordu burada. Örneğin Hıristiyan dünyası birleşik ordularının Bizans'a yardım amacıyla giriştiği Niğbolu

Arap Camii'nin dışarıdan görünümü adeta masalsı

Savaşındaki korkunç yenilgisinden sonra Osmanlı kuvvetlerine esir düşen ve esaretleri sırasında ölen Avrupalı baronlar da buraya defnedilmişlerdi. 1999'daki depremde duvarlardaki sıvaların önemli bir bölümü dökülünce bir ortaçağ duvar resmi ve mozaikler açığa çıkmıştır. Bunlardan daha fazlası da 2012'deki restorasyon sırasında bulundu.

Anlaşılan kimi sahneler (örneğin Kilise babaları, Meryem'e taç giydirilmesi) İtalyan ustalar tarafından çizilmiş. Ama Evangelistler, doğum ve semaya yükselme sahneleri gibi diğerlerini Bizans sanatçıları yapmışlar. Bizans sanatçılarının da bu süslemelere katılmasının nedeni belki 1307'de Roma ile birleşme yanlısı herkesin Pera'dan uzaklaştırılmış olmasıdır. Ne yazık ki günümüzde, bu ortaçağ süslemelerinin büyük bölümü gene kapatılmış durumda.

Tavan tonozunda havariler ve peygamberlerden başka batı kilisesinin dört babası da temsil edilir; bunların yüzleri ise kiliseyi yaptıran Cenevizlere benzer. İsa'nın doğumu ve epifani parçaları ise koro yerinde açığa çıkmış. Bütün bu eserler, Paleologos dönemi kalıntıları, ama ağır bir İtalyan etkisini de yansıtıyorlar. Şehrin dört yanından hamile kadınlar şifa bulmak için St. Paulo Kilisesi'ne gelirlerdi. Daha Latinlerden önce Sykaeli Ayia Eireni'ye adanmış bir kilise vardı burada. Prokopios şöyle yazar: "İustinianos, körfezin tam ağzına şehit Azize Eirini için bir kilise yaptırdı" ve her zamanki gibi sadakatten mest olarak ekler: "imparatorun yaptırdığının azametini tasvir dahi edemem." Ancak başka kaynaklar bu kilisenin kuruluşunu çok daha eski çağlara bağlar ve Havari Andreas'ın burada ayin yapmış olduğunu söylerler.

Bu bölgenin etrafında halkalar teşkil eden Galata surlarından şurada burada sadece parçalar kalmış. Günümüze yetişmiş biricik **Galata sur kapısı** (12, krokiye bkz. s. 539) ise Atatürk Köprüsü yakınlarındaki Yanık Kapı Sokak'ın sonunda. Kapının dış tarafında birkaç soylu Ceneviz ailesinin armaları asılı.

Şimdi Altın Boynuz boyunca, eski surların yanı sıra, doğuya doğru ilerleyelim. Yalnız hiç değilse bir defa, 5. yüzyıldan kalma, günümüzde Kardeşim Sokak No. 26'daki bir tulumbanın kaidesi olarak kullanılan muhteşem sütun başlığını (13, krokiye bkz. s. 539) hayranlıkla izlemek için kuzeye dönelim yüzümüzü.

Haliç'in girişi, denizden gelen tehlikeler halinde dev bir zincirle kapatılırdı (bu zincirle ilgili daha fazla ayrıntı için, bkz. s. 183). Zincirin bir ucu körfezin girişinin güney tarafındaki Kentinarion Kulesi'ne, diğeri de kuzey kıyısındaki Galata Hisarı'na tutuşturulurdu. Zincir, 17. yüzyıla kadar kullanılmış olduğundan kule de birçok defa tekrar tekrar yapılmıştır; yani Karantina Sokak'ta göreceğimiz 10 metre yüksekliğindeki günümüzdeki kulenin Bizans geçmişiyle bir ilgisi yoktur. Antik kulenin kalıntıları ise Galata Köprü'sünden yaklaşık 200 metre mesafede Yeraltı Camii'nde (14, krokiye bkz. s. 539) gizlidir. Buraya gitmek için Rıhtım Caddesi'ndeki Denizcilik Bankası binasını geçip sola dönün, Kemankeş Caddesi'nden karşıya geçin: sol tarafınızda caminin girişini göreceksiniz. Tonozlu iç mekân her biri dokuz sütundan oluşan altı sütun sırasıyla bölünmüştür. İşte burası, Bizans savunma kulesinin mahzeniydi bir zamanlar. Efsaneye bakılırsa dip taraftaki iki odada, 674-678 Arap kuşatması sırasında ölen iki Müslüman şehidinin mezarları vardır.

Denizin ortasında yükselen kayaya antikçağda Damalis, daha sonra ise Arkla denirdi; ancak şehir rehberlerinde aptalca "Leander" diye isimlendirilir (oysa mitolojideki Leander, sevgilisi Hero'ya kavuşmak için İstanbul değil Çanakkale Boğazı'nı geçmişti yüzerek). Alkibiades (MÖ 500) döneminde gemilerden vergi toplamak için bir gümrük istasyonu yapılmıştı buraya; bu uygulama, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de devam etti. Manuel Komnenos da bir **kule** (15, krokiye bkz. s. 534) diktirmişti buraya; buradan başlayan bir zincir Akropolis'e kadar uzanıyordu. Türkler daha sonra oraya Kız Kulesi diyeceklerdi. Kule antik temeller üzerinde yükselir gerçi, ama bugünkü yapı ancak 18. yüzyıla tarihlenir. İmparator Manuel, adacıkla Anadolu kıyısı arasındaki kısa mesafeye duvar da ördürmüştü; bu duvarın kalıntıları denizin dibinde görülür hâlâ. Duvar belli ki yapıldıktan kısa bir süre sonra yıkıldı: sadece bir buçuk yüzyıl sonra bozkır göçebeleri

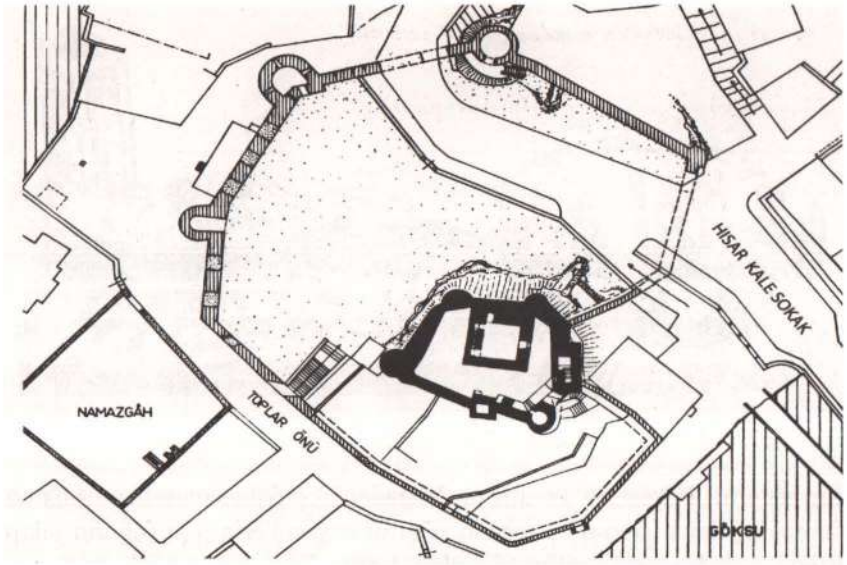
Bertrandon de la Broquière, "Konstantinopolis Kuşatması," Paris, 1455.
Tabloda Türklerin Galata'dan gemilerini nasıl geçirdikleri de görülüyor.

Küçük Asya'dan geçip Boğaz'a vardıklarında Bizans imparatorları deniz onları anakaradan ayırdığı için saldırıya uğramaktan korkmaksızın göçebelerin hanlarıyla küçük Arkla Adası'nda görüşmelere oturacaklardı.

Boğaz – Anadolu Yakası

Seyahatimiz başka bir kıtada devam ediyor. 12. yüzyılda şair Konstantinos Manasses'in dediği gibi, bu şehir *"bir taraftan Avrupa'nın elleriyle okşanır, diğer taraftan Asya'nın dudaklarıyla öpülür."*

Fatih Sultan Mehmed Köprüsü'nün güneyinde Bizans döneminde Aretai (erdemler) diye bilinen muhit, Göksu İskelesi'ne yakın bir yerdeydi. Sultan I. Bayezid 1393'te **Anadolu Hisarı'nı** (16, krokiye bkz. s. 534) burada yaptırdı. Aslında pek büyük bir hisar değildi bu, sadece 7 bin metrekarelik bir alan işgal ediyordu, ama kulelerin yüksekliği 25 metreyi buluyordu ve surları da 2 ila 5 metre kalınlığındaydı. Burada girişi

Anadolu Hisarı ve çevresinin planı.

serbest bir açık hava müzesi var, ama ziyaretçilerin sadece dış duvarları görmesine olanak veriyor.

Gezinti gemilerinin bir sonraki durağı, Anadolu Kavağı. Burası, Hieron'daki gümrük binalarının olduğu yerdi; Karadeniz'den Konstantinopolis'e taşınan bütün mallar için yüzde 10 gümrük tarifesi toplanırdı. Bu memuriyete "*commercia*" denirdi ve burada toplanan vergiler devlet gelirlerinin de önemli bir bölümünü teşkil ederdi. Aynı adı (Hieron) taşıyan bir başka gümrük karakolu da Rumeli Kavağı'ndaydı. Yani vergi memurlarından kurtulmak mümkün değildi!

Kuzeyden gelen Rus donanmasının "Rum ateşi"yle yok edildiği yer de burasıydı. Theophanes Continuatus metnine göre, 941 yılında şunlar oldu:

Haziran'ın on birinde gelen Rus donanması Konstantinopolis'e doğru ilerliyordu. Patrikios [Teofanes –yn.] da bir donanma teçhiz ve tertip edip, oruç ve gözyaşlarının takviyesiyle Rus'a karşı savaşa hazırlandı.

Bir deniz muharebesinde Rum ateşinin kullanılması (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

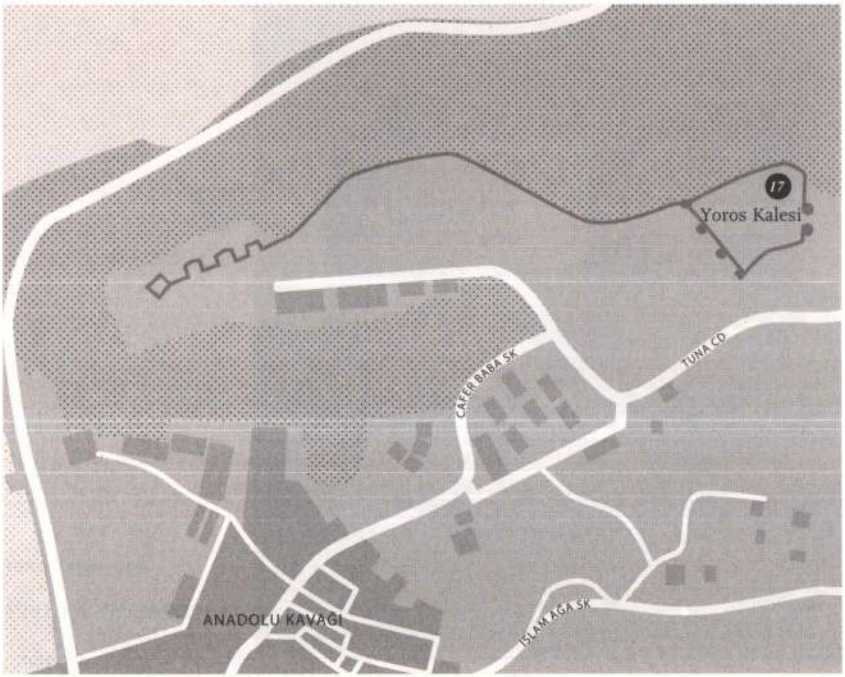
Kuvvetlerini Eukseinos Pontus'un [Karadeniz] girişine mevzilendirdikten sonra düşmana Hieron'da ansızın saldırdı ve gemilerinin birçoğunu yakıp kalanları da kaçmaya zorlayarak onları dağıttı.

Körfezin burasında, suda tuhaf şeyler olur. Prokopios şöyle anlatır:

> Akıntı, Hieron'dan Bizantion'a doğruymuş gibi görünür. Ama Boğaz'daki balıkçılar, bu istikamette olduğu açıkça görülen üstteki akıntıdan başka dip akıntısının üst akıntının tamamen aksi istikametinde olduğunu söylerler. Sonuç olarak, ne zaman bir balık sürüsünün peşinden gitseler ve ağlarını orada herhangi bir yere atsalar, bu ağlar her defasında akıntının şiddetiyle Hieron tarafına taşınır.

Bizans zamanında olduğu gibi günümüzde de böyle.

İskeleden en yakın tepenin zirvesine doğru yürürseniz 128 metre rakımda muhteşem bir Boğaz ve Karadeniz manzarası serilir önünüze. Manuel Komnenos döneminde yaptırılmış, **Yoros Kalesi** (Ceneviz Kalesi), (17, krokiye bkz. s. 534) adını taşıyan hisar halen duruyor burada. Bu hisar, stratejik pozisyonu nedeniyle birçok defa el değiştirdi: 1305'te Osmanlılar ele geçirdiler onu, ama Bizanslılar geri almayı başardılar. 14. yüzyıldaki iç

Yoros Kalesi'nin bulunduğu bölge.

savaşlar sırasında tarafların her biri, gümrük karakollarından gelen gelire sahip olmak için hisarın kontrolünü ele geçirmeye çalıştılar. Cenevizler 1350'de aldılar, ama 1391'de tekrar Osmanlı kontrolüne girdi. Fransız mareşali Boucicaut, Bizanslılara yardım etmek için Kral VI. Charles'ın talimatıyla hisarı zaptetmek üzere başarısız bir girişimde bulundu. Nihayet Cenevizler 1414'te tekrar aldılar kaleyi ve şehir düşene kadar da ellerinde tuttular. Hisarın bugünkü görünüşü, esas itibariyle bu dönemi yansıtır.

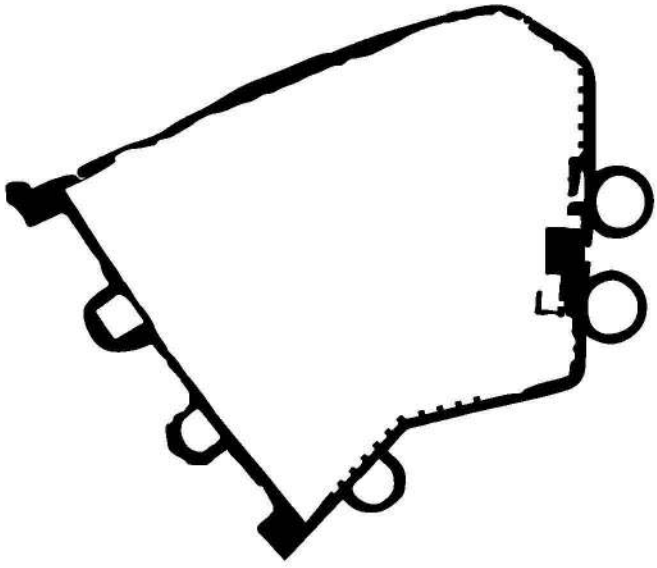
Kale, devasa bir alanı kapsar: uzunluğu 500 metreden fazla, genişliği ise 60-130 metredir. Ancak alt kısımları bugün bile askeri bölge. Yukarı taraflarında gezinti yapmanızı şiddetle öneririm size: buradaki surlar korunmuştur, kulelerin içindeki geniş odalar da öyle. Kuleler çok katlılar-

Yoros Kalesi, büyüleyici bir yerde bulunur ve iyi korunmuştur.

mış eskiden, ama ahşap döşemeler çöküp gitmiş. (Ben bu satırları yazdığım sırada kale restorasyon için tamamen kapatılmıştı.)

Vaftizci Yahya'ya adanmış, Foveru "Korkunç" adını taşıyan bir manastır da Fil Burnu'nun sırtlarındaki sert yamaçtan Boğaz'a bakıyormuş. Ancak bu isim belli ki Vaftizci'ye değil, manastırın üzerinde yükseldiği derin yara atıfta bulunuyor. Bu dini cemaatin 12. yüzyılda yazılan nizamnamesi günümüze kadar kalmıştır ve son derece serttir. Yıkanmak tümden yasaktır, kadınları görmek de öyle, hatta sadaka verirken bile. Dahası her tür dişinin manastır alanına girmesi de yasaktır. Bu nizamnamenin yazarı, son yasağın sebebini açıklarken, bir aceminin buraya dişi eşek üzerinde geldiğini ve yolda yedi defa iğvaya kapıldığını anlatır... Zavallı hayvan!

Yoros Kalesi planı.

Proti/Kınalıada ve Antigoni/Burgazadası

İlginç bir gezinti yapmak isterseniz, Adalar'a gitmelisiniz. Oraya giderken gerinizde kalan Konstantinopolis manzarası vedalaşacak sizinle –tıpkı başkentten ayrılan Bizanslı seyyahlarla vedalaştığı gibi. Her şeyi ritüelleştirmek için delice bir tutku içindeki Konstantinos Porfirogennetos, bu an için de özel bir merasim sunar:

> İmparator tekneye binip imparator iskelesinden yeterince bir mesafe uzaklaştıktan sonra şehre bakmalı, elini gökyüzüne kaldırmalı, şehre doğru üç defa ıstavroz çıkarmalı ve şu duayı etmelidir: "Ya rab, şehri senin ellerine emanet ediyorum. Onu bütün talihsizliklerden koru."

İstanbul'dan kalkan gemi sadece Kınalıada, Burgazada, Heybeliada ve Büyükada'da durur. Yazın Büyükada ile Sedefadası arasında küçük tekneler de çalışır, ama Sivriada, Yassıada, Tavşanadası, Kaşıkadası ve sulara

gömülmüş Vordonosi Adası'nı da görmek isterseniz, tekneyi kendiniz ayarlamalısınız.

Prens Adaları'nın zengin bir tarihi var, ama bu tarihin neredeyse bütün belgeleri daha büyükçe adalarda yeni yapılarla yok edilmiş; yani daha küçük ve ıssız adalar, bu anlamda daha şanslılar. Yalnız şunu da söylemeli: adaların tarihi zengin olabilir ama epey tekdüzedir. Her bir ada, birilerinin işkence gördüğü, gözlerine mil çekildiği veya zincire vurulduğu yerdir. Okuru bu korkunç ayrıntılarla boğmak istemeyiz, ama az da olsa özetleyelim.

İlkin, artık mevcut olmayan bir adadan söz etmek gerek. Eğer adalara Bostancı İskelesi'nden gidiyorsanız, tekneniz iki deniz fenerinin yanından geçecektir. Bunların etrafında kayalıklar göreceksiniz. Bunların, bir zamanlar üzerinde koca bir manastır bulunan Vordonisi (18, krokiye bkz. s. 552) Adası'nın kalıntıları olduğu kabul edilir. Ünlü kitap kurdu Patrik Fotios hayata gözlerini buradaki zindanda yumdu. Ada, bir depremle denizin dibine gömüldü. Gerçi bir hipotezdir bütün bunlar; suyun altında hiçbir Bizans yıkıntısı da bulunmuş değildir henüz.

Vapurla gittiğinizde karşılaşacağınız ilk ada, Kınalıada'dır –veya ortaçağdaki adıyla Proti. Neredeyse hiçbir Bizans kalıntısı kalmamıştır adada, ama Rum Ortodoks Panayia Kilisesi (iskelenin sol tarafında, Çınarlı Köşk Sokak'ta) 9. yüzyıl başlarında tahtta hak iddia eden (ve elbette başarısız olan) Bardanes adında biri tarafından kurulmuş manastırın temelleri üzerindedir (19, krokiye bkz. s. 552). Günümüzdeki kilisenin inşası sırasında birkaç mimari parça da açığa çıkmıştır; Bunlar arasında 6. yüzyıl sütun başlığı da vardır. Bunlar kilisenin avlusunda sergileniyor.

İmparator Romanos Lekapenos, 17 Aralık 944'te kendi oğulları tarafından devrildikten sonra buraya getirilmişti. Ama onlar da çok kısa bir süre sonra, 27 Aralık'ta Konstantinos Porfirogennetos tarafından devrilip sürgün edilerek babalarına kavuştular. Bu dönemin tanığı olan Liutprand, günümüzdeki Çınarlı Köşk Sokak'ta geçen dramatik bir sahneyi tasvir eder:

> Babaları Romanos onların geldiğini işitince Tanrı'ya teşekkür etti ve hoşnut bir yüzle onları karşılamaya manastır kapısının önüne çıktı. "Ne mutlu bir an," diye haykırdı, "siz majesteleri benim şu müteva-

zı mülkümü ziyaretle şeref verdiniz. Beni saraydan atan sevgi sizin de orada kalmanıza izin vermedi demek; evlat sevgisiyle beni takip ettiniz. Beni az bir zaman önce buraya göndermiş olmanız ne iyi! Keşiş kardeşlerim imparatorluk seremonilerinde uzman olan beni misafir etmeselerdi, imparatorları nasıl karşılayacaklarını katiyen bilemezlerdi. İşte şurada kaynamış su var, şurada yumuşak fasulyeler, yeşillikler, taze kesilmiş pırasalar.

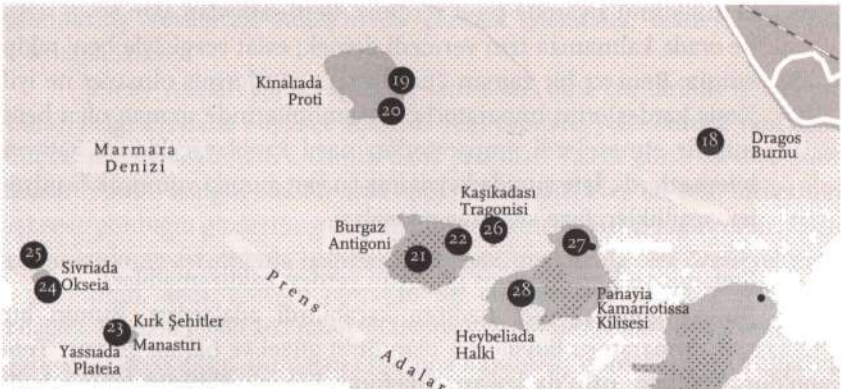
Stefanos ve Konstantinos gözlerini yerden kaldıramadılar.

Buraya gönderilenler nadiren kaçabilirdi adalardan. Bunun bir istisnası, üç imparatoru büyülemiş olan ünlü güzel ve baştan çıkarıcı Teofano'dur. Teofano, 969'da kocası Nikeforos Fokas'ı öldürüp yerine âşığı İoannes Tzimiskes'i geçirdikten sonra yeni imparator suçlarından ötürü hemen onu Proti'ye sürgün etti. Ancak kadın her nasılsa şehre dönmeyi başardı ve Ayasofya'ya koştu. Oraya sığınabileceğini mi düşünüyordu? Âşığının eski metresini görüp de yumuşayacağını mı sanıyordu? Her ne idiyse, Tzimiskes tınmadı; sadık hadımı Basileios Lekapenos'u[1] Ayasofya'ya gönderdi. Kadınsı hilelerden etkilenmeyen Basileios da "onu sürüyerek dışarı çıkardı; bu sırada kadın imparatora ve Basileios'a lanetler okuyor, İskit ve barbar iki hadımını çağırıyor ve Tzimiskes'in hadımının yüzünü yumruklarıyla dövüyordu."

Proti'deki ikinci manastır, **Ayios Hristos (Metamorfosis) Manastırı** (20, krokiye bkz. s. 552) bu olaylardan kısa bir süre sonra, Manastır Tepesi'nde kuruldu. Günümüzdeki yapı 18. yüzyıla tarihlenir, ama binanın kimi yerlerinde Bizans döneminden kalma mimari elemanlar görülür. Buradaki kilisede (cuma günleri 9.30'da gelinebilir) ikonaların altındaki zemin Bizans döneminden kalmadır. Tahttan indirilip gözlerine mil çekilen İmparator Romanos Diogenes 1072'de acılar içinde burada öldü.

Bir sonraki ada, Burgazada –eski adıyla **Antigoni**. Buradaki Bayraktepe'de (İsa Tepesi adıyla da bilinir) başka bir Ayios Hristos (Metamorfosis) Manastırı daha vardı. Halk arasındaki söylenceye bakılırsa I. Basileios kurdurmuştu bunu, ama tarihi kaynaklarda ancak 10. yüzyıla kadar geriye

1 I. Romanos'un gayri meşru oğlu; küçük yaşta hadım edilmişti –ed.n

Batık durumdaki Vordonisi Adası	18
Proti'deki (Kınalıada) Panayia Kilisesi	19
Proti'deki (Kınalıada) Ayios Hristos (Metamorfosis) Manastırı	20
Antigoni'deki (Burgazada) Ayios Hristos (Metamorfosis) Manastırı	21
Antigoni'deki (Burgazada) Ayios Prodromos Kilisesi	22
Plati (Yassıada)	23
Okseia'daki (Sivriada) Bizans manastırı harabeleri	24
Okseia'daki (Sivriada) sarnıç	25
Tragonisi (Kaşıkadası)	26
Halki'deki (Heybeliada) Trias Manastırı	27
Halki'deki (Heybeliada) Panayia Kamariotissa Kilisesi	28
Sedefadası'ndaki sarnıç	29
Tavşanadası'ndaki yeraltı odası	30

Prens Adaları.

götürülebilir. Manastıra çıkan patika, bütünüyle açıklık bir alandan geçiyor, yani yazın gidecekseniz eğer tedbirli olun. Ancak zirvede muhteşem kokulu çamların altında dinlenip diğer adaların olağanüstü manzarasını izleyebilirsiniz. Manastırın yıkıntıları (21), İlyas Peygamber'e adanmış bir şapelin çevresinde dağınık durumda. Çiti geçince (zor değil geçmesi) şapelin etrafından dolanmadan önce bir süre durup erken Bizans dönemi sütun başlıklarını inceleyin. Kuzeybatı tarafında antik bir duvarın genişçe bir kesiti var; bu zarif yapı, 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir.

12. yüzyıl, bu manastıra dair bilinen en son göndermenin olduğu yüzyıl aynı zamanda. 23 Nisan 1199'da Bulgar ordusu Trakya'yı işgal edip Ayios Yeoryios Yortusu için toplanmış pek çok hacıyı da esir almıştı. Niketas Honiates şöyle yazar:

> Eğer Antigonos Manastırı'ndan buraya sadaka bayramı için gelmiş bulunan rezil ve şerefsiz bir keşiş olmasaydı hiçbiri de esareti tatmayacaktı. Bu adam buranın valisinin verdiği mektubun muhtevasını [adalılara] söylemedi; oysa mektup, çok sayıda insanın bir araya gelmesini yasak ediyor ve Kumanların istilasını duyuruyordu. Ve dünyevi her şeyi bırakmış ve gönüllü bir şekilde İsa'nın paçavralarına bürünmüş olan bu adam eğer kalabalık dağılırsa az sadaka toplayacağı korkusuyla mektubu göğsünde saklamış ve kara cübbesinin içinde gizlemişti. Toplanan kalabalığa da, kendisinin bir peygamberden bile fazlası olduğunu, onların hiçbir tatsızlığa maruz kalmayacaklarını vaat etmişti. Böylece Kumanlar büyük bir ganimet toplamış oldular.

Adanın sayfiye yerine bakan **Ayios İoannes Prodromos Kilisesi** (22, krokiye bkz. s. 552) (günümüzde Aya Yani Kilisesi, Takım Ağa Sokak 19 numara; iskelenin güneyindeki ilk sokaktan ulaşılıyor) 1899'da yapılmış, ancak arkeologlar, erken dönem bir Bizans kilisesinin ana çizgilerini tekrar ettiğini söylerler onun, bu eski kilisenin duvarlarının kimi parçaları da yenisiyle birleşmiştir. Narteksin sol tarafında mezar mahzenine inen bir merdiven var. Buranın, geleceğin patriki Metodios'un hapsedildiği zindan olduğuna inanılır. Metodios, 823 sonundan 829 baharına kadar burada tutulmuş. Biyografilerinden birinde anlatılır bu olay:

> İmparator, öküz sinirinden kamçıyla yüzünden kamçılattı onu ve sonra az bir katığın uzatıldığı daracık açıklığından başka bir penceresi olmayan tabut gibi yerde zindana kapattırdı. İki suçlu yeraltındaki bu hücrede onunla birlikte hapsedilmişti ve dışarıdaki gardiyanlar gözleyip duruyorlardı içeriyi. Bir müddet geçtikten sonra o iki adam öldü; bu yeraltı mezarındaki leş kokusu ve karanlık dayanılmaz oldu, insanın etini yiyen bitler de dayanılmazdı. Ancak asil ve yüksek tabiatlı Metodios katlandı bunlara ve hayatta kaldı. Başka kim direnebilirdi ölülere dadanan ve diri diri gömülmüş bir Tanrı adamına üşüşen sıçan sürülerine? İnatçı Metodios'un başındaki bütün saçlar döküldü, bu korkunç zindanda geçirdiği beş yıl içinde.

Ancak başka bir hikâyeye göre suçlulardan sadece biri ölmüş; geleceğin patrikinin manevi gücü ise ikincisini tövbeye ikna etmeye yetecek kadar çokmuş.

Ancak başka bir kaynağımız, Metodios'un zindandaki yıllarına azıcık daha olumlu bir ışık tutar. Yoldaşları "sadık bir hizmetkârı aracılığıyla ona mektup gönderirlerdi; bu adam Ayios Metodios'un basit ihtiyaçlarını karşılayan bir balıkçıydı. Mezar mahzeni öyle karanlıktı ki, her cumartesi günü bir sikkelik kandil yağı getirirdi azize ve bu da tutuklulara bir hafta boyunca ışık vermeye yeterdi. Bir cumartesi günü balıkçı hastalandı ve her zamanki gibi gelemedi zindana, ama Tanrı berikilerin dualarına kulak verdi ve yağı getirdi."

Metodios'un zindanda geçirdiği on yıldan sonra İmparator Teofilos tutsağı serbest bıraktı, o da patrik oldu.

Plati (Yassiada) ve Okseia (Sivriada)

Burgazada, iki ıssız adayı ziyarete çıkmak için en iyi yer; buradan bir tekne kiralayıp Yassıada'ya (Bizans döneminde Plati) ve Sivriada'ya (Bizans döneminde Okseia) gidebilirsiniz. Bu isimlerin Yunanca ve Türkçe isimleri, adaların biçimlerine gönderme yapıyor.

Bu iki ada, Bizanslıların zihin dünyasıyla yakından ilişkiliydi. Örneğin 1020'lerin sonlarında iki aristokrat, Patrikios [Asilzade] Basileios Skleros ile Magistros [Yüksek Memur] Prusian (Bulgar çarlarının soyundandı bu) ihtilafa kapıldılar ve yumruk yumruğa birbirlerine girdiler. İmparator VIII. Konstantinos "onların bu davranışlarının utanmazca olduğuna karar verdi ve ikisini de sürdü: birini Okseia'ya, diğerini de Plati'ye."

Plati (23, krokiye bkz. s. 552), Tessarakonta Martyres [Kırk Şehitler] Manastırı'na ev sahipliği yapardı; bu manastırdan ilk olarak 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen "Ayios Artemios'un Mucizeleri" isimli büyüleyici bir metinde söz edilir. Burada Plati'ye yerleşen ve ailesinin arzusu hilafına manastıra giren Georgios adında biri anlatılır. Georgios 22 yaşında kâfir Patrik Sergios tarafından episkopos olarak atanmış, ancak bundan sonra testislerinde iltihaplanma olmuş ve şifa bulmak için dualarını Ayios Artemios'a yöneltmiş –Artemios'un uzmanlık alanı, erkek üreme organları.

Mısır Hükümdarı Yusuf, kardeşi Şimon'un tutuklanması emrini veriyor. Eski Ahit'teki bu hikâye, San Marco mozaiklerinde güncel bir çağrışımla yüklü.

Aziz bir imparatorluk memuru kisvesine bürünüp delikanlıyı ziyaret ederek ona şifa vermiş. Georgios, karşısındakinin kim olduğunu anlamamış; diğer keşişlerden ziyaretçinin teknesini bağlarken dikkatli olmalarını istemiş ama berikiler bir bakmışlar ki, sahilde tekne filan yok. Keşişin hastalığı 18 yıl sonra, taş taşıma işinde kendini fazla zorlayınca tekrar nüksetmiş.

> Sol testisi şişmişti ve acı veriyordu. Uykuya daldı, yakışıklı bir adam suretinde gördü Ayios Artemios'u; aziz bu defa yeni mezun bir hekim şeklindeydi. Artemios ona dedi ki: "Neyin var, diyakoz?" Beriki cevap verdi: "Ayios İoannes Prodromos Kilisesi'ni ziyaret etmek istiyordum ya, yapamam." Ve yakışıklı adam dedi ki: "Ben de oradan geliyorum. Neyse, kaldır şu cübbeni, neyin varmış bakayım." Ve sağ eliyle dikkatle bastırdı ağrıyan testisi yukarı doğru ve organının altında ıstavroz çıkardı. Georgios ziyaretçisinden yemeğe kalmasını

istedi, ama beriki geri çevirdi: "Kalamam, tekne bekliyor." Bu anda hasta uyandı ve yanında uyuyan keşiş kardeşlerine dedi ki: "Kalk da şu çıkan hekime seslen." Ve berikiler dediler ki: "Buraya kimse girmedi!" Ve sonra sahile koştular, kapıların kapalı olduğunu gördüler. Yakın bir mesafede balıkçılar balık avlıyorlardı; onlara limana bir teknenin girdiğini veya çıktığını görüp görmediklerini sordular; berikiler de kimseyi görmediklerini söylediler. Ve sinaksariona [azizlerin hayatlarını anlatan derlemeye] baktıktan sonra o günün Ayios Artemios günü olduğuna ayıktılar ve gelenin de o olduğunu anladılar.

Limanın yukarısında, adanın doğu sahilinde Ayios Artemios'un mübarek teknesini bir zamanlar bağladığı yerde hâlâ bazı Bizans kalıntıları var. Adanın ortasındaki tonoz Kırk Şehitler Manastırı'na ait. Bazı keşiş hücreleri ve sarnıcın bir bölümü de günümüze ulaşmış (40°86'40.77"K, 28°99'34.48"D). Adanın yakınlarındaki balıkçı ağları bile uzun zaman öncesindekilerle aynı görünüyor suyun içinde.

İmparator I. Mihael, tahttan feragat etmek zorunda bırakıldıktan sonra 813'te buraya sürüldü. V. Leon geçti tahta ve bir vakanüvisin sözleriyle:

> Mihael'in yaşamına son vermek için sebep bulunmadığına karar verdi, bu yüzden onu Plati Adası'na sürgüne yolladı, kimsenin dikkatini çekmeden yaşamasını buyurdu orada; bundan sonra da her yıl belli bir miktar para gönderdi. Mihael'in orada keşiş olduğu ve 32 yıl daha yaşadığı söylenir. Yanında, 20 yaşındayken imparator tarafından manastıra gönderilen ve hadım edilen oğlu Eustratios ile gene bu sırada manastıra gönderilip İgnatius adı verilmiş olan Niketas da bulunuyordu.

Bu ikincisi daha sonra iki dönem patriklik yapacak ve nihayet aziz ilan edilecekti.

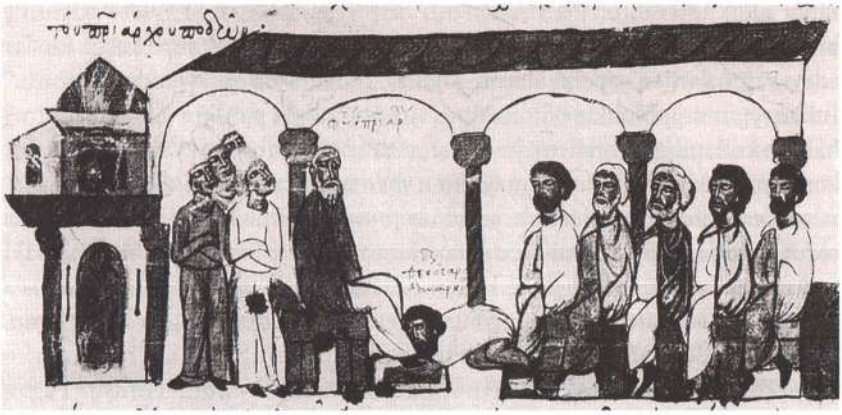
9. yüzyıl bu ada için epey çalkantılı bir dönemdi. 18 Haziran 860'ta "Rus" (yani Vareng) korsanlar manastırı yağmaladılar. Konstantinopolis'teki Patrik Fotios çok geçmeden eski Patrik İgnatios'un talebelerinden bir

rapor aldı: "Efendim, Plati Adası'nın orta yerinde Kırk Şehitlere adanmış bir kilise ve onun içinde de Meryem'e adanmış bir şapel yapılmıştı. Ruslar adayı yağmalarken şapelin altarını yıktılar, İgnatios da onu yeniden yaptırdı." İhbarcıyı metropolitlikle ödüllendirdi ve sürgündeki patriğin elinden alınmış hakları kullandığını bildirmeye imparatora koştu. Saray ve kilisenin ortak bir komisyonu teşkil edildi bunun üzerine ve manastıra gönderildi, onlar da altarı sahile sürüdüler ve denizde yıkadılar (büyük ihtimalle bugünkü iskelenin olduğu yerden). Bu işlemi kırk defa tekrar ettiler, ta ki İgnatios'un altardaki yetkisiz eylemini temizleyene kadar. İgnatios'un hayatının yazarı, Fotios'a saldırır: "Yıllar süren eğitimi, uykusuz geceleri, okuduğu dağlar kadar kitap, dostlarıyla edebiyat üzerine entelektüel tartışmaları, sanatla ilgili görüşleri – hepsi çöpten ibaretti; Eski ve Yeni Ahid ona böyle mi yardım etmişti? Pagan bilgeleri ve azizlerin sözleri bunu mu uyandırmıştı ruhunda?"

Adaya sadece diriler değil, ölüler de sürgün edilirdi. Papa ile Lyons Birliğinde görüşmeler yürütmüş olan Patrik İoannes Bekkos'un dostu Konstantinos Meliteniotes 1307'de zindanda öldükten sonra "imparator [II. Andronikos; birliğin düşmanıydı –yn.] tek bir onur bahşetti ona: cenazenin, şehrin yakınlarındaki ıssız adalardan birinde defnedilme izni. Ve öyle de oldu: Plati'ye götürüldü cenaze ve orada uygun biçimde gömüldü." Demek ki 14. yüzyıl başlarında kimse yaşamıyordu adada.

Plati'de hiçbir ortaçağ anıtı kalmamış, ama başka hiçbir neden olmasa bile sırf tepeye tırmanmak için Sivriada'da, yani Bizans'ın Okseia'sında karaya çıkmaya değer –90 metredir buranın yüksekliği ve şehirdeki bütün tepelerden daha yüksektir. Sürgünlerin Konstantinopolis manzarasını izlemek için buraya tırmandıklarını hayal edebiliriz –öylesine yakın ve öylesine erişilmez!

25 Mart 919'da Romanos Lekapenos, küçük yaştaki Konstantinos Porfirogennetos'tan hükümdarlığı alabileceğini hesap ederek filosunu, İtalyan elçisi Liutprandus'un dediğine göre "Konstantinopolis'in yanındaki en küçük adanın önüne saraydan apaçık görülecek şekilde demirledi. Ne var ki gemileri saraya sürmedi." Hesabı doğru çıktı: taht naibinin tavsiyesiyle iktidarı aldı. Ne var ki bu iktidar da, görmüş bulunduğumuz gibi Prens Adaları'nda sona erdi.

Patrik Fotios'un sorgulanması (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

Sivriada'nın günümüzdeki limanı adanın doğu tarafında, yani Bizanslı atasının olduğu yerde. 1 Eylül 717'de Arap donanması, Konstantinopolis'e düzenledikleri ve "Rum ateşiyle" püskürtülen başarısız taarruzunun ardından buraya demirlemişti. Hemen limanda 9. **yüzyıldan kalma bir manastırın** da (24) harabeleri var. Büyükçe bir yapı bu, muhtemelen iki katlıymış; duvarları büyük ölçüde kalmış, geniş kilisenin apsisi de öyle. Adanın ortasında bir de sarnıç (25) var.

Okseia'nın ilk ünlü sürgünü, Teodoros Studites'in amcası Platon'du. Sonra sadece din sapkınları ve siyasi muhalifler değil, "demir maskeli adamlar" da katıldı sürgünlere. Bunlardan biri, "Givon adında bir deli, kendisinin İmparatoriçe Teodora'nın başka bir kocadan olma oğlu olduğunu sayıklardı. Çokları da dinlemeye ve günün birinde hükümdar olacağına inanmaya başlamışlardı. Bu adam da sadık bir muhafızın yanına katılıp Okseia'ya gönderildi." Zavallı adamın saray entrikalarında bir piyon olabileceği şüpheleri doğunca "Givon aynı gün Okseia'dan Prinkipo'ya getirildi, burada elleri ve ayakları kesildi, gözleri oyuldu ve öldürüldü." Bir 9. yüzyıl yazarı şöyle feryat eder: "Şu ufacık Okseia, öyle öyle çok şer barındırıyor ki içinde!"

Ancak çokları da Okseia Adası'nda keşişlik yeminini gönüllü etmişlerdi. Oradaki manastırda keşiş olanlardan kimi, Konstantinopolis'te

patrikliğe kadar yükselmiştir, ama gençliklerinde seçtikleri dini cemaat yüreklerinde hep özel bir yer işgal etmiştir. Örneğin Patrik Mihael Kurkuas Temmuz 1143'te patrik seçildi, ama üç yıl sonra gönüllü olarak istifa edip sevgili Okseia'sına döndü ve (Honiates'in anlattığına göre) "manastır narteksinin girişinde boynunu uzattı ve bütün keşişler kendisini çiğneyerek girsinler içeri diye secde edip uzandı yere, bir yandan da buradaki huzuru boş yere bıraktığını ve hiçbir faydası olmadığı halde tahta çıktığını söyledi." Kilisenin apsisi günümüze kadar kalmış olduğundan Mihael'in nerede uzandığını tahmin edebiliriz pekâlâ.

Burgazada ve Heybeliada arasında küçük Kaşıkadası var. Bizans döneminde Tragonisi (26, krokiye bkz. s. 552) diye bilinirdi bu, yani "Keçi Adası." İoannes Dukas taht mücadelesinde başarısız olup da 1073'te buraya kaçtığında meşhur olmuştur. Dukas keşiş yemini etti kaçtıktan sonra ve Konstantinopolis ile de af görüşmelerine girişti. Kaşıkadası günümüzde özel mülk; bu yüzden çıkamazsınız.

Halki (Heybeliada) ve Prinkipo (Büyükada)

Bizans döneminde Halki denilen Heybeliada, Burgazada'dan sonra geliyor. Tedoros Studites 809'dan 811'e kadar burada sürgünde yaşamıştı. Muhtemelen **Trias Manastırı'nda** (27) kalmıştı o zaman; bu manastır adanın kuzeyindeydi.

1971'de kapanana kadar bir Ortodoks Ruhban Okulu da vardı burada. Yakın gelecekte yeniden açma tartışmaları hâlâ yapılıyor. Kurumda 120 bin ciltten çok kitap bulunan bir de kütüphane var, ama bütün Bizans elyazmaları patrikliğe taşınmış.

Bizans dönemine dönelim. 820'de İmparator V. Leon'un dul karısı Teodora oğluyla birlikte buraya hapsedildi. Bütün keşişler bu yüzden uzaklaştırıldı manastırdan; yukarıda andığımız Teodoros Studites eski imparatoriçe hakkında şöyle yazar:

> Büyük hükümdar üzerinde yaşaman için Halkitis Adası'nı verdiğinde sana herkes pek üzüldü, üstelik sadece bizim için değil saysız kilise babası için de; zira oradaki bütün keşiş kardeşler ve onların

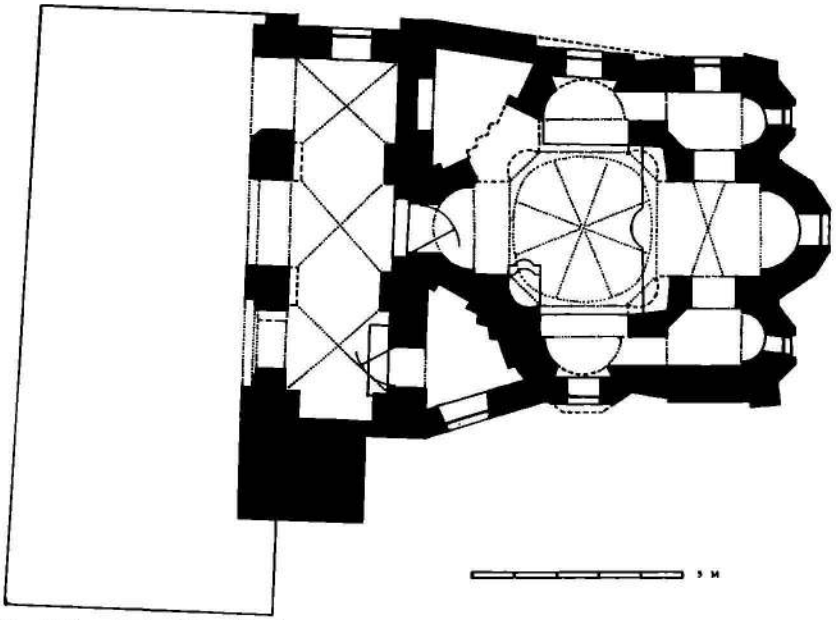
başkeşişlerinin eski manastırdan ayrılması gerekti ve şimdi herkes tarafından dudak bükülerek dolaşıyorlar orada, burada.

Bu gezgin keşişleri bir yere yerleştirme ihtiyacı yüzünden kurulmuş olabilir Değirmen Tepesi'nin batı yamacındaki Panayia Manastırı. Teodoros, bu manastırın başkeşişine yazıyor: "Nice emek ve terle yaptırdığınız manastır ne muhteşem! Bulunduğu yer itibariyle etrafındaki bütün adalardan görülüyor ve daha bir sürü kendine has özelliği var." Ne yazık ki biz hiçbir şey söyleyemiyoruz bu yapıyla ilgili, çünkü çoktan yıkılıp gitmiş.

Bu ada, Osmanlı idaresi boyunca Hıristiyanlık tarihi açısından son derece önemliydi, ama Bizans dönemine dair hayallerimizi yıkacak kadar az bilgi ulaşmıştır bugüne. Orada kaç manastır olduğunu bile bilmiyoruz. Bu malumat eksikliği yıllar geçtikte bir sürü fantastik hikâye üretilmesine neden olmuş. Bütünüyle temelsiz olmakla birlikte hemen bütün tur rehberlerinde karşılaşabileceğiniz hikâyelerden birine göre, İgnatios'un ölümüne düşmanı olan Patrik Fotios burada zindanda ölmüş. Ancak Heybeliada'da, Prens Adaları'nda günümüze kadar kalmış biricik Bizans anıtı da bulunuyor. Panayia Manastırı, ortasındaymış (40°87'51.15"K, 29°08'67.71"D) ve **Panayia Kamariotissa Kilisesi** de (28, krokiye bkz. s. 552) varmış bu manastırda, bu hâlâ ayakta. Bu dört apsisli kilisenin ölçüleri 6 metreye 9,5 metre; zeminden kubbeye kadar payandaları ise pandantiflerle değil köşe nişleriyle örülmüş. Dış mekânda kilise çatısı çifte bir nişle süslü; çini örtülü kubbe ise sekizgen bir kasnak üzerinde. Uzun süre bu kilisenin Bizans mimarisinin son eseri olduğuna inanılmıştır, ama aslında Komnenos devrine tarihlenir (freskleri ise 1672'den eski değil). Bütün olarak bakıldığında daha sonraki eklentilere rağmen epey düzgün korunmuştur kilise. Ne yazık ki Deniz Lisesi'nin bahçesinde, bu yüzden ziyaretçi girişine izin verilmiyor.

Adalar zincirinin son büyük halkası, Bizans döneminde **Prinkipo** denilen Büyükada.

Patrik Eftihios, 565'te İustinianos tarafından azledildikten sonra üç haftalığına buraya getirilmişti. Bir sürü muhafız da vardı yanında, ama buna rağmen sırdaşlarıyla vahiy rüyaları hakkında tartışma yürütebilecek

Panayia Kamariotissa Kilisesi'nin planı.

kadar rahattı. "Eftihios'un Hayatı"nın yazarı (onu sürgün sırasında da izlemişti) şöyle anlatır:

> Prinkipo'ya gelince bize gördüğü bir düşü anlattı: dediğine göre biri üzerinde İustinos [İustinianos'un yeğeni –yn.] ve karısı Sofia'nın portresi bulunan bir kılıç vermişti kendisine ve bu portreler ona gülümsemişti. Patrik şöyle buyurdu: "Bu, onların hükümdar olacağı anlamına gelir er ya da geç imparatorluk urbalarını giyecekler."

İustinos'un Prinkipo'da bir mülkü vardı; Eftihios'un kehanetindeki gibi tahta çıkınca, sadece eski patriği yeniden göreve getirmekle kalmadı, 569'da adanın kuzeydoğusunda bir de kadınlar manastırı yaptırdı. Buraya eskiden Kameres, yani "odalar" denirdi, şimdi ise "Maden" deniyor.

İmparatoriçe Eirene 797'de genç torunu Eufrosine'i bu adaya kapattı; ondan evvel kızın babası, kendi öz oğlu VI. Konstantinos'un gözlerine mil çektirmişti. Ancak kendisi de beş yıl sonra devrilerek zindana adıldı ve sonra da burada defnedildi. Ama hikâye böyle bitmedi: 826'da İmparator II. Mihael, Eufrosine'ye âşık oldu ve karısı Tekla'dan boşanıp evlenmek için manastırdan aldı kızı. Ama Tekla'nın oğlu Teofilos tahtın varisi olarak kaldı gene de ve imparator olunca üvey anasını derhal Prinkipo'ya, geldiği manastıra geri yolladı.

Bu duvarların arkasına isimleri saymakla bitmeyecek kadar çok ünlü kadın hapsedildi. Örneğin Mihael Kalafates, İmparatoriçe Zoe'yi buraya sürgün etti, adaya ulaşınca da saçlarının kesilip kendisine getirilmesini buyurdu. Gerçek bir saray darbesiydi aslında bu, ama ahali ayaklanınca Mihael için sonu iyi olmadı bunun. İmparator, Zoe'yi derhal geri getirtti, ama çok geçti artık. Prinkipo'daki manastır, asilzade hanımları sürgün edildiğinde tercih edilen bir mekândı belli ki: bunlar arasında Aleksios Komnenos'un anası Anna Dalassene ile karısı Eirene, başka bir Komnenos'un (Andronikos) karısı başka bir Eirene ve ünlü güzel Alanyalı Maria da vardır. Bu sonuncusu ilk kocası devrildikten sonra bile tahtta kalmayı becerdi, ikinci kocasının tahttan indirilmesinde de aktif bir rol oynadı.

Bu Maria, öyle dolaplar çevirdi ki, oğlunu Aleksios Komnenos'un evlatlık almasını bile sağladı. Bir saray komplosuna katıldığı şüphesi üzerine de sürgüne gönderildi –oysa bu defa kanıtlanamamıştı bu şüphe. Ohrili Teofilaktos (Maria'nın himayesindeydi bir zamanlar) Prinkipo'ya sürgün edildikten sonra korkusundan onu ziyaret edemedi. Ama mektubunda ne diller döküyordu:

> Siz majestelerinin şunu bilmesini arzu ederim ki, gemiciler rotalarını çevirsinler de siz majestelerinin saadetle ikâmette bulunduğu Prinkipo Adası'na yelken açsınlar diye ne çok girişimde bulundum onların nezdinde. Ama tehdit dolu haykırışlarım onlara ulaşmadı, sanırım kulakları, kuzey rüzgârının tehditkâr uğultusuyla tıkanmıştı.

Manastır 1302'de Venediklilerce yağmalandı, rahibeleri de rehin alıp büyük bir kurtarmalık karşılığında serbest bıraktılar.

Ama manastır sürgünlerin biricik ikametgâhı da değildi. İmparator Herakleios 637'de bir saray darbesi planladığını öğrendiği gayri meşru oğlu Athalarikhos'u, sağ elini ve burnunu kestirdikten sonra Prinkipo'ya sürgün etti. Ancak erkek tutsakların nerede tutulduklarını kesin olarak söyleyemiyoruz: gerçi adanın güneyindeki Yüce Tepede bulunan Ayios Yeoryios Manastırı'nın tarihi antikçağa kadar gider ama bu yapı bütünüyle yeni. Kötü ruhların ele geçirdiği kimseler burada tedavi edilirdi; şapelin duvarlarında demir köstekler durur hâlâ (deliler, Ayios Yeoryios'un ikonasının onları iyi edeceği ümidiyle burada zincirlenirlerdi). Buna ancak sonraki kaynaklarda değinilir ama uygulamanın Bizans dönemi boyunca yaygın olduğunu da biliyoruz –Anastasia Kilisesi'nde Andreas Zalos'un başına gelenleri hatırlamamız yeter.

Birçok Bizanslı Arap akınları döneminde adaya kaçmıştı. Tedoros Studites de bunlar arasındaydı:

> Ve Arap hücumu, bizcileyin uysalları şehirden Prinkipo Adası'na kadar takip etti. Kaçanların izdihamından, sıcaktan, içmeye uygun olmayan suyundan neler çektik, kelimeler yetmez anlatmaya!

Adanın güneybatı sahilinde Venedik idaresi zamanında dikilen bazı kuleler, hâlâ ayakta.

Terebintos ve Neandros Adaları

Son birkaç on yıldır, Büyükada'nın doğusundaki adaların (Tavşanadası ve Sedefadası) isimleri hakkında bir tartışma var. Eskiden, kuzeydeki daha büyük ve yerleşim de olan adaya (Bizans dönemindeki Terebintos) Tavşanadası, güneydeki daha küçük ve ıssız adaya ise (Bizans dönemindeki Neandros) Sedefadası deniyordu. Ama bugün ikisinin isimleri yer değiştirmiş durumda.

Büyükada'dan Terebintos'a gitmek gayet kolaydır. İkisinin arasında sadece 1200 metre mesafe var. 8. yüzyılda burada, geleceğin patriki İgnatios tarafından bir manastır kurulmuştu; bu İgnatios, biyografisin-

Alanyalı Maria kocasıyla birlikte –daha doğrusu iki kocasıyla. Hayır, hükümdar çiftini kutsayan İsa'dan söz etmiyoruz; tabloda Maria'nın ilk kocası Mihael VII. Dukas resmedilmiş ama onun üzerinde ikinci kocası Nikeforos III. Botaneiates'in ismi yazılı.

den anlaşıldığına göre, adalarda kilise inşaatında bir fırtına gibiydi: "Plati, Yatros ve Terebintos adlı Prens Adaları onun idaresi altında iskân oldu ve ibadethanelerle ve keşiş evleriyle doldu." İgnatios, Fotios'un patrikliğe yükselmesinden sonra Terebintos'a sürgün edildi. 860'ta Rus'un Bizans'a ilk saldırısına tanıklık etti:

> Hükümdarın arzusuyla, şeref değil leke olarak, teskin olarak değil daha büyük ıstırap çekerek döndü Terebintos'a. Donanmanın drungariosu [amirali] Niketas, Fotios'un ve hizmetinde bulunduğu kişilerin

gönlünü hoş etmek için öyle çok işkenceler yaptı ki İgnatios'a, kelimeler kifayetsiz kalır. Üstelik aziz, bunlardan başka bir talihsizliğe daha uğradı. Bu dönemde ahalinin "Ros" dedikleri ve İskitlerden bile daha çok kanla lekelenmiş olan kimseler, Pontus Eukseinos'tan [Karadeniz'den] Stenon'a [İstanbul Boğazı'na –yn.] geçmişler ve buradaki bütün köyleri ve manastırları talan ve viran ederken Bizantion yakınındaki adalara da hücumlara girişmişlerdi; [değerli] bütün kap kaçağı ve servetleri çalıyor ve ellerine geçirdiklerini öldürüyorlardı. Dahası, patriğin manastırına da saldırdılar ve orada buldukları her şeyi gasp ettiler, 22 asil meskûnu da götürüp baltalarla doğradılar. İgnatios bu felaketi öğrenince durmaksızın şöyle demeye başladı: "Tanrının verdiğini Tanrı alır!" Hüküm sürdüklerini sananlardan yardım beklemenin faydasız olacağını düşünüyordu. Onların tek arzuları, onun da barbarların eline düşmesi ve sürüsünün akıbetini yaşamasıydı.

Kuzeyli barbarlar, iki patrik arasındaki imparatorluk içi ihtilafa işte böyle dahil oldular!

Romanos Lekapenos'un oğlu Konstantinos da 27 Ocak 945'te babasıyla komşu bir adada görüşmesinin ardından Terebintos'taki manastıra hapsedildi. Konstantinos'un ateşli bir kişiliği vardı ve kaderine boyun eğmeyi reddetti. Herhalde daha sonra çok daha uzak bir adaya, Semadirek'e gönderilmesinin nedeni de buydu: bir dizi kaçma girişiminden sonra (sonuncusunda muhafız yüzbaşısını zehirlemişti) orada öldürüldü.

Patrik Theodosios'u 1183'te Terebintos'a sürgün edildi, kendi kurduğu manastıra yerleşti. Dostu Mihael Honiates (M. Akominatos) şöyle yazar:

> Eğer ustamın [Teodosios –yn.] yolunu takip edip Terebintos'a gitseydim, aylak aylak oturamazdım orada; tuğla ve taş örmem gerekirdi muhakkak ve benim yumuşak, alışık olmayan ellerim, bir zanaatçının işini yapmaktan kanardı. Manastır deniz kıyısında ve hem denizin avantajlarını kullanıyor, hem karanın. Mübarek adam, bu çorak ve susuz adacığı gayet iyi sulanan ve ağaçlarla bezeli bir azizler adası haline getirmişti. Eski bir kehanete bakılırsa, "karadiken ve ısırgan

yerine serviler ve mersinler büyüdü."[2] Terebintos'ta sayısız tavşan da var; bunlar zayıf ve korkak hayvanlar, ancak keşişlere yılanlardan daha çok rahatsızlık ve zarar veriyorlar. Yılanlar burada zarar veremez, zira adada, bu iğrenç yaratıkların ilk ve en eski silahı olan Havva yok burada –o olmadan da kimseyi incitemezler. Ama tavşanlar, çilekeşlerin en leziz yiyecekleri olan sebzeleri yiyorlar.

Demek, buranın adının (Sedefadası ile isim takası yapmadan önce) Tavşanadası olması boşuna değilmiş.

Prens Adaları avcılık açısından zengin yerlerdi. Manuel Komnenos'un 1158'de imzaladığı ve ada ahalisinin haklarını bildiren fermanda onlardan "gözü kara avcılar" diye söz edilmesi boşuna değil.

O zamanlardan kalan tek şey, adanın kuzeybatı sahilinde içme suyu için açılmış bir **sarnıç** (29, krokiye bkz. s. 552) sadece. Sarnıcın üç duvarı neredeyse hasarsız yükseliyor hâlâ, sıvalar da yer yer duruyor.

Neandros veya Yatros Adası (bugün Tavşanadası deniliyor ama aslında Sedefadası) ıssız ve hiç de konuksever değil. Adanın batı yarısını uzun, kalın çalılar bürümüş; onların arasından yürümek hiç de kolay değil. Dahası ayaklarınızın dibinden ördekler havalanıyor sürekli.

Sahile yakın bir yerde Bizans döneminden kalma bir yapı var. Karaya çıkmak için en iyi yer, adanın biricik kumsalının sağ tarafı –kumsalda terk edilmiş balıkçı kulübeleri var. Sudan çıktıktan sonra dik bir rampadan yukarı doğru yükselen belli belirsiz patikadan, aşağı yukarı tepeye dikili antene doğru yürüyün. Ama yürürken gözünüz yerde olsun; çalılar bir yerde açılacak ve yerde Bizans devri tuğlalarıyla karşılaşmaya başlayacaksınız. Şimdi dikkat edin: toprakla dolmuş arkeolojik bir kazı yeri göreceksiniz, içinde bir **yeraltı odasının** (30) girişi var. Çukura inerseniz hafifçe eğilerek asma dallarıyla sarılmış kemerden geçin, kendinizi Bizans mimarisinin tipik bir özelliği olan uzunca tuğlalarla örülmüş geniş bir odada bulacaksınız. Burası muhtemelen, yıkılmış bir kilisenin iç mekânıydı. Bunca çok tuğlayı adaya nakletmek için bile ne çok emek gerektiğini hayal etmek dahi

2 Eski Ahid, Yeşaya 55:13'ten bozularak nakledilmiş; aslında: "Dikenli çalı yerine çam, ısırgan yerine mersin ağacı bitecek" –S.I.

Ortodokslar, Ariusçuların zulmünden kurtulmak için denizdeler (879-883 yıllarından bir minyatür).

zor! Toprak seviyesi belirgin biçimde yükselmiş, ama bu tonozlu hücre Bizans döneminde epeyce yüksekmiş anlaşılan. Geleceğin patriği İgnatios tarafından 847'de kurulan manastırın olduğu alan burası.

Vahşi bitkilerle, martıların çığlıklarıyla ve dalgaların sesleriyle çevrili bu terk edilmiş, unutulmuş odanın insanda bıraktığı izlenimi kelimelerle tarif etmek çok güç. Bizi Bizans'tan ayıran o sayısız yüzyıllar yitip gidiyor sanki bu mekânda: bir taş atımı uzakta hissediyoruz kendimizi.

Benedetto-Palazzo, P. *L'Arap-Djami ou Eglise Saint-Paul à Galata*, İstanbul, 1946, s. 49–55.

Ducas. *Istoria Turco-Bizantina (1341–1462)*, ed. V. Grecu, Bükreş, 1958, s. 28.

Emperors, Patriarchs and Sultans of Constantinople, 1373–1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Sixteenth Century, ed. M. Philippides. Brookline, Mass., 1990, s. 27.

Eustratii presbyteri vita Eutychii patriarchae Constantinopolitani, ed. C. Laga, Turnhout, 1992, 1868–1878.

Efthymiadis, S., C. A. Mango. *The Correspondence of Ignatios the Deacon*, Washington, D.C., 1997, No. 37.32.

Freely, J. *The Bosphorus*. İstanbul, 1993, s. 13–16.

Freely, J. *The Princes' Isles*. İstanbul, 2007.

Halkin, F. "La Vie de Saint Nicephore fondateur de Medikion en Bithynie (+813," *Analecta Bollandiana* 78 (1960), s. 401–428.

Mango, C. "A Note on Panagia Kamariotissa and Some Imperial Foundations of the Tenth and Eleventh Centuries at Constantinople," *Dumbarton Oaks Papers*, 7 (1973), s. 128–132.

Mathews, Th. "Observations on the church of Panagia Kamariotissa on Heybeliada (Chalke), Istanbul," *Dumbarton Oaks Papers*, 7 (1973), s. 115–127.

Материали з истории византийско-словянськой литератури та мови. Odesa, 1928, s. 80–81.

Michael Akominatou ta sozomena, ed. S. P. Lampros, Atina, 1968, No. 2.30.

Niewöhner, Ph. "Saint Benoît In Galata. Der byzantinische Ursprungsbau," *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*. C. 125, 2010.

Osterhout, R.E. Akyürek. "The Church of Transfiguration on Burgazada," *Cahiers archéologiques*, 49 (2001), s. 5–14.

Papadopoulos-Kerameus, P. *Varia graeca sacra*. C. 6. St. Petersburg, 1909.

Panagiotopoulou, I.A., Οικουμενικός Πατριάρχης Μεθόδιος Α΄ ο Ομολογητής (843–847) και το έργο του, Atina 2005, s. 204–214.

Quirini-Popławski, R "Greek Painters for the Dominicans or Trecento at the Bosphorus? Once again about the Style and Iconography of the Wall Paintings in the Former Dominican Church of St. Paul in Pera," *Arts* 2019, 8 (4).

Theodori Studitae Epistulae, ed. G. Fatouros, Berlin, 1992, No. 538.

Theophylacte d'Achrida. Lettres, ed. P. Gautier, Selanik, 1986, No. 4.

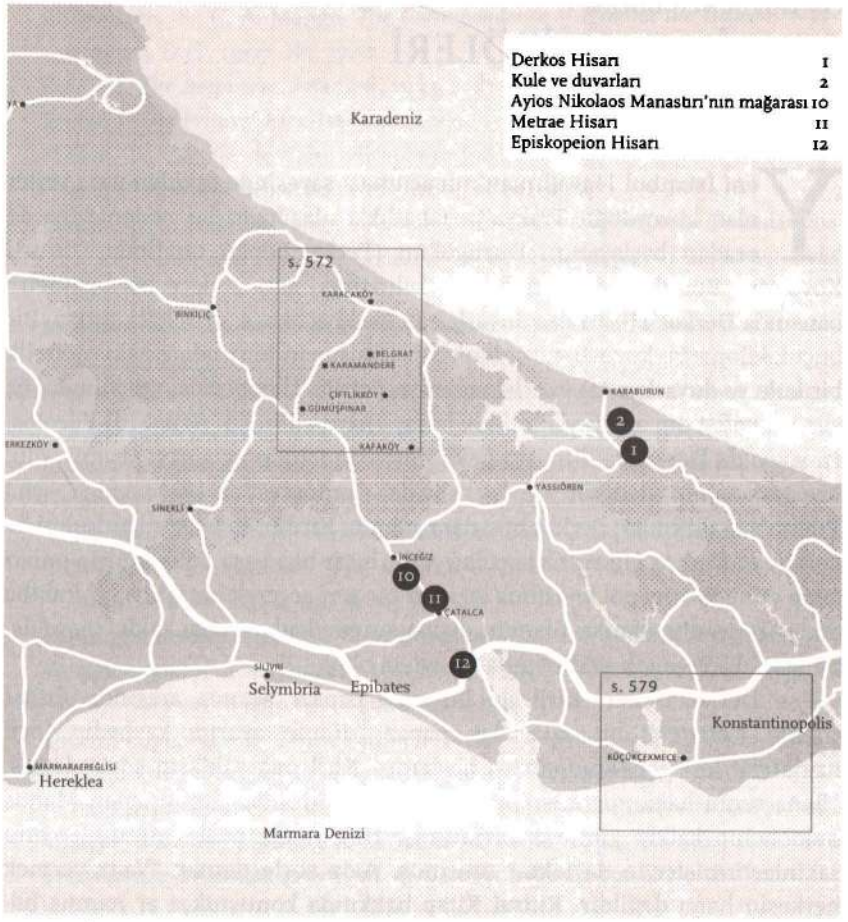
On Dördüncü Bölüm

ŞEHRİN BANLİYÖLERİ

Derkos

Yeni İstanbul Havalimanı'nın açılması sayesinde eskiden ıssız yerler olan kuzeydoğu Trakya'ya rahatlıkla ulaşılıyor, bu nedenle biz de oradan başlayalım. Durugöl'ün (Terkos) doğu tarafında Durusu Köyü var. Burada hiçbir antik eser kalmamış, ama sadece bir kilometre batısında **Derkos Hisarı**'nın duvarları (1, krokiye bkz. s. 570) hâlâ ayakta. Bir buçuk kilometre kuzeybatıda, denize çıkıntı yapan burunda ise iki metrelik bir **kule ve duvarları** (2) var. İskenderiye Patriği Theodosios, 537 yılında, üç yüz monofist din adamıyla birlikte buraya hapsedilmişti. Aziz Kiril Fileotos, 11. yüzyılda Derkos'ta dünyaya geldi. Surların içinde yaşamayı sevmiyordu; biyograficisinin dediğine göre 1087'de, "putperestler [Peçenekler –yn.] Trakya'ya saldırdılar; herkes hisarlara sığındı; Kiril'in manastır kardeşleri de korkudan Derkos Hisarı'na kaçtılar. Aziz, hisar tıka basa dolduğu için onları takip etmedi, ama göl kıyısında en ıssız bir yeri seçerek bataklığa bir kulübe dikip, Tanrı düşmanları ülkenin dışına sürene kadar orada kaldı." 1091'de, bir sonraki Peçenek saldırısında da aynısı oldu.

Derkos'tayken Kiril ile buranın papazı Manos arasında ihtilaf çıkmış. Yetenekli bir vaiz olan papaz "dilinin ayarını kaybedip İncil hakkında ileri geri konuşmaya başlamış. Kiril ona yaklaşıp şöyle demiş: "Bana senin hakkında tatsız bir malumat bildirdiler." Bunu işiten Manos hiddetlenip kalkıp gitmeye davranmış, ama yanlarındaki müminler onu sakinleştirmişler, o da tekrar oturmuş. Aziz şöyle demiş: "Vaaz vermek herkesin harcı değildir. Kutsal Kitap hakkında konuştukça ar namus bilmez saçmalıklar söylüyorsun." Manos itiraz etmiş: "Ben vaaz işinde ihtisas ettim, papazım ben." Bunun üzerine aziz demiş ki: "Sana bir soru sorayım, bana cevap ver: başkasının karısıyla günah işledin mi hiç?" Beriki demiş ki: "Şu hayatta kim günah işlememiş ki. Benim manevi evlatlarımdan başka rahipler de tanırım, benden kötü günahlar işlemişlerdir. Ama tövbe bize bunun için verilmiştir." Aziz ona demiş ki: "İncil'de doğru söylenmiş sizin

Bizans Trakya'sı.

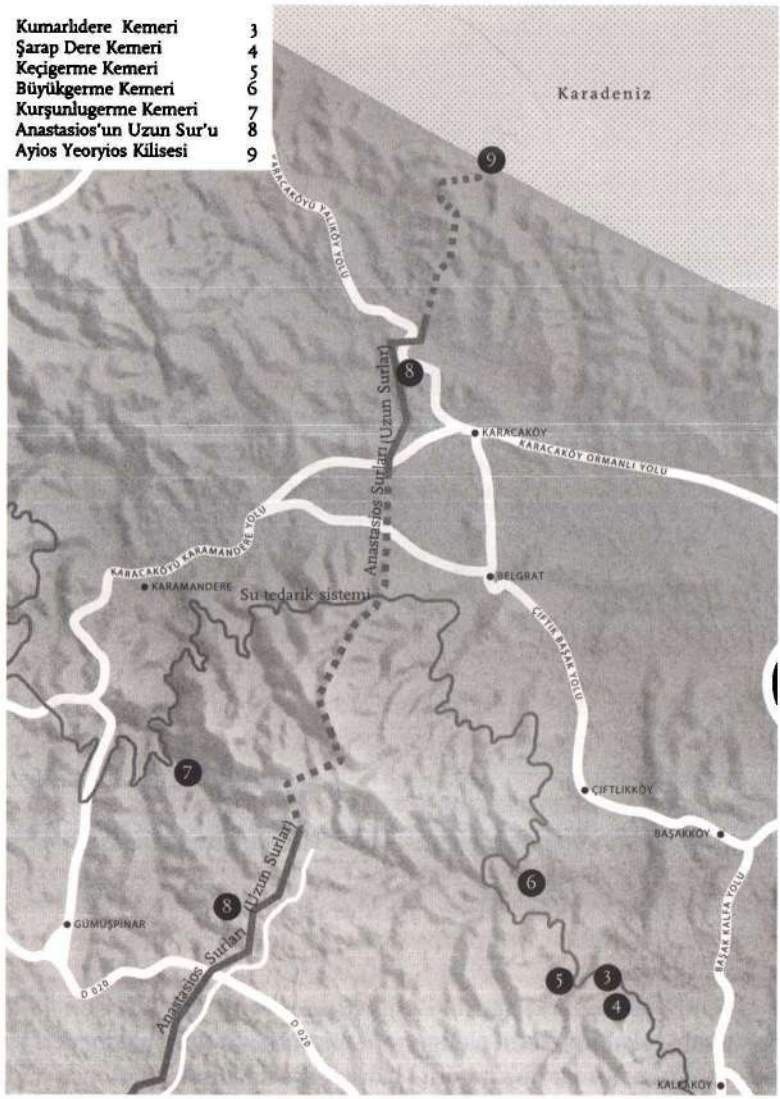
Kumarlıdere, kolaylıkla erişilen ve benzersiz güzellikte bir sukemeri.

için; 'yalnız yapmakla kalmaz, yapanları da onaylarlar' diye." Bunu duyan Manos demiş ki: "Babalık, eğer senin dediğin gibi, kadınla günaha girmiş bir papaz artık papaz olamazsa ve vaaz yetisi ondan alınırsa, bütün sunaklar yıkılır, bütün kiliseler de kapatılırdı."

Bununla birlikte birkaç güne kalmadan günahkâr papaz ölüvermiş, böylece Kiril'in haklılığı ortaya çıkmış. İşte, 11. yüzyılda Trakya'nın ıssız köşelerinde böyle ciddi meseleler tartışılıyordu!

Rumeli Yakası

Batıya doğru birkaç gezinti yapmamızın zamanı geldi; ilkin 50 kilometre ileride sukemerlerinin olduğu yere. Bizantion'un ilk sukemerleri epeyce kısa ve alçaktı; Roma İmparatoru Hadrianus zamanında yapılmıştı bunlar. 4. yüzyılda şehrin devasa su sisteminin yeniden inşa edildiğini görürüz.

Anastasios Surları ve sukemerleri.

İnşaatın ikinci aşaması (ki en devasa kemerler bu devre aittir) 4. yüzyıl sonlarıyla 5. yüzyıl başına rastlar; üçüncü aşama ise Anastasios dönemindedir.

Konstantinopolis'in su kanalları 500 kilometreyi bulur; devamlı çatallara ayrılır bu kanallar. Su, yaklaşık 60 köprüden geçer; bunların 19'u şu veya bu şekilde günümüze kadar kalmıştır. Kemerler kimi yerlerde yeraltı kanallarına açılır ve 1,5 metre genişliğinde, 2 metreden yüksek tünellerden geçer. İmparatorlar bu sistemi inşa etmek için 162 bin ton ağaç kesilmesini ve 900 bin adet demir kelepçe imal edilmesini emrettiler. Bu kadar demirle Eyfel Kulesi'nin üçte ikisinden daha çoğu inşa edilebilirdi. Kanal sisteminde 2.200.000 metre küp taş ve 1.237.000 metre küp kireç kullanıldı. Eğer kullanılan tuğlaları bir futbol sahasına istif etseydik bunların yüksekliği 77 metreyi bulurdu. Bütün sistem kusursuz çalıştığında günlük 89 bin metreküp su taşıyabiliyordu şehre. 8. yüzyılda kimi yerlerde küçük çaplı tamiratlar yapıldı, sonra 10-11. yüzyıllarda da tekrarlandı bunlar. İmparatorluğun kemerler için gerekli masrafı bundan böyle karşılayamayacağının açığa çıkması ise 12. yüzyılda İmparator I. Manuel devrine rastlar.

Eski bir efsaneye göre Konstantinopolis üç kardeş tarafından kurulmuş: biri surları dikmiş, ikincisi Boğaz'dan geçişi örgütlemiş, üçüncüsü de şehre su getirmiş. Bu üçüncü kardeşin adı Constantinus imiş. Öyle bağlıymış ki işine, tembel diye öz oğlunu bile öldürmüş –birçok halkın folklorunda karşılaşılan tür, inşaat alanında insan kurbanı motifi. Constantinus, sukemerlerinin tamamlanması üzerine şöyle övünmüş: "Su beni, bir erkeğin arkasındaki orospu gibi takip eder!" O bunu der demez su kurumuş. Başka bir efsaneye göre de Constantinus, su başında bekleyen bir ejderhayı öldürmüş. Belli ki Bizanslıların inşaat yeteneklerini kaybetmeleri hayal güçlerini canlandırmış ve su yapılarını mitolojik şeylere çevirmişler zihinlerinde. Sarp tepelerde çok sayıda muhteşem ve inanılmaz iyi korunmuş kemerler bulunabilir bugün bile; bunlar, Çiftlikköy, Başak, Kalfa, Akalan, İhsaniye, Gümüşpınar ve Karamandere köylerinin çevirdiği balta girmemiş çalılarla örtülü bölgede. Bu alanın etrafından dolanmak mümkün ama içinden geçmek öyle güç ki, buradaki en büyük kemer bile ancak 20. yüzyılda keşfedildi. Gayet mantıklı bu: eğer bulması kolay olsaydı inşaat malzemesi olarak kullanmak üzere çok uzun zaman önce sökülürlerdi –şehrin yakınındaki kemerlerde olduğu gibi.

Bütün sukemerlerinin yerlerini anlatacak bir rehber, başlı başına ayrı bir kitap olurdu ve bu kitaptaki talimatları takip etmeye hazırlanan okurların da kendilerini buna uygun teçhiz etmesi gerekirdi. Biz iki örnek vermekle yetinelim.

Taksim Meydanı'ndan Florya'ya giden 73 numaralı otobüse binin ve Küçükçekmece Nikah Sarayı durağında inin. Burada Çatalca'ya giden 401 numaralı otobüse aktarma yapın ve Çatalca Devlet Hastanesi durağında inin. Oradan da Çiftlikköy'e giden 403 numaralı otobüse atlayın. 25 durak sonra Kalfaköy'de inmeniz gerek; veya iyisi mi, şoförden sizi Kalfaköy'ün iki kilometre kuzeyinde bırakmasını isteyin; burada otobüs, Başak Kalfa Yolu'nda bir çayın üzerinde köprüden geçer. Otobüsten inince (41°18'18.2"K 28°26'26.4"D) çayın yanı sıra giden tozlu yola vurun kendinizi. Yarım saat sonra inanılmaz şekilde yekpare kalmış devasa **Kumarlıdere Sukemerine** (3, krokiye bkz. s. 572) ulaşacaksınız (41°18'25.2"K 28°24'55.8"D); bu kemer tamamen mermerden yapılmıştır (uzunluğu 130 metre, yüksekliği 32 metre, genişliği 7,5 metre). Bu devasa, zarif kemerlerin karşısındaki deneyiminiz benzersiz olacak. Hayal edin: gürültülü şehrin orta yerindeki bir zafer takı, bu vahşi doğaya, bu mutlak sessizliğin içine taşınmış adeta. Her bir tuğla kalabalık ziyaretçi kafilelerinin övgülerini hak eder, öylesine inanılmaz bir kusursuzluk vardır burada, ama bir tek size aittir bütün bunlar.

Çok daha mütevazı olan bir diğer sukemeri, **Şarap Dere** (4), bu çayın biraz daha batısında bulunuyor. Ama bu gezintiniz 14-15 saatten kısa sürmeyecek, yani vaktinizi iyi ayarlamalısınız.

Batı tarafındaki ikinci kemerin üzerinde kabartma şeklinde büyük bir haç görünür; doğu tarafında ise altına gösterişli düğüm atılmış bir çelenk içinde altı uçlu haç. Dikkatlice bakıldığında inşaat ustalarının işaretleri de seçilir: mesela "Aleksand(r)" ve "Metodot." Aynı derenin batı tarafında başka bir sukemeri daha vardır. Bütün bu gezi, 14-15 saatten az tutmaz; yani iyi planlamak gerek. Tepelerin arasında **Keçigerme** (41°18'25.6"K 28°24'19.1"D (5) ve **Büyükgerme** (41°19'24.1"K 28°23'07.6"D (6) kemerleri de gizlidir.

Eğer kendi aracınızla gidiyorsanız, Karamandere Köyü'nden Gümüşpınar istikametine doğru başlamanızı öneririm; aracınızı geçeğin

Barberini'nin bu iki kanatlı tablosunda hangi imparatorun zafer alayının resmedildiği yazılmamış, ama Anastasios olduğunu az çok tahmin edebiliyoruz. İmparatora boyun eğenler arasında filler, barbarlar, aslanlar ve kaplanlar da var.

en yüksek noktasında, bir yüksek elektrik hattının yolu kestiği yere park edin. Şarampolden doğuya doğru baktığınızda çok uzaktaki **Kurşunlugerme** (7, krokiye bkz. s. 572) sukemerini açıkça göreceksiniz. Eğer Gümüşpınar'dan İhsaniye istikametine doğru D-010 karayolundan giderseniz, köyden dört kilometre sonra sola dönün. Yol ayrımından itibaren çakıllı bir yoldan devam edeceksiniz. Bir buçuk kilometre kadar yol alın; sol tarafınızda Altınpınar içme suyu tesislerini göreceksiniz. Bu tesisleri geçer geçmez sola döneceksiniz. Şimdi sukemerine 5 kilometre kadar uzaktasınız. Ancak yol, traktörlerin bıraktığı derin tekerlek izleriyle göçmüş, çok kötü bir durumda. İyisi mi, aracınızı park edin buraya ve Altınpınar'dan 3,5 kilomet-

re kadar mesafede sol tarafınızda bir kulübe görünceye kadar yaya devam edin. Yol burada ikiye ayrılır. Sağdan gidin siz ve hiçbir yana dönmeden sonuna kadar yürüyün. Ağaçların arkasından görünmeye başlayan devasa bir sukemeri, unutulmaz bir anı bırakacaktır üzerinizde.

Üç katlı, muhteşem **Kurşunlugerme** (41°34'41.28"K, 28°30'6298"D, 149 metre uzunluğunda, 35 metre yüksekliğinde, alt payandalarının kalınlığı 11,9 metre), istinatların ilk kullanıldığı Bizans eseri bu; hemen önündeki geç Roma dönemi selefinden çok daha üstündür bu kemer.

Anastasios Surları

Erken dönem Bizans'ın ikinci devasa yatırımı Anastasios Surları'dır –bunun sadece kuzey Trakya'daki bölümleri günümüze kalmıştır. Ama bırakalım da bizim yerimize Prokopios konuşsun:

> Oradaki [yani Konstantinopolis'in çok uzak semtlerindeki –yn.] insanlar semtlerini inşa ediyor ve güzelliklerle beziyor, sadece hayatın gerçek ihtiyaçlarını karşılamak için değil, cüretkâr ve sınırsız bir şatafatla birlikte zenginliğin gücünün getirdiği başka rezillikleri de sergiliyorlar. Ve evlerinde sayısız eşya topluyor, pahalı objeler bulundurmayı amaç ediniyorlar. Bu yüzden düşmanlardan herhangi birileri Romalıların ülkesine aniden saldırmaya karar verdiğinde, başka yerlerde olduğundan daha fazla zarar veriyorlar buraya ve bütün bölge tamiri olanaksız musibetlerle mahvoluyor. İmparator Anastasios, bütün bunlara bir son vermeye karar verdi ve Bizantion'dan en azından 40 mil mesafede upuzun surlar yaptırdı, böylece birbirinden iki günlük mesafe uzaklıktaki iki denizin sahillerini birbirine bağladı. Bu suretle, surların içinde kalan her şeyin güven içinde olacağını düşündü. Ama gerçekte bu sadece daha büyük musibetler getirdi. Zira böyle uzun bir yapıyı ne güven içinde tutmak ne de gözünü ayırmadan korumak mümkündü.

Bir başka tarihçi, Anastasios surlarını "imparatorun hatırasına ve kudretine layık büyük ve muzaffer bir girişim" diye över. Yerinde bir tasvirdir bu: 450 kuleyle bezeli, 45 kilometre uzunluğunda, 3,5 metre genişli-

ğinde ve 5 metre yüksekliğinde, tahkimatları olan bir sur bu. Selymbria'nın [Silivri] 6 kilometre batısında, günümüzdeki sahil beldesi Altınorak yakınında, Marmara kıyısında başlıyor ve Karadeniz'de sona eriyor.

Bu Anastasios Surları'nı koruyan muhafız kuvvetleri iki kampa ayrılmıştı; aralarında ihtilaflar da çıkardı bunların; İmparator İustinianos şöyle anlatır:

> Uzun Surlar'da iki subayın hizmet ettiğini biliyoruz; bunlardan biri askeri, diğeri de idari işlerden sorumlu. Bunlar katiyen hiçbir mevzuda anlaşamıyorlar ve devlet hazinesinin her tür ihtiyaçlarını karşılıyor olmasına rağmen gene de birbirlerinin işlerine karışıyorlar; tek yaptıkları devamlı ve sonu gelmezcesine münakaşa etmek.

Anastasios Surları'nın (8, krokiye bkz. s. 572) diğer kısımlarını gezmek için Taksim'den Bostancı'ya giden 202 numaralı otobüse binin ve Göztepe Köprüsü'nde Üsküdar-Şile-Ağva'ya giden 139A'ya aktarma yapın. Kendinizi hazırlayın: uzun bir yolculuk olacak; Karacaköy'de, 77. durakta ineceksiniz. Oradan Yalıköy yolundan köyün dışına yürüyün. Anayol, birkaç kilometre sonra ırmağın sol kıyısı boyunca devam edecek, ama sizin köprüyü geçip asfaltı yer yer sökülmüş dar bir yoldan sağa sapmanız gerek. Çok geçmeden sol tarafınızda göreceksiniz surları; kimi yerlerde adam boyunda, başka yerlerde çok daha yüksek; etrafı kalın bir bitki örtüsüyle kaplı, ama bu durum sizde bıraktığı izlenimi hiç de hafifletmeyecek.

Sur, birkaç kilometre boyunca ilerler ve Evcik denilen yerde Karadeniz'de son bulur. Sahildeki sarp bir tepede, görece küçük ve yıkıldı yıkılacak görünen, 10-11. yüzyıllara tarihlenen **Ayios Yeoryios Kilisesi** (9, krokiye bkz. s. 572) ile karşılaşacaksınız. Kilisenin orta tonozları yakın zaman önceki yasadışı kazılar sonucu göçmüş.

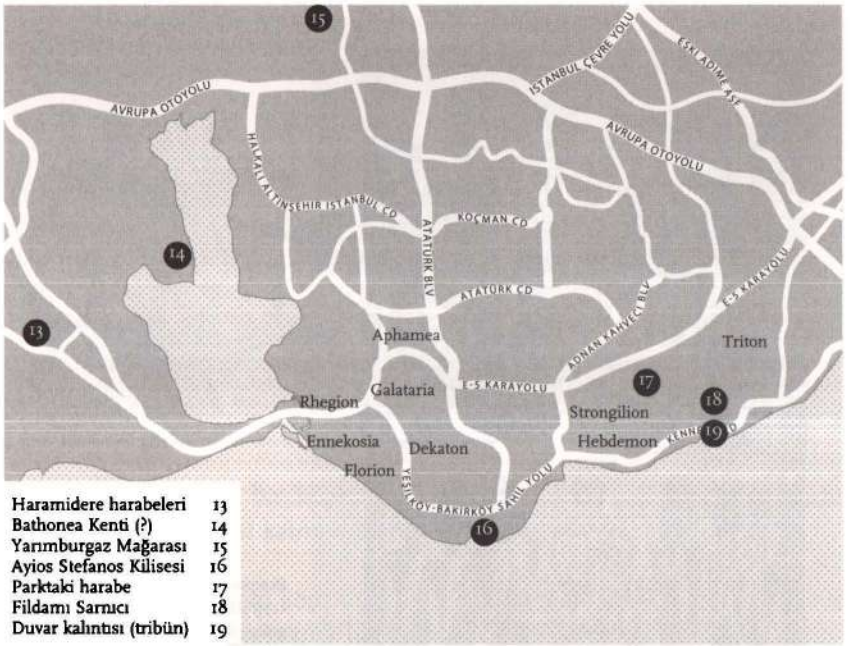
Anastasios Surları'nı bir uçtan diğer uca eksiksiz korumak hiç mümkün olmadı. Surları küçük bir çabayla ilk aşan düşmanlar, 559'da Bulgarlar ve Slavlar oldu. Sonra Avarlar geldi; 7. yüzyıldan sonra ise surlardan artık hiç bahsedilmez oldu.

İnceğiz Köyü, Çatalca'nın 6 kilometre kuzeybatısında. Bu yöne gidelim şimdi, ama oraya ulaşmadan önce, ırmağın üzerindeki köprüden sola, toprak, ama düzgün yola dönelim; bir müddet gittikten sonra **Ayios Nikolaos Manastırı'nın** (10, krokiye bkz. s. 570) mağarasına ulaşacağız. Burası ziyaret etmeye kesinlikle değer. Kayaların yukarı kısımlarına mağaralar oyulmuş; ikinci sırada bir de kilise var. Kilise, iki şapelli, altarında bir piskopos tahtı var, hatta duvardaki yüksek kabartmada 80 santimlik haç bile hala duruyor. Buradan 1,5 kilometre uzakta başka bir manastır daha var, o da dört katlı, ama Ayios Nikolaos'tan çok daha kötü durumda.

Çatalca (Taksim Meydanı'ndan kalkan 401 numaralı otobüsü tanıyoruz artık) Bizans'ın Metrae Hisarı'nın (11) olduğu yerdi. 1373'te hiç savaşmadan teslim oldu Osmanlılara, duvarları bu yüzden pek hasarlı değildir –Karadeniz Caddesi'nden 150 metre aşağıda iki kule hâlâ ayakta. Şehir tahkimatlarının iki aşamada yapıldığını da görebilirsiniz burada.

Yolculuğumuzun bir sonraki durağı, Ahmediye Köyü (gene 401 ile gideceğiz). Köy, Büyükçekmece Gölü'nün kuzeybatı sahilinde. Bir kilometre dışında, İustinianos döneminde yaptırılmış **Episkopeion Hisarı** (12) bulunuyor burada; hisarın bir kısmı suya gömülmüş. Prokopios bu yapıyı da şöyle anlatıyor: "Ülkenin önemli bir bölümünün burada savunmasız olmasını dert eden İmparator İustinianos orada bir kale ve kuleler de yaptırdı, yalnız alışıldık tarzda değil, şu şekilde: bu kale ilkin çok dar surlar üzerinde yükselir, ama sonra çok geniş bir hal alır; her bir kule de bunların üzerine dikilmiştir." Bu surların beş kesiti hâlâ ayakta.

Küçükçekmece ve Büyükçekmece gölleri arasında, E-5'in hemen sağında, kuzey tarafında kalan Haramidere bölgesinde orta Bizans döneminden daha pek çok **harabe** (13, krokiye bkz. s. 579) bulunabilir. Bu yol, aşağı yukarı eski Roma yolu Via Egnatia güzergâhını takip ediyor –Via Egnatia, Selanik'e ve oradan da Adriyatik'e kadar gidiyordu; yani bu yıkıntılar imparator ve imparatoriçe çiftinin yolculukları sırasında kaldıkları saray olabilir. Bir teoriye göre Aretas Sarayı'dır bu; Anna Komnena onun hakkında şöyle yazar:

Haramidere harabeleri	13
Bathonea Kenti (?)	14
Yarımburgaz Mağarası	15
Ayios Stefanos Kilisesi	16
Parktaki harabe	17
Fildamı Sarnıcı	18
Duvar kalıntısı (tribün)	19

Konstantinopolis'in güneybatı banliyöleri.

> Burası, şehre yakın, ovaya bakan bir muhittir; onun altında durup başını yukarıya kaldıran birinin gözlerinde tepeyi andırır; bir yüzü denize doğru iner, diğeri ise Bizantion'a doğru; ama kuzey ve batı tarafları rüzgârlara açıktır; tatlı su kaynaklarından yana çok zengindir ama bodur çalılıklardan ve ağaçtan yana öyle fakirdir ki koca tepenin oduncular tarafından kelleştirildiğini söyleyebilirsiniz. Bulunduğu mevkinin ve iklimin güzelliğinden ötürü İmparator Romanos Diogenes kısa süreli dinlenmeler için krallara layık güzel konutlar yaptırmıştır buraya.

Buraya gelmek için (arkeologlar tarafından araştırılmamıştır henüz) Ataköy Metrobüs İstasyonu'ndan 34 veya 34T numaralı otobüslerden birine

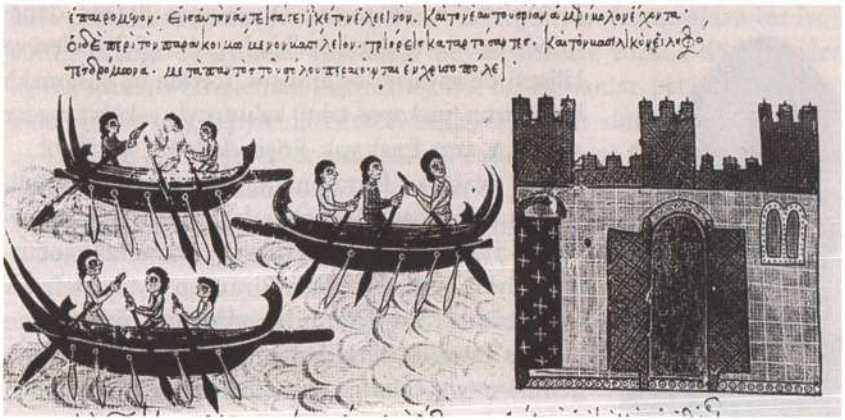

Prenses Agnes de la France'ın 1179'da Konstantinopolis'e gelişi. Vatikan elyazmasındaki minyatürde Region [Küçükçekmece] Köprüsü'ne benzeyen bir köprü de açıkça görülüyor.

binin, Avcılar son durakta indikten sonra Beylikdüzü'ne giden 34B veya 34C'ye aktarma yapın ve Haramidere Sarayı durağında inin. Buraya ulaşınca otobüsün sizi getirdiği yoldan geri dönün, Torium Alışveriş Merkezi'ni geçin; sarayın harabeleri anayol ile 33. Sokak köşesinde.

Doğuya doğru uzanan Küçükçekmece Gölü hakkında Prokopios şunları yazıyor:

> Ta denize kadar uzanan; göl ile denizin sularının karıştığı bir yer vardır ki ikisinin arasında bir çeşit boğaz gibidir. Eski zamanlarda bu boğazın üzerinden ahşap bir köprü aşardı ve üstünden geçmek tehlikeliydi bunun. Ama İmparator İustinianos, kesme taştan koca-

Şehrin denizden görünümü (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

man kemerli bir köprü yaptırdı; bu sayede köprüden geçmenin hiçbir tehlikesi kalmamıştır.

Bugün buradaki köprü (yeni, araç köprüsü değil elbette; eski, yaya köprüsü) Osmanlı eseri, ama İustinianos'un kurdurduğu temeller üzerinde yükseliyor.

Gölün kuzeybatı kıyısında, Avcılar'ın yanında bir arkeolojik park kuruluyor: Bathonea Antik Kenti. Kimi tarihçiler burada Bathonea antik kenti (14, krokiye bkz. s. 579) bulunduğunu düşünüyorlar (Taksim'den 76D ve 79G numaralı otobüsler gidiyor). Arkeologlar son birkaç yıldır liman yapıları, caddeler, bir kilise, bir hastane (içinde kimi narkotik ilaçlarla dolu 700 ampul vardı), devasa sarnıçlar ve benzerlerini açığa çıkardılar. Yazılı kaynaklarda hiç söz edilmeyen Bathonea'nın tarihini (tek bir metin dışında ismi bile geçmez) keşfetmek görevi duruyor hâlâ önümüzde. Yakın zamanlarda, Rus'tan gelen tacirlerin Boğaz'da değil tam burada, Aziz Mamanta Mahallesi'nde demir atıp yerleştiklerine dair teoriler de ortaya atıldı.

Küçükçekmece sahilinden 1,5 kilometre mesafede, Altınşehir'e bir kilometre kala (Yenibosna Metrobüs İstasyonu'ndan kalkan 79Y ve 36 numaralı otobüslerin Yeniyol Durağı) Yarımburgaz Mağarası (15) var

Üzerinde Konstantinos X. Dukas'ın portresi bulunan kutsal rölik kutusu, gümüş kakma, Moskova.

(41°04'30.5"K 28°44'31.9"D). Burası Bizans döneminde manastır olarak kullanılıyordu, çilehaneleri ve kilisesi de kayalara oyulmuştu. İçeride üç basamaklı bir sintron [piskopos tahtı] kalıntısıyla eski bir mezar alanı var, ama fresk yok. Erişmek de hiç zor değil.

Atatürk Havalimanı yakınlarında, Yeşilköy'ün (Yenibosna Metrobüs İstasyonu'ndan Akvaryum'a 73Y veya Eminönü'nden 81 numaralı otobüsler geliyor) hemen yanında Bizans'ın Ayios Stefanos (Ayastefanos) Köyü vardı bir zamanlar. 23 Haziran 1203'te Dördüncü Haçlı Seferinin gemileri buraya demirlemişti. Geoffroi de Villehardouin'in buradan baktığında şöyle bir manzara gördüğünü anlatır:

> Gemilerde ve kadırgalarda ve mavnalardaki herkesin karşısına Konstantinopolis manzarası serilmişti; onlar da limana girip gemileri demirlediler. Konstantinopolis'i daha evvel görmemiş olanların onu büyük bir ciddiyetle izlediklerini tahmin edebilirsiniz, zira bütün dünyada böyle zengin bir şehir olabileceğini asla düşünmemişlerdi; Surların yüksekliğini, güçlü kuleleri, zengin sarayları, sayısız devasa kiliseleri (öyle çoklardı ki, hani gözleriyle görmemiş olsalardı inanamazlardı böyle çok olabileceklerine), bütün diğer şehirlerden üstün olan bu şehrin büyüklüğünü büyülenmişçesine izliyorlardı. Şu da malumunuz olsun ki, tir tir titremeyen tek bir adam bile yoktu, zira dünyanın yaradılışından beri hiçbir millet böyle büyük bir sefere girişmiş değildi.

Günümüzdeki **Ayios Stefanos Kilisesi** (16, krokiye bkz. s. 579) (Köyiçi Mirasyedi Sokak, No. 11) 19. yüzyılda yapılmış modern bir bina, ama her zamanki gibi Bizans temelleri üzerinde. Kilisenin avlusunda, 5-6. yüzyıllardan kalma, akroteryumlarla,[1] hıristogramlarla, haçlarla ve yaprak-

1 Akroteryum bir binanın veya lahdin alınlığının üzerindeki mimari bir süs türüdür.

larla süslenmiş muhteşem bir mermer lahit yatıyor. 6. yüzyıldan bir İyon sütun başlığı da avluda. Yakındaki bir duvara ise Bizans döneminden kalma mimari bir eleman iliştirilmiş: bu, bir zamanlar, orta Bizans devri kilisesinin yatay taşıyıcı kirişlerini destekleyen bir sütunmuş. O meşum 23 Haziran günü, şu en önemli soruya cevap bulmak için askeri bir konsey de toplanmış burada: şehri denizden mi, yoksa karadan mı kuşatmalı? Sonuçta, Enrico Dandolo'nun ısrarıyla denizi tercih etmişler.

Bakırköy

Bakırköy bölgesinin Bizans dönemindeki adı Hebdomon idi, yani "yedi mil mesafedeki." "Yedi mil" Milyon Taşı'na göre elbette. 80 yıl önce bir sarayın devasa yıkıntılarının olduğu yerde, bugün sıradan bir mahalle var, adı da Yeni Mahalle. Elbette, sahile yakın arsalar çok daha pahalı, ama aralarında (fotoğraflarla defalarca belgelenmiş) 11 metrelik yekpare granit sütunun da bulunduğu bunca anıt ne zaman, nereye kayboldu acaba? Hangi dünyevi arzuyla ister ki bir kimse böyle bir anıtı? Nasıl yıkmışlar onu, nereye götürmüşler? Bütün bunlar bir sır. Sadece kaidesi duruyor bugün, o da Ayasofya'nın avlusunda. Eskilerden kalma tek şey ise, Doktor Tevfik Sağlam Caddesi'nde, **parktaki harabe** (17, krokiye bkz. s. 579) (40°59'26.9"K 28°51'54.0"D). Burası saray yıkıntısı; yandaki çayırın üzerinde pek çok sütun başlığı ve sütun kalıntısı serili.

Fildamı Sarnıcı

Veli Efendi Hipodromu'nun biraz kuzeybatısında, E-5'in hemen güney tarafında, ilgi çekici bir açık sarnıç var. Türkler buna **Fildamı** (18, krokiye bkz. s. 579) diyorlar. Oraya gitmek için Bakırköy durağına kadar tramvaya binmeniz, sonra da İsmail Erez Bulvarı'ndan geri yürüyüp Rahmi Apak Sokak'tan sağa, Çoban Çeşme Yolu'ndan da tekrar sağa dönmeniz gerek. Buraya gelince sarnıcı tam altınızda göreceksiniz –yan caddeden oraya doğru isimsiz bir sokak iner. Bu dev rezervuar, 127 metreye 76 metre ölçülerinde; duvarlarının yüksekliği ise 11 metre. İçine hiçbir bina yapılmamış (futbol alanı olarak kullanılıyor), yani hiç engelsiz inceleyebilirsiniz. Fildamı'nın özgül bir yanı, Atatürk Bulvarı'ndaki Unkapanı Sarnıcı'yla

neredeyse ortak özelliklerinin olması: 2,5 metre kalınlığındaki duvarları suya karşı daha iyi direnç sağlaması için nişlerle bezenmiş.

Doğu yüzündeki nişler duruyor, ayrıca su geçirmez özel çimento izleri de var. Girişten uzak köşede, spiral bir merdivenden suyun tedricen dağıtımı için kullanılmış bir kule ile bölmeler ve bentlerden kurulmuş bir sistem var. Hiçbir kaynakta bu sarnıçtan söz edilmiyor, ama bulunduğu yere bakarak Hebdomon Sarayı'nın ve Bizans kuvvetlerinin seferden önce toplandığı meydanın suyunu temin ettiğini düşünebiliriz. Taş ve tuğlaların ardışık sıraları, Fildamı'nı 5-6. yüzyıllara tarihlememize olanak veriyor.

Demirhane Caddesi'nin (40°98'11.80"K , 28°88'68.94"D) güneyinde de bir **duvar kalıntısı** (19, krokiye bkz. s. 579) yükselir. Belli ki, imparator Valens tarafından 4. yüzyılda yaptırılan tribün (platform) burada bulunuyordu. İmparator, Mars Meydanı'nda kıtaların geçit törenini burada izliyordu. Ama buranın esas önemi başka yerde yatar: 150 yıl boyunca, 5. yüzyılın sonlarına kadar imparatorların tahta çıkışı burada, sancaklarla çevrilerek, ordular tarafından ilan ediliyordu. Bu tören dini niteliğini daha sonra kazandı, ancak hükümdar başlangıçta öncelikle bir askeri kumandan olarak kabul ediliyordu; bu tören esnasında onu uzun süre kalkanların üzerinde taşıyorlardı. Ancak bundan sonra zafer alayıyla birlikte şehre giriyordu.

Halkedon

Şimdi İstanbul'un Anadolu yakasına dönelim. Halkedon Bizantion'dan çok daha eski bir yerleşimdi ve bir zamanlar bağımsızdı ondan, ama ortaçağda başkentin semtlerinden biri haline geldi.

Anadolu yakasındaki yolculuğumuz, anakaraya dar bir şeritle bağla olan Fenerbahçe Yarımadası'ndan başlayacak. Burada hiçbir Bizans kalıntısı kalmamıştır, ama bir zamanlar Hieria Sarayı vardı. İmparatoriçe Teodora'nın buyruğuyla kurulmuştu saray ve Prokopios'un hınzırca anlattığı gibi, yazın sıcaklardan buraya kaçardı:

> Yılın büyük bölümünü, deniz kıyısındaki banliyölerde, en çok da Herion'da geçirirdi ve bunun sonucunda nedim ve nedimeleri büyük sıkıntı çekerlerdi, zira erzakları azalır, bilhassa fırtına çıktığında (ki

sık sık olurdu) veya yakınlarda bir yerde bir deniz canavarı ortaya çıktığında denizden gelecek büyük tehlikelere açık hale gelirlerdi.

Sarayın yakınlarında muhtelif merasimler de yapılırdı; bunların en renklisi, asmaların kutsanması merasimi her yıl 15 Ağustos'a denk gelirdi. Konstantinos Porfirogennetos bu merasimi anlatıyor:

> Hieria Sarayı'nın yanında, otlağın üzerinde muazzam ve muhteşem kemerler uzanır. Kısa bir tunik ve altın işlemeli sagia giyen imparator, cübbe ve harmani giymiş patrikle birlikte çıkar ve asmaların ilk sırasına yaklaşırlar; hemen orada mermer bir masanın üzerinde üzüm dolu sepetler vardır. Patrik dua eder, sonra bir salkım üzüm alır ve imparatora verir. İmparator da bunu patriğe geri verir, bu iş yüksek memurlarla tekrar edilir, imparator hepsine bir salkım üzüm verir. Başka bir grup da alçak sesle şarkı söyler: "Senin faziletlerin de şu bereketli salkım gibi: saadet akıyor ondan ve her bir meyve güneşin alnında olgunlaşıyor! İşte bir şarap kupası!" Üçüncü bir grup ise şöyle şarkı söyler: "Bereketli salkım, şu dünyanın en kudretlileri aldılar seni ve bölüştüler aralarında!"

Modern Ayios İoannes Prodromos Kilisesi (20, krokiye bkz. s. 588) biraz güneyde, Kızıltoprak'taki daracık, Münir Nurettin Selçuk Caddesi'ne diklemesine açılan İskele Sokak'ta bulunur. Bu kilise, kapının yanına serili birkaç antik sütun başlığına rağmen çok fazla ilgimizi çekmeyecek, ama içeride (bayram günleri ziyaretçilere açık) 36 yaşında ölen Eutropios adında bir görevliye adanmış çok hoş bir mezar taşı kitabesi var. Gerçekten bütün bu bölgeye o zamanlar Eutropios Limanı denirdi.

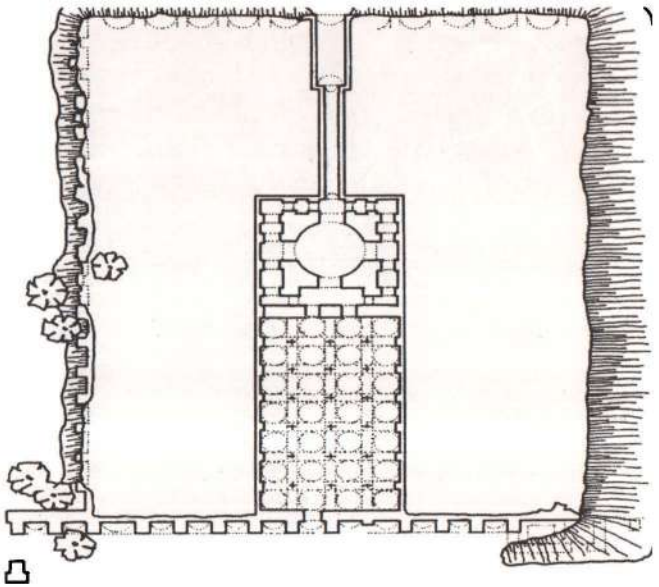
Erken Bizans dönemi taş blokları üzerinde kurulmuş olan Kalamış mendireği denize doğru uzanır buradan. Tahtta hak iddia eden Fokas 23 Kasım 602'de tam bu mendireğin üzerinde İmparator Mavrikios'un bütün ailesini hunharca öldürtmüştü; cellat, Mavrikios'tan önce babalarının karşısında beş prensi hançerlemişti. Tarihçi Simokates'e göre:

Bir minyatürde Aziz Mardarios oğullarıyla birlikte, 12. yüzyıl.

Böylece ölülerin bedenleri acınası oyuncaklarmış gibi denizin dalgalarına savruldu; denizin akıntısının bu yeni katledilmiş cesetleri kâh karaya attığını, kâh hevesle geri dönen dalgaların kucağında yutmaya hazır bekleyen denize sürüklediğini izleyebilirdi herkes. İmparator ailesinin katli kalabalıkların huzurunda gerçekleşmişti; Halkedon sahilleri kalabalıklarla doluydu ve dalgaların, imparatorların cesetlerini sergilemesine bakıyorlardı bunlar.

Efsaneye bakılırsa, Mavrikios bir düş görmüştü vakti zamanında; düşünde Tanrı, imparatora, dünyevi hayatının günahlarının kefaretini nerede ödemek istediğini sormuştu: bu dünyada mı, ötekinde mi –ve Mavrikios bu dünyayı seçmişti. İnfaz sırasında süt annesinin bebeği bir başkasıyla değiştirdiğini gören imparator kendisi söylemiş cellatına bu değişikliği: yoksa ıstırabı eksik kalırmış.

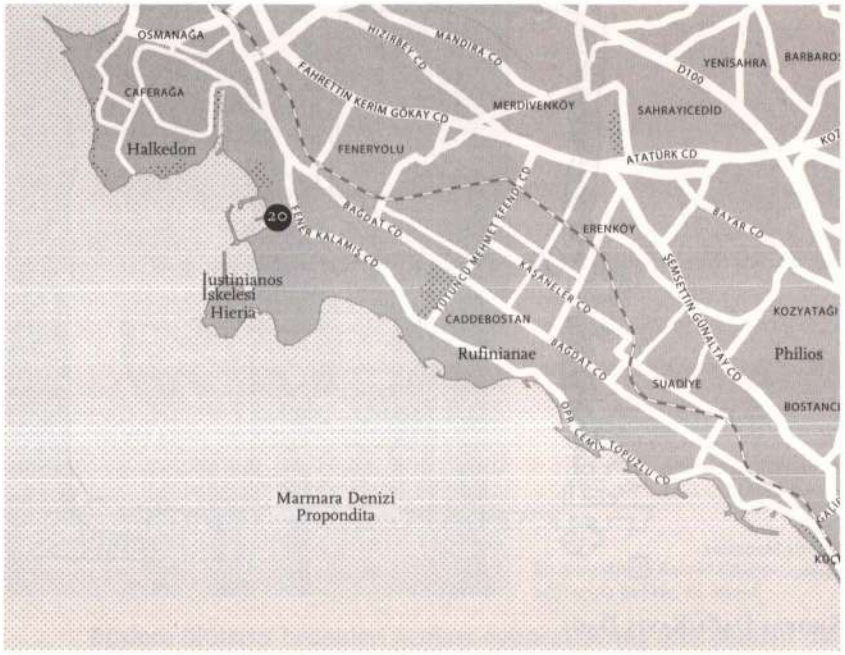

Satiros Manastırı sarnıcı.

Skopas Dağı/Kayış Dağı

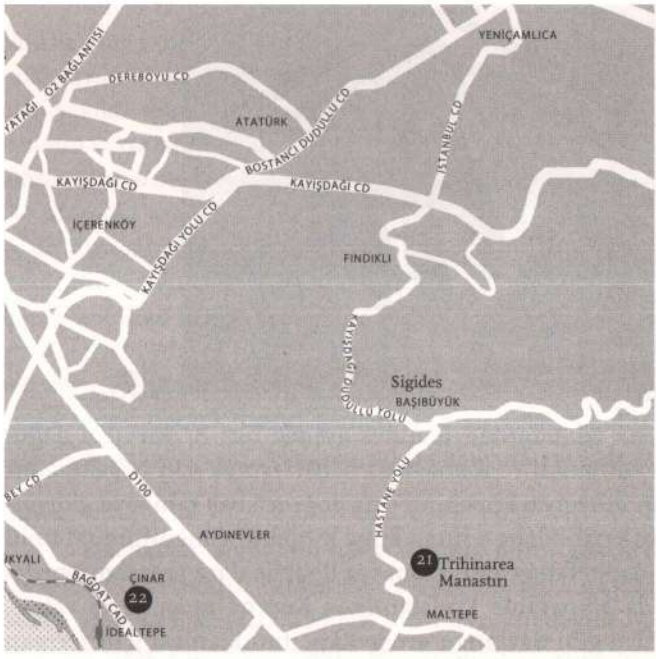
İstanbul günümüzde, Bizans döneminde sadece banliyö olan bir dizi bölgeyi de kapsayacak kadar genişlemiş durumda; bunların bir kısmı yakın, bir kısmı daha uzak. Bunlardan biri Skopas Dağı, veya bugünkü adıyla Kayış Dağı (438 metre).

Birçok yönden ulaşabilirsiniz buraya. Kadıköy'den geliyorsanız 19H (Marmara Eğitim Köyü – Kadıköy) numaralı otobüse binmeli ve Çam Evi'nde inmelisiniz. Diğer bir seçenek, Yeditepe Üniversitesi – Fındıklı Mahallesi – Kadıköy arasında işleyen 19F ile gelip Başıbüyük Yolunda Fırat Caddesi, Yasemin Sokak veya Başıbüyük duraklarından birinde inmek. Ama başka herhangi bir noktadan da yarım saatlik bir yürüyüşle çıkabilirsiniz tepeye, çünkü tepenin tamamı park alanı ve zirveye çıkan farklı patikalar var. Bir zamanlar pek çok manastır süslüyordu burayı, batı tarafında zirveye yakın bir yerde karakteristik pembe sıvayla sıvanmış genişçe **tuğla duvar** Bizans'tan kalma.

Konstantinopolis'in güneydoğu banliyöleri.

5. yüzyıl ortalarında yaşayan ünlü münzevi Ayios Auksentios, son günlerini burada, dağın zirvesinde geçirmişti. Öylesine mütevazıydı ki hayatı, onunla karşılaşan çobanlar vahşi bir hayvan sanarak dehşete kapılıyordu. Sonra toplu şifa vermeler başladı, bunu da şöhret ve hacı akını takip etti. Ama bunun bir bedeli de oldu: kıskanç rakipler dağ gibi arttı. Örneğin Auksentios'a yakın biri kötü ruhlar ele geçirmiş gibi rol yapsınlar diye insanlara gizlice para vermekle suçladı onu; böylece "şifa" vermiş gibi görünüyordu. Ah şu hasetlik! Herhalde yemek bulma yolunu da kıskanıyor olmalıydılar: "inanılmaz güzellikte bir güvercin" bilinmeyen yiyecekler getiriyordu mübarek adama. Eğer Kayış Dağı'nın zirvesine çıkarsanız, Auksentios'un *Vita*'sındaki şu sözlerin doğruluğuna da tanık olacaksınız: "Etraftaki bütün tepeler aşağıda kalır, müthiş bir manzara serilir karşınıza." Tuhaf görünebilir, ama burada

20 Ioannes Prodromos Kilisesi
21 Trihinarea Kadınlar Manastırı
22 Satiros Manastırı (Bryas?)

hâlâ sessizlik hüküm sürmektedir; hemen aşağınızda olanca patırtısıyla dev bir metropol olduğuna inanmak güçtür. Adalar da muhteşem görünür.

Münzevinin coşkun kadın takipçileri 460'ta aşağıda yerleşmeye başladılar. Yıkıntıları tepenin sırtında bulunan **Trihinarea Kadınlar Manastırı** (21, yukarıdaki krokiye bkz.) işte onların eseri; rahibeler koyun postuna[2] bürünerek dolanırlardı buralarda (40°94'99.30"K, 29°14'30.30"D). Auksentios'un ölümünden sonra başka mübarek adamlar da onun hücresinde yaşadılar, böylelikle aşağıdaki manastıra manevi gıdasını verdiler; manastır ise bu manevi hamilerini dünyevi gıdalarla besliyordu. Belli ki güvercin, gereken her şeyi getirmiyordu.

2 Trihinas "koyun postu giyen" anlamına gelir. Dünyevi her şeyden uzaklaşma çabası içinde olan bazı keşişler koyun postuna bürünerek yaşamlarını sürdürmüşlerdi –ed.n.

Ayios Auksentios.

Bu mübarek adamlardan İoannes adında biri 8. yüzyılda dağın tepesini mesken edinmişti ve manastırla haberleşmek için boğazına bir not bağlayıp aşağı salıyordu köpeğini, o da doğruca baş rahibeye gidiyordu. Bu İoannes'in yerini daha sonra, ikona kırıcılığı döneminin en ünlü şehidi olacak Ayios Stefanos aldı. Manastır da ikonalara tapmanın bedelini ödedi: 766'da İmparator Konstantinos Kopronimos, yerel valiye, manastırdaki "azize gibi davranan orospuları" tutuklaması için ferman gönderdi. Hükümdar, dağdaki ikona tapıncından öyle büyük öfkeye kapılmıştı ki, şunları dahi söyleyebildi: "Auksentios Dağı'na yaklaşan herkes kılıçtan geçirilsin."

Daha sonra popüler bir mekân haline geldi burası ve birkaç da büyük manastır yapıldı. 13. yüzyılda yıkılmaya yüz tutmuş Ayioi Pantes Manastırı'nın başkeşişi olan ünlü Maksimos Planudes, Konstantinopolis'teki bir dostuna şöyle yazıyordu:

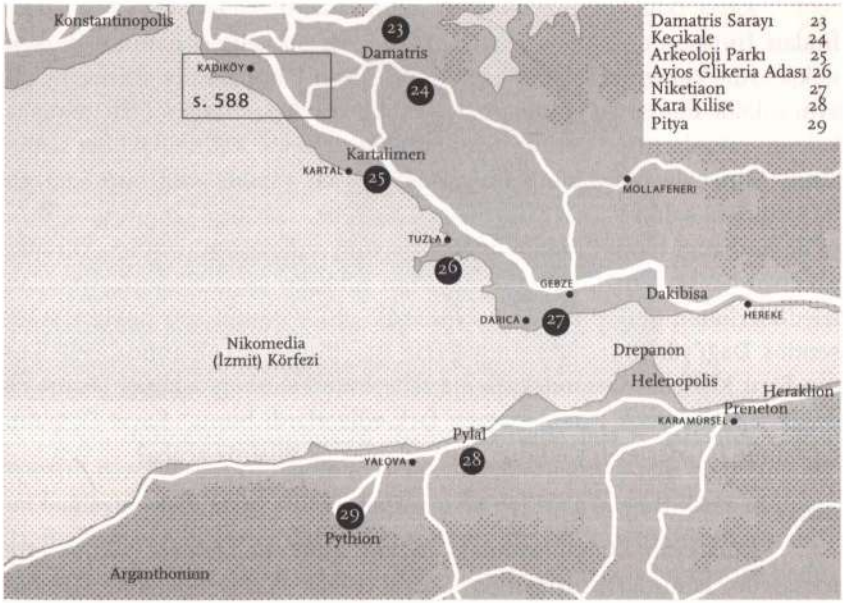
> Umarım ki bu manastırı şehre giderken veya oradan dönerken görürsün. Hem anayoldan fazla sapmana da gerek yok. Eminim tercihimi onaylayacaksın, sadece şehitlerden ötürü değil üstelik (bunu zaten önceden de biliyordun), ama bulunduğu yerin güzelliği, suyun bolluğu ve içinde yaşadığımız sessizlikten de ötürü.

Kayış Dağı, 9. yüzyılın ünlü bilim adamı Matematikçi Leon tarafından İmparator Teofilos için yapılan optik bir telgraf hattının da son noktasıydı. Vakanüvislerden birine göre Leon, "imparatora zemberekleri aynı şekilde dönen iki saat yapmasını salık verdi. Saatlerden biri Tarsus'ta kalenin yakınlarına, diğeri de saraya yerleştirilecekti. Kadrandaki her saatin altına Suriye'de meydana gelmiş belli bir olay yazıldı: saat bire Sarazen [Müslüman] saldırısı, saat ikiye bir muharebe, saat üçe yangın gibi Suriye'de herhangi bir şey olduğunda bu olayın yazılı olduğu saat için bir ateş yakılıyordu. Muhafızlar da bu sinyalleri dikkatle ve gözlerini ayırmadan izlediklerinden derhal haber veriyorlardı." Bu sistemin son noktası, Auksentios Dağı'ydı. Buradaki muhafızlar işaret ateşi yaktıklarında Teotokos tou Faru Kilisesi yakınındaki deniz fenerinde bekleyen askerler (Faros da deniz feneri demek zaten) hemen fark ediyorlardı bunu.[3] Kayış Dağı'nın tepesinde bu ateşlerin yakıldığı yeri bulabilecek misiniz acaba?

Bryas

Küçükyalı Mahallesi'ndeki Bizans anıtı, Boğaz'dan 9 kilometre mesafede, konutların ortasında: Sosyal Sokak, Saray Sokak ve Gürkan Sokak arasında, Bağdat Caddesi'nin biraz kuzeyinde. Buraya varmanın en kolay yolu, Küçükyalı Metro İstasyonu'ndan yürümek: önce güneydoğu istikametinde Yıldıray Sokak'tan ilerleyin, Rıfkı Tongsir Caddesi'nden devam edin, sağa Kadir Has Caddesi'ne sapın 850 metre sonra sağa Gürkan Sokak'a girin, 80 metre ilerledikten sonra karşınızda **devasa bir yapı** (22) göreceksiniz. Burası Küçükyalı Arkeopark. Tavansız salonları ve harika örülmüş yüksek tuğla duvarları bizi yuvarlak, kubbeli bir odaya götürecek.

3 9. yüzyıldaki Arap-Bizans savaşları sırasında Bizans İmparatorluğu Abbasi Halifeliğiyle sınırından Konstantinopolis'e uzanan bir ateşle işaret sistemi kurmuştu. Kilikya Kapıları'nda (Gülek Boğazı) yakılan ateş Argaios Dağı'ndan (Hasan Dağı'ndaki Keçikalesi), burada yakılan ateş ise Erciyes Dağı'ndan görülüyordu. Ateş yakma noktaları arasında, açık alanlarda 100 kilometre, dağlık alanlarda ise 55 kilometre mesafe bulunuyordu. Çağdaş dönemde yapılan bir denemeyle bu sistemin Kilikya Kapıları'ndan Konstantinopolis'e bir saat içinde haber ulaştırdığı anlaşılmıştır. Teofilos döneminde (829-842) işaret sisteminin her iki ucuna iki özdeş su saati yerleştirilerek bilgi aktarma olanağı geliştirilmişti. Matematikçi Leon'un oluşturduğu sisteme göre eğer öğle vakti saat birde ateş yakıldıysa, haberin Konstantinopolis'e bir saat farkla ulaştığı ve her saate atanan olay tipi bilindiğine göre örneğin "bir Müslüman saldırısı var" bilgisi alınmış oluyordu –ed.n.

Bitinya'nın kuzeyi.

Biraz ileride kazıları devam eden bir kilise var, ama henüz ziyaretçilere açık değil. Bir zamanlar burasının İmparator Teofilos'a ait Bryas Sarayı olduğu (hatta taş işçiliğindeki benzerliklere bakılarak Bağdat halifeleri sarayının taklit edildiği) düşünülürdü, ama son zamanlardaki görüş birliğine bakılırsa burası Satiros Manastırı'dır (22, krokiye bkz. s. 588). Bu mabet resmi olarak Melek Mikail adına kurulmuştu, ama hem onun, hem de yakınındaki sarayın inşaat malzemeleri, Satiros'a adanmış bir antik tapınaktan alındığından adı böyle kalmış.

Kilise, 12. yüzyılda yeniden yapılmış. Bizim gözümüze kilisenin avlusu gibi görünen mekân aslında genişçe (2700 metreküp) bir sarnıç.

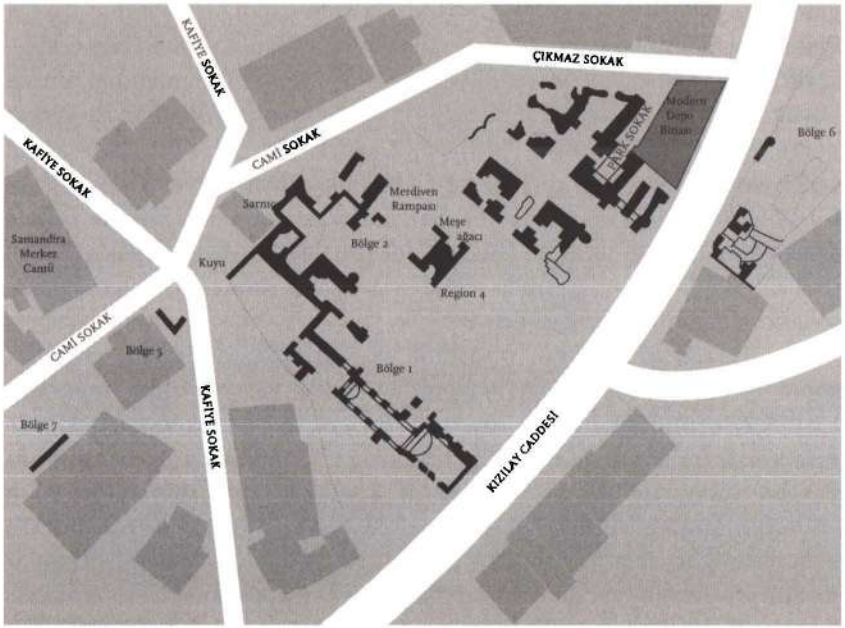
Damatris

İstanbul'un Samandıra Mahallesi, **Damatris Sarayı'nın** (23) yıkıntılarına ev sahipliği yapar. Onları görmek için Kartal Metro İstasyonu'na

gidin, ana caddeden karşıya geçin ve şu iki dolmuştan birine binin: 123 ÇK Çekmeköy dolmuşu veya 132 S Yenidoğan dolmuşu. Osman Gazi Caddesi'yle Merkez Sokak'ın kesiştiği yerde olsun gözünüz. Samandıra'nın en büyük camii de burada bulunuyor; sözünü ettiğimiz yıkıntılar ise birkaç metre ileride, Cami Sokak ile Kızılay Caddesi arasında. Bu bölge ancak yakın zamanlarda çitle çevrildi ve arkeolojik çalışmalar da öyle başladı. Burayı görmek için en uygun yer, Kafiye Sokak'ta, oradaki yegane yüksek apartmanın (4 numara) etrafından dolanmalısınız. Ulvi Sokak'a bakan yeni çitlerin çubukları arasında mesafe var. Ayrıca sarayın parçaları, komşu sokaklara dağılmış durumda zaten.

Burası, bir avlağın ortasında 6. yüzyılda yapılmıştı; yüzyıllar sonra bile vahşi hayvanları yaygındı üstelik: 12. yüzyılda İmparator İoannes Komnenos burada av sırasında yarı aslan yarı vaşak şeklinde esrarengiz bir hayvana rastlamıştı. Tarihçi Kinnamos'a inanacak olursak, bu canavarı gören avcılar dehşetle kaçıştılar, ama imparatorun kılı bile kıpırdamadı ve tek bir darbede yıkıverdi hayvanı. Ancak burada insanların karşılaştığı dehşetin çoğunu vahşi hayvanlar değil, insanlar yarattı. 11 Aralık 711'de tahttan indirilmiş İmparator II. İustinianos Konstantinopolis'ten gelip buraya sığındı. Hâlâ sadık askerleri sarayın etrafını çevirdiler, ama yeni hükümdar Filippikos, önce efendilerine hiçbir zarar vermeyeceğine dair söz verdi bu adamlara, ama sonra soğukkanlılıkla kafasını gövdesinden ayırıp Konstantinopolis'e gönderdi. (Hatırlayacağımız gibi, II. İustinianos tahttan ilk indirilişinde halefi burnunu kestirmekle yetinmişti; ama bunun yeterli olmadığı anlaşılmış olmalı ki ikinci seferinde boynu vurulmuş). Yeri gelmişken, iki defa devrilen hükümdarın üçüncü defa dönmesinin mümkün olmadığını herkes görsün diye bu kelle Roma'ya kadar götürüldü. 19 Nisan 797'de İmparator VI. Konstantinos ise, kendi anası Eirene tarafından gözlerine mil çektirildikten sonra buraya hapsedildi.

10. yüzyıla ait şehir efsanelerini derleyen *Patria Constantinoupoleos* adlı yarı efsanevi bir kaynakta Damatris mevzuuyla ilgili şu esrarengiz ifade vardır: "Burası, kör Konstantinos'un sıçradığı yerdir." Talihsiz adam burada idman mı yapıyormuş?

Damatris.

Damatris'in kanlı tarihi bununla da bitmez. 1280'de Mihael VIII. Paleologos, İoannes Angelos'un burada hapsedilmesini, sonra da gözlerine mil çekilmesini buyurdu. Angelos, Ailesi Epir Despotluğu'nun hâkimi olmasına rağmen İznik İmparatorluğu'na sadakatle hizmet etmişti. Uğradığı ihanet ise siyasi değil diniydi: Paleologos, Katoliklerle Lyon Birliği'ne karşı çıkan herkesten hesap soruyordu. İoannes'in büyük kardeşi Mihael Demetrios (imparatorun damadıydı o da) kayınpederinin, kayınvalidesinin ve patriğin ayaklarına kapanmıştı af için, ama beyhudeydi bunlar. Bu suç mevzuunda, zanlılardan bir diğeri, biraz önce bir deprem olmasına şaşırmamak gerektiğini söyler; şaşılacak tek şey, depremin suçluların kafalarına dağı devirmemiş olmasıdır. O da bunu söylediği için burnundan oldu.

Aydos Tepesi (Bizans dönemindeki adıyla Aetos, yani kartal), Damatris'in biraz güneyinde yükselir. Tepenin kuzeydoğu yamacında, 530 met-

rede, bir Bizans hisarı halen ayakta; buranın yerlileri **Keçikale** (24, krokiye bkz. s. 592) derler oraya. Ziyaret etmek için Kartal Metro İstasyonu'ndan Sultanbeyli Necip Fazıl Mahallesi'ne giden 16N'ye binmeli ve Necip Fazıl Caddesi'nde inmelisiniz. Orada patikaya çıkacaksınız (ancak yakın zamana kadar kapalıydı bu yol). Hisar 120 metre uzunluğunda; neredeyse yıkılmış üç kulesi ise zorlukla seçiliyor. 12 metreye 7,5 metre ölçülerinde bir de sarnıç var içinde. Hisarın Osmanlılarca 1328'de ele geçirildiğini de ekleyelim.

Son yıllarda Kartal'da bir üniversite arazisinde yapılan kazılarda (25) bir hamama ait çok sayıda kalıntıyla üç nefli bir bazilika ve mezarlık bulundu (40°54'13.5"K 29°09'05.4"D). Bu kompleks 13. yüzyıla kadar kullanılıyordu. Acaba bu Bryas Sarayı olabilir mi?

Tuzla

Tuzla Yarımadası'nın güneyinde sahilden bakılınca iki küçük ada görünür. Bunlardan doğudaki İnciradası, Bizans zamanında Ayios Glikeria (26, krokiye bkz. s. 592), batıdaki Hayırsızada ise Ayios Pelagia adlarını taşıyordu. Bunlardan ikincisi iskân edilmemiştir ama birincisi en civcivli zamanında. Buradaki Pantanassa Manastırı 12. yüzyılın en büyük tarihçilerinden İoannes Zonaras'ın yuvası olmuştu. *Epitomí Istorión* adlı dünya tarihi kitabının girişinde "Çok uzak bir yerde yaşadığım için tüm önemli kitaplardan yoksunum" diye şikâyet etmişti. İnciradası'nda bir kilise ile sarnıca ait muhteşem kalıntılar günümüze ulaşmaştır, ama ne yazık ki bu ada özel mülkiyettedir. 12. yüzyıldan eğlenceli bir anektoda göre Okseia'da (Sivriada) yaşayan bir münzevi, diğer keşişlerle geçinemediği için Yatros'a (Tavşanadası) taşınmış, ama orada da kalamayınca kapağı Glikeria'ya atmış. Ama burada da yeni bir felaketle bir fare ordusuyla karşılaşmış: yemeklere üşüşüyorlar, keşişleri gece yarısı uyandırıyorlarmış. Keşişlerden birinin duası üzerine Meryem Ana tüm fareleri denize sürmüş, boğulmayıp yüzebilinler ise Pelegia'ya (Hayırsızada) çıkmışlar.

Niketiaton / Eskihisar

İznik Körfezi'ndeki en iyi durumda bulunan Bizans hisarını görmek için Harem Otogarı'ndan Gebze'ye giden bir otobüse binmelisiniz. **Niketia-**

Mihael Paleologos.

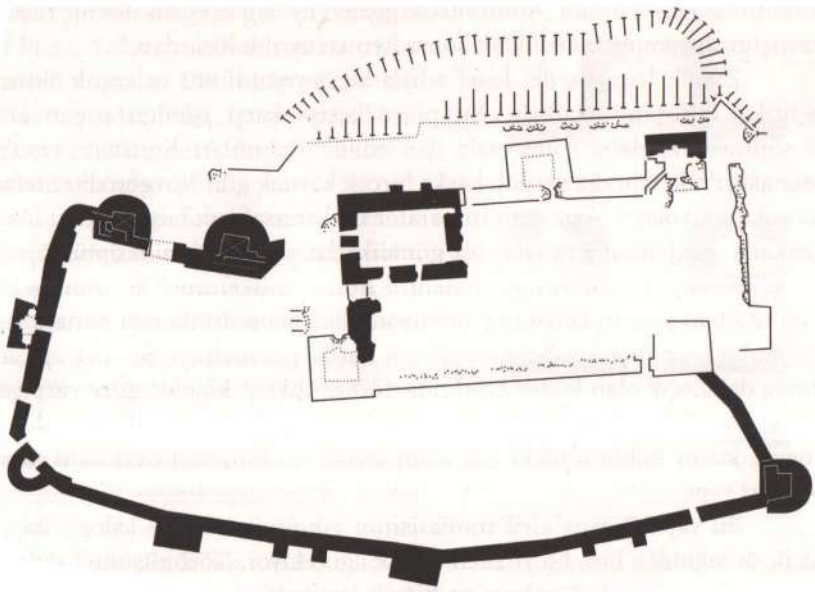
ton (27, krokiye bkz. s. 592) adını taşıyan bu hisar, körfezdeki yeni köprünün hemen yanında, Eskihisar Köyü'nün kuzey tarafında. Buradaki liman, körfezi geçmek için en uygun yere kurulmuştu.

Denildiğine göre sapkın İmparator Valens, kendisini Ariusçuluktan döndürmek için konuşmaya gelen 80 Ortodoks piskoposun içinde bulunduğu bir gemiyi tam burada yaktırmış. Bu limandan her yerde hazır ve nazır olan Konstantinos Porfirogennetos'un kitabında da söz edilir; imparator, Konstantinopolis'e gelen doğulu elçilere burada imparatorluk atları verilmesini buyurmuş.

Niketiaton Hisarı, 1259'da ölen İznik imparatoru II. Teodoros'un oğlu talihsiz IV. İoannes'in zindanı olmuştu. Teodoros ölmeden önce imparatorluğun en kuvvetli asilzadelerine, oğluna sadakat yemini ettirmişti. Patrik Arsenios ise onların yeminlerini takip etmekle görevlendirildi. Nüfuzlu ve ihtiraslı Mihael Paleologos, derhal yeminini bozdu, naip Georgios Muzalon'u öldürdü ve onun yerini aldı, sonra da tahta kendi geçti.

İznik ordusu Konstantinopolis'i Latinlerden geri alınca durumu belirsizliğini koruyan genç IV. İoannes İznik'te tutuldu. Georgios Pahimeres *"iki başa bir taç"* fikrini kabul edemediğini yazar ve devam eder:

> Dindar bir imparator gibi davranırken leblebi çekirdekmiş gibi yuttu yeminini. Oğlanın gözüne mil çekilmesini buyurdu, oysa çocuğun bir şeye aldırış ettiği yoktu: kendisi hükümdar mı olacak, yoksa bir hükümdarın hizmetine mi girecek? İoannes gözlerini kaybetti; bu suçu işleyenlerin ona gösterdiği tek insaniyet, gözlerini demir çubukla oymayıp da kızgın koru yüzünün yakınında tutmaktan ibaretti; böylece ağır ağır sönmüştü bütün dünya. Acınası, yarı ölü halde getirildi deniz kıyısındaki Niketiaton Hisarı'na, gardiyanların sıkı gözetimi altında sımsıkı kilitlendi. Ancak berikiler yeterince yemeğini eksik etmediler gene de.

Niketiaton Hisarı'nın planı.

Bu suç, 25 Aralık 1261'de, İoannes'in 11. doğum gününde işlendi; zavallıcık bundan sonra Niketiaton'da 44 yıl daha geçirdi. Gerçi onun trajedisi sert tepkiler de doğurdu. Patrik Arsenios, Mihael Paleologos'u aforoz etti; o da buna karşılık patriği görevden aldı, Bizans toplumu bunun ardından Arseniosçular ve ona karşı olanlar diye ikiye bölündü. Sonra, düzmece bir İoannes İznik'te isyana kalkıştı; başka bir İoannes ise Konstantinopolis'i almayı planlayan Charles d'Anjou'nun sarayına sığındı.

Mihael Paleologos ise patriği görevden aldıktan sonra bir törenle kurtuldu günahlarından, ama esirini serbest bırakmaya yanaşmadı. Bunun yerine zindandaki İoannes'e lezzetli yiyecekler ve körün herhalde hayranlık gösteremeyeceği lüks kıyafetler gönderdi. Mihael'in ölümünden sonra oğlu II. Andronikos, bu bölünmeyi bitirmeye karar verdi. 1284'te "Niketiaton Hisarı'na gitti ve orada kör İoannes'le görüştü, kendisini tutsağın ayaklarına atarak babasının yaptığını hafifletmek istedi. İoannes onu affetti ve

hükümdarlığını kutsadı. Andronikos, gözleri oyulan prensin her tür rahata kavuşturulmasını buyurduktan sonra hemen ayrıldı hisardan."

Zavallı İoannes de, İosef adıyla keşiş yemini etti ve ancak ölünce getirildi Konstantinopolis'e. Bu prens/keşişe karşı işlenen suçun anısı sönmedi ve daha sonra aziz ilan edildi. Kalıntıları Konstantinopolis Manastırı'nda toprağa verildi, başka birçok kaynak gibi Novgorodlu Stefan da anlatır bu olayı: "Aziz olan İmparator Laskariasaf (adı buydu) [yani İosaf Laskaris –yn.] burada yatıyor; biz günahkârlar onun bedenini öptük."

Ama biz gene hisara dönelim. Burası mükemmel korunmuş bir yapı. Zaman zaman konserler yapılıyor. Niketiaton'un iki sıra surları var: dış surlar (120 metreye 80 metre) ve iç surlar (30 metreye 62 metre). Saldırıya daha açık olan kuzey tarafında dört muhkem kule de göze çarpıyor (güney tarafı ise denize bakan bir kayalığın üzerinde). En dikkate değer köşesi, kuzey bölümündeki çok kalın duvarlı (2,8 metre) dört katlı saray benzeri yapı.

Bu yapı, Bizans sivil mimarisinin günümüze kadar kalmış iki ya da üç örneğinden biri, bu yüzden büyük ilgi çekiyor. Görünüşüne bakılırsa 12. yüzyıl ortalarında yapılmış ve birçok kez tadilattan geçmiş. Sarayın iç mekânı 15,2 metreye 10 metre. Depo olarak kullanılan ilk kattaki tavanlar 2,5 metre yüksekliğinde; konut olarak kullanılan ikinci kat ise üstleri tuğla kemerli bir çift pencereyle aydınlatılıyor. Pencere açıklıkları mümkün olan en çok gün ışığını alacak şekilde yapılmış –hiçbir şey görmeyen zavallı İoannes için beyhude bir mimari başarı. 4,3 metre yüksekliğindeki en üst katta da pencereler varmış herhalde, ama sonra duvar örülmüş bunlara. Düz çatının üzerinde belki başka müştemilat da vardı bir zamanlar. Bütün katlar, doğu tarafındaki bir merdivenle bağlı. Dış mekânda, kuzeybatı cephesinde tuğladan yapılmış zarif bir rozet de kalmış günümüze kadar.

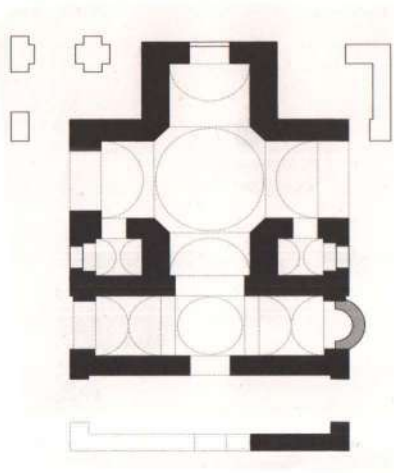
Marmara Denizi'nin Güney Sahili

Pilopitya

Yenikapı'dan Marmara Denizi'nin güney sahilindeki Yalova'ya arabalı vapurla rahatlıkla geçebilirsiniz. Oradaki bir dizi Bizans anıtı için

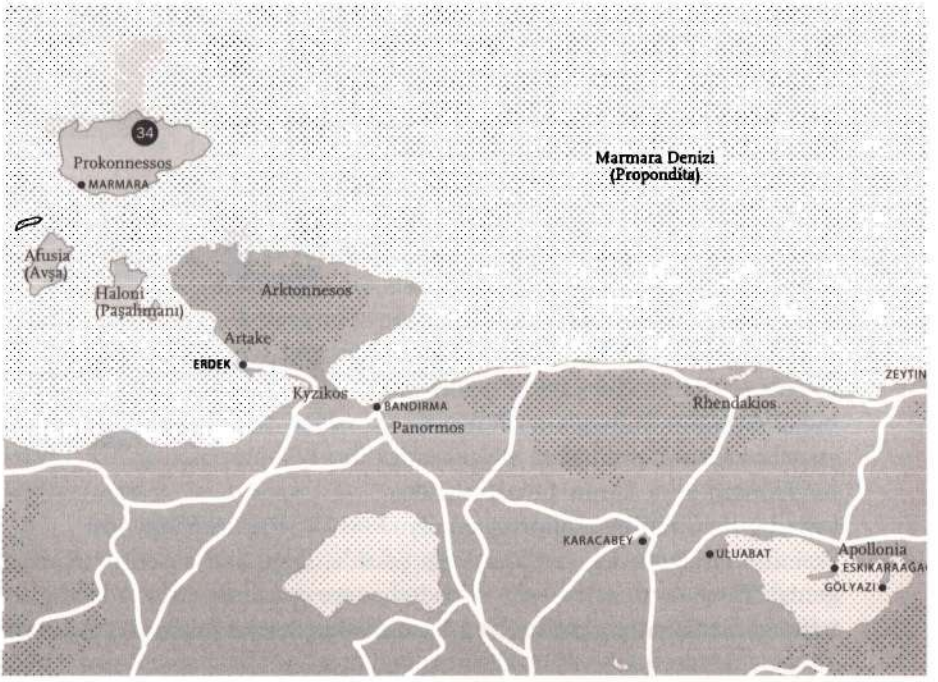
böyle bir yolculuğa değer. Bizans şehri Pilae, Yalova merkezinden 4,5 kilometre doğuda, Çiftlikköy muhitinde bulunuyordu. Pilae, İznik Körfezi'nin güney sahilindeki başlıca limandı aynı zamanda.

İzmit-Yalova anayolundan deniz tarafına doğru Başkent 1 Sahil Sitesi'nde, Akasya Caddesi 17A'nın avlusunda **Kara Kilise** (28, krokiye bkz. s. 592) adlı bir Bizans yapısı var. Bu kiliseye dair hiçbir yayın yapılmadı bugüne değin. Binanın tarihinin 6. yüzyıla kadar dayandığına, ilk olarak bir hamam veya kamu binası olarak yapıldığına inanılıyor (kuzey-güney ekseni, kiliselerde hiç rastlanmadığı şekilde, doğu-batı ekseninden daha geniş). Zaten uzun zaman sonra ibadethaneye çevrilmiş. Kime adandığı ve tarihi zamanla yitip gitmiş. 50 yıl önce ziyaretçiler yakınlardaki eski mendireği, sukemerini ve vaftiz odasını görebiliyorlardı hâlâ, ama o zamandan beri bunların hepsi yok olmuş, sadece birtakım fragmanlar kalmış. Yazar Nikolaos Mesarites'e göre 13. yüzyılın şafağında Pilae "cennete açılan bir merdiven" gibi görünüyor olsa da, muhkem ama küçük bir hisardı; Konstantinopolis'ten daha ötelere, İznik'e gitme niyetiyle buraya denizyoluyla gelenler sahilde bir gece geçirirlerdi. Şafakla birlikte arabacılar gelir, kumsalda gezinir ve "horozlardan bile yüksek sesle bağırarak" yolculara katırlarını kiralamaya çalışırlardı.

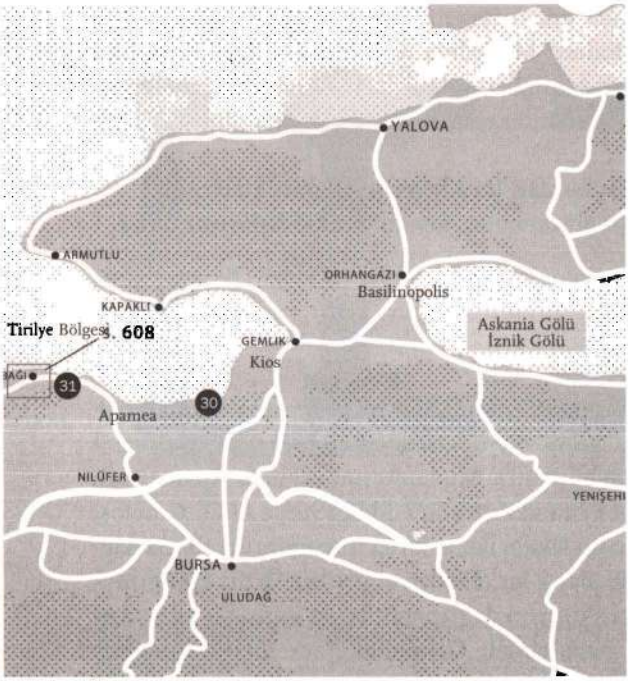
Bizans'tan kalma Kara Kilise'nin plan

Çınarcık Köyü yakınlarında, Bizans döneminde **Pitya** (29, krokiye bkz. s. 592) adını taşıyan kaplıcalar, Yalova merkezinden sadece 12 kilometre mesafede (ortaçağda bütün bu muhite Pilopitya deniliyordu). Yalova'dan buraya otobüs servisi var. Antikçağda bu sıcak su kaynaklarının şifa verdiğine inanılırdı; bunlar günümüzde de kullanılıyor. Prokopios şöyle der:

Pek çok insan, ama bilhassa hastalıklardan mustarip Konstantinopolis ahalisi buraya dinlenmeye gelir. İustinianos, bir imparatora yakışan cömertliği göstererek benzersiz bir saray ve sıcak su kaynağının başında da kamuya açık bir hamam yaptırmıştır burada.

Kaplıcaların olduğu bölgeye girdiğinizde görülmeye en çok değecek yer olan Atatürk Evi'ne doğru sert bir rampadan tırmanacak ve sıcak su kaynaklarının olduğu vadiden sağa doğru gideceksiniz. Birkaç düzine adım attıktan sonra solunuzda "Cinema" adını taşıyan kafeyi göreceksiniz. Hiç tereddüt etmeden içeri girin; cam bir duvarın arkasında sütun dizisi ile örülü bir rotonda göreceksiniz. Bu, imparatorun yaptırdığı o lüks saraydan kalan biricik şeydir. Ancak sütunlardaki monogramlar nedense İustinia-

Marmara Denizi'nin güney sahili.

Ayios Aberkios Kilisesi 30
Başmelekler Kilisesi 31
Saraylar açık hava müzesi 34

nos'un değil de yeğeni ve halefi II. İustinos ile karısı Sofia'nın sembollerini taşıyor. İustinos, anmaya değer pek az şey yaptı, kötü bir hükümdardı ve sonunda da çıldırdı. Ancak karısı zeki ve otoriter bir kadındı. Bu çiftin maiyetlerinde 4 bin kişiyle buraya yakın bir manastıra hac ziyaretine geldiklerini biliyoruz, ama seleflerinin başarılarından kendilerine isim yapmaya onları neyin yönelttiğine dair ancak bir tahminde bulunabiliriz.

Eğer yolunuza devam eder ve kaplıcalara inerseniz (dikkatli olun, su gerçekten çok sıcak: 65°C) aynı sarayın yeraltı odalarının bulunduğu yerde taş bir kemerin altından akan suyu gözleyebilirsiniz. Modern bir tesis teşkil eden üç geniş hamamdan Valide Hamamı'nın İustinianos dönemindeki eski bir hamamın bulunduğu yerde kurulduğuna inanılır, ama bu iddia hiçbir zaman ciddiyetle araştırılmış değildir.

Bu hamamın duvarında, erken dönem Hıristiyanlığın üç şehidini resmeden bir poster asılı: Nimfodora, Metrodora ve Menodora. Üçü de burada doğmuşlardı, ama hamamlarla bir ilgileri yoktu elbette. Ancak bu hamamlar, Bizanslı Leontios tarafından yazılan bir epigramda övgülerle anılmıştı:

> Hükümdar kaplıcaları bunlar, bu adı vermiş onlara atalarımız.
> Berrak suyu ısıtmıyor ölümlü ateş, kendiliğinden fışkırıyor pınar.

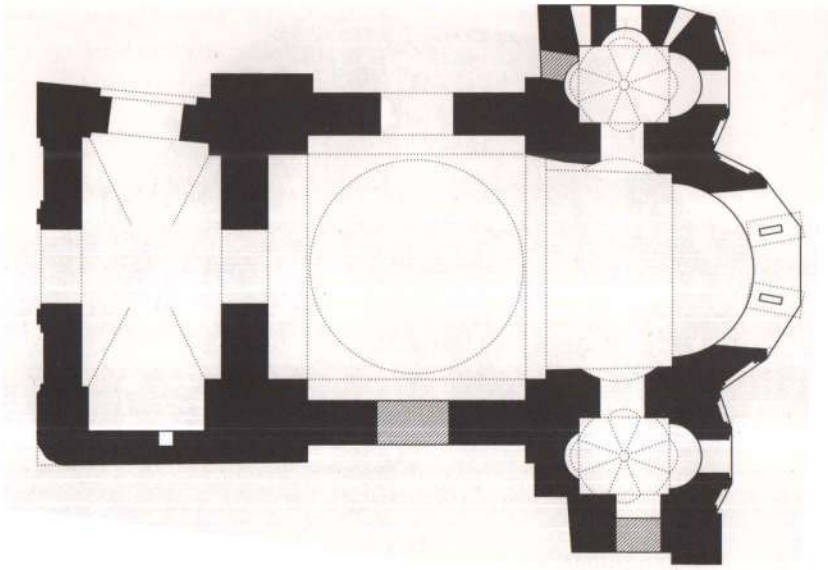
Yeri gelmişken, buradaki misafirhanenin müdürü (ksenodohos) önemli bir devlet görevlisiydi.

Ayios Aberkios

Mudanya'da ilgimizi çekecek tarihi alanlar yok,[4] ama oraya İstanbul'dan bir arabalı vapurla gidip bu noktadan sonra da otobüsle sahil boyunca yolunuza devam edebilirsiniz. Mudanya'nın eski adı Apamea idi; ikona sever Teodoros Graptos burada sürgün edildiği yerde öldü. Graptos, "kazınarak yazılmış" demek; bu lakabı ikona kırıcı imparatorun alnına dağlayarak yazılmasını emrettiği alaycı bir dizeden alıyordu. Bu dize günümüze kadar gelmiştir; Theodoros'un alnı dağlanarak böyle uzun bir yazı yazılabildiğine göre son derece geniş olmalı. Defnedildiğinde melekler mezarı başında şarkılar söylemişler, gerçi bir kaside yazarı temkinli bir tavırla şöyle der: "Bunun bir meleğin mi sesi olduğunu yoksa başka bir kaynaktan mı geldiğini sadece Tanrı bilir, ben bilmiyorum."

Mudanya'dan iki istikamette yola çıkabilirsiniz. İlkin doğuyu seçelim. İlk durağımız, deniz kıyısındaki Kurşunlu olacak. Köyün merkezinde, karayolundan da görülen **Ayios Aberkios Kilisesi** (30, krokiye bkz. s. 600-601) sahilde. Beş metre yüksekliğindeki kubbesi çökmüş, otlar bürümüş, doğaya dönmeye hazırlanıyor adeta, ama yapıdaki ahenk görülebiliyor hâlâ. Kilise "kenar köşelerinde sütunların bulunduğu kapalı bir haç şeklinde." Bu, altar kısmında üç apsis olan, nadir bulunan ve zorlu bir mimari. Kuzey ve güney timpanı üç pencereyle kesişiyor, apsis de aynı şekilde zarif kemer ayaklarıyla bölünen üçlü bir pencereyle aydınlatılıyor. Hem altarın hem diakonikonun

4 Haç biçimli kurnasıyla vaftiz şapeli hariç (40°36'77.10"K, 28°89'32.86"D).

Ayios Aberkios Kilisesi'nin planı.

üzerinde kendi sekizgen kubbeleri var. Birkaç on yıl öncesine kadar freskler seçilebiliyormuş, ama artık kaybolmuşlar; iç mekândaki hemen bütün hakkedilmiş elemanlar da öyle. Narteks kiliseye daha sonra eklenmiş. Dalgaların karaya vurduğu yerde kimi duvar ve sarnıç kalıntıları da görülüyor. Burası, Teotokos'a adanmış bir manastırmış. Bizans döneminde Elegmi derlermiş buna, veya "Heliou Bomon," yani "Güneş Altarı." Demek ki, o çağlarda bir pagan kültünün hâlâ sürdüğünü tahmin edebiliriz. Ancak keşfedilen en eski yapı da Hıristiyan kökenli: 5-6. yüzyıllardan bir bazilika. Manastırdan ilk söz edilen kaynak 826 tarihli, ancak yüzyıl sonra bir tür zindana çevrilmiş: 921'de Romanos Lekapenos, hazinedarı Anastasios'u, genç Konstantinos Porfirogennetos'a yardım etmeyi amaçlayan bir komplonun içinde yer aldığı için buraya göndermiş. Ancak işler tersine dönmüş ve 961'de, Konstantinos Porfirogennetos'un oğlu II. Romanos tahta çıktıktan sonra komplo şüphesiyle manastıra kapatılan bu defa Lekapenos'un damadı Romanos Saronites olmuş. 1042'de tapınağın çok ünlü bir tutsağı da varmış: gözlerine mil çeki-

Ayios Aberkios Kilisesi, denizin hemen kıyısında.

len zavallı V. Mihael. Manastır bundan sonra gerileme devrine girmiş, 12. yüzyılda ise şöhretini yeniden kazanmış. Nizamnamesi günümüze kadar kalmış; 1162 tarihli bu nizamname ve anlaşılan o tarih itibariyle inşaat işleri tamamen bitmiş (duvar işçiliğinin karakteristik özelliklerine bakılırsa kilise 12. yüzyıla tarihleniyor). Manastırın başkeşişi Nikeforos Mistikos gururla şöyle yazıyor: "Kırılıp dökületi tamir ettik, ama hiç yoktan muhteşem binalar da yaptık, yalnız bunun için çok masrafta bulunduk; manastırı güçlü bir surla çevirdik." Nizamnamenin ilgi çekici bölümleri de var, örneğin şu:

> Manastırın bir geleneği vardır ki, Meryem'in Göğe Yükselişi Yortusunda kardeşler yemekhanede yemekte üzüm de yerler. Eğer kardeşlerden birinin bu yortudan evvel üzümlerin tadına baktığı öğrenilirse cezasını görsün ve Miraç Yortusuna kadar üzüm yemesin. Hakeza aynı ceza bağda çalışıp da bu kurala aldırış etmeyen kardeşlere de verilsin. Ancak yortudan sonra bağbozumuna kadar

yemekhanede haftada iki ya da üç defa üzüm verilsin; ne var ki incir ve karpuz ve diğer meyvelerin mevsimi geldiğinde bunlar eğer bulunuyorsa neredeyse her gün verilsin.

Veya:

Meryem'in Ölümü Yortusu muhakkak olabildiğince parlak ve masraftan kaçınmadan kutlanmalıdır. Sofra her zamankinden daha zengin olmalıdır, en az dört kap ve [fazladan servis edilen şarap şeklinde –yn.] ikram yemek gelene kadar ister taze ister kurutulmuş balık verilebilir; başkeşişin arzu ettiği kadar çok ziyaretçi de misafir olarak masaya alınır. Ama sadece bir gün için komşu kadınlar da ayine alınsınlar, yalnız ayin bittikten sonra derhal ayrılsınlar.

Ve son olarak:

Keşişlerin kıyafetleri, ayakkabıları ve vücutlarını örten başka şeyler hakkında: bunların dağıtılmasında genellikle niza çıktığından ve herkesin arzusunu tatmin etmek de güç olduğundan; her birine para dağıtılmasının ve böylelikle rezalet ve memnuniyetsizliklerin ortadan kaldırılmasının daha iyi olacağını düşünüyorum. Bu sebeple, en yüksektekinden en geridekine kadar bütün kardeşlere eşit olarak iki hiperpira verilecektir. Eğer manastıra bitişik bir hamam yoksa her ay bütün kardeşlere hamama gitmeleri için bir çorba ve hamam parası kadar nakit verilecektir.

Elegmon Manastırı'ndan en son 1306'da, Osmanlı saldırısına uğradığında söz edilir. İlarion adında, Konstantinopolis'ten gönderilmiş ve vatanseverlik duygularıyla yanıp tutuşan genç bir keşiş bölge ahalisinden bir alay toplar ve Osmanlılara önemli bir yenilgi tattırır. Ancak bunu, keşişlere silah kullanmalarını yasaklayan kilise kanonuna rağmen yapar. Patrik I. Athanasios, bu parlak zaferinden ötürü ceza verir İlarion'a. Bu, Hıristiyanlığın iki kolu arasındaki yarılmanın da işaretidir: Katolik keşişlerin savaşmasının önünde bir engel yoktur. Ama biz manastıra geri dönelim: Osmanlılar toparlandıktan sonra Elegmon'a saldırdılar tekrar ve herkesi

öldürdüler. Bunun üzerine bölgenin ahalisi, imparatora, İlarion'u affetmesi için dilekçe verdi. Zor duruma düşen II. Andronikos patriğe baskı yaptı, o da keşişin cezasını kaldırdı. Manastıra gelince, Osmanlıların misillemesi sonucunda çöküş dönemine girmiş görünüyor; ancak 17. yüzyılda tekrar canlanmış. Yerli Rum nüfusu, 19. yüzyıla gelindiğinde komşu köyde iki kilise daha yaptıracak kadar zenginleşmiş (bunlar kısmen ayakta hâlâ), onları yaparken de eskiden kalma pek çok şey kullanılmış. Bunları görmek için köyün batı tarafından başlayarak bayıra tırmanmanız gerek. 1922 mübadelesine kadar Rumlar burada yaşamaya devam etmişler.

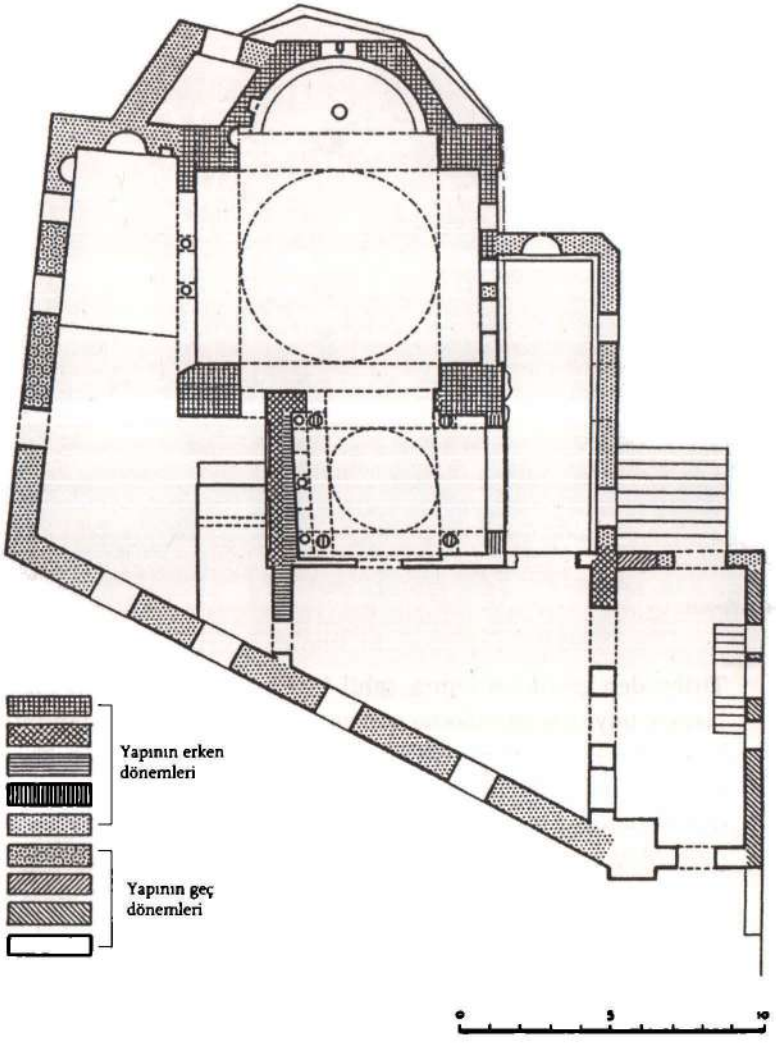
Başmelekler Kilisesi

Şimdi Mudanya'dan batıya doğru yola çıkalım. Kumyaka Köyü'nde, 8. yüzyıldan kalma güzel **Başmelekler Kilisesi** (31, krokiye bkz. s. 600-601) bizi bekliyor. Onu görmek için köyün iskelesine çıkın. Geniş, ahenkli, zarif bir kilise bu. Kapısında bir kilit, üzerinde de "Tarihi Kilise" yazılı tabela asılı. Ama binanın yan tarafından rahatlıkla girebilirsiniz içeri. Biçim ve mekânın ahenginden şaşkına döneceksiniz; mütevazı azameti de Konstantinopolis'in en güzel kiliselerinden hiç aşağı kalmıyor. İnşaat ustalarının bıraktıkları ve zamanla silinip giden kitabeden, bu binanın 780'de kötü kaderli İmparator VI. Konstantinos tarafından yaptırıldığını öğreniyoruz. Eğer bu doğruysa, Başmelekler Kilisesi, Bizans'ın pek de fazla bir şey inşa etmediği dönemden kalma özgün bir örnek olmalı. Kilise, 9. yüzyılda yeniden yapılmış, 14. yüzyıldan erken olmayan bir dönemde bir kez daha, son olarak da Bizans'ın son demlerini yaşadığı 1448'de tekrar yapılmış. Osmanlı döneminde bile üç defa önemli tadilattan geçmiş, ama ilk formu neredeyse dokunulmadan kalmış. Bugün ondan kalan tek şey, "yalnızlığın yıkımı."

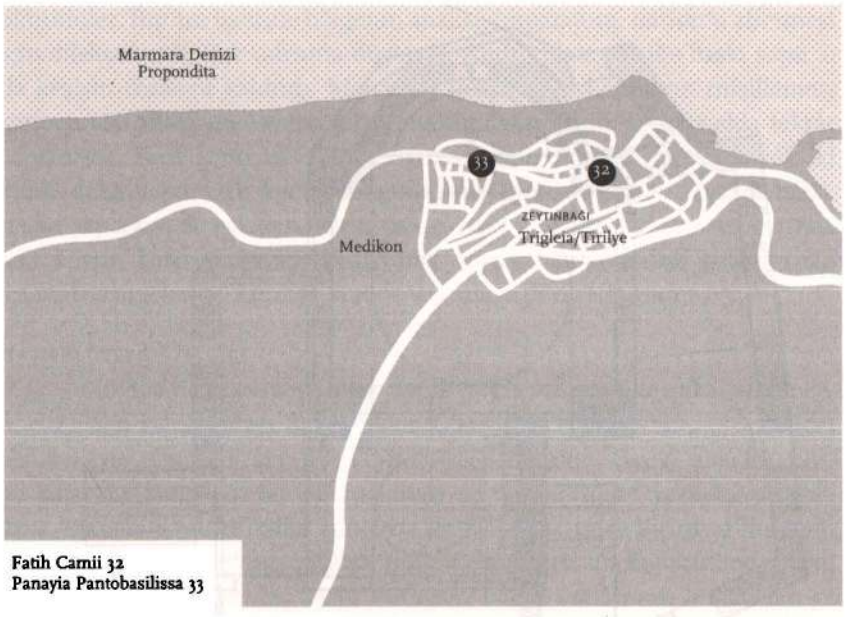
Trigleia/Tirilye

Kumyaka'dan birkaç kilometre uzakta, deniz kıyısında Zeytinbağı Köyü var. Yunanca adı Tirilye veya Trigleia. En azından 800'lerde Trigleia'da bir manastır vardı.

Psellos buraya gelmiş ve seyahati hakkında bir mektubunda şöyle yazmıştı:

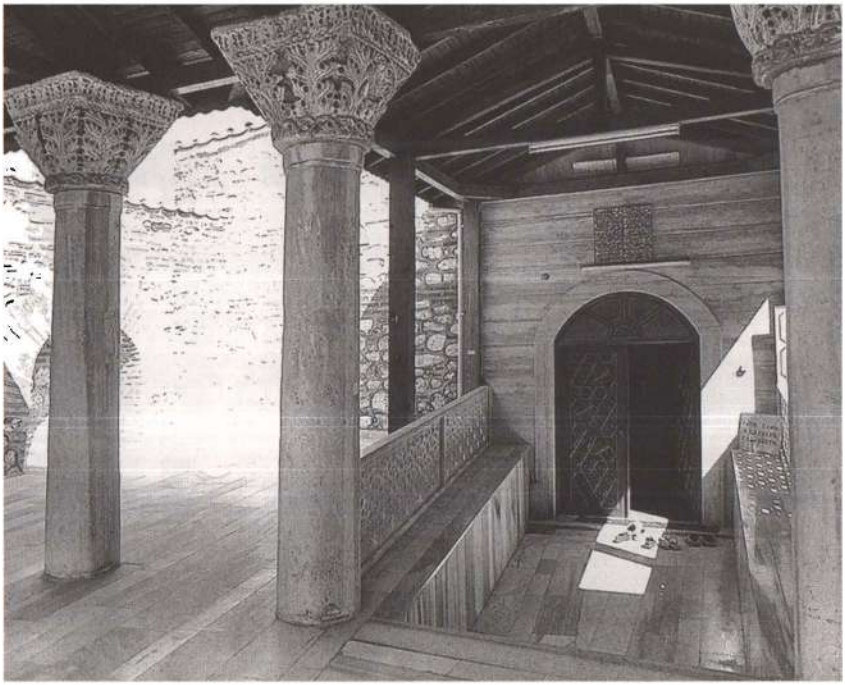
Başmelekler Kilisesi'nin planı.

Tirilye bölgesi.

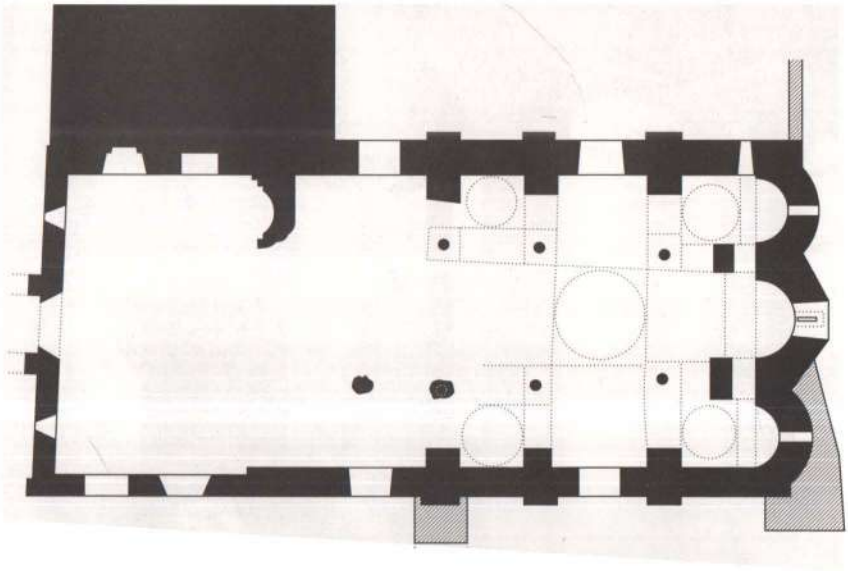
Tirilye'den çıktıktan sonra sahil boyunca yelken açtık; bizimle birlikte büyük sofu Elias da geliyordu. Şehir'deki [Konstantinopolis] bütün kerhaneleri, bütün meyhaneleri, fahişelerden kaçının zanaatlarını layığıyla bildiğini, kaçının bu mesleğe uygun olmadığını hatırlıyordu. Meyhaneci bir kadının sokakta da başarılı olup olamayacağı veya bir pezevengin hayat arkadaşıymış gibi davranıp davranamayacağı üzerine de yorumlar yapıyordu. Yolcuların büyük bölümü bu konuşmaları büyüleyici buldu, ama bana gelince, nasıl oldu da fırtına çıkmadı ve gemimiz alabora olmadı bilmiyorum.

Manastır 1337'de Osmanlılar tarafından ele geçirildi, ama patrik temsilcileri 1379'a kadar kaldılar burada. Bir zamanlar manastırın parçası olan

Aslında bir Bizans kilisesi olan Fatih Camii'nin atriumu.

kilise, şimdi Fatih Camii (32, krokiye bkz. s. 608). Kasabanın tam ortasında ve iskeleden de görülüyor. Cami yakınlarda tadilattan geçmiş, yepyeni görünüyor ama avludaki sütunlarına yakından baktığınızda kökenleri derhal anlaşılıyor. Bu avlu, bir zamanlar kilisenin atriumu imiş, sütunlar da onun sınırlarını gösteriyor. Sütun başlıkları 6. yüzyıl usulü. 6. yüzyıldan kalma kimi başka parçalar da dağılmış etrafa, bir mermer levha ise komşu evin duvarına bitişik sokak çeşmesinde kullanılmış. İçeride aynı dönemden kalma pek çok öge var (mermer korkuluklar ve mermer kemer başlıkları), ama sütunlardaki kemer başlıkları ve bütün iç mekânı çevreleyen korniş Orta Bizans döneminden. Mimari tarz da bu dönemden zaten, ama birçok parçanın alınıp kullanıldığı

Panayia Pantobasilissa Kilisesi'nin planı.

daha eski bir yapının yerine oturtulmuş. Bu, "dört sütunlu" bir kilisenin en eski örneği. Dendokronoloji sayesinde 9. yüzyıl başlarına tarihleniyor; Konstantinopolis kiliselerindeki bu tarz sütunların yerine Osmanlı döneminde payandalar konulduğu sırada, buradakilere dokunulmamış. Kilisenin doğu tarafında, apsisin önünde bir bölme daha var; bu bölme merkezdeki beş dilimli alanı mükemmelen ortalıyor. Köşe dilimlerinin tepesine Bizans mimarisinin alametifarikası olan kubbeli tonozlar oturtulmuş. Kilise belli ki Ayios Stefanos adına yapılmış ve Tirilye Manastırı'nın da ana kilisesiymiş. Manastırın babası Stefanos, İmparator V. Leon'un zulmünün kurbanlarından. Aynı köydeki diğer bir tarihi anıt, Kemerli Kilise, **Panayia Pantobasilissa** (33, krokiye bkz. s. 608) yani Tanrı'nın Anası, Her Şeyin Kraliçesi. Kilise, Zeytinbağı Mahallesi'nin batı tarafında. Ama Fatih Camii gibi değil; harabe halinde. Haç şeklinde bir kilise bu, ama bir çift sütunla batıya doğru uzatılmış.

Pantobasilissa, Zeytinbağı'nın en yüksek noktasında bulunuyor.

Sütunlar ve sütun başlıkları antikçağdan, kimileri belli ki 5. yüzyıl tarzı, ama burada ikinci el olarak kullanılmışlar. Mimarisi, geç Bizans dönemine has. Duvardaki tuğla sıralarının arasında iki taş sıra var; tek tek konulmuş olan taşlar, dikine konulmuş tuğlalarla ayrılmışlar. Konstantinopolis'teki ustalar böyle çalışmazlardı; Yunanistan'dakilerin tarzıydı bu. Bazı yerlerde badana kazınmış ve böylece iki fresk katmanı ortaya çıkmış: üstteki Osmanlı döneminde, alttaki ise Paleologos zamanından. [Meryem'in babası] İokim'in [İmran] sunularının geri çevrilmesi sahnesi iyi korunmuş (bir Korint sütun başlığının üzerine çizilmiş bu; doğuya bakıyor). Bu sahne genelde, Meryem'in

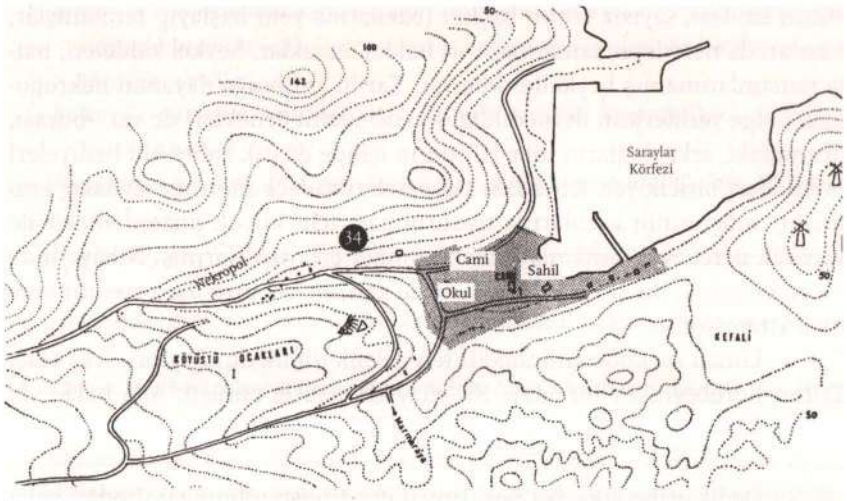

Bizans döneminde orta büyüklükte bir ticaret veya yolcu gemisi 20 metre uzunluğundaydı ve 40 tona kadar yük taşıyabiliyordu. Romalıların yabancı olduğu üçgen yelkenler manevra yeteneğini son derece artırıyordu, ama dümen kıçta değil ortadaydı ve bu da navigasyonu zorlaştırıyordu. Marmara Denizi'ndeki güçlü akıntı, şehirden ayrılanların hareketini kolaylaştırıyor, ama geri dönüşü zorlaştırıyordu.

çocukluğuyla ilgili bir dizi sahnenin ilk karesidir, ona adanmış bu kiliseye de gayet uygun. Güneybatı adacığının güney duvarında Melek Mihael'in resmedildiği devasa bir fresk daha var. Mihael, imparator giysileri içinde çizilmiş, bir loros giymiş. Sağ elinde bir asa, sol elinde ise şeffaf bir küre taşıyor. Sağ tarafında savaşçı azizlerden biri var, onun da elinde kılıç ve kalkan. Buraya en uzaktaki nişte 14. yüzyıl başlarında buraya gömülmüş olan yerel asilzadelerden birinin büyük ölçüde tahrip edilmiş portresini de göreceksiniz. Özellikle bu, çok talihsiz bir kayıp. Güney duvarında ise iki çocuklu bir ana baba resmedilmiş.

Prokonnesos /Marmara Adası

Yazın Yenikapı'dan bu denize adını veren Marmara Adası'na deniz otobüsleri kalkar. Bu, mermeriyle Konstantinopolis'teki ve çağdaş İstanbul'daki her yeri süsleyen eski Prokonnesos (veya Proikonesos) Adası'dır.

Marmara Adası.

Adanın kuzey sahilinde Saraylar Köyü var; burada 40 kilometrelik bir alandan beyaz-mavi mermer çıkartılıyor bugün bile. Konstantinos Manasses'in 12. yüzyılda anlattıkları bugün de geçerli: "Prokonnesos mermeri beyaz olur ve siyah damarları vardır, bu damarlar kimi zaman düzgün çizgiler kimi zaman da eğriler halindedir." İkona sever keşişler dahil pek çok tutsak burada madenlerde çalıştırılmıştı. İmparator Stefanos Lekapenos ve Patrik Mihael I. Kerularios (1054'te batı kilisesinde sapkınlığı başlatmıştı) ile Patrik Arsenios Autorianos gibi ünlü sürgünleri de vardı. Arsenios halk nezdinde bir kahramandı ve burada, 1273'te öldü; son nefesine kadar da İmparator Mihael Paleologos'u ihanetinden ötürü lanetlemeye devam etti. Öldüğü kilise birçok kere yenilenmiş olsa da hâlâ ayakta. Bu nedenle buraya "Cehennem Sarayı" (*Palatianos en tē geennē*) denilmiştir (40°64'90.14"K, 27°70'28.37"D).

Sahil boyunca ve ayrıca beş yerde daha (Çamlık, Âşıklar, Kefali muhitlerinde) yarım bırakılmış mermer işçilikleri var. Nedense eski taş yontucular bırakıp gitmişler bunları; çok sonra kazılar sırasında bulunmuş ve teşhire çıkartılmış. Ama bu mermer işçiliklerinin çoğu, girişi serbest olan bir **açık hava müzesinde** (34) bulunuyor. Burada 41 sütun, 46

sütun kaidesi, sayısız sütun başlığı (bazılarına yeni başlayıp bırakmışlar, bazıları da neredeyse tamamlanmış halde), saçaklar, heykel kaideleri, hatta tamamlanmamış heykeller bile var. Tarihi antikçağa dayanan nekropoliste bölge yerlilerinin defnedildiği kusurlu lahit örnekleri de var –burası, dünyadaki, arkeologların lüks lahitlerin içinde düşük kalite ölü hediyeleri buldukları biricik yer. Buradaki taş ustaları sadece mermer levhalar kesmiyor, müşterinin arzularına uydurulması için küçük düzenlemeler de yaparak neredeyse tamamlanmış mamuller çıkartıyorlarmış. Nihayetinde mermer pahalı bir şeydi ve kimse fazla ağırlıktan ötürü aşırı navlun ödemek istemiyordu.

Liman da Konstantinopolis'ten gelenlerin ilk durağıymış. Rus Hacı Trifon Korobeynikov bu adayı 16. yüzyılda ziyaret etmişti. Ada hakkında kendinden öncekilerde bulunmayan bilgiler de verir:

> Dediklerine göre İsa'nın, İmparator Constantinus tarafından paha biçilmez taşlarla tezyin edilmiş masası burada suda kaybolmuş [başka bir elyazmasında Büyük İustinianos deniliyor –yn.].

Sonraki kuşaklar da bu motifi işlemeye devam ederler:

> Venedikliler Konstantinopolis'i ele geçirdiklerinde [Ayasofya'daki –yn.] altarı bir gemiye yüklediler. Ama Tanrı'nın inayetiyle bu kutsal sunağın yüklü olduğu gemi, Marmara denilen yerden geçerken denizin gündüz ve gece, yaz ve kış sakin olduğu bir yerde battı. Bugün bile oradaki deniz pırıl pırıl ve aydınlıktır. Kutsal altar, güneş gibi parlar. Biz de bunu kendi gözlerimizle gördük.

Hacılar, batık mermer levhaları Ayasofya'nın altarı sanmış olacaklar; Saraylar Körfezi'nde mavi suyun dibinden büyüleyici bir şekilde ışıldar bu levhalar. Şehir de tıpkı böyle, zamanın sisi altında bir yanardönerin ışıltısı gibi büyülemiyor mu bizi? Hem bereketli hem günahkâr bir metropol: altın, beyaz mermer ve pislikten yapılma; naif ve alaycı; küstah, büyük ve erişilmez –işte Konstantinopolis.

Asgari, N. "Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesus," *The Proceedings of the 10th International Congress of Classical Archaeology*, Cilt I (Ankara, 1978).

Belke, K. *Bithynien und Hellespont*, [Tabula Imperiii Byzantini], C. 13. Tbd 1. Viyana 2020.

Benedetto-Palazzo, P. *L'Ara-Djami ou Eglise Saint-Paul à Galata*, İstanbul 1946, 49-55.

Buchwald, H., C. Foss. *The Church of the Archangels in Sige near Mudania*. Viyana 1969.

Buchwald, H.. "Noe on Churches in Kumyaka and Zeytinbagi, Formerly Sige and Tirilye," *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 42 (1992), 323.

Çecen, K. *The Longest Roman Water Supply Line*, İstanbul 1996.

Demangel, R. *Contribution à la topographie de l'Hebdomon*, Paris 1945.

Ducas. *Istaria Turco-Bizantina (1341-1462)*, V. Grecu (ed.), Bükreş 1958, 28.

Emperors, Patriarchs and Sultans of Constantinople, 1373-1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Sixteenth Century, M. Philippides (ed.), Brookline, Mass. 1990, 27.

Ergil, T. "A Byzantine Cistern near Istanbul," *Archaeology*, 27, no. 2, 1974.

Eustratii presbyteri vita Eutychii patriarchae Constantinopolitani, C. Laga (ed.), Turnhout 1992, 1868-1878.

Freely, J. *The Bosphorus*, İstanbul 1993, 13-16.

Freely, J. *The Princes' Isles*, İstanbul, 2007.

Georgii Pachymeris de Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim, A. Bekker (ed.), Cilt 2, Bonn 1835, 103.

Janin, R. *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris, 1975.

Kulzer, A. *Ostthrakien. Tabula Imparii Byzantini 12*, Viyana 2008.

La Bithynie au Moyen Âge, éd. B. Geyer ve J. Lefort, *coll. Réalités byzantines*, 9. Paris 2003.

Le version brève des Relations Historiques de Georges Pachymérès, A. Failler (ed.), Cilt 22. Paris 2002, 110.

Mango, C. "A Note on Panagia Kamariotissa and Some Imperial Foundations of the Tenth and Eleventh Centuries at Constantinople," *Dumbarton Oaks Papers*, 7 (1973), 128-132.

Mango, C. "The Monastery of St. Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia," *Dumbarton Oaks Papers*, 22 (1968), 169-177. Mathews, Th. "Observations on the Church of Panagia Kamariotissa on Heybeliada (Chalke), Istanbul," *Dumbarton Oaks Papers*, 7 (1973), 115-127. Papadopoulos-Kerameus, A. *Varia graeca sacra*, Cilt 6. St. Petersburg 1909.

Michael Akominatou ta sozomena, S. P. Lampros (ed.), Atina 1968, no. 2.30.

Ousterhout, R. E. Akyürek. "The Church of Transfiguration on Burgazada," *Cahiers archéologique*, 49 (2001), 5-14.

Panagiotopoulou, I. A. *Οικουμενικός Πατριάρχης Μεθόδιος Α΄ ο Ομολογητής (843-847) και το έργο του*, Atina 2003.

Ricci A. "The Küçükyalı ArkeoPark (Istanbul), 2016-2018: Excavation, Conservation, Cultural Heritage and Public Archaeology," *Anatolia Antiqua*, XXVII (2019) 255-277.

Седов, В.В. "Византийский храм в Куршунлу," Древнерусское искусство: Византия и Древняя Русь, СПБ., 1999, 134-142.

Snyder, J. Riley. "Exploiting the Landscape: Quantifying the Material Resources Used in the Construction of the Long-distance Water Supply of Constantinople" *A Most Pleasant Scene and an Inexhaustible Resource Steps Towards a Byzantine Environmental History* içinde, ed.H. Baron, F. Daim. Mainz 2017, 199-216

"The Water Supply of Byzantine Constantinople," *Journal of Roman Studies Monographs*, 11 (2008).

Theodori Studitae Epustulae, G. Fatouros (ed.), Berlin 1992, no. 538.

Theophylacte d'Achrida. *Lettres*, P. Gautier (ed.), Selanik 1986, no. 4.

Tunay, M.İ., E.G. Erdoğan, M. Tekin, H. F. Yılmaz. "Recent Excavations in the Church of Hagios Aberkios, Kurşunlu, Province of Bursa (Turkey)," *Cahiers archéologique*, 46 (1998), 65-72.

Sonsöz

Kaptan Doria'nın komutasındaki bir Ceneviz gemisi, 29 Mayıs 1453'te, şehrin son saatlerinde süzülerek ayrıldı Konstantinopolis'ten. Bizans aristokrasisinin son temsilcileri de teknedeydi: Altı Paleologos, iki Kantekuzenos, iki Laskaris, iki Komnenos ve başka soylular dünyanın geri kalanına şu haberi götürüyorlardı: bin yaşındaki şehir, artık yok.

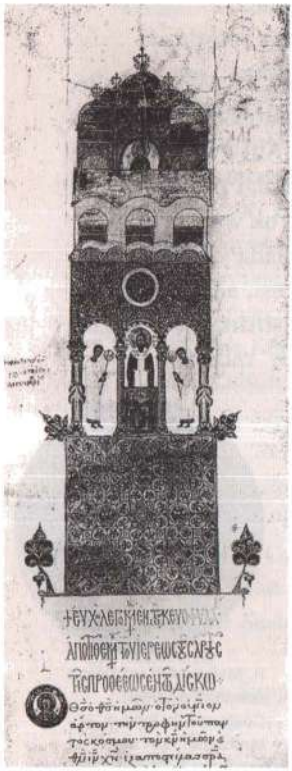
Ama Konstantinopolis, aslına bakılırsa, 500 yıl daha yaşadı –varlığı ancak 28 Mart 1930'da, Türkiye Cumhuriyeti PTT idaresi, alıcı hanesinde şehrin adı Konstantinopolis yazılı mektupları adrese ulaştırmayı bıraktığında sona erdi. Bu postalar göndericiye "adres bulunamadı" mührü basılarak geri geliyordu.

II. Mehmed'in madalyon üzerinde portresi; Costanzo da Ferrara tarafından 1481'de yapılmıştır. "Bizans" kelimesi ilk defa burada imparatorluğun adı olarak kullanılmıştır.

Şehir, bunca yüzyıl boyunca nasıl hayatta kaldı? Şurası kesin ki, Osmanlı sultanları bütün Ortodoks uyruklarını Türkleştirme derdinde değillerdi; birincisi Hıristiyanlar daha çok vergi ödüyorlardı, ikincisi de yeni imparatorluk onların kültürel yetenekleri olmaksızın üstesinden gelemeyeceği zorlu zamanlar geçiriyordu. Neticede, Osmanlıların özellikle ilk ve klasik dönemlerindeki sadrazamlarının çoğu Hıristiyan kökenliydi. Bunlar, eski dindaşları Hıristiyanlara yardım olsun diye kimi kurnazlıklar da yaptılar. Örneğin 1521'de, şehirdeki bütün kiliselerin kapatılması gündeme geldi. Osmanlı hukukuna göre sadece savaşmadan teslim olan kâfirlerin kendi ibadethanelerini açmaya hakkı vardı, dahası 1453 kuşatması herkesin belleğinde canlıydı. Ama patrik derhal üç eski yeniçeri buldu, bunlar Yunanların şehri teslim ettiklerini hatırlayıverdiler –hatta altın bir tepside sunulan anahtarları bile görmüşlerdi. Böylece 67 kilise Hıristiyanların elinde kaldı.

Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki karşılıklı yardım ve saygı, yıllar geçtikçe sadece gündelik hayatta değil dinde de karşımıza çıkar: her yıl 6 Ocak'ta patrik Arnavutköy'de Boğaz'ın sularını kutsar ve denize bir haç atardı; bu sırada sadrazam da orada bulunurdu. Onlarca Hıristiyan genci

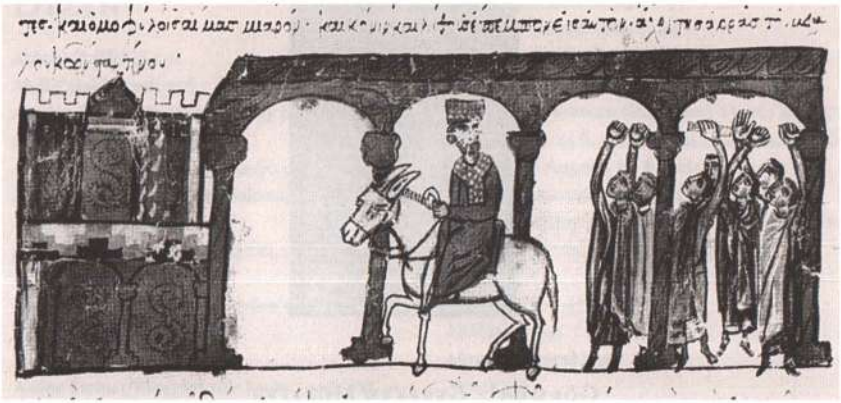

İdeal bir kiliseyi tasvir eden ayin rulosu, 12. yüzyıl, Patmos Manastırı.

suya dalar, atılan haçı bulan şanslı kişi bu haçla şehirdeki Hıristiyan ya da Müslüman kapılarını çalarak iki dinin mensuplarından da para toplardı. Paskalyadan sonraki üç gün boyunca Hıristiyan çocukları sokaklarda dans eder, Müslümanlar da onları izlemeye dışarı çıkarlardı. Paskalyadan sonraki ilk cuma günü Teotokos Balıklı Yortusu yapılırdı ve Müslümanlar Hıristiyanların Tanrısının anasından şefaat dilemek için akın akın Piyi Manastırı'na giderlerdi. Sultan IV. Murad da 1638'de Piyi'deki keşişlerden İran'a karşı zafer kazanması için dua etmelerini istemişti; Hıristiyanların Tanrısını bir savaşta Hıristiyanlara karşı yardımda bulunması için zorlayamayacağını biliyordu, ama İranlılara karşı neden olmasındı ki?

Bu barış içinde yaşam kimi zaman korkunç olaylarla kesintiye de uğradı. 21 Mart 1657'de Patrik III. Parthenios ihanet şüphesiyle patrikliğin kapısına asıldı. Bundan sonra bütün patrikler, güven mektuplarını sultandan değil sadrazamdan almaya başladılar, oysa II. Mehmed'den beri sultanın sorumluluğundaydı bu. Ancak bu prosedür, bir devlet işi olarak kaldı –Konstantinopolis patriği, sultanın bütün Hıristiyan uyruklarından sorumluydu. Osmanlıların millet anlayışı, dini cemaatlere dayanıyordu.

19. yüzyılda Avrupa milliyetçiliğinin yükselmesiyle birlikte hoşgörüsüzlük de geldi şehre ve bu, şiddet olaylarına, pogromlara yol açtı. Aslında Yunan şovenizmi, Türk şovenizminden daha hızlı büyüdü; "Bizans" kelimesi bir savaş narasına evrildi; oysa Bizans İmparatorluğu Hıristiyan olarak görülebilirdi ama, kendini asla bir Yunan milli devleti olarak görmemişti. Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşını kaybettikten sonra müttefik kuvvetler İstanbul'u işgal ettiler; Rum cemaati ise Fransız General Franchet d'Esperey'den, çan sesleri arasında, beyaz bir at üzerinde şehre girmesini istedi. Bu olay 8 Şubat 1919'da gerçekleşti.

İmparatorun şehre girişi (Madrid Skilitzes Vakayinamesi).

Fenerliler onu yeni bir Konstantinos gibi selamladılar ve Yunan bayraklarını dalgalandırdılar. Müttefikler, kontrol dışına çıkabilecek bir şiddet patlaması korkusuyla Yunanların kiliseyi ansızın ele geçirmelerini önlemek için Ayasofya civarına mitralyöz yuvaları yerleştirdiler. O vakitler İstanbul'un günleri sayılıymış gibi geliyordu çoklarına; oysa yok olup giden Konstantinopolis'ti aslında. 1922'den 1960'lara uzanan süreç ise İstanbul'daki Rum Ortodoks nüfusu sildi süpürdü. Böylece, Andreas Zalos'un 10. yüzyıldaki kehaneti nihayet gerçek oldu:

> Konstantinopolis'i deniz yutacak, sadece Forum'daki sütun [Çemberlitaş], gemiler halatlarını bağlasın diye ayakta kalacak ve gemiciler feryat figan ağlayacaklar şu sözlerle: "Vah bize ki yüce şehrimizi yutup gitti deniz."

Gerçekten de o sütun aynı yerinde olanca haşmetiyle duruyor hâlâ ve kaidesinin dibinde kaynayan o başka hayatın denizine bakıyor yüksekten.

Шахматов, А.А.. "Путешествие М. Г. Лисюря Мунехина на Восток," Известия ОРЯС АН. Т. 4, кн. 1 (1899) 217-218.

Энгельгардт, А.Н. Из деревни. 12 писем. 1877-1887 гг. СПБ., 1999, 210.

Mansel, Ph. *Constantinople. City of the World's Desire, 1453-1924*. New York 1995.

GÖRMENİZ GEREKEN MÜZELER
(Rehberde anıldıkları sırayla)

AYASOFYA: 10 Temmuz 2020 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararıyla cami olarak kullanılmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığına devredilmiştir.

MOZAİK MÜZESİ: Salı dışında her gün 9.30-17.00.

YEREBATAN SARAYI: Salı dışında her gün 9.30-18.30.

ARKEOLOJİ MÜZESİ: Pazartesi dışında her gün, 8.30-17.00.

TEKFUR SARAYI ÇİNİ MÜZESİ: Her gün, 9.00-18.00.

FETHİYE CAMİİ: Restorasyon nedeniyle kapalıdır.

ALTIN KAPI (YEDİKULE MÜZESİ): Restorasyon nedeniyle kapalıdır.

KARİYE CAMİİ: 20 Ağustos 2020 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararıyla müze vasfı kaldırılarak cami olarak kullanılmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığına devredilmiştir.

1453 PANORAMA MÜZESİ: Her gün 9.00-17.00.

SADBERK HANIM MÜZESİ: Çarşamba dışında her gün 10.00-17.00.

RUMELİ HİSARI: Çarşamba dışında her gün 9.00-17.00.

GALATA KULESİ: Restorasyon nedeniyle kapalıdır.

Dizin

Ab

Abbasi Halifeliği 591
Abdi Çelebi Camii 376
Abdürrahman Ağa (Sekbanbaşı) 348
Aberkios (Ayios) 601-602
Aberkios (Ayios) Kilisesi 602-604
Accubita Salonu (19 Sedir Salonu) 85, 87-88, 100
Acem Ağa Mescidi 270-272
açık sarnıç (Babıâli Caddesi) 221
Adriyatik 578
Aelia Eudoksia (Augusta, Arkadios'un karısı) 29, 140
Aels, Pieter Coecke van 217
Aetios (Vali) 424
Aetios Sarnıcı/Karagümrük Sarnıcı 419, 425, 495
Aetos (Kartal) Tepesi bkz. Aydos (Aetos) Tepesi
Afrodit Sütunu 306, 322
Afusia (Avşa Adası) 600
Agathe (Soylu kadın)
Agatias Sholastikos (tarihçi) 197
Agatonikos (Ayios) Bazilikası 252-253, 349
Ağa Camii/Kapıağası Mehmed Ağa Camii 113-114, 116
Ahi Çelebi Camii 279
Ahmed Şemseddin Camii 522
Ahmediye Camii 310; Sarnıcı 308
Ahmediye Köyü 578
Aiskhylos 169; heykel kaidesi 29-30
Akalan Köyü 573
Akatsets, İoannes 23
Akbıyık Caddesi mahzeni 86
Akdeniz 21, 153; ayrıca bkz. Büyük Deniz
Akindinos (Danışman) 159
Akoimetoi Manastırı (Boğaziçi, Anadolu yakası) 534
Akominatos, Mihailis (Atina Başpiskoposu) 27; ayrıca bkz. Honiates, Mihael
Akropolis 117, 125-126, 133, 146-147, 536, 543
Akropolites, Konstantinos 131, 345; Evi 343
akroteryum (mimari süs) 582
Aksaray Meydanı 253, 303, 308, 322, 364
Alanlar 444
Albura Kathisma restoranı 95
Aleksandr (İnşaat ustası) 574
Aleksandros (IV. Leon'un kardeşi) 63-65, 162
Aleksandros Hamamları 144-145, 178
Aleksios I Komnenos (İmparator) 25, 76, 147, 271, 280-281, 406, 413, 430, 446, 461-462, 527, 562
Aleksios III Angelos 57, 68, 122, 349
Aleksios V Murzuflos 325, 327, 401, 447
Aleksios Porfirogennetos (İoannes II Komnenos'un oğlu) 75-76, 333-334; mozaiği 64
Alemdar Paşa Caddesi/Alemdar Caddesi 221, 267, 269-270, 274
Alkibiades 543
Alman Çeşmesi 203
Alsace 339
Altın Boynuz 151-153, 185, 543 ayrıca bkz. Haliç
Altın Kapı 240, 254, 390, 392, 394, 418, 498-500, 502-509, 516, 620
Altın Köprü 494
altıncı tepe (Edirnekapı) 412
Altınşehir 581
Amantiu bkz. Gedikpaşa
Amastrianon Mahallesi (Laleli civarında) 220, 255
Amastrianon Meydanı 255
Amon Tapınağı (Teb) 207
Amorium'un 42 Şehidi 261
Amartolos, Georgios (Vakanüvis, Keşiş) 244
Anadendradion (avlu) 87, 90
Anadolu Hisarı 534, 536, 544-545
Anadolu Kavağı 545, 547
Anadolu Yakası 21, 120, 544-548
Anaphus (Arnavutköy) 534
Anastasia (Ayia) Kilisesi (Oksia/Süleymaniye) 269, 286
Anastasia (Ayia) Kilisesi (Prinkipo/Büyükada) 563
Anastasia (İmparatoriçe, II. Tiberios'un karısı) 286
Anastasiakos Salonu (Büyük Triklinios, Blahernai Sarayı) 411
Anastasios I (İmparator) 96-97, 152, 178, 180, 190, 195, 252, 305, 389, 473, 573 Anastasios Surları/Uzun Surlar 572, 576-577

Anastasios II (İmparator) 24
Anastasios (Hazinedar) 603
Andreas (Ayios) en te Krisei Kilisesi 374, 385, 387, 389
Andreas (Ayios) Kadınlar Manastırı 386
Andreas (Havari) 278, 385, 542
Andreas (Keşiş) 146
Andreas (Ayios) en te Krisei 374, 385-389
Andreas Zalos/Ayios Andreas/Ahdal Andreas (Zalos) 221, 239-242, 247, 253, 256-257, 271, 277, 408, 563, 619
Andronikos I Komnenos (İmparator) 38, 72, 90, 335-336, 379-380, 414, 446-447, 562
Andronikos II Paleologos (İmparator) 34, 38, 72, 136, 149-150, 157, 186, 248-249, 315-316, 335-336, 345, 386, 418, 434-435, 454-455, 461, 463, 486-487, 489-490, 524, 530, 557, 597-598, 606
Andronikos III (İmparator) 408, 455, 491, 524
Andronikos IV (V. İoannes'in oğlu) 414, 511
Andronikos (Ayios) 467, 473-474
Anekdota (Bizans'ın Gizli Tarihi) 48, 92, 228; ayrıca bkz. Prokopios (Kaisareiali, tarihçi)
Anemas kardeşler 413
Anemas Zindanı 404, 406-407, 412-415
Anemas, Mihael 413-415
Anemodulion 220, 248
Angelos (Büyücü) 415
Angelos hanedanı 401
Angelos, Aleksios (İsaakios Angelos'un oğlu) 278, 411
Angelos, İoannes (Mihael VIII Paleologos'un gözlerine mil çektirdiği prens) 594
Ani 58
Anicius Olybrius (Batı Roma İmparatoru) 304
Anikia İuliana (Anicius Olybrius'un kızı) 190, 227, 302-305
Anjou, Charles d' 597
Anna (Dul) 54
Anna (Savoylu) 435
Anna Vasilyevna (VIII. İoannes'in karısı) 315-316
Antemios (Anadolu Hisarı civarında semt) 534
Antemios (Matematikçi, Trallesli) 44-45
Antemios/Anthemius (Konstantinopolis'te yüksek görevli, sonra Batı Roma İmparatoru) 495, 528-529
Anti-Forum 242
Antigoni (Burgazada) 549, 551-552, 559
Antigonos Manastırı (Antigoni/Burgazada) 551, 553
Antik Hotel 252
Antiohos (Hadım) 60, 199-200
Antiohos Sarayı 197-198, 200-201; ayrıca bkz. rotonda
Antipas (Bergamalı Aziz) 440-441
Antonios (Büyük) 440-441
Antoniy (Novgorodlu) 41, 50, 57, 59, 81, 143, 223, 370, 376
Apamea (Mudanya) 579, 601-602, 606
Apokaukos, Aleksios (devlet adamı ve asker) 435
Apolikaptia Manastırı 303, 308
Apollon Tapınağı (Delfi) 216
Apollon Tapınağı (Didim) 266
Apollonia (Apolyont Gölü) 600
Apollonius (Tianalı) 252, 502
Apulia (İtalya) 143
Aquileia (İtalya) 306
Arap akınları/kuşatmaları 24, 185, 220, 153, 416, 453, 507, 521, 543, 558, 563
Arap Camii bkz. San Paolo Kilisesi
Arap-Bizans savaşları 591
Archaeon (günümüz Ortaköy'ü) 538
Ardabur (Aspar'ın oğlu) 444
Areobindus (Anikia İuliana'nın kocası) 190, 302, 304
Aretai (erdemler) Semti 534, 544
Aretas Sarayı 578
Argaios Dağı (Keçikalesi, Hasan Dağı) 591
Arganthonion (Samanlı Dağları) 592
Ariadna (İmparatoriçe, I. Leon'un kızı, İmparator Zenon'un karısı) 97
Aristina (Hekimoğlu Ali Paşa Camii civarında semt) 364

Arius 241-242
Ariusçu(lar)/Ariusçuluk/Aryanizm 133, 188, 373, 567, 596
Arkadia (II. Teodosios'un kız kardeşi) 385
Arkadianai Mahallesi 126, 164
Arkadios (İmparator) 29, 140, 188, 193, 199, 209, 214-215, 251, 310, 394-395, 529; **Arkadios Forumu** 364, 394-395; **Arkadios Sütunu/Avrat Taşı** 364, 394-395
Arkeoloji Müzesi 144-145, 169, 170-173, 184-186, 215, 217, 254-255, 296, 298, 303, 314, 342, 388, 538, 620
Arkeoloji Parkı (Büyük Saray alanı) 86, 90-91
Arkeoloji Parkı (Kartal) 592
Arkeopark (Küçükyalı) 591
Arkla/Damalis Adası 534, 543-544; ayrıca bkz. **Kız Kulesi**
Arktonnesos (Erdek Yarımadası'nda) 600
Armatiu (Unkapanı) 326
Arnavutköy 617
Arnavutluk 432
Arni (imparatorun koruması) 69
Arsenios (Aziz, Büyük) tasviri 440-441
Arsenios Autorianos (Patrik) 67, 596-597, 613
Arseniosçular 597
Arslanhane 90; **Kapısı** 90, 160; ayrıca bkz. **Hristos tes Halkes Kilisesi**
Artake (Erdek Yarımadası'nda) 600
Artemios (Ayios) 150, 281-282, 286-287, 399, 477, 484, 554-556
Artemis Tapınağı (Efes) 47
Artopoleia (Fırıncı Mahallesi, Kapalıçarşı'nın güneyinde) 221, 246-250
Arundel kontu 500
asekretis (yüksek rütbeli kâtip) 99
Asen ailesi monogramı 489-490
Asen, İsaakios Paleologos (Mihael Paleologos'un damadı) 358
Askania Gölü (İznik Gölü) 601
Askeri Kapı (Üçüncü) 516
Askeri Kapı (Dördüncü) 520
Askeri Kapı (Beşinci) 495, 528-529
Aspar (Soylu) 444
Aspar Sarnıcı (Çarşamba Çukurbostanı) 308, 322, 400, 442-449
Âşıklar (Marmara Adası, Saraylar) 613
at yarışları 25, 27, 174; ayrıca bkz. **Maviler, Yeşiller, Kırmızılar, Beyazlar**
Atatürk Evi (Çınarcık) 600
Atatürk Havalimanı 582
Atatürk Köprüsü 539, 542
ateşle işaret sistemi 120, 166, 591
Athanasios (Ayios) Manastırı 392
Athanasios I (Büyük, İskenderiyeli Patrik) 440-441, 453, 482, 605
Athanasius (VIII. Mihael'i oğlu Konstantinos Porfirogennetos'un keşişlik adı) 489
atık su sistemine inen merdivenler (Sultan Selim Camii) 400, 446
Atik Mustafa Paşa Camii/Cabir Camii 400-403
Atina 9, 288
Atmeydanı 201, 207, 217, 219, 221
Attaleiates, Mihael (vakanüvis) 372
Augusteion 89, 91, 99, 126-130, 237
Augusteus 85
Auksentios (Ayios) 588-590
Auksentios Dağı (Kayış Dağı) 120, 590-591; ayrıca bkz. **Skopas Dağı**
Aurelian (İmparator) 46
Aurelianai (Silivrikapı yakınlarında) 364
Auxerre (Fransa) 109
Avarlar 24, 405, 527
Avcılar 580-581
Avrasya 9, 23
Aya İrini 126, 129, 131, 133-140, 144, 193
Aya Kiryaki Kilisesi (Gedikpaşa) 221, 234
Aya Nikola Rum Kilisesi bkz. **Nikolaos (Ayios) Kilisesi (Ayakapı)**
Aya Yorgi Manastırı (Büyükada) bkz. **Yeoryios (Ayios) Manastırı (Prinkipo/Büyükada)**
Ayakapı/Putei/Deksiokratos 343, 348-349-349; **Bizans Kilisesi** 343, 348

Ayasofya (Kiev) 174
Ayasofya 30, 34, 36-37, 52-53, 62, 64, 66, 70-71, 85, 89-90, 97-98, 126-131, 133, 135, 141, 145, 156, 191, 205, 214, 221, 225-226, 230, 234, 238, 240, 254, 257, 267, 270-271, 288, 290, 297, 305-306, 321, 325, 330, 334, 369, 379-380, 414, 447, 451, 541, 551, 583, 614, 619-620; Atrium 31-33; Ayios Nikolaos Kapıları 53; Ayios Nikolaos Koridoru 60, 76; Cennet ve Cehennem Kapıları 68-69; Dış Narteks 35, 38-39; eksedra 46, 48, 54, 68, 78; Fakirler Kapısı 53, 60; galeri 62-69; gemi çizimleri 64-65, 78 ; ginaekeia merdiveni 76; grafitiler 65, 67, 69; Horologion 82; İmparator Kapısı 40-41, 43, 68; İmparatorlar 59-62; İskandinav alfabesiyle kazınmış isimler 64, 69; Kutsal Emanetler 50-51; mitatorion 53, 61-63; mozaikler 69-76, 174, 357, 441; Naos 43-50; Narteks 39-43; Omfalion 37, 53, 59-60; oyun tahtası çizimi 64, 69; Savaşçılar Geçidi 78-79; Skevofilakion 54-59; Vaftizhane 79-82
Ayasofya Meydanı 91, 128, ayrıca bkz. Augusteion
Ayasofya Müzesi 620
Aydos (Aetos) Tepesi 104, 594
Ayia Solomoni (Yedi Makabilerin anası) 356
Ayin kupası (Ayasofya) 30, 32
Ayiohristoforites, Stefanos (I. Andronikos'un hempası) 379
Ayios Stefanos Köyü (Ayastefanos/Yeşilköy) 582
Aynaroz (Athos) 429
Ayvansaray 399, 405; İskelesi 409; Kapısı 404, 409; ayrıca bkz. Blahernai
Aziz David (Selanikli) 477, 484
Aziz Mamanta Mahallesi (Küçükçekmece civarında) 581
Aziz Pavlos Yetimhanesi 147-148, 152; ayrıca bkz. Pavlos (Havarî)

Ba

Baba Cafer 279;
Bacchanalia 227
Bağdat Köşkü 145
Bakhos (Ayios) 227; ikonası 225
Bakırköy 30-31, 190, 583; ayrıca bkz. Hebdemon
Bakireler Sütunu (Havariyyun kilisesi yakınında) 269, 287
Balat 399-401
Balık Pazarı 278
Balıklı Ayazması 514
Balkapanı Han 280
Balsamon, Teodoros (kilise yazarı) 63
Barbara (Ayia) 136
Barbara (Ayia) Kapısı 126, 151
Barbarlar Evi 165
Barberini 575
Bardas (III. Mihael'in amcası) 132, 186
Barletta Kasabası (İtalya) 141, 144; Kolossusu 141
Barnabas (Keşiş) 446
Barselona 306
Basileios I (İmparator, Makedonyalı) 69, 85, 104, 113-115, 119, 121-122, 186, 215, 299, 252, 352, 355, 447, 482, 505-507, 509, 551
Basileios II (İmparator, Bulgar-Kıranı) 58, 118, 165, 356, 417, 507
Basileios (Ayios, Büyük) 353, 482, 505
Basileios (Ayios, Genç) 151, 201, 262
Basileios (Piskopos, Silifkeli) 188
Basileios ve Konstantinos Kulesi 499, 513
Basilinopolis (İznik Gölü kıyısında) 601
Basiliskos (İmparator) 51
Bassianus (Ayios) Manastırı 445-446
Başak Köyü 572-573
Başıbüyük 587, 589
Başkent I Sahil Sitesi (Akasya Caddesi, Yalova) 599
Başmelekler Kilisesi 601, 606-607
Bathonea Kenti (Küçükçekmece) 579, 581
Bayezid I 504, 544
Bayezid Camii 221, 249-250
Bayezid Hamamı 221, 250
Bayraktepe/İsa Tepesi (Antigoni/Burgazada) 551
Bayrampaşa Deresi 527

Bazilika Sarnıcı bkz. Yerebatan Sarayı
Bebaios Elpidos Manastırı bkz. Teotokos Bebaios Elpidos Manastırı
Beelzebub/Baalzebub 448
Belgrad Kapısı bkz. Ksilokerkos (Belgrad) Kapısı
Belgrat Köyü 570
Belisarios (General) 117, 130
Benoit Kilisesi (St.) 539-540
Bergama 370
Bertha (Sulzbachlı, Manuel Komnenos'un ilk karısı) 334-335
Bessarion (İzniklı) 447
Beşaret Yortusu 245-246, 253, 323, 467
Beşiktaş (Mamas Mahallesi) 186, 538
beşinci tepe (Sultan Selim Camii) 325, 357, 446
Beyazıt Kütüphanesi 221, 250
Beyazıt Meydanı 32, 249-250
Beyazlar (araba yarışı hizbi) 203; ayrıca bkz. Yeşiller; Maviler; Kırmızılar
Beylikdüzü 580
Bıçakçı Alaaddin Mescidi 308-309
Bıçakçı Çeşmesi Sokak 326, 328
Bileyciler Sokak 248
Binbirdirek Sarnıcı 198-199, 301
Binkılıç (Trakya'da) 570
birinci tepe (Topkapı) 226
Birlik Vakfı 101
Bitinya 7, 171, 592
Bizans: amblemi 357; anıtları 15, 283, 382, 425, 522, 560, 591, 598; aristokrasisi 352, 395, 434, 489, 617; askeri risalesi 496; binası 297; bodrumu 343; çan kulesi 290; donanması 538; duvarı 108, 145, 178, 269, 271, 274, 308, 329, 372, 374; duvar işçiliği 270; eliti 490; filosu 347; gemileri 396; granit basamakları 321-322; harabesi 322, 342, 391; heykelleri 331; Hıristiyanlığı 166; hisarı 502, 595; iç savaşları 527; imparator arması 417; İmparatorluğu 99, 462, 618; kabartması 399; kahramanları 6-7, 16, 18, 101, 103, 111-112, 160, 184, 199, 309, 321, 399, 534, 550, 556, 584; kemeri 113, 325; kemerli odaları 281; kilisesi 135, 157, 174, 230, 276, 289, 297, 321, 343, 348, 358, 399, 402, 409, 442, 451, 480, 522, 541, 553, 609; kitabesi 38, 279; kuvvetleri/ordusu 350, 584; levhası 221; lorosları 465; mahzeni 198, 221, 237; manastırı 285, 521, 552; mendirekleri 493; mezar mahzeni 369, 399, 513, 553-554; mezar taşı 417; mimarisi 140, 290, 560, 566, 610; mimarlık tarihçileri 312, 328, 402; mozaikleri 468, 533; platformu 364, 395; resim sanatı 441; nihum kalıntısı 364; rölikleri 37, 146, 271, 281, 353-354, 356, 367, 376-378, 385, 407, 437, 582; sanatı/sanatçıları 441, 461, 542; sarayı 146, 165, 534, 539; sarnıcı 14, 108, 145, 248, 329, 413, 417, 540; sembolü 519; sivil mimarisi 598; surları 279, 405; sütunları/sütun başlıkları 32, 364, 392-393, 399, 417, 517, 530; şehir mezarlığı 196; tahkimatı(ları) 422, 504; 145, 165, 221, 321, 391, 537, 582; Trakya'sı 171, 570
Bizantion 21-22, 201, 239, 503, 513, 525, 539, 546, 565, 571, 576, 579, 584
Bizas (Megaralı) 14, 21, 149-150
Blahernai 399-400, 405, 409-412, 414, 416, 424, 516; Brahialionu 404, 406-407; hamamları 412; Surları 405, 407, 496; Meryemi 298-299; ayrıca bkz. Ayvansaray
Blahernai Kilisesi 271, 280, 381, 401, 405, 408-410, 523 ayrıca bkz. Teotokos ton Blahernon Kilisesi
Blahernai Sarayı 25, 62, 98, 122, 345, 399, 403-404, 406-407, 411, 413, 418, 422, 427, 447, 453, 455; sur kulesi 404, 407
Blanka (Yahudi mahallesi, Yenikapı civarında) 396
Blasios/Vlasios (Ayios) 440-441
Bodrum Camii 255-256, 259
Boğaz/Boğaziçi 21, 120, 126, 151, 153-154, 159, 163, 186, 276, 380, 533-537, 540, 544, 546, 548, 565, 573, 581, 591, 617; surları 152-153; ayrıca bkz. Bosforus; Stenon
Bolin/İstanbolin 28

Bonus (Soylu) 444
Bosforus (veya Prosforion) Limanı 269, 277, 269
Bosforus 21
Bostancı 577, 588-589
Bostancı İskelesi 550
Botaneiates Sarayı 269, 275-276
Boucicaut (Fransız mareşali) 547
Bouillon, Godefroy de 533
Boukinon (borazanların yeri) 232
Boynuzlular Revağı 278
Bozdoğan (Valens) Kemeri 199, 268-269, 293-296, 300-306, 308, 322
Brahialion 404-409, 498; ayrıca bkz. **Blahernai Brahialionu**
Briennios, Manuel (bilim adamı) 511
Brumalia Festivali 102, 105
Bryas 589, 591-592
Bryas Sarayı 592, 595
Buckingham dükü 500
Bukoleon 86, 88, 112, 115-119, 121, 171, 176, 178
Bulgar(lar) 405-406, 415, 430, 432, 527, 552, 554, 577; **Krallığı** 507
Bulgaristan 432, 434
Bulgur Sarayı 364, 395
Buondelmonti, Cristoforo 26
Burmalı Minare Mescidi 269, 300
Buzantin 505
Buzas (Konstül) 92
Büyük Deniz 377; ayrıca bkz. **Akdeniz**
Büyük Kilise 38, 57, 74, 77, 379, ayrıca bkz. **Ayasofya**
Büyük Saray 11, 25, 38, 62, 85, 92-93, 101, 108, 110, 116, 119, 122, 131, 143, 198, 218, 230-231, 343, 409, 411; **Arkeoloji parkı** 86, 90-91; **demiryolu** 113-116, 119; **Gefira** 87, 94-96; **istinat duvarı** 85, 100, 113; **Küçülen Saray** 109-114; **Limanı** 494; **Magnaura** 85, 87, 91-94, 97-98; **Mozaik Müzesi** 85, 98, 100, 102-105, 176, 184; **Nikeforos Fokas duvarı** 114-115; **Orta Saray-Güney Kısım** 104-109; **Orta Saray-Kuzey Kısım** 98-102; **planı** 87-88; **planına dair varsayımlar** 87-89; **Scholae** 96-98
Büyük Tövbe Kanonu 385
Büyükçekmece Gölü 578
Büyükdere (Güzel Çayır) 533
Büyükgerme Kemeri 572, 574

Ca

Cabir (Hz.) 401
Cağaloğlu Anadolu Lisesi 237
Capitolium 238
Carceres (Ahır, Hipodrom) 198, 201-207, 215
Catania (İtalya) 125
***catechumenia* (ikinci kat galerisi)** 62
Cebel Ebu Dukhan/Porfiri Dağı 244
Cebrail 440-441
Cehennem Sarayı (Palatianos en tē geennē) 613
Ceneviz(ler) 121, 275, 339, 342, 347, 396, 526, 536, 539-542, 547; **filosu/gemisi** 538, 617; **Mahallesi** 269
Cenevre Kitaplığı 130
Cennet Cehennem Kapıları (Ayasofya) 64
Cennet gemisi 350
Cenova 283
Cerrahpaşa 363, 370; ayrıca bkz **Kserolofos**
Cerrahpaşa Camii 364, 395
Charles VI 547
Chartres, Foucher de 23
Chartularius (idari memur) 151
Cibali Kapısı 341-343
Cinema (Kafe) 600
Clari, Aleumes de (Şövalye) 50
Clari, Robert de 46, 335
Claudius II (İmparator) 150
Clavijo, Ruy Gonzáles de 35, 280
Clemens (Romalı aziz) 376-377, 440-441
Colossus 218
Consistorium (yüksek konsil binası) 85
Constantianae Hamamları 310
Constantianae Mahallesi 310
Constantinus I (Büyük) 22, 24, 37, 59, 69, 77-79, 95, 97, 146-147, 150, 162, 170, 186, 194, 207, 214, 216, 218-219, 223, 242, 254, 298-299, 329, 370, 381, 391-392, 504, 573, 614; **Forumu**

196, 221, 239, 242, 246; Haçı 59, 97; Hamamı 310; Meydanı 242; Sarayı 91; Surları 299, 391-392; Sütunu (Çemberlitaş) 221, 240, 243-246, 619
Constantinus II (İmparator) 133, 190, 207-208, 214, 267, 310
Crown Eresin Hotel 108
Curac Branković (Sırbistan despotu) 186
Çamlık (Marmara Adası, Saraylar) 613
Çanakkale Boğazı 543
Çarşamba Çukurbostanı bkz. Aspar Sarnıcı (Çarşamba Çukurbostanı)
Çatalca 570, 578; Devlet Hastanesi 574
Çatladakapı 117, 232
Çekmeköy 593
Çemberlitaş Meydanı 221, 239
Çınarcık Köyü 599
Çifte Saraylar Sarnıcı 221
Çiftlikköy Köyü 570, 572-574, 599
Çin 23
Çoban Çeşme 583
Çorba Kapısı 321
Çukur Çeşme 218

Da

Dafne Sarayı 87, 105-106
Dafnousia (Kefken) Adası 511
Dagisteos (Ayios) Kilisesi 286
Dagisteos Hamamı 269, 286
Dakibisa (Gebze) 592
Dalassene, Anna (Aleksios Komnenos'un anası) 77, 446, 562
Dalmatu Manastırı 364, 391
Damalis (Salacak) 534, 543
Damatris (Samandıra) 592-595
Damatris Sarayı 592
Damianu Mahallesi (Ortaköy) 534, 537
Dandolo, Enrico 583; mezarı 64; "Henricus Dandolo" yazısı 70
Daniel (Başpapaz) 279
Danubios Salonu (Bahernai Sarayı) 411
Danyal Stilit (Ayios) 534-535
Danyel (Keşiş) 144
Darius (Pers Kralı) 535
Darius Konağı 222
Darphane/Darphane Sarayı 87, 101, 139
Darülfünun Caddesi 250
Davut Paşa Medresesi 364, 382, 393
Dazis 180
De Administrando Imperio (İmparatorluğun İdaresi Üzerine) 58, 218,
De Ceremoniis aulae byzantinae (Törenler Kitabı) 40, 60, 92-93, 230, 246, 253, 274
Deesis 64, 70, 441
Değirmen Tepesi 560
Dekaton (Küçükçekmece'de) 579
Deksiokratos Kapıları 343
Delacroix, Eugène: Haçlıların Konstantinopolis'e Girişi (1840) 350
Delfaks (imparatorluk özel hazinesi ve arşivi) 87, 89, 99
Delfi Tapınağı 21, 216
demes (Hipodrom birlikleri) 80, 203-204, 206, 507-508, 516 ayrıca bkz. Yeşiller, Maviler, Kırmızılar, Beyazlar
Demetrios (Ayios) Kilisesi 86, 109, 401
Demetrios, Mihael 594
Demirkapı 154
Demosthenes 386
deniz surları 112, 115, 121, 152, 159, 186-187, 232-233, 278, 341, 381, 393, 395, 405; kapıları 364, 393
Denizcilik Müzesi 186, 534
depremler 34, 44, 46, 58, 135, 138, 154, 215, 220, 229, 245, 288, 306, 311, 393, 401, 448, 495, 513, 516, 519-520, 542, 550, 594
Derkos 569, 571; Hisarı 570
Dermokaitai ailesinin monogramı 490
devşirme kornişli kule 152
devşirme malzeme 47, 152, 236, 287, 397 ayrıca bkz. *spoila*
Diakonesa Teotokos Kilisesi/İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü 220, 253
Diavatika tu Kiriu (Rab geçidi) 87, 98-100

Dihippion (yarış atlarının getirildiği yer, Hipodrom) 198, 201, 206
Dikilitaş (Hipodrom) 88, 207-215
Dimitrios (Ayios) Kilisesi (Kuruçeşme) 537
Diomedes (Ayios) Manastırı (Yedikule) 494, 505-506
Diomedes (Martir) 506, 509
Diplofonarion (Fener Kapı) 308, 322, 357
Divanyolu Caddesi 89, 128, 197, 237, 245, 269
divitision (erguvani elbise) 240, 372
Domentiolus (Soylu) 165
Dominiken(ler) 427, 541; keşişleri 427, 541
Domnika (Keramet sahibi kadın) 524
Doria (Kaptan) 617
Dormition Yortusu 411
dördüncü tepe (Fatih) 300, 321, 325
Draman 427
Drepanon (Dil Burnu, İzmit Körfezi) 592
Drungarios Kapısı 269, 279
Dukaina Akropolitissa 358
Dukas, İoannes (Bizans soylusu ve yüksek yöneticisi) 559
Dukas, Mihael (tarihçi) 163, 316, 339, 415, 503, 536
Duomo (Floransa) 34
Durugöl (Derkos) 569
Durusu Köyü 569

Eb

Ebu Zerrü'l-Gifari Türbesi 411
Edessa (Urfa) 533
Edirnekapı 254, 412, 419, 423, 451, 495, 527-529
Efthimios (Büyük) 440-441
Efthimios I (Patrik) 51, 355-356, 369-370
Eftihios (Patrik) 140, 560-561
Eğriboz mermeri 47
Eidikon 99
Eirene (İmparatoriçe, Aleksios Komnenos'un karısı) 562
Eirene (İmparatoriçe, Macaristan Prensesi Piroska, İoannes II. Komnenos'un karısı) 38, 64, 75-76, 330-331, 334; lahdi 36
Eirene (İmparatoriçe, Montferratlı, Andronikos II Paleologos'un karısı) 315
Eirene (İmparatoriçe, IV. Leon'un eşi, VI. Konstantinos'un anası) 562, 593
Eirene (Teodoros Metohites'in kızı, İoannes Paleologos'un eşi) 489
Eirene (Domentiolus'un karısı) 165
Eirene (Hrisobalanton Manastırı'nın başrahibesi) 445
Eirene Kulesi 269, 283-284
Eireni (Ayia, Sykaeli) 542
Eksartisis Tersanesi 269, 277; ayrıca bkz. Neorion Limanı
Ekskuvitoi (Ayasofya yakınında) 87
Eksokionion (Cerrahpaşa civarında) 382-385
Elegmon Manastırı/Elegmi/Heliou Bomon (Güneş Altarı) 603-605
Elena (İmparator Constantinus'un anası) 194
Elena (VII. Konstantinos'u karısı) 256, 259
Eleutherios (Ayios) Kilisesi 374, 384
Eleutherius Limanı/Theodosius Limanı 172, 364, 395-397
Elias (Büyük sofu) 608
Eminönü 534, 582
Eminönü Meydanı 341
Ennekosia (Küçük Nakkaşlı) 579
Enrico (Venedikli kör) 70-71
Eparhoslar Kitabı 130, 255
Epibates (Selimpaşa) 570
Epifani Yortusu 31, 440-441
Epifanios (Patrik) 117, 253
Epir Despotluğu 594
Episkopeion Hisarı (Ahmediye Köyü) 570, 578
Epitomi Istorión 595; ayrıca bkz. Zonaras, İoannes
Erciyes Dağı 591
Eremia (Bayrampaşa) 495
Ermeni Sahakyan Okulu 373, 376
Esekapısı Mescidi ve Medresesi 392-393
Eski İmaret Camii 325-326, 328
Eskihisar Köyü (Gebze) 595-596 ayrıca bkz. Niketiaton Hisarı
Esperey, Franchet d' 618
Etyemez Tekkesi 392, 364

Eucherius (General Stilicho'nun oğlu) 212, 215
Eudoksia (Ayia) 175-177
Eudoksia (VIII. Konstantinos'un kızı) 177
Eudoksia, Aelia (İmparatoriçe, Arkadios'un karısı) 29; lahdi 140
Eudoksia, Aelia (İmparatoriçe, II. Teodosios'un karısı) 177
Eudoksia Baiana (VI. Leon'un üçüncü karısı) 177
Eufemia (Ayia) 187, 201
Eufemia (Ayia) Kadınlar Manastırı 308, 343, 352
Eufemia (Ayia) Kilisesi 187, 198, 200-201
Eufemia (Halkedonlu) 354
Eufemia (I. Leon'un kız kardeşi) 131
Eufrosine (Münzevi, Genç) 516
Eufrosine (VI. Konstantinos'un kızı ve II. Mihael'ın karısı) 562
Eugenia (Mihael Tornikes'in karısı, rahibe) 486
Eugeniu Mahallesi 276
Eukseinos Pontus bkz. Karadeniz
Eulogia (Eirene Kumnaina'nın Hristos Filantropos Manastırı'nı yönetirken kullandığı ad) 157
Eustathios (Moskovalı) 64, 66
Eustatios (Selanikli) 427
Eustratios (Ayios) Yortusu 391
Eustratios (I. Mihael'in oğlu) 390-391, 556
Eutropios (Görevli) 585
Eutropios Limanı (Kalamış yakınında) 585
Evcik (Trakya) 577; ayrıca bkz. Yeoryios (Ayios) Kilisesi
Evergetes Manastırı bkz. Hristos Evergetes (Hayırsever İsa) Manastırı
Evharistiya (Şükran) Ayini 54, 61-62, 69, 73-74, 78, 231, 240

Fa

Fakirler Kapısı 53, 60
Fanariotes/Fenerliler 352, 535, 619
Faros 119-121, 591; Kulesi 112, 114
Faros Meryem Ana'sı Kilisesi bkz. Teotokos tu Faru (Faros Meryem Ana'sı) Kilisesi
Fatih Camii 178, 321
Fatih Sultan Mehmed Köprüsü 534, 544
Fatih Sultan Mehmed'in el izi 53, 60-61
Fatih Sultan Mehmed'in türbesi 321
Fatih Tabhane Medresesi 321
Fenaeus (Rumeli Hisarı'nın bulunduğu mevki) 535
Fenari İsa Camii 310; ayrıca bkz. Lips Manastırı
Fener 321, 343, 352, 356-361, 438
Fener Rum Erkek Lisesi 358
Fenerbahçe Yarımadası 584
Ferrara, Costanzo da 617
Fethiye Camii (Müzesi) 440, 620; ayrıca bkz. Teotokos Pammakaristos Kilisesi
Fırat Nehri 207, 211
Fil Burnu 548
Fil Kapısı 11
Filadelfion 254
Filadelfion Meydanı 31, 191, 220, 253-255
Filantropena, Eirene Asanina (İsaakios Paleologos Asen'in kızı) 359
Filantropenos, Aleksios (General) 386
Filaretos o Eleimon (Ayios, Merhametli Filaretos) 388-389
Fildamı Sarnıcı 579, 583-584
Files, Manuel (şair) 430, 432, 464, 486, 490-491
Filip Mikitiniç (Rus metropolitinin kâtibi) 72
Filippikos Bardanes (İmparator) 125, 129, 151, 593
Filippos Manastırı 364
Filoksenus (Merasimler Amiri) 237
Filoksenus Sarnıcı 199
Firuz Ağa Camii 201
Floransa 34; Konsili 339, 490
Florion (Florya) 579
Floru (Yedikule'de yakınında) 494
Florya 574
Fokas (Ayios) Manastırı (Ortaköy)
Fokas (İmparator) 233-234, 248, 453, 551, 585
Fokas ailesi 222
Fokas ayaklanması 233
Fokas II bkz. Nikeforos II Fokas
Fondaco 269, 280; ayrıca bkz. Balkapan Han
Forum 234, 237-243, 246, 248, 619
Forum Bovis 268

Forum Tauri/Boğa Meydanı 169, 188, 220, 250-251, 253, 510
Fossati kardeşler 70-71, 217
Fossati, Gaspare 40
Fotini (Ayia, Samaritah) 274, 274
Fotini (Ayia) Ayazması 126, 155
Fotios I (Patrik) 55-56, 135, 353, 391, 550, 556-558, 560, 564
Four Seasons Oteli 92
Foveru "Korkunç" Manastırı 534, 548
France, Agnes de la (Prenses) 580
Francesco (Assisili) 188-189, 298
Franklar 339, 409, 539
Fransa 109, 377
Fu-lin (Çin'de Konstantinopolis'e verilen ad, Polis'ten) 23
furtum sacrum **(kutsal hırsızlık)** 377

Ga

Gabalas, İoannes (Nazır) 435
Galata 186, 279, 340, 347, 396, 534, 539-540, 544
Galata Hisarı/Kastellion ton Galatou 184-185, 543
Galata Köprüsü 279, 543
Galata Kulesi/İsa Kulesi 284, 539-540, 620
Galata surları 541-542; **kapısı** 539, 542
Galatsaria (Şenlikköy) 579
Galbios (Patrikios) 403
Gastria Manastırı bkz. Sancaktar Hayreddin Mescidi ve Tekkesi
Gattilusio, Francesco (Lesboslu) 163
Gavras (Ayvansaray'da) 400
Gazali, el- 94
Gebze 592, 595
Gedikpaşa (Amantiu) 191, 233
Gehenna (Cehennem) 99, 480
Gennadios II Scholarios (Patrik) 339, 384, 435-437, 442
Geodesia 444
Geometris, İoannes (şair) 299, 496
Georgios (Gemi sahibi) 286-287
Georgios (Platili/Yassıadalı) 555
Geranion (Turnagagası) 104
Gilles, Pierre 215, 265
Giragatos (Dartılaceze) 343, 349
Girolimne Kapısı 345, 407-409, 525
Giustiniani, Giovanni (Komutan) 283, 526-527
Givon (Deli) 558
Glikeria (Ayios) Adası (İnciradası) 592, 595
Golgota haçı 36, 49
Golgota Tepesi 381
Gorgon/Gorgones 266, 270
Got(lar) 149-150
Gotlar Sütunu/Tykhe Sütunu 147, 149-150, 152
Göğe Çıkış Yortusu 493
Göksu İskelesi 544
Göztepe Köprüsü 577
Graptos, Teodoros (ikona sever) 602
Gratian (I. Theodosius'un oğlu) 214
Gregor (Tourslu) 305
Gregoras, Nikeforos (tarihçi) 122, 409, 149, 158, 455, 491, 524
Gregorios (Agrigentumlu) 440-441
Gregorios (Dindar) 201
Gregorios (Nazianoslu, Teologos) 135, 204, 353, 355, 440-441, 482
Gregorios (Nissalı) 190, 373, 440-441
Gregorios II (Kıbrıslı, Patrik) 136, 325-326, 386
Gregorios (Ayios) Thavmaturgos (Mucizeler yaratan), 440-441; **Sütunu** 205
Grek(ler) 188
Gudelis (Meyhaneci, Haliç kıyısında) 326, 340
Gül Baba (Ermiş) 347
Gülek Boğazı 591
Gülhane 144, 191; **Parkı** 126, 129, 145-147, 151-153, 274; **Sarnıcı** 265; **Hastanesi** 165
Gümüşpınar Köyü (Çatalca) 570, 572-575

Ha

Habakkuk 232
Haçlı(lar) 38, 41, 49, 68, 185, 188, 203, 217-218, 248, 254, 259, 263, 278, 325, 349-351, 353, 367, 369, 390, 395, 416, 418, 447, 510, 527; **Birinci Haçlı Ordusu** 533; **Dördüncü Haçlı Seferi** 27, 46, 71, 582; **Krallığı (Kudüs)** 188

Hadım İbrahim Paşa Camii bkz. Eskikapı Mescidi ve Medresesi
hadımlar 60, 65-66, 69, 93-94, 122, 165, 199-200, 237, 411-412, 446, 494-495, 551, 556
Hadrianus (Roma İmparatoru) 571
Hadrianus Kemeri 199
Halfdan (İmparatorun özel koruması) 69
Haliç 21, 151-153, 184-185, 234, 269, 273, 276-277, 279, 284, 286, 322-323, 325, 327, 340-342, 347-349, 396, 399, 405, 407, 409, 413, 495, 499, 538-540, 543; **ağzındaki zincir** 154, 184-186, 341, 538, 543; **surları** 341-342, 350, 540; **ayrıca bkz. Altın Boynuz**
Halil Lütfü Dördüncü İş Merkezi 276
Halil Paşa 536
Haliliye Medresesi 330
Halke Kapısı 90-91, 130
Halkedon (Kadıköy) 21, 301, 584, 586, 588
Halkedonlu(lar) 22, 354
Halki/Halkitis/Heybeliada 552, 559
Halkidonos, Leon (Piskopos) 271
Halkokondiles (tarihçi) 415
Halkopretia 270; **ayrıca bkz. Teotokos Halkoprateia Kilisesi (Alemdar)**
Haloni (Paşalimanı) 600
Hamsin Yortusu 40, 252
Harald Hardrada (Vareng Muhafızları komutanı) 185
Haramidere harabeleri 578-580
Haramidere Sarayı 580
Harem Otogarı 595
Harisius Kapısı (Edirnekapı) 419, 423-424, 495, 528-530
Hariton (Aziz) 440-441
Harmonianai (Kuzguncuk) 534
Harun ibn Yahya 216
Harun Reşid 279
Hasırcılar İş Merkezi 269, 281
Havariyyun Kilisesi (Fatih) 135, 192-193, 195, 247, 256, 259, 268, 287, 308, 310, 321-323, 325, 348, 353, 355-356, 435; **ayrıca bkz. Fatih Camii**
Hazreti Hafız (sahabe) 416
Hebdomon (Bakırköy) 30-31, 190, 579, 583; **Sarayı** 584; **siklop kaidesi** 30-31
Hekimbaşı Kulesi (Topkapı Sarayı) 145
Hekimoğlu Ali Paşa Camii 364, 391-392
Helena (Büyük Constantinus'un anası, İmparatoriçe) 298-299, 370, 381
Helena Çak Stones 370-371; **ayrıca bkz. Karpos ve Papilos Martirionu**
Helenopolis (Dil Burnu, Hersek) 592
Heliliodoros (Büyücü) 125, 127
Herakleios (İmparator) 97-98, 104, 195, 223-234, 250, 405, 453, 507, 563; **Surları** 404-405, 407, 416
Herakles Sütunları (Cebelitarık) 373
Heraklides 127
Heraklion (Güzelyalı) 592
Hereldea (Marmara Ereğlisi) 570
Heroon (imparatorluk mozolesi, Pantokrator Kilisesi) 334, 336
Herostratus (Artemis tapınağını yakan kişi) 47
Hezekiel (Yahudi Peygamber) 438
Hıristiyan(lar) 60, 80, 206, 267, 274, 348, 369-370, 435-437, 448, 473, 483, 514, 516, 617-618; **yeraltı mezarlıkları** 174, 401, 553
Hıristiyanlık/Hıristiyanlaştırma 32, 50, 70, 105, 146, 150, 166, 192, 194, 206, 270, 370, 385, 410, 435, 472, 518, 560, 602, 605
Hrisobalanton Manastırı (Aspar Sarnıcı/Çarşamba Çukurbostanı yakınında) 400, 444-445
Hristina (Ayia) Merdiveni (Akbıyık Caddesi) 86-87, 95
Hristodulos (Rum mimar) 359
Hristoforos (Midillili) 146, 235, 272, 376
Hieria Sarayı (Fenerbahçe Yarımadası) 584-585
Hieron (Anadolu Kavağı) 545-546
Hieron (Rumeli Kavağı) 534, 545
Hilara (II. Justinos'un akrabası) 287
Himerios (Arşivci) 151
Hipapante Yortusu 411
Hipatios (Bizans soylusu) 246

Hipodrom 25, 27, 65, 81, 85, 88-89, 99, 102, 104-107, 120, 125, 174, 178, 180-182, 187, 198-199, 201-209, 211-212, 214, 216-219, 221-222, 225, 230, 248, 277, 282, 287, 349; **Carceres** 198, 201-207, 215; **Dihippion** (198, 201, 206; **Dikilitaş** 88, 207-215; **katisma** 180, 187, 198, 209, 211-213, 218-219, 287; **Örme Sütun** 88, 198, 216, 218; **Sfendon** 88, 219-223; **Spina** 198, 201-202, 207, 212, 215-216; **Stama** 198, 212; **Yılanlı Sütun** 88, 187, 198, 216, 218; ayrıca bkz. *demes* (Hipodrom birlikleri); Yeşiller; Maviler; Kırmızılar; Beyazlar

Hipodrom'da yarışan atlar: Alieus 182; Antipatos 182; Aristides 181; Eutinikos 181; Eutinikos 181; Kineges 182; Nikopolemos 181; Palestinarkh 181; Perorius 182; Pirrhus 181; Radiat 181

Hipodrom yarışlarında araba sürücüleri: Kalliopes 233; Porfirios 178, 180-182, 203

Hirodes (Yahudiye Kralı) 146, 363, 378, 467, 471-473

Hoca Hamza Mescidi 269, 283

Hodegetrianes (Ayios Mihael Kilisesi'nin emanet edildiği kişi) 276

Hodegetria (Meryem ikonası veya freski tarzı) 98, 259, 357

Hodegetria Kapısı 126, 163

Hodegetria Manastırı 126, 165, 386

Hodegion Manastırı 164

Homeros 267, 334

Honiates, Mihael (Mihailis Akominatos, Niketas Honiates'in kardeşi) 565

Honiates, Niketas (tarihçi) 25, 38, 57, 71, 75, 121-122, 243, 249, 335, 349, 401, 403, 412, 447, 462, 502, 529-530, 552, 559

Honorius (İmparator) 209, 251-252

Hormisdas Sarayı 86, 231, 233

Hortasmenos, İoannes 493

Hrisokamaron (Laleli yakınlarında) 220

Hrisoloras, Manuel (Konstantinopolisli) 147, 238, 302

Hrisopolis (Üsküdar) 534

Hrisostomos, İoannes (Konstantinopolis Başpiskoposu) 29, 51, 54, 64, 69, 140, 310, 353, 355-357, 529

Hrisotriklinos (Üç Altın Kanepe Salonu) 86, 88, 98, 109-110, 112

Hristodoros (şair) 29

Hristoforos Mitilenaios (şair) 74, 234

Hristogram 190, 269, 308

Hristos (Ayios) (Metamorfosis) Manastırı (Antigoni/Burgazada) 551-552

Hristos (Ayios) (Metamorfosis) Manastırı (Proti/Kınalıada) 551-552

Hristos Akataleptos (Akla Sığmaz İsa) Kilisesi 325; ayrıca bkz. Eski İmaret Camii

Hristos Antifonites (Kefil İsa) İkonası 267

Hristos Evergetes (Hayırsever İsa) Manastırı 347-348

Hristos Filantropos Manastırı 152, 157-158 ayrıca bkz. Kumnaina, Eirene

Hristos Hiperagatos (İyilerin En İyisi İsa) Mozaiği (Fethiye Müzesi) 440

Hristos Pantepoptes (Her-Şeyi-Gören İsa) Kilisesi 325, 446

Hristos Sofiya 59; ayrıca bkz. Omfalion

Hristos Soteros (Kurtarıcı İsa) Kilisesi 392-393

Hristos tes Halkes Kilisesi 90, ayrıca bkz. Arslanhane

Humbert (Kardinal) 57

Hun akınları 307, 495

Hücum Kapısı 528

Hürrem Sultan Hamamı 130

hypogeum (mezar mahzeni) 510, 513

Instrumentarium (Sfendon'daki adli arşiv) 220

Ioannes (Roma Gaspçısı) 500

İbadethane Sokak 326, 339

İbni Battuta 429

İeremias II (Patrik) 438

İgnatios (Genç) 64, 69

İgnatios (Mimar) 128

İgnatios (Patrik) 135, 152, 215, 556-567, 560, 563-565, 567

İgnatios Teoforos (Antakya Piskoposu) 64, 69, 440-441

İgnatios yazılı monogramlar 331
İgnatiy (Smolenskli Hacı) 63, 162, 355-356
İhsaniye Köyü 573, 575
ikinci tepe (Çemberlitaş) 235
ikona kırıcılığı/ikona kırıcılar/ikona severler 55, 79, 135, 138, 150, 189, 201, 206, 249, 270, 344, 590, 602, 613
İlarion (Başkeşiş) 391, 605-606
İlyas Peygamber 146, 552
imparator lahitleri 192-196
İmparator Mozolesi 322
İmparatorluk İskelesi 494, 498
imparatorluk kartalları 109
İnceğiz Köyü 570, 577
İnciciyan 90
İncil 41, 232, 335, 448, 457, 464, 470, 478, 484, 569; dönemi 9; İmparator İncil'i 40; İncil kralları 465; kanonik İnciller 470, 479; Luka İncili 470; Nikodemos İncil 478; Tomas'ın Çocukluk İncili 472; Yakub İncil'i 465-469, 473; Yuhanna İncili 41-42, 357
İncili Köşk 152, 155, 162, 186; Ayazması 152, 162
İoannes I Tzimiskes (İmparator) 90, 118, 165, 413, 505, 507, 551
İoannes II Komnenos (İmparator) 38, 64, 75-76, 330, 333-334, 336, 357, 593
İoannes IV (İznik İmparatoru, II. Teodoros'un oğlu, keşişlik adı İosef) 596-598;
İoannes V Paleologos (İmparator) 40, 163, 359, 379, 414-415, 490, 502-504, 511
İoannes VI Kantakuzenos (İmparator) 44, 121, 347, 379, 418, 435, 487, 493, 502, 506, 538
İoannes VII Paleologos (İmparator) 504
İoannes VIII Paleologos (İmparator) 186, 315-316, 336, 511
İoannes XI Bekkos (Patrik) 414, 453, 557
İoannes XII Komas (Patrik) 434-436
İoannes XIV Kalekas (Patrik) 522
İoannes (Charles d'Anjou'ya sığınan) 597
İoannes (Düzmece) 597
İoannes (Kayış Dağı'ndaki keşiş) 590
İoannes (Lidyalı) 149
İoannes (Şişko) 57, 98, 107
İoannes Damaskenos (Ayios, Şamlı) 299, 477, 482, 488
İoannes Kalitvites (Ayios) 234
İoannes Klimakos (Ayios) 298-299, 440-441
İoannes Paleologos (Prens, Konstantinos Porfirogennetos Paleologos ve Eirene'nin oğlu) 489
İoannes Prodromos (Ayios) 312, 357; ayrıca bkz. Vaftizci Yahya
İoannes Prodromos (Ayios) en to Trullo Kilisesi (Hirami Ahmed Paşa Mescidi) 400, 442-443
İoannes Prodromos (Ayios) Kapısı/Kinegos Kapısı/Balat Kapı 187, 399
İoannes Prodromos (Ayios) Kilisesi (Dihippion, Sultanahmet) 198, 201 ayrıca bkz. Firuz Ağa Camii
İoannes Prodromos (Ayios) Kilisesi (günümüzde Aya Yani Kilisesi, Antigoni/Burgazada) 552-553, 555
İoannes Prodromos (Ayios) Kilisesi (Kayış Dağı) 589
İoannes Prodromos (Ayios) Kilisesi (modern kilise, Kızıltoprak) 585, 589
İoannes Prodromos (Ayios) Kilisesi (Süleymaniye Camii'nin doğusunda) 286, 314
İoannes Prodromos (Ayios) Manastırı/Petra Manastırı (Karagümrük) 424, 426-427
İoannes Prodromos en to Hebdomo Kilisesi (Bakırköy) 190
İoannes Teologos Kilisesi 112-114 ayrıca bkz. Ağa Camii/Kapıağası Mehmed Ağa Camii
İoasaf I Kokkos (Patrik) 436
İokim (İmran) 611
İosef (Keşiş) bkz. İoannes Laskaris
İosef (Teodoros Studites'in kardeşi) 369
İosefite Salonu (Blahernai Sarayı) 411
İpatios (Gangralı Aziz) 243
İpek Bodrumu 425
İran/ İranlı(lar) 178, 190, 199, 223, 618
İrinion (Çubuklu) 534

is-tin-polin 28
İsa monogramı 449, 499
İsa'nın Tapınağa Giriş Yortusu 175, 189, 296
İsaakios I Komnenos (İmparator) 72, 76, 367, 458, 461, 535
İsaakios II Angelos (İmparator) 243, 275, 278, 350, 379-380, 407-408, 510, 529
İsaakios (Suriyeli keşiş) 391
İsaakios Porfirogennetos (Aleksios Komnenos'un oğlu) 460-465
İsaakios Raul 386
İsakapı Kilisesi 374, 392; ayrıca bkz. Esekapısı Mescidi ve Medresesi
İsidoros (Ayios) Kilisesi 278
İsidoros (Mimar, Miletli) 44-45
İsihazm 159
İskender (Büyük) 146, 175
İskenderiye 24, 133, 207, 279
İskit 149, 551, 565
İstanbul Havalimanı (Yeni) 569
İtalos, İoannes (Felsefeci) 67, 249
İtalya/İtalyanlar 71, 141, 280, 306, 347, 414, 422, 490-491, 512, 541-542, 557; ticari kolonileri 278-279
İulianus (Dönek, İmparator) 190, 194-195, 207-208, 214, 232, 267
İustinianos I (İmparator) 33-34, 37, 39, 47-48, 54-55, 59, 60, 66, 68, 77-79, 95, 131, 135, 140, 146, 164, 187, 197, 204-205, 223, 225, 227, 230-231, 248, 265, 267, 271, 305, 348, 534, 542, 560-561, 577-578, 580-581, 600-601, 614; dönemi 221; İskelesi 588; lepra hastanesi 534; monogramı 29, 48, 112, 117, 189; surları 122; sütunu 127-128, 131
İustinianos II (İmparator) 80-81, 95, 102, 107, 115, 118, 301, 515, 527, 593; Triklinosu 86, 106-107
İustinos I (İmparator) 96, 287
İustinos II (İmparator) 68, 117, 232, 267, 287, 520, 561; monogramı 601
İvaz Efendi Camii 413
İzmit 598
İznik İmparatorluğu 428, 594; kuvveti/ordusu 512, 596
İznik Körfezi 595, 599
İznik/ İznikli(ler) 247, 418, 447, 454, 511, 596-597, 599; Askania Gölü (İznik Gölü) 601

Jo

Jovianus (İmparator) 193

Ka

Kaballaropulos, Mihael (Diyakoz) 523
Kabasakal Medresesi 130
Kadıköy 534, 587, 592; ayrıca bkz. Halkedon
Kadırga Limanı bkz. Sofianai (Kadırga) Limanı
Kadir Has Üniversitesi 341
Kafaköy 570
Kafkaslar 165
Kahveci Servet-Nevzat Can 248
Kalagru Kapısı 510, 516
Kalamış mendireği 585
Kalenderhane Camii 188-189, 269, 290, 293-294, 297-299, 343; ayrıca bkz. Kiriotissa Kilisesi
Kalfaköy (Çatalca) 572-574
Kaligaria Kapısı (Eğrikapı) 407, 416-417
Kaligaria/Eğrikapı 400, 415-418
Kallias Manastırı (Trakya) 410
Kalliopes (Araba Yarışçısı) 233
Kallistos II. Ksanthopulos (Patrik) 359
Kalofetina, Maria (tefecilere kurban olan dul) 352
Kaloides (Hazinedar) 309
Kaloyan Kalesi (Yedikule Hisarı civarında) 494
Kalyon Otel 122
Kameres Kadınlar Manastırı (Prinkipo/Büyükada-Maden) 561-563
Kanuş Sokak 399
Kanabos/Kananu, Demetrios 399-400
Kanabos ailesi 399
Kanabos, Nikolaos 401
Kandidos (Patrikios) 403
Kandilli Türbe Sokak 407, 415
Kanikliu Manastırı Kilisesi 283
kanonik İnciller 470, 479

Kantakuzena (İoannes V. Paleologos'un teyzesi) 163
Kantakuzena, Eugenia (Başrahibe) 291
Kantakuzenos, Mihael (zengin şehirli) 429
Kantakuzenos (seçkin Bizans ismi) 352
Kantakuzenos, Manuel Fakrases (Bizans soylusu) 342
Kantakuzenos, Teodoros Paleologos (II. Manuel'in amcası) 493
Kantekuzenoslar (Konstantinopolis'ten kaçan) 617
Kantemir, Dimitrie 358
Kapalı Hipodrom (Büyük Saray) 88, 105-106
Kapalıçarşı 246, 248, 281
Kapitolion (Vezneciler civarında) 220
Kara Kilise (İzmit-Yalova karayolunda) 592, 599
Kara Surları 152, 493, 495-497
Karaburun 570
Karacaköy (Şile) 570, 572, 577
Karadeniz/Eukseinos Pontus 6, 21, 23, 511, 536, 545-546, 565, 570, 572, 577
Karagümrük 424
Karamandere Köyü (Çatalca) 570, 572-574
Karanlık Çeşme Sarnıcı 326, 341
Karavitsa (Küçük Kayık) Konağı 282
Karianos Salonu (Mozaik Müzesi yakınında) 87, 102
Kariye Camii/Müzesi 111, 174, 290, 399, 419, 424, 427, 451; ayrıca bkz. Khora Kilisesi
Karpianu Mahallesi (Eminönü, Haliç kıyısında) 269, 280-281
Karpos ve Papilos Martirionu 370-371, 374; ayrıca bkz. Helena Çak Stones
Kartaca 153
Kartal 595; Metro İstasyonu 592, 595
Kartalimen 592
Karvunariu Teodoros Kilisesi 220, 249
Kasım Ağa Mescidi 25, 419, 424-425
Kastamonites, Teodoros (İmparator İsakios Angelos'un amcası) 243
Kastellion ton Galatou bkz. Galata Hisarı/Kastellion ton Galatou
Katablattos (Yargıç) 340
Kataskepe (Yeni Mahalle) 534
Kâtip Muslihittin Mahallesi 424
katisma 180, 187, 198, 209, 211-213, 218-219, 287; ayrıca bkz. Hipodrom
Katoliklik/Katolik(ler) 136, 339, 385, 414, 427, 447-448, 481, 540, 594, 605; kilisesi 385
Kazaklar 186
Keçigerme Kemeri 572, 574
Keçikale (Kartal) 592, 595
Kefali (Marmara Adası, Saraylar) 613
Kefe (bugünkü adı Feodosiya) 427
Kefeli 427
Kefeli Mescidi 419, 426
Kemerli Kilise (Tirilye) bkz. Panayia Pantobasilissa Kilisesi/Kemerli Kilise (Tirilye)
kemerli oda(lar) 31, 219, 221, 250, 269, 281
Kentinarion Kulesi (Sarayburnu) 86, 184, 543
Kerkoporta (sur kapısı) 423
Kesmekaya Mescidi 424
Kharis/Kharit 180
khartularios 277-278
Khora Kilisesi (Kariye Camii)/Khora Thetokos Kilisesi 111, 174, 177, 192, 290, 399, 419, 427, 439, 451, 455, 458-460, 463-468, 474, 477, 480, 485, 489, 541; lahitler 485-491
Khora Manastırı 423, 429, 452-454, 456-457, 462
Kırım 427
Kırk Şehitler (Tessarakonta Martyres) Kilisesi 38, 248-249
Kırk Şehitler Geçidi 93, 98
Kırmızılar (araba yarışı hizbi) 203; ayrıca bkz. Yeşiller; Maviler; Beyazlar
Kız Kulesi 154, 534, 543; ayrıca bkz. Arkla/Damalis Adası
Kızıltoprak 585
Kıztaşı 193, 269, 308; ayrıca bkz. Markianos Sütunu
Kiev 72, 174, 225, 316, 355
Kilikya Kapıları 591
Kilise Camileri için bkz. Vefa Kilise Camii; Zeyrek Kilise Camii; Pantokrator Kilisesi (Zeyrek);

Pantokrator Manastırı (Zeyrek); Teotokos Behaios Elpidos Manastırı
Kinegion (vahşi hayvanların tutulduğu yer) 126, 150-151; ayrıca bkz. **Arslanhane; Maksiminos**
Kios (Gemlik) 601
Kiprian (Metropolit) 72
Kiriakos (Patrik) 80, 295
Kiriakos Kilisesi 295
Kiriakos Mahallesi (Vezneciler) 295
Kiril Fileotos (Aziz) 569, 571
Kirillos (İskenderiyeli) 440-441, 482
Kiriotissa 295
Kiriotissa Kilisesi/Maria Kiriotissa Kilisesi/Teotokos Kiriotissa (kuzey kilisesi) 189, 269, 293-299, 343; ayrıca bkz. **Kalenderhane Camii**
Kiriu (Çapa civarında) 364
Kiriu Kilisesi 93, 97
Koca Mustafa Paşa Camii 385-386, 388
Kocamustafapaşa 363
Koinupolis (Sultanahmet Meydanı yakınında) 221
Koiton yatak odası 86, 109
kolobion 366
Komnena, Anna 147, 271, 275, 280-281, 413, 462, 578
Komnena, Teodora (Mora Despotu Demetrios Paleologos'un karısı) 491; **mezarı** 490
Komnenoslar 25, 280, 334, 336, 343, 430, 439, 461; **Konstantinopolis'ten kaçanlar** 617; **monogramı** 331
***kompagia* (erguvani çizmeler)** 240
Konstans II (İmparator) 56
Konstantinopolis Kilise Sinaksarionu 295
Konstantinos II (İmparator, Pogonatos, Sakallı) 520
Konstantinos V (İmparator, Konstantinos Kopronimos) 38, 130, 206, 349, 385, 590
Konstantinos VI (İmparator) 388, 509, 516, 562, 593, 606
Konstantinos VII Porfirogennetos (İmparator, VI. Leon'un oğlu) 40, 43, 58, 60-61, 65, 85, 94-95, 106, 111, 119, 143, 165, 171, 218, 238, 247, 255, 258, 273-274, 352, 363, 372, 410, 412, 418, 493, 495, 520, 529, 549-550, 557, 585, 596, 603; ayrıca bkz. ***De Administrando Imperio***
Konstantinos VIII (İmparator) 177, 554
Konstantinos IX Monomahos (İmparator) 64, 72-73, 156, 160-161, 406
Konstantinos X Dukas (İmparator) 582
Konstantinos XI Palaelogos (İmparator) 28, 347, 416, 422
Konstantinos Porfirogennetos (VIII. Mihael'in oğlu) 418, 488-489
Konstantinos II (Patrik) 58-59, 206
Konstantinos (Ayios) Kilisesi (Fatih) 325
Konstantinos (Ayios)-Eleni (Ayia) Kilisesi (Samatya) 325, 369
Konstantinos (Rodoslu) 395
Konstantinos (Romanos Lekapenos'un oğlu) 565
Konstantinos (V. Mihael'in amcası) 382-384
Konstantinos (Vali) 496
Kontaria (Sultanahmet'te) 221
Konuk Evi oteli 145
Korint sütunları/sütun başlıkları 32, 48, 107, 131, 141, 145, 150, 212, 236, 300, 306, 365, 393-394, 499, 611
Korobeynikov, Trifon (Rus Hacı) 614
Kosmas Hagiopolites (Ayios) 298-299, 403, 477, 482, 488
Kosmas ve Damianos Kilisesi (Ayios) 403
Kosmas ve Damianos Manastırı (Ayios) 403
Kosmas ve Damianos'un Mucizeleri (Ayios) 222
Krateros 261
Krikor (Lusavoriç) 440-441
Krisin 388
Kritobulos, Mihael (tarihçi) 526
Krum (Bulgar Hanı) 405-406, 507
ksenodohos (misafirhane müdürü) 602
Ksenofon (Ayakkabıcı) 50, 205
Kserokepion (Kuru bahçe) bkz. Aspar Sarnıcı (Çarşamba Çukurbostanı)
Kserolofos/Cerrahpaşa 364, 391-392; **Tepesi** 373-374, 379-381

Ksilinites, Niketas 417-418
Ksilokerkos (Belgrad) Kapısı 494, 498, 509-511
ktitor (dini yapılara bağış yapan kimse) 434
Kubuklion arkhonları (saray hadımları) 494
Kubikularios 411-412
Kudüs 9, 43, 99, 172, 370, 381, 467, 472, 474, 476, 484, 533; Haçlı Krallığı 188
Kumanlar 553
Kumarhidere Kemeri 571-572, 574
Kumkapı 186
Kumnaina, Eirene (Nikeforos Kumnos'un kızı, Hristos Filantropos Manastırı kurucusu) 157-159; ayrıca bkz. Eulogia; Hristos Filantropos Manastırı
Kumnos, Nikeforos (Nazır) 157
Kumyalıca Köyü 606
Kurşunlugerme Kemeri 10, 572, 575-576
Kuruçeşme 537; Ayazma 534
Kuşatma (1453) 28, 60, 283, 341, 345, 348, 351, 415, 423, 497, 518, 521, 526-528, 530, 533, 538, 617
Kutsal Bilgelik Kilisesi; bkz. Ayasofya
Kutsal Kabir Kilisesi (Kudüs) 370, 474
Kutsal Kabir Trikliniosu (Blahernai Sarayı) 411
Küçük Asya 473, 544, ayrıca bkz. Anadolu
Küçük Ayasofya Camii bkz. Sergios ve Bakhos Kilisesi (Ayios)
Küçükçekmece Gölü 570, 578, 580-581
Küçükçekmece Nikah Sarayı 574
Küçükyalı 588-589
Küçükyalı Mahallesi 591
Küçükyalı Metro İstasyonu 591
Kürkçübaşı Ahmet Şemsettin Camii 522
Kyrene 199
Kyzikos (Erdek Yarımadası'nda) 600

La

Lakeras (Rahip) 512
Laleli 197
Laleli Camii 238, 253
Lapardas (Ordu kumandanı) 447
Laskaris, İoannes bkz. İoannes IV (İznik İmparatoru)
Laskarisler (Konstantinopolis'ten kaçan) 617
Laşi (Romanya) 437
Latin hacı 449
Latinler 27, 121, 186, 188-189, 192, 298-299, 339, 349-350, 367, 376, 391, 401, 432, 434, 448, 509, 511, 526, 540, 542, 596
Lausos (Hadım) 237
Lausos Sarayı 221, 237
Lazarus (Ayios) 162
Lazarus (Ayios) Kapısı 162
Lazarus (Ayios) Manastırı 126
Lazarus Cumartesisi 109
Lekapenos, Basileios (I. Romanos'un gayrimeşru oğlu, hadım) 165, 551; yazlık sarayı 400
Lekapenos, Stefanos (Romanos Lekapenos'un oğlu) 551, 565, 613
Leon I (İmparator) 51, 97, 131, 143, 271, 444
Leon III (İmparator, İsauralı) 390
Leon IV (İmparator) 43, 65, 234, 509, 516, 520
Leon V (İmparator) 11, 127, 405-406, 556, 559, 610; Suru 404, 407
Leon VI (İmparator, Bilge) 41-43, 65, 162-163, 177, 271, 303, 310, 355-356, 369, 390, 418, 421, 423, 504, 505, 516, 520, 538
Leon (Diyakoz) 114, 513
Leon (Matematikçi) 92, 249, 591
Leontares, Demetrios Laskaris (General) 426
Leontios (İmparator) 150, 391
Leontios (Bizanslı) 602
Leontios (II. İustinianos'a karşı isyanın lideri) 81
Lezczinsky, Stanislaw (Lehistan Elçisi) 217; ayrıca bkz. Yılanlı Sütun
Likos (Bayrampaşa) Deresi 310, 527
Likos Vadisi 527
Lips Manastırı (Teotokos Kilisesi) 32, 173, 177, 191-192, 308, 310-318, 403, 429
Lips Manastırı nizamnamesi 317-318
Lips, Konstantinos 310-311
Liutprand/Liutprandus (Kremonalı, Piskopos, İtalyan elçisi) 93, 100, 109, 256, 276, 280, 550, 557
logothete (nazır) 106, 435

logothetes tu dromou (dış ilişkilere bakan nazır) 93, 106
logothetes tu eidiku (hazines sorumlusu) 99
logothetes tu geniku 460, 464
loros (pelerin) 174, 465
Luka (İncil yazarı) 470
Lydus (Yüksek Memur) 221
Lyon Birliği 136, 385, 414, 594

Ma

magister officiorum (merasimler amiri) 237
Magna Aula (Büyük Salon) 97
Magnentius (Taht gaspçısı Roma İmparatoru) 214
Magnus Maximus (Roma İmparatorluğu taht gaspçısı) 214, 499
Makedonios (Başpiskopos) 133
Makedonios II (Patrik) 51
Makedonya 432; Rönesansı 79
Makedonyalılar Hanedanı 73, 120, 256, 417, 505
Makros Embolos (Büyük Cadde) 237, 269, 273
Maksiminos (Kinegion'un kurucusu) 151; ayrıca bkz. Kinegion
Maksimos III (Patrik) 436
Mamanta (Beşiktaş) 534
Manasses, Konstantinos (tarihçi) 23, 102, 544, 613
Manastır Mescidi (Mustafa Çavuş Mescidi) 517, 521-522
Manastır Tepesi (Proti/Kınalıada) 551
Mandalos, Leon (Selanik Valisi) 410
mangana (cephanelik) 155
Mangana 126, 155-156
Mangana Kapısı 152, 162
Mangana Mahallesi (Sultanahmet'te) 156
Mangana Sarayı 32, 126, 155, 159, 161-162
Mango, Cyril 86-87, 325
Manos (Papaz) 569, 571
Manuel I Komnenos Porfirogennetos (İmparator) 38, 70, 121, 154, 243, 269, 289, 334-336, 363-364, 403, 416, 426-427, 543, 546, 566, 573; Suru 407, 416
Manuel II Paleologos (İmparator) 42, 63, 291, 316, 336, 426, 493
Manuel (Başpapaz) 437
Manuel (II. Andronikos'un büyük kardeşi) 408, 414
Manuel (IV. Andronikos'un kardeşi) 414
Manuel (İsaakios Komnenos'un yeğeni) 461
Mardarios (Aziz) 586
Maria (Alanyalı) 562, 564
Maria (Manuel Komnenos'un karısı) 335
Maria (Mihael Paleologos'un kızı, augusta) 192, 358
Maria (Trabzonlu, VIII. İoannes'in karısı) 336
Maria Dukaina Komnena Branaina Paleologina/Glabaina (Mihael Glabas Tarkaniotes'in karısı)/Marfa 430, 432-434, 439
Maria Magdalena 162
Maria Paleologos (İmparatoriçe, İoannes VIII Paleologos'un karısı) 511
Marina Sarayı 122
Markianos (İmparator) 143, 306-307, 309; Meydanı (Kıztaşı) 307, 309, 342; Sütunu 193, 269, 287, 306-310
Markianos (Ayios) 11
Markianos ve Martyrios Kilisesi (Ayios) 11
Marmara Denizi 6-7, 21, 23, 86, 98, 186, 211, 379, 405, 493-499, 505, 522, 570, 577, 588, 598, 600-601, 608, 612, 614; surları 493-495
Marmara Eğitim Köyü 587
Mars Meydanı 584; tribün kalıntısı 579
Marulis, Fokas (Domestikos) 522
Mastropietro, Orio (Venedik Dogesi) 299
Matheos I (Patrik) 276
Matrona/Babilas 445-446
Maviler (araba yarışı hizbi) 129, 178-182, 203, 233, 286, 516; Fialesi 119; tribünleri 198, 203; ayrıca bkz. Yeşiller, Kırmızılar, Beyazlar
Mavrikios (İmparator) 57, 133, 233, 258, 270, 278-281, 354, 378, 504, 585-586; Revağı 269, 281-283
Mecidiye Köşkü 145
Medikon (Trilye'de yerleşim) 608
Mega Ekklesia; 38, 57, 74, 77, 80, 267, 379-380; ayrıca bkz. Ayasofya

Megali İsodos (Büyük Giriş) 54
Megara 21-22
***megas domestikos* (orduların genel komutanı)** 432
***megas logothetes* (baş nazır)** 454, 526
Mehmed II (Fatih) 28, 34, 60, 283-284, 321, 325, 335, 358-359, 435-436, 521, 526-528, 530, 535-536, 538, 617-618
Mehmed III Türbesi 90
Melantias bkz. Piyi Kapısı
Melek Mikail Kilisesi 102, 536
Melissenos, Makarios (Monemvasia/Menekşe/Menevşe Metropoliti) 518
Melissenos, Teodoros (İmparator I. Mihael'in akrabası) 117
Meliteniotes, Konstantinos 557
Melitos (Müstensih) 386
Melodos, Romanos (Din şairi) 295-296
Meltiadu (Fındıkzade yakınında) 364
Menodora (Martir) 522, 601-602
Merkurios (Ayios) 488
Mermer Kule (Marmara kıyısında Yedikule yakınında) 493, 495, 497-498
Meryem Kilisesi (Eski) 314; **ayrıca bkz. Lips Manastırı**
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi 248
Mesarites, Nikolaos 107, 194, 323-324, 599
Mese/Orta Cadde 89-90, 126, 190, 197-198, 200, 234-239, 242, 247-250, 253-255, 273, 379, 392-393, 619; **ayrıca bkz. Divanyolu Caddesi; Koca Mustafapaşa Caddesi**
Mesomfalos (Saraçhanebaşı'nda) 268, 299-300
Mesoteikhion (Orta Sur) 495, 510, 517, 524-529
Mesudi, el- 28
Metanoias (Tövbe) Manastırı (Çengelköy) 534
Metodios I (Patrik) 553-554
Metodot (İnşaat ustası) 574
metohion (elçilik klişesi) 429
Metohites, Teodoros (Başnazır) 23, 149, 247, 454-458, 460-465, 468, 471, 473, 477, 481, 485-486, 489, 525-526; **ayrıca bkz. Khora Kilisesi/Manastırı; Kariye Camii**
Metrae Hisarı 570, 578
Metrodora (Martir) 523, 601-602
Mevlevihane Kapısı bkz. Poliandri Kapısı/Rhesium Kapısı/Mevlevihane Kapısı
Mısır 207, 244, 433, 472; **buğdayı** 24; **dikilitaşı/hiyeroglifleri/yazıları** 29, 140, 208, 211-212, 214, 218; **graniti** 306
Mısır Çarşısı 281
Mısırlılar Manastırı 424
Midas (Okul yöneticisi) 272; **ayrıca bkz. Panayia Okulu**
Mihael I (İmparator) 69, 106, 117, 127, 556
Mihael II (İmparator) 405, 407, 562
Mihael III (İmparator; Teofilos'un oğlu) 79, 120, 122, 186, 192, 381, 405, 407, 409, 445
Mihael IV Paflagon (İmparator) 73
Mihael V Kalafates (İmparator) 74, 99, 367, 369, 382-383, 562, 604
Mihael VII Dukas (İmparator) 367, 564
Mihael VIII Paleologos (İmparator) 67, 136, 192, 288, 309, 311, 358, 385, 414, 418, 463, 488, 509, 539, 594, 596, 597, 613
Mihael I Kerularios (Patrik) 57, 613
Mihael II Kurkuas (Patrik) 559
Mihael (Ayios) Kilisesi (Eugeniu Mahallesi) 269, 276
Mihael Protovestiarios kapısı 126, 162
Milano 195
Million Taşı 128-131, 238-239, 274
Milutin (Sırbistan Kralı) 491
Mimar Sinan 392-393
Minas (Ayios) Kilisesi 126, 152
mirahur/imrahor 432
Mirelaion 221, 255-263; **Kilisesi** 256, 259-261, 403; **Manastırı** 263; **Sarayı** 256, 261
Mistiria 112
Mitanni Krallığı 207
Mithridates 149
Mitrofanis (Konstantinopolisli) 440-441
Moğolların Meryemi Kilisesi/Panaiya Muhliotissa Kilisesi/Moğol Kilisesi 343, 358-360, 463;

ayrıca bkz. Paleologina, Maria(II. Andronikos'un kızkardeşi, Moğolların Meryemi)
Mokios (Ayios) Kilisesi 364, 390, 504
Mokios Sarnıcı/Altınmermer Çukurbostanı 364, 389-391
Moldovita Manastırı (Romanya) 525
Moldovya hospodarları 429
Monferrat, Corrado del 529
monofizit 227, 231, 305
monogramlar 63, 78, 138, 190, 199-200, 331, 339, 488, 493
Mor Oda 76, 86, 109; ayrıca bkz. Porfirogennetos statüsü
Mora Yarımadası 47
Moskova 106, 164, 315-316, 345, 438, 582
Mozaik Müzesi 100, 620; civarındaki Bizans kalıntıları 103
Mukhli (Peloponnessos/Mora) 358
Murad I 414
Murad II 435, 516
Murad III 437
Murad IV 254, 618
Musa 439-440, 483
Musevilik 70
Mustafa (Düzmece) 435
Muzalon, Georgios (Arkadia'nın kocası) 385, 596
Mübarek Sabbas (Mar Saba) 440-441
Müslüman(lar) 55, 245, 274, 279, 352, 416, 460, 514, 543, 591, 617-618

Na

Naharana (Mezopotamya) 214
Nakkaş (halı mağazası) 107
nakkaşhane 90
Nargile Kafe 221, 249
Narses (Hazinedar) 14, 519
Narsu Mahallesi (Mercan) 269, 284
Narsu Manastırı 285
Nea Ekklesia (Yeni Kilise) 121
Neandros/Yatros/Tavşanadası 549, 552, 563-567, 595
Neapolis (Yeniköy, Boğaziçi) 534
Necip Fazıl Mahallesi (Sultanbeyli) 595
Nekropol (Marmara Adası) 613-614
Neokastron (Rumeli Hisarı) 534-535, 537
Neorion Limanı 146, 269, 276-278; Eksartisis Tersanesi 269, 277
Nestor-İskender (Rus) 66, 527
Neşter Sokak 427
Nifon'un Hayatı 533
Niğbolu Savaşı 541
Nika Ayaklanması 33, 54, 101, 135, 204, 223, 225, 245
Nika figürü 306
Nikeforos (Mabeyinci) 282
Nikeforos II Fokas (İmparator) 108, 114-115, 117-119, 121, 500, 507-508; Surları 108, 112, 114-115
Nikeforos III Botaneiates (İmparator) 108, 275, 564
Nikeforos I (Patrik) 106
Nikegoros (Elçi) 244
Niketas (Drungarios/Amiral) 564
Niketas, Ayios İgnatius (Patrik) 556
Niketiaton Hisarı (Eskihisar) 592, 596-598
Nikodemos İncil'i 478
Nikolaos (Ayios) 69, 348, 405
Nikolaos (Ayios) Kilisesi (Ayakapı) 343, 348,
Nikolaos (Ayios) Kilisesi (Ayasofya) 76-77
Nikolaos (Ayios) Kilisesi (Samatya) 343, 364, 369, 405
Nikolaos (Ayios) Kulesi (Ayvansaray) 405
Nikolaos (Ayios) Manastırı (Çatalca) 578; mağarası 570
Nikolaos I Mistikos (Patrik) 43, 390, 604
Nikolaos (Soylu) 444-445
Nil Irmağı 244
Nimfodora (Martir) 522, 601
Niš Şehri 150
Normanlar 280
Notaras, Lukas (Bizans soylusu) 283-284, 415
Numera (Sultanahmet civarında) 126
Numeroi (hapishane) 89
Nuruosmaniye 221
Nuruosmaniye Camii 177, 193, 248

Oa

Oaton (Büyük Saray'da oda) 87, 96-97
Odalar Camii 174, 419, 425-427
Odigitrias (sur kapısı) 163
Ofru Limen (Keçi Limanı, Anadolukavağı yakınları) 534
Oğul Sokak 111, 113
Okseia/Sivriada 549, 552, 554, 557-559, 595; Bizans manastırı 552; sarnıç 552
Oksia Tepesi (Süleymaniye) 269, 286-289
Olibrius (Soylu) 302
Olimpios (Patriğin hizmetçisi) 373-374
Olimpos Manastırı 364, 391
Omfalion (Ayasofya içinde) 37, 59-60
Onofrio Panvinio (gravürcü) 202
Onoratu (Küçüksu veya Göksu) 534
Onufrios Manastırı (Bozdoğan Kemeri yakınında) 268
Ortodoksluk/Ortodoks(lar) 55, 63, 159, 299, 347, 385, 445, 448, 567, 596, 617; elitleri 358; Kilisesi 221, 295, 429, 535; sanatı 461
Osmanlı(lar) 9, 12, 14, 28, 44, 60, 80, 92, 106, 135, 140, 143, 153-154, 162, 164, 186, 208, 213, 216-217, 219, 223, 230, 244, 248, 259, 274, 279, 283, 297, 299, 301, 306, 312, 316, 328, 331, 335, 342, 347-348, 352, 358, 380, 393, 401, 414-415, 423, 429, 432, 435, 437, 473, 485-486, 497, 499, 502, 504-505, 515, 520-521, 526-528, 530, 533, 535, 538, 542-543, 546-547, 560, 578, 581, 595, 605-606, 608, 610-611, 617; İmparatorluğu 516, 618; ordusu 28, 66, 423, 518, 527, 536
Otto I (Alman İmparatoru) 276
Örme Sütun (Hipodrom) 88, 198, 216, 218

Pa

Padişah Konağı Kafe 269, 293
Pahimeres, Georgios (tarihçi) 122, 136, 246, 309, 344, 396, 511, 596
Palamas, Gregorios (ilahiyatçı) 159
Palatino Sarayı 22
Palatinum Café 95
Paleologina, Maria-Melania (II. Andronikos'un kızkardeşi, Moğolların Meryemi) 314, 458, 460-465; ayrıca bkz. Moğolların Meryemi Kilisesi/Panaiya Muhliotissa Kilisesi/Moğol Kilisesi
Paleologina, Teodora (VIII. Mihael'in karısı) 295, 311-318, 488
Paleologos ailesi/hanedanı 298, 312, 315, 357, 415, 439, 490 monogramı 489-490; Konstantinopolis'ten kaçanlar 617
Paleologos dönemi 70, 128, 273, 297, 299, 328, 403, 418, 422, 434, 438-439, 540, 542, 596, 611; armaları 418
Paleologos, Demetrios (II. Andronikos'un küçük oğlu, Mora Despotu) 458, 490-491; kendisi ve karısının mezarı 477, 491
Paleologos, Konstantinos Komnenos Raul (VIII. Mihael'in oğlu, Prens) 489
Palukiton (Kanlıca yakınlarında) 534
Pammakaristos Kilisesi/Teotokos Pammakaristos Kilisesi/Fethiye Camii (Fethiye Müzesi) 325, 357, 400, 429-442
Pamuk, Orhan 13, 15: *Beyaz Kale* 415
Panayia Elpida/Mübarek Ümit Kilisesi 233
Panayia Gorgoepiekoos Kilisesi 364, 391
Panayia Kamariotissa Kilisesi (Halki/Halkitis/Heybeliada) 552, 560-561
Panayia Kilisesi (Proti/Kınalıada) 550, 552
Panayia Manastırı (Fener) 343, 358
Panayia Manastırı (Halki/Halkitis/Heybeliada) 560
Panayia Okulu (Alemdar) 272
Panayia Pantobasilissa Kilisesi/Kemerli Kilise (Tirilye) 610
Panayia Suda Kilisesi (Ayvansaray) 407, 416
Panorama 1453 Tarih Müzesi 517, 524, 620
Panormos/Bandırma 600
Pantanassa Manastırı (Ayios Glikeria/İnciraltı) 595
Panteleimonos Manastırı (Atina) 288
Panteleimonos Manastırı (Aynaroz) 429
Pantepoptes Manastırı 446-448
Pantes 504
Pantes Ayioi Manastırı (Kayışdağı) 590

Pantokrator İsa 40, 439-440, 458, 465
Pantokrator Kilisesi (Zeyrek) 192, 290, 325-326, 329-340
Pantokrator Manastırı (Zeyrek) 38, 326, 429; yönetmeliği 337-338
parakoimomenos **(imparatorun odasında uyuyabilen)** 165
Paraskevi (Ayia) Kilisesi (Yeniköy) 534
Paraskevi Pyatnitsa (Ayia) 437; ayrıca bkz. **Pammakaristos Kilisesi**
Parthenios III (Patrik) 618
Pantheon (Roma) 260
Parthenon (Atina) 35
Paskalya 51, 63, 75, 78, 102, 111, 131, 230, 245, 252, 267, 310, 336, 377, 386, 423, 436, 515, 618
passio **(bir azizin şahadet öyküsü)** 215
Patapios (Mısırlı Münzevi) 423-424
Patria Konstantinopoleos **(Bizans yazma eseri)** 278, 593
Patrik Sarayı 31, 66
Patrikhoslar (soylular) 110, 231, 261, 403
patriklik: amblemi 357; **okulu** 358
Paul ve Antonio Troilus kardeşler 518
Paulos Silentiarios (şair) 39, 43, 46, 48-49, 51
Pavlos (Ayios, Havari) 174, 458
Pelagia (Ayios) Adası (Hayırsızada) 595
Pelagru (Haliç, Eminönü civarı) 269
Pera 280, 542
Peralta, Astras (Mimar) 44
Peralta, Giovanni (Mimar) 44
Perama (Galata Köprüsü'nün bulunduğu Haliç'in dar yeri, "geçit") 269, 279-280
Perama Kapısı 269, 279
Peribleptos Kilisesi/Teotokos Peribleptos Kilisesi 373-377, 379-380, 382, 389
Pers(ler) 24, 31, 209, 216, 444, 504, 507, 535; **devleti** 195; **savaşı** 195
Perşembe Pazarı 539-541
Petrion (Fener'de) 308, 322, 343, 352-356
Petrion Kapısı/Petri Kapısı/Porta Sidera 343, 349-352
Petrion Suru 349-150, 351, 357
Petros (Ayios, Havari) 174, 438-439, 458, 461, 477-478
Petros ve Markos Kilisesi 403
Petros ve Pavlos Kilisesi 224-225
Phidalia (Bebek) 534
Pilae (Çiftlikköy, Yalova) 599
Pilopitya (Çınarcık, Yalova) 598-599
Piroska (Macaristan Prensesi) bkz. Eirene (İmparatoriçe, İoannes II. Komnenos'un karısı)
Pirrhos (Patrik) 56
Pisa Mahallesi (Eminönü'nde) 269, 278
Pisalılar 278
Pittakia (arzuhal yeri, III. Ahmed Çeşmesi yakınında) 131, 141
Pitya (kaplıca) 592, 599
Piyi Kapısı/Silivrikapı/Melantias 498, 509-513
Planudes, Maksimos (Başkeşiş) 396, 590
Plataea (Unkapa'nında pazar yeri) 326, 340
Plataea (Yunanistan'da antik şehir) 216; ayrıca bkz. **Yılanlı Sütun**
Platı/Yassıada 549, 552, 554, 556-557, 564
Platon (Filozof) 136
Platon (Teodoros Studites'in amcası) 369, 558
Podesta Konağı 539, 541
Pogrom; Haçlı pogromu 263; **Venedikli pogromu** 299
Poliandri Kapısı/Rhesium Kapısı/Mevlevihane Kapısı 516-520
Polieuktos (Ayios) Kilisesi (Sultanahmet) 169-170, 190, 269, 303-306, 308, 331
Pompeius (Büyük) 149-150
Porfirios (Araba yarışçısı) 178, 180-182, 203
Porfirogennetos Sarayı/ bkz. Tekfur Sarayı/Porfirogennetos Sarayı
Porfirogennetos statüsü 418
Porta Sidera bkz. Petrion Kapısı/Petri Kapısı/Porta Sidera
Praetorian zindanı 91
Preneton (Karamürsel civarı) 592
Prens Adaları 550, 552, 557, 560, 564, 566 ayrıca bkz. **Antigoni/Burgazadası; Halki/Heybeli-**

ada; Neandros/Yatros/Tavşanadası; Okseia/Sivriada; Plati/Yassıada; Prinkipo/Büyükada; Proti/Kınalıada; Terebintos/Sedefadası; Tragonisi (Keçi Adası)/ Kaşıkadası; Vordonisi Adası (balık)
Prinkipo/Büyükada 558-563
Priskos (General) 233, 453
Proclus (Vali) 208, 210, 213-215
Prodromos, Teodoros (şair) 461
Prokonnesos/Marmara Adası 6, 600, 612-614; mermeri 47, 226, 236, 388, 442, 612-613
Prokopios (Kaisareiah, tarihçi) 34, 48, 92, 128, 146, 164, 203, 224, 228, 252, 265, 276, 542, 546, 576, 578, 580, 584, 599; *Anekdota* (*Bizans'ın Gizli Tarihi*) 48, 92, 228
Promotus (Soylu) 302, 308, 322
Protasios Mahallesi 146
Proti/Kınalıada 259, 549-552
Protostrator (yüksek bir Bizans makamı) 432
Prusian (Magistros, Yüksek Memur) 554
Psellos, Mihael 72, 74, 99, 156, 285, 367, 374, 382, 406, 606
Psepha (Kapalıçarşı) 221
Pseudo-Methodios (Pataralı ilahiyatçı) 510
Pseudo-Sfrantzes (vakanüvis) 518
Pulheria (II. Teodosios'un kız kardeşi) 200, 271; konağı 222; lahdi 173, 189-190
Pulheria (Teofilos'un kızı) 381
Pulheria ailesi 222
Puseus (Konsül) 529
Putses, Teodoros (Nazır) 403
Pythion (Bitinya'nın kuzeyinde) 592

quadriga (yarış arabası) 178

Ra

Rakenditos Evi 400
Raul ailesi monografi 489
Raulaina-Paleologina, Eirene (Teodora Paleologina Raulina'nın kızı) 488-490
Raulaina, Teodora (İmparator Mihael Paleologos'un yeğeni) 385-386, 388
Regia/imparatorluk revakı 197-198
Region (Küçükçekmece) 511, 579; Köprüsü 580
revak 33, 95, 119, 164, 199, 237-239, 261, 265, 287, 290, 324, 382, 394, 401-403, 422; imparatorluk revakı 197-198; ayrıca bkz. regia
Revan Köşkü 254
Rhendakios (Kocadere) 600
Rhesium Kapısı bkz. Poliandri Kapısı/Rhesium Kapısı/Mevlevihane Kapısı
Rhomaioi (Romalılar/Bizanslılar) 23, 27, 255, 339, 347, 405, 423, 448, 487, 494, 499, 507, 523, 526, 539
Rodos Adası 286
Rodos Heykeli 218
Roe, Thomas 500, 502
Roma 23, 80, 207, 239, 250, 542; bazilikaları 366; devleti 183; dönemi 104, 108, 199, 576; dönemi heykeltıraşları 170; geleneği 310; gölü 153; hamamı 297; imparatoru 150, 571; İmparatorluğu 9, 31, 80, 209, 236, 251, 470; kültürü 9; papaları 230; sarnıçları 14; tarzı 173; taşocağı 244; terası 152; uygarlığı 208; villası 25; yolu 578; yönetimi 22; zafer takları 250
Roma Katolik kilisesi 283
Romaios, Eustatios (Hukukçu) 395
Romanos I Lekapenos (İmparator) 25, 90, 119, 225, 255-256, 259, 261, 263, 283, 440, 550, 565, 579, 603; ailesi 257; Sarayı 261, 444
Romanos II (İmparator) 132, 218, 603
Romanos III Argiros (İmparator) 73, 374-375, 377, 405; kitabesi 407
Romanos IV Diogenes (İmparator) 551, 579
Romanos (Ayios) Kapısı (Topkapı) 517, 521-522, 524-527
Romanya 437, 525
Rotonda 91, 221, 262, 370 ayrıca bkz. Antiohos Sarayı
Rufinianae (Caddebostan civarında) 588
Rufinus (yüksek mevkili bir soylu) 214
Ruhban Okulu (Halki/Halkitis/Heybeliada) 559
Rum Ateşi 413, 545-546, 558

Rum(lar) 162, 325, 347, 351, 358-359, 410, 606, 618
Rumeli Hisarı (Müzesi) 620
Rumeli Yakası 533, 537, 571
Rus (Vareng) korsanlar 185, 564-556, 581
Rüstempaşa Camii 280

Sa

Sadberk Hanım Müzesi 533-534, 620
***sakellarios* (hazinedar)** 519
Sakız Adası 203
salgınlar 24, 505
Salma Tomruk Kilisesi (Kirya ton Uranon/Panayia Uranon) 419, 427
Samandıra Mahallesi 592-594; **Merkez Cami** 594
Samatya 369-373
Samatya Kapı 364, 381
Samonas (Nazır) 151
Sampson (Ayios) 132-133, 187; **Hastanesi** 129, 131-133, 139, 144
Samsa Sokak 233
San Marco Kilisesi (Venedik) 191, 203-204, 255, 284, 305-306, 323, 555
San Paolo Kilisesi (Arap Camii) 539, 541-542
San Vitale Kilisesi (Ravenna) 33, 93, 349
Sanatkârlar Mektebi Sokak 539
Sancaktar Hayreddin Mescidi ve Tekkesi 374, 380-382
Sancaktar Tekke Sokak 380
Sant'Apollinare Nuovo Kilisesi (Ravenna) 110, 280
Saraçhane 169
Saray Sokak 591
Sarayburnu 146-147, 153, 184
Saraylar Körfezi (Marmara Adası) 613-614
Saraylar Köyü (Marmara Adası) 612; **açık hava müzesi (Marmara Adası)** 601
Sarazen (Müslüman) 591
Sarıca Paşa 536
Sarnıç Lokantası/Restoran 145, 265
Sarnıç Nargile & Cafe 249, 221
Saronites, Romanos (II. Romanos'un damadı) 603
Satiros Manastırı 589, 592; **sarnıcı** 587
Savaşçılar Geçidi (Ayasofya) 37, 78-79
Savunma hendeği 498-499, 510, 517
Sebze Yarışları (11 Mayıs'ta yapılan soytarı yarışmaları) 282
Selanik 90, 491, 515, 578
Selim II 39, 217
Selimpaşa bkz. Epibates
Selymbria/Silivri 38, 570, 577
Semadirek Adası 565
Senato 126, 130, 241
Septimius Severus (İmparator) 201, 237
Serena (Theodosius'un evlatlık kızı) 212
Sergios (Ayios) 224, 227; **ikonası** 225
Sergios ve Bakhos Kilisesi (Ayios, Küçük Ayasofya Camii) 85, 221-234
Sergios I (Patrik) 554-555
Seven Hills Oteli 90
Sfendon (Hipodrom) 88, 219-223
Sforakion (Sultanahmet'te) 269
Sfrantzes, Georgios (tarihçi) 415-416, 518
Sırbistan 150, 435, 491
Sicilya 125, 127
Sigma (Cerrahpaşa civarı) 364, 374, 382, 494, 510, 516
Sigma geçidi (Büyük Saray) 93
Sikidites, Mihael (Büyücü) 121, 145
Silivrikapı 513 **ayrıca bkz. Piyi Kapısı**
Simeon (Bulgar Çarı) 255
Simirnion (Yerebatan Sarayı) 269
Simokates Feofilaktos (tarihçi) 585
Simonida (II. Andronikos'un kızı) 435
Simplikios (Prefekt) 29
Sinadene, Teodora (Başrahibe) 292-293
Sinadenos, Ioannes (Doğancıbaşı, Fokas'ın oğlu) 523
Sinan Paşa Mescidi 343, 348
Sinesios (şair) 199
Sinkellos, Mihael (İkona severlerden) 485
sinkletikoi (senatörler) 109
sinod toplantısı 67
***sintronon* (piskoposların oturma yerleri)** 135
Sirkeci Garı 146, 276

skaramangion (imparatorun paskalya cübbesi) 63, 366
Skevofilakion (Ayasofya) 52, 54, 457; **kapıları** 52
Skila Kapıları 86, 106-107
Skilitzes, İoannes (vakanüvis) 115, 143, 263, 444
Skleraina, Maria (İmparator Konstantinos Monomahos'un metresi) 161
Skleros, Basileios (Patrikios/Asilzade) 554
Skopas Dağı/Kayış Dağı 587-588, 591; **ayrıca bkz. Auksentios Dağı**
Slavlar 405, 409, 577
Sofia (II. İustinus'un karısı) 232, 519-520, 561, 601; **monogramı** 601
Sofianai (Kadırga) 232-233; **Limanı** 221, 233
Sofular Caddesi 268, 308-309, 322
Soissons piskoposunun sancağı 350
Sokratis Sholastikos (tarihçi) 242, 533
Sosfenios (İstinye) 534-535
Sozopol (Süzebolu, Bulgaristan) 435
***spatharios* (imparatorluk muhafızı)** 519
Spina (Hipodrom) 198, 201-202, 207, 212, 215-216
***spolia* (devşirme malzeme)** 236; **ayrıca bkz. devşirme malzeme**
Stadion (Akropolis'in kuzeyinde spor alanı) 126, 146
Stama (Hipodrom'da katısmanın önündeki meydan) 198, 212
Stambul 28
Staurion (Sultanahmet) 248; **ayrıca bkz. Çifte Saraylar Sarnıcı**
Stefan (Novgorodlu) 16, 46, 48-49, 162, 192, 194, 233, 331, 345, 367, 389, 396, 598
Stefanos (Ayios) 249, 590, 610
Stefanos (Ayios) Kilisesi (Bozdoğan Kemeri civarı) 268
Stefanos (Ayios) Kilisesi (Yeşilköy) 579, 582
Stefanos (Ayios) Kilisesi/Fatih Camii (Tirilye) 608-611
Stefanos (İnşaata nezaretçisi) 519
Stefanos (İskenderiyeli astrolog) 97
Stefanos (şair) 132
Stefen (Metropolit) 187
Stenon (İstanbul Boğazı) 565; **ayrıca bkz. Boğaz/Boğaziçi**
Stilicho (General) 212
Strategion 126, 146-147
***strategoi* (generaller)** 231
Strategopulos, Aleksios (İznikli Kumandan) 511-512
Strongilon (avlu) 87, 90, 579
Strovilos (Fener, Sultan Selim Camii'nin altında mahalle) 343
Studios bölgesi 363
Studios İoannes Prodromos Kapısı/Narlıkapı 363-365
Studios İoannes Prodromos Kilisesi ve Manastırı (İmrahor Camii) 143, 172, 356, 363-369, 395
su akışını düzenleyen yapı 400; **ayrıca bkz. Aspar Sarnıcı (Çarşamba Çukurbostanı)**
Sultan Ahmed Camii 100, 105-106, 125, 202, 207, 212; **Türbesi** 125
Sultan Ahmed Çeşmesi 131
Sultan Mahmud Türbesi 237, 273
Sultan Restoran 101
Sultan Sarnıcı 400, 448-449
Sultan Selim Caddesi 308, 322, 343
Sultan Selim Camii 171, 325, 343; **Sarnıcı** 446; **ayrıca bkz. atık su sistemine inen merdivenler**
Sultan Süleyman Türbesi 288
Sultanahmet 99, 105, 197, 199, 265
Sultanahmet Hapishanesi 90
Sultanahmet Palace Oteli 101
Sulu Manastır Kilisesi bkz. Peribleptos Kilisesi/Teotokos Peribleptos Kilisesi
Suriye/Suriyeli(ler) 231, 239, 295, 391, 467, 470, 535, 591
Surp Hreşdagabet Kilisesi 399
Surp Kevork Kilisesi 373, 376
Süleyman I (Kanuni) 39, 196, 484
Süleyman Peygamber 267
Süleyman'ın Tahtı 93
Süleymaniye 269, 289, 300

Süleymaniye Camii 219, 268-269, 286-289
Svyatoslav (Kiev Prensi) 413, 505, 507
Şapur 504
Şarap Dere Kemeri 572, 574
Şefaatçi Meryem (Khora) 482-485
Şehirlerin Kraliçesi 147
Şerefiye Sarnıcı/Teodosios Sarnıcı 198, 221, 235-237
Şeria Irmağı 441
Şeyh Süleyman Mescidi 326, 329-330
Şölen odası (Antiohos Sarayı) 198, 200

Ta

Tabhane Sokak 321
Taksiarhes Kilisesi 399 bkz. Surp Hreşdagabet
Tanrının Bilgeliği Kilisesi, bkz. Ayasofya
Tarabya Mahallesi 533
Tarasios (Patrik) 81, 267
Tarkaniotes, Mihael Glabas (protostrator ve ktitor) 430, 432-434, 439-440
Taronites, Gregorios (Trabzon'un bağımsızlığını isteyen soylu) 413
Tarsus 79, 591
Tartarus (dipsiz çukur) 92
taş kaplama yol 87
Tatar(lar) 432
Tatianos (Prefekt) 307, 309
Tauros 250-253; ayrıca bkz. Forum Tauri
Taygetus Tepeleri 47
Teb 207, 212
Tefilitzes (Memur) 506
Tekfur Sarayı/Porfirogennetos Sarayı 418-423, 429, 489, 499, 540; Çini Müzesi 620
Tekla (Teofilos'un kızı ve II. Mihael'in karısı) 409, 502, 562
Teofones, Snekhistai (Vakanüvis) 310
Teodora (Konstantinos Monomahos'un baldızı) 161
Teodora (Mihael VII Paleologos'un karısı) 313
Teodora (V. Leon'un dul karısı) 559
Teodora (Zoe'nin kızkardeşi) 352
Teodora Augusta (I. İustinianos'un karısı) 48, 79, 92, 130, 165, 189, 192, 227, 231, 295, 348-349, 453, 558, 584; monogramı 48, 79, 189
Teodora/Arakhantlun (Mihael Paleologos'un kızı Maria'nın Abaka Han'dan olma kızı) 358
Teodoros II Laskaris (İmparator) 596
Teodoros (Ayios, Sikeonlu) 80, 165, 270
Teodoros (Demirci) 282
Teodoros (IV. Andronikos'un kardeşi) 414
Teodoros (Kilikyalı) 281
Teodoros (Lektör) 151
Teodoros Stratelates (Aziz) 488
Teodoros Studites (Başkeşiş) 366-367, 369, 372, 558, 559-560
Teodosia (Ayia) 343-345, 348
Teodosia (Ayia) Kilisesi (Gül Camii) 290, 342-348
Teodosia (Ayia) Manastırı 345, 347
Teodosios II (İmparator, Arkadios'un oğlu) 30-32, 152, 177, 199, 235, 245, 271, 356, 385, 394, 446, 504; Kilisesi (Ayasofya'nın yerinde bulunan eski kilise) 33; Surları 22, 405, 416, 419-420, 423, 451, 493-494, 496-497, 499, 504-505, 510, 512, 516, 519; son kulesi 419; Tahı 221, 500; tipi mazgallar 416; Sarnıcı için bkz. Şerefiye Sarnıcı/Teodosios Sarnıcı
Teodosios (Aziz) 183
Teodosios ve Yeoryios (Azizler) 183
Teodota (Matrona'nın kızı) 446
Teofanes (İznikli/Damgalı) 477, 482, 485
Teofanes (Patriklos) 545
Teofanes (vakanüvis, ölünce aziz) 111, 230; ayrıca bkz. Theophanes Continuatus
Teofanes Homolofetes (Günah Çıkartan, Aziz) bkz. Teofanes (vakanüvis)
Teofanes/Damgalı Teofanes (İznikli, keşiş, şair) 482-483,485
Teofano (İmparatoriçe, Nikeforos Fokas'ın karısı) 77, 117-118, 218, 551
Teofano (VI. Leon'un ilk karısı) 177, 285, 355-356, 423, 538
Teofilaktos (Ohrili) 354, 362
Teofilos (İmparator) 79-80, 87, 102, 119-120, 152, 154, 187, 282, 329, 381, 404-405, 407, 554, 562, 591-592; Kulesi 154, 162

Teofilos (İskenderiye Başpiskoposu) 140
Teoktiste (Teofilos'un kayınvalidesi) 381, 383
Teotokos (Aziz) 603
Teotokos (Meryem Ana) Kilisesi (Constantinus Forumu) 240
Teotokos Balıklı Yortusu 618
Teotokos Bebaios Elpidos Manastırı 268, 291-292
Teotokos Eleousa ikonası 336
Teotokos Eleousa Kilisesi 331, 333, 336
Teotokos Halkoprateia Kilisesi (Alemdar) 187, 269-271, 273-274, 403
Teotokos Kilisesi (Kiriakos Mahallesi/Vezneciler) 295
Teotokos Kiriotissa (Azize) 295, 535
Teotokos Kiriotissa (kuzey kilisesi) bkz. Kriotissa Kilisesi
Teotokos Panakrantos Kilisesi (Ayasofya ile sahil arasında) 191
Teotokos Panayiotissa Kadınlar Manastırı (Fener) 358
Teotokos tis Dafnis Kilisesi (Hipodrom yakınlarında) 102
Teotokos ton Blahernon Kilisesi (Ayvansaray) 407, 409 ayrıca bkz. Blahernai Kilisesi
Teotokos tu Faru Kilisesi (Büyük Saray alanında) 11, 86, 113, 119, 121, 143, 591
Teotokos'un kuşağı 271; ayrıca bkz. Teotokos Halkoprateia Kilisesi
Terapon (Ayios) Ayazması 269, 274
Terebintos/Sedefadası 549, 552, 563-566; sarnıç 552
Teselya 432; mermeri 36-37, 52-53, 386
Tessarakonta Martyres (Kırk Şehitler) Kilisesi 504
Tessarakonta Martyres (Kırk Şehitler) Manastırı (Plati/Yassıada) 554, 557
Themistius (Hatip) 310
Theodosius I (İmparator) 22, 31, 188, 190-191, 195, 209-215, 227, 254, 304, 499, 504; ailesi 227; Dikilitaşı 207, 210; Forumu 246; kitabesi 30; Limanı 172, 364, 395-397; Sütunu 250; Takı 188, 221, 250-251, 253, 498-499
Theodosios I (Patrik) 446, 565, 569
Theophanes Continuatus 111, 258, 283, 381, 409, 505, 545 ayrıca bkz. Teofanes (vakanüvis, öğünce aziz); Teofanes Homolofetes
Therapeia Limanı 533-534; ayrıca bkz. Tarabya Mahallesi
Thermae Helenianae (Kocamustafapaşa) 372
Thomas (Ayios) 403; orucu 234
Thomas (Slav) 405
Thomas Kilisesi (Amantiu/Gedikpaşa) 233-239
Tiberios II Konstantinos (İmparator) 14, 117, 184, 286
Tiberios III (İmparator) 150
Tintoretto, Domenico 351
Tirilye/Trigleia (Zeytinbağı, Mudanya) 601, 606, 608; Manastırı 610; ayrıca bkz. Zeytinbağı
Tohta Han (Moğol Hanı) 193
Toklu Dede Mescidi 15, 407, 409
Toklu İbrahim Dede Sokak 409
Tomas (Havari) 464; Çocukluk İncili 472
Topkapı 517, 524
Topkapı Sarayı 131, 142, 144-145, 153, 160, 178-179, 191, 195, 254; Müzesi 140, 143, 145
Topoi Semti 164
Tornikes, Mihael/Makarios (Konstabl (imrahor) 486-487, 477
Torniklos, Leon (Konstantinos IX Monomahos'a başkaldıran general) 406
Tragonisi (Keçiadası/Kaşıkadası) 549, 552, 559
Trajanus Forumu (Roma) 250
Trajanus Sütunu (Roma) 394
Trakya 6, 171, 410, 444, 552, 569, 570-571, 576, 578
Trdat (Ermeni mimar) 58
Trias Manastırı (Halki/Halkitis/Heybeliada) 552, 559
Trigonisma (Arpacılar Caddesi) 269, 278
Trihinarea Kadınlar Manastırı (Kayış Dağı) 589
Triklinos (yemek salonu) 85
Trikonkhos Sarayı 102, 105
Triton (Zeytinburnu) 579
Troya 169, 244

Troyes piskoposunun sancağı 350
Tsargrad 16
Tsetses, İoannes (yazar) 25, 334
Tsibistianos, Konstantinos (Episkopos) 523
Tunus 104; **mermeri** 47
Tutmosis III (Firavun) 207
Tuzla 7, 592, 595
Tuzla Yarımadası 595
Türk ve İslam Eserleri Müzesi 203, 208
Türk(ler) 28, 34, 213, 218, 306, 347, 415, 429, 511, 521, 526, 530, 536, 543-544, 583, 618, 619
Tympanon/Timpani 46
Tzakheilis, Gregorios (Episkopos) 523
Tzikanistirion (Polo alanı) 87-88

Un
Unkapanı Sarnıcı (Atatürk Bulvarı) 326, 339-340, 583
Urban (Macar Mühendis) 527
Ureboise, André d' (Nivelonlu Şövalye) 350
Uriel 440-441
Urvikios Kilisesi 140
Urvikiu (Sultanahmet'te) 269
Uzun Çarşı 281
Üç İerarkhai 353
Üç Müneccim Kıral 166, 273
üçüncü tepe (Süleymaniye) 300
Üsküdar-Şile-Ağva 577

Va
Vaan (Ermeni general) 427
Vaftizci Yahya 439-440; **ayrıca bkz. İoannes Prodromos (Ayios)**
Vaion bayramı 109, 113
Valens (İmparator) 584, 596
Valentinianus I (İmparator) 143, 221, 248, 267, 300
Valentinianus II (İmparator) 183, 209
Valide Hamamı 601
Valide Sultan Konağı Oteli 90
Vandallar 153
Vareng muhafızları 185
Vasa Mahallesi (Süleymaniye civarı) 269, 284-286
Vasa Teotokos Kilisesi/Manastırı 285
Vasil Dmitriyeviç (Moskova Büyük Prensi) 315
Vatikan 25
Vavassore, Andrea: Konstantinopolis Panoraması 21
Vefa Kilise Camii/Kilise Camii/Molla Gürani Camii 269, 289-293
Vefa Stadyumu 424; **ayrıca bkz. Aetios Sarnıcı**
Veli Efendi Hipodromu 583
Venedik 191, 196, 254, 323, 351, 392
Venedik Mahallesi 269
Venedikli(ler) 70, 144, 191, 203, 255, 280, 283, 299, 305-306, 335, 339, 539, 614; **dogesi** 70-71, 299; **filosu, gemisi** 27, 141, 511, 536, 563; **idaresi** 563
Vergilius elyazmaları 25, 580
Verina (I. Leon'un karısı) 253, 271
Versailles 85
Via Egnatia (Roma yolu) 578
Viferion (Karaköy yakınları) 539
Vigilius (Papa) 230
Viglentia (Laleli civarında) 220
Vigrinos (Büyücü) 277
Viking(ler) 69, 185
Villehardouin, Geoffroi de 27, 582
Vivianu Mahallesi (Uzun Çarşı Caddesi civarı) 269, 281
Vlah (Boğdan) Sarayı 343, 357, 359, 400, 427-429
Vordonisi Adası 550, 552
Vranas, Aeksios (General) 527, 529-530
Vriennios, İosef (Keşiş) 368
Vunena Manastırı (Yunanistan) 429

Wi
Wittemore, Thomas 451

Ya
Yahudi(ler) 270, 396, 403, 472; **Yahudi mahallesi için bkz. Blanka**
Yahudiye 378,470
Yakobos (İsa'nın Kardeşi) 273
Yakub İncil'i 465-469, 473
Yalıköy 577
Yalova 592, 598-599

Yanko bin Madian 213
Yarımburgaz Mağarası 579, 581
Yasak Şehir (Pekin) 85
Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii 308-309
yedi tepe 7, 23, 286, 495
Yedikule 186, 363-364, 405, 494, 498, 501-509
Yedikule Kapısı 499, 50-502
Yedikule Mezarlık Yolu 499
yedinci tepe (Kserolofos/Cerrahpaşa) 370-371, 382
Yeditepe Üniversitesi 587
Yeni Mahalle 583
Yeni Valide Camii 278
Yenidoğan 593
Yenikapı 186, 363, 396, 398, 612
Yeniköy/Neapol 534-535
Yeniyol Durağı 581
Yeoryios (Ayios) 183
Yeoryios (Ayios) Kilisesi (Edirnekapı) 530
Yeoryios (Ayios) Kilisesi (Evcik, Trakya, Karadeniz kıyısı) 572, 577
Yeoryios (Ayios) Kilisesi (Mihrimah Camii, Edirnekapı) 530
Yeoryios (Ayios) Kilisesi (Patrikhane, Fener) 343, 352-354, 357, 438
Yeoryios (Ayios) Kilisesi (Yeniköy) 535
Yeoryios (Ayios) Kiparissas (Servi) Kilisesi 371-372, 374, 530
Yeoryios (Ayios) Manastırı (Büyük Saray alanında) 152, 154
Yeoryios (Ayios) Manastırı (Prinkipo/Büyükada) 563
Yeoryios (Ayios) Sütunu 36, 38, 51
Yeoryios (Ayios) Yortusu 552, 563
Yeoryios (Teologos, Ayios) mezarı 353
Yeoryios Kedrenos 154
Yeraltı Camii (Karaköy) 184, 539, 543
yeraltı odaları 269, 272-273, 552, 566, 601
Yerasimos I (Patrik) 408, 523
Yerebatan Caddesi 129-130, 221, 267
Yerebatan Sarayı/Bazilika Sarnıcı 89, 196, 199, 265-270; **Müzesi** 620
Yermanos I (Patrik) 485
Yeşaya 484, 566
Yeşiller (araba yarışı hizbi) 113, 132, 178-179, 180-182, 198, 233, 516; **Fialesi (çeşmesi)** 86, 108; **tribünleri** 203, 218; **ayrıca bkz. Maviler; Kırmızılar; Beyazlar**
Yezdicerd I (İran Şahı) 199
Yılanlı Sütun (Hipodrom) 88, 187, 198, 216, 218
Yoksul Prodromos (şair) 239, 280
Yolando (Montferrath) 491
Yoros Kalesi (Ceneviz Kalesi) 534, 546-549
Yuhanna İncili 41-42, 357
Yukarı Saray (en eski saray alanı) 91, 97, 104
Yunan hacı 311
Yunan/Yunan(lar) 9, 21-22, 28, 31, 33, 39, 45, 55, 93, 107, 149, 175, 180, 216, 267, 303, 417, 442, 462, 617-619
Yunanistan 9, 611; **Seferi** 535
Yunus Peygamber 173, 183
Yüce Tepe (Prinkipo/Büyükada) 563

Za

Zağanos Paşa 536
Zekeriya 273, 467, 468-469
Zekeriyaköy 534
Zen, Carlo 414
Zenon (İmparator) 97, 143
Zeugma 340
Zeuksippos Hamamları 29, 89, 125-127, 145, 169
Zeynep Sultan Camii 269
Zeyrek 268, 326
Zeyrek Camii 325, 329
Zeytek Han 339
Zeyrek Kilise Camii 339; **ayrıca bkz. Zeyrek Camii; Pantokrator Kilisesi/Manastırı (Zeyrek)**
Zeytinbağı Köyü (Tirilye/Trigleia) 606, 608, 611
Zeytinbağı Mahallesi 610
Zindankapı 280
Zoe Karbonopsina (VI. Leon'un karısı, Konstantinos Porfirogennetos'un anası) 43, 352
Zoe Porfirogenita (İmparatoriçe, IX. Konstantinos'un karısı) 64, 73-75, 99, 119, 161, 185, 376, 562

Zoe Zautzeina (VI. Leon'un ikinci karısı) 177, 271, 356, 538
Zonaras, İoannes (tarihçi) 595; *Epitomí Istorión* 595
Zoodohos Piyi Kapısı 512
Zoodohos Piyi Manastırı 491, 510-513, 515, 618
Zosima (Rus hacı) 43, 288, 303, 315, 395, 403
Zuccarelli, Francesco 503

Za

"Komplocular 26 Aralık 820'de Fil Kapısı önünde toplanan ruhbanın arasına karışarak Teotokos Tu Faru Kilisesi'ne girdi. Hükümdar koronun yanında ilahi okuyordu. Katiller ilahi biter bitmez üzerine atıldılar. Bu Fil Kapısı ve Faru Kilisesi tam olarak neredeydi? Ne birini biliyoruz kesin olarak, ne diğerini. Ya da bir şairin yazdıklarına bakalım: 'Gençler [hukuk öğrencileri] muzaffer bir alay halinde şehrin bir ucundan Ayios Markianos ve Martyrios Kilisesine yürürlerdi. Kimisi kadın kıyafetleriyle, sefalet içinde yaşayan kimileri de erguvanlara bürünmüş, başlarına taç geçirmiş olurdu. Bugün muhteşem kıyafetler içinde gördüklerim, yarın paçavralar içinde çıkarlardı ortaya.' Ayios Markianos ve Martyrios Kilisesi'nin nerede olduğunu bilmiyoruz yine. Şehirle ilgili bilgilerimiz açısından sıradan bir durum bu. Kaynaklarda defalarca zikredilen sayısız saray, çeşme, meydan, han, heykel, cadde, hastane ve dikilitaş var, ama nerede bulunuyordu bunlar? Bunda şaşacak bir şey yok, zira Bizanslıların başkenti Konstantinopolis yok artık. Onun yerinde başka bir şehir, yeni bir ülkenin, başka bir halkın ve uygarlığın kültür başkenti yükseliyor. Osmanlı denizinin dalgaları üzerinde batık Bizans anakarasının ancak kimi zirveleri uç veriyor bugün. Elinizde tuttuğunuz kitap bir İstanbul rehberi değil, bir Bizans tarihi de değil. Okura, bir şehir gezisine kalkışmadan dahi okuyabilecekleri bir kitap sunuyorum ben; bununla birlikte, eğer Bizans geçmişiyle ilgileniyorsanız, şehri gezerken bunu yanınıza almaya değer. Elinizde çok özel bir rehber var, yani belli yollarla, belli anıtlara yönlendiriyor sizi ve mümkün olduğunca her şeyi anlatıyor bunlarla ilgili. Bu anıtlarla ilişkili masalları onları ziyaret ederken anlatma geleneğine de uyuyorum kitapta. Geçmişteki bazı olayların işte tam burada meydana gelmiş olduğu düşüncesi, her zaman derin bir heyecana sürüklemiştir beni. Sanki buranın havasında bazı sesler yankılanıyor, sanki buranın denizinde eskiden olduğu gibi ölülerin suretleri aksediyor. Kimi mütevazı, yosun bağlamış tuğlalar, bunların tarihi olaylara şahit oldukları düşüncesiyle fırtınalı duygular uyandırıyor bende. Belli ki bu duyguda yalnız da değilim. Bu büyük şehirle ilgili kitabında Orhan Pamuk'un yazdığı gibi: '... zaman ve hafıza oyunları, tıpkı İstanbul'un içinde yaşayan kalıntılar gibi, geçmişin şimdi hâlâ yaşamakta olabileceği geçici yanılsamasını estetik bir zevk olarak yaşatır yalnızca.'"

Sergey A. Ivanov

BAŞVURU KİTAPLIĞI DİZİSİ

Kitapyayınevi

ISBN 978-605-105-201-4

